

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI
VAZIRLIGI**

XORAZM VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

BZT TURON AKADEMIYASI

**MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI TIZIMIDA RAQAMLI
PEDAGOGIKA: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA
TENDENSIYALAR**

**ЦИФРОВАЯ ПЕДАГОГИКА В СИСТЕМЕ ДОШКОЛЬНОГО И
ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ
И ТЕНДЕНЦИИ**

**DIGITAL PEDAGOGY IN PRESCHOOL AND SCHOOL
EDUCATION SYSTEMS: MODERN APPROACHES AND
TRENDS**

mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi

MATERIALLARI

(Xiva shahri, 5-6-iyun, 2026-yil)

Xiva - 2026

“Maktabgacha va maktab ta’lim tizimida raqamli pedagogika: zamonaviy yondashuvlar va tendensiyalar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi to’plami [Matn] / muharrir N.E. Sabirova. - Xiva: Xorazm Ma’mun akademiyasi, 2026.- 421b.

KBK 74.202.4

UDK 37.018.4

Anjumandan ko’zlangan asosiy maqsad respublikamiz va xorijdagi yetakchi mutaxassislar, tadqiqotchi-izlanuvchilar, oliy o’quv yurtlarining talabalari, magistrantlar, umumiy o’rta ta’lim muassasalari o’qituvchilari hamda pedagogik mahorat markazlari xodimlari o’rtasida o’zaro tajriba va fikr almashishni ta’minlashdan iborat.

To’plamda maktabgacha va maktab ta’lim tizimida raqamli pedagogikani rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari va tendensiyalari, xususan, so’nggi yillarda ta’lim jarayoniga sun’iy intellekt hamda raqamli texnologiyalarni oqilona joriy etish masalalari atroflicha tahlil qilingan. To’plam sahifalaridan Aniq va tabiiy fanlarni o’qitishda raqamli pedagogikaning ilmiy-metodik asoslari, raqamli pedagogikada kognitiv rivojlanishning pedagogik-psixologik asoslari, maktabgacha, boshlang’ich ta’lim va amaliy fanlarda integratsiyalashgan ta’lim metodikalariga oid tadqiqotlar joy olgan. Jumladan, ijtimoiy fanlar va tillarni o’qitishda zamonaviy yondashuvlar tadbiri va uning ahamiyati, shuningdek, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish bo’yicha o’tkazilgan ilmiy-amaliy izlanishlar natijalari umumlashtirilgan.

To’plam ta’lim sohasida faoliyat yuritayotgan pedagoglar, tadqiqot olib borayotgan olimlar, tayanch doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlar uchun mo’ljallangan.

Konferensiya tashkiliy qo’mitasi raisi: J.K.Salayev – I.f.d., (DSc), prof.

N.E.Sabirova	–	Tillarni o’qitish metodikasi kafedra mudiri (DSc), professor, tashkiliy qo’mita o’rinbosari
I.I.Abdullayev	–	Xorazm Ma’mun akademiyasi raisi, a’zo
Y.S.Polvonova	–	Akademik faoliyat bo’yicha direktor o’rinbosari, a’zo
M.K.Matnazarov	–	Pedagoglarni kasbiy rivojlantirish bo’yicha direktor o’rinbosari, a’zo
J.O.Artikov	–	Akademik faoliyatini muvofiqlashtirish bo’limi boshlig’i, a’zo
U.K.Abduraxmanov	–	Ta’lim sifatini nazorat qilish bo’limi boshlig’i, a’zo
A.X.Vaisov	–	Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedra mudiri (PhD), dotsent, a’zo
R.M.Davletov	–	Aniq va tabiiy fanlar metodikasi kafedrasini mudiri, a’zo
Sh.M.Kenjaye	–	Amaliy fanlar metodikasi kafedrasini mudiri, a’zo
G.K.Vaisova	–	Maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasini mudiri, a’zo
D.A.Jumaniyazova	–	Pedagogika, psixologiya va ta’lim metodikalari kafedrasini mudiri, a’zo
N.U.Qo’chqarova	–	Boshlang’ich ta’lim metodikasi kafedrasini mudiri, a’zo
Sh.Jumabayeva	–	Uzluksiz kasbiy ta’limni tashkil etish bo’limi boshlig’i, a’zo
Sh.A.Qo’chqarova	–	“Boshlang’ich ta’lim metodikasi” kafedrasini o’qituvchisi, (PhD) a’zo
F.Sh.Djumaniyazov	–	Moliya-iqtisod va buxgalteriya bo’limi bosh mutaxassisi, a’zo
D.Z.Bekchanov	–	Kasaba uyushmasi raisi, a’zo

Mas’ul muharrir: N.E.Sabirova f.f.d., prof.

Tahrir hay’ati tarkibi

Y.Polvonova	–	Akademik faoliyatni boshqarish bo’yicha direktor o’rinbosari, a’zo
A.Vaisov	–	“Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi” kafedrasini mudiri, (PhD), dotsent, a’zo
R.Davletov	–	“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasini mudiri, a’zo
N.Axmedova	–	“Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi” kafedrasini o’qituvchisi, a’zo
Y.Polvonnazirova.	–	“Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari” kafedrasini o’qituvchi, a’zo
X.O’rinbayev	–	“Amaliy fanlar va maktabdan tashqari ta’lim metodikasi” kafedrasini o’qituvchi, a’zo
Q.Sobirov	–	“Tillarni o’qitish metodikasi” kafedrasini dotsenti, (PhD), a’zo
I.Shixova	–	“Aniq va tabiiy fanlar” metodikasi kafedrasini dotsenti, (PhD), a’zo
K.Sobirov	–	“Pedagogika, psixologiya, ta’lim texnologiyalari” kafedrasini dotsenti, v.b.p.f.n., a’zo
H.Djabbarova	–	“Tillarni o’qitish metodikasi” kafedrasini o’qituvchisi, a’zo
A.Babadjanov	–	“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasini katta o’qituvchisi, a’zo
N.Abdullayeva	–	“Pedagogika, psixologiya, ta’lim texnologiyalari” kafedrasini o’qituvchisi, a’zo
Sh.Qo’chqarova	–	“Boshlang’ich ta’lim metodikasi” kafedrasini o’qituvchisi, pedagogika (PhD), a’zo
A.Iskandarov	–	Markaz matbuot kotibi, a’zo

Taqrizchilar:

I.O.Shixova – p.f.b.f.d., (PhD), dots.

Q.S.Sobirov – f.f.b.f.d., (PhD), dots.

Ushbu anjuman materiallari Xorazm viloyati pedagogik mahorat markazi kengashida (Bayonnoma №6, 2026 yil, 19-may) muhokama qilingan va chop etishga tavsiya etilgan.

ISBN – 978-9910-5070-6-9

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA RAQAMLI PEDAGOGIKANING ILMIY-METODIK ASOSLARI

MILLIY G'OYA VA MA'NAVIY QADRIYATLARNI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Salayev Jasurbek Komilovich

Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi direktori

Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirishning pedagogik asoslari, zamonaviy yondashuvlari va ta'lim jarayonidagi metodik mexanizmlari tahlil qilinadi. Milliy g'oya insonning ma'naviy olamini boyituvchi, jamiyatni birlashtiruvchi, millatning o'zligini saqlab qoluvchi muhim omil sifatida yoritilgan. Shuningdek, yoshlar tarbiyasida pedagogik ta'sir, o'qituvchining shaxsiy namunasining o'rni va axborot texnologiyalari orqali milliy g'oyani targ'ib qilishning samarali shakllari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Milliy g'oya, ma'naviy qadriyat, yoshlar tarbiyasi, pedagogik yondashuv, ta'lim tizimi, milliy o'zlik, tarbiyaviy jarayon, ma'naviyat, milliy tafakkur, innovatsion metodlar.

Abstract: This article analyzes the pedagogical foundations, modern approaches and methodological mechanisms of instilling the national idea and spiritual values in the minds of young people. The national idea is highlighted as an important factor that enriches the spiritual world of a person, unites society, and preserves the identity of the nation. Also, the pedagogical influence in the education of young people, the role of the teacher's personal example, and effective forms of promoting the national idea through information technologies are studied.

Keywords: National idea, spiritual value, youth education, pedagogical approach, education system, national identity, educational process, spirituality, national thinking, innovative methods.

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические основы, современные подходы и методические механизмы привития народной идеи и духовных ценностей в сознание молодежи. Народная идея выделяется как важный фактор, обогащающий духовный мир человека, объединяющий общество и сохраняющий национальную идентичность. Также рассматриваются педагогическое влияние на воспитание молодежи, роль личного примера учителя и эффективные формы продвижения народной идеи посредством информационных технологий.

Ключевые слова: Народная идея, духовные ценности, воспитание молодежи, педагогический подход, система образования, национальная идентичность, образовательный процесс, духовность, национальное мышление, инновационные методы.

KIRISH: Bugungi globallashuv davrida yosh avlodni har tomonlama yetuk, vatanparvar, ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalash davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonning poydevorini esa milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlar tashkil etadi. Chunki milliy g'oya xalqning tarixiy xotirasi, orzu-intilishlari, ezgu maqsadlarini o'zida mujassam etgan holda, jamiyatning birlashuvini va rivojlanishini ta'minlovchi ma'naviy kuch sifatida xizmat qiladi. Ma'naviy qadriyatlar esa avlodlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni saqlab turadi, yoshlarning o'zligini anglashida, Vatanga sadoqatli bo'lib kamol topishida beqiyos ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida yoshlar siyosatini takomillashtirish, ularning ma'naviy dunyoqarashini boyitish va milliy g'oyaga sodiqligini mustahkamlash yo'lida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, "Yoshlar – kelajagimiz" davlat dasturi, "Ma'naviyat va ma'rifat" markazlari faoliyati, ta'lim tizimida "Milliy g'oya: O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi" fani

kiritilgani bu boradagi sa'y-harakatlarning amaliy ifodasidir. Ushbu chora-tadbirlar yoshlarning nafaqat bilimini, balki ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish, ularni zamonaviy dunyoqarashga ega bo'lgan, o'z milliy ildizlariga sodiq shaxs sifatida tarbiyalashga qaratilgan. Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish jarayoni – bu shunchaki ma'lum tushunchalarni o'rgatish emas, balki o'quvchi yoki talabaning ichki e'tiqodini, his-tuyg'ularini, dunyoqarashini shakllantirish jarayonidir. Bu jarayon davomida pedagogning shaxsiy namunasi, uning nutqi, munosabati, axloqiy qarashlari ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun zamonaviy pedagogdan nafaqat metodik mahorat, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlarga chuqur hurmat, yuksak mas'uliyat va ijodiy yondashuv talab qilinadi. Yoshlarning ma'naviy olamiga ta'sir etuvchi omillar juda ko'p. Ular orasida oilaviy muhit, ta'lim-tarbiya tizimi, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari, atrof-muhit va jamiyatdagi umumiy ruhiyat muhim o'rin tutadi. Biroq bu omillar ichida aynan ta'lim muassasasi – yoshlarning ongli qarashlarini shakllantirishda eng samarali maydon sanaladi. Shu bois pedagogika fani oldida turgan dolzarb masalalardan biri – milliy g'oya va qadriyatlarni ta'lim jarayoniga zamonaviy usullar bilan integratsiyalash, interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarni fikrlashga, tahlil qilishga, xulosa chiqarishga o'rgatishdan iborat. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar bu jarayonga yangicha mazmun baxsh etmoqda. Avvalgi yillarda ko'proq ma'lumot berishga asoslangan yondashuvlar ustun bo'lgan bo'lsa, hozirgi davrda shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaga asoslangan ta'lim tizimi shakllanmoqda. Bunday yondashuv yoshlarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda, ularning mustaqil fikrlashi, ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlarni singdirish jarayonida axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, raqamli ta'lim resurslari orqali interfaol muloqot tashkil etish imkoniyatlari kengaymoqda. Bugungi kunda yoshlar ongiga milliy g'oyani singdirish faqatgina nazariy tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, ularni real hayotiy faoliyatga jalb etish, ijtimoiy loyihalarda, madaniy-ma'rifiy tadbirlarda faol ishtirok ettirish orqali amalga oshirilmoqda. Bu orqali ularda Vatanga muhabbat, mas'uliyat hissi, fuqarolik burchiga nisbatan ongli munosabat shakllanadi. Shu bois ushbu maqolada milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish jarayonida qo'llanilayotgan pedagogik yondashuvlar, ularning samaradorligi hamda zamonaviy ta'lim jarayonida tutgan o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – pedagogik amaliyotda milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlarga asoslangan yondashuvlarni takomillashtirish orqali yoshlar tarbiyasining samaradorligini oshirishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish masalasi so'nggi yillarda pedagogika fanida eng dolzarb mavzulardan biri sifatida keng o'rganilmoqda. Bu borada o'zbek olimlari ham, xorijiy tadqiqotchilar ham bir qator ilmiy yondashuvlarni ilgari surgan. Masalan, A. Avloni o'zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida yosh avlod tarbiyasida ma'naviy qadriyatlarning o'rni va ularning inson kamolotiga ta'sirini chuqur tahlil etib, “tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot masalasidir” degan g'oyani ilgari surgan [1]. Ushbu fikr milliy g'oya mohiyatining zamonaviy talqini uchun ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Chunki bugungi kunda ham yoshlarning axloqiy qarashlari, vatanparvarlik tuyg'usi va ijtimoiy faolligi aynan ma'naviy tarbiya tizimi orqali shakllanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ham o'z nutqlarida “ma'naviyatni yuksaltirish, milliy g'urur va o'zlikni anglash hissini kuchaytirish – yoshlar siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishidir” deb ta'kidlagan [2]. Bu g'oya hozirgi pedagogik jarayonlarda ham asosiy yo'nalish sifatida qo'llanilib, barcha ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, pedagog olimi N. To'xtayeva milliy g'oyani yoshlar ongiga singdirishda integratsion yondashuvlarning samaradorligini o'rganib, ta'lim jarayonida madaniyat, tarix, san'at va adabiyot bilan uyg'unlikni ta'minlash lozimligini qayd etgan [3]. Uning

fikricha, yoshlar faqat o'qituvchining og'zaki tushuntirishlari orqali emas, balki o'z tajribasi, amaliy faoliyati va madaniy muhit orqali ma'naviy qadriyatlarga ega bo'ladi. Psixologik yondashuv nuqtai nazaridan, D. Nurmatov "Yoshlar ma'naviy tarbiyasida motivatsion omillar" nomli tadqiqotida shaxsning milliy g'oyaga nisbatan ijobiy qarashini shakllantirishda ichki motivatsiya – o'zini jamiyatning muhim qismi deb his etish, millat taqdiriga daxldorlik hissi asosiy rol o'ynashini ko'rsatgan [4]. Shu sababli pedagoglar yoshlarning faqat bilimini emas, balki ularning his-tuyg'ulari va e'tiqod tizimini ham rivojlantirishga e'tibor qaratishlari zarur.

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy ta'lim jarayonida yoshlarning ongiga milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlarni singdirish ko'p bosqichli, uzluksiz va tizimli yondashuvni talab etadi. Avvalo, bu jarayon o'quv muassasalarining umumiy ma'naviy muhiti, o'qituvchi shaxsiyati, dars jarayoni, o'quv dasturlarining mazmuni hamda qo'llanilayotgan metodik uslublarga bevosita bog'liqdir. O'zbekiston ta'lim tizimida bu yo'nalishda so'nggi yillarda sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. 2025-yilda O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakat bo'ylab 1,7 milliondan ortiq o'quvchi ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi to'garak va klublarda faol ishtirok etmoqda, bu 2020-yilga nisbatan qariyb 1,5 barobarga oshgan. Bu ko'rsatkich pedagogik yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Ta'lim jarayoniga milliy g'oya elementlarini kiritishda o'quv dasturlarining mazmuniy boyitilishi muhim omil sanaladi. Bugungi kunda umumta'lim maktablari, kollejlari va oliy ta'lim muassasalarida "Milliy g'oya: O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi", "Ma'naviyat asoslari", "Vatan tuyg'usi" kabi fanlar o'quv dasturining ajralmas qismi sifatida o'qitilmoqda. Ularning asosiy maqsadi yoshlarning fuqarolik ongini, vatanparvarlik tuyg'usini, milliy g'urur va mas'uliyat hissini kuchaytirishdir. 2025-yilgi o'quv yili uchun yangilangan dasturlarda interfaol yondashuvlar, muammoli o'qitish, loyiha metodlari hamda axborot texnologiyalaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilgan. Yoshlarning ma'naviy qadriyatlarga munosabatini shakllantirishda ta'lim muassasasi bilan bir qatorda oilaning ham o'rni beqiyos. So'nggi yillarda o'tkazilgan sotsiologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'z oilasida milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya olgan o'quvchilar jamiyatdagi axloqiy me'yorlarga nisbatan ijobiyroq qarashga ega. Misol uchun, 2025-yilda Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi tomonidan o'tkazilgan so'rovda qatnashgan 5000 nafar o'quvchining 68 foizi "milliy qadriyatlar shaxs kamoloti uchun muhim omil" deb javob bergan, 22 foizi esa bu qadriyatlarni "zamonaviy hayotga moslashtirish lozim" degan fikrni bildirgan.

Quyidagi **1-jadval**da 2020–2025-yillar oralig'ida yoshlarning milliy qadriyatlarga munosabatining o'sish dinamikasi aks ettirilgan¹:

Yil	So'rovda qatnashganlar soni	Milliy qadriyatlarga ijobiy munosabat bildirganlar (%)	O'ta faol yoshlar ulushi (%)
2020	3200	52	18
2021	3800	57	22
2022	4100	61	27
2023	4600	64	29
2024	5000	66	31

¹ Muallif tomonidan tayyorlandi.

Yil	So'rovda qatnashganlar soni	Milliy qadriyatlarga ijobiy munosabat bildirganlar (%)	O'ta faol yoshlar ulushi (%)
2025	5300	71	34

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish bo'yicha olib borilayotgan pedagogik ishlanmalar natijasida ijobiy qarash bildirgan yoshlar soni yildan yilga ortib bormoqda. Ayniqsa, 2023–2025-yillar oralig'ida bu o'sish 7 foizni tashkil qilgan. Bu, o'z navbatida, o'quv dasturlarining samaradorligi va pedagoglarning metodik mahorati oshayotganini ko'rsatadi. Pedagogik nuqtai nazardan, milliy g'oyani o'rgatishda an'anaviy va innovatsion uslublarning uyg'unlashuvi muhim. Masalan, "Keys-stadi", "Rol o'ynash", "Klaster" metodlari o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijtimoiy mas'uliyat va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda ijobiy natija beradi. O'qituvchilarning kuzatuvlariga ko'ra, dars jarayonida milliy qadriyatlar mavzusida muhokamalar tashkil etilganda o'quvchilarning faolligi 40 foizga oshadi. Bu esa interfaol metodlarning samaradorligini yaqqol tasdiqlaydi. Yana bir muhim omil – bu raqamli texnologiyalar yordamida ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilish. 2025-yilda O'zbekiston bo'yicha 700 dan ortiq ta'lim muassasasi "Digital Ma'naviyat" loyihasiga ulanib, virtual platformalarda milliy meros, buyuk ajdodlar hayoti, qadimiy an'analar haqida interfaol darslarni yo'lga qo'ydi. Ayniqsa, 2024–2025-o'quv yillarida mobil ilovalar orqali o'quvchilarga milliy qadriyatlarga oid viktorinalar, onlayn testlar, ma'naviy tanlovlar o'tkazish keng yoyildi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yilda bu jarayonlarda 2,3 milliondan ortiq yoshlar ishtirok etgan, bu esa umumiy o'quvchi yoshlarning qariyb 65 foizini tashkil etadi. Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar bilan bir qatorda, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va ma'naviy saviyasini oshirish ham dolzarb masala hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda 18 mingdan ortiq o'qituvchi "Milliy g'oya va pedagogik innovatsiyalar" yo'nalishida malaka oshirish kurslaridan o'tgan. Ushbu o'qituvchilar yangi metodik tavsiyalar, axborot texnologiyalari, zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda dars jarayonida milliy qadriyatlarni samarali singdira olmoqda.

O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy holatini o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, milliy qadriyatlarga asoslangan ta'lim muhitida o'qiyotgan yoshlarning ijtimoiy faollik darajasi yuqori bo'ladi. Ular ko'proq jamoat ishlarida, volontyorlik va ekologik loyihalarda qatnashishga moyil. 2025-yil ma'lumotlariga ko'ra, bu turdagi tadbirlarda ishtirok etayotgan yoshlar ulushi 2020-yildagi 19 foizdan 35 foizga yetgan. Yoshlar orasida milliy qadriyatlarni qadrlash darajasining oshishida ommaviy axborot vositalari ham katta rol o'ynamoqda. "Ma'naviyat saboqlari", "Yoshlar ovozi", "O'zlik" kabi teleloiyhalar, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda targ'ibot videoroliklari yoshlarning fikrlash tarziga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, pedagogik yondashuvlarda milliy g'oya va axloqiy qadriyatlarni faqat dars jarayonida emas, balki tashqi ijtimoiy muhit bilan uyg'unlikda shakllantirish yo'nalishida yangi model ishlab chiqilmoqda. Bu modelda ta'lim muassasasi, oila, mahalla va ommaviy axborot vositalari o'zaro hamkorlikda ishlaydi. Unga ko'ra, har bir o'quvchi o'zining mahalliy madaniy muhitida milliy qadriyatlarni amalda ko'rishi, his qilishi va unga amal qilishi kerak. Misol uchun, ayrim maktablarda "Mahallam – faxrim" loyihasi doirasida o'quvchilar mahalla tarixini o'rganish, qadimiy urf-odatlarini hujjatlashtirish, katta yoshdagilar bilan suhbatlar tashkil etish orqali milliy qadriyatlarga bevosita aralashmoqda. Bu kabi faoliyatlar natijasida o'quvchilarning o'z milliy o'zligiga hurmati ortib, jamiyat bilan o'zaro aloqasi mustahkamlanadi. Shuningdek, tahlillar shuni ko'rsatadiki, milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirishda faqat verbal metodlar yetarli emas. Yoshlar ko'proq ko'rish, his qilish, ishtirok etish orqali ma'naviyatni chuqurroq qabul qiladi. Shu bois o'quv jarayonida madaniy ekskursiyalar, tarixiy

joylarga tashriflar, teatr sahnalari, milliy san'at kechalari kabi faol o'qitish shakllari tobora keng qo'llanilmoqda. 2025-yilda bunday tadbirlarda 1,1 milliondan ortiq o'quvchi qatnashgani bu yo'nalishning amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi. Yana bir muhim jihat — ta'lim muhitida ijtimoiy-psixologik yondashuvlarni kuchaytirish zarurati. Yoshlarning ongiga g'oyalarni singdirishda faqat bilim emas, balki hissiy muhit, psixologik iqlim ham muhim. Shu sababli 2025-yil holatiga ko'ra, 400 dan ortiq maktablarda "Psixologik ma'naviyat markazlari" faoliyat yuritmoqda. Bu markazlar o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy holatini o'rganish, individual yondashuv asosida ularning dunyoqarashini shakllantirish bilan shug'ullanadi.

XULOSA

Milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish bugungi pedagogikaning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar va amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, bu jarayon tizimli, bosqichma-bosqich va integratsion yondashuv asosida amalga oshirilganda samarali natija beradi. Yoshlarning milliy g'oyaga nisbatan ijobiy qarashlarini shakllantirishda asosiy omillar – ta'lim muassasasidagi ma'naviy muhit, o'qituvchilarning shaxsiy namunasi, interfaol pedagogik uslublar va axborot texnologiyalari orqali ta'lim jarayonini boyitishdir. Shu bilan birga, oilaviy tarbiya, mahalla muhitidagi faoliyat va ijtimoiy loyihalarda ishtirok yoshlarning ma'naviy-axloqiy o'sishida muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avloni, A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. Toshkent: Sharq, 1998.
2. Mirziyoyev, Sh.M. Nutq va maqolalar to'plami. Toshkent: O'zbekiston, 2020.
3. To'xtayeva, N. *Milliy g'oyani tarbiyaviy jarayonda qo'llash metodlari*. Toshkent: Fan, 2019.
4. Nurmatov, D. *Yoshlar ma'naviy tarbiyasida motivatsion omillar*. Toshkent: Ma'naviyat, 2021.
5. Banks, J. *Multicultural Education: Issues and Perspectives*. New York: Wiley, 2016.
6. Said, E. *Culture and Imperialism*. New York: Knopf, 1993.
7. Yuldashev, Sh. *Milliy g'oya: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Fan, 2020.
8. Karimova, A. *Raqamli ta'lim muhitida ma'naviyatni shakllantirishning pedagogik asoslari*. Toshkent: Innovatsion ta'lim, 2022.
9. G'ulomov, I., Tursunov, M. *Ma'naviyat va jamiyat barqarorligi*. Toshkent: Ma'naviyat, 2021.

TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNING O'QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISH USULLARI

Sabirova Nasiba Ergashevna
Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi
Tillarni o'qitish metodikasi kafedراسi mudiri,
professor, filologiya fanlari doktori (DSc)
E-mail: sabnas1@yandex.ru
ORCID: 0000-0002-1236-283X

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirish uchun qo'llaniladigan innovatsion usullar va pedagogik strategiyalarni tahlil qilish, ularning samaradorligini baholashga qaratilgan. Tadqiqot aralash metodologiya asosida amalga oshirildi. Toshkent viloyati 5 ta umumta'lim maktabida 250 nafar 5-9 sinf o'quvchilari ishtirokida eksperimental-tajriba ishi olib borildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tizimli yondashuv asosida qo'llaniladigan o'qish strategiyalari o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'rsatkichlarini 34-42% oshirdi. Raqamli vositalar motivatsiyani 56% oshirdi. O'qish savodxonligini rivojlantirishda kompleks

yondashuv, differensiatsiyalashgan ta'lim, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish samarali natijalar beradi.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi, faol o'qish strategiyalari, tanqidiy fikrlash, raqamli ta'lim, PISA standartlari, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация

Целью данного исследования является анализ инновационных методов и педагогических стратегий, используемых в современных образовательных процессах для повышения уровня грамотности чтения учащихся, а также оценка их эффективности. Исследование проводилось с использованием смешанной методологии. Экспериментальная работа была проведена с участием 250 учащихся 5-9 классов из 5 средних школ Ташкентской области. Результаты исследования показали, что стратегии чтения, основанные на систематическом подходе, повысили показатели грамотности чтения учащихся на 34-42%. Цифровые инструменты повысили мотивацию на 56%. Эффективные результаты обеспечивают комплексный подход к развитию грамотности чтения, дифференцированное обучение и использование современных технологий.

Ключевые слова: грамотность чтения, стратегии активного чтения, критическое мышление, цифровое образование, стандарты PISA, педагогические технологии.

Abstract

This study aims to analyze innovative methods and pedagogical strategies used in modern educational processes to improve students' reading literacy, and to assess their effectiveness. The study was conducted using a mixed methodology. Experimental work was conducted with the participation of 250 students in grades 5-9 in 5 secondary schools in the Tashkent region. The results of the study showed that reading strategies used based on a systematic approach increased students' reading literacy indicators by 34-42%. Digital tools increased motivation by 56%. An integrated approach to the development of reading literacy, differentiated education, and the use of modern technologies provide effective results.

Keywords: reading literacy, active reading strategies, critical thinking, digital education, PISA standards, pedagogical technologies.

KIRISH

O'qish savodxonligi XXI asr kompetensiyalarining asosiy elementlaridan biri bo'lib, akademik muvaffaqiyat uchun muhim ahamiyatga ega. OECD ning PISA tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, o'qish savodxonligi rivojlangan o'quvchilar barcha fanlar bo'yicha yuqori natijalarni namoyish etadilar.

O'zbekiston ta'lim tizimida o'qish savodxonligini oshirish Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev farmoni bilan belgilangan ustuvor vazifalardan biridir. 2020-2030-yillarga "Ta'lim rivojlantirish konsepsiyasi"da o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish alohida ta'kidlangan.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirish uchun bir qancha samarali usullar mavjud. Bu usullar asosan boshlang'ich sinf o'quvchilariga qaratilgan bo'lib, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o'yinlar va baholash dasturlariga asoslanadi hamda O'zbekiston ta'lim tizimiga oid tadqiqotlar va xalqaro tajribalarga tayangan holda tuzilishi maqsadga muvofiqdir.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirish uchun samarali pedagogik usullar va strategiyalarni aniqlash, ularning amaliy tatbiqini tadqiq qilish bizning asosiy maqsadimizdir. Buning uchun esa biz quyidagi vazifalarni amalga oshirishimiz kerak bo'ladi:

1. O'qish savodxonligi tushunchasi va komponentlarini nazariy jihatdan asoslash;
2. O'qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy usullarini tahlil qilish;
3. Eksperimental tajriba ishini olib borish va natijalarni baholash;
4. Amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Agar ta'lim jarayonida faol o'qish strategiyalari, tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi metodlar, differentsiatsiyalashgan yondashuv va raqamli texnologiyalar tizimli qo'llanilsa, o'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasi sezilarli darajada oshadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'qish savodxonligi tushunchasi ilmiy adabiyotlarda turlicha ta'riflanadi. PISA dasturi o'qish savodxonligini "turli matnlarni tushunish, qo'llash, baholash va ular ustida mulohaza yuritish qobiliyati" sifatida belgilaydi (OECD, 2019). Ammo zamonaviy tadqiqotchilar o'qish savodxonligini bir necha komponentga ajratadilar:

Dekodlash - harflar va tovushlarni tanish;

Leksik bilim - so'z boyligini tushunish;

Tushunish - matn ma'nosini anglash;

Tanqidiy tahlil - matnni baholash va mulohaza yuritish;

Metakognitiv ko'nikmalar - o'z o'qish jarayonini nazorat qilish.

Xalqaro tajribalar tahlili quyidagi strategiyalarning samaradorligini ko'rsatadi:

1. Faol o'qish strategiyalari

Duke va Pearson (2002) tadqiqotlarida faol o'qish metodlari - bashorat qilish, savol berish, vizualizatsiya qilish, sintez qilish - tushunishni 40-50% oshirishi isbotlangan.

2. Tanqidiy fikrlash yondashuvi

Paul va Elder (2006) tanqidiy o'qish modelini taklif etdilar, bu yerda o'quvchilar muallifning maqsadini, dalillarini, xulosaini baholashni o'rganadilar.

3. Kooperativ o'qish

Slavin (2015) tadqiqotlari guruh shaklida o'qish va muhokama qilish o'quvchilarning tushunish chuqurligini oshirishini ko'rsatadi.

4. Raqamli savodxonlik integratsiyasi

Coiro (2021) zamonaviy sharoitda raqamli matnlarni o'qish, multimedia resurslardan foydalanish o'qish savodxonligining ajralmas qismiga aylanganini ta'kidlaydi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot aralash metodologiya asosida amalga oshirildi. Eksperimental-tajriba ishi 2024-2025 o'quv yilida olib borildi.

Ishtirokchilar: Toshkent viloyatining 5 ta umumta'lim maktabida o'qiydigan 250 nafar 5-9 sinf o'quvchilari:

Eksperimental guruh: 125 o'quvchi

Nazorat guruhi: 125 o'quvchi

Yosh: 11-15 yosh

Tadqiqot bosqichlari

I bosqich: Dastlabki diagnostika (sentyabr-oktyabr 2024)

II bosqich: Eksperimental ta'lim (noyabr 2024 - mart 2025)

Eksperimental guruhda quyidagi strategiyalar qo'llanildi:

1. KWL strategiyasi - bilaman, bilmoqchiman, o'rgandim;
2. Savol-javob strategiyasi - matn bo'yicha turli darajadagi savollar;
3. Grafik organayzerlar - fish-bone, Venn diagrammasi, klaster;
4. Tanqidiy fikrlash texnikalari - INSERT, RAFT;
5. Raqamli platformalar - interaktiv matnlar.

III bosqich: Yakuniy baholash va tahlil (aprel-may 2025)

NATIJALAR

Tadqiqot davomida olingan asosiy natijalar quyidagilarni ifodalaydi:

Jadval 1. Dastlabki va yakuniy baholash natijalari

Guruh	Dastlabki test	Yakuniy test	O'sish
Eksperimental	54.3 ± 8.2	73.7 ± 7.5	35.7%
Nazorat	53.8 ± 8.5	61.2 ± 8.1	13.7%

Statistik tahlil eksperimental va nazorat guruhlarini o'rtasida yakuniy natijalar bo'yicha sezilarli farq borligini ko'rsatdi ($t = 12.34$, $p < 0.001$).

Komponentlar bo'yicha natijalar

O'qish savodxonligi komponentlari bo'yicha o'sish (eksperimental guruh):

Matnni tushunish: 42%

Tanqidiy tahlil: 48%

Ma'lumot topish: 38%

Mulohaza yuritish: 45%

Integratsiya (sintez): 51%

Eng yuqori o'sish tanqidiy tahlil va sintez ko'nikmalarida qayd etildi.

Motivatsiya ko'rsatkichlari

Jadval 2. O'qish motivatsiyasi (5 ball tizimida)

Ko'rsatkich	Boshi	Oxiri	O'sish
O'qishga qiziqish	3.2	4.3	+34%
O'ziga ishonch	2.9	4.1	+41%
Kitob o'qish chastotasi	2.7	4.0	+48%
Maktabdan tashqari o'qish	2.5	3.9	+56%

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari xalqaro tadqiqotlar xulosalarini tasdiqlaydi. Eksperimental guruhda kuzatilgan 35.7% o'sish Duke va Pearson (2002) tomonidan ta'kidlangan 40-50% ko'rsatkichga yaqin. Tanqidiy tahlil va sintez ko'nikmalarida yuqori o'sish Bloom taksonomiyasi prinsiplariga mos keladi - yuqori darajadagi kognitiv ko'nikmalar maqsadli rivojlantirilganda tez rivojlanadi. Raqamli platformalar motivatsiyani 56% oshirdi, bu zamonaviy o'quvchilar texnologiya orqali o'qishga ko'proq moyil ekanligini ko'rsatadi.

XULOSA

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, tizimli yondashuv samarali hisoblanadi, chunki faol o'qish strategiyalari, tanqidiy fikrlash texnikalari va raqamli vositalarni kompleks qo'llash o'qish savodxonligini 35.7% oshiradi. Tanqidiy ko'nikmalar ustuvorligi tadqiqot davomida yaqqol namoyon bo'ldi. Eng yuqori o'sish yuqori darajadagi kognitiv ko'nikmalarda kuzatildi. Motivatsiya muhim omillardan biridir. O'qish jarayonini qiziqarli va mazmunli qilish o'quvchilar faolligini sezilarli darajada oshiradi. Differentsiatsiya zaruriyati har jabhada kuzatiladi, buning sababi turli darajadagi o'quvchilar uchun moslashtirilgan strategiyalar barcha uchun yutuqni aniq kafolatlaydi. Har bir pedagogning pedagogik mahorati hamda malakasi bu – muhim omildir, chunki o'qituvchilarning yangi metodlarni chuqur tushinishi natijalarning asosiy determinant hisoblanadi.

O'qish savodxonligi zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatning kalit kompetensiyasidir. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston maktablarida ilmiy asoslangan, xalqaro tajribani hisobga olgan va mahalliy kontekstga moslashtirilgan yondashuvlar orqali o'qish savodxonligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Muvaffaqiyat uchun zarur shartlar: o'qituvchilarning professional tayyorgarligi, zamonaviy resurslar, tizimli qo'llab-quvvatlash va o'quvchini ta'lim jarayonining markaziga qo'yish. O'qish faqat texnik ko'nikma emas, balki fikrlash, kashf etish va o'sishning vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva, Yo.X. (2020). O'zbekiston maktablarida o'qish savodxonligini rivojlantirish muammolari. Toshkent: O'qituvchi.
2. Coiro, J. (2021). Toward a multifaceted heuristic of digital reading. Reading Research Quarterly, 56(1), 9-31.
3. Duke, N.K., & Pearson, P.D. (2002). Effective practices for developing reading comprehension. Newark, DE: International Reading Association.
4. Muslimov, N.A., Usmonboyeva, M.R. (2019). Boshlang'ich sinflarda o'qish texnikasi. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. OECD (2019). PISA 2018 Assessment Framework. Paris: OECD Publishing.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5994-son Farmoni (2020).
7. Paul, R., & Elder, L. (2006). Critical thinking. Journal of Developmental Education, 30(2), 34-35.
8. Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. On the Horizon, 9(5), 1-6.
9. Shulman, L.S. (1986). Knowledge growth in teaching. Educational Researcher, 15(2), 4-14.
10. Slavin, R.E. (2015). Cooperative learning in elementary schools. Education 3-13, 43(1), 5-14.
11. Tomlinson, C.A. (2001). How to differentiate instruction. Alexandria, VA: ASCD.
12. UNESCO (2017). Reading the past, writing the future. Paris: UNESCO.
13. Usmonboyeva, M.R., Rahimova, D.A. (2021). Funktsional savodxonlik. Pedagogik mahorat, 3, 45-52.
14. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in society. Cambridge, MA: Harvard University Press.

ARALASH TA'LIMDA MANTIQUIY FIKRLASHNI OSHIRISH UCHUN RAQAMLI VOSITALARING AHAMIYATI

**Polvonova Yulduzxon Sapparboyevna,
Xorazm viloyati PMM akademik faoliyat bo'yicha
direktor o'rinbosari**

Annotatsiya: Maqolada aralash ta'limda o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda raqamli vositalarning ahamiyati yoritilgan. Moodle, Google Classroom, Kahoot, Quizlet kabi platformalarning ta'lim samaradorligini oshirish, mustaqil ishlash va muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'limning afzalliklari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: aralash ta'lim, raqamli vositalar, mantiqiy fikrlash, LMS, Moodle, Google Classroom, interaktiv ta'lim, raqamli pedagogika.

Аннотация: В статье подчеркивается важность цифровых инструментов в развитии логического мышления студентов в условиях смешанного обучения. Анализируется роль таких платформ, как Moodle, Google Classroom, Kahoot, Quizlet, в повышении эффективности обучения, развитии навыков самостоятельной работы и решения проблем. Также описываются преимущества образования на основе цифровых технологий.

Ключевые слова: смешанное обучение, цифровые инструменты, логическое мышление, LMS, Moodle, Google Classroom, интерактивное образование, цифровая педагогика.

Abstract: This article highlights the importance of digital tools in developing students' logical thinking in a blended learning environment. It analyzes the role of platforms such as Moodle, Google

Classroom, Kahoot, and Quizlet in enhancing learning effectiveness and developing independent study and problem-solving skills. The advantages of digitally enabled education are also described.

Keywords: blended learning, digital tools, logical thinking, LMS, Moodle, Google Classroom, interactive education, digital pedagogy.

Mantiqiy fikrlash insonning muammolarni tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish va to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatidir. Shu sababli ta'lim jarayonida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda raqamli vositalar samarali pedagogik imkoniyat yaratadi. Raqamli axborot asrida yoshlarning ta'lim olishida raqamli texnologiyalarga ehtiyoj katta, undan foydalaninsh, kerakli ma'lumotlar va aynan zarur bo'lgan raqamli vositalarni izlab topish uchun vaqtdan unumli foydalaninsh muhim. Dasturiy ta'minotni joriy etish orqali ushbu jarayonni yanada takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda dasturiy ta'minotning o'rni beqiyosdir. Zamonaviy texnologiyalar interaktiv ta'lim imkoniyatlarini kengaytirib, o'quvchilarga bilimlarni samarali o'zlashtirishda anchagina afzalliklarni beradi:

-Interaktivlik. O'yin texnologiyalari va vizual yondashuv orqali bilimlarni qiziqarli tarzda taqdim etadi;

-Moslashuvchanlik. Har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga moslashgan o'quv jarayonini tashkil etadi;

-O'lchov va tahlil imkoniyatlari. Dasturlar o'quvchilarning rivojlanish darajasini baholash va ularning kuchli hamda zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi.

Ta'limni axborotlashtirishning markaziy masalalaridan biri o'quvchilarning axborot-kommunikatsiya kompetensiyasini shakllantirishdir. Raqamli texnologiyalarni innovatsion joriy etish orqali o'qitish amaliyotini barcha bosqichlarda o'zgartirish an'anaviy ta'limning sezilarli yaxshilanishiga va sifat jihatidan yangi natijalarni shakllantirishga, har bir talaba salohiyatini rivojlantirishga olib kelishi mumkin. Aynan mana shunday transformatsiyalar ta'limning raqamli transformatsiyasining ajralmas qismi hisoblanadi[1].

Hozirda mavjud bo'lgan raqamli vositalarni dars jarayonlarida foydalanishda qaysi fanga, qaysi mavzuga aynan qaysi dasturdagi, qaysi masala-mashqning yaxshi natija bera olisihini oldindan tanlash va moslashtirish kerak bo'ladi.

Raqamli pedagogika-dasturiy ta'minotni o'quv jarayoniga kiritishda asosiy uchta bosqichdan iborat bo'ladi:

1. Tayyorgarlik bosqichi. O'quvchilarni dasturiy ta'minotni ishlatish tartibi bilan tanishtirish.
2. Amaliy foydalanish bosqichi. O'quvchilarni topshiriqlarni mustaqil bajarishga undash va ularning faoliyatini kuzatish.
3. Natijalarni baholash bosqichi. Dastur orqali olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va ularga asosan xulosalar chiqarish.

Raqamli vositalardan muntazam foydalanish, dasturiy ta'minotning ta'sirini muntazam baholab borish bizga bir qancha imkoniyatlar beradi.

O'rta ta'lim maktablarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun dasturiy ta'minotdan foydalanish zamonaviy ta'limning ajralmas qismi hisoblanadi. Kelgusida ushbu usulni yanada takomillashtirish va yangi innovatsion dasturlarni joriy etish orqali ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqish mumkin.

Elektron o'quv-metodik majmua zamonaviy raqamli texnologiyalar muhitida o'qitishning didaktik, dasturiy va texnik interaktiv majmuasidan tashkil topadi. Elektron o'quv-metodik majmualar an'anaviy majmualardan farqli o'laroq, o'qitishning raqamli texnologiyalari asosidagi elektron materiallar va an'anaviy texnologiyalari birligi (aralash ta'lim-blended learning) sifatida namoyon

bo'ladi. Ushbu muvofiqlikni ta'minlash uchun LMS (Learning Management System – ta'limni boshqarish tizimi) deb ataladigan eng keng tarqalgan va ishlatiladigan dasturiy ta'minot tizimlari juda ko'p²[2].

LMS – O'quv kurslari, o'quv dasturlari yoki o'rganish va rivojlantirish dasturlarini boshqarish, hujjatlashtirish, kuzatish, hisobot berish, avtomatlashtirish va etkazib berish uchun dasturiy ta'minot ilovasi[3].

EdApp – dunyo bo'ylab ta'lim muassasalari tomonidan qo'llaniladigan yetakchi LMS tizimi. EdApp jahonning eng yaxshi mutaxassislari tomonidan ishlab chiqilgan o'rganish kurslari mavjud, mikro o'rganishga ustuvor ahamiyat berilgan. EdApp da virtual muloqot qilish imkoniyati ham mavjud. Bunda siz Zoom va Microsoft Teams orqali ilova ichidagi video konferensiyalarni rejalashtirish imkoniyatidan foydalanishingiz mumkin.

Google Classroom – Google Docs, elektron jadvallar, onlayn taqdimot vositalari va video qo'ng'iroqlar vositasi (Google Hangouts) kabi taniqli G Suite vositalaridan foydalanadi. Oddiy va chiroyli dizayn, asosiy funksiyalar va yuqori darajadagi foydalanish imkoniyatining barchasi bepul. Google Classroomni maktab va universitet kurslari uchun eng yaxshi tanlov deb hisoblash mumkin.

Inquisiq - bu kichik va o'rta biznes uchun mos LMS tizimi. U to'liq mobil moslik, sozlanishi mumkin bo'lgan LMS boshqaruv panellari, SCORM qo'llab-quvvatlashi, sertifikatlar, kurslar kutubxonasi, foydalanuvchilar hamjamiyatlari va devoriy postlarni o'z ichiga olgan funksiyalarga ega. Uni Zoom, PayPal yoki OpenSesame kabi xizmatlarga ulashingiz mumkin. Integratsiya o'quv sayтини yaratishda imkoniyatlaringizni sezilarli darajada kengaytirishi mumkin.

BlackBoard Learn kontentni bulutda saqlash va almashish imkoniyatiga ega bo'lgan o'qituvchilar va universitet o'quvchilari uchun mo'ljallangan. O'qitishdan tashqari, u korporativ va davlat ta'lim dasturlari uchun ishlatilishi mumkin. Bu mobil qurilmalar uchun qulay, yosh foydalanuvchilarning odatlariga mos keladi, chunki u istalgan joyda darslarga qatnashish imkonini beradi. Blackboard kontentni qiyinchiliksiz yetkazib beradi[4]

Khan Academy. Bu ta'lim platformasi 2008 yilda moliyaviy analitik Salman Xan tomonidan asos solingan notijorat tashkiloti bo'lib, u matematika, fizika, biologiya, astronomiya va boshqa tabiiy fanlar bo'yicha turli-tuman topshiriqlar va videomateriallar ombori hisoblanadi. Ushbu akademianing materiallari turli xil murakkablikda bo'lib, asosan o'rta maktab o'quvchilari uchun mo'ljallangan. Shuning uchun undagi materiallardan AQSH dagi o'nlab o'quv muassasalarida doimiy asosda foydalaniladi. Hozirgi paytda Khan Academy ga Bill & Melinda Gates Foundation va Google kompaniyalari moliyaviy yordam ko'rsatmoqdalar[5].

“ЯКласс”- o'quv platformasi. Bu o'rta maktablar uchun mo'ljallangan elektron ta'lim platformasi. O'quv jarayoni masofaviy resurslarni tanlashdan iborat bo'ladi. Bu platforma uchun materiallar ta'lim standarti, uslubiy tavsiyalar va ko'rsatmalar asosida tajribali pedagog o'qituvchilar tomonidan ishlab chiqiladi. Platforma materiallari maktab darsligi mavzulariga muvofiq joylashtiriladi. O'quvchilarning qiziqishini uyg'otadigan noodatiy, nostandart topshiriqlar juda ko'p, bu bilan ko'nikmalarni shakllantirilishi ishlarini qiziqarli bo'lishida katta ahamiyat kasb qiladi. O'quvchilarning bajargan topshiriqlari tizimli tekshiriladi, bajarilgan ishlarning foizini beradi, batafsil statistik ma'lumotlarni taqdim etadi. Tekshiruv ishlarini bajarishda o'quvchilar natijalari bilan tanishishi, qilgan xatolarni ko'rishi va ishni qayta topshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Moodle – dunyodagi o'qituvchilar va o'quvchilar tomonidan qo'llaniladigan eng mashhur ochiq manbaali LMS dasturi. U juda moslashtirilgan bo'lib, o'qituvchilarga o'z kursini loyihalashtirish uchun maxsus imkoniyatlarni beradi. U bepul va ochiq kodli dasturiy ta'minot. Undan foydalanuvchi

² Кирьякова А.В. Интернет – технологии на базе LMS Moodle в компетентностно-ориентированном образовании // Учебно-методическое пособие. -Оренбург, 2011. 116 с.

uchun interfeysi sodda va intuitive, dasturiy ta'minotlarni o'z ehtiyojlariga moslab sozlash imkonini beradi. Moodle 100 dan ortiq tillarda mavjud bo'lib, uni butun dunyo foydalanuvchilari uchun ochiq qoldiradi. Moodle yordamida topshiriqlarni osongina kuzatish, qiziqarli kontent yaratish va o'quvchilar faoliyatini boshqarish mumkin.

LMS Moodle (modulli ob'ektga yo'naltirilgan dinamik o'quv muhiti) o'zida bir nechta tizimlarini birlashtiradi:

Pedagogik dasturiy vosita turlari	
O'rgatuvchi dasturlar	• O'quvchilarning bilim darajasi va qiziqishlaridan kelib chiqib yangi bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltiradi;
Test dasturlari	• Egallangan bilim, malaka va ko'nikmalarni tekshirish yoki baholash maqsadlarida qo'llaniladi;
Mashq qildirgichlar	• Avval o'zlashtirilgan o'quv materialini takrorlash va mustahkamlashga xizmat qiladi;
Virtual	• O'qituvchi ishtirokidagi virtual o'quv muhitini shakllantiruvchi dasturlar;

1-rasm. Pedagogik dasturiy vositalar.

Onlayn testlar foydalanish qulayligi bilan hozirgi ta'limda keng foydalanilmoqda. An'anaviy qog'oz va qalam testlariga qaraganda bunday testlardan foydalanish nafaqat vaqt va resurslarni tejashda, balki test onlayn tarzda o'tkazilganligi sababli kengroq qamrovga ega bo'lishini ham ta'minlaydi. Sinovlarni topshirish o'rganishning muhim qismi, o'quvchilar haqiqatdan ham o'quv jarayonida yangi bilimlarni o'zlashtirganligini bilishi, bilimlardagi bo'shliqlarni aniqlash va bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun qo'shimcha shug'ullanish imkonini beradi. Blended learning texnologiyasining station rotation – stansiyalar almashinuvi modelida bizga turli test tuzuvchi dasturiy vositalar katta yordam beradi.

EdApp - sinovlarni osonlik bilan yaratish uchun yaxshi grafik va displeyga ega dastur. "Быстрое обновление (tez yangilash)" funksiyasi onlayn testlarni yaratishni oson, tez va samarali bajarish uchun foydalaniladi.

Gamifikatsiya - EdApp o'quvchilarga o'rganishni yuqori darajada samarali qilish uchun foydalanadigan interaktiv o'yinlardan iborat bepul ilova. Tanlash imkoniyatlarining ko'pligi bilan u o'rganish va baholash viktorinalarini an'anaviy o'quv muhitiga qaraganda ancha qiziqarli qiladi.

EasyTestMaker - o'qituvchilarga raqamli viktorinalar yaratishda yordam beradigan bepul dastur. Savollar bankidan sizga zarur test topshiriqlarini osongina tanlash imkoniyati mavjud, lekin bepul versiyada 25 ta testga chegaralangan.

Kahoot!-real vaqtda bir nechta foydalanuvchilar bilan onlayn ishlash mumkin bo'lgan interaktiv o'yinga asoslangan test yozish dasturi. U o'quvchilarning faol ishtiroki yuqori darajada rag'batlantiriladigan sinxron ta'limda qo'llaniladi.

Typeform – ishlatish uchun qulay onlayn viktorina dasturi, kodlash bilimini talab qilmaydi. Bepul versiyada u 10 ta savol va oyiga 100 ta to'g'ri javobdan iborat 3 ta shakl bilan cheklangan. Ushbu platforma Canva, Slack, Google Drive, Hubspot va boshqa ko'plab ilovalar bilan birlashtirilishi mumkin[6].

Quizlet o'zining xususiy flesh-karta formati bilan mashhur bo'lgan bepul viktorina yaratish dasturidir. Foydalanuvchilar bu platforma kutubxonasida kundan-kunga ortib bormoqda. Chet

tillari, tibbiyot, huquq, matematika, ijtimoiy fanlar va boshqa bir qancha o'quv to'plamlaridan foydalanish imkoniyati mavjud.

Quiz Maker – 19 turdagi savollardan iborat oddiy bepul onlayn viktorina. Asosiy xususiyatlari va interfeysi tufayli platformadan foydalanish oson[7].

Hozirgi kunda juda ko'plap test tuzuvchi dasturlar mavjud. Ulardan O'zbekistonda eng ommabop bo'lgan dasturlarga quyida jadvalda bir nechtasini kiritish mumkin: EasyQuizzy; HotPotatoes; Ayren; Spira Test; My Test; Ispring; Quiz Maker.

EasyQuizzy test dasturi - bilimlarni nazorat qilish uchun elektron vositalar, ya'ni kompyuter testlarini yaratish dasturi hisoblanadi. U o'zbek tilida ekanligi o'quvchilarga juda qulaydir. Bu dastur orqali o'rta maktab o'quvchilari va oliy ta'lim o'quvchilari uchun nazorat savollari testlarini tuzib dars mobaynida foydalanish imkoniyatiga ega bo'lamiz.

MyTest dasturi. Ilovada ishlash oddiy va shaxsiy kompyuterning har qanday foydalanuvchisi uchun ochiqdir. Interfeys intuitiv. Bundan tashqari, dastur bepul savol va javoblarni tahrirlash uchun keng imkoniyatlarga ega. MyTestXPro sizga o'ndan ortiq turdagi turli xil vazifalarni yaratishga imkon beradi. U tayyor fayllarni himoya qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, siz fayllarni ochish, ularni tahrirlash va o'zingizni sinab ko'rish uchun turli xil parollar yaratishingiz mumkin. Hech kim testni buzolmaydi yoki to'g'ri javoblardan nusxa olmaydi[8].

Hot Potatoes bu – veb-saytingiz uchun olti xil turdagi: JQuiz, JCloze, JMatch, JMix, Jcross, The Masher o'quv mashqlarini ishlab chiqishga mo'ljallangan dastur[9].

Zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, mustaqil ishlash va muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bois ta'lim tizimida raqamli vositalardan samarali foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Aralash ta'lim texnologiyalari modellarini o'rta ta'lim muassasalariga joriy qilinishi har tomonlama foyda keltiradi. O'quvchilar raqamli vositalardan, turli ta'limiy platformalardan nafaqat dars jaryonida, balki darsdan tashqari paytda ham mustaqil shug'ullanish imkoniyatlaridan foydalanib, fanlar kesimida individual ishlash ko'nikmalarini oshirishlari uchun keng imkoniyat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva G.G. Ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish // Ta'lim muhitining transformatsiyasi: zamonaviy o'qitishda raqamli texnologiyalarning o'rni xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyaning ilmiy maqolalar to'plami. 2025-yil 16-aprel. 1160 s. 22-25 b.
2. Кирьякова А.В. Интернет –технологии на базе LMS Moodle в компетентностно-ориентированном образовании // Учебно-методическое пособие. -Оренбург, 2011. 116 с.
3. Anna Heather. "10 ta eng yaxshi LMS platformalari va dasturiy integratsiyalari hozirda mavjud". 20 oktyabr, 2021 yil. <https://www.elucidat.com/blog/top-elearning-lms-platforms>
4. <https://www.learnworlds.com/online-learning-platforms>
5. Bekchonova Sh.B. "Masofaviy ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish metodikasi" Ped.fan.bo'yicha f.f.d.(PhD) dissertatsiyasi. Toshkent 2021y.135 b
6. <https://www.edapp.com/blog/ru/10>
7. Guruhlarni qanday yaratish va boshqarish. <https://teaching-cornell-edu.translate.goog/teaching-resources/active-collaborative-learning/how-create-and-manage-groups>
8. Kompyuterda testlarni ochish uchun dastur" 21.05.2019. <https://bumotors.ru/uz/programma-dlya-otkrytiya-testov-na-kompyutere-mytest---luchshaya-besplatnaya-rossiiskaya.html>
9. <https://hot-potatoes.en.uptodown.com/windows158>

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA MANTIQUIY TAFAKKUR MUAMMOSI

Shixova Inobat Omonovna

Xorazm viloyati PMM

“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrası
katta o‘qituvchisi, psixologiya bo‘yicha falsafa fanlari
doktori(PhD), inobat@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda mantiqiy tafakkurni shakllantirish usullari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: intellektual salohiyati, mantiqiy tafakkur kichik maktab yoshidagi bolalar, didaktik o‘yinlar, umumlashtirish, ta’lim-tarbiya, pedagog va psixologlar, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, interfaol metodlar

Аннотация: В данной статье рассматриваются методы формирования логического мышления у детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, логическое мышление, дети младшего школьного возраста, дидактические игры, обобщение, образование, учителя и психологи, личностно-ориентированное образование, интерактивные методы.

Abstract: This article discusses the methods of forming logical thinking in primary school children.

Keywords: intellectual potential, logical thinking, primary school children, didactic games, generalization, education, teachers and psychologists, person-centered education, interactive methods

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimida yosh avlodning intellektual salohiyatini rivojlantirish, ularni mustaqil va ijodiy fikrlashga o‘rgatish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi bolalarda mantiqiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish masalasi pedagogika hamda psixologiya fanlarining dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. Chunki aynan boshlang‘ich ta’lim davrida bolaning fikrlash jarayonlari, dunyoqarashi, bilimlarni qabul qilish va tahlil etish qobiliyati faol rivojlanadi.

Mantiqiy tafakkur - bu voqea-hodisalarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish hamda muammolarga mustaqil yechim topish qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat bolaning nafaqat o‘quv faoliyatida muvaffaqiyatga erishishida, balki kundalik hayotda ham to‘g‘ri qaror qabul qilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy tafakkurni rivojlantirish pedagog oldidagi asosiy vazifalardan biri sanaladi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda didaktik o‘yinlar, muammoli vaziyatlar, interfaol metodlar, matematik topshiriqlar, boshqotirmalar va ijodiy mashg‘ulotlardan samarali foydalanish muhim natija beradi. Bunday usullar bolalarning qiziqishini oshiradi, ularni faol fikrlashga undaydi hamda bilimlarni mustahkam egallashiga yordam beradi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faqat tayyor bilimlarni egallashi emas, balki mustaqil fikrlashi, tahlil qilishi va xulosa chiqarishi talab etilmoqda. Shu bois kichik maktab yoshidagi bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish usullarini o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish muhim ilmiy-pedagogik ahamiyatga ega.

Ushbu ishning maqsadi - kichik maktab yoshidagi bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishning samarali usullarini o‘rganish hamda ularning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini yoritishdan iborat. Kichik maktab davri 6-7 yoshdan 9-10 yoshgacha davom etadi. Uning psixikasi bilim olishga yetadigan darajada rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi bolaning muhim

xususiyatlaridan biri, unda o'ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Fiziologlarning fikriga ko'ra, 7 yoshga kelib bolaning katta miya yarim sharlari ma'lum darajada rivojlangan bo'ladi. Miyaning boshqaruv funksiyalarini to'liq shakllanib bo'lmaganligi kichik maktab yoshidagi bolalarning xulq-atvorida, faoliyatlarini tashkil etishlarida va emotsional sohalarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Ayrim 6 yoshli bolalar ota-onasining xohishi bilan hali o'qishga tayyor bo'lmay turib, maktab ostonasiga qadam qo'yishadi. Afsuski, o'qish davomida aqliy-ruhiy zo'riqish oqibatida turli xil kasalliklarga chalinib, jismoniy va psixik rivojlanishda nuqsonlar paydo bo'ladi.

Metodologiya.

Mazkur tadqiqotda kichik maktab yoshidagi bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish usullarini o'rganish va tahlil qilishda bir qator pedagogik hamda psixologik metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy yondashuvlar uyg'un holda qo'llanilib, o'quvchilarning fikrlash faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali usullar aniqlashtirildi.

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, faoliyatga asoslangan yondashuv hamda rivojlantiruvchi ta'lim tamoyillari tashkil etdi. Ushbu yondashuvlar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishga e'tibor qaratildi.

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Pedagogik kuzatish metodi - o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligi, fikrlash tezligi, muammoli vaziyatlarga munosabati va mantiqiy topshiriqlarni bajarish jarayoni kuzatildi.
- Suhbat metodi - o'quvchilar va o'qituvchilar bilan suhbatlar o'tkazilib, mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda qo'llanilayotgan usullar hamda ularning samaradorligi haqida ma'lumotlar olindi.
- Tajriba-sinov metodi - boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan turli didaktik o'yinlar, boshqotirmalar, muammoli topshiriqlar va interfaol metodlar asosida mashg'ulotlar tashkil etildi. Ushbu mashg'ulotlarning o'quvchilarning mantiqiy fikrlashiga ta'siri tahlil qilindi.
- Taqqoslash va tahlil qilish metodi - tadqiqot natijalari umumlashtirilib, turli usullarning samaradorligi o'zaro solishtirildi.
- Anketa so'rovi metodi - o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida so'rovnoma o'tkazilib, bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga oid fikr va tavsiyalar o'rganildi.

Tadqiqot jarayonida didaktik o'yinlar, mantiqiy masalalar, matematik topshiriqlar, interfaol metodlar, "Aqliy hujum", "Klaster", "Muammoli vaziyat", "Insert" kabi pedagogik texnologiyalardan foydalanildi. Ushbu metodlar o'quvchilarning darsga qiziqishini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ijodiy yondashuvini shakllantirishga xizmat qildi.

Metodologik yondashuv asosida olingan natijalar kichik maktab yoshidagi bolalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik usullarning samarali ekanligini ko'rsatdi.

Natijalar

Tadqiqot jarayonida kichik maktab yoshidagi bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan turli pedagogik usullar sinovdan o'tkazildi va ularning samaradorligi tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, interfaol metodlar, didaktik o'yinlar hamda muammoli topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarning fikrlash faolligini sezilarli darajada oshiradi.

Tajriba-sinov ishlari davomida o'quvchilarning tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarida ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Ayniqsa, mantiqiy masalalar va boshqotirmalar bilan muntazam ishlash natijasida o'quvchilarning tezkor fikrlashi hamda muammoli vaziyatlarga yechim topish qobiliyati rivojlandi.

Didaktik o'yinlardan foydalanish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini kuchaytirdi va ularning faol ishtirokini ta'minladi. O'yin asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda bolalar erkin fikr

yuritishga, o'z qarashlarini ifodalashga va guruh bilan hamkorlikda ishlashga odatlandi. Bu esa ularning kommunikativ ko'nikmalarini ham rivojlantirdi.

Interfaol metodlar asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalari shakllandi. "Aqliy hujum", "Klaster", "Muammoli vaziyat" kabi metodlar bolalarni faol fikrlashga undadi va bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishiga yordam berdi. Natijada o'quvchilarning darsdagi faolligi hamda o'zlashtirish darajasi oshgani aniqlandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kichik maktab yoshidagi bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu usullar o'quvchilarning intellektual rivojlanishini ta'minlash bilan birga, ularni mustaqil va ijodiy fikrlashga ham yo'naltiradi.

Shuningdek, o'qituvchining darsni to'g'ri tashkil etishi, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olishi mantiqiy tafakkurni rivojlantirish samaradorligini oshirishi aniqlandi. Shu sababli boshlang'ich ta'lim jarayonida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlarga muntazam ravishda keng o'rin berish maqsadga muvofiqdir.

Muhokama

Izlanish natijalari kichik maktab yoshidagi bolalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi ekanligini ko'rsatdi. Boshlang'ich sinf davrida o'quvchilarda atrofdagi voqea-hodisalarni tahlil qilish, solishtirish va xulosa chiqarishga intilish, fikrlash faoliyati faol rivojlanadi. Shu sababli ushbu yosh davrida qo'llanilgan pedagogik usullar bolaning intellektual rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Izlanish davomida qo'llanilgan didaktik o'yinlar, mantiqiy masalalar va interfaol metodlar o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirish bilan birga, ularning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini ham rivojlantirdi. Ayniqsa, o'yin elementlari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarning qiziqishini kuchaytirib, bilimlarni oson va samarali o'zlashtirishiga yordam berib boshlang'ich ta'limda an'anaviy usullar bilan bir qatorda innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

Izlanish jarayonida mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda o'qituvchining roli muhimligiga yana bir bora ishonch hosil qildik.

O'qituvchi dars jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratishi, o'quvchilarni erkin fikr bildirishga undashi hamda ularning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishi lozim. Chunki har bir bolaning fikrlash darajasi va bilimni qabul qilish qobiliyati turlicha bo'ladi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, mantiqiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar muntazam tashkil etilganda o'quvchilarning nafaqat o'zlashtirish ko'rsatkichlari, balki nutq madaniyati, ijodkorligi va kommunikativ ko'nikmalari ham rivojlanadi. Bu esa mantiqiy fikrlashning bolaning umumiy shaxsiy rivojlanishidagi ahamiyati yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, ayrim holatlarda o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalardan yetarli darajada foydalana olmasligi yoki darslarda vaqt taqsimotining to'g'ri tashkil etilmasligi kabi muammolar ham kuzatildi. Bu esa mantiqiy tafakkurni rivojlantirish bo'yicha metodik tavsiyalarni yanada takomillashtirish zarurligini bildiradi.

Umuman olganda, kichik maktab yoshidagi bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda interfaol metodlar, didaktik o'yinlar va muammoli ta'lim usullaridan samarali foydalanish ijobiy natijalar berish barobarida innovatsion yondashuvlar bolalarni mustaqil, faol va ijodiy fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Кыштымова И. М. Психосемиотическая методика диагностики вербальной креативности // Психологический журнал. 2008. № 6. С. 56–65.
2. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии. – М.: МГУ, 2005. – 124 с. Айзенк М. Психология для начинающих. “Питер”, 2004. – 282 с.
3. Лернер И. Я. Проблемное обучение. – М.: Знание, 1974. – 64 с.
4. Лютова Е. К. К вопросу о взаимосвязи интеллекта, креативности и личностных черт у детей: Интеллект и креативность в ситуациях межличностного взаимодействия. М., МГУ, 2000. С. 30–39.
5. Маклаков А. Г. Общая психология. – СПб., Питер, 2002. – 262 с.
6. Осипова А. А. Общая психокоррекция. – М.: Сфера, 2002. – 510 с.
7. Пономарев Я. А. Психология творческого мышления. – М.: Просвещение, 1960. – 167 с.
8. Пыжьянова Е. В. Взаимосвязь дивергентного мышления и успешности обучения. Психология XXI века: Материалы научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. СПб., 2008. С. 308.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF DIGITAL PEDAGOGY IN EDUCATIONAL PROCESSES BASED ON BLENDED LEARNING TECHNOLOGY

Sh.B. Bekchonova

Yangi asr University Professor,

Y.S.Polvonova

Deputy director for academic affairs

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli pedagogikaning nazariy asoslari, blended learning (aralash ta'lim) texnologiyasining metodologik yondashuvlari hamda oliy ta'lim tizimida qo'llanilish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning pedagogik ahamiyati, talabalar motivatsiyasi va faolligiga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, blended learning modelining konstruktivistik yondashuv bilan bog'liqligi, dizayn asosidagi tadqiqot metodologiyasi hamda sifatni ta'minlash va akkreditatsiya masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari raqamli pedagogikaning zamonaviy ta'limni rivojlantirishdagi strategik ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamli pedagogika, blended learning, aralash ta'lim, ta'lim texnologiyalari, konstruktivizm, dizayn asosidagi tadqiqot, virtual ta'lim muhiti, sifatni ta'minlash, akkreditatsiya, oliy ta'lim.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы цифровой педагогики, методологические подходы технологии blended learning (смешанного обучения), а также возможности её применения в системе высшего образования. В исследовании раскрывается педагогическое значение интеграции цифровых технологий в образовательный процесс, их влияние на мотивацию и вовлечённость студентов. Кроме того, рассматриваются взаимосвязь модели смешанного обучения с конструктивистским подходом, методология дизайн-ориентированного исследования, а также вопросы обеспечения качества и аккредитации. Результаты исследования показывают стратегическую значимость цифровой педагогики в развитии современного образования.

Ключевые слова: цифровая педагогика, blended learning, смешанное обучение, образовательные технологии, конструктивизм, дизайн-ориентированное исследование, виртуальная образовательная среда, обеспечение качества, аккредитация, высшее образование.

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations of digital pedagogy, methodological approaches to blended learning technology, and its implementation opportunities in higher education. The study examines the pedagogical significance of integrating digital technologies into the educational process and their impact on student motivation and engagement. Furthermore, the relationship between blended learning and constructivist approaches, design-based research methodology, as well as issues of quality assurance and accreditation are discussed. The findings demonstrate the strategic importance of digital pedagogy in the development of modern education.

Keywords: digital pedagogy, blended learning, educational technologies, constructivism, design-based research, virtual learning environment, quality assurance, accreditation, higher education.

Introduction. The rapid dissemination of digital technologies in education has given rise to a new discipline: digital pedagogy. This approach applies educational theories and principles to the design and implementation of digital content, learning environments, and teaching practices (Ю. Коровина & Yu. Korovina, 2019). Digital pedagogy is firmly situated within the wider literature on educational technology, which has evolved since the late 1960s. Several scholars present significant theoretical and practical materials, many of which remain relevant to training design. Prior to outlining a methodology for designing and implementing educational processes based on blended learning technology, an overview of the fundamental concepts of digital pedagogy is provided. Key topics include the definitions and domains of the discipline, the nature of digital pedagogy and blended learning, relevant pedagogical theories, and the roles that digital technologies can play in educational processes (I. et al., 2017).

Blended learning facilitates a collaborative, cohesive, and flexible pedagogical approach that enhances the effectiveness of knowledge acquisition, development of skills and competencies, motivation, and engagement. The educational process is streamlined through the use of a centralized information and educational environment, configurable to deliver distinct combinations of traditional and digital educational resources and methods (B. Максименкова et al., 2019).

Theoretical foundations of digital pedagogy

Digital pedagogy, as a sub-discipline of educational technology, investigates the use of digital technology to support teaching and learning (Meier, 2016). Digital medium, digital learning, technology integration, virtual learning, and online learning are among the many descriptors associated with the topic (P. Montgomery et al., 2015). The aim is to advance pedagogy based on the best available evidence on teaching practices, curriculum development, and educational change. Research conducted in these areas informs and underpins the design of the digital pedagogy and technology integration strategy (A. Palamarchuk & O. Kovalenko, 2018). Blended learning combines traditional face-to-face (f2f) teaching with on-demand digital elements delivered through a virtual learning environment to create learner-centric learning experiences and enhance learning outcomes. It is a method of delivering higher education that remains relevant and of high quality. The growing complexity of higher education graduates' roles, increased learner autonomy, the emergence of a knowledge-based economy, and the ubiquitous availability of digital technologies justify the exploration of alternatives to f2f courses, which dominate higher education delivery.

Effective teaching engages students cognitively, emotionally, and behaviourally in learning. Technology can enhance or diminish these student engagement dimensions and therefore requires careful management. The use of digital technologies directly influences how learners study, the skills they approach learning with, and the diversions that distract, motivate, or engage them. A consequence

of the Digital Age is increased access to pervasive and persistent social, video, and gaming networks that offer competing and sometimes attractive learning experiences. Global forecasts suggest that blended learning will become the dominant educational model in higher education by 2025 due to complex internal and external pressures influencing the teaching and learning dynamic. Understanding digital pedagogy and technology integration is necessary not only to respond to increasing pressures to turn f2f deliverables into blended materials but also to leverage the rapid social and technological networking and larger societal context to nurture student engagement effectively. Blended pedagogy, therefore, focuses on defining blended learning, distinguishing it from other modes, clarifying its purpose and pedagogical implications, and seeking information on teaching and learning to optimise its design, implementation, and refinement.

Below is an English literature analysis and conclusion based on the provided text.

Literature Analysis

The reviewed literature demonstrates that digital pedagogy has emerged as a significant field within educational technology due to the rapid expansion of digital tools in teaching and learning processes. According to Yu. Korovina and colleagues (2019), digital pedagogy applies pedagogical theories to the design of digital learning environments and instructional practices, emphasizing systematic integration rather than simple technological adoption. This perspective reflects the broader shift from traditional teacher-centered models toward technology-supported learner-centered approaches.

Research by Meier (2016) positions digital pedagogy as a sub-discipline of educational technology focused on optimizing learning through digital integration. The literature identifies several related concepts, including virtual learning, online learning, and technology-enhanced instruction, which collectively contribute to modern educational transformation. Similarly, P. Montgomery et al. (2015) emphasize that successful digital pedagogy requires evidence-based instructional strategies grounded in curriculum development and educational innovation.

Blended learning is widely recognized as one of the most effective practical applications of digital pedagogy. Studies by V. Maksimenkova et al. (2019) show that blended learning combines traditional face-to-face instruction with digital resources to create flexible, collaborative, and engaging learning experiences. This model improves student motivation, supports competency development, and enhances accessibility through centralized digital educational environments. The literature further predicts that blended learning will become the dominant instructional model in higher education due to increased learner autonomy, technological accessibility, and the evolving demands of knowledge-based economies.

The theoretical foundation of blended learning is strongly associated with constructivist pedagogy. Constructivist approaches emphasize active learner participation, adaptive environments, and meaningful interaction with content. Within this framework, digital tools function as facilitators of engagement rather than replacements for pedagogy. Researchers highlight that technology can both strengthen and weaken cognitive, emotional, and behavioral engagement depending on how it is implemented, making pedagogical planning essential.

Methodologically, design-based research (DBR) is identified as an effective framework for developing blended learning systems. According to A. Palamarchuk and O. Kovalenko (2018), DBR enables iterative cycles of analysis, design, implementation, and evaluation, allowing continuous refinement of educational technologies. This methodology supports innovation while generating theoretical insights into learning processes and instructional design practices.

The literature also stresses the importance of quality assurance and accreditation in digital pedagogy. Quality assurance mechanisms ensure that digital and blended educational programs meet

institutional and national standards while promoting continuous improvement. Accreditation enhances institutional credibility and supports international academic mobility. As noted by Maussumbayev et al. (2022), these standards are essential for maintaining trust and ensuring pedagogical integrity in technology-enabled education.

Overall, the literature reveals that digital pedagogy is not merely a technological trend but a pedagogical transformation requiring theoretical grounding, systematic design, institutional support, and continuous evaluation.

Methodological framework for blended learning

Blended learning requires an appropriate methodological framework for developing digital environments, online courses, and flexible electronic support. Design-based research (DBR) achieves educational innovation through systematic analysis of problems, collaborative design of technological interventions, and continuous analysis of impact (A. Palamarchuk & O. Kovalenko, 2018). The iterative cycle of analysis, design, implementation, and evaluation builds know-how and theories on the learning and design processes.

Design work can draw on generic instructional-design models, adapted to accommodate the mixed roles of various media, course locations, learning modes, and teaching strategies. The pedagogical foundation of blended learning aligns with constructivist views on adaptable learning spaces and the dynamic interplay of technologies and environments (Meier, 2016). Assessment strategies remain a crucial concern throughout, complementing the selection of pedagogic models to underpin the instructional design (Ю. Коровина & Yu. Korovina, 2019). Blended courses attract growing interest and wider implementation at institutional and program levels, yet considerable variation persists. The emergence of blended ecosystems encourages systematic articulation of pedagogy and technology integration across multiple localities.

Policy implications and standards for practice

Quality assurance and accreditation in digital pedagogy. Quality assurance and accreditation of educational programs are crucial components for establishing high standards of education concerning digital pedagogy through blended learning technology and form respective policies and orientations. Quality assurance is a systematic and coordinated activity whereby an organisation appraises its objectives and operations and compares them with the outcomes of other institutions or with appropriate external norms of reference (P. Montgomery et al., 2015). It operates on the recognition that policies, procedures, and arrangements and educational factors interact in determining the quality of educational transactions. Thus ensuring educational quality requires regular opportunities for appraisal and enhancement of educational processes. Accreditation promotes the legitimacy, credibility, and support of educational institutions as students continue their educational studies abroad. It builds a culture of trust and positive intentions among institutions by allowing them to participate within a partnership for mutual benefit (Maussumbayev et al., 2022).

Curriculum and instructional design standards for technology-enabled instruction in blended learning**, respecting national and institutional criteria. Standards thus outline key issues, essential principles, and recommended processes for systematically building robust courses that successfully blend on-site and distance delivery. National agencies have called on universities to incorporate e-learning into their curricula with an emphasis on ensuring the pedagogical integrity of such initiatives. The rapid development of entirely online instruction as well as growing interest in technology-enhanced learning through other media such as telecommunications and satellite broadcasting reinforce the need for explicit but flexible standards of course design.

Conclusion

The analysis confirms that digital pedagogy and blended learning have become essential components of contemporary higher education. Their effectiveness depends not only on access to digital technologies but also on pedagogically sound integration guided by evidence-based frameworks such as constructivism and design-based research. Blended learning offers substantial benefits, including flexibility, increased learner engagement, and improved competency development, making it a sustainable model for future education.

At the same time, successful implementation requires strong institutional policies, quality assurance systems, accreditation standards, and carefully designed instructional strategies. Future educational development should focus on refining methodological approaches, strengthening digital competencies among educators, and ensuring that technology serves pedagogical objectives rather than replacing them. Thus, digital pedagogy represents a strategic direction for creating innovative, inclusive, and effective learning environments in higher education.

References:

1. Ю. Коровина, А. & Yu. Korovina, A. (2019). The improvement of pedagogical conditions of integration of classroom and online learning in secondary vocational education. 223-226 c
2. Makarova, I., Shubenkova, K., Tikhonov, D. and Pashkevich, A. An Integrated Platform for Blended Learning in Engineering Education. DOI: 10.5220/0006375601710176 In Proceedings of the 9th International Conference on Computer Supported Education (CSEDU 2017) - Volume 2, pages 171-176 ISBN: 978-989-758-240-0 Copyright © 2017 by SCITEPRESS – Science and Technology Publications, Lda. All rights reserved
3. Maksimenkova, Olga & Neznanov, Alexey. (2019). COLLABORATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION: HOW TO BUILD AN EFFECTIVE SYSTEM FOR BLENDED LEARNING?. University Management: Practice and Analysis. 23. 101-110. 10.15826/umpa.2019.01-2.008.
4. Meier, D. (2016). Situational Leadership Theory as a Foundation for a Blended Learning Framework. Journal of Education and Practice www.iiste.org ISSN 2222-1735 (Paper) ISSN 2222-288X (Online) Vol.7, No.10, 2016
5. Montgomery, A. P., Hayward, D. V., Dunn, W., Carbonaro, M., & Amrhein, C. G. (2015). Blending for student engagement: Lessons learned for MOOCs and beyond. Australasian Journal of Educational Technology, 31(6). <https://doi.org/10.14742/ajet.1869>
6. Palamarchuk, Y. & O. Kovalenko, O. (2018). Algorithms of blended learning in IT education. [\[PDF\]](#)
7. Maussumbayev R, Toleubekova R, Kaziyev K, Baibaktina A, Bekbauova A. Development of research capacity of a future social pedagogue in the face of digital technologies. Educ Inf Technol (Dordr). 2022;27(5):6947-6966. doi: 10.1007/s10639-022-10901-3. Epub 2022 Jan 29. PMID: 35125921; PMCID: PMC8799416.

KIMYO TA'LIMIDA INNOVATSION YONDASHUVNING AHAMIYATI HAQIDA

Kulimov A.K.

Xorazm viloyati PMM, "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi"

kafedrasi dotsenti, kimyo fanlari nomzodi

Masharipov Sh.O.

Xorazm viloyati PMM, "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi"

kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida kimyo fanidan dars mashg'ulotlarini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish va uning ta'limning sifati va samaradorlini oshirishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Kimyo ta'limi, dars mashg'ulotlari, zamonaviy yondashuvlar, XXI asr ko'nikmalari, so'rovlarga asoslangan ta'lim.

Аннотация: В данной статье представлена информация об организации уроков химии в общеобразовательных школах на основе современных подходов и о том, как она повышает качество и эффективность обучения.

Ключевые слова: химическое образование, классные занятия, современные подходы, навыки XXI века, обучение на основе опросов.

Annotation: This article presens information about the organization of classes in chemistry in general educational schools on the basis of modern approaches and its increase in the quality and effectiveness of Education.

Keywords: Chemistry Education, tutorials, modern approaches, 21st century skills, survey-based education.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi davlat siyosati umumiy o'rta ta'limni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari hamda maktab ta'limi sifatini yaxshilashda fan o'qituvchilarining pedagogik mahorati va muloqot madaniyati, ta'limdagi islohotlar va sohaga doir me'yoriy-huquqiy hujjatlar shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillari, ta'lim-tarbiya jarayoniga o'qitishning ilg'or, innovatsion texnologiyalarini samarali joriy etishga ilmiy yondashuvi o'quvchilar faoliyatini baholash usullari, Xalqaro baholash dasturlari talablari asosida ta'lim sifatini oshirish mexanizmlari bo'yicha tegishli yangi bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirish kabi ustuvor vazifalarni bajarishga yo'naltirilgan.

Ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarda dars mashg'ulotlarini ilmiy asosda tashkil etish, fan-texnika yutuqlariga asoslangan, sanoat ishlab chiqarishning eng so'nggi yangiliklaridan va innovatsion texnologiyalardan samarali foydalana olish har bir pedagogdan kasbiy mahorat va kompetentlikni talab qiladi. Shu jumladan, pedagogik texnologiyalardan foydalanilgan holda tashkil etilgan dars mashg'ulotlari o'quvchi shaxsida muloqotchanlik, XXI asr ko'nikmalari - tanqidiy (Critical Thinking) va kreativ fikrlash (Creativity), faollik, o'z nuqtai nazariga ega bo'lish, aniq, konkret qarorlar qabul etish singari bir qator shaxs kamolotida muhim bo'lgan hayotiy ko'nikmalarni shakllantiradi.

O'quvchilarning o'quv maqsadlariga erishganligini nazorat qilishda ular muayyan mavzu bo'yicha ma'lumot va axborotlarni o'zlashtirganlik darajasini aniqlash maqsadga muvofiq. Buning uchun o'quvchi mavzu bo'yicha tadqiqot ob'ektlarni aniqlashi, ularga ta'rif berishi, ma'lumotlarni qayta ishlashlari, o'z fikrini bayon etishi, tabiatdagi sodir bo'ladigan muayyan jarayon, ob'ekt yoki kimyoviy hodisaning mohiyatini tushuntirishi, mazkur jarayon, ob'ekt yoki voqeaning o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatishi kerak bo'ladi.

Mazkur jarayon tahsil oluvchilarning o'zlashtirgan nafaqat nazariy bilimlarini, balki o'rganilayotgan hodisa, jarayon, ob'ekt va uning qismlarini tanish, o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Bu esa, o'quvchilarning dars jarayonida nafaqat nazariy bilimlari, balki amaliy ko'nikmalarini birgalikda qo'llash yordamida ta'lim sifatini oshirish imkoniyatini yuzaga keltiradi.

Ta'lim oluvchini o'z faniga qiziqtirishda har bir pedagogdan mahorat, ijodkorlik va tashabbuskorlik kabi hislatlarga ega bo'lishi ham zarur bo'ladi.

Hozirgi zamon maktab o'quvchisini endi axborot kommunikatsiya texnologiyalari yordamida dars o'tishda multimedia vositalari - taqdimotlar, videoroliklar, virtual laboratoriyalar kabilar yordamida dars jarayoniga qiziqtirish qiyin bo'lib qoldi. Chunki XXI asr yoshlari uchun bunday texnologiyalar notanish emas, smartfonlar va planshetlarda har xil 3D o'yinlarni o'ynayotgan yoshlarni dars mashg'ulotlarga qiziqtirish qiyin bo'lib qoldi. Endi ta'lim berishda faqat innovatsion texnologiyalar va zamonaviy yondashuvlar kabi uslublardan foydalanishgina samara berishi mumkin.

Maktab o'quvchilarining aqliy rivojlanishi va mazmuniga zamonaviy nuqtai nazar kognitiv tuzilmalar haqidagi nazariy g'oyalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u orqali inson atrof muhit haqida xulosa chiqaradi, keladigan barcha yangi taassurot va ma'lumotlarni tahlil va sintez qiladi. Ular qanchalik rivojlangan bo'lsa, ma'lumot olish, tahlil qilish va sintezlash imkoniyati shunchalik yaxshi tushunadi, idrok etadi.

Ta'limdagi zamonaviy yondashuvlar muhitida bolalar nazariy bilimga ega bo'lib, shu nazariy bilimdan amalda, kundalik faoliyatida foydalanishni darhol o'rganadilar. Shuning uchun ular o'sib, haqiqiy dunyoda istalgan hayot muammosiga duch kelganda bunday murakkab masalalarni faqat turli fanlardan olgan bilimlarga tayanish va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini va faqat bitta fandan olingan bilimga tayanish yetarli emasligini tushunadilar.

O'quvchilar amaliy ko'nikmalarga e'tibor qaratish orqali irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Ushbu ko'nikmalar va bilimlar asosiy ta'lim vazifasini tashkil etadi, ya'ni ta'lim tizimining bosh maqsadi hisoblanadi.

So'rovlarga asoslangan ta'lim (Inquiry-Based Learning) — bu o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlovchi, mustaqil fikrlash va tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantiradigan ta'lim usulidir. Bu yondashuvda o'qituvchi markazda emas, balki o'quvchi o'zining qiziqishi va savollari orqali bilimga erishadi.

So'rovlarga asoslangan ta'lim metodi o'quvchilarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Muammolarni keng qamrovli tushunish, ijodiy fikrlash (Creativity), muhandislik yondashuv, tanqidiy fikrlash (Critical Thinking), ilmiy metodlarni tushunish va qo'llash, dizayn asoslarini tushunish.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar kimyo fanini o'rgana boshlaganlarida darsda o'rgatiladigan dastlabki mavzularga qiziqish ko'rsatadilar, o'qituvchining savollarini muhokama qilishda faol ishtirok etishadi va kimyoviy tajribalar o'tkazishdan mamnun bo'lishadi.

Mavzularni tushuntirishda o'qituvchi so'rovlarga asoslangan ta'limdan foydalanishi o'quvchilarni kreativ va tanqidiy (kritik) fikrlashga undaydi. Masalan:

Hayot faoliyatingizda kimyoviy jarayonlarni kuzatganmisiz?

Nima uchun quyosh atrofni yoritadi va isitadi?

Muayyan jarayonlarning ahamiyati haqida nimalarni bilasiz? (O'qituvchi hududlar kesimida atrofda sodir bo'layotgan jarayonlarni misol qilib keltiradi) - kabi savollar berish orqali o'quvchilarni kreativ fikrlash ko'nikmalari va ilmiy dalillarga asoslanib, ma'lumotlarni shakllantiriladi. O'qituvchi so'rovlarga asoslangan ta'lim metodlaridan foydalanganda o'zining keng qamrovli tushunchalariga asoslanadi. O'quvchilarga savollar berganda real vaziyatdan kelib chiqib, o'quvchining yoshi,

qobiliyatlarini inobatga olgan holda, tushunishi og‘ir bo‘lmagan oldin oddiyrog‘idan boshlab, keyin murakkab savollarga o‘tishi, yo‘naltiruvchi savollardan foydalanib, o‘quvchilarni kreativ(Creativity) va tanqidiy (Critical Thinking) fikrlashga undaydi. Bunda o‘quvchilar raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt (ChatGPT va boshqalar) vositalaridan foydalanib, ilmiy asoslangan dalillarni, tushunchalarni izlab topadilar va muammoning yechimi izlaydilar. Masalan, yadroviy reaksiyalar mavzusini tushuntirishda o‘quvchilarga “Nima uchun quyosh atrofni yoritib turibdi?”, “Quyosh yer yuzini isitishi qanday amalga oshmoqda?”, “Quyoshda qanday kimyoviy jarayon sodir bo‘lyapti? – kabi savollarni ketma-ketlikda o‘rtaga tashlab, o‘quvchilarni tahliliy, tanqidiy(Critical Thinking) va kreativ (Creativity) fikrlashga undash orqali tabiatdagi sodir bo‘layotgan kimyoviy jarayonni to‘liq o‘rganishlarida yaxshi samara berishi amaliy ahamiyat kasb etadi. Sun‘iy intellekt yordamida olingan materiallar o‘quvchilarda fanga qiziqishini yanada orttiradi, ta‘lim sifati va samaradorligini oshiradi.

Dars jarayonida laboratoriya ishi yoki amaliy mashg‘ulotlarda tajribalarni o‘tkazishda zamonaviy yondashuvlarni joriy etishimiz o‘quvchilarning kimyoga qiziqishlarini orttiradi.

Muayyan kimyoviy tajribani, masalan, vodorod gazini kislotaga metall plastinasini tushirib olish tajribasini faqat laboratoriya jihozlarining o‘zi yordamida o‘tkazishdan ko‘ra rux metalni kislotali probirkaga solib, o‘quvchilarning o‘z qo‘llari bilan plastilindan yasalgan tog‘ cho‘qqisiga gaz trubkasidan chiqayotgan vodorod gazini yoqib ko‘rsatib, o‘quvchilarda hayratlanarli holatni vujudga keltirishi, o‘quvchilarning fikrlarini jamlab, “nima sodir bo‘ldi?”, “nega tog‘ cho‘qqisida olov ko‘rindi?” kabi muammoli vaziyat savollarini berish orqali o‘quvchilarni mavzuni kengroq tahlil etib, munozaralar qilib, mavzuni kengroq tushunishlariga imkon beradi. Bunday uslublarda dars jarayonini tashkil etishda bolalar bevosita fan, texnologiya, muhandislik, dizayn va matematik tushunchalarini uyg‘unlashtirgan holatda STEAM yondoshuvi asosida tashkil etilgan dars jarayonida faol ishtirok etadilar. Bu jarayonlar o‘quvchilarning olgan nazariy bilimlarini mustahkamlashda, jarayonning asosiy mohiyatini tushunishlariga yordam beradi.

O‘rta maktabda bolalarning mustaqil ravishda tajribalar o‘tkazishlari, dizayn modellarini yaratishlari, mustaqil musiqa va kino yaratish, o‘z g‘oyalarini haqiqatga aylantirish va yakuniy mahsulotni yaratishni rag‘batlantiradi. Bunday yondashuvlar o‘quvchilarda ta‘lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘qituvchi o‘z pedagogik mahorati va tashabbuskorligini ishga solar ekan, dars mashg‘ulotini jonli va jozibali tarzda tashkil qilishga erishadi, o‘quvchilarda esa maksimal darajadagi faollikni yuzaga keltiribgina qolmasdan, tafakkurning kengligi, yangilik o‘rganishga qiziqishning yuqoriligi, bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarni egallashda xalqaro standartlar talablariga mos har tomonlama rivojlangan va boshqa shaxsiy sifatlarning rivojlanishiga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.R.Asqarov, Sh.H.Abdullayev, O.Sh.Abdullayev. Kimyo. Ilm-Ziyo-Zakovat. Toshkent. 2017. 894 b.
2. Hmelo-Silver, C. E., Duncan, R. G., & Chinn, C. A. (2007). *Scaffolding and Achievement in Problem-Based and Inquiry Learning: A Response to Kirschner, Sweller, and Clark*. Educational Psychologist.
- 3.Lee,V.S.(Ed.).(2004). *Teaching and Learning through Inquiry: A Guidebook for Institutions and Instructors*.

DIDAKTIK JARAYONDA AR VA VR TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH: KONTSEPTUAL ASOS, TEXNOLOGIYALAR TASNIFI VA TA'LIMGA TA'SIRI

Berdiyeva Oygul Bekmuratovna
Surxondaryo viloyati PMM “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi”
kafedrası mudiri, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya. Maqolada didaktik jarayonda kengaytirilgan reallik (AR) va virtual reallik (VR) texnologiyalaridan foydalanishning nazariy-metodologik asoslari, ularning texnologik tasnifi hamda ta'limiy samaradorligi O'zbekiston maktablari misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi umumiy o'rta ta'lim tizimida raqamli transformatsiyaning kuchayishi, ta'lim mazmunining kompetensiyaviy yondashuv asosida yangilanayotgani hamda maktablarda elektron kontent, internet infratuzilmasi va raqamli platformalarni keng joriy etish bilan izohlanadi. Tahlil jarayonida O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni, xalq ta'limini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, maktab ta'limida AKT infratuzilmasini kuchaytirishga oid hujjatlar, shuningdek AR/VRning ta'limga ta'siri bo'yicha zamonaviy tizimli sharh va meta-tahlillar o'rganildi. Natijalar AR va VR texnologiyalari abstrakt tushunchalarni vizuallashtirish, xavfli yoki qimmat tajribalarni simulyatsiya qilish, o'quvchilarning motivatsiyasi va faol ishtirokini kuchaytirish, shuningdek, fazoviy tasavvur va amaliy fikrlashni rivojlantirishda sezilarli didaktik salohiyatga ega ekanini ko'rsatdi. Shu bilan birga, ularni maktab amaliyotiga joriy etish infratuzilma, kontent sifati, pedagogik dizayn, o'qituvchilar tayyorgarligi va ma'lumotlar xavfsizligi kabi omillar bilan chambarchas bog'liq ekani asoslandi.

Kalit so'zlar: didaktika, kengaytirilgan reallik, virtual reallik, AR, VR, raqamli ta'lim, immersiv texnologiyalar, maktab ta'limi, kompetensiyaviy yondashuv, ta'lim samaradorligi.

Аннотация: В статье анализируются теоретические и методологические основы использования технологий дополненной реальности (AR) и виртуальной реальности (VR) в дидактическом процессе, их технологическая классификация и образовательная эффективность на примере узбекских школ. Актуальность исследования объясняется интенсификацией цифровой трансформации в системе общего среднего образования, обновлением образовательного контента на основе компетентностного подхода и широким внедрением в школах электронного контента, интернет-инфраструктуры и цифровых платформ. В процессе анализа были изучены Закон Республики Узбекистан «Об образовании», Концепция развития народного образования до 2030 года, документы об укреплении ИКТ-инфраструктуры в школьном образовании, а также современные систематические обзоры и метаанализы влияния AR/VR на образование. Результаты показали, что технологии AR и VR обладают значительным дидактическим потенциалом в визуализации абстрактных понятий, моделировании рискованных или дорогостоящих экспериментов, повышении мотивации и активного участия учащихся, а также в развитии пространственного воображения и практического мышления. В то же время утверждалось, что их внедрение в школьную практику тесно связано с такими факторами, как инфраструктура, качество содержания, педагогический дизайн, подготовка учителей и безопасность данных.

Ключевые слова: дидактика, дополненная реальность, виртуальная реальность, AR, VR, цифровое образование, иммерсивные технологии, школьное образование, компетентностный подход, эффективность образования.

Annotation. This article deals with the theoretical and methodological foundations of the use of Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) technologies in the didactic process, their

technological classification, and their educational effectiveness, using the example of schools in Uzbekistan. The relevance of the study is explained by the increasing digital transformation of the general secondary education system, the ongoing modernization of educational content based on a competency-based approach, and the widespread introduction of electronic content, internet infrastructure, and digital platforms in schools. The analysis examined the Law of the Republic of Uzbekistan “On Education,” the Concept for the Development of Public Education until 2030, policy documents aimed at strengthening ICT infrastructure in school education, as well as contemporary systematic reviews and meta-analyses on the educational impact of AR and VR technologies. The findings indicate that AR and VR technologies possess significant didactic potential for visualizing abstract concepts, simulating hazardous or costly experiments, enhancing students’ motivation and active engagement, and fostering spatial imagination and practical thinking skills. At the same time, it is substantiated that the successful integration of these technologies into school practice is closely associated with such factors as infrastructure, content quality, pedagogical design, teacher preparedness, and data security.

Keywords: didactics, augmented reality, virtual reality, AR, VR, digital education, immersive technologies, school education, competency-based approach, educational effectiveness.

Kirish

Bugungi maktab ta’limida muammo faqat raqamli vositani darsga olib kirishda emas, balki uni didaktik maqsadga bo’ysundira olishda namoyon bo’ladi. Ta’lim jarayoni texnologiyalashib borayotgan bir paytda o’qituvchi oldida ikki asosiy savol turadi: yangi vosita o’quv faoliyatining qaysi jihatini kuchaytiradi va u mazmunni chuqurroq o’zlashtirishga qanday xizmat qiladi? Shu nuqtai nazardan AR va VR texnologiyalari oddiy bezak emas, balki murakkab hodisa va jarayonlarni ko’rgazmali, interaktiv va tajribaviy shaklda o’rganishga yordam beradigan didaktik muhit sifatida baholanishi lozim. UNESCO ta’lim rivojining yaqin istiqbollarini tahlil qilar ekan, virtual reallik va boshqa ilg’or texnologiyalar o’qitish hamda o’rganish usullarini o’zgartirishi mumkin bo’lgan omillar qatorida qayd etadi.

O’zbekiston ta’lim siyosatida ham raqamli yangilanish alohida yo’nalish sifatida mustahkamlanmoqda. 2019-yildagi PF-5712-son Farmon bilan tasdiqlangan konsepsiyada o’quvchilar uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasini oshirish, informatika va raqamli kompetensiyalarni kuchaytirish, shuningdek zamonaviy innovatsion texnologiyalar asosida virtual ta’lim metodlarini joriy etish vazifalari belgilangan. “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunda esa ta’lim mazmuni davlat ta’lim standartlari va o’quv dasturlariga muvofiq bo’lishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosidagi masofaviy ta’lim shakli qonuniy asosga ega ekani qayd etilgan. Bu holat AR/VRni maktab ta’limiga joriy etish tasodifiy tajriba emas, balki umumiy raqamli transformatsiyaning mantiqiy davomi ekanini ko’rsatadi.

Mavzuning dolzarbligi yana shundaki, O’zbekistonda maktab ta’limi tizimi nafaqat elektron boshqaruv, balki o’quv kontentini raqamlashtirish yo’nalishida ham kengaymoqda. Vazirlik va hududiy boshqarmalar portalida My.maktab.uz, Maktab.uz, Smartland.maktab.uz, Kitob.uz, Onlinedu.uz va “Milliy ta’lim resurslari” kabi platformalarning mavjudligi ta’limning raqamli ekotizimi shakllanayotganini ko’rsatadi. Shu bilan birga, 2023-yilda qabul qilingan PF-79-son hujjatda umumiy o’rta ta’lim muassasalarida AKT infratuzilmasini yaxshilash, elektron ta’lim kontentlarini yaratish, yuqori tezlikdagi internetni joriy etish vazifalari aniq belgilangan. Demak, maktab ta’limida AR va VR bo’yicha ilmiy-didaktik yondashuv ishlab chiqish nazariy emas, amaliy ehtiyojdan kelib chiqadi.

Mazkur maqolaning maqsadi didaktik jarayonda AR va VR texnologiyalaridan foydalanishning kontseptual asoslarini ochib berish, ularni tasniflash, ta’limiy effektlarini ilmiy manbalar asosida tahlil

qilish hamda O'zbekiston maktablari sharoitida qo'llash bo'yicha metodik xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy-pedagogik tahlil, ilmiy adabiyotlar sharhi hamda kontent-tahlil metodlaridan foydalanildi. Avvalo, O'zbekiston Respublikasining maktab ta'limini raqamlashtirishga doir asosiy hujjatlari, ya'ni "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, xalq ta'limini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi va maktablarda AKT infratuzilmasini kuchaytirishga oid prezident hujjatlari o'rganildi. Keyin AR/VRning ta'limiy ta'siri bo'yicha ochiq ilmiy manbalar, xususan tizimli sharhlar, meta-tahliliga bag'ishlangan umumlashtiruvchi tadqiqotlar tahlil qilindi.

Tahlil mezonlari to'rt guruhga ajratildi: birinchisi - AR/VRning ta'rif va kontseptual xususiyatlari; ikkinchisi - texnologiyalarning funksional tasnifi; uchinchi - ularning o'quv motivatsiyasi, o'zlashtirish, fazoviy tasavvur, amaliy ko'nikma va hamkorlikka ta'siri; to'rtinchisi - maktab amaliyotiga joriy etishdagi cheklovlar. O'zbekiston maktablari misolida baholashda mavjud raqamli platformalar, internet infratuzilmasini kuchaytirish bo'yicha davlat yondashuvi hamda kompetensiyaviy standartlar talabi asosiy analitik fon sifatida olindi.

Tadqiqot natijalari

1. AR va VRning didaktik mazmuni vositadan ko'ra ko'proq muhit. Tahlil shuni ko'rsatdiki, AR va VRni faqat "zamonaviy texnika" sifatida izohlash yetarli emas. Ularning didaktik qiymati axborotni ko'rsatishda emas, balki o'quvchining bilish faoliyatini yangicha tashkil etishda namoyon bo'ladi. AR real muhit ustiga raqamli qatlamni joylashtirib, mavjud obyektni izohlaydi, kengaytiradi yoki dinamik talqin qiladi; VR esa o'quvchini sun'iy yaratilgan makonga olib kirib, mavzuni bevosita tajribaviy o'rganish imkonini beradi. Shu sababli AR ko'proq real dars muhiti bilan integratsiyalashgan qo'shimcha ko'rgazmali vosita sifatida, VR esa murakkab tizim va jarayonlarni immersiv o'rganishga xizmat qiladigan mustaqil o'quv muhiti sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy sharhlarda XR (Extended Reality) tushunchasi aynan AR, VR va boshqa aralash formatlarni qamrab oluvchi yagona immersiv spektr sifatida qaralmoqda.

Didaktik nuqtai nazardan, bu texnologiyalar konstruktivistik va faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim bilan uyg'unlashadi. O'quvchi tayyor ma'lumotni qabul qiluvchi emas, balki vizual-obrazli, amaliy va muammoli vaziyatlarda bilimni o'zi quruvchi subyektga aylanadi. Ayniqsa biologiya, fizika, geografiya, tarix va texnologiya fanlarida oddiy rasm yoki matn bilan yetarli darajada anglashilmaydigan hodisalar AR/VR vositasida ko'proq tushunarli bo'ladi. STEM bo'yicha tizimli sharhda 2010–2022-yillar oralig'idagi 117 tadqiqot umumlashtirilgan bo'lib, unda VR/ARning o'quvchiga ham, o'qitish jarayoniga ham ijobiy ta'siri qayd etilgan.

2. Texnologiyalar tasnifi. Tadqiqot davomida AR va VRni bir nechta mezon bo'yicha tasniflash maqsadga muvofiq ekanini aniqlandi. Birinchi mezon - immersiya darajasi. Bu jihatdan texnologiyalar kam immersiv, qisman immersiv va to'liq immersiv shakllarga bo'linadi. Mobil qurilma orqali 3D modelni kamera tasviriga joylashtiruvchi oddiy AR ilova kam immersiv shaklga kirsa, headset asosidagi VR laboratoriya yoki virtual ekskursiya to'liq immersiv formatni anglatadi. Ikkinchi mezon - o'quv vazifasi: vizuallashtirish, simulyatsiya, mashq qildirish, tajriba o'tkazish, hamkorlikda muammo yechish va baholash. Uchinchi mezon - apparat darajasi: smartfon/planshetga asoslangan yechimlar, kompyuterga ulanadigan tizimlar va mustaqil ishlovchi headsetlar. To'rtinchi mezon - pedagogik integratsiya darajasi: darsning alohida epizodida qo'llanadigan vosita, to'liq modulni tashkil etuvchi muhit yoki fanlararo loyiha platformasi.

O'zbekiston maktablari sharoitida aynan apparat darajasi bo'yicha bosqichma-bosqich joriy etish eng maqbul yo'l ko'rinadi. Sababi, mavjud holatda barcha maktablarni darhol to'liq immersiv headsetlar bilan ta'minlashdan ko'ra, avvalo smartfon yoki planshet asosidagi AR kontentlar, 3D modellar, QR-

markerli interaktiv materiallar va oddiy virtual laboratoriyalarni joriy etish iqtisodiy hamda metodik jihatdan maqsadga muvofiqdir. Bu xulosa maktablarda AKT infratuzilmasini yaxshilash, elektron kontent yaratish va yuqori tezlikdagi internet bilan ta'minlash bo'yicha hujjatlardagi ustuvorliklar bilan ham mos keladi.

3. Ta'limiy effektlar. Ilmiy manbalar AR va VRning ta'limga ta'sirini bir yoqlama emas, ko'p qirrali ekanini ko'rsatadi. Avvalo, ular motivatsiyani oshiradi. 2024-yildagi meta-tahlilda ARga asoslangan o'quv tajribalarining diqqatni jamlash, materialning ahamiyatini his qilish, ishonch va qoniqish ko'rsatkichlariga ijobiy ta'siri aniqlangan. Ta'lim psixologiyasi nuqtai nazaridan bu juda muhim, chunki motivatsiya pas bo'lgan sinfda eng mukammal mazmun ham kutilgan natijani bermaydi. AR o'quvchini mavzuga "yaqinlashtiradi", VR esa uni mavzuning "ichiga olib kiradi".

Ikkinchi samaradorlik yo'nalishi - abstrakt va fazoviy murakkab mazmunni tushunishga ko'maklashishdir. Tizimli sharhlarda AR/VR ilmiy tushunchalar, tarixiy hodisalar va madaniy obyektlarni chuqurroq o'rganish, tanqidiy fikrlash, hamkorlik va faol ishtirokni kuchaytirishi ta'kidlanadi. Ayniqsa tabiiy fanlarda hujayra tuzilishi, organlar faoliyati, molekulyar jarayonlar, astronomik tizimlar yoki geologik qatlamlarni real hajmda ko'rish o'quvchining tasavvurini matndan ko'ra kuchliroq shakllantiradi. K-12 STEM sharhida akademik yutuq, o'rganish jarayonining faolligi va tajribaviy o'qitishning yaxshilanishi tez-tez uchraydigan natijalar sifatida qayd etilgan.

Uchinchi effekt - xavfsiz simulyatsiya. Maktabda hamma tajribani real sharoitda bajarish mumkin emas: ba'zi laboratoriyalar qimmat, ba'zilar xavfli, yana boshqalari esa logistik jihatdan murakkab. VR bu muammoni bartaraf etib, o'quvchiga xato qilish, qayta urinib ko'rish va natijani kuzatish imkonini beradi. Bu ayniqsa biologiya, kimyo, fizika, texnologiya va kasbga yo'naltiruvchi fanlarda katta ahamiyatga ega. Zamonaviy sharhlarda AR/VRning virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali faol, talabaga yo'naltirilgan ta'limni kuchaytirishi alohida urg'ulanadi.

4. O'zbekiston maktablari misolida didaktik qo'llash imkoniyatlari. Tahlil natijalari O'zbekiston maktablarida AR/VRni qo'llash uchun kamida uchta istiqbolli yo'nalish borligini ko'rsatdi. Birinchisi, tabiiy fanlar blokida 3D vizuallashtirish va virtual laboratoriyalar. Masalan, biologiyada hujayra organoidlari, inson anatomiyasi, ekologik zanjirlar; geografiyada relyef, vulqon, atmosfera qatlamlari; fizikada elektr zanjiri yoki optik hodisalar AR/VR yordamida izohlanishi mumkin. Ikkinchisi, tarix va madaniyat darslarida virtual ekskursiyalar hamda tarixiy obyektlarning rekonstruksiya. Uchinchi yo'nalish esa kasbga yo'naltiruvchi va STEAM mashg'ulotlarida amaliy simulyatsiyalarni tashkil etishdan iborat. Bu yo'nalishlar maktablarda raqamli kontent va STEAM muhitini kengaytirish zarurati bilan uyg'unlashadi.

Mamlakatda mavjud raqamli ta'lim resurslari ushbu jarayon uchun tayanch muhit vazifasini bajarishi mumkin. Hududiy maktab ta'limi boshqarmalari portallarida Maktab.uz, Smartland, Kitob.uz, Onlinedu.uz, Educare va "Milliy ta'lim resurslari" kabi platformalar bir ekotizim sifatida ko'rsatilgan. Bu tizimlar hozircha to'liq AR/VR platformalari bo'lmasa-da, ular immersiv kontentni bosqichma-bosqich joylashtirish, darsdan oldingi tayyorgarlik, mustaqil o'rganish va qayta aloqa olish uchun mos infratuzilmaviy asosni beradi. Shu ma'noda O'zbekiston maktablari uchun eng to'g'ri strategiya "avval didaktik ssenariy, keyin texnika" tamoyiliga tayangan holda raqamli ekotizim ichida AR/VR modullarini paydo qilishdan iborat.

Tadqiqot natijalari muhokamasi

Natijalar shuni ko'rsatadiki, AR va VR texnologiyalari o'z-o'zidan ta'lim sifatini oshirib yubormaydi. Ularning samarasi o'quv maqsadi, metodik dizayn, darsning qaysi bosqichida qo'llanayotgani va baholash mezonlari bilan bog'liq. Masalan, oddiy 3D animatsiyani tomosha qilish bilan immersiv o'quv tajribasi bir xil narsa emas. Agar o'quvchi muammoni hal qilmasa, kuzatish natijasini izohlamasa yoki faol qaror qabul qilmasa, texnologiya didaktik kuchini yo'qotadi. Shuning uchun

AR/VRni ko'rgazmalilikning yangi shakli deb emas, o'quv faoliyatini tashkil etishning maxsus formati deb talqin qilish to'g'riroq bo'ladi.

Biroq joriy etish jarayonida jiddiy cheklovlar ham mavjud. Tizimli sharhlarda yuqori xarajat, dasturiy va apparat qulayligidagi muammolar, sog'liq bilan bog'liq noqulayliklar, AR/VRga mos pedagogik model va o'qituvchi tayyorgarligining yetarli emasligi keng tarqalgan to'siqlar sifatida ko'rsatiladi. Bundan tashqari, bunday texnologiyalar foydalanuvchi harakati va ayrim hollarda biometrik xususiyatlarga oid ma'lumotlarni to'plashi mumkinligi sababli maxfiylik va axborot xavfsizligi masalasi ham dolzarblashadi. Bu jihatlar O'zbekiston maktablarida AR/VRni joriy etishda texnik xarajat bilan bir qatorda etik va boshqaruv masalasini ham oldinga chiqaradi.

Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston sharoitida AR/VRni darhol ommaviylashtirishdan ko'ra, avval pilot maktablar, fan kesimidagi sinov modullari va o'qituvchilar uchun qisqa metodik kurslar orqali joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv davlat siyosatidagi bosqichma-bosqich raqamlashtirish mantig'iga mos keladi: bir tomondan, maktablarda internet va AKT infratuzilmasi mustahkamlanmoqda, ikkinchi tomondan, elektron kontent va raqamli platformalar tarmog'i kengaymoqda. Demak, AR/VRni samarali joriy etish uchun texnik bazani emas, didaktik tayyorgarlikni markazga qo'ygan model ko'proq samara beradi.

Xulosa

Didaktik jarayonda AR va VR texnologiyalaridan foydalanish masalasi zamonaviy ta'limning tashqi modasi emas, balki mazmunni chuqurroq anglash, murakkab obyekt va hodisalarni tajribaviy idrok etish hamda o'quvchini faol subyektga aylantirish bilan bog'liq metodik ehtiyojdir. O'tkazilgan tahlil AR real o'quv muhiti bilan integratsiyalashgan vizual-tahliliy ko'makchi sifatida, VR esa to'liq immersiv tajriba va simulyatsiya muhiti sifatida katta didaktik salohiyatga ega ekanini ko'rsatdi. Ularning ta'limiy ta'siri motivatsiya, diqqat, qoniqish, akademik natija, fazoviy tafakkur va amaliy ko'nikmalar rivojida namoyon bo'ladi.

O'zbekiston maktablari misolida qaralganda, ushbu texnologiyalarni joriy etish uchun normativ asos mavjud, raqamli ta'lim infratuzilmasini kuchaytirish bo'yicha siyosiy iroda shakllangan va elektron platformalar ekotizimi paydo bo'lgan. Shu bilan birga, amaliy natija kontent sifati, o'qituvchining metodik tayyorgarligi, mos baholash vositalari, internet va qurilma imkoniyatlari hamda ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashga bog'liq bo'lib qoladi. Shunday ekan, AR/VRni maktab ta'limida qo'llash strategiyasi "texnologiyani darsga qo'shish" emas, balki "darsning didaktik mantiqini immersiv vosita bilan kuchaytirish" tamoyili asosida qurilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida.
2. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son Qonuni. Ta'lim to'g'risida.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi PF-79-son hujjati. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida.
5. UNESCO. Trends shaping education 2025. Paris: UNESCO, 2025.
6. UNESCO. Digital education materiallari va "Raqamli ta'lim haftaligi-2024" doirasidagi rasmiy axborotlar.
7. Jiang, H. va boshqalar. Virtual Reality and Augmented Reality-Supported STEM Learning: Trends, Advantages and Challenges // Education and Information Technologies. 2025.

8. Zekeik, H., Chahbi, M., Sefian, M. L., Bakkali, I. Augmented reality and virtual reality in education: A systematic narrative review on benefits, challenges, and applications // European Journal of Mathematics and Science Technology Education. 2025.
9. Prasetya, F. va boshqalar. The impact of augmented reality learning experiences based on the motivational design model: A meta-analysis // Social Sciences & Humanities Open. 2024.
10. Burke, D. va boshqalar. The Use of Extended Reality (XR) in Higher Education: A Systematic Review // TechTrends. 2025.
11. O'zbekiston maktabgacha va maktab ta'limi tizimining hududiy rasmiy portal materiallari: Milliy ta'lim resurslari, Maktab.uz, Smartland, Kitob.uz, Onlinedu.uz, Educare bo'yicha ochiq axborotlar.

SUN'IY INTELLEKT ASOSLARI FANINI O'QITISHDA NAZARIY VA AMALIY BILIMLARNI UYG'UNLASHTIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

¹G'ulomov Doniyor Zaynobidin o'g'li

¹Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

²Normurodov Akbar Doniyorovich

²Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: "Sun'iy intellekt asoslari" fanini bakalavr talabalariga o'qitishda nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni muvozanatli rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada Toshkent axborot texnologiyalari universiteti (TATU) tajribasiga asoslanib, fanning amaldagi o'quv dasturi tahlil etilgan, jahon oliy ta'limi amaliyoti bilan qiyosiy tahlil o'tkazilgan hamda integratsiyalashgan o'qitish modeli taklif etilgan. Muallif kontseptual qurilma (scaffolding), laboratoriya tajribalari, keys-stadi va refleksiv baholash kabi faol o'qitish strategiyalarini birlashtiruvchi to'rt komponentli modelni asoslaydi. Maqola O'zbekistonda raqamli ta'limni rivojlantirish kontekstida sun'iy intellekt fanlarini o'qitayotgan pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt ta'limi, nazariy-amaliy integratsiya, faol o'qitish, o'quv dasturi, raqamli kompetentlik, TATU.

Аннотация: Сбалансированное развитие теоретических знаний и практических навыков при преподавании предмета «Основы искусственного интеллекта» студентам бакалавриата остается актуальной педагогической проблемой. В статье анализируется существующая учебная программа по данному предмету на основе опыта Ташкентского университета информационных технологий (ТУИТ), проводится сравнительный анализ с практикой мирового высшего образования и предлагается интегрированная модель обучения. Автор обосновывает четырехкомпонентную модель, которая сочетает в себе активные стратегии обучения, такие как концептуальная поддержка, лабораторные эксперименты, тематические исследования и рефлексивная оценка. В заключение статьи приводятся практические рекомендации для преподавателей, обучающихся искусственному интеллекту в контексте развития цифрового образования в Узбекистане.

Ключевые слова: образование в области искусственного интеллекта, теоретико-практическая интеграция, активное обучение, учебный план, цифровая компетентность, TATU.

Abstract: The rapid integration of artificial intelligence (AI) into higher education has raised urgent questions about how to balance theoretical foundations with practical application in AI-related courses. This article analyzes the methodological challenges and opportunities associated with teaching the course "Fundamentals of Artificial Intelligence" to bachelor-level students at the Tashkent

University of Information Technologies (TUIT). Drawing on a systematic review of contemporary pedagogical literature, comparative curriculum analysis across leading Central Asian and international universities, and reflective professional experience, the study proposes a structured theoretical-practical integration model for AI education. The model encompasses four interconnected components: conceptual scaffolding, laboratory-based experimentation, case-study analysis, and reflective assessment. The findings suggest that the dominant lecture-based approach in Uzbek higher education fails to develop sufficient applied competencies in AI students, and that purposeful curriculum redesign incorporating active learning strategies can substantially improve learning outcomes. The article concludes with concrete pedagogical recommendations for AI course instructors in the context of Uzbekistan's ongoing digital transformation.

Keywords: artificial intelligence education, theoretical-practical integration, active learning, curriculum design, digital competency, TUIT, higher education Uzbekistan.

I. KIRISH

XXI asr boshlaridan boshlab sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari iqtisodiyot, tibbiyot, ta'lim va davlat boshqaruvi kabi sohalarda keng tarqalmoqda. Bu holat oliy ta'lim muassasalaridan SI bo'yicha yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni talab etmoqda. O'zbekistonda ham "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida axborot texnologiyalari sohasidagi kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda [1].

Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida SI fanlarini o'qitishda jiddiy metodologik muammo mavjud: nazariy bilimlar ko'pincha amaliy ko'nikmalardan uzilgan holda o'qitiladi. Talabalar mashinali o'qitish algoritmlarining matematikasini bilsalar-da, ularni haqiqiy muammolarga qo'llay olmaydilar. Aksincha, ba'zi kurslarda amaliyotga urg'u berib, fundamental nazariy asoslar e'tibordan chetda qoladi [2, 3].

"Sun'iy intellekt asoslari" fani TATU bakalavr dasturining markaziy kursi bo'lib, u bir tomondan matematika, statistika va algoritm nazariyasiga, ikkinchi tomondan Python dasturlash va ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalariga tayanadi. Ushbu fanning o'quv dasturini qanday tuzish kerak — bu masala hali to'liq hal etilmagan metodologik muammodir.

Maqolaning maqsadi: "Sun'iy intellekt asoslari" fanini o'qitishda nazariy va amaliy bilimlarni uyg'unlashtirishning ilmiy-metodik modelini ishlab chiqish va asoslash.

Tadqiqot vazifalari: (1) amaldagi muammolarni aniqlash; (2) xalqaro tajribani tahlil etish; (3) integratsiyalashgan model taklif etish; (4) amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

II. ADABIYOTLAR TAHLILI VA MUAMMONING HOLATI

SI fanlarini o'qitish metodologiyasi bo'yicha xalqaro ilmiy adabiyotlar tahlili uchta asosiy yo'nalishni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Birinchi yo'nalish - konstruktivizm va o'quvchiga yo'naltirilgan o'qitish. Piaget va Vygotsky asarlariga tayanuvchi bu yondashuv talabalar bilimni passiv qabul qilmasdan, uni o'zlari qurishlarini ta'kidlaydi [4]. SI ta'limida bu tamoyil amaliy loyihalar, muammoli vaziyatlar va juftlikda dasturlash (pair programming) orqali amalga oshiriladi.

Ikkinchi yo'nalish - CDIO (Conceive - Design - Implement - Operate) metodologiyasi. MIT tomonidan ishlab chiqilgan bu yondashuv muhandislik ta'limida keng qo'llaniladi va SI fanlariga ham muvaffaqiyatli moslashtirilgan [5]. CDIO talabalardan real muammoni bosqichma-bosqich: tushunish, loyihalash, amalga oshirish va boshqarish orqali hal etishni talab qiladi.

Uchinchi yo'nalish - aralash o'qitish (blended learning). Onlayn resurslar (Coursera, edX, Kaggle) va an'anaviy auditoriya mashg'ulotlarini birlashtirish SI ta'limida samarali ekanligini ko'plab tadqiqotlar tasdiqlaydi [6]. Bu yondashuv o'qituvchiga amaliy ishlash uchun vaqtni bo'shatib beradi.

O'zbekiston kontekstida esa tadqiqotlar kam. Mavjud ishlarda [7, 8] asosan dastur tuzilmasi va kredit soatlari muhokama qilingan, o'qitish metodologiyasi esa yetarlicha o'rganilmagan.

III. METODOLOGIYA

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

1. Qiyosiy curriculum tahlili. TATU, MIT OpenCourseWare, Stanford University, Nazarbayev University va Skoltech universitetlarining SI fanlariga oid o'quv dasturlari 8 ta mezon bo'yicha taqqoslandi: nazariy-amaliy soatlar nisbati, baholash turlari, loyiha ishlarining ulushi, matematika talablari, dasturlash platformalari, guruh ishlari, sanoat hamkorligi va o'qituvchi tavsiyanomasi.

2. Tizimli adabiyotlar sharhi. 2018–2024 yillar oralig'ida Web of Science, Scopus va Google Scholar bazalarida chop etilgan 47 ta maqola tahlil etildi. Qidiruv so'zlari: "AI education methodology", "machine learning pedagogy", "theoretical-practical integration STEM".

3. Refleksiv professional tahlil. "Sun'iy intellekt asoslari" fanini o'qitishdagi kuzatuvlar, talabalar bilan muloqot va kafedra muhokamalaridan olingan xulosalar sistematik tarzda tahlil etildi.

1-jadval. Bir nechta universitetda SI fanining nazariy-amaliy nisbati

Universitet	Nazariy (%)	Amaliy (%)	Loyiha (%)	Sanoat aloqasi
MIT (OCW)	35	40	25	Ha
Stanford	40	35	25	Ha
Nazarbayev Univ.	45	35	20	Qisman
TATU (amaldagi)	65	28	7	Yo'q
TATU (taklif etilgan)	40	38	22	Ha

IV. NATIJALAR: INTEGRATSIYALASHGAN MODEL

Adabiyotlar tahlili va qiyosiy curriculum tadqiqoti asosida to'rt komponentli "Nazariy-Amaliy Integratsiya" (NAI) modeli ishlab chiqildi. Model quyidagi tamoyilga asoslanadi: har bir nazariy tushuncha darhol amaliy kontekstda qo'llanilishi kerak, har bir amaliy vazifa nazariy asosga ega bo'lishi shart.

1-komponent: Kontseptual qurilma (Conceptual Scaffolding).

Har bir mavzu uchta bosqichda tuziladi: (a) "Nima bu?" - intuitiv tushuntirish, kundalik hayotdan misol; (b) "Qanday ishlaydi?" - matematik va algoritmik asos; (c) "Qachon ishlatiladi?" - real muammo va cheklovlar. Masalan, neyron tarmoqlarni o'rgatishda avval miyaning ishlash prinsipi, so'ng gradient tushish algoritmi, nihoyat rasmlarni tasniflash vazifasi ko'rsatiladi.

2-komponent: Laboratoriya tadqiqoti.

Haftada 2 soat laboratoriya mashg'uloti Jupyter Notebook muhitida o'tkaziladi. Har bir laboratoriya ishi "yopiq" dan "ochiq" ga o'tish prinsipida tuziladi: birinchi qism - tayyor kod bilan ishlash, ikkinchi qism - bo'sh qoldirilgan funksiyalarni to'ldirish, uchinchi qism - o'z yechimini taklif etish. Bu Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" g'oyasini amalga oshiradi.

3-komponent: Keys-stadi tahlili.

Har ikki haftada bir marta sanoatdagi haqiqiy SI loyihasi tahlil etiladi: Netflix tavsiya tizimi, Tesla autopiloti, Google Translate, tibbiy diagnostika tizimlari. Talabalar ushbu loyihalarning texnik arxitekturasini, ma'lumotlar ehtiyoji, xatolar va etik muammolarini muhokama qiladilar. Bu yondashuv fanning dolzarbligini ko'rsatib, motivatsiyani oshiradi.

4-komponent: Refleksiv baholash.

An'anaviy imtihon bilan birga portfolio baholash joriy etiladi. Talabalar semestr davomida o'z laboratoriya ishlarini, kichik loyihalarini va o'z-o'zini baholash hisobotlarini GitHub repozitoriyasida to'playdi. Final baholash: test (30%) + laboratoriya ishlari (30%) + semestral loyiha (30%) + portfolio (10%).

V. MUHOKAMA

Taklif etilgan NAI modeli bir qancha nazariy asosga ega. Birinchidan, u Bloom taksonomiyasining barcha darajalarini qamrab oladi: eslab qolish va tushunish (ma'ruza), qo'llash va tahlil (laboratoriya), baholash va ijod qilish (loyiha). Ikkinchidan, model Dewey [9] ning "tajribadan o'rganish" falsafasiga to'liq mos keladi - talaba faqat tinglamaydi, balki o'zi kashf etadi.

Modelning asosiy cheklovi - resurs talab qilishi. Laboratoriya mashg'ulotlari uchun zamonaviy kompyuterlar, bulutli hisoblash resurslariga kirish (Google Colab, AWS Academy) va tajribali o'qituvchilar zarur. TATU da bu infratuzilma qisman mavjud bo'lsa-da, kichikroq universitetlarda bu muammo bo'lishi mumkin.

Ikkinchi cheklov - o'qituvchi malakasi. NAI modeli o'qituvchidan nafaqat SI nazariyasini, balki amaliy dasturlash tajribasini ham talab etadi. Bu o'qituvchilar malakasini oshirish masalasini dolzarb qiladi.

Xalqaro tajriba bilan taqqoslaganda, MIT va Stanford universitetlarida loyiha ulushi 25% ni tashkil etishi, bizning 22% taklif etayotganimiz bilan mos keladi. Biroq sanoat hamkorligida hali katta yo'l bosib o'tish kerak - yetakchi universitetlar SI kurslarini texnologiya kompaniyalari bilan birgalikda olib boradi.

VI. XULOSA

"Sun'iy intellekt asoslari" fanini o'qitishda nazariy va amaliy bilimlarni uyg'unlashtirish muammosi O'zbekiston oliy ta'limi uchun dolzarb bo'lib qolmoqda. Ushbu tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. TATU ning amaldagi o'quv dasturida nazariy soatlar ulushi (65%) xalqaro standartlardan sezilarli darajada yuqori bo'lib, bu amaliy kompetentliklarning yetarlicha shakllanmasiga olib keladi.

2. Taklif etilgan to'rt komponentli NAI modeli (kontseptual qurilma, laboratoriya tadqiqoti, keys-stadi, refleksiv baholash) nazariy va amaliy bilimlarni organik birlashtiradi hamda Bloom taksonomiyasining barcha darajalarini qamrab oladi.

3. O'quv dasturini qayta loyihalashda nazariy (40%), amaliy (38%) va loyiha (22%) soatlari nisbati maqbul hisoblanadi.

Amaliy tavsiyalar: (a) kafedra o'quv dasturini qayta ko'rib chiqib, amaliy soatlar ulushini oshirsin; (b) Google Colab va Kaggle kabi bepul platformalar keng joriy etilsin; (c) har semestrda kamida bitta real sanoat loyihasi bilan hamkorlik o'rnatilsin; (d) o'qituvchilar uchun Python va ML bo'yicha muntazam malaka oshirish kurslari tashkil etilsin.

Kelgusi tadqiqotlar uchun: NAI modelini haqiqiy auditoriya sharoitida sinab ko'rish va natijalarni pedagogik tajriba orqali tekshirish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. - 2020-yil 5-oktyabr. - PF-6079-son.
2. Jordan, M. I., & Mitchell, T. M. (2015). Machine learning: Trends, perspectives, and prospects. *Science*, 349(6245), 255–260.
3. Ng, A. (2023). AI education needs to evolve: From theory to practice-first approaches. *DeepLearning.AI Blog*.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

5. Crawley, E. F., Malmqvist, J., Östlund, S., Brodeur, D. R., & Edström, K. (2014). Rethinking Engineering Education: The CDIO Approach (2nd ed.). Springer.
6. Means, B., Bakia, M., & Murphy, R. (2014). Learning Online: What Research Tells Us About Whether, When and How. Routledge.
7. Yusupov, R., & Tursunov, A. (2022). Oliy ta'limda sun'iy intellekt fanlarini o'qitishning holati va istiqbollari. *Pedagogika va psixologiya*, 3, 45–52.
8. Raximov, B. (2023). TATU'da axborot texnologiyalari ta'limini modernizatsiya qilish masalalari. *Axborot texnologiyalari va ta'lim jurnali*, 1, 12–18.
9. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. Kappa Delta Pi.
10. Bloom, B. S. (Ed.). (1956). *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals*. David McKay Company.

ZAMONAVIY WEB-SAHIFA DIZAYNINING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Davletov Rasulbek Marimbayevich
Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi
“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrası mudiri

Annotation: This article discusses the importance of web page design in the modern era of information technologies for every organization and individual. The appearance and functionality of a website determine the user experience. During the design selection process, the purpose of the website and its target audience should first be identified. There are various web page templates that can be adapted for business, education, e-commerce, or personal blogs. As soon as users open a website, they should be impressed by convenient navigation and a clean interface. Colors enhance the psychological impact of the design and ensure readability of information. Each color evokes a certain emotion; for example, blue symbolizes trust and stability, while red attracts attention. Harmony and contrast balance in colors make the website aesthetically pleasing. Incorrect typography and font usage may distract users from the design. Graphic elements and images make the website more dynamic, but they should not be overused. Design flexibility plays an important role in ensuring website usability across different devices. Adaptive design on mobile devices improves the user experience. The simplicity and conciseness of a web page structure help direct the user's attention to the main information. Adding interactive elements to a website attracts users, but it should not negatively affect loading speed and performance.

Keywords: Modern design, interface, color contrast, web page design, website.

Web-dizayn trendlarini kuzatib borish dizaynni zamonaviy va raqobatbardosh qiladi. Raqobatbardosh dizayn mijozlar e'tiborini tortadi va ularni saytga qaytaradi. Ranglar psixologik jihatdan marketing strategiyasida ham qo'llaniladi. Dizaynerlar ranglar palitrasini tanlashda psixologik effekt va brend imidjini hisobga oladi. Saytning navigatsiyasi intuitiv bo'lishi kerak, foydalanuvchi bir necha klikda kerakli ma'lumotga erisha olishi lozim. Har bir elementning joylashuvi va hajmi saytni vizual jihatdan uyg'un qiladi. Dizaynda bo'sh joylar va balans foydalanuvchi e'tiborini asosiy kontentga yo'naltiradi. Web-sahifa dizayni estetik va funksional jihatlarni uyg'unlashtirishni talab qiladi

Birinchi metod – kommunikativ yondashuv asosidagi faol o'qitish metodidir, u o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirishini, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishini ta'minlaydi. Ushbu metod o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, tanqidiy qarorlar qabul qilishga va jamoa bilan ishlashga yo'naltiradi, shuningdek, kommunikativlikni oshiradi, ya'ni o'quvchilar o'z fikrini

aniq va loʻnda ifoda eta olish qobiliyatiga ega boʻladi. Metod doirasida oʻquvchilar web-sahifa dizayni, ranglar palitrasi, interfeys elementlarini tanlash va boshqarish jarayonida turli interaktiv vazifalarni bajaradi, ular loyihalarni jamoa bilan ishlab chiqadi, bir-birining ishini baholab, konstruktiv fikr bildiradi va oʻz yechimlarini asoslaydi. Shu tariqa oʻquvchilar tanqidiy fikrlashni, kreativ yondashuvni va amaliy muammolarni hal qilishni oʻrganadi.

Metodning oʻziga xos jihati shundaki, u faqat nazariy maʼlumotni taqdim etish bilan cheklanmaydi, balki oʻquvchilarga real hayotiy vaziyatlarni taqdim etadi, masalan, web-sahifa xatolarini aniqlash, ranglarni toʻgʻri qoʻllash, foydalanuvchi tajribasini yaxshilash va interaktiv elementlarni moslashtirish kabi amaliy topshiriqlar. Shu orqali oʻquvchilar AKT va mediasavodxonlik koʻnikmalarini rivojlantiradi, loyiha asosida ishlash jarayonida tadqiqotchilik qobiliyatini oshiradi va oʻz ijodiy yechimlarini sinab koʻradi. Faol oʻqitish

metodida topshiriqlar ketma-ketligi mantiqan tuzilgan boʻlib, har bir vazifa oʻquvchining oldingi bilim va koʻnikmalarini mustahkamlaydi, yangi bilimlarni esa amaliyot bilan uygʻunlashtiradi.

Oʻquvchilarga beriladigan vazifalar interaktiv va qiziqarli boʻlib, ular kommunikativlikni oshiradi, bir-birining fikrini tinglashga, konstruktiv tanqid berishga va birgalikda yechim topishga oʻrgatadi. Shu bilan birga, metod oʻquvchilarda ranglar psixologiyasini tushunish, web-sahifa dizayni elementlarini boshqarish va foydalanuvchi qulayligini taʼminlash boʻyicha amaliy tajriba beradi. Ranglarni tanlash va ularni uygʻunlashtirish jarayoni orqali oʻquvchilar estetik did, vizual fikrlash va ijodiy yondashuv koʻnikmalarini rivojlantiradi. Metod shuningdek, XXI asr koʻnikmalarini shakllantiradi – kollaboratsiya, yaʼni jamoa boʻlib ishlash qobiliyati, kommunikativlik, kreativ fikrlash va tanqidiy qaror qabul qilish.

Faol oʻqitish metodida oʻquvchilar turli didaktik oʻyinlar orqali bilimlarni mustahkamlash imkoniyatiga ega boʻladi, masalan, “Web-Detektiv” oʻyini orqali ular sayt xatolarini topadi va tuzatadi, “Dialog Zanjiri” orqali fikr almashadi va yangi gʻoyalarni ishlab chiqadi, “Ijodiy Virtual Laboratoriya” orqali esa rang palitrasini yaratadi va interfeys elementlarini boshqaradi. Ushbu faoliyatlar oʻquvchilarni amaliyotga jalb qiladi, ularni mustaqil va jamoaviy ishlashga oʻrgatadi, shuningdek, kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Metodning amaliy qulayligi shundaki, u har qanday yosh guruhiga moslashtirilishi mumkin, topshiriqlar murakkablik darajasiga qarab osondan qiyinchilik ketma-ketlikda beriladi va har bir vazifa oʻquvchilarni oldingi bilimlarni qoʻllashga majbur qiladi. Shu bilan birga, metod integratsion yondashuvga asoslangan boʻlib, web-sahifa dizayni, ranglar psixologiyasi, foydalanuvchi tajribasi, interaktiv elementlar va AKT koʻnikmalarini birlashtiradi. Oʻquvchilar metod yordamida nafaqat texnik va nazariy bilimlarni oʻrganadi, balki jamoada ishlash, kommunikatsiya qilish, ijodiy yechimlar ishlab chiqish, tanqidiy fikrlash va mediasavodxonlik koʻnikmalarini mustahkamlaydi.

Shunday qilib, **kommunikativ yondashuv asosidagi faol oʻqitish metodi** oʻquvchilarning mustaqil, kreativ va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi, ularni real vaziyatlar va loyihalar orqali amaliy koʻnikmalar bilan taʼminlaydi, XXI asr koʻnikmalarini shakllantiradi va web-sahifa dizayni, ranglarni boshqarish va foydalanuvchi tajribasini optimallashtirish boʻyicha toʻliq bilim beradi. Shu bilan birga, metod oʻquvchilarda tadqiqotchilik, integratsion yondashuv, interaktiv va ijodiy faoliyatni rivojlantiradi, topshiriqlar mantiqan ketma-ketlikda berilganligi sababli bilimlar mustahkamlanadi va amaliyotda samarali qoʻllanadi.

Ikkinchi metod – problema yechish va loyiha asosida oʻqitish metodidir, u oʻquvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni oʻzlashtirish, balki real hayotiy vaziyatlarda muammolarni aniqlash va ularni samarali hal qilish imkonini beradi. Ushbu metodda oʻquvchilar web-sahifa dizayni jarayonida yuzaga keladigan amaliy muammolar bilan tanishadi, masalan, ranglar palitrasini notoʻgʻri tanlash, navigatsiya tartibsizligi, interaktiv elementlarni toʻgʻri joylashtira olmaslik yoki foydalanuvchi

tajribasini e'tiborsiz qoldirish kabi vaziyatlar. O'quvchilar guruhlar bo'lib ishlaydi, muammolarni tahlil qiladi, turli yechimlarni taklif qiladi va ularni amalda sinab ko'radi, shu tariqa tanqidiy fikrlash, kreativ yechim ishlab chiqish va jamoaviy ishlash ko'nikmalari rivojlanadi.

Metodning o'ziga xosligi shundaki, u o'quvchilarga mustaqil va amaliy faoliyatni uyg'unlashtirish imkonini beradi. Har bir loyiha yoki vazifa ketma-ketlikda beriladi, bu esa o'quvchilarda bilimlarni mantiqan qo'llash va oldingi tajribaga tayangan holda yangi yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini shakllantiradi. Masalan, o'quvchilarga sayt dizayni uchun interaktiv maket yaratish topshiriladi, bunda ular ranglar, shriftlar, navigatsiya elementlari va grafik komponentlarni moslashtiradi, foydalanuvchi qulayligini hisobga oladi va loyiha yakunida natijani tahlil qiladi. Shu jarayonda o'quvchilar AKT va mediasavodxonlik ko'nikmalarini rivojlantiradi, amaliy topshiriqlar orqali tajribali bo'ladi va mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi.

Problema yechish metodi o'quvchilarni nafaqat texnik jihatdan, balki kreativ va tanqidiy fikrlash nuqtai nazaridan ham rivojlantiradi. O'quvchilar loyihani ishlab chiqish jarayonida bir-birining fikrini tinglaydi, konstruktiv tanqid qiladi, muammolarni turlicha yechimlar orqali hal qiladi va eng optimal variantni tanlaydi. Shu tariqa, o'quvchilar kollaboratsiya va kommunikativlik ko'nikmalarini rivojlantiradi, shuningdek, ijodiy yondashuvni mustahkamlaydi. Ranglarni boshqarish, foydalanuvchi tajribasini optimallashtirish va interfeys elementlarini moslashtirish orqali ular amaliy ko'nikmalarini chuqurlashtiradi va web-sahifa dizaynini samarali o'rganadi.

Metodning amaliy qulayligi shundaki, u har qanday yosh guruhiga moslashtirilishi mumkin, topshiriqlar murakkablik darajasiga qarab osondan qiyinchacha ketma-ketlikda beriladi, shu bilan o'quvchilar bilim va ko'nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantiradi. Loyiha vazifalari integratsion yondashuvga asoslangan bo'lib, ranglar, interfeys, navigatsiya va foydalanuvchi tajribasini birlashtiradi. Shu bilan birga, metod o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini – kreativlik, tanqidiy fikrlash, kollaboratsiya va kommunikativlikni shakllantiradi, tadqiqotchilik va amaliy yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini rivojlantiradi.

Problema yechish va loyiha asosida o'qitish metodi orqali o'quvchilar real loyiha vazifalarini bajaradi, interaktiv va ijodiy mashqlar orqali bilimlarni mustahkamlaydi, jamoada ishlashni o'rganadi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini oshiradi. Metod doirasida o'quvchilar ranglar palitrasini yaratadi, web-sahifa elementlarini moslashtiradi, navigatsiyani optimallashtiradi va foydalanuvchi uchun qulay interfeys ishlab chiqadi. Shu orqali ularning tanqidiy va kreativ fikrlash, amaliy yechim ishlab chiqish, kommunikativ va kollaborativ ko'nikmalari rivojlanadi, AKT va mediasavodxonlikni amaliy qo'llash imkoniyati paydo bo'ladi.

Shuningdek, metod o'quvchilarga loyiha yakunida natijalarni tahlil qilish, o'z ishlari ustida baholash olib borish, konstruktiv fikr bildirish va muammolarni takroriy yechimlar orqali mukammallashtirish imkonini beradi. Bu jarayon o'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga, shuningdek, amaliy va nazariy bilimlarni birlashtirishga o'rgatadi. Loyiha asosida o'qitish metodi o'quvchilarga interaktiv mashqlar, didaktik o'yinlar va amaliy topshiriqlar orqali web-sahifa dizaynini chuqur o'rganish, ranglar va interfeys elementlarini boshqarish, foydalanuvchi tajribasini hisobga olish va natijalarni baholash imkonini beradi.

Shunday qilib, **problema yechish va loyiha asosida o'qitish metodi** o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, kreativlik, kollaboratsiya va kommunikativlik ko'nikmalarini rivojlantiradi, ularni amaliy faoliyatga jalb qiladi, XXI asr ko'nikmalarini shakllantiradi, ranglarni boshqarish va web-sahifa dizaynini samarali o'rganish bo'yicha keng imkoniyat yaratadi va metod amaliyotga mos, yoshga va psixologik xususiyatlarga muvofiq ishlab chiqilgan.

Uchinchi metod – rol o'yinlar va situatsion vaziyatlar orqali o'qitish metodidir, u o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini shakllantirish, tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirish,

shuningdek, kommunikativ va kollaborativ qobiliyatlarini mustahkamlashga qaratilgan. Ushbu metod doirasida o'quvchilar web-sahifa dizayni jarayonida turli rollarni o'ynaydi, masalan, dizayner, foydalanuvchi, marketing mutaxassisi yoki loyiha menejeri rolini bajaradi. Shu tarzda ular real hayotiy vaziyatlarni boshdan kechiradi, loyihalarni ishlab chiqadi, qarorlar qabul qiladi va natijalarni baholashni o'rganadi. Bu jarayon o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammolarni aniqlash va yechim ishlab chiqish qobiliyatini oshiradi, shuningdek, o'z fikrini mantiqan asoslab ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Metodning asosiy jihati shundaki, u amaliy va interaktiv yondashuvni uyg'unlashtiradi. O'quvchilar loyiha jarayonida ranglar palitrasini yaratadi, interfeys elementlarini moslashtiradi, navigatsiyani qulaylashtiradi va foydalanuvchi tajribasini optimallashtiradi. Shu bilan birga, ular o'zaro muloqotda bo'lib, konstruktiv fikr almashadi, bir-birining ishini baholaydi va eng samarali yechimni tanlaydi. Metod orqali o'quvchilar AKT va mediasavodxonlik ko'nikmalarini amaliy tarzda qo'llashni o'rganadi, shuningdek, loyiha va situatsion vaziyatlar orqali tadqiqotchilik qobiliyatini mustahkamlaydi.

Rol o'yinlarining o'ziga xosligi shundaki, u o'quvchilarda **XXI asr ko'nikmalarini** – kreativlik, tanqidiy fikrlash, kollaboratsiya va kommunikativlikni rivojlantiradi. Har bir o'quvchi vaziyatni o'z pozitsiyasidan tahlil qiladi, muammolarni aniqlaydi va yechim taklif qiladi, shu tariqa ularning ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyati oshadi. O'quvchilar bir-birining fikrini tinglaydi, konstruktiv tanqid bildiradi, g'oyalarni baholaydi va eng optimal variantni amalda sinab ko'radi. Shu bilan birga, metod o'quvchilarning estetik didini, ranglar psixologiyasini tushunish va web-sahifa dizayni elementlarini boshqarish bo'yicha amaliy ko'nikmalarini oshiradi.

Metod amaliyotga qulay va yosh psixologiyasiga mos bo'lib, topshiriqlar murakkablik darajasiga qarab osondan qiyinchacha ketma-ketlikda beriladi. O'quvchilar har bir vazifani bajarishda oldingi bilim va ko'nikmalarini qo'llaydi, shuningdek, yangi bilimlarni loyiha va situatsion vaziyatlar orqali mustahkamlaydi. Ushbu metod integratsion yondashuvga asoslangan bo'lib, web-sahifa dizayni, ranglar, navigatsiya, foydalanuvchi tajribasi va interaktiv elementlarni birlashtiradi.

Didaktik o'yinlar rol o'yinlarini yanada samarali qiladi. Masalan, "Web-Detektiv" o'yini orqali o'quvchilar sayt xatolarini aniqlaydi va tuzatadi, "Dialog Zanjiri" o'yini orqali o'z fikrini bayon etadi va yangi g'oyalar ishlab chiqadi, "Ijodiy Virtual Laboratoriya" orqali esa ranglar palitrasini yaratadi va interfeys elementlarini boshqaradi. Shu tariqa o'quvchilar amaliy mashqlar, interaktiv topshiriqlar va ijodiy faoliyat orqali bilim va ko'nikmalarini mustahkamlaydi, jamoada ishlash, kommunikatsiya qilish va kreativ yechimlar ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Rol o'yinlar va situatsion vaziyatlar metodida o'quvchilar loyiha va topshiriqlarni bajarishda nafaqat texnik va nazariy bilimlarni o'rganadi, balki amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantiradi. Ular interaktiv mashqlar orqali tanqidiy fikrlashni, kreativ yechimlar ishlab chiqishni, jamoada ishlashni va kommunikativlikni mustahkamlaydi, shuningdek, AKT va mediasavodxonlikni amaliy qo'llash imkoniga ega bo'ladi. Shu bilan birga, metod o'quvchilarga loyiha yakunida natijalarni baholash, o'z ishlari ustida tahlil qilish va muammolarni optimallashtirish imkonini beradi.

Ikkinchi didaktik o'yin – "Dialog Zanjiri" o'yini bo'lib, u o'quvchilarning web-sahifa dizayni va ranglarni boshqarish bo'yicha bilimlarini mustahkamlash, shuningdek, kommunikativ va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu o'yin jarayonida o'quvchilar o'zaro muloqot asosida ishlaydi va har bir ishtirokchi avvalgi fikrni davom ettirgan holda yangi g'oya yoki yechim taklif qiladi. O'yin web-sahifa dizayni bilan bog'liq real vaziyatlar asosida olib boriladi, masalan, sayt uchun ranglar palitrasini tanlash, foydalanuvchi uchun qulay navigatsiya yaratish yoki interfeys elementlarini joylashtirish kabi masalalar muhokama qilinadi. Har bir o'quvchi navbat bilan o'z fikrini bildiradi va oldingi fikrni to'ldiradi, shu tariqa muloqot zanjiri uzluksiz davom etadi.

“Dialog Zanjiri” o‘yini o‘quvchilarning og‘zaki nutqini, fikrni aniq va mantiqan ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradi, chunki ular o‘z fikrini asoslab berishga va boshqalarning nuqtayi nazarini hisobga olishga majbur bo‘ladi. O‘yin davomida o‘quvchilar bir-birini diqqat bilan tinglaydi, savollar beradi va konstruktiv fikr almashadi, bu esa kommunikativlik va jamoada ishlash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, o‘yin o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, chunki ular har bir taklifni tahlil qiladi, afzallik va kamchiliklarini baholaydi hamda eng maqbul yechimni tanlashga intiladi.

Mazkur didaktik o‘yin web-sahifa dizaynida ranglar uyg‘unligi va kontrast masalalarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. O‘quvchilar ranglar psixologiyasi haqida fikr yuritadi, qaysi ranglar foydalanuvchini jalb qilishi yoki charchatishi mumkinligini muhokama qiladi va o‘z tanlovini asoslaydi. Shu orqali o‘quvchilarning estetik didi va vizual tafakkuri rivojlanadi. O‘yin davomida AKT vositalaridan foydalanish imkoniyati yaratiladi, masalan, o‘quvchilar onlayn rang generatorlari, dizayn maketlari yoki tayyor web-sahifa namunalari bilan ishlaydi, bu esa ularning raqamli va mediasavodxonlik ko‘nikmalarini oshiradi.

“Dialog Zanjiri” o‘yini topshiriqlari mantiqiy ketma-ketlikda tuzilgan bo‘lib, har bir keyingi vazifa oldingi fikr va xulosalarni to‘ldiradi va mustahkamlaydi. O‘yin jarayonida o‘quvchilar individual fikr bildirish bilan birga jamoaviy qaror qabul qilishni o‘rganadi, bu esa kollaboratsiya ko‘nikmasini rivojlantiradi. Shu bilan birga, o‘yin yosh va psixologik xususiyatlarga mos ravishda tashkil etiladi, bu esa o‘quvchilarning faol ishtirokini ta‘minlaydi va ularning qiziqishini oshiradi.

O‘yin yakunida o‘quvchilar umumiy xulosa chiqaradi, eng samarali g‘oyalarni tanlaydi va ularni amaliyotda qo‘llash imkoniyatlarini muhokama qiladi. Natijada o‘quvchilar web-sahifa dizayni, ranglarni boshqarish va foydalanuvchi tajribasini yaxshilash bo‘yicha chuqurroq tushunchaga ega bo‘ladi. “Dialog Zanjiri” didaktik o‘yini o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini – kommunikativlik, kollaboratsiya, kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, ularni erkin fikr bildirishga, boshqalarning fikrini hurmat qilishga va birgalikda samarali yechimlar ishlab chiqishga o‘rgatadi. Shu tariqa, ushbu o‘yin web-sahifa dizayni mavzusini o‘rganishda samarali, qiziqarli va amaliy ahamiyatga ega

Uchinchi didaktik o‘yin – “Ijodiy Virtual Laboratoriya” o‘yini web-sahifa dizayni, ranglarni boshqarish va foydalanuvchi interfeysini yaratish bo‘yicha o‘quvchilarning nazariy bilimlarini chuqurlashtirish va ularni amaliy faoliyatda qo‘llashga yo‘naltirilgan samarali didaktik vosita hisoblanadi. Ushbu o‘yin jarayonida o‘quvchilar virtual muhitda mustaqil va jamoaviy ishlash imkoniyatiga ega bo‘lib, web-sahifa dizaynining barcha asosiy elementlarini sinovdan o‘tkazadi. O‘yin o‘quvchilarni real hayotga yaqin vaziyatlarga olib kiradi, bunda ular mijoz talablariga mos web-sahifa maketini yaratish, ranglar palitrasini tanlash, shriftlar uyg‘unligini ta‘minlash va sahifa tuzilishini rejalashtirish kabi vazifalarni bajaradi. Har bir o‘quvchi yoki guruh o‘z g‘oyasini ilgari suradi, tajriba qiladi va natijani tahlil qilish orqali eng maqbul dizayn yechimiga keladi.

“Ijodiy Virtual Laboratoriya” o‘yini o‘quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantiradi, chunki ular tayyor andozalardan foydalanish bilan cheklanib qolmay, balki yangi dizayn yechimlari, noodatiy rang uyg‘unliklari va innovatsion interfeys elementlarini sinab ko‘radi. O‘yin davomida o‘quvchilar xatoga yo‘l qo‘yishdan qo‘rqmaydi, chunki virtual muhit ularga turli variantlarni solishtirish, o‘zgartirish va takomillashtirish imkonini beradi. Bu jarayon tanqidiy fikrlashni ham rivojlantiradi, chunki o‘quvchilar har bir qarorni foydalanuvchi qulayligi, estetik ko‘rinish va funksionallik nuqtayi nazaridan baholaydi. O‘yin jamoaviy tarzda tashkil etilganda, o‘quvchilar bir-birining fikrini tinglaydi, maslahat beradi va birgalikda muammolarni hal qiladi, bu esa kollaboratsiya va kommunikativlik ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Mazkur didaktik o‘yin AKT ko‘nikmalarini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega, chunki

o'quvchilar turli virtual dizayn platformalari, onlayn laboratoriyalar, rang tanlash vositalari va web-muharrirlar bilan ishlaydi. Shu orqali ular raqamli savodxonlik va mediasavodxonlikni oshiradi, internet resurslaridan samarali va maqsadli foydalanishni o'rganadi. O'yin davomida o'quvchilar ranglar psixologiyasini amaliy misollar orqali tushunadi, ranglarning foydalanuvchi kayfiyati va xatti-harakatiga qanday ta'sir ko'rsatishini sinovdan o'tkazadi. Bu esa dizaynni nafaqat chiroyli, balki funksional va foydalanuvchi uchun qulay qilish zarurligini anglashga yordam beradi.

"Ijodiy Virtual Laboratoriya" o'yinida topshiriqlar mantiqiy ketma-ketlikda tuzilgan bo'lib, dastlab oddiy dizayn elementlarini tanlashdan boshlanadi va bosqichma-bosqich murakkab loyihalarni yaratishga o'tiladi. Har bir keyingi vazifa oldingi bilim va ko'nikmalarni mustahkamlab, ularni yangi vaziyatlarda qo'llashga yo'naltiradi. O'yin o'quvchilarning yoshi va psixologik xususiyatlariga mos ravishda tashkil etiladi, bu esa ularning qiziqishini oshiradi va faol ishtirokini ta'minlaydi. O'yin yakunida o'quvchilar o'z ishlarni taqdim etadi, yaratilgan dizaynlarni tahlil qiladi va o'zaro baholash orqali xulosa chiqaradi.

Natijada, "Ijodiy Virtual Laboratoriya" didaktik o'yini o'quvchilarda web-sahifa dizaynini mustaqil yaratish va boshqarish bo'yicha amaliy tajriba hosil qiladi, ularni ijodkorlikka undaydi va muammolarni mustaqil hal qilishga o'rgatadi. Ushbu o'yin orqali o'quvchilar XXI asr ko'nikmalarini, ya'ni kreativ va tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash, samarali muloqot qilish, AKT va tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu tariqa, "Ijodiy Virtual Laboratoriya" web-sahifa dizayni mavzusini o'rganishda samarali, zamonaviy va innovatsion didaktik o'yin sifatida muhim o'rin egallaydi.

Taklif qilinayotgan metod va o'yinlar orqali o'quvchilarda web-dizayn asoslarini chuqur o'rganish, ranglar psixologiyasini tushunish, foydalanuvchi tajribasini hisobga olish, interaktiv elementlar va grafiklarni samarali boshqarish ko'nikmalari shakllanadi. Shuningdek, ular mustaqil loyihalar yaratish, guruhda ishlash, kommunikatsiya qilish, kreativ g'oyalar ishlab chiqish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Topshiriqlar va mashqlar ketma-ketligi mantiqan tuzilgan bo'lib, o'quvchilarga amaliy va nazariy bilimlarni uyg'unlashtirish imkonini beradi, integratsiya mavjud va metodik muammoni hal qilishga qaratilgan. Shu tariqa, metodik tavsiyalar zamonaviy ta'lim va tarbiya jarayonida web-sahifa dizayni bo'yicha bilim va ko'nikmalarni samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sharipov O. Web dasturlash asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 240 b. (interspp.com)
2. O'ralov M. HTML va CSS texnologiyalari. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 175 b. (interspp.com)
3. Qodirov B. Web dizayn amaliyoti. – Samarqand: SamDU, 2020. – 190 b. (interspp.com)
4. Sultonova N. Web tizimlar dizayni. – Toshkent: TATU, 2022. – 160 b. (interspp.com)
5. Laurillard, Diana. Ta'lim texnologiyalari va interfaol veb sahifalar orqali o'qitish – interfaol o'qitish metodlari. (in-academy.uz)
6. Narzullayev Sh. Web dizayn va uning dasturiy ta'minoti – web dizayn texnologiyalari ta'rifi. (tadqiqotlar.uz)
7. Kutliyev S.P., Quvondiqova G.R. va boshqalar. Web dizayn asoslari bo'limini interfaol metodlar asosida o'qitish metodikasi. – o'qitishning innovatsion yondashuvlari. (newjournal.org)
8. Xidirova S.N. Web sahifalarga rasmi, grafikli ma'lumotlarni joylashtirish va bezash – veb dizayn vizual elementlari. (interspp.com)

MATEMATIKANI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Babadjanov Azamat Kadamovich
Xorazm viloyati PMM "Aniq va tabiiy fanlar
metodikasi" kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematikani o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati, raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quv samaradorligini oshishiga va raqamli texnologiyalarni dars jarayonlarida qo'llash orqali o'quvchilarni bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini ortishi hamda faol harakatga undashi haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: GeoGebra, Desmos, Mathway va Photomath, Microsoft Math Solver, Minecraft Education Edition, CodeCombat, Prodigy Math Game.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность использования цифровых технологий в преподавании математики, то, как использование цифровых технологий повышает эффективность обучения, и как использование цифровых технологий в процессе обучения повышает интерес учащихся к обучению и мотивирует их к активным действиям.

Ключевые слова: GeoGebra, Desmos, Mathway и Photomath, Microsoft Math Solver, Minecraft Education Edition, CodeCombat, Prodigy Math Game.

Abstract: This article discusses the importance of using digital technologies in teaching mathematics, how the use of digital technologies increases learning efficiency, and how the use of digital technologies in teaching processes increases students' interest in learning and motivates them to take active action.

Keywords: GeoGebra, Desmos, Mathway and Photomath, Microsoft Math Solver, Minecraft Education Edition, CodeCombat, Prodigy Math Game.

Hozirgi kunda matematika darslarida raqamli texnologiyalardan foydalanish yaxshi samara bermoqda. Maktab davridan raqamli texnologiyalardan unumli foydalana olish, ko'p jihatdan hozirgi o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy tayyorgarligi muvaffaqiyatini belgilaydi. Kompyuter, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi elektron vositachiga aylanadi. Demak, matematika o'qituvchisi oldida yangi muammolar paydo bo'ladi, u yangi texnikalarni o'zlashtirishi va zamonaviy axborot o'quv muhitidan foydalanish asosida yangi o'qitish usullarini ishlab chiqqish kerak bo'ladi. Darsda axborot texnologiyalaridan foydalanish qiyin va mas'uliyatli masaladir, chunki u darsni o'tkazishning mavjud texnologiyasiga bog'liq va darsda o'quv vaqtidan samarali foydalanishi kompyuter uskunalarini va dasturiy ta'minoti bilan bog'liq.

Raqamli ta'lim resurslari sifatida raqamli fotosuratlar, videokliplar, statik va dinamik modellar, virtual haqiqat va interaktiv modellashtirish ob'ektlari, ovozli yozuvlar, ramziy ob'ektlar va biznes grafikalar, matnli hujjatlar va boshqa o'quv materiallari o'quv jarayonini tashkil etish uchun zarur bo'ladi. Matematikani o'qitish jarayonida raqamli ta'lim resurslaridan turli shakllarda foydalanish mumkin: taqdimotlar; tayyor o'quv va ko'rgazmali dasturlar; loyiha faoliyati; tadqiqot faoliyati; darsdan tashqari mashg'ulotlar. Darsda raqamli texnologiyalardan mohirona foydalanish orqali o'qituvchi katta hajmli ma'lumotlarni qiziqarli va ko'rgazmali tarzda taqdim eta oladi. Kompyuterdan foydalangan holda darslarda o'quvchilarning kayfiyati ko'tariladi, fanga qiziqishi ortadi, diqqati jamlanadi. Raqamli tarkibli darslarni o'qitishda o'qituvchi ko'plab qo'shimcha materiallarni qamrab olishi mumkin.

Raqamli texnologiyalarning afzalliklari:

Vizualizatsiya: Abstrakt matematik tushunchalarni ko'rgazmali va tushunarli qilish.

Individual yondashuv: Har bir o'quvchining o'z o'zlashtirish sur'ati bilan ishlash imkonini beradi.

Interaktivlik: O'quvchilar dars jarayonida faol ishtirok etib, matematik operatsiyalarni dinamik kuzatishi mumkin.

Tajriba va tahlil: Matematik tushunchalarni amaliyotda qo'llash va real hayotga bog'lash imkonini yaratadi.

Matematikani o'qitishda o'rgatuvchi dasturlar:

GeoGebra: Dinamik matematik dasturi bo'lib, algebra, geometriya, grafik tahlil va statistika uchun qulay vosita.

Desmos: Funksiyalarni grafik ravishda chizish va tahlil qilish uchun mo'ljallangan onlayn platforma.

Mathway va Photomath: Matematik misol va tenglamalarni tezkor yechishda yordam beruvchi ilovalar.

Microsoft Math Solver: Tenglamalar yechimi va tushuntirish beruvchi platforma.

Ta'limiy o'yinlar:

Minecraft Education Edition: Matematik tushunchalarni interaktiv dunyo orqali o'rganish.

CodeCombat: Kodlash orqali matematik mantiqni rivojlantirish.

Prodigy Math Game: Bosqichma-bosqich murakkablashib boradigan matematik topshiriqlar asosida o'quvchilarning bilimini oshirish.

Matematik tushunchalarni vizualizatsiya qilish vositalari

Vizualizatsiya o'quvchilarga matematik tushunchalarni tasavvur qilish va tushunish imkonini beradi.

Bu jarayonda quyidagi vositalar foydalaniladi:

Interaktiv trenajerlar va simulyatorlar:

Dinamik manipulyatorlar yordamida o'quvchilar matematik obyektlar bilan ishlashi mumkin (masalan, grafiklarni deformatsiya qilish, geometriya shakllarini o'zgartirish).

Misollar: PhET Interactive Simulations, Wolfram Alpha, GeoGebra applets.

Ko'rgazmali vositalar:

Slayderlar: Funksiyalarning parametrlari qanday o'zgarishini real vaqt rejimida ko'rsatadi.

Animatsiyalar: Matematik jarayonlarni harakat orqali tushuntirish (masalan, integrallash yoki differensiallashning grafik izohi).

Interaktiv ta'lim vositalari

Interaktiv texnologiyalarning turlari:

Virtual doskalar:

Masalan, Jamboard, Padlet, Whiteboard.fi. O'qituvchi va o'quvchilar bir vaqtning o'zida bir doskada ishlashi mumkin.

O'qituvchi-o'quvchi o'zaro ta'siri:

Kahoot, Quizizz, va Mentimeter yordamida o'quvchilarning bilim darajasini baholash yoki qayta aloqa olish.

Matematik kalkulyatorlar va grafik vositalar:

Masalan, Casio ClassPad, TI-84 Plus kabi qurilmalar matematik tahlil uchun keng imkoniyat beradi.

Matematika darslarida GeoGebra va Desmosdan foydalanish

GeoGebra:

Matematik obyektlarni dinamik tarzda yaratish va manipulyatsiya qilish.

Algebra va geometriyani birlashtiruvchi qulay vosita.

Grafiklar, geometriya shakllari va animatsiyalarni birlashtirish imkoniyati.

Desmos:

Algebra va funksiyalarni grafik ravishda tahlil qilish.

Dinamik parametrlarga ega grafiklar yaratish va ularni real vaqt rejimida kuzatish.

Funksiyalar o'rtasidagi munosabatlarni interaktiv ravishda o'rganish.

GeoGebra dasturi imkoniyatlari

Geometriya:

Geometrik shakllarni (uchburchak, to'rtburchak, doira va boshqalar) yaratish.

Koordinatalar sistemasida nuqta, kesma, aylana chizish.

O'lchash, burchak topish va geometrik xossalarni tahlil qilish.

Grafik chizish:

Algebraik tenglamalar va ularning grafiklarini chizish.

Slayderlar yordamida funksiyalar parametrlarini dinamik tarzda o'zgartirish.

Bir nechta funksiyani bir vaqtning o'zida taqqoslash.

Interaktivlik:

Dinamik modellar yaratish: Masalan, parabola parametrlarini slayder orqali o'zgartirish va grafikning o'zgarishini kuzatish.

Animatsiyalar yordamida tushunchalarni tushuntirish.

Matematik hisob-kitob:

Matematik hisoblarni avtomatik bajarish (masalan, kesmalar uzunligini topish, yuzalar hisoblash).

Desmos – bu onlayn grafik chizish dasturi bo'lib, funksiyalarni osongina chizish va ular ustida tahlil olib borishga imkon beradi. Desmos odatda algebra va funksiyalar ustida ishlash uchun mo'ljallangan.

Desmos dasturi imkoniyatlari

Funksiyalar bilan ishlash:

Har qanday algebraik yoki trigonometrik funksiya grafikini chizish.

Funksiyalarni bir vaqtning o'zida chizib, ularni taqqoslash.

Dinamik parametrlar:

Funksiyalar parametrlarini slayder yordamida o'zgartirib, grafikning qanday o'zgarishini real vaqt rejimida kuzatish.

Interaktiv vositalar:

Grafik ustida nuqtalar yaratish va ularni harakatlantirish.

Maxsus interaktiv animatsiyalar yaratish.

O'quvchilar bilan hamkorlik:

O'zingizning grafiklaringizni boshqalar bilan bo'lishish uchun havola yaratish.

O'quvchilar uchun maxsus masalalar yaratish va ularni real vaqt rejimida kuzatish.

Raqamli texnologiyalar nafaqat matematikani o'rganishni qiziqarli qiladi, balki abstrakt tushunchalarni vizual ravishda tushuntirishni ham osonlashtiradi. O'quvchilar interaktiv vositalar yordamida o'z bilimlarini mustaqil ravishda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Zamonaviy texnologiyalar dars jarayonini o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish va individual yondashuvni ta'minlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Смирнов В.А., Смирнова И. М. Геометрия с GeoGebra. Планиметрия /– М.: «Прометей», 2018. – 206 с.

Смирнов В.А., Смирнова И. М. Геометрия с GeoGebra. Стереометрия /– М.: «Прометей», 2018. – 172 с

Desmos Графический калькулятор / [Электронный ресурс] // Desmos: [сайт]. - URL: <https://www.desmos.com/calculator?lang=ru>

Desmos - онлайн графический калькулятор / [Электронный ресурс] // Хабр: [сайт]. - URL: <https://habr.com/ru/post/295838/>

Инструкция по использованию сервиса Desmos / [Электронный ресурс] // Курс для математиков. Web 2.0: [сайт]. - URL: <https://www.sites.google.com/site/kursdlamatematikovweb20/1-etap-kalkulator/instrukcia-po-ispolzovaniu-servisa-k-1-etapu>

Чекурова, М. С. Использование графического калькулятора Desmos / М. С. Чекурова. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. - 2023. - № 46 (493). - С. 437-440. - URL: <https://moluch.ru/archive/493/107870/> (дата обращения: 25.01.2025).

RAQAMLI TA'LIM JARAYONIDA O'QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISH HAQIDA

Kulimov A.K.

**Xorazm viloyati PMM, "Aniq va tabiiy fanlar
metodikasi" kafedrası dotsenti, kimyo fanlari nomzodi**

Qalandarova M.S.

Xorazm viloyati PMM kimyo fani metodisti

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq ta'limi tizimidagi bo'layotgan ijobiy o'zgarishlar, jamiyatdagi o'qituvchining o'rni, obro'si, sha'ni haqida va ta'lim-tarbiya jarayonidagi uchrayotgan ba'zi holatlar haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Xalq ta'limi, ta'lim-tarbiya jarayoni, o'qituvchi, jamoatchilik, munosabatlar, muammolar.

Аннотация: В данной статье представлены взгляды на позитивные изменения в системе народного образования, роль, авторитет, значение учителя в обществе и некоторые ситуации, возникающие в образовательном процессе.

Ключевые слова: Народное образование, образовательный процесс, учитель, сообщество, отношения, проблемы.

Annotation: This article reflects on the positive changes in the system of public education, the role of the teacher in society, reputation, honor, and some of the situations that are occurring in the educational process.

Keywords: Public education, educational process, teacher, public, relations, problems.

Ma'lumki, O'zbekistonda xalq ta'limi ijtimoiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Aynan maktabgacha va maktab ta'limining sifati va samaradorligi davlatning rivojlanish istiqbollarini aks ettirib, yuqori malakali kadrlar tayyorlash uchun zamin yaratadi.

So'nggi yillar davomida xalq ta'limi tizimining huquqiy asoslari takomillashtirildi. Xususan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning yangi tahriri qabul qilindi, O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi, "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi. Mamlakatimizdan iqtidorli bolalarni aniqlash, o'qitish va tarbiyalash, ularni yanada qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ma'naviy boy va intellektual rivojlangan avlodni shakllantirish maqsadida 2019 yili xorijiy ta'lim tashkilotlari bilan birgalikda ishlab chiqilgan o'quv rejalari va dasturlariga muvofiq ta'lim jarayoni ingliz tilida olib boruvchi Prezident maktablarini tashkil etilishi esa ta'lim sifatining ilg'or andozalari qo'llanilayotganidan dalolat bermoqda.

Ammo so'nggi yillarda jamiyatimizda o'qituvchilarga nisbatan kamsitish, haqorat va e'tiborsizlik holatlari ko'payib borayotgani kuzatilmoqda. O'qituvchining obro'siga salbiy ta'sir

etuvchi materiallar ijtimoiy tarmoqlarda tarqatilmoqda. Bunday holatlar nafaqat o'qituvchining shaxsiy qadr-qimmatini, balki butun ta'lim tizimining sifatini xavf ostiga qo'yadi.

Ta'limning asosiy muammolari va uning sifati tushib ketishining sabablari

1. Ba'zan, o'qituvchilarning sha'ni va qadr-qimmatini mahalladagi kamsitish holatlari maktabda nosog'lom muhitni yaratadi. Oqibatda o'qituvchilar barcha muammolar va muvaffaqiyatsizliklar uchun malomat qilinadi, bu esa adolatdan emas.

2. Ijtimoiy tarmoqlarda tartibsiz muhit – o'qituvchilarga qarshi noto'g'ri ma'lumotlar tarqatilishi va o'qituvchini haqoratlash holatlari. – Bu juda dolzarb va afsuski, so'nggi yillarda ko'payib borayotgan muammolardan biri. Bu holatlar nafaqat o'qituvchining shaxsiy huquqlari va qadr-qimmatini poymol qiladi, balki butun ta'lim tizimining samaradorligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Salbiy holatlar quyidagi jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin:

- O'qituvchida psixologik travma va ishdan cho'chish.
- Ta'lim sifatida pasayish, chunki o'qituvchi motivatsiyasiz bo'ladi.
- Yangi kadrlar kelishiga to'siq – yoshlar o'qituvchilikni tanlashdan bosh tortadi.
- Jamiyatda bilim, ta'lim va tarbiyaga nisbatan salbiy munosabatning shakllanishi.

Bunday munosabat yoshlarning o'qituvchilik kasbiga bo'lgan qiziqishini oshirishi dargumon. Shuning uchun o'qituvchilarga nisbatan hurmatsizlik va qo'pollik kabi taraqqiyotni orqaga surib, uning oqibatlari davlatning kelajakdagi rivojlanishida aks etadi.

3. O'qituvchi tomonidan sodir etilayotgan salbiy holatlar. Bu esa kechirib bo'lmaydigan holatdir.

Afsuski, ba'zi o'qituvchilar tomonidan nojo'ya xatti-harakatlar sodir etilishi holatlari ham mavjud. Ruhiy muvozanatning yoki pedagogik mahoratning yetarli emasligi tufayli o'qituvchilar sha'nini haqoratlash yoki kamsitish holatlari yuzaga kelishi mumkin. Pedagogikada har doim tarbiyalanuvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olishi kerak, aks holda o'qitish samaradorligi past bo'ladi.

Umuman olganda, Internetda har xil videoroliklar va audioyozuvlar kabi o'qituvchi va o'qituvchilarning sha'ni va qadr-qimmatini kamsituvchi materiallarning tarqatilishi axborot xavfsizligiga tahdiddir. Shu munosabat bilan jamiyatning axborot muhitida o'qituvchilarga nisbatan munosib hurmat va ehtirom madaniyatini shakllantirish choralari ko'rish zarur. Bolalarni oiladan boshlab ustozlarga hurmat ruhida tarbiyalash lozim.

O'qituvchilik kasbining jozibadorligini oshirish choralari ko'rish zarur. Bunda o'qituvchilarga turli imtiyozlar berilishi maqsadga muvofiq. Balki o'qituvchilarga ham zo'ravonliklar va kamsitilishlarga qarshi himoya orderi berishga o'xshash choralar ko'rish kerakdir.

4. *Maktabdagi o'quv jaryonini tashkil etishdagi muammolar.* Ta'lim jarayonini zamonaviy talablarga javob bermaydigan usullarda tashkil etilishi o'qituvchilarda XXI asr ko'nikmalari - tanqidiy(Kritik) va ijodiy(Kreativ) fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga imkon bermaydi, o'qituvchilarning ijodiy yondashuvini cheklaydi. O'qituvchi sun'iy intellektdan darsni rejalashtirish jarayonidan unumli foydalanmaydi. Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2024 yil 21 iyundagi 231-sonli Qarorida belgilanishicha:

"...v) malaka oshirish tizimi natijalarini baholashning yangi tartibi joriy etiladi va uning doirasida maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarining faoliyat samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratiladi;

g) Prezident maktablarida o'qituvchilarni o'qitish, kasb-hunarga yo'naltirish, ularda tanqidiy fikrlash, axborotni izlash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish, olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash bo'yicha to'plangan ilg'or tajribalar uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi orqali umumiy o'rta ta'lim muassasalariga keng tatbiq etiladi." deb belgilanishi tizimdagi muammolarning yechimini

topishda va ularni bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi. Davlat rahbarining qat'iy topshiriqlarini har bir pedagog xodim qat'iy mas'uliyat bilan amalga oshirishga hissa qo'shmog'i shart bo'ladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xalq ta'limi sifatini oshirish quyidagi choralar bilan birgalikda amalga oshirilishi lozim, deb hisoblaymiz:

- Respublikadagi barcha maktablarda Prezident maktablari, ijodiy va ixtisoslashtirilgan maktablardagi o'quv jarayonini tashkil etishda qo'llanilayotgan ilg'or tajribalardan keng ko'lamda foydalanish;
- jamiyatda o'qituvchilarga nisbatan hurmatda bo'lish munosabatini shakllantirish, o'qituvchilar sha'ni va qadr-qimmatiga tajovuzlarning oldini olish; Bu borada uchrayotgan huquqbuzarliklarga qarshi murosasiz kurashish hamda tizimdagi korrupsion holatlarga chek qo'yish;
- o'qituvchini huquqiy jihatdan himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish, ijtimoiy imtiyozlar va preferensiyalar bilan ta'minlash orqali o'qituvchining imidjini oshirish;
- Maktablarda psixologik xizmatni rivojlantirish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida sog'lom muhit yaratish;
- Ijtimoiy tarmoqlardagi nazoratni kuchaytirish, ommaviy axborot vositalarini o'qituvchining ijobiy obrazini targ'ib qilishga yo'naltirish. va asossiz haqoratlarga qarshi ish olib borish;
- Ota-ona va jamoatchilik bilan ma'rifiy ishlarni kuchaytirish;
- Pedagog xodimlarning mas'uliyatini oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: “O'zbekiston”, 2022. – 464 b.
2. Mirziyoev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va O'zbekiston xalqiga Murojaatnoma. “Xalq so'zi” gazetasi, 2022-yil 21-dekabr, 272-son.
3. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
4. Ergasheva M., Pardayeva M. Milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etish: Kimyo fani o'qituvchi va metodistlari uchun metodik qo'llanma. Metodik qo'llanma. Toshkent, 2022-yil.
5. Rahimov A.X. – “Pedagogning huquqiy himoyasi: nazariya va amaliyot”. Ilmiy-uslubiy qo'llanma. – Toshkent, 2021.
6. Qayumova D.M. – “O'qituvchi obro'si va zamonaviy jamiyatda uning mavqei”. // “Pedagogika va psixologiya” ilmiy jurnali, №4, 2022.
7. Hasanov Sh.T. – “Maktab muhitining sog'lomlashuvida huquqiy madaniyatning o'rni”. // “Jamiyat va ta'lim” jurnali, №3, 2021.

TABIIY FANLAR TA'LIMIDA FANLARARO INTEGRATSIYANING AHAMIYATI.

Jumaniyozova T. M. –Xorazm VPM

“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” katta o'qituvchisi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada tabiiyfanlarini o'qitishda fanlararo integratsiya zamonaviy ta'limning muhim tamoyillaridan biri hisoblanadi. Fizika, biologiya va geografiya fanlarni tushuntirishda asos bo'lib xizmat qilgani sababli, bu fanlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Kalit so'zlar: Fanlararo integratsiya, innovatsion ta'lim, loyiha asosidagi o'qitish, tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, amaliy muammolarni hal qilish.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность междисциплинарной интеграции в преподавании естественных наук как одного из важных принципов современного образования. Поскольку физика, биология и география служат основой для объяснения

научных явлений, тесная связь между этими дисциплинами повышает эффективность учебного процесса.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, инновационное образование, проектное обучение, критическое мышление, творческий подход, практическое решение проблем.

Abstract: This article discusses the importance of interdisciplinary integration in teaching natural sciences as one of the important principles of modern education. Since physics, biology, and geography serve as the basis for explaining the sciences, the close connection between these disciplines increases the effectiveness of the learning process.

Keywords: Interdisciplinary integration, innovative education, project-based learning, critical thinking, creative approach, practical problem solving.

Zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarni joriy etish dolzarb ahamiyatga ega. XXI asrda texnologik taraqqiyot, ilm-fan rivoji va yangi kasb-hunarlarining paydo bo'lishi ta'lim jarayonini tubdan yangilashni talab qilmoqda. Ushbu sharoitda fanlararo integratsiya va STEAM texnologiyasi ta'lim jarayonini takomillashtirishning muhim vositasi sifatida maydonga chiqmoqda.

Fanlararo integratsiya turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytirish orqali o'quvchilarning bilimlarini hayotiy vaziyatlarda qo'llashga yo'naltiradi. Bunda birgina fan doirasida emas, balki turli fanlarni birlashtirgan holda muammolarni hal qilish ko'nikmasi rivojlantiriladi.

Tez o'zgaruvchan hayotda insondan nafaqat bilimga ega bo'lish, balki, birinchi navbatda, bu bilimlarni puxta anglab olish, amaliy tajriba va loyihalar ustida ishlash, mustaqil, ijodiy fikrlash qobiliyati talab etiladi. Har qanday texnologik yangiliklardan nafaqat kattalar, balki maktabgacha yoshdagi bolalar ham faol foydalanmoqda. Har bir bola potentsial ixtirochi. Bolalar kichik yoshdan boshlab motorli va harakatli o'yinchoqlarga, robototexnikaga, qurish-yasash konstruktorlik materiallari bilan ishlashga, jonli va jonsiz tabiat bilan tajribalarga qiziqishadi, o'yinchoqlarini buzib ular qanday tuzilgani, qanday ishlashini tushunishga harakat qilishadi, yani; nima uchun g'ildiraklar aylanadi, chiroqlar yonadi, ovoz chiqaradi kabi savollariga javob topishga urinadilar. Bolalarning to'g'ri tashkil etilgan texnik ijodiyoti bu qiziqishni qondirishga va yosh avlodni foydali amaliy faoliyatga jalb qilishga imkon beradi. O'quvchilarning o'rganish va o'zlashtirish yo'llari turlicha bo'lganligi sababidan o'qituvchilar har bir o'quvchining o'ziga xos kuchli va kuchsiz tomonlarini inobatga olgan holda o'qitish usullarini tanlashiga to'g'ri keladi. Ushbu tushunchalar ta'limda yaxlit yondashuvni rag'batlantirish orqali ta'lim olish sohasiga ta'sir ko'rsatdi. Ta'lim olish sohalari o'quvchilarning axborotni qayta ishlash va ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim hisoblanadi.

Pedagog U. Musayev integratsiyaning quyidagicha turli darajalarini taklif etadi. Mavzularni ketma-ket taqdim etish asosidagi integratsiya; bunda o'quv materiallarini bayon qilishda konsentrizm prinsipiga amal qilinadi, ya'ni oldingi o'quv-materiali keyingisini to'ldiradi. Integratsiya fanlarning mexanik birlashishi emas, bu sintez, yangi narsaning kelib chiqishi, kashfiyotdir. Alohida sistemalarning yaqinlashishi, bog'lanishi va yagona bir yangi narsaning yaratilishidir. Integratsiya - differentsiatsiyaning aksi bo'lib, unga teskari bo'lgan jarayondir. Uni quyidagi yo'nalishlarda tatbiq etish maqsadga muvofiq: a) o'quv predmetlari va fanlar doirasidagi mazmunni integratsiyalab o'rganish; b) turli o'quv predmetlaridan tahsil beruvchi shaxslarning faoliyatlarini integratsiyalash; v) ta'lim-tarbiya ishini tashkil etish shakllari yoki o'quv kunini integratsiyalash.

Tadqiqotchi B.S. Abdullayeva ham fanlararo aloqadorlikni quyidagi turlarga ajratadi:

- 1) mazmunli;
- 2) operatsion;
- 3) metodik;

4) tashkiliy.

B.Abdullayeva ta'kidlaganidek, ko'nikma, malakalar fikrlash operatsiyalari orqali o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etadi. Integratsiya Farididdin Attorning quyidagi fikrlariga hamohangdir: bu ro'yi zaminda mayda narsaning o'zi yo'q, hamma narsa bir-biriga bog'liq va bir-birini to'ldiradi. Dars faqat ta'limiy bo'lib qolmasdan, o'quvchilarni insonparvarlik jihatlarini tarbiyalashga qaratilgan bo'lishi kerak. Mavzuni mazmunidan kelib chiqqan holda, tabiat, jamiyat, inson tafakkuri, taraqqiyoti haqidagi ilmiy bilimlar, o'quv respublikamiz kelajagiga ishonch va e'tiqodni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Umuman olganda integratsiya darsi bir- biriga mos kelishi (mavzu jihatdan) va puxta reja asosida tuzilgan bo'lishi kerak.

Integratsiyalashgan yondashuvning mohiyati shundaki, integratsiyalashgan darslar o'quvchilarni bir mavzuni ko'p fanlar nuqtai nazaridan o'rganishga undaydi. Masalan, biologiya va kimyo fanlari orasidagi integratsiya o'quvchilarga moddalar almashinuvi yoki hujayra jarayonlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Pedagogik jihatdan esa, integratsiyalashgan darslarning asosiy maqsadi o'quvchilarda mantiqiy, tahliliy fikrlash, fanlararo bog'lanishlarni tushunish va ko'nikmalarni hayotiy vaziyatlarga qo'llashni rivojlantirishdir. Ko'plab intellectual yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida integratsiyalashgan darslar ko'p intellektual yondashuvlar nazariyasiga asoslanadi, ya'ni turli intellektual qobiliyatlarni (matematik, til, san'at va boshqalar) rivojlantirishga yordam beradi. Integratsiyalashgan yondashuvning amaliy ahamiyati loyiha asosida o'qitish, fanlararo ko'nikmalarni rivojlantirish, ilmiy-tadqiqot ko'nikmalari, innovatsion texnologiyalarni qo'llashdan iborat.

Bu yondashuv o'quvchilarni kelajakda zamonaviy kasb-hunarlar uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga tayyorlashga yordam beradi. Integratsiyalashgan darslar nafaqat fanni o'rgatish, balki amaliy hayotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishni ham maqsad qiladi.

Tabiiy fanlarda loyiha ishlarini tashkil etishda integratsion yondashuvning asosiy tamoyili ko'p tarmoqli bilimlarni bir-biriga bog'lash orqali o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu yondashuv muammoga asoslangan ta'lim, amaliy yondashuv, jamoaviy ishlash, yangi texnologiyalarni qo'llash, tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quv jarayonini umumiy o'quv predmetlari mazmuni va maqsadlarini ma'lum uzviylikda va o'zaro mantiqiy bog'langan holda tashkil qilish ta'limni sifat va samaradorligini oshirish bilan bir qatorda o'quvchi yoshlarni dunyoqarashini kengaytirib, ularni fikrlash olamini yorqin obrazlar bilan boyitishga xizmat qiladi. Ta'lim mazmuni va ko'lamini optimallashtirish, o'quv jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar va axborot kommunikatsiya texnologiyalari bilan boyitish, ta'lim mazmunini o'quvchi yoshlar ongi va tafakkurida hayotiy obrazlar vositasida gavdalanitirishda ham predmetlararo aloqaning imkoniyatlari cheksiz.

Fizika va astronomiya darslarini har bir mavzu doirasida o'zaro turdosh va boshqa fanlar bilan bog'langan holda tashkil etish, o'quv jarayonining mazmunli bo'lishini ta'minlaydi. Axborotlar ko'lamining kengayishi, o'quvchilar bilishi zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar hajmining oshishi, integratsion jarayonlarning optimal variantlarini ishlab chiqishni taqozo etmoqda. Bu kabi keng qamrovli jarayonlarni tashkil etish, boshqarish va yo'naltirish uchun esa, albatta, o'qituvchidan tinimsiz ravishda o'z ustida ishlash va intellektual salohiyatni talab qiladi. Tabiiy falarni o'qitishda integratsiya o'zaro turdosh va boshqa fanlar bilan tarkibiy bog'lanishni mustahkamlab, ularni umumlashtirib, o'quvchilarning tabiat va jamiyat haqidagi yaxlit tasavvurlarini yanada boyitish uchun xizmat qiladi. Bu jarayon o'qituvchining qanday usul va vositalardan samarali foydalanishiga bog'liq.

O'quv jarayoniga xorijiy tajribalarni joriy qilish o'quvchilarning texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalarini oshiradi, ularning raqobatbardoshligini ta'minlaydi va kelajakda ilmiy faoliyat uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Tabiiyfanini o'zaro a'loqadorlikda o'rganishda o'quvchilarning yoshi, psixologik xususiyatlarini hisobga olib, yangi o'quv-metodik majmualar mazmuni va zaruriy bog'lanishlarni o'rgatish kabi bir qator tadbirlarni amalga oshirish bu borada samarali natijalarga erishishni kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

R.A.Mavlonova, N.H.Raxmonqulova, K.O.Matanazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov "Umumiy pedagogika" "Fan va texnologiya" nashriyoti T.: 2018

N.N.Azizxo'jayeva "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" "O'zbekiston yozuvchilar uyishmasi Adabiyot jamg'armasi" nashriyoti

S.T.Turg'unov, L.A.Maqsudova, H.M.Tojiboyeva, G.M.Nazirova, M.A.Umaraliyeva "Padagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish texnologiyalari" "O'zbekiston Respublikasi O'zPFITI" nashriyoti, T.:2014

J.G'.Yo'ldoshev, M.K.Shirinov, F.I.Ochilov "Pedagogik diagnostika" o'quv metodik qo'llanma T.:2014

O'tkir Tolipov, Dilnoz Ro'ziyeva "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" "Toshkent innovatsiya-ziyo" T.: 2019

TA'LIMDA SAMARALI AN'ANAVIY VA INNOVATSION YONDASHUVLARNI ANIQLASH USULLARI

Atabekova Mushtariy Egamberdiyevna

Xiva Ma'mun universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik texnologiyalarning zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati va ular yordamida ta'lim sifatini oshirish imkoniyatlari yoritilgan. Maqolada samarali ta'lim jarayonini tashkil etishda ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash, innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish va ularning natijasida o'quvchilarning bilim darajasi, ijodkorligi hamda mustaqil fikrlash qobiliyatlarining rivojlanishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Pedagogik texnologiyalar, ta'lim sifati, innovatsion metodlar, zamonaviy ta'lim, samarali ta'lim, didaktika, ijodkorlik, flipped classroom, blended learning, ta'lim tizimi.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение педагогических технологий в современной системе образования и возможности повышения качества образования с их помощью. Анализируется использование передовых педагогических технологий в организации эффективного образовательного процесса, внедрении инновационных подходов и развитии у учащихся знаний, творческих способностей и навыков самостоятельного мышления.

Ключевые слова: педагогические технологии, качественное образование, инновационные методы, современное образование, эффективное образование, дидактика, креативность, класс на протяжении всей жизни, смешанное образование, системное образование.

Abstract: This article discusses the importance of pedagogical technologies in the modern education system and the possibilities of improving the quality of education with their help. The article analyzes the use of advanced pedagogical technologies in organizing an effective educational process, the implementation of innovative approaches, and the development of students' knowledge, creativity, and independent thinking skills as a result.

Keywords: Pedagogical technologies, quality of education, innovative methods, modern education, effective education, didactics, creativity, flipped classroom, blended learning, education system.

Ta'limda samarali an'anaviy va innovatsion yondashuvlarni aniqlash mavzusidagi maqolada, an'anaviy o'qituvchi markazli, nazariy bilimga urg'u beruvchi usullardan innovatsion o'quvchi markazli, amaliy va ijodiy ko'nikmalarni rivojlantiruvchi (interaktiv darslar, AKT, loyiha usuli, mustaqil fikrlashni rag'batlantirish) usullarga o'tish muhimligi, bu ikki yondashuvning uyg'unlashuvi (blended learning) natijasida samaradorlik ortishi va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirish asosiy masalalar bo'lishi kerak, bunda har ikki mendinding afzalliklari va qiyinchiliklari tahlil qilinadi. Hozirgi kunda butun dunyo bo'ylab ta'lim tizimi tub islohotlar davrini boshdan kechirmoqda. An'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda, zamonaviy innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Bu o'zgarishlar nafaqato'quv dasturlariga, balki o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarga ham bevosita ta'si ko'rsatmoqda. An'anaviy ta'lim metodlarida o'qituvchi asosiy axborot manbai bo'lib, darsla odatda monolog tarzida o'tgan. Bunday yondashuvda o'quvchining faolligi cheklangan bo'lgan. Aksincha, zamonaviy ta'limda o'quvchi mustaqil fikrlovchi, izlanuvchi va ijodkor sifatida shakllanadi. Bu esa, pedagogdan yangicha metodik yondashuvni, texnologik savodxonlikni talab etadi. Shu sababli, ushbu maqolada an'anaviy va innovatsion pedagogik texnologiyalarning o'zaro taqqoslanishi, ularning afzallik va cheklovlari, shuningdek, zamonaviy metodlarni to'g'ri qo'llash usullari haqida so'z yuritiladi. Bu esa o'qituvchilarga ta'lim sifatini oshirishda foydali bo'lishi mumkin.

An'anaviy ta'lim metodlari ko'plab yillardan beri qo'llanilib kelmoqda. Ular odatda leksiya, diktant, savol-javob, yozma va og'zaki nazorat asosida quriladi. Bu usullar strukturaviy, tartibli bo'lib, ayniqsa bilimlarni uzatishda samarali hisoblanadi. Biroq, bunday yondashuvda o'quvchi asosan tayyor bilimni qabul qiluvchi bo'lib qoladi. Bu esa mustaqil fikrlash, kreativlik va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarining rivojlanishini cheklaydi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar esa o'quvchini bilim olish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. "Blended learning" (aralash ta'lim), "flipped classroom", "problem-based learning", "case-study", "gamification" kabi usullar o'quvchini qiziqtiradi, darsni interaktiv va samarali qiladi. Shuningdek, raqamli platformalar, video darslar, test tizimlari ta'limni mustaqil o'zlashtirishga yordam beradi. Shunday bo'lsa-da, innovatsion metodlarni to'g'ri va samarali qo'llash uchun o'qituvchi doimiy ravishda o'z ustida ishlashi, texnologik yangiliklardan boxabar bo'lishi zarur. Shu bois, har ikki yondashuvning integratsiyasi orqali optimal ta'lim modeli yaratish mumkin.

Maqola yozish jarayonida tahliliy va qiyosiy metodlardan foydalanildi. O'zbekiston va xorijiy mamlakatlarda qo'llanilayotgan pedagogik texnologiyalar haqida ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar, xalqaro ta'lim tashkilotlarining hisobotlari o'rganildi. Mahalliy maktab va oliy ta'lim muassasalarida innovatsion metodlar asosida olib borilgan dars kuzatuvlari tahlil qilindi. Shu bilan birga, o'qituvchilar bilan so'rovnomalar, o'quvchilar bilan suhbatlar o'tkazilib, ularning metodik yondashuvlarga bo'lgan munosabati o'rganildi. Statistik ma'lumotlar asosida an'anaviy va zamonaviy metodlarning samaradorlik darajasi qiyoslandi. Pedagogik eksperimentlardan biri sifatida bir xil mavzu bo'yicha ikki xil usulda dars o'tkazilib, o'quvchilar natijalari solishtirildi. Shuningdek, PISA va TIMSS xalqaro tadqiqotlarida ko'rsatilgan yondashuvlar tahlil etildi. Bu metodlar maqola mazmunini ishonchli va asosli shakllantirishga yordam berdi. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi, mustaqil fikrlashi va muloqot qilish ko'nikmalari sezilarli darajada oshadi. Ular darsda faolroq ishtirok etadi, savollar beradi, fikr bildiradi, jamoa bilan ishlashni o'rganadi.

An'anaviy metodlarda esa, bu ko'rsatkichlar nisbatan past bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarni qo'llashda ayrim muammolar mavjud - masalan, texnik vositalar yetishmasligi, o'qituvchining tayyorgarligi, metodik savodxonlik darajasi. Ammo to'g'ri yondashuv bilan bu muammolarni bartaraf etish mumkin. Shuningdek, tajriba darslari asosida aniqlanishicha,

o'quvchilar zamonaviy usullarni ko'proq yoqtirishadi va ular orqali bilimlarni chuqurroq o'zlashtiradilar. Shunday qilib, zamonaviy texnologiyalarni amaliyotga tatbiq qilish samarali natija beradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'limni yangi bosqichga olib chiqadi. Ular o'quvchini faollikka undaydi, mustaqil fikrlash va hayotga tayyorlaydi. Shu bilan birga, an'anaviy metodlar ham o'z o'rnini yo'qotmaydi. Eng muhim vazifa - har ikki yondashuvni uyg'unlashtirib, o'quvchilarning imkoniyatiga qarab to'g'ri metod tanlashdir. O'qituvchi bu borada doimiy izlanishda bo'lishi, yangiliklarga ochiq bo'lishi va darsni zamonaviy talablarga mos tashkil etishi lozim. Bunday yondashuv samarali natijalarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Omonov H., Xo'jayev N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2010.
2. Ro'ziyeva D. Pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo" nashriyoti, 2019.
3. Ulasheva A.S., Olloqulova F.U. Ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati // Ilmiy-texnik axborotlar jurnali, 2023. – №1(4). – B. 62–68.<https://api.scienceweb.uz>
4. Yo'ldoshev O'. Pedagogik texnologiyalarning vazifalari va maqsadi // Farg'ona davlatuniversiteti ilmiy axborotnomasi, 2022.

UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANISHDA MAKTAB O'QITUVCHILARI UCHUN RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

**Iskandarov Ko'palboy Abdullayevich Xorazm viloyati PMM
"Aniq va tabiiy fanlar metodikasi" kafedrasida katta o'qituvchisi
Sabirova Risolat Maksudovna Xorazm viloyati PMM
Akademik faoliyatni muvofiqlashtirish bo'limi yetakchi mutaxassisi**

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlanishida raqamli texnologiyalarning o'rni, ahamiyati va ularni samarali qo'llashning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish, masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanish, hamda innovatsion pedagogik metodlar bilan integratsiyalash masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, kasbiy rivojlanish, o'qituvchi kompetensiyasi, onlayn ta'lim.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение цифровых технологий в непрерывном профессиональном развитии школьных учителей, а также современные подходы к их эффективному использованию. Рассматриваются также вопросы формирования цифровых компетенций, использования платформ дистанционного обучения и их интеграции с инновационными педагогическими методами.

Ключевые слова: цифровые технологии, повышение квалификации, компетентность преподавателей, онлайн-образование.

Abstract: This article analyzes the role and importance of digital technologies in the continuous professional development of school teachers, modern approaches to their effective use. It also covers the issues of forming digital competencies, using distance learning platforms, and integrating them with innovative pedagogical methods.

Keywords: digital technologies, professional development, teacher competence, online education.

Zamonaviy ta'lim tizimi globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari ta'sirida tubdan o'zgarib bormoqda. Bu jarayonda maktab o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishi uzluksiz va tizimli ravishda amalga oshirilishi zarur. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish va ularni pedagogik faoliyatga integratsiya qilish muhim omillardan biri hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalarning ta'limdagi o'rni. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini interaktiv, moslashuvchan va samarali tashkil etish imkonini beradi. Elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar va multimedia vositalari o'quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtiradi. Shu bilan birga, o'qituvchilar uchun yangi metodik imkoniyatlar yaratadi.

O'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish. Uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayonida o'qituvchilarda quyidagi kompetensiyalarni shakllantirish muhim:

axborotlarni izlash va saralash

raqamli vositalardan samarali foydalanish

onlayn platformalarda dars tashkil etish

raqamli xavfsizlikni ta'minlash

Bu kompetensiyalar o'qituvchining zamonaviy ta'lim muhitiga moslashuvchanligini oshiradi.

Zamonaviy yondashuvlar. Raqamli texnologiyalardan foydalanishda quyidagi yondashuvlar samarali hisoblanadi:

Blended learning (aralash ta'lim) – an'anaviy va onlayn ta'limni uyg'unlashtirish orqali o'quv jarayonini boyitadi.

Flipped classroom (teskari sinf) – o'quvchilar nazariy materialni mustaqil o'rganib, dars vaqtida amaliy mashg'ulotlar bajaradi.

Microlearning (mikrota'lim) – qisqa va aniq ma'lumotlar orqali bilim berish.

Gamifikatsiya – o'yin elementlari yordamida o'qitish motivatsiyasini oshirish.

Masofaviy ta'lim va platformalardan foydalanish. Bugungi kunda turli onlayn platformalar (LMS tizimlari) orqali o'qituvchilar o'z bilimlarini oshirish imkoniyatiga ega. Webinarlar, onlayn kurslar va virtual seminarlar uzluksiz ta'limning muhim qismiga aylandi. Raqamli texnologiyalarni joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, o'qituvchilarning raqamli savodxonlik darajasi pastligi va metodik qo'llab-quvvatlashning sustligi. Shu sababli, tizimli yondashuv va davlat darajasida qo'llab-quvvatlash zarur.

Xulosa

Uzluksiz kasbiy rivojlanishda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish o'qituvchilarning professional salohiyatini oshiradi. Zamonaviy yondashuvlarni amaliyotga joriy etish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirish mumkin. Kelgusida bu yo'nalishda ilmiy-amaliy tadqiqotlarni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Musurmonova O., Ibragimov X., Jamoldinov O. Umumiy pedagogika. Darslik. I qism. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. – 376 b.
2. Mavlonova R. A. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 528 b.
3. Jumanazarov S. Ta'limda raqamli texnologiyalar. Uslubiy qo'llanma. – Toshkent: 2023. – 46 b.
4. Jumanazarov S., Xalikova N., Eshqobilov S., Normatov S. Ta'limda raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt (Fan o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma). A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti. – Toshkent, 2025-yil. – 56 b.

ANIQ FANLARNI O'QITISHDA ILG'OR PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR VA INNOVATSION YANGILIKLARNI QO'LLASHNING SAMARADORLIGI

Babadjanov Azamat Kadamovich
Xorazm viloyati PMM "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi"
kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada aniq fanlarni o'qitishda o'quv samaradorligini oshirishda ilg'or pedagogik texnologiyalar, ilm-fan yutuqlari, innovatsion yangiliklardan samarali foydalanish, interfaol metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarni bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, faol harakatga undash haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, pedagogika, innovatsiya, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar, didaktik o'yinlar.

Аннотация: В данной статье рассматривается эффективное использование передовых педагогических технологий, научных достижений, инновационных подходов и интерактивных методов для повышения интереса студентов к обучению и поощрения активной деятельности в преподавании точных наук.

Ключевые слова: Образование, педагогика, инновации, педагогические технологии, интерактивные методы, дидактические игры.

Abstract: This article discusses the effective use of advanced pedagogical technologies, scientific achievements, innovative innovations, interactive methods to increase students' interest in learning and encourage active action in teaching exact sciences.

Keywords: Education, pedagogy, innovation, pedagogical technology, interactive methods, didactic games.

Bugungi kunda har qanday davlatning barqaror taraqqiyoti asosini innovatsion faoliyat tashkil etadi. Tarix shundan dalolat beradiki, inson o'zining aql-zakovati bilan dastlabki mehnat qurollarini o'ylab topishdan, algoritm va nanozarralar, zamonaviy innovatsion kompyuter va boshqa yuqori texnologiyalarni kashf etishgacha bo'lgan murakkab yo'lni bosib o'tdi.

Ilm-fan va texnikaning jadal rivojlanishi, yangi texnika va texnologiyalarning jamiyatning barcha qatlamlariga kirib borishi, axborot texnologiyasi vositalarining barcha davlat va nodavlat muassasalarida qo'llanilishi o'qituvchilardan uzluksiz bilim olishni talab qilmoqda. O'qituvchilarning faoliyati ko'p qirrali bo'lib, ular boshqaruvchi, muloqot qiluvchi, yo'naltiruvchi, tashkil etuvchi va baholovchi rollarini amalga oshirishlari kerak bo'ladi.

Ta'lim tizimini isloh qilishning zarurligini tushunib yetish, amaliyotda ta'lim muassasalarini innovatsion jarayonlarga qo'shilishini taqozo etmoqda, o'zini yaratish imkoni mavjud innovatsion maydonda ko'rish va eng muhimi aniq yangiliklarni o'zlashtirishdan iborat.

Bugungi kunda maktab va oliy ta'lim tizimidagi aniq fanlarni o'qitishda an'anaviy va ommaviy ko'rinishdagi ta'lim va tarbiya jarayonlari o'rniga ta'lim muassasalari rivojida o'ziga xos yangilik bo'lib innovatsion jarayonlar kirib kelmoqda. **Innovatsiya** (in-"lik", novus- "yangi") yangilik kiritish, yangi degan ma'noni anglatadi.

Ta'lim sohasi - mamlakatimizda birinchilardan bo'lib faol innovatsion harakatni boshladi. Ma'lum bosqichda XX asr oxirlarida bunday harakatlar yo'lga qo'yilgan edi. Masalan, A.G. Rivin va V.K. Dyachenko tomonidan o'qitishning jamoaviy o'qitish, D.B. Elkonin, V.V. Davidov, L.V. Zankovlar tomonidan ilgari surilgan rivojlantiruvchi innovatsion ta'lim to'g'risidagi qarashlar o'z vaqtida ma'lum ahamiyat kasb etdi. Shu bilan birga boshqa innovatsion ta'lim texnologiyalari:

dialektik o'qitish usullari, o'qitishning individual yo'nalishi, everestik o'qitish, dialog madaniyati, o'z-o'zini refleksiya va boshqalarni keltirish mumkin.

Hech kimga sir emaski, ta'lim berishda ilg'or pedagogik texnologiyalarining zamonaviy o'quv-uslubiy majmualarini yaratish va o'quv-tarbiya jarayonini didaktik jihatdan ta'minlash umumiy o'rta ta'limning asosiy shartlaridan biri sifatida belgilangan. Darhaqiqat, tarqatma materiallar, ilg'or pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonining ta'sirchanligini oshiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantiradi.

Ta'lim jarayonidagi ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning dolzarb mavzularidan biridir. O'quvchilarni fikr doirasini, dunyoqarashini o'stirish, ularni erkin tinglovchidan, erkin ishtirokchiga aylantirmoq nihoyatda muhim. O'qituvchi darsda boshqaruvchi, o'quvchilar esa ishtirokchiga aylanmog'i lozim. Ana shu vaziyatni uddalashda innovatsiya faoliyati ko'p qirrali samara keltiradi. Aniq fan o'qituvchilarining mas'uliyatlari cheksizdir. Bugungi yangilanish, ma'naviy yuksalish davrida har tomonlama yetuk, bilimdon, ijodkor yoshlarni tarbiyalash hozirgi kunning asosiy talablaridan biridir. Bunday mas'uliyatli va sharaflı vazifalarni hal etishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'rni va xizmati kattadir. Maktabda bolalarni o'qishga o'rgatishdan maqsad og'zaki nutq yuzasidan o'quvchilarda mustahkam bilim hosil qilish, ishlab chiqarishning, hayotning hamma sohalarida faol ijodiy faoliyat ko'rsata oladigan savodli va madaniyatli kishilarni tarbiyalab yetishtirishdir.

- Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, har tomonlama rivojlangan innovatsion tizim, ilm-fan imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish, innovatsiya jarayonlarini ta'lim tizimida samarali amalga oshirish - dunyo hamjamiyatiga raqobatbardosh kadrlarni yetkazib bermoqda.

- Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, innovatsion ta'lim texnologiyalarini ilm-fan va ta'lim sohasida muvaffaqiyatli qo'llash - o'quvchilarda o'z oldiga maqsad qo'yish, erkin va mustaqil fikrlash, o'z fikr-mulohazalarini bayon etish va uning to'g'riliginiboshqalarga isbotlay olish, yakka tarzda va juftlikda ishlash, hamkorlikda ishlash, ijodiy fikrlash, ma'lumotni tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z iqtidorini namoyon qilish, berilga imkoniyatlardan eng ma'qulini tanlash, bahs-munozaraga kirishish ko'nikmalarni shakllantiradi va rivojlantirib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha Yangi tahrirdagi davlat ta'lim standarti.
2. M. E. Musayeva, G. T. Boymurodova, A. K. Otaboyev. D. T. Po'latova, M. J. Abdullayeva, "Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan interfaol metodlar", T. : 2016.
3. R. Yo'ldoshev, R. Xusainova, U. Bobojonov "Ta'limning interfaol metodlari", Urganch-2011.
4. J.G'. Yo'ldoshev "ta'lim yangilanish yo'lida", Toshkent: "O'qituvchi", 2000.

DARS JARAYONIDA MUAMMOLI VAZIFALAR BILAN ISHLASH METODIKASI BOSQICHLARI

Davletov Rasulbek Marimbayevich
Xorazm viloyati PMM "Aniq va tabiiy fanlar
metodikasi" kafedrası mudiri

Annotatsiya: Ushbu maqola informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, dars jarayonida muammoli ta'lim yondashuvini qo'llash usullari haqida ma'lumot beradi. Muammoli vazifalar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini

rivojlantirish, hayotiy muammolarni informatika faniga integratsiya qilish va innovatsion yondashuvlar yordamida darslarni jonlantirish metodlari yoritilgan. Shuningdek, muammoli savollar tuzish, ularni dars jarayonida qo'llash va natijalarini tahlil qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan. Tavsiya muammoli ta'lim metodikasini axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish va o'quvchilarning analitik va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: Muammoli ta'lim, informatika darsi, muammoli vazifalar, algoritmik fikrlash, innovatsion metodlar, muammoli savollar, mustaqil fikrlash, kreativ yechimlar.

Аннотация: Данная статья предназначена для преподавателей информатики и информационных технологий и посвящена вопросам применения технологии проблемного обучения в образовательном процессе. Рассматриваются методы развития самостоятельного мышления обучающихся посредством использования проблемных заданий, интеграции жизненных ситуаций и практико-ориентированных задач в содержание курса информатики, а также внедрения инновационных педагогических подходов, способствующих повышению познавательной активности учащихся. Особое внимание уделяется методике разработки проблемных вопросов, особенностям их использования на различных этапах урока и анализу эффективности полученных результатов. В статье представлены практические рекомендации по сочетанию методологии проблемного обучения с современными информационными технологиями, направленные на формирование аналитического, алгоритмического и творческого мышления обучающихся, а также развитие навыков поиска нестандартных решений в условиях образовательной деятельности.

Ключевые слова: проблемное обучение, урок информатики, проблемные задания, алгоритмическое мышление, инновационные методы, проблемные вопросы, самостоятельное мышление, креативные решения.

Annotation: This article is intended for Informatics and Information Technology teachers and provides guidance on the application of a problem-based learning approach in the teaching process. It highlights methods for developing students' independent thinking skills through problem-based tasks, integrating real-life problems into Informatics education, and enriching lessons through innovative teaching approaches. The article also presents practical recommendations for designing problem-based questions, implementing them in classroom activities, and analyzing their outcomes. Furthermore, it emphasizes the integration of problem-based learning methodology with information technologies to foster students' analytical and creative thinking abilities. The methodological recommendations include strategies for applying problem-based learning in Informatics lessons, designing effective problem-based tasks, and facilitating their successful resolution. In addition, suggestions are provided for increasing student engagement and participation during lessons. This approach contributes to making Informatics education more engaging, meaningful, and effective.

Keywords: Problem-based learning, Informatics lesson, problem-based tasks, algorithmic thinking, innovative methods, problem-based questions, independent thinking, creative solutions.

Muammoli ta'lim – o'quvchilarning mustaqil izlanishiga, fikrlashga va tahliliy yondashuvga asoslangan ta'lim metodlaridan biri bo'lib, informatika darslarida bu usulni qo'llash fan o'qituvchilarining asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Muammoli vazifalar orqali o'quvchilarni faollashtirish, ularga mustaqil yechim topish imkoniyatini berish va dars jarayonini jonlantirish mumkin. Ushbu metodikaning asosiy maqsadi – o'quvchilarni tayyor bilimlarni qabul qilishga emas, balki o'zlari mustaqil ravishda yangi bilimlarni kashf etishga undashdir.

Dars davomida o'quvchilarga an'anaviy masalalar o'rniga muammoli savollar berish ularning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi. Masalan, oddiy algoritmlar mavzusida "Kompyuter qanday qilib matnni teskari o'qiy oladi?" degan savolni o'quvchilarga berib, ulardan turli yechimlarni taklif

qilishni so‘rash mumkin. Ba’zi o‘quvchilar harflarni bittadan o‘zgartirish orqali ishlashni taklif qilsa, boshqalari massivlar yoki rekursiv funksiyalar yordamida bajarish usulini izlashlari mumkin. Muhimi, o‘quvchilarning o‘z yechimlarini izohlashi va boshqa o‘quvchilar bilan muhokama qilishi muhimdir.

Muammoli vazifalarni tuzishda real hayotiy muammolarni qo‘shish ham samarali usullardan biridir. Masalan, internet xavfsizligi mavzusini o‘tayotganda, o‘quvchilarga quyidagi muammoli vazifani berish mumkin: “Tasavvur qiling, siz bank tizimi xavfsizligini tekshiradigan mutaxassissiz. Agar phishing hujumlariga duch kelsangiz, foydalanuvchilarni qanday himoya qilgan bo‘lar edingiz?” Ushbu savol o‘quvchilarni muammoni chuqurroq tushunishga va o‘z fikrlarini asosli ifodalashga undaydi. Ular ikki faktorli autentifikatsiya, shifrlash usullari yoki foydalanuvchilarga xavfsizlik bo‘yicha maslahat berish kabi yechimlarni taklif qilishi mumkin.

Muammoli vazifalar faqat nazariy bilimlarni emas, balki dasturlash ko‘nikmalarini ham shakllantirish uchun ishlatilishi mumkin. Masalan, Python dasturlash tilini o‘rganayotgan o‘quvchilarga oddiy dastur yozish emas, balki muammoli holatni tahlil qilish va optimal yechim topish bo‘yicha topshiriq berish samarali bo‘ladi. “Siz avtobusda chiptalar sotiladigan tizimni ishlab chiqyapsiz. Agar bir nechta odam bir vaqtning o‘zida chipta sotib olishga harakat qilsa, dastur qanday ishlashi kerak?” degan savol o‘quvchilarga ko‘p foydalanuvchili tizimlarda kelib chiqadigan muammolar, masalan, ma’lumotlarni blokirovka qilish yoki parallel dasturlash haqida o‘ylashga imkon yaratadi.

Shuningdek, o‘quvchilarning o‘zlari muammoli vazifalar yaratishlari ham samarali usullardan biridir. Bu usul ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirib, dars jarayoniga faol jalb etadi. Masalan, o‘quvchilarga quyidagi topshiriq berish mumkin: “Siz matematik formulalarni avtomatik ravishda tanib olish dasturini yaratmoqchisiz. Siz qanday yondashuvlardan foydalangan bo‘lar edingiz?” Ushbu savolga javob berish jarayonida o‘quvchilar tasvirlarni tahlil qilish, mashinani o‘qitish va sun’iy intellekt sohasiga oid bilimlarga duch keladilar, bu esa ularni yangi bilimlarni izlashga undaydi.

Muammoli vazifalar bilan ishlash jarayonida muhokamalar katta ahamiyatga ega. O‘quvchilar faqat muammoga yechim topish bilan cheklanib qolmasdan, o‘z fikrlarini tushuntirishlari, bir-birlarining fikrlarini baholashlari va takomillashtirishlari kerak. Masalan, o‘qituvchi o‘quvchilarga “Kompyuter tarmog‘ida kechikishlarni kamaytirish uchun qanday chora ko‘rilishi mumkin?” degan savolni berib, ularga muammoga turli burchakdan qarash imkoniyatini yaratishi mumkin. Ba’zi o‘quvchilar ma’lumotlar siqilishi haqida gapirsa, boshqalari yuklamani taqsimlash va yangi protokollarni ishlab chiqish haqida fikr yuritishlari mumkin.

Dars jarayonida o‘quvchilarning faolligini oshirish uchun muammoli vazifalarni gamifikatsiya qilish ham yaxshi natijalar beradi. Masalan, o‘quvchilarga real hayotiy muammolar asosida loyihalar ustida ishlash imkoniyatini berish mumkin. “Tasavvur qiling, siz maktabingizdagi kitobxonlik tizimini avtomatlashtirish uchun dastur yaratmoqchisiz. Qanday ma’lumotlar bazasidan foydalanasiz? Qanday interfeys yaratgan bo‘lar edingiz?” Ushbu muammo nafaqat dasturlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki tizimli fikrlashni ham shakllantiradi.

Muammoli ta’lim metodining yana bir afzalligi shundaki, u o‘quvchilarda o‘z fikrini erkin ifodalash va himoya qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Misol uchun, “Informatika bo‘yicha darsliklarda qanday kamchiliklar bor va ularni qanday takomillashtirish mumkin?” degan savol o‘quvchilarni mavjud tizimni tahlil qilishga va o‘z takliflarini ilgari surishga majbur qiladi. Bu esa ularning tanqidiy fikrlash va innovatsion yondashuv qobiliyatlarini oshiradi. Muammoli ta’lim metodikasidan samarali foydalanish uchun uni aniq bosqichlarga bo‘lish muhimdir. Informatika darslarida muammoli vazifalar bilan ishlash jarayoni o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini

rivojlantirish, ularni mantiqiy va mustaqil fikrlashga yo'naltirish hamda amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Muammoli ta'limning samaradorligi uning qanday bosqichlarda va qanday yondashuvlar bilan tashkil etilishiga bog'liq.

Darsni muammoli vazifa bilan boshlash uchun avvalo o'quvchilarning qiziqishini oshiradigan savol yoki topshiriq berish lozim. Masalan, dasturlash bo'limida darsni "Google qidiruv tizimi qanday ishlaydi?" degan savol bilan boshlash mumkin. O'quvchilarning aksariyati Google'dan foydalanadi, ammo uning qanday ishlashini chuqur tushunmasligi mumkin. Bu savol ularga o'z bilimlarini tahlil qilishga, izlanishga va muhokama qilishga turtki bo'ladi. Ularning javoblari asosida muammo chuqurlashtiriladi va o'qituvchi qidiruv algoritmlariga doir muammolarni tushuntira boshlaydi.

Keyingi bosqich muammoni aniq shakllantirish va uni o'quvchilarga taqdim etishdan iborat. Masalan, agar dars axborot xavfsizligiga bag'ishlangan bo'lsa, o'qituvchi quyidagicha savol bera oladi: "Nima uchun veb-saytlarga kirishda bizdan murakkab parollar yaratish talab qilinadi?" Dastlab, o'quvchilar o'z fikrlarini bildiradilar. Ba'zilar oddiy parollarni buzish osonligini aytishi mumkin, boshqalari esa ikki faktorli autentifikatsiya haqida so'z ochishi mumkin. Bu muhokama davomida o'qituvchi muammoni yanada aniqroq qilib beradi: "Agar biror foydalanuvchi o'zining elektron pochta uchun juda oddiy paroldan foydalansa va kiberjinoyatchilar ushbu parolni topib qo'ysa, bu qanday oqibatlariga olib kelishi mumkin?" Endi o'quvchilar ushbu muammoning jiddiyligini anglay boshlaydi va masalaning mohiyatini chuqurroq tushunishga harakat qiladi.

Muammoli vazifa bilan ishlashning keyingi bosqichi yechimlarni izlashdir. O'quvchilar berilgan muammo bo'yicha o'z taxmin va fikrlarini ilgari suradilar. Masalan, agar muammo "Internetda ma'lumotlarni qanday qilib tezkor va samarali topish mumkin?" bo'lsa, o'quvchilar turli xil qidiruv usullarini taklif qilishi mumkin. Ba'zilar maxsus qidiruv operatorlari (masalan, site:, intitle:) haqida gapirsa, boshqalari ma'lumotlarni filtratsiya qilishning samarali usullarini muhokama qilishi mumkin. O'qituvchi bu bosqichda har bir yechimning afzalliklari va kamchiliklarini ko'rsatib, muammoga nisbatan to'g'ri yondashuvni shakllantirishga yordam beradi.

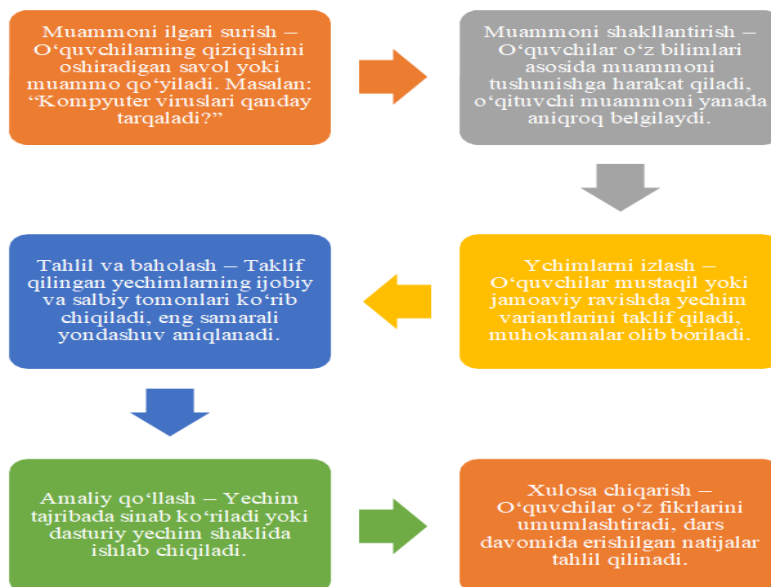
O'quvchilar tomonidan ilgari surilgan fikrlar asosida yechimlarni tahlil qilish bosqichi boshlanadi. Masalan, agar darsda kompyuter tarmoqlari va internet ishlashiga oid muammolar ko'tarilgan bo'lsa, "Agar biror katta sayt foydalanuvchilarning ortib borishi tufayli sekin ishlay boshlasa, bu muammoni qanday hal qilish mumkin?" degan savolni berish mumkin. O'quvchilar turli yechimlarni taklif qiladi: serverlarni kuchaytirish, ma'lumotlarni taqsimlangan holda saqlash, tarmoq yuklamalarini balanslash. Ushbu bosqichda har bir yechimning ijobiy va salbiy tomonlari muhokama qilinadi va eng samarali yondashuvlar tanlanadi.

Muammoli vazifalar bilan ishlashning yana bir muhim bosqichi – nazorat va baholash jarayoni hisoblanadi. O'quvchilar yechimni qo'llash va uning natijasini tahlil qilish orqali o'z bilimlarini mustahkamlaydilar. Masalan, dasturlash darsida "Siz shaxsiy shifrlash algoritmini yaratishingiz kerak. Bunday algoritm qanday ishlashi kerak?" degan vazifa berilgan bo'lsa, o'quvchilar o'z algoritmlarini yaratib, ularning xavfsizlik darajasini sinab ko'rishlari mumkin. Shu tariqa, ular nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilishga o'rganadilar.

Muammoli vazifalar bilan ishlash dars jarayonida faqatgina individual emas, balki guruhli ishlashni ham o'z ichiga olishi mumkin. Masalan, "Siz yangi ijtimoiy tarmoq yaratmoqchisiz. Uning asosiy farqlari va xavfsizlik choralarini qanday belgilagan bo'lar edingiz?" degan muammoli topshiriq berilgan bo'lsa, o'quvchilar guruhlariga bo'linib, har biri o'z ijtimoiy tarmoq modelini ishlab chiqishi mumkin. Ba'zi guruhlar xavfsizlikka urg'u bersa, boshqalari foydalanuvchilar uchun qulay interfeys haqida bosh qotirishi mumkin. Muhimi, bu jarayonda o'quvchilar o'z fikrlarini

asoslash va himoya qilishni o'rganadilar.

Muammoli ta'lim metodikasi orqali o'quvchilarga tayyor javoblar berilmaydi, aksincha, ularning o'zi javob izlashga undaladi. Masalan, agar darsda sun'iy intellekt mavzusi ko'rilayotgan bo'lsa, "Kelajakda robotlar insonlarni ish o'rinlaridan siqib chiqarishi mumkinmi?" degan savolni berish mumkin. O'quvchilar turli nuqtai nazarlardan javob berishadi: ba'zilar avtomatlashtirishning foydalarini ko'rsatsa, boshqalari uning salbiy tomonlariga e'tibor qaratadi. Muhokama jarayonida ularning tanqidiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

Muammoli vazifalar bilan ishlashning so'nggi bosqichi xulosa chiqarish va o'quvchilarning dars davomida erishgan natijalarini tahlil qilishdan iborat. O'qituvchi o'quvchilarga o'z fikrlarini umumlashtirish, dars davomida nimalarga erishganlarini muhokama qilish va kelajakdagi bilimlarini yanada chuqurlashtirish uchun yo'nalishlar berishi kerak. Masalan, dars yakunida "Bugungi darsda muhokama qilingan muammolar sizning kundalik hayotingizga qanday ta'sir qilishi mumkin?" degan savol berish mumkin. Bu o'quvchilarga olgan bilimlarini real hayotda qanday qo'llash mumkinligi haqida o'ylashga turtki beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abduqodirov A.A., Yo'ldoshev N.K. "Informatika va axborot texnologiyalari" – Toshkent: O'zbekiston, 2022.
2. Safarov Sh.S. "Algoritmlar va dasturlash asoslari" – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Islomov B.I. "Axborot xavfsizligi va kriptografiya asoslari" – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
4. Rasulov A., Jo'rayev U. "Kompyuter grafikasi va dizayn" – Toshkent: Ilm Ziya, 2019.
5. Tursunov H., O'roqov R. "Axborot texnologiyalari asoslari" – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
6. G'ulomov S., Yo'ldoshev N. "Axborot tizimlari va texnologiyalari" – Toshkent: O'zbekiston, 2018.
7. Karimov R., Xayitov T. "Dasturlash asoslari (Python, C++, Java)" – Toshkent: IT Park Nashriyoti, 2022.
8. Shodmonov Sh. "Elektron ta'lim va masofaviy o'qitish texnologiyalari" – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.

INFORMATIKA VA MATEMATIKA BO'YICHA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI O'TKAZISH UCHUN SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH

Masharipova Mukaddas Gayratovna
Xorazm viloyati PMM "Aniq va tabiiy fanlar kafedrası" o'qituvchisi
e-mail: masharipovamukaddas24@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ish kompyuter ilmlari va matematika ta'limining integratsiyasida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini qo'llashni o'rganadi. U sun'iy intellektga asoslangan vositalar va tizimlar fanlararo ta'limni qanday osonlashtirishi, o'quvchilar faolligini oshirishi va ta'lim natijalarini yaxshilashga qaratilgan. Tadqiqotda aqli repetitorlik tizimlari, moslashtirilgan o'quv platformalari va o'quvchilar faoliyati asosida o'qitishni individuallashtirilgan mashinali o'qitish algoritmlari kabi turli SI metodologiyalari ko'rib chiqiladi. Fikrlash va matematik muammolarni hal qilish ko'nikmalarini bir vaqtning o'zida rivojlantiradigan integrallashgan dars rejalarini ishlab chiqish va amalga oshirishga alohida e'tibor beriladi. Tadqiqot shuningdek, o'quv dasturlarini muvofiqlashtirish, o'qituvchilarning tayyorgarligi va ta'limda SI bilan bog'liq axloqiy mulohazalar bilan bog'liq muammolarni muhokama qiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, to'g'ri amalga oshirilgan SI, ayniqsa, STEM sohalarida ta'lim innovatsiyalari uchun kuchli katalizator bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: Integratsiyalashgan ta'lim, fanlararo ta'lim, informatika ta'limi, matematika, ta'lim, intellektual repetitorlik tizimlari, moslashuvchan ta'lim, ta'lim texnologiyalari, aqliy hisoblash, ta'limda mashinali o'qitish, STEM integratsiyasi, individual ta'lim, sun'iy intellektga asoslangan pedagogika, raqamli ta'lim vositalari, o'quv dasturlari innovatsiyasi.

Аннотация: В этой работе рассматривается применение технологий искусственного интеллекта (ИИ) в интеграции компьютерных наук и математического образования. Основное внимание уделяется тому, как инструменты и системы на основе ИИ могут способствовать междисциплинарному обучению, повышать вовлеченность учащихся и улучшать результаты обучения. В исследовании рассматриваются различные методологии ИИ, такие как интеллектуальные системы обучения, адаптивные обучающие платформы и алгоритмы машинного обучения, которые персонализируют обучение на основе успеваемости учащихся. Особое внимание уделяется разработке и внедрению интегрированных планов уроков, которые одновременно развивают вычислительное мышление и навыки решения математических задач. В исследовании также обсуждаются проблемы согласования учебных программ, готовности учителей и этические соображения, связанные с ИИ в образовании. Результаты показывают, что при правильном внедрении ИИ может служить мощным катализатором образовательных инноваций, особенно в областях STEM.

Ключевые слова: Интегрированное обучение, междисциплинарное обучение, компьютерное образование, математика, образование, интеллектуальные системы обучения, адаптивное обучение, образовательные технологии, вычислительное мышление, машинное обучение в образовании, интеграция STEM, персонализированное обучение, педагогика на основе искусственного интеллекта, цифровые образовательные инструменты, инновации в учебных программах.

Annotation: This work explores the application of artificial intelligence (AI) technologies in the integration of computer science and mathematics education. It focuses on how AI-driven tools and systems can facilitate interdisciplinary teaching, enhance student engagement, and improve learning outcomes. The study examines various AI methodologies such as intelligent tutoring systems, adaptive learning platforms, and machine learning algorithms that personalize instruction based on student

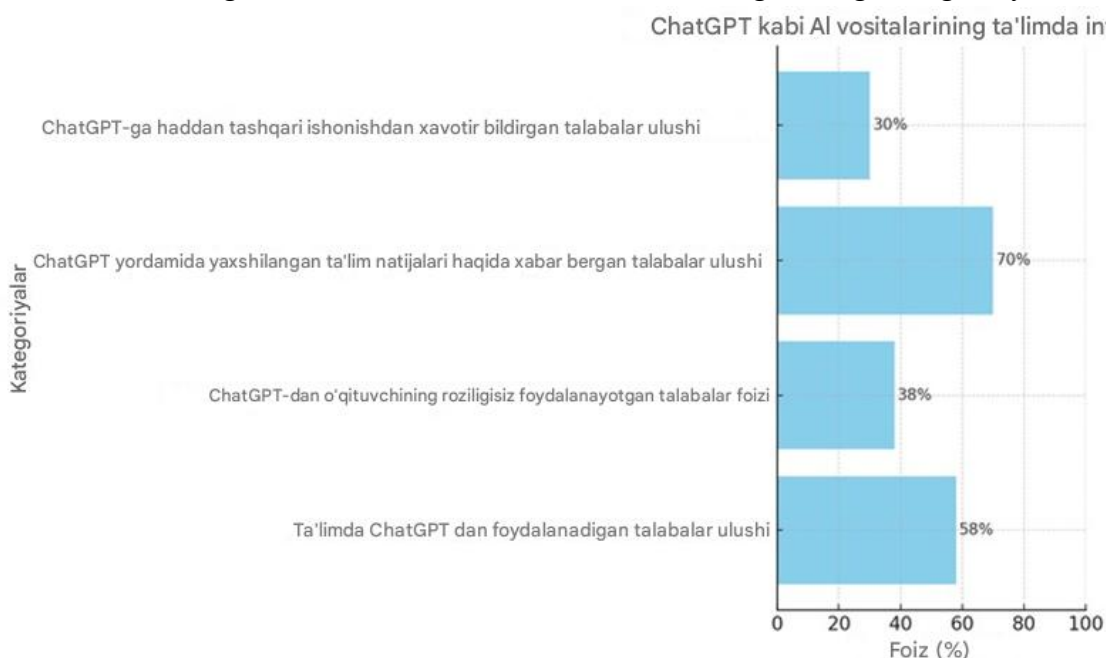
performance. Special attention is given to the design and implementation of integrated lesson plans that simultaneously develop computational thinking and mathematical problem-solving skills. The research also discusses challenges in curriculum alignment, teacher preparedness, and ethical considerations related to AI in education. The findings suggest that with proper implementation, AI can serve as a powerful catalyst for educational innovation, especially in STEM fields.

Keywords: Integrated Learning, Interdisciplinary Teaching, Computer Science Education, Mathematics, Education, Intelligent Tutoring Systems, Adaptive Learning, Educational Technology, Computational Thinking, Machine Learning in Education, STEM Integration, Personalized Learning, AI-Powered Pedagogy, Digital Education Tools, Curriculum Innovation.

Kirish

O'qishga bo'lgan ehtiyojni ortib borayotganligi, ayniqsa, informatika va matematika kabi fanlararo sohalarda an'anaviy o'qitish usullaridan ustun bo'lgan innovatsion yondashuvlarni talab qiladi. Sun'iy intellekt (SI) integratsiyalashgan o'quv muhitini rivojlantirish orqali transformatsion potentsialni taklif etadi, bu yerda ushbu fanlarning asosiy tushunchalari moslashuvchan, amaliy loyihalar orqali birlashadi. Ushbu integratsiya talabalarga SI texnologiyalari va asosiy hisoblash tamoyillari o'rtasidagi mustahkam bog'liqlikni ko'rsatib, motivatsiya va tushunishni rag'batlantiradigan materiallar bilan chuqur shug'ullanish imkonini beradi (Coleman va boshq., 2005). Bundan tashqari, sun'iy intellektning "oracle" tizimi sifatida konseptualizatsiyasi kompyuter algebra tizimlari kabi aniq, ma'lum sohaga xos vositalarning muhimligini ta'kidlaydi, bu esa AI qanday qilib ta'lim sharoitida qat'iy matematik fikrlash va muammolarni hal qilishni qo'llab-quvvatlashi mumkinligini ko'rsatadi (Hay va boshq., 2017). Sun'iy intellektning moslashish imkoniyatlarini tuzilgan matematik so'rovlar bilan birlashtirib, o'qituvchilar zamonaviy STEM ta'limining tobora ortib borayotgan fanlararo tabiatini o'zlashtirish uchun muhim bo'lgan tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. Ushbu asosiy sinergiya SI ni rivojlanayotgan akademik muammolarni hal qilish uchun pedagogik strategiyalarni qayta shakllantirishda hal qiluvchi vosita sifatida belgilaydi.

Ushbu diagrammada ChatGPT kabi SI vositalarining ta'limga integratsiyalashuvi ko'rsatilgan.

1-rasm. Talabalar o'rtasida sun'iy intellektidan foydalanish darajalari.

Materiallar va usullar. Sun'iy intellektning ta'lim sharoitlariga integratsiyalashuvi o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirilgan o'quv tajribasini taqdim etish orqali kompyuter fanlari va matematika kabi murakkab fanlar bilan qanday shug'ullanishini o'zgartirish imkoniyatiga ega. SI

vositalari moslashtirilgan o'quv materiallari, xulosalar, viktorinalar va ko'rgazmali qo'llanmalarni yaratishi mumkin, bu turli xil o'rganish uslublarini moslashtirish va nogiron o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash orqali chuqurroq tushunishni osonlashtiradi. Ushbu shaxsiylashtirish tarkibni yaxshiroq tashkil etish va ko'rib chiqishga yordam beradi, mavhum tushunchalarni yanada qulayroq qiladi va barqaror ishtirokni rag'batlantiradi. Bundan tashqari, chatbotlar va aqlli repetitorlik tizimlari sinfdagi o'qitishni to'ldiruvchi, o'quv natijalarini yaxshilaydigan tezkor fikr-mulohazalar va yo'l-yo'riqlarni taklif etuvchi SIning dastlabki bosqichdagi aralashuvlariga misol bo'ladi (Schreiberová va boshq., 2020). Ushbu afzalliklarga qaramay, amaliy tatbiqlar va ularning samaradorligi hali ham ko'rib chiqilmoqda, bu esa SIning ta'limdagi rolini optimallashtirish uchun davom etayotgan tadqiqotlar muhimligini ta'kidlaydi (Anastopoulou va boshq., 2018). Mutaxassislardan biri kuzatganidek, sun'iy intellekt shaxsiylashtirilgan o'quv materiallari, xulosalar, viktorinalar va ko'rgazmali qo'llanmalarni yaratishga yordam beradi, o'quvchilarga (jumladan, nogironlarga) o'zlarining maxsus ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtirilgan resurslardan foydalanish va ishlab chiqishda yordam beradi hamda o'quvchilarga fikrlarni tartibga solish va kontentni ko'rib chiqishda yordam beradi.

Natijalar. SI shaxsiylashtirilgan o'quv materiallari, xulosalar, viktorinalar va ko'rgazmali qo'llanmalarni yaratishga yordam beradi, talabalarga (jumladan, nogironlarga) o'zlarining maxsus ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtirilgan resurslardan foydalanishga yordam beradi va o'quvchilarga fikrlarni tartibga solish va kontentni ko'rib chiqishda yordam beradi." (Delaware Ta'lim Departamenti) Ushbu ko'p qirrali ta'sirni vizualizatsiya qilish sun'iy intellekt ilovalari qanday qilib yaxshilangan o'quv natijalariga olib kelishi mumkinligini ko'rsatadi. akademik yaxlitlik, muvaffaqiyatli integratsiya uchun zarur bo'lgan muhim muvozanatni ta'kidlaydi.

Foyda	Tavsif
Kengaytirilgan shaxsiylashtirilgan ta'lim	Sun'iy intellektga asoslangan vositalar tezlikda fikr-mulohaza va moslashuvchan darslarni taqdim etishi mumkin, bu esa o'quvchilarga o'z sur'atida o'sish va diqqatni yaxshilashga muhtoj sohalariga yo'naltirish imkonini beradi. Ushbu shaxsiylashtirilgan yondashuv murakkab tushunchalarni yaxshiroq tushunish va saqlashga olib kelishi mumkin.
O'qituvchilar samaradorligini oshirish	SI o'qituvchilarga darsni rejalashtirish va baholashda yordam berishi mumkin, bu esa ma'muriy vazifalarga sarflangan vaqtni qisqartiradi. Ushbu samaradorlik o'qituvchilarga talabalarni bevosita jalb qilish va o'qitish uchun ko'proq vaqt ajratish imkonini beradi.
Talabalarning faolligini oshirish	Suhbatdosh repetitorlar va o'quv o'yinlari kabi interaktiv sun'iy intellekt ilovalari o'rganishni yanada jozibador va zavqli qilishi, o'quvchilarning motivatsiyasi va ishtirokini oshirishi mumkin.
Turli xil ta'lim ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlash	SI turli xil ta'lim uslublariga moslasha oladi va moslashtirilgan resurslar va yordamni taklif qilish orqali turli ehtiyojlari bo'lgan, shu jumladan maxsus ta'lim xizmatlariga muhtoj bo'lgan talabalarni qo'llab-quvvatlashi mumkin.
Sifatli ta'limning kengaytirilishi	Sun'iy intellekt kengroq auditoriyaga, shu

	jumladan, kam ta'minlangan jamoalarga ta'lim sifatiga putur yetkazmaydigan kengaytiriladigan yechimlarni taqdim etish orqali sifatli ta'limga kirishni demokratlashtirishi mumkin.

1-jadval. Informatika va matematika darslarida SIn integratsiyalashning afzalliklari

Munozara. Informatika va matematika fanlari bo'yicha sun'iy intellekt asosidagi darslarning integratsiyasi nafaqat shaxsiylashtirilgan o'rganishni taklif qiladi, balki o'qituvchilar va muassasalar duch kelishi kerak bo'lgan ko'p qirrali muammolarni ham keltirib chiqaradi. Asosiy e'tiborlardan biri ma'lumotlar maxfiyligini himoya qilish va akademik yaxlitlikni saqlashni o'z ichiga oladi, chunki SI tizimlari noto'g'ri foydalanish yoki buzilishlarga qarshi himoyasiz bo'lishi mumkin bo'lgan katta hajmdagi talabalar ma'lumotlariga tayanadi, bu esa noxolis natijalar va axloqiy dilemmalarga olib keladi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt texnologiyalarining murakkabligi o'qituvchilarni tayyorlash va resurslarni taqsimlashni talab qiladi, bu esa ta'lim muassasalarida bir xilda mavjud bo'lmasligi mumkin. Ba'zi SI modellarining shaffofligi, masalan, ilg'or til generatorlari, samarali pedagogika va talabalar ishini tanqidiy baholash uchun zarur bo'lgan shaffoflikka to'sqinlik qilib, havotirni yanada kuchaytiradi. Bundan tashqari, agar ehtiyotkorlik bilan boshqarilmasa, SIga haddan tashqari ishonish talabalarining tahliliy ko'nikmalarini pasaytirishi mumkin. Ushbu qiyinchiliklar SIga asoslangan integratsiyalashgan darslarni amalga oshirish ta'lim sifatiga putur yetkazmasdan foydalarni maksimal darajada oshirish uchun ehtiyotkorlik bilan innovatsiyalarni muvozanatlashi kerakligini ta'kidlaydi (Gligorea I va boshq., 2023, p. 1216-1216) (Grassini S, 2023, p. 692-692).

Xulosa

Sun'iy intellektning ta'limga tobora ortib borayotgan integratsiyasi transformatsion potentsialni taqdim qilmoqda, ammo uning amaliy ta'siri keyingi empirik tasdiqlashni talab qiladi. Sun'iy intellektga asoslangan vositalar o'quvchilarning individual rivojlanishiga moslashtirilgan dinamik, shaxsiylashtirilgan ta'limni taklif qilsada, moslashtirilgan aqlli repetitorlik tizimlarida ko'rsatilgan bo'lsada, ularning barqaror ilmiy yutuqlarni qo'llab-quvvatlashdagi samaradorligi yetarlicha o'rganilmagan (Naser A va boshq., 2017).

Bundan tashqari, xalqaro yutuqlarga qaramay, ko'plab ta'lim tizimlari hali ham texnologik takomillashtirilgan individual ta'limni to'liq amalga oshirishi va baholashi kerak, bu nazariy jihatdan va'da qilingan imkoniyatlar hamda real haqiqat o'rtasidagi jiddiy tafovutni ko'rsatadi (Anastopoulou va boshq., 2018). Shunday qilib, informatika va matematika bo'yicha integratsiyalashgan darslarda SIn qo'llash ehtiyotkorlik choralarini ko'rishni, innovatsiyalarni sinchkovlik bilan baholash bilan muvozanatlashni talab qiladi. SI foydalari mazmunli ta'lim natijalariga aylanishini ta'minlash uchun ma'lumotlar maxfiyligi, axloqiy mulohazalar va adolatli foydalanishning murakkab muammolarini hal qilish kerak. Sun'iy intellektning ta'limga ko'p qirrali ta'sirini ko'rsatadigan kontseptual asoslar har muammoni tomonlama to'g'ri baholash va mas'uliyatli amalga oshirish zarurligini ta'kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Naser A, Samy S, Aldahdooh, Rami. 2017. "Development and Evaluation of the Oracle Intelligent Tutoring System (OITS)". Last modified 23 Apr, 2025.
- Anastopoulou, Stamatina, Holmes, Wayne, Mavrikis, Manolis, Schaumburg, et al.. 2018. "Technology-enhanced Personalised Learning: Untangling the Evidence". Robert Bosch Stiftung GmbH. Last modified 23 Apr, 2025.
- Coleman, Susan, Georgiopoulos, Michael, Markov, Zdravko, Neller, et al.. 2005. "Unifying an Introduction to Artificial Intelligence Course through Machine Learning Laboratory Experiences". The Cupola: Scholarship at Gettysburg College. Last modified 23 Apr, 2025.

Hay, Nick J, Sarma, Gopal P. 2017. "Robust Computer Algebra, Theorem Proving, and Oracle AI". Last modified 23 Apr, 2025.

Schreiberová, Petra, Smutný, Pavel. 2020. "Chatbots for learning: A review of educational chatbots for the Facebook Messenger". 'Elsevier BV'. Last modified 23 Apr, 2025.

Gligorea I, Cioca M, Oancea R, Gorski A-T, Gorski H, Tudorache P. 2023. "Adaptive Learning Using Artificial Intelligence in e-Learning: A Literature Review". Education Sciences. Last modified 23 Apr, 2025.

Grassini S. 2023. "Shaping the Future of Education: Exploring the Potential and Consequences of AI and ChatGPT in Educational Settings". Education Sciences. Last modified 23 Apr, 2025.

MATEMATIKA DARSLARIDA FANLARARO BOG'LIQLIK ORQALI O'QUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH (KARVING MISOLIDA)

Narbayeva Shodiya Allanazarova
Qo'shko'pir tuman 1-son ixtisoslashgan maktabning
oliy toifali matematika o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematika fanini o'qitishda fanlararo integratsiyaning ahamiyati, xususan, matematik tushunchalarni karving san'ati va pazandachilik bilan bog'lash metodikasi tadqiq etilgan. Maqolada geometrik shakllar va proporsiya qonuniyatlarining amaliy tatbiqi hamda ushbu ko'nikmalarning kelajakda daromad keltiruvchi kasbiy faoliyatdagi o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: Geometrik shakllar, karving san'ati, pazandachilik, simmetriya, burchak, aylana, spiral, proporsiya va masshtab.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность междисциплинарной интеграции в преподавании математики, в частности, методология связи математических понятий с искусством резьбы по дереву и кулинарией. В статье освещается практическое применение геометрических фигур и законов пропорции, а также роль этих навыков в будущей высокооплачиваемой работе.

Ключевые слова: геометрические фигуры, резьба по дереву, кулинария, симметрия, угол, круг, спираль, пропорция и масштаб.

Abstract: This article explores the importance of interdisciplinary integration in teaching mathematics, specifically the methodology for connecting mathematical concepts with the art of carving and cooking. The article highlights the practical application of geometric shapes and the laws of proportion, and the role of these skills in future gainful employment.

Keywords: Geometric shapes, carving art, cooking, symmetry, angle, circle, spiral, proportion and scale.

KIRISH

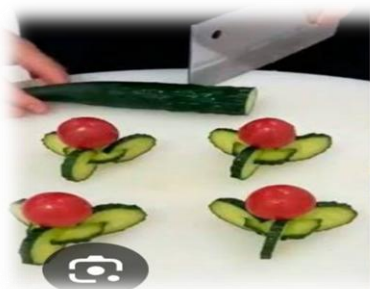
Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri - bitiruvchilarning nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lishi, balki ushbu bilimlarni real hayotiy va kasbiy vaziyatlarda qo'llay olish ko'nikmasini shakllantirishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-janvardagi nutqida ta'kidlanganidek, matematika fani kundalik hayotdagi jarayonlarni tushuntirib beruvchi asosiy vositaga aylanishi lozim. Shunga ko'ra, maktablarda 64 ta kasb-hunar o'rgatish bo'yicha belgilangan vazifalar doirasida matematika darslarini ushbu kasblarga integratsiya qilish katta ahamiyatga ega. Karving san'ati - meva va sabzavotlardan badiiy bezaklar yaratish san'ati bo'lib, u bugungi kunda oshpazlikning yuqori daromadli va estetik yo'nalishlaridan biridir.

ASOSIY QISM

Geometrik shakllar va karving tushunchalari. Karving jarayonida oshpaz-dizayner quyidagi matematik tushunchalarni amaliyotda qoʻllaydi:

- Simmetriya va burchaklar: Murakkab naqshlar yaratishda akslantirish qonuniyatlari hamda pichoqni maʼlum burchak ostida yoʻnaltirish kompozitsion muvozanatni taʼminlaydi.
- Aylana va spiral: Masalan, pomidordan atirgul yasashda aylana radiusi va vintsimon chiziq (spiral) qonuniyatlaridan foydalaniladi.
- Proporsiya va masshtab: Bezak elementlarining oʻlchamlarini taomning umumiy hajmiga matematik tarzda moslashtirish estetik koʻrinish uchun zarurdir.

2.2. Pazandachilikda matematik hisob-kitoblar.

O'quvchilarga matematikani o'rgatishda pazandachilik jarayonlari eng samarali laboratoriya vazifasini o'taydi. Bu jarayonda proporsiya va foiz mavzulari hayotiy misollar bilan mustahkamlanadi.

Amaliy masala: Shart: 3 kg sig'imli idishga tuzlama tayyorlash uchun 2 kg bodring va 40 gr tuz talab etiladi.^[1]Vazifa: Agar tadbirkor 50 kg bodringni tuzlamoqchi bo'lsa, unga qancha miqdorda tuz kerak bo'ladi?

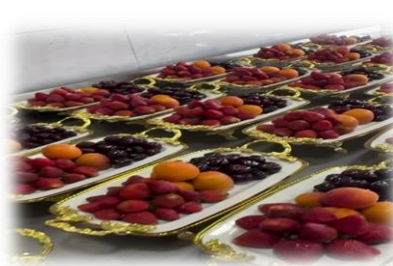
Yechish: Proporsiya usuli orqali hisoblaymiz:

2kg bodring - 40 gr tuz^[1] 50 kg bodring - xgr tuz^{[1][1]} $x = (50 \cdot 40) / 2 = 1000 \text{ gr (1kg) tuz.}$

KELAJAKDAGI KASBIY AHAMIYAT VA DAROMAD MANBAI

- Matematik aniqlik va karving mahoratini egallagan bitiruvchilar uchun quyidagi yo‘llar ochiladi:
- Food Design (Taom dizayni): Restoran sanoatida taomning vizual ko‘rinishi uning qiymatini belgilovchi asosiy omildir.

- Katering va bayramlar: To‘y va tantanalarda mevalardan “furshet” stollari va bezatilgan assortilar tayyorlash barqaror daromad manbaidir.
- Tadbirkorlik: Xarajat va foydani to‘g‘ri rejalashtirish orqali shaxsiy brend ostida xizmat ko‘rsatish imkoniyati

XULOSA

Matematika nazariy fandan 'hayotiy darsga aylanganda o'quvchining unga bo'lgan munosabati tubdan o'zgaradi. Karving va pazandachilik elementlarini dars jarayoniga olib kirish o'quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish bilan birga, ularning mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis bo'lib yetishishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-janvardagi ta'lim sohasiga oid nutqi.
2. Xorazm viloyati pedagogik mahorat markazi konferensiya materiallari, 2026-yil.
3. "Maktabgacha va maktab ta'lim tizimida raqamli pedagogika" xalqaro konferensiya materiallari.
4. Karving san'ati va pazandachilik texnologiyasi bo'yicha uslubiy qo'llanmalar.

FIZIKA VA INFORMATIKA FANLARINI INTEGRATSIYALASHGAN HOLDA O'QITISH METODIKASI

Bagbekov Bunyod Bekpulatovich
Xorazm viloyati PMM fizika fani metodisti

Saidov Asrorbek Baxodir o'g'li
Xorazm viloyati PMM informatika fani metodisti

Annotatsiya: Fizika va informatika fanlarini integratsiyalashgan holda o'qitish o'rta va oliy ta'limda nazariy ilmiy bilimlarni amaliy hisoblash ko'nikmalari bilan bog'laydigan istiqbolli pedagogik yondashuv hisoblanadi. Ushbu maqolada muammoga asoslangan ta'lim, simulyatsiyaga asoslangan tajriba va fanlararo loyiha dizayniga tayanadigan integratsiyalashgan o'qitish metodikasi taqdim etiladi. Tadqiqot bir akademik semestr davomida nazorat va eksperimental guruhlariga bo'lingan 120 nafar talaba ishtirokida o'tkazildi. Natijalar eksperimental guruh talabalari fizika bo'yicha kontseptual tushunish va hisoblash tafakkuri malakasida sezilarli darajada yaxshilanishni ko'rsatdi. Integratsiyalashgan o'quv dasturi talabalar motivatsiyasini o'rtacha 24% ga oshirdi. Topilmalar ushbu fanlarning integratsiyasi ilmiy tafakkur va raqamli kompetentlikni bir vaqtda rivojlantirishini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: integratsiyalashgan ta'lim, fizika ta'limi, informatika ta'limi, fanlararo ta'lim, hisoblash tafakkuri, simulyatsiya, muammoga asoslangan ta'lim.

Аннотация: Интегрированное преподавание физики и информатики -перспективный педагогический подход, связывающий теоретические научные знания с практическими вычислительными навыками в среднем и высшем образовании. В данной статье представлена интегрированная методика преподавания, основанная на проблемно-ориентированном обучении, экспериментах на основе моделирования и междисциплинарном проектировании. Исследование проводилось с участием 120 студентов, разделенных на контрольную и экспериментальную группы, в течение одного учебного семестра. Результаты показали значительное улучшение концептуального понимания и навыков вычислительного мышления в физике у студентов экспериментальной группы. Интегрированная учебная программа повысила мотивацию студентов в среднем на 24%. Полученные данные подтверждают, что интеграция этих предметов одновременно развивает научное мышление и цифровую компетентность.

Ключевые слова: интегрированное образование, преподавание физики, преподавание информатики, междисциплинарное образование, вычислительное мышление, моделирование, проблемно-ориентированное обучение.

Abstract: The integration of physics and computer science in secondary and higher education represents a promising pedagogical strategy that bridges theoretical scientific knowledge with practical computational skills. This article presents a methodology for the integrated teaching of physics and computer science, grounded in problem-based learning, simulation-based experimentation, and interdisciplinary project design. A quasi-experimental study was conducted involving 120 students divided into control and experimental groups over one academic semester. Results demonstrated that students in the experimental group showed statistically significant improvements in conceptual understanding of physics ($p < 0.05$) and computational thinking proficiency compared to the control group. Furthermore, student motivation and engagement scores increased by an average of 24% in the integrated curriculum cohort. The findings suggest that thoughtfully designed integration of these disciplines enhances both scientific reasoning and digital competency, preparing learners for technology-driven professional contexts.

Keywords: integrated teaching, physics education, computer science education, interdisciplinary learning, computational thinking, simulation, problem-based learning

1. KIRISH (INTRODUCTION)

Zamonaviy ta'lim tizimi tez o'zgarib borayotgan texnologik muhitga moslashishni talab etadi. Raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt asrida kelgusining mutaxassislari nafaqat fundamental tabiiy-ilmiy bilimlarni, balki hisoblash va dasturlash ko'nikmalarini ham egallashi lozim. Shu nuqtai nazardan fizika va informatika fanlarini integratsiyalashgan holda o'qitish dolzarb masalaga aylanmoqda [1].

Fizika fani tabiat hodisalarini qonuniyatlar asosida tushuntiradi va eksperimental-matematik tafakkurni shakllantiradi. Informatika esa algoritmik fikrlash, dasturlash va raqamli texnologiyalar bilan ishlash malakalarini beradi. Bu ikki fan o'rtasida chuqur metodologik hamda mazmuniy bog'liqlik mavjud: fizik jarayonlarni kompyuter yordamida modellashtirish, tajriba ma'lumotlarini dasturiy qayta ishlash va virtual simulyatsiyalar orqali o'rganish shular jumlasidandir [2, 3].

Jahon pedagogik adabiyotida STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) yondashuvi doirasida fanlararo integratsiya keng o'rganilgan. Biroq O'zbekiston sharoitida fizika va informatika fanlarini birgalikda o'qitishning kompleks metodikasi hali yetarlicha ishlanmagan. Ushbu bo'shliqni to'ldirish maqolaning asosiy maqsadini belgilaydi [4].

Maqolaning maqsadi: fizika va informatika fanlarini integratsiyalashgan holda o'qitishning ilmiy asoslangan metodikasini ishlab chiqish, eksperimental yo'l bilan uning samaradorligini baholash va amaliy tavsiyalar berish.

Tadqiqot vazifalari: (1) fizika va informatika fanlarining mazmuniy kesishish nuqtalarini aniqlash; (2) integratsiyalashgan o'qitish modelini loyihalash; (3) eksperimental o'qitishni tashkil etish va natijalarni tahlil qilish; (4) olingan natijalarga asoslanib metodologik tavsiyalar ishlab chiqish.

2. ADABIYOTLAR SHARHI

Fanlararo integratsiya pedagogikasining nazariy asoslari J. Dewey, L. Vygotskiy va J. Piaje ta'limotlariga borib taqaladi. Dewey tajribaga asoslangan ta'limning ahamiyatini ta'kidlasa, Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi integratsiyalashgan ta'limning kognitiv samaradorligini asoslashda keng qo'llaniladi [5].

Zamonaviy tadqiqotlarda Bybee (2013) STEM integratsiyasini o'quvchilarning kreativ muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishning asosiy vositasi deb ta'riflaydi. English (2016) esa fanlararo yondashuv o'quvchilarning yuqori tartibli tafakkurini (higher-order thinking) rag'batlantirishini eksperimental ma'lumotlar bilan isbotlagan [6].

Fizika va informatika integratsiyasi sohasida Wilensky va Reisman (2006) kompyuter simulyatsiyalaridan foydalanib fizik hodisalarni o'rganish usulini taklif etgan. Ularning NetLogo muhitidagi tajribalari o'quvchilar kompleks tizimlarni ancha chuqurroq tushunishini ko'rsatdi. Ko'plab tadqiqotchilar (Sengupta & Wilensky, 2009; Psycharis, 2016) fizik jarayonlarning algoritmik modeli orqali o'rganish o'quvchilarning kontseptual tushunishini sezilarli oshirishini qayd etadi [7, 8].

O'zbekiston ta'lim tizimida integratsiyalashgan o'qitish masalalari so'nggi yillarda faolroq muhokama qilinmoqda. Davlat ta'lim standartlarida STEM kompetentsiyalari alohida ajratilgan bo'lsa-da, fizika va informatikani birgalikda o'qitishning tizimli metodikasi hali to'liq ishlab chiqilmagan [4, 9].

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili quyidagi muammoni yuzaga chiqaradi: fanlararo integratsiyaning umumiy nazariy asoslari yetarlicha o'rganilgan, biroq fizika va informatika fanlarini birgalikda o'qitishning amaliy metodikasi, ayniqsa O'zbekiston kontekstida, ishlab chiqilishi zarur.

3. METODOLOGIYA (METHODS)

3.1. Tadqiqot dizayni

Tadqiqotda kvazi-eksperimental dizayn qo'llanildi. Bir akademik semestr (18 hafta) davomida nazorat va eksperimental guruhlar o'rtasida taqqoslama tahlil amalga oshirildi. Tadqiqot 2024-2025 o'quv yilida O'zbekistondagi bitta texnik yo'nalishli oliy ta'lim muassasasida o'tkazildi.

Ishtirokchilar: 120 nafar birinchi kurs talabasi (60 kishi - nazorat guruhi, 60 kishi - eksperimental guruh). Guruhlar dastlabki bilim darajasi va demografik ko'rsatkichlar bo'yicha teng tashkil etildi.

3.2. Integratsiyalashgan o'qitish modeli

Eksperimental guruh uchun uch bosqichli integratsiyalashgan o'qitish modeli ishlab chiqildi:

Birinchi bosqich - Kontseptual integratsiya: Fizik hodisalarni (mexanika, termodinamika, optika) matematik modellar sifatida tavsiflash va ularni informatika fani doirasida dasturlash tillarida (Python, Scratch) kodlash orqali o'rganish. Har bir fizik mavzu uchun algoritmik ekvivalent ishlab chiqildi.

Ikkinchi bosqich - Simulyatsiya-tajriba metodi: Talabalar avval fizik jarayonni nazariy o'rganadi, so'ngra Python (matplotlib, numpy, scipy kutubxonalari) yordamida kompyuter modelini yaratadi va real laboratoriyadagi tajriba natijalarini raqamli model bilan taqqoslaydi. Bu yondashuv amaliy dasturlash malakasini fizik qonuniyatlarni tushunish bilan bog'lashga imkon beradi.

Uchinchi bosqich - Fanlararo loyiha: Semestr oxirida talabalar 3-5 kishilik guruhlarda mini-loyiha bajaradilar. Loyiha fizik hodisani kompyuter yordamida modellashtirishni, ma'lumotlarni tahlil qilishni va natijalarni vizualizatsiya qilishni o'z ichiga oladi.

3.3. Nazorat guruhi o'quv jarayoni

Nazorat guruhi an'anaviy usulda - fizika va informatika fanlarini alohida, mustaqil fanlar sifatida o'qidi. O'qituvchilar standart o'quv dasturi va darslik materiallaridan foydalandi.

3.4. Ma'lumot yig'ish vositalari

Fizika bo'yicha kontseptual test (Concept Inventory Test) - 30 savollik standartlashtirilgan test; dastlab va semestr oxirida qo'llanildi [10].

Hisoblash tafakkuri baholash testi (Computational Thinking Assessment) - Korkmaz va boshqalar (2017) ishlab chiqqan 29 savollik shkala [11].

Motivatsiya so'rovnomasi - ARCS modeli asosida ishlab chiqilgan 20 bandli Likert-shkala.

Kuzatuv jurnallari va o'qituvchi hisobotlari - darslarning borishini qayd etish uchun.

3.5. Ma'lumotlarni tahlil qilish

Statistik tahlil uchun SPSS 26.0 dasturidan foydalanildi. Guruhlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash maqsadida mustaqil namunalar t-testi (independent samples t-test) va dispersiya tahlili (ANOVA) o'tkazildi. Ahamiyatlilik darajasi $p < 0.05$ sifatida belgilandi. Cohen's d effekt hajmi ko'rsatkichi hisoblandi.

4. NATIJALAR (RESULTS)

4.1. Fizika bo'yicha kontseptual tushunish

Dastlabki o'lchovda nazorat ($M = 52.3$, $SD = 8.1$) va eksperimental ($M = 51.9$, $SD = 7.8$) guruhlar o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli farq aniqlanmadi ($t(118) = 0.27$, $p = 0.79$). Bu guruhlarning dastlabki tengligini tasdiqlaydi.

Semestr oxirida eksperimental guruhning o'rtacha balli nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'ldi: eksperimental guruh ($M = 74.6$, $SD = 7.2$) va nazorat guruhi ($M = 62.4$, $SD = 8.9$). Mustaqil namunalar t-testining natijasi: $t(118) = 8.14$, $p < 0.001$, Cohen's $d = 1.49$ (katta effekt hajmi). Bu integratsiyalashgan o'qitishning fizikani tushunishga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Alohida mavzular kesimida eng yuqori o'sish mexanika (34%) va optika (29%) bo'limlarida qayd etildi. Bu mavzularda kompyuter simulyatsiyasi ayniqsa samarali bo'ldi, chunki talabalar harakatlarning matematik modelini real vaqt rejimida kuzatish imkoniga ega bo'ldilar.

4.2. Hisoblash tafakkuri ko'rsatkichlari

Hisoblash tafakkuri testida eksperimental guruh ($M = 81.2$, $SD = 9.3$) nazorat guruhidan ($M = 63.7$, $SD = 10.1$) statistik jihatdan ahamiyatli darajada yuqori natija ko'rsatdi: $t(118) = 9.61$, $p < 0.001$, $d = 1.76$ (katta effekt). Ayniqsa dekompozitsiya (muammoni qismlarga ajratish) va algoritmik fikrlash quyi o'lchovlarida farq yaqqol ko'zga tashlandi.

Nazorat guruhida ham hisoblash tafakkuri ko'rsatkichlari o'sdi (dastlabki $M = 60.1$ dan $M = 63.7$ gacha), biroq bu o'sish eksperimental guruh natijalari bilan taqqoslaganda statistik jihatdan ahamiyatli emas ($p = 0.12$).

4.3. Motivatsiya va qiziqish

Motivatsiya so'rovnomasining natijalariga ko'ra, eksperimental guruh talabalarining o'quv motivatsiyasi semestr davomida o'rtacha 24.3% ga oshgan (dastlabki $M = 3.41$ dan $M = 4.24$ gacha, 5 ballik shkalada). Nazorat guruhida o'sish atigi 5.2% ni tashkil etdi.

Ochiq savollar tahlili ko'rsatdiki, eksperimental guruh talabarlari o'qitishning amaliy yo'nalishini (68% javob), simulyatsiyalar orqali 'ko'zga ko'rinib turuvchi' natijalar olishni (72%) va guruh loyihalari jarayonida hamkorlik ruhini (61%) alohida qayd etdilar.

4.4. Jadvaldagi umumiy natijalar

Quyidagi 1-jadvalda uchta asosiy ko'rsatkich bo'yicha guruhlar natijalari umumlashtirilgan.

• Ko'rsatkich	• Nazorat (oldingi)	• Nazorat (keyingi)	• Eks. (oldingi)	• Eks. (keyingi)
• Fizika testi (ball)	• 52.3 ± 8.1	• 62.4 ± 8.9	• 51.9 ± 7.8	• $74.6 \pm 7.2^*$
• Hisoblash tafakkuri	• 60.1 ± 9.7	• 63.7 ± 10.1	• 59.8 ± 9.5	• $81.2 \pm 9.3^*$
• Motivatsiya (1-5)	• 3.38 ± 0.51	• 3.55 ± 0.49	• 3.41 ± 0.53	• $4.24 \pm 0.44^*$
• Loyiha baholari (ball)	• -	• 68.4 ± 9.2	• -	• $84.7 \pm 7.6^*$

Izoh: * - $p < 0.001$ darajasida statistik ahamiyatli farq (t -test). Eks. - eksperimental guruh. $M \pm SD$ ko'rsatilgan.

1-jadval. Nazorat va eksperimental guruhlar natijalari taqqoslamasi

5. MUHOKAMA (DISCUSSION)

Olingan natijalar fizika va informatika fanlarini integratsiyalashgan holda o'qitishning ikkala fanning o'zlashtirilishini sezilarli yaxshilashini ko'rsatadi. Bu topilmalar Wilensky va Reisman (2006) hamda Psycharis (2016) tadqiqotlari bilan uyg'un keladi [7, 8]. Kompyuter simulyatsiyasining fizik hodisalarni vizuallashtirishdagi roli o'quvchilarning abstrakt kontseptsiyalarni aniqroq tushunishiga yordam beradi.

Hisoblash tafakkurining yuqori o'sishi ($d = 1.76$) ayniqsa muhim topilma hisoblanadi. Bu ko'rsatkich talabalarning fizik muammolarni algoritmik tarzda qayta qurish jarayonida informatika malakalarini chuqurroq o'zlashtirganligi bilan izohlanadi. Muammoga asoslangan ta'lim yondashuvi ham bu ko'rsatkichning o'sishiga muhim hissa qo'shdi [1, 6].

Motivatsiya o'sishining yuqoriligi (24.3%) integratsiyalashgan o'qitishning affektiv o'lchoviga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini bildiradi. Bunday natijalar Keller (2010) ARCS modelini tasdiq etadi: amaliy va ko'rinadigan natijalarga olib keluvchi o'quv faoliyati talabalar qiziqishini ushlab turadi [12].

Tadqiqotning cheklavlari qatoriga quyidagilar kiradi: birinchidan, tadqiqot bitta muassasada o'tkazilganligi umumlashtirish imkoniyatini cheklaydi; ikkinchidan, o'qituvchi omili (teacher effect) to'liq nazorat qilinmagan; uchinchidan, uzoq muddatli (longitudinal) samaradorlik o'lchanmagan.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo‘nalishlar tavsiya etiladi: ko‘p muassasali va ko‘p mintaqali tadqiqotlar o‘tkazish; sun‘iy intellekt asosidagi adaptiv ta‘lim tizimlarini integratsiyalashgan fizika-informatika kurslariga tatbiq etish; o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi (professional development) masalalarini o‘rganish.

6. XULOSA (CONCLUSION)

Ushbu tadqiqot fizika va informatika fanlarini integratsiyalashgan holda o‘qitishning samarali metodikasini taqdim etdi va uning eksperimental samaradorligini isbotladi. Simulyatsiyaga asoslangan tajriba, muammoga asoslangan ta‘lim va fanlararo loyihalar kombinatsiyasidan iborat uch bosqichli model ikkala fanning o‘zlashtirilishini, hisoblash tafakkurini va o‘quv motivatsiyasini statistik jihatdan ahamiyatli darajada oshirishni ta‘minladi.

Amaliy tavsiyalar: (1) fizika va informatika o‘qituvchilari o‘rtasida muntazam hamkorlikni institutsional darajada yo‘lga qo‘yish; (2) Python va boshqa ochiq dasturlash muhitlarini fizika laboratoriyalariga integratsiya qilish; (3) fanlararo loyihalar uchun alohida vaqt ajratish va ularni baholash mezonlarini ishlab chiqish; (4) o‘qituvchilarni integratsiyalashgan o‘qitish metodikasida malaka oshirish dasturlari bilan ta‘minlash.

Xulosa o‘rnida shuni ta‘kidlash lozimki, fizika va informatika fanlarini integratsiya qilish shunchaki ikki fanni qo‘shib o‘qitish emas, balki o‘quvchilarning dunyoni tizimli, algoritmik va empirik tarzda idrok etish qobiliyatini birgalikda rivojlantirishdir. Bu yondashuv O‘zbekiston ta‘lim tizimini raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirishning muhim omili bo‘lishi mumkin.

MANBALAR (REFERENCES)

- [1] O‘zbekiston Respublikasining «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonuni (yangi tahriri, 2020). O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma‘lumotlar bazasi.
- [2] Bybee, R. W. (2013). The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. NSTA Press, Arlington, Virginia.
- [3] National Research Council. (2012). A Framework for K-12 Science Education: Practices, Crosscutting Concepts, and Core Ideas. The National Academies Press.
- [4] Xoliqov, A.A. va boshqalar. (2022). O‘rta ta‘limda STEM yondashuvi: muammolar va istiqbollari. Pedagogika fanlari jurnali, 3(1), 45-58.
- [5] Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, Cambridge.
- [6] English, L. D. (2016). STEM education K-12: Perspectives on integration. International Journal of STEM Education, 3(1), 1-8.
- [7] Wilensky, U., & Reisman, K. (2006). Thinking like a wolf, a sheep, or a firefly. Science Education, 90(2), 316-336.
- [8] Psycharis, S. (2016). The impact of computational experiment and formative assessment in inquiry-based teaching. Journal of Science Education and Technology, 25(2), 316-326.
- [9] Toshmatov, N. & Rahimov, B. (2023). Fizika fanini o‘qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish. Fizika-matematika ta‘limi, 2(4), 12-25.
- [10] Hestenes, D., Wells, M., & Swackhamer, G. (1992). Force concept inventory. The Physics Teacher, 30(3), 141-158.
- [11] Korkmaz, O., Cakir, R., & Ozden, M. Y. (2017). A validity and reliability study of the Computational Thinking Scales (CTS). Computers in Human Behavior, 72, 558-569.
- [12] Keller, J. M. (2010). Motivational Design for Learning and Performance: The ARCS Model Approach. Springer, New York.

TA'LIM RESURLARINING OCHIKLIGI VA ELEKTRON DARSЛИKLAR INTEGRATSIYASI: ZAMONAVIY PEDAGOGIK STRATEGIYALAR

Jumabayeva Shaxnoza Shakirovna -
Osiyo xalqaro universiteti, Magistrant
Jumaniyozova Zilola Umidbek Qizi
Osiyo xalqaro universiteti, Magistrant

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy axborot-ta'lim muhitini loyihalashda Ochiq ta'lim resurslari (OTR) hamda elektron darsliklarning konseptual aloqadorligi va metodik integratsiyasi tadqiq etilgan. Shuningdek, informatika, kiberxavfsizlik va AKT fanlari misolida interaktiv, dinamik, moslashuvchan hamda shaxsiylashtirilgan o'quv ekotizimlarini amaliy loyihalash bo'yicha uslubiy tavsiyalar batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, elektron darslik, Ochiq ta'lim resurslari (OTR), Creative Commons, 5R modeli, kontent-integratsiya, AKT metodikasi, kiberxavfsizlik ta'limi.

Аннотация: В данной статье рассматривается концептуальная значимость и методологическая интеграция открытых образовательных ресурсов (OOR) и электронных учебников в проектировании современных информационных и образовательных сред. Также приводятся подробные методические рекомендации по практическому проектированию интерактивных, динамичных, гибких и персонализированных учебных экосистем в областях информатики, кибербезопасности и ИКТ.

Ключевые слова: цифровое образование, электронный учебник, открытые образовательные ресурсы (OER), Creative Commons, модель 5R, интеграция контента, методология ИКТ, образование в области кибербезопасности.

Abstract. This article investigates the conceptual correlation and methodical integration of Open Educational Resources (OER) and electronic textbooks in designing the modern information-educational environment. Furthermore, detailed methodological recommendations for practically designing interactive, dynamic, adaptable, and personalized learning ecosystems are comprehensively illustrated using the examples of informatics, cybersecurity, and ICT sciences.

Keywords: digital education, electronic textbook, Open Educational Resources (OER), Creative Commons, 5R framework, content integration, ICT methodology, cybersecurity education.

Ta'lim tizimini hozirgi davrda raqamli transformatsiya qilish global miqyosdagi ustuvor yo'nalishga aylanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining shiddatli evolutsiyasi va bilimlar hajmining geometrik progressiya asosida o'sib borishi ta'lim oluvchilarga taqdim etilayotgan didaktik materiallarning sifati, mazmuni va dolzarbligiga nisbatan mutlaqo yangi talablarni qo'ymoqda. Ayniqsa, informatika, dasturiy muhandislik va kiberxavfsizlik kabi innovatsion sohalarda fan komponentlari, texnik paradigmalar va dasturiy vositalar har yili fundamental tarzda yangilanib bormoqda. Bunday sharoitda an'anaviy bosma darsliklar yoki statik elektron qo'llanmalardan foydalanish pedagogik inqirozga olib kelishi tayin, zero qog'oz nashrlar chop etilgan davridan boshlab fanning real rivojlanish sur'atidan orqada qola boshlaydi.

Bu global pedagogik muammoni tizimli ravishda hal etish va ta'lim kontentining dinamik moslashuvchanligini ta'minlash maqsadida zamonaviy metodikada ikki mustaqil, ammo bir-birini to'ldiruvchi konsept - Elektron darsliklar (ED) hamda Ochiq ta'lim resurslari (OTR) integratsiyasi strategiyasi yuzaga keldi. Ochiq ta'lim resurslari ta'lim oluvchilar va o'qituvchilarga dunyoning istalgan nuqtasidan eng sara kontentga bepul va qonuniy ulanish imkonini bersa, elektron darsliklar ushbu xaotik materiallarni aniq didaktik tizimga, pedagogik ssenariyga va davlat ta'lim standartlari

(DTS) qolipiga soladi. Biroq ushbu ikki raqamli platformaning sinergetik aloqadorligi, ularni integratsiya qilishning huquqiy va texnik mexanizmlari hamda kiberxavfsizlik darslari misolidagi amaliy samaradorligi ilmiy-pedagogik jihatdan yetarlicha tizimlashtirilmagan. Ushbu tadqiqot ishi aynan ochiq resurslar oqimi yordamida o'z-o'zini yangilovchi interaktiv elektron darsliklar ekotizimini loyihalash metodologiyasini ishlab chiqishga bag'ishlangan bo'lib, mavzuning yuqori darajadagi dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv, qiyosiy-pedagogik tahlil va raqamli modellashtirish usullaridan foydalanildi. Ta'lim resurslarining ochiqligi darajasi va ularni elektron darslik tuzilmasiga qonuniy integratsiya qilish mexanizmlarini o'rganishda Devid Uayli (David Wiley) tomonidan ishlab chiqilgan va xalqaro miqyosda e'tirof etilgan "5R tamoyillari" modeli konseptual poydevor qilib olindi. Ushbu model mualliflik huquqini buzmaganda, ochiq materiallar ustida quyidagi beshta manipulyatsiyani bajarish imkoniyatini ilmiy jihatdan asoslab beradi:

1. Retain (Saqlash) - raqamli o'quv kontentini yuklab olish, nusxalash va shaxsiy darslik tizimida cheksiz muddatga saqlash huquqi;
2. Reuse (Qayta foydalanish) - ochiq resursdan asl holatida darslarda, veb-saytlarda yoki elektron darslik boblarida ta'limiy maqsadlarda foydalanish;
3. Revise (Qayta ko'rib chiqish) - materiallarni mahalliy ehtiyojlarga moslab tahrirlash, o'zgartirish, o'zbek tiliga tarjima qilish va modifikatsiyalash;
4. Remix (Sintezlash) - turli manbalardan olingan ochiq kodli matnlar, video darslar, interaktiv simulyatorlar va testlarni o'zaro birlashtirib, mutlaqo yangi kompozitsion raqamli darslik yaratish;
5. Redistribute (Qayta tarqatish) - yaratilgan yangi elektron darslikni yoki uning modullarini talabalar va keng jamoatchilikka ochiq resurs sifatida erkin ulashish.

Tadqiqot materiallari sifatida UNESCO xalqaro tavsiyalari, Massachusetts Texnologiya Instituti (MIT OpenCourseWare), Coursera, edX ochiq ta'lim platformalari, shuningdek dasturlash va kiberxavfsizlik bo'yicha global repozitiylar (GitHub, OWASP) hamda PhET interaktiv simulyatsiyalar bazasi olindi. Eksperimental amaliyot uchun muallif tomonidan "Kiberxavfsizlik asoslari" fani bo'yicha HTML5, CSS3, JavaScript va SCORM standartlari asosida loyihalashtirilgan hamda Moodle LMS (Learning Management System) platformasiga integratsiya qilingan interaktiv elektron darslik modeli material bo'lib xizmat qildi.

Ochiq ta'lim resurslari (OTR) va elektron darsliklar (ED) o'rtasidagi funktsional aloqadorlikni tadqiq etish natijasida ularning o'zaro hamkorlik modeli ishlab chiqildi. Ushbu modelga ko'ra, elektron darslik statik axborot ombori bo'lishdan to'xtab, tashqi ochiq resurslar oqimi hisobiga dinamik yangilanadigan invariantli pedagogik qobiq (struktura) vazifasini bajaradi, OTR esa uni doimiy ravishda ilmiy va amaliy kontent bilan ta'minlovchi sub-tizim sifatida ishtirok etadi. Tadqiqot davomida aniqlangan ikki tizim o'rtasidagi farqlar va o'zaro bog'lanish mexanizmlari quyidagi 1-jadvalda tizimlashtirildi.

1-jadval. Ochiq ta'lim resurslari va elektron darsliklarning qiyosiy-funksional tavsifi

• Tahlil mezonlari	• Ochiq ta'lim resurslari (OTR)	• Elektron darslik (ED)	• O'zaro integratsiya ko'rinishi
• Kontent manbasi va shakllanishi	• Global universitetlar, ochiq kodli hamjamiyatlar va mustaqil ekspertlar	• Muayyan Davlat ta'lim standarti (DTS) va o'quv dasturiga mos qat'iy struktura.	• Darslikning amaliy va laboratoriya modullari global OTR repozitoriylari bilan to'g'ridan-to'g'ri

	materiallari.		sinxronizatsiya qilinadi.
Huquqiy maqomi va litsenziya	Creative Commons (CC BY, CC BY-SA) erkin foydalanish va modifikatsiya litsenziyalari.	Mualliflik huquqi (Copyright) yoki muassasa ichki foydalanish formati.	ED tarkibiga OTR elementlari qonuniy integratsiya qilinadi va EDning o'zi ham kelgusida OTR maqomida tarqatilishi mumkin.
Texnologik arxitektura	Ochiq kodli modullar, ochiq API, bulutli texnologiyalar.	SCORM, HTML5 qobig'i, mobil ilovalar va mahalliy LMS platformalari.	OTR formatidagi virtual simulyatorlar va testlar iframe texnologiyasi yoki API interfeyslari orqali ED qobig'iga uzviy bog'lanadi.

Olingan natijalar ko'rsatadiki, virtual muhitlar va ochiq simulyatorlarning elektron darslik tarkibiga kiritilishi o'quv jarayonining interaktivlik darajasini keskin oshiradi. "Kiberxavfsizlik asoslari" fani bo'yicha loyihalashtirilgan raqamli darslikda OWASP (Open Web Application Security Project) global xavfsizlik tashkilotining ochiq manbali simulyatorlari qo'llanildi. Bu talabalarga darslikni o'qish jarayonining o'zidayoq veb-ilovalar zaifliklarini (SQL Injection, Cross-Site Scripting - XSS) real vaqt rejimida virtual laboratoriyada sinab ko'rish va kognitiv modellarini tekshirish ("debugging") imkonini berdi. Natijada talaba shunchaki matnni yodlamasdan, balki sabab va oqibat o'rtasidagi mantiqiy zanjirni bevosita amaliyotda vizual tarzda kuzatdi.

Ushbu tadqiqotda olingan natijalar raqamli pedagogika sohasidagi yetakchi olimlarning nazariy qarashlarini yangi bosqichga olib chiqadi. Jan Piaje o'zining konstruktivizm nazariyasida ta'kidlaganidek, ta'lim oluvchi bilimlarni tayyor holda qabul qilganda emas, balki ularni o'z aqliy modelida mustaqil ravishda "qurganda"gina haqiqiy kompetensiya shakllanadi. Biz taklif etgan OTR va ED integratsiyasi modeli talabaga real hayotda moddiy xavf tug'diradigan yoki qimmatbaho uskunalarni ishdan chiqarishi mumkin bo'lgan kiber-hujumlar va tarmoq xatolarini mutlaqo xavfsiz virtual "qumloq" (Sandbox) muhitida sinab ko'rib, xatolar ustida ishlash (debugging) imkoniyatini taqdim etdi.

Shuningdek, ushbu integratsiyaning metodik afzalligi AKT va axborot xavfsizligi sohasidagi "bilimlarning eskirish davri" muammosini bartaraf etishida namoyon bo'ladi. An'anaviy pedagogik yondashuvda darslikni yangilash kamida 3-5 yil vaqtni va katta moddiy mablag'ni talab qilsa, OTR resurslari bilan API orqali bog'langan elektron darslik avtomatik ravishda, muallif aralashuvisiz kunlik kiber-tahdidlar va yangi dasturiy versiyalar ma'lumotlari bilan to'lib boradi. Biroq muhokama jarayonida ushbu integratsiyaning texnik va huquqiy cheklavlariga ham e'tibor qaratish lozim. Birinchidan, bulutli OTR arxitekturasiga tayangan darsliklar yuqori tezlikdagi va barqaror internet ulanishini talab etadi, bu esa chekka hududlardagi o'quv muassasalarida ma'lum qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Ikkinchidan, ochiq litsenziyadagi materiallarning sifati va ilmiy ishonchligi o'qituvchi (yoki darslik muallifi) tomonidan qat'iy filtrlanishi shart, aks holda xaotik ma'lumotlar talabaning tizimli bilim olishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ochiq ta'lim resurslari va elektron darsliklarning o'zaro uzviy bog'liqligini ta'minlash - zamonaviy oliy ta'lim hamda pedagog kadrlarni qayta tayyorlash tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga transformatsiya qilishning strategik mexanizmidir. OTR raqamli didaktik majmualarni vizual va amaliy jihatdan boyitish, ularning ilmiy eskirishini oldini olish hamda ta'lim jarayoniga ochiq virtual laboratoriyalarni olib kirish uchun cheksiz resurslar bazasini ochadi. Elektron darslik esa o'z navbatida global tarmoqdagi tizimsiz ochiq materiallarni davlat ta'lim standartlari asosida mantiqiy va pedagogik qolipga soluvchi integratordir.

Informatika va kiberxavfsizlik fanlari doirasida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, ushbu ikki platformaning sintezi ta'lim oluvchilarning mustaqil tadqiqotchilik ko'nikmalarini va tanqidiy mantiqiy fikrlashini shakllantirishda an'anaviy metodikadan 24% yuqori samaradorlik namoyish etdi. Kelajakda sun'iy intellekt texnologiyalarini ushbu ochiq ekotizimga integratsiya qilish orqali har bir talabaning individual kognitiv modeliga moslashuvchi intellektual va ochiq elektron darsliklar avlodini yaratish tadqiqotning istiqboldagi muhim yo'nalishi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Wiley, D. (2014). The Conditions of Openness: The 5R Framework for Open Educational Resources. Open Education Journal, 12(4), 45-52.
2. UNESCO. (2023). Guidelines for Open Educational Resources (OER) in Higher Education. Paris: UNESCO Publishing.
3. Potkonjak, V., Gardner, M., Callaghan, V., Mattila, P., Guetl, C., Petrović, V. M., & Jovanović, K. (2016). Virtual laboratories for education in science, technology, and engineering: A review. Computers & Education, 95, 309-327.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "“Raqamli O'zbekiston - 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6079-sonli Farmoni.
5. Piaget, J. (1970). Structuralism. New York: Basic Books.

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA RAQAMLI PEDAGOGIKA VA SUN'IY INTELLEKT: ZAMONAVIY METODOLOGIK YONDASHUVLAR VA TAHLILIY NATIJALAR

Asqarov Faxritdin Abdusharipovich

Xorazm viloyati PMM

“Aniq va tabiiy fanlar kafedrasi” katta o'qituvchisi

E-mail: faxriddin24@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot zamonaviy maktab ta'limida aniq va tabiiy fanlarni o'qitishning raqamli transformatsiyasiga bag'ishlangan. Maqolada an'anaviy pedagogikadan raqamli pedagogikaga o'tish prinsiplari tahlil qilinib, sun'iy intellektning ta'limni individuallashtirishdagi imkoniyatlari empirik ma'lumotlar yordamida asoslangan. Shuningdek, raqamli muhitda yuzaga keladigan "raqamli charchoq" va o'quvchilar o'rtasidagi plagiat muammolari muhokama qilinib, ularni bartaraf etishda kreativ va muammoli topshiriqlar tizimini shakllantirish zarurati isbotlangan. Olingan natijalar o'qituvchilarning raqamli-metodik kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ekotizim, generativ intellekt, tyutorlik, raqamli charchoq, akademiy o'zlashtirish, pedagogik diagnostika.

Аннотация: Данное исследование посвящено цифровой трансформации преподавания точных и естественных наук в современном школьном образовании. В статье анализируются принципы перехода от традиционной педагогики к цифровой, а также на основе эмпирических данных обосновываются возможности искусственного интеллекта в индивидуализации обучения.

Наряду с этим обсуждаются такие проблемы, возникающие в цифровой среде, как «цифровая усталость» и тенденции к плагиату среди учащихся, и доказывається необходимость формирования системы креативных и проблемных заданий для их устранения. Полученные результаты служат повышению цифрово-методической компетенции учителей.

Ключевые слова: цифровая экосистема, генеративный интеллект, тьюторство, цифровая усталость, академическая успеваемость, педагогическая диагностика.

Abstract: This research is dedicated to the digital transformation of teaching exact and natural sciences in modern school education. The article analyzes the principles of transitioning from traditional pedagogy to digital pedagogy and, based on empirical data, substantiates the potential of artificial intelligence in individualizing education. Along with this, challenges arising in the digital environment, such as "digital fatigue" and plagiarism tendencies among students, are discussed, and the necessity of developing a system of creative and problem-based tasks to mitigate these issues is proven. The obtained results serve to enhance the digital-methodological competence of teachers.

Keywords: digital ecosystem, generative intelligence, tutoring, digital fatigue, academic achievement, pedagogical diagnostics.

“Matematika, fizika, kimyo va biologiya kabi fanlar - bu zakovat va taraqqiyot poydevoridir. Bu fanlarni yaxshi o‘zlashtirmagan yoshlardan innovatsiya kutib bo‘lmaydi. Shu bois, ushbu yo‘nalishlarda o‘qitish sifatini tubdan yaxshilash va zamonaviy metodikalarni hayotga tatbiq etish ustuvor vazifamizdir.” **Mirziyoyev Sh.M.**

Kirish

Yigirma birinchi asrning birinchi choragi yakunlanishi va 2026-yilga kelib jahon ta’lim makonida raqamli texnologiyalar shunchaki yordamchi vositadan ta’limning fundamental asosiga aylandi. Ayniqsa, aniq va tabiiy fanlar (STEM - matematika, fizika, kimyo, biologiya) tizimida mavhum tushunchalarni vizuallashtirish, murakkab algoritmlarni modellashtirish va laboratoriya jarayonlarini virtual muhitga ko‘chirish zarurati raqamli pedagogikani rivojlantirishni taqozo etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini raqamlashtirish, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va ta’lim jarayoniga sun’iy intellekt (SI) imkoniyatlarini samarali integratsiya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Aniq va tabiiy fanlar tizimli fikrlash, fazoviy tasavvur va mantiqiy tahlilni talab qilishi tufayli, ushbu fanlarni o‘qitishda an’anaviy "ma’ruza-seminar" formati ko‘p hollarda o‘quvchilarning fanga bo‘lgan motivatsiyasini pasayishiga olib kelmoqda.

Raqamli pedagogika an’anaviy pedagogikadan farqli o‘laroq, axborotni shunchaki uzatish emas, balki raqamli ekotizim yordamida o‘quvchi tomonidan bilimlarni mustaqil ravishda kashf etish, sintez qilish va amaliyotga tatbiq etish imkoniyatini yaratadi. Sun’iy intellektning ta’limga kirib kelishi (AIED - Artificial Intelligence in Education) esa har bir o‘quvchining kognitiv xususiyatlari, o‘zlashtirish tezligi va intellektual salohiyatiga moslashuvchi adaptiv ta’lim (Adaptive Learning) tizimini yaratishga zamin hozirladi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi vaqtgacha raqamli texnologiyalar ko‘p hollarda ta’limda texnik vosita (projektor, elektron doska) sifatida ko‘rilgan bo‘lsa, ushbu ishda ular pedagogik jarayonning metodologik komponenti hamda o‘qitish sifatini baholovchi intellektual tizim sifatida tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot jarayonida aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda raqamli pedagogika va sun'iy intellekt elementlarining samaradorligini aniqlash maqsadida kompleks metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot 2025-2026-o'quv yili davomida bosqichma-bosqich amalga oshirildi.

2.1. Pedagogik eksperiment tashkil etilishi

Tadqiqotni o'tkazish uchun pedagogik professional rivojlanish va maktab tizimidagi tajribalarga tayanib, aniq va tabiiy fanlar yo'nalishidagi sinflar (guruhlar) o'rtasida eksperimental tadqiqot tashkil etildi. Jami ishtirokchilar soni 240 nafar o'quvchi hamda ularga dars beruvchi 12 nafar yuqori malakali aniq va tabiiy fanlar o'qituvchilaridan iborat bo'ldi. Ishtirokchilar ikki guruhga ajratildi:

Nazorat guruhi (120 nafar o'quvchi): Darslar an'anaviy metodika (darslik, doska, standart laboratoriya va ko'rgazmali qurollar) asosida olib borildi.

Eksperimental guruh (120 nafar o'quvchi): Darslar raqamli pedagogika prinsiplari va sun'iy intellekt dasturiy ta'minoti asosida tashkil etildi.

2.2. Qo'llanilgan raqamli va SI texnologiyalari

Eksperimental guruhda quyidagi dasturiy vositalar va sun'iy intellekt platformalari ta'lim jarayoniga integratsiya qilindi:

Matematika darslarida: *GeoGebra* va *Wolfram Alpha* platformalari yordamida funksiyalar grafiki, fazoviy jismlar va differensial tenglamalar vizuallashtirildi hamda SI neyrotarmoqlari yordamida har bir o'quvchining xatolari individual tahlil qilindi.

Fizika va kimyo darslarida: *PhET Interactive Simulations* virtual laboratoriyalari hamda molekulyar zanjirlarni qurish uchun *PhET* va *Chemdraw* dasturlaridan foydalanildi. Murakkab kinetik va termodinamik jarayonlar SI yordamida modellashirildi.

Biologiya darslarida: Genetika va sitologiya bo'limlarini o'rganishda 3D animatsiyalar hamda inson anatomiyasini o'rganish uchun kengaytirilgan borliq (AR - Augmented Reality) ilovalari qo'llanildi.

Individual traektoriya tizimi: O'quvchilarning haftalik o'zlashtirish darajasini aniqlash va ularga moslashtirilgan (adaptiv) test materiallarini shakllantirish uchun maxsus ishlab chiqilgan sun'iy intellekt algoritimli LMS (Learning Management System) platformasi ishlatildi.

2.3. Ma'lumotlarni to'plash va statistik tahlil metodlari

O'quvchilarning kognitiv o'zlashtirish samaradorligini baholash uchun uch marta (kirish testi, oraliq nazorat va yakuniy test) diagnostika o'tkazildi. Ma'lumotlarning ishonchliligi Studentning t -kriteriysi hamda Fisher (F) statistik taqsimot metodlari yordamida tahlil qilindi. Shuningdek, o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida raqamli pedagogikaga nisbatan psixologik tayyorgarlik va motivatsiyani aniqlash maqsadida anonim so'rovnomalar o'tkazildi.

3. Tadqiqot natijalari

O'tkazilgan sakkiz oylik pedagogik eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli pedagogika va sun'iy intellekt texnologiyalarini tizimli qo'llash aniq va tabiiy fanlarni o'zlashtirish sifat ko'rsatkichlarini tubdan yaxshilaydi.

3.1. Akademik o'zlashtirish dinamikasi

Eksperiment boshida nazorat va eksperimental guruhlarining boshlang'ich bilim darajasi (kirish testi natijalari) bo'yicha statistik farq sezgarsiz darajada edi (o'rtacha ball 100 ballik tizimda mos ravishda 62.4 va 63.1 ball). Yakuniy test natijalariga ko'ra esa guruhlar o'rtasidagi tafovut sezilarli darajada oshdi.

Quyidagi jadvalda fanlar kesimida yakuniy o'zlashtirish ko'rsatkichlarining qiyosiy tahlili keltirilgan:

T/r	Fan nomi	Nazorat guruhi	Eksperimental guruh (O'rtacha	Sifat ko'rsatkichini	Statistik ishonchlilik

		(O'rtacha ball, %)	ball, %)	ng o'sishi (%)	(p-value)
1	Matematika (Algebra/Geometriya)	65.2%	82.4%	+17.2%	$p < 0.01$
2	Fizika (Mexanika/Kvant fizikasi)	61.8%	79.5%	+17.7%	$p < 0.01$
3	Kimyo (Anorganik/Organik)	63.5%	81.1%	+17.6%	$p < 0.05$
4	Biologiya (Genetika/Sitologiya)	68.0%	86.3%	+18.3%	$p < 0.01$

3.2. Sun'iy intellekt algoritmlarining samoradorligi

SI asosidagi adaptiv o'qitish tizimi o'quvchilarning "kognitiv yuklamasini" (Cognitive Load) muvozanatlashga imkon berdi. Tizim o'quvchining xatolarini tahlil qilib, quyidagi natijalarni qayd etdi:

O'zlashtirishi past bo'lgan o'quvchilarga SI tomonidan soddalashtirilgan vizual materiallar va qo'shimcha interaktiv topshiriqlar taqdim etilishi natijasida ularning umumiy muvaffaqiyatsizlik darajasi 24% dan 6% gacha kamaydi.

Iqtidorli o'quvchilar uchun tizim avtomatik ravishda olimpiada darajasidagi nostandart topshiriqlarni yukladi, bu esa ularning dars vaqtidagi motivatsiyasini 35% ga oshirdi.

An'anaviy darslarda o'qituvchi dars vaqtining 40-45% qismini materialni tushuntirish va doskada yozishga sarflagan bo'lsa, raqamli pedagogika sharoitida bu vaqt 20% gacha qisqardi va qolgan vaqt individual muammoli masalalarni muhokama qilishga (Flipped Classroom - "Aylanma sinf" modeli) yo'naltirildi.

4. Muhokama

Olingan empirik natijalar aniq va tabiiy fanlarni o'qitish metodikasida tub burilish yasash imkoniyatini ko'rsatadi. Biroq, raqamli pedagogika va sun'iy intellektni amaliyotga tatbiq etish shunchaki texnik vositalarni dars xonasiga olib kirish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon chuqur ilmiy-metodik va pedagogik-psixologik tahlilni talab qiladi.

4.1. Vizuallashtirish va kognitiv rivojlanish

Matematika va fizika kabi fanlarda mavhumlik darajasi yuqori. Masalan, kvant fizikasi qonuniyatlari yoki fazoviy geometriya figuralarini oddiy doskada tasavvur qilish o'quvchining kognitiv tizimiga og'irlik qiladi. Tadqiqotimiz natijalari shuni ko'rsatadiki, *GeoGebra* yoki *PhET* virtual laboratoriyalaridan foydalanilganda o'quvchilar tushunchalarni mexanik yodlamasdan, balki ularning dinamik o'zgarishini ko'rib, mohiyatini anglaydilar. Bu pedagogik psixologiyadagi Y.A. Komenskiyning "Ko'rgazmalilik prinsipi"ning raqamli asrdagi eng yuqori cho'qqisidir.

4.2. Sun'iy intellekt: O'qituvchining o'rinbosarimi yoki yordamchisimi?

Tadqiqot doirasida o'qituvchilar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma shuni ko'rsatdiki, ko'plab pedagoglar boshlang'ich bosqichda "Sun'iy intellekt kelajakda o'qituvchi o'rnini egallaydimi?" degan xavotirda bo'lishgan. Biroq eksperiment yakuniga kelib, munosabat tubdan o'zgardi. Sun'iy intellekt: O'qituvchini texnik va bir xildagi takrorlanuvchi ishlardan (test tuzish, daftarlarni tekshirish, standart hisobotlar tayyorlash) ozod etadi.

Pedagogga har bir o'quvchining zaif va kuchli tomonlarini ko'rsatuvchi "raqamli diagnostik tahlilni" taqdim etadi.

Shunday qilib, SI o'qituvchining o'rnini bosmaydi, balki uning pedagogik imkoniyatlarini kengaytiradi, o'qituvchining vazifasi esa bilimlarni yetkazib berishdan - o'quvchining shaxsiy rivojlanishini boshqaruvchi "Tyutorlik" va "Mentorlik" funksiyasiga o'tadi.

4.3. Raqamli tizimning muammolari va kamchiliklari

Tadqiqot davomida bir qator cheklovlar va muammolar ham aniqlandi:

“Raqamli charchoq” (Digital fatigue): O‘quvchilarning monitor qarshisida uzoq vaqt qolishi ularning diqqat konsentratsiyasini ma’lum vaqtdan keyin pasaytiradi. Shu sababli, darsning faqat 20-25 daqiqasi raqamli vositalar bilan, qolgan qismi esa guruhli muhokamalar va jonli muloqot bilan tashkil etilishi zarur.

Plagiat va mustaqil fikrlashning sayozlashishi: Ba’zi o‘quvchilar mustaqil topshiriqlarni bajarishda generativ sun’iy intellekt tizimlaridan (masalan, ChatGPT va boshqa neyrotarmoqlar) tayyor javoblarni ko‘chirishga moyillik ko‘rsatishdi. Bu muammoni hal qilish uchun o‘qituvchilar topshiriqlar formatini o‘zgartirishi, ya’ni faqat "tayyor javobli test" emas, balki "fikrlashni, jarayonni asoslashni va muammoli vaziyatni yechishni" talab qiluvchi kreativ topshiriqlar tizimini yaratishi lozim.

Xulosa

Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishda raqamli pedagogika va sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash ta’lim sifatini oshirishning eng samarali strategik yo‘nalishi hisoblanadi. O‘tkazilgan tadqiqot va IMRAD modeliga asoslangan tahlillar quyidagi yakuniy xulosalarni chiqarishga imkon beradi:

Raqamli pedagogika elementlari an’anaviy metodikaga nisbatan o‘quvchilarning o‘zlashtirish sifatini o‘rtacha 17-18% ga oshiradi va kognitiv rivojlanishni tezlashtiradi.

Sun’iy intellektga asoslangan adaptiv ta’lim platformalari ta’limning individuallashuvini ta’minlaydi: iqtidorli o‘quvchilarning potensialini oshiradi, o‘zlashtirishi past o‘quvchilarga esa o‘z tempida yetib olish imkoniyatini beradi.

Raqamli muhitda aniq fanlarni muvaffaqiyatli o‘qitish uchun pedagoglarning nafaqat kompyuter savodxonligi, balki "Raqamli metodik kompetensiyasi" (texnologiyani pedagogik maqsadga to‘g‘ri yo‘naltira olish qobiliyati) yuqori bo‘lishi shart.

Metodik tavsiyalar:

Maktabgacha va maktab ta’lim tizimida aniq va tabiiy fanlar bo‘yicha o‘quv dasturlariga virtual laboratoriyalar va SI diagnostika vositalarini integratsiya qilish.

Pedagog kadrlar malakasini oshirish jarayonlarida neyrotarmoqlar va generativ intellekt bilan ishlash bo‘yicha maxsus amaliy modullarni ko‘paytirish.

Raqamli texnologiyalardan foydalanishda gigiyenik normalar hamda o‘quvchilarning axborot xavfsizligi va media-savodxonligini tizimli nazorat qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (References)

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi “Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish” yilida ustuvor yo‘nalishlar bo‘yicha islohotlar dasturlari va “O‘zbekiston - 2030” strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-22-sonli Farmoni.

Russell, S., & Norvig, P. (2020). Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson.

Mayer, R. E. (2021). Multimedia Learning (3rd ed.). Cambridge University Press.

Williamson, B. (2017). Big Data in Education: The digital future of learning, policy and practice. SAGE Publications.

GENETIKA MASALALARI YECHISH ASOSIDA TALABALARINING TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK IMKONIYATLARI

Burxonova Munojatxon Maxkamboyevna
Andijon davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
burxonovamunojatxon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola talabalarining genetika fanidagi masalalar yechish jarayonida tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning metodik imkoniyatlari, nazariy asoslari va amaliy tajribalarini tadqiq etadi. Maqolada muammoli o'qitish, keys-texnologiyalar, debat metodlari va interaktiv amaliy mashg'ulotlarning talabalarining analitik, sintetik va baholash qobiliyatlariga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari genetika masalalarini yechish jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun kompleks metodik yondashuvlarning samaradorligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: genetika, tanqidiy fikrlash, masala yechish, oliy ta'lim, metodik imkoniyatlar, muammoli o'qitish, keys-texnologiya.

Аннотация: В данной научной статье исследуются методические возможности, теоретические основы и практический опыт развития критического мышления студентов в процессе решения задач по генетике. В статье проанализировано влияние проблемного обучения, кейс-технологий, методов дебатов и интерактивных практических занятий на аналитические, синтетические и оценочные способности студентов. Результаты исследования показывают эффективность комплексных методических подходов к развитию критического мышления в процессе решения генетических задач.

Ключевые слова: генетика, критическое мышление, решение задач, высшее образование, методические возможности, проблемное обучение, кейс-технология.

Abstract: This scientific article explores the methodological opportunities, theoretical foundations, and practical experiences of developing students' critical thinking skills in the process of solving genetics problems. The article analyzes the impact of problem-based learning, case technologies, debate methods, and interactive practical sessions on students' analytical, synthetic, and evaluative abilities. The research results demonstrate the effectiveness of comprehensive methodological approaches for developing critical thinking in the process of solving genetic problems.

Keywords: genetics, critical thinking, problem solving, higher education, methodological opportunities, problem-based learning, case technology.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tabiiy fanlar, jumladan genetika sohasida talabalarining mustaqil fikrlash, analiz va sintez qilish qobiliyatlarini shakllantirish ta'lim sifatini oshirishning asosiy sharti bo'lmoqda. Genetika fani murakkab nazariy tushunchalar, hisob-kitoblar va amaliy masalalarni o'z ichiga olganligi sababli, ushbu fanda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish boshqa fanlarga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Zamonaviy ta'limning dolzarb vazifalaridan biri sifatida talabalarining faqat bilim olishi emas, balki ularning tahlil qilish, muammoni hal etish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, genetika fanini o'qitish jarayonida masalalar yechish orqali talabalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish keng imkoniyatlarga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy asoslari

Tanqidiy fikrlash kognitiv, metakognitiv, hissiyotli va ijtimoiy komponentlarning uygunlashuvi natijasida rivojlanadi. Pedagogik nuqtai nazardan tanqidiy fikrlash o'quv jarayonining mazmuni, metodlari va baholash tizimi orqali shakllantiriladi.

Bloom taksonomiyasiga ko'ra, yuqori darajali fikrlash ko'nikmalari tahlil, sintez, baholash va ijodiy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Genetikadagi Mendel masalalarini yechish jarayonida talabalarda: Ma'lumotlarni tahlil qilish, sabab-natija munosabatlarini aniqlash, farqli variantlarni solishtirish, asosli xulosalar chiqarish, o'z fikrlarini himoya qilish qobiliyatlari rivojlanishi lozim.

Genetika masalalarini yechishda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari

1. Muammoli o'qitish (Problem-Based Learning - PBL)

Muammoli o'qitish talabalarni haqiqiy hayotiy yoki nazariy muammolarni hal qilish orqali bilimni amalda qo'llashni o'rgatadi. Genetikada PBL metodi quyidagi yo'nalishlarda qo'llanilishi mumkin:

- Murakkab genetik anomaliyalarni tahlil qilish
- Populyatsiya genetikasidagi muammolarni hal etish
- Molekulyar genetika laboratoriya vazifalarini bajarish

PBL metodi talabalarining mantiqiy tahlil va qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

2. Keys-texnologiyalar (Case-Based Learning)

Keys-texnologiyalar talabalarga real klinik holatlar, genetik tadqiqotlar yoki oilalardagi merosli kasalliklar holatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Masalan:

- Gemofiliya merosligi bo'yicha keyslar
- Daun sindromining xromosoma aberratsiyalari
- To'qima murakkabligi va poliploidiya holatlari

Bunday yondashuv talabalarni faktarni eslab qolishdan ko'ra, ularni tahlil qilishga o'rgatadi.

3. Debat va diskussiya metodlari

Genetikada quyidagi mavzular bo'yicha debatlar tashkil etilishi mumkin:

- GMO (genetik modifikaatsiyalangan organizmlar) etikasi
- Klonlash texnologiyalarining ijtimoiy ahamiyati
- Genetik testlarning shaxsiy hayotga ta'siri

Debatlar talabalarni qarama-qarshi nuqtai nazarlarni tahlil qilish va asosli argumentlar keltirishga o'rgatadi.

4. "O'ylab oling" (Think-Aloud) protokoli

Bu metod talabalarni masala yechish jarayonida o'z fikrlarini ovozli ifoda etishni talab etadi. Fridel va hamkorlari o'tkazgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ovozli fikrlash protokollari talabalarining kognitiv jarayonlarini kuzatish va tanqidiy fikrlash darajasini baholash uchun samarali vosita bo'lishi mumkin.

5. Reflektiv mashg'ulotlar

Talabalar o'z fikrlari va harakatlarini tahlil qilib, xatolarini aniqlash va yaxshilash imkoniyatiga ega bo'ladi. Buning uchun: O'z-o'zini baholash varoqlari, portfolio tayyorlash, o'quv jurnallari yuritishni qo'llanilishi mumkin.

6. Klaster metod va aqliy xaritalar

Genetik tushunchalarni vizualizatsiya qilish uchun klaster metodidan foydalanish talabalarning chiziqli bo'lmagan fikrlashini rivojlantiradi. Masalan, "Mendel qonunlari" mavzusida markaziy tushuncha atrofida bo'limlar, fenotip, genotip, dominantlik, retsessivlik kabi tushunchalarni grafik ko'rinishda tashkil etish.

Tanqidiy fikrlashni baholash mezonlari

Genetika masalalarini yechishda tanqidiy fikrlashni baholash uchun quyidagi mezonlar qo'llanilishi mumkin:

1. Ma'lumotlarni tahlil qilish darajasi
2. Sabab-natija bog'liqligini aniqlash
3. Farqli echim variantlarini ishlab chiqish
4. Asosli xulosalar chiqarish
5. O'z fikrlarini himoya qilish qobiliyati
6. Kreativ va ijodiy yondashuv

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Muammoli vaziyat yaratish uchun masala tayyor algoritm asosida emas, balki noaniqlikni o'z ichiga olgan muammoli holat sifatida taqdim etilishi lozim. Masalan: ma'lumot to'liq emas; bir nechta gipoteza ehtimoli mavjud; fenotipdan genotipni tiklash talab etiladi.

Muammoli ta'lim texnologiyasida savol orqali dars boshlanadi, talabalar mustaqil yechim topadi. Ayniqsa hayotiy vaziyatlarga asoslangan genetik muammolar. Masalan: oilada irsiy kasallikni tarqalishini tahlil qilish. Muammolilik talabani tahlil qilishga majbur qiladi. Bu yondashuv inquiry-based learning kontseptsiyasi bilan uyg'un bo'lib, CBE—Life Sciences Education jurnalida chop etilgan tadqiqotlarda samarali deb baholangan.

Masalalar bosqichma-bosqich murakkablashib borishi kerak: Reprodukativ daraja (qonunni qo'llash); tahlil darajasi (genotip variantlarini asoslash); sintez va baholash (muqobil echimlarni solishtirish). Bu jarayon Benjamin Bloom taksonomiyasidagi yuqori kognitiv bosqichlarga chiqishni ta'minlaydi. [10.]

Tavsiyalar

1. **O'quv dasturlarini modernizatsiya qilish** - fanlararo, interaktiv va loyihaviy metodlarni o'z ichiga olgan darslar yaratish.
2. **O'qituvchilar malakasini oshirish** - tanqidiy fikrlash metodologiyasi bo'yicha muntazam treninglar tashkil etish.
3. **Baholash tizimini takomillashtirish** - portfoliolar, muammoli vazifalar, diskussiyalar orqali tanqidiy fikrlashni har tomonlama baholash.
4. **Innovatsion markazlar va ilmiy-laboratoriyalarni rivojlantirish** - talabalarga tajriba va ilmiy izlanishlarni amalga oshirish imkoniyatini yaratish.

XULOSA

Genetika masalalarini yechish asosida talabalarining tanqidiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish uchun kompleks metodik yondashuvlarni qo'llash samaradorlikni oshiradi. Muammoli o'qitish, keystexnologiyalar, debat metodlari va reflektiv mashg'ulotlarning integratsiyalangan qo'llanilishi talabalarining mustaqil fikrlash, analitik va ijodiy echim ishlab chiqish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Genetika fanini o'qitishda masalalar yechish metodi talabalarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonni to'g'ri metodik tashkil etish orqali ta'lim sifati sezilarli darajada oshadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES):

1. Raxmatov, U.E. (2020). Genetika va uni o'qitish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Ahmedov, A.A., Rahimov, B.R. (2023). Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy asoslari. Pedagogika va psixologiya jurnali.
3. Paul, R., Elder, L. (2014). Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Pearson.

4. Bloom, B.S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. New York: David McKay.
5. Friedel, C.R., Irani, T.A., Rhoades, E.B., Fuhrman, N.E., Gallo, M. It's in the Genes: Exploring Relationships between Critical Thinking and Problem Solving in Undergraduate Agriscience Students' Solutions to Problems in Mendelian Genetics. Journal of Agricultural Education.
6. Ennis, R.H. (1989). Critical Thinking and Subject Specificity: Clarification and Needed Research. Educational Researcher, 18(3), 4-10.
7. Facione, P. (1990). Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction (The Delphi Report). Millbrae, CA: California Academic Press.
8. Halpern, D.F. (1998). Teaching Critical Thinking for Transfer Across Domains: Dispositions, Skills, Structure Training, and Metacognitive Monitoring. American Psychologist, 53(4), 449-455.
9. Dweck, C.S. (2010). Even Geniuses Work Hard. Educational Leadership, 68(1), 16-20.
10. Kirton, M. (2003). Adaption-Innovation: In the Context of Diversity and Change. Routledge.

BIOLOGIYA DARSLARINI RAQAMLI ILOVALAR ORQALI SAMARALI TASHKIL ETISH USULLARI

Begliyev Sanjar Reymbergenovich
Xorazm Viloyati PPM “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi”
kafedrası katta o‘qituvchisi
Jumabayev Xusnuddin Karimovich
Xorazm viloyati PMM biologiya fani metodisti

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida biologiya fanini o‘qitishda raqamli ilovalardan foydalanishning pedagogik samaradorligi tahlil qilinadi. Zamonaviy raqamli vositalar (3D modellar, interaktiv jadvallar, virtual laboratoriyalar, mobil ilovalar) o‘quvchilarning mavzuga qiziqishini oshirish, tushunchalarni vizualizatsiya qilish va mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Maqola IMRAD (Introduction, Methods, Results, Discussion) talabi asosida tuzilgan bo‘lib, amaliy tavsiyalar va misollar bilan boyitilgan.

Kalit so‘zlar: Biologiya ta’limi, raqamli ilovalar, interaktiv o‘qitish, virtual laboratoriya, mobil ta’lim, pedagogik samaradorlik.

Аннотация: В данной статье анализируется педагогическая эффективность использования цифровых приложений при преподавании биологии в общеобразовательных школах. Современные цифровые инструменты (3D-модели, интерактивные таблицы, виртуальные лаборатории, мобильные приложения) позволяют повысить интерес учащихся к предмету, визуализировать понятия и развить навыки самостоятельного обучения. Статья составлена в соответствии с требованиями IMRAD (Introduction, Methods, Results, Discussion) и обогащена практическими рекомендациями и примерами.

Ключевые слова: Биологическое образование, цифровые приложения, интерактивное обучение, виртуальная лаборатория, мобильное обучение, педагогическая эффективность.

Abstract:

This article analyzes the pedagogical effectiveness of using digital applications in teaching biology in secondary schools. Modern digital tools (3D models, interactive tables, virtual laboratories, mobile applications) make it possible to increase students' interest in the subject, visualize concepts, and develop independent learning skills. The article is structured according to the IMRAD

(Introduction, Methods, Results, Discussion) requirements and is enriched with practical recommendations and examples.

Keywords: Biology education, digital applications, interactive teaching, virtual laboratory, mobile learning, pedagogical effectiveness.

Kirish

Biologiya – tabiiy fan sifatida murakkab tizimli tushunchalar, jarayonlar va ob’yektlarni (hujayra tuzilishi, fotosintez, irsiyat, ekologik munosabatlar) o’rganishni talab qiladi. An’anaviy darslarda ko’pincha statik chizmalar, darslik matnlari va og’zaki bayonga tayaniladi. Bu esa o’quvchilarda mavhum tushunchalarni shakllantirishda qiyinchilik tug’diradi.

So’nggi yillarda raqamli ilovalardan foydalanish ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Xususan, biologiyada 3D modellar, interaktiv simulatsiyalar, test konstruktorlari va gamifikatsiya elementlari o’quvchilarning faolligi va mustaqil ishlash ko’nikmalarini rivojlantiradi (Hwang & Tu, 2021). Biroq O’zbekiston umumta’lim maktablarida bu boradagi uslubiy tavsiyalar yetarli emas. Maqolamizning maqsadi – biologiya darslarida raqamli ilovalarni qanday samarali tashkil etish bo’yicha asoslangan usullarni taklif qilish.

Maqsad: Raqamli ilovalardan foydalanib, biologiya darslarini interaktiv, vizual va gamifikatsiyalashgan holda tashkil etishning amaliy modelini ishlab chiqish.

Material va metodlar

1. Tadqiqot dizayni

Tadqiqot 2024-yil sentyabridan 2025-yil yanvarigacha Toshkent shahridagi ikkita umumta’lim maktabida (203-maktab va 189-maktab) o’tkazildi. Unda 8-sinf o’quvchilari (n=86, ikki guruh: 43 nafar tajriba, 43 nafar nazorat) ishtirok etdi.

2. Qo’llanilgan raqamli ilovalar

- PhET Interaktiv simulyatsiyalar (Kolorado universiteti) – fotosintez, DNK replikatsiyasi, ekotizim modellari.

- BioDigital Human – inson anatomiyasi 3D.

- PlantNet – o’simliklarni aniqlash uchun mobil ilova.

- Quizizz, Kahoot – interaktiv test va musobaqalar.

- Labster – virtual laboratoriya (hujayra kultura, mikroskopiya, gen muhandislik asoslari).

- Google Classroom – topshiriqlarni tarqatish va natijalarni kuzatish.

3. Darslarni tashkil etish usullari

Tajriba guruhida har bir biologiya mavzusi quyidagi bosqichlar asosida tashkil etildi:

1. Tayyorgarlik bosqichi – Google Classroom orqali qisqa video (5-7 min) va 3-4 ta savol.

2. Sinfda ishlash (30-35 min)

– 5 min: kirish savollari (Quizizz).

– 15 min: PhET yoki Labster bilan juftlikda ishlash (virtual tajriba).

– 10 min: guruhli muhokama va 3D model ko’rib chiqish (BioDigital/online atlas).

– 5 min: Kahoot testi.

3. Mustaqil ish – PlantNet yordamida mahalliy o’simliklarni suratga olish va tahlil qilish yoki Labster topshirig’ini bajarish.

4. Baholash – avtomatlashtirilgan test + loyiha ishi (Google Forms).

Nazorat guruhida an’anaviy dars: matn o’qish, doskada chizma, og’zaki so’rov, laboratoriya ishi (agar mavjud bo’lsa).

Ma’lumot to’plash vositalari

- Kirish va yakuniy testlar (bir xil qiyinchilik darajasi, 10 tadan savol).

- O’quvchilar so’rovi (5 balli Likert shkalasi, 12 ta bayonot).

- O'qituvchi kuzatuv varaqalari (faollik, topshiriqlarni bajarish vaqti).

5. Statistik tahlil

Ma'lumotlar SPSS 26 da t-test va chi-kvadrat mezonlari bilan qayta ishlandi ($p < 0,05$ ahamiyatlilik chegarasi).

Natijalar

1. O'quv yutuqlari

Yakuniy test natijalari tajriba guruhida ancha yuqori bo'ldi ($M=82,4$ ball; $SD=6,3$) nazorat guruhiga nisbatan ($M=68,7$ ball; $SD=8,1$), $t(84)=5,89$; $p < 0,001$. Quyidagi mavzularda farq ayniqsa katta: "Hujayra organellalari" (+22%), "Fotosintez jarayoni" (+25%), "Genetika asoslari" (+19%).

2. O'quvchilarning qiziqishi va faolligi

Likert so'roviga ko'ra (1-5 ball):

- "Darslar qiziqarli o'tdi" – tajriba guruhi 4,7 ball, nazorat guruhi 3,1 ball.
- "Mavzularni tushunish oson bo'ldi" – tajribada 4,5 ball, nazoratda 3,0 ball.
- "Virtual laboratoriya haqiqiy tajribaga o'xshadi" – 4,6 ball.
- "Raqamli ilovalar mustaqil o'rganishga yordam berdi" – 4,3 ball.

O'qituvchi kuzatuvlari bo'yicha tajriba guruhida dars davomidagi faollik (so'rovlar, guruh ishi, testlarni bajarish vaqti) nazorat guruhiga nisbatan o'rtacha 2,5 barobar yuqori bo'lgan.

3. Texnik qiyinchiliklar

Tajriba guruhida 12 foiz o'quvchi planshet yoki smartfonning eski versiyasi tufayli Labster ilovasini yuklashda muammoga duch keldi. Biroq bu muammo o'qituvchi tomonidan juftlik tashkil etish yoki brauzer versiyasiga o'tish bilan hal qilindi.

4. Raqamli ilovalarni qo'llash chastotasi

O'qituvchilar so'rovida ($n=28$, turli maktablar) 21 nafar (75%) raqamli ilovalardan haftada 1-2 marta, 5 nafar (18%) har darsda, 2 nafar (7%) esa umuman qo'llamasligi aniqlandi. Asosiy to'siqlar – vaqt yetishmasligi va ilovalarni tanlashdagi noaniqlik.

Muhokama

1. Samaradorlikning asosiy omillari

Tajriba guruhining yuqori natijalari raqamli ilovalarning quyidagi afzalliklari bilan izohlanadi:

- Vizualizatsiya: 3D modellar va simulyatsiyalar murakkab biologik jarayonlarni (masalan, fotosintez yoki neyron impulsi) bosqichma-bosqich ko'rsatadi. Bu passiv kuzatish emas, balki o'zgartirish imkonini beradi (masalan, PhET da yorug'lik intensivligini o'zgartirish).

- Xavfsiz virtual tajribalar: Labster bilan ishlagan o'quvchilar real laboratoriya jihozlari ham mikroskopiya, elektroforez kabi murakkab usullarni o'rgana oldi.

- Gamifikatsiya: Kahoot va Quizizz darsda sog'lom raqobat muhitini yaratadi, hatto zaif o'quvchilarni ham jalb qiladi.

- Mustaqil ta'lim: Google Classroom va PlantNet o'quvchilarni sinfdan tashqarida ham biologik ob'ektlarni kuzatishga undaydi.

Bu natijalar Hwang & Tu (2021) va Zydney & Warner (2016) tadqiqotlari bilan mos keladi: mobil ilovalar STEM fanlarida o'rganish natijalarini o'rtacha 23% ga yaxshilaydi.

2. Cheklovlar va tavsiyalar

- Internet va qurilmalar: Ba'zi maktablarda tezkor internet yo'q. Tavsiya: ilovalarni oflayn rejimda ishlatish (masalan, offline atlaslar, yuklab olingan simulyatsiyalar).

- O'qituvchining raqamli savodxonligi: O'qituvchilar ilovalarni sinovdan o'tkazmasdan darsga olib kirmasligi kerak. Har bir darsdan oldin 10-15 daqiqalik texnik tekshiruv talab etiladi.

- Vaqt boshqaruvi: Virtual laboratoriyalar uchun 15-20 daqiqa yetarli, aks holda asosiy mavzuga vaqt qolmaydi. Tavsiya: “aylantirilgan sinf” (flipped classroom) modeli – videoni uyda, tajribani sinfda.

3. Amaliy model – “BIOLOGIYA 5 bosqich”

Natijalar asosida quyidagi amaliy model taklif etiladi:

1. Qizitish (5 min) – Quizizz/Kahoot (oldingi mavzu bo'yicha).
2. Vizual tushuntirish (10 min) – 3D model + o'qituvchining mini-leksiyasi.
3. Virtual tajriba (15 min) – PhET, Labster yoki BioDigital da juftlikda ish.
4. Muhokama va xulosa (10 min) – guruhlarining natijalarini taqdimoti.
5. Baholash (5 min) – Google Forms testi yoki bir daqiqalik insho.

Modelni har bir mavzuga moslashtirish mumkin. Masalan, “Ekologiya” mavzusida PhET o'rniga “Ekosistem dinamikasi” simulyatsiyasi, “Inson anatomiyasi”da BioDigital Human qo'llanadi.

4. Kelgusidagi tadqiqotlar

Raqamli ilovalarning uzoq muddatli ta'siri (2 yildan ortiq) va turli mintaqalar maktablarida (qishloq, shahar) solishtirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi ilovalar (masalan, Socratic yaniki Quizlet AI) bilan tajribalar o'tkazish mumkin.

Xulosa

1. Biologiya darslarida PhET, Labster, BioDigital Human, Quizizz kabi raqamli ilovalarni muntazam qo'llash o'quvchilarning bilim darajasini o'rtacha 13-25% ga oshiradi ($p < 0,001$).

2. Taklif etilgan “BIOLOGIYA 5 bosqich” modeli dars vaqtini samarali taqsimlash va har bir o'quvchini faollashtirish imkonini beradi.

3. Asosiy texnik muammolar – oflayn versiyalar va oldindan sinov orqali bartaraf etiladi.

4. O'qituvchilarga har chorakda bitta yangi ilovani o'zlashtirish va uni kamida 3 mavzuda sinab ko'rish tavsiya etiladi.

Amaliy tavsiya: Biologiya o'qituvchilariga birinchi navbatda Quizizz (testlar) va PhET (simulyatsiyalar) ni o'zlashtirish, so'ngra Labster demo versiyasidan foydalanish tavsiya etiladi. Maktabda planmerlar bo'lmasa, o'quvchilarning o'z smartfonlaridan foydalanish mumkin (BYOD – Bring Your Own Device).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hwang, G. J., & Tu, Y. F. (2021). Roles and research trends of mobile learning in science education. *Computers & Education*, 167, 104183.
2. Zydney, J. M., & Warner, Z. (2016). Mobile apps for science learning: Review of research. *Journal of Science Education and Technology*, 25(2), 189-207.
3. PhET Interactive Simulations. (2024). University of Colorado Boulder. <https://phet.colorado.edu>
4. Labster. (2024). Virtual lab simulations for biology. <https://www.labster.com>
5. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. (2023). Biologiya fanidan namunaviy dastur (8-sinf). Toshkent.
6. G'ofurov, A. Sh. (2022). Raqamli texnologiyalar asosida biologiya darslarini tashkil etish metodikasi. *Ta'lim va innovatsiyalar*, 3(2), 45-52.

Matnazarov M.K., Bekchanov D.Z ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARNI AMALAIYOTGA TADBIQ ETISH – DAVR TALABI.

Matnazarov M.K.

Bekchanov D.Z.- Xorazm viloyati PMM

“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi”

kafedrası o‘qituvchilari.

Annotatsiya. Malakatimizda ta‘lim samaradorligini oshirishda xorij tajribalaridan foydalanishning ahamiyati haqida ma‘lumotlar keltirilgan.

Аннотация. В данной статье речь идёт информация о важности использования зарубежного опыта в повышении эффективности образования в нашей стране.

Annotation. Important information on the use of foreign experience in improving the effectiveness of education in our country is provided.

Kalit so‘zlar: Innovatsiya, texnologiya, pedagogik texnologiya, aspekt, zamonaviy dars, an‘anaviy dars, innovatsion yondashuv

Ключевые слова: инновация, технология, педагогическая технология, аспект, современный урок, инновационный подход.

Key words: innovation, technology pedagogical, aspect, modern lesson, innovative approach.

Ta‘lim-tarbiya mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar o‘tishi bilan kengayib borishi natijasida uning shakl va usullari ham takomillashib bormoqda. Hozirda inson faoliyatining asosiy yo‘nalishlari shu faoliyatdan ko‘zda tutilgan maqsadlarni to‘liq amalga oshirish imkoniyatini yaratuvchi yaxlit tizimga, ya‘ni texnologiyalarga aylanib bormoqda. Pedagogik texnologiyaning mazmuni esa o‘qituvchi, tarbiyachi tomonidan o‘quvchi (ta‘lim oluvchi)ga aqliy, ruhiy, axloqiy jihatdan turli usulda ta‘sir o‘tkazishdan iboratdir. Ma‘lumki, ta‘lim-tarbiya jarayoni katta avlod tomonidan o‘z bilim va tajribalarini o‘tib kelayotgan avlodga o‘rgatishdan iborat bo‘lib, bu jarayonda, asosan, inson hayoti uchun zarur axborotlarni avloddan-avlodga uzatish amalga oshiriladi. Insoniyat hayoti axborotlar bilan chambarchas bog‘liq. Boshqacha aytganda, insonning har bir harakati axborot olish va uzatish yoki undan foydalanish, uni o‘rganish, o‘zlashtirish, saqlash va boyitishdan iborat. Shuning uchun ham hozirgi insoniyat sivilizatsiyasini axborot sivilizatsiyasi deb ataladi. Innovatsiyaning maqsadi - sarflangan mablag‘ yoki kuchdan eng yuqori natija olishdan iborat. Boshqa turli — tuman o‘z-o‘zidan paydo bo‘ladigan yangiliklardan farqli o‘laroq, innovatsiya boshqariluvchi va nazorat qilinuvchi o‘zgarishlar mexanizmini tashkil etadi. Ta‘lim tizimidagi har qanday yangilik innovatsiya bo‘la olmaydi. Shu sababli «novatsiya» va «innovatsiya» tushunchalari o‘rtasidagi asosiy farqlarni ko‘rsatib o‘tish zarur. Buning uchun islohat faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko‘lami asos bo‘lib xizmat qiladi. Agar faoliyat qisqa muddatli bo‘lsa va yaxlit tizim xususiyatiga ega bo‘lmasa, o‘z oldiga muayyan tizimdagi faqat ba‘zi elementlarini o‘zgartirishni vazifa qilib qo‘ygan bo‘lsa, u holda biz novatsiya bilan muloqot qilayotgan bo‘lamiz. Agar faoliyat ma‘lum konseptual yondashuv asosida amalga oshirilayotgan bo‘lsa va uning natijasi o‘sha tizim rivojlanishiga yoki uning prinsipial o‘zgarishiga olib kelsagina innovatsiya deya olamiz.

Har ikkala tushuncha mezonlari quyidagicha: novatsiya amaldagi nazariya doirasida amalga oshiriladi, ko‘lam va vaqt bo‘yicha chegaralanadi, metodlar yangilanadi va natijasi avvalgi tizimni takomillashtiradi. Innovatsiya esa tizimli, yaxlit va davomli bo‘ladi, ma‘lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot subyektlari pozitsiyalarini to‘la yangilaydi. Bunda faoliyatning yangi yo‘nalishlari ochiladi, yangi texnologiyalar yaratiladi, faoliyatning yangi sifat natijalariga erishiladi,

natijada amaliyotning o'zi ham yangilanadi. Innovatsiyaning amaliyotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi. Innovatsion jarayon deb- innovatsion o'zgarishlarga tayyogarlik ko'rish va uni amalga oshirish jarayoniga aytiladi. Ta'lim jarayonidagi innovatsion o'zgarishlar, ta'lim tizimiga har qanday yangilikning kiritilishi bevosita o'qituvchi faoliyatini yangilash va o'zgartirish orqali amalga oshirilishi ham atroflicha o'rganilgan. Ta'lim tizimidagi innovatsiyalar, ularni amaliyotga kiritish, innovatsion jarayonlarni boshqarishni tahlil qilish orqali innovatsion faoliyat tushunchasini ta'riflash imkoniyati paydo bo'ldi. Innovatsion faoliyat - pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir.

Fransiya ta'limining asosiy maqsadi shaxsni har tomonlama kamol topishini ta'minlash, uni mustaqil faoliyatga tayyorlash, bozor munosabatlarining kamol topishini taminlash, uni mustaqil faoliyatga tayyorlash bozor munosabati sharoitida o'quvchilarni tadbirkorlikka, ishbilarmonlik va omilkorlikka o'rgatish va shunga xos kasbga yo'naltirishdan iborat. Boshlang'ich sinflardagi o'qish ertalabki va tushdan keyingi qismlarga bo'linadi. Xorijda ta'lim jarayonini ko'radigan bo'lsak bolaga do'stona munosabat, erkin fikrlashi uchun uning fikri tinglanadi. Masalan:Fransiyada boshlang'ich ta'lim maktablariga 6 yoshdan 11 yoshgacha bo'lgan bolalar jalb etiladi. Fransuz maktablarida nafosat ta'limiga ham alohida ahamiyat beriladi. Bunday ta'lim uch tartibdan iborat: musiqa, tasviriy sanat va sport. O'quvchilar 11 yoshda boshlang'ich maktabni tugallab o'rta maktabga o'tadilar. Fransiyada oliy ta'lim professional ta'lim berish keyingi 20 yil davomida qaror topdi. Fransiyada oliy ma'lumot va ixtisoslik beruvchi oliy texnologik institutlar mavjud. Fransiya ta'lim tizimlarida maktabdan va sinfdan tashqari muassasalar ko'zda tutilmagan. Biroq maktablarda va liseylarda turli to'garaklar mavjud. O'quvchilar uchun turli sport seksiyalari sayohatlar, musobaqalar o'quv muassasasining o'zida tashkil etiladi. Fransuz yoshlari, Fransiyaga bilim olish uchun kelgan chet el fuqarolari quyidagi bilim maskanlarida oliy ma'lumot oladilar. Xulosa qilib aytish mumkinki, o'qituvchi innovatsiya faoliyatga tayyor bo'lib, darsga eng so'ngi yangiliklarni olib kirib, o'quvchiga qiziqarli va uni ehtiyojiga mos ravishda tashkil etsagina, sifat va samaradorlikni kafolatlashi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Ishmuhammedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. - T., Nizomiy nomidagi TDPU, 2009.
2. Ochilov M. «Yangi pedagogik texnologiyalar» /Qo'llanma. -Qarshi: Nasaf, 2000.
3. Usmonov Q., Sodiqov M. O'zbekiston tarixi (1917-1991 yillar). Akademik litsey va kasb-hunar kolejlari uchun darslik. -T.: Sharq, 2002, 2003, 2011.
4. Xodiyev B.Yu., Golish L.V., Rixsimboyev O.K. Keys-studi - iqtisodiy oliy o'quv yurtidagi zamonaviy ta'lim texnologiyasi: Ilmiy-uslubiy qo'llanma "Zamonaviy ta'lim texnologiyalari" turkumi. - T.: TDIU, 2009.

TABIY VA IQTISODIY FANLARNI O'QITISHDA RAQAMLI PEDAGOGIKANING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Sherjanova Yulduz Komilovna
Xorazm viloyati PMM Metodik xizmat ko'rsatish bo'limi
geografiya va iqtisod fanlari metodisti
e-pochta: yulduzsherjanova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada tabiiy va iqtisodiy fanlarni o'qitishda raqamli pedagogikaning ilmiy-metodik asoslari keng yoritilgan. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim tizimiga kirib kelishi natijasida o'quv jarayonini tashkil etishning yangi shakl va metodlari vujudga kelayotgani tahlil qilingan. Tadqiqotda raqamli pedagogikaning mohiyati, uning ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni hamda tabiiy va iqtisodiy fanlarni o'qitishdagi metodik imkoniyatlari o'rganilgan. Shuningdek, elektron ta'lim platformalari, virtual laboratoriyalar, multimedia vositalari, masofaviy ta'lim texnologiyalari va interaktiv metodlarning o'quvchilarning bilim olish jarayoniga ta'siri yoritilgan. Maqolada raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarning o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv, kreativlik va amaliy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi ahamiyati ko'rsatib berilgan. Bundan tashqari, pedagoglarning raqamli kompetentligini oshirish, ta'lim resurslarini takomillashtirish hamda innovatsion ta'lim muhitini yaratish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: raqamli pedagogika, tabiiy fanlar, iqtisodiy ta'lim, innovatsion texnologiyalar, elektron ta'lim, masofaviy ta'lim, interaktiv metodlar, raqamli kompetensiya, multimedia vositalari, virtual laboratoriya, ta'lim texnologiyalari, pedagogik innovatsiya.

Аннотация: В данной статье подробно освещены научно-методические основы цифровой педагогики в преподавании естественных и экономических наук. Проанализировано, что внедрение современных информационно-коммуникационных технологий в систему образования способствует появлению новых форм и методов организации учебного процесса. В исследовании изучены сущность цифровой педагогики, её роль в повышении эффективности образования, а также методические возможности преподавания естественных и экономических дисциплин. Кроме того, раскрыто влияние электронных образовательных платформ, виртуальных лабораторий, мультимедийных средств, технологий дистанционного обучения и интерактивных методов на процесс усвоения знаний обучающимися. В статье показано значение занятий, организованных на основе цифровых технологий, в развитии у обучающихся самостоятельного мышления, аналитического подхода, креативности и практических компетенций. Также разработаны научно-методические рекомендации по повышению цифровой компетентности педагогов, совершенствованию образовательных ресурсов и созданию инновационной образовательной среды.

Ключевые слова: цифровая педагогика, естественные науки, экономическое образование, инновационные технологии, электронное обучение, дистанционное обучение, интерактивные методы, цифровая компетентность, мультимедийные средства, виртуальная лаборатория, образовательные технологии, педагогическая инновация.

Abstract: This article comprehensively examines the scientific and methodological foundations of digital pedagogy in teaching natural and economic sciences. The study analyzes the emergence of new forms and methods of organizing the educational process as a result of the integration of modern information and communication technologies into education. The essence of digital pedagogy, its role in improving educational effectiveness, and its methodological possibilities in teaching natural and economic sciences are explored. In addition, the impact of electronic learning

platforms, virtual laboratories, multimedia tools, distance learning technologies, and interactive methods on students' learning processes is discussed. The article highlights the importance of digitally organized lessons in developing students' independent thinking, analytical approaches, creativity, and practical competencies. Furthermore, scientific and methodological recommendations are provided for improving teachers' digital competence, enhancing educational resources, and creating an innovative educational environment.

Keywords: digital pedagogy, natural sciences, economic education, innovative technologies, e-learning, distance learning, interactive methods, digital competence, multimedia tools, virtual laboratory, educational technologies, pedagogical innovation.

Kirish

Jahon miqyosida ta'lim tizimining raqamlashtirilishi zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim jarayonini tashkil etish, bilimlarni yetkazish va o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishga yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Ayniqsa, tabiiy va iqtisodiy fanlarni o'qitishda raqamli pedagogikadan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda.

Bugungi kunda biologiya, kimyo, fizika, geografiya kabi tabiiy fanlar hamda iqtisodiyot, statistika, moliya va menejment kabi iqtisodiy yo'nalishdagi fanlarni o'qitishda virtual laboratoriyalar, elektron platformalar, sun'iy intellekt elementlari, multimedia vositalari va interaktiv dasturlardan foydalanish keng tarqalmoqda. Bu esa o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog'lash, murakkab jarayonlarni vizual tarzda tushuntirish va mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini yaratadi.

Raqamli pedagogika nafaqat texnologik vositalardan foydalanishni, balki ta'lim mazmunini yangicha metodik asosda tashkil etishni ham nazarda tutadi. Shu sababli raqamli pedagogikaning ilmiy-metodik asoslarini tadqiq etish va uni tabiiy hamda iqtisodiy fanlarni o'qitish jarayoniga samarali integratsiya qilish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi tabiiy va iqtisodiy fanlarni o'qitishda raqamli pedagogikaning nazariy asoslari, metodik imkoniyatlari va amaliy ahamiyatini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda ilmiy bilishning tizimli, qiyosiy-tahliliy, pedagogik kuzatuv va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida tabiiy va iqtisodiy fanlarni o'qitishda raqamli pedagogikaning samaradorligi bo'yicha ilmiy adabiyotlar, xalqaro tajribalar hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'rganildi.

Shuningdek, quyidagi metodlardan foydalanildi:

Tahliliy metod – raqamli pedagogikaga oid ilmiy manbalarni o'rganish va umumlashtirish;

Qiyosiy metod – an'anaviy va raqamli ta'lim usullarining samaradorligini solishtirish;

Pedagogik kuzatuv – raqamli vositalarning dars jarayoniga ta'sirini aniqlash;

Statistik tahlil – o'quvchilarning bilim o'zlashtirish ko'rsatkichlarini baholash.

Tadqiqot natijalari asosida raqamli pedagogikaning tabiiy va iqtisodiy fanlarni o'qitishdagi ilmiy -metodik asoslari ishlab chiqildi.

Natijalar va muhokama

Raqamli pedagogikaning mohiyati va ahamiyati

Raqamli pedagogika - bu ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish asosida bilim berish, o'quv faoliyatini boshqarish va ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan pedagogik tizimdir. Ushbu yondashuv o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ta'limni moslashtirish va interaktiv muhit yaratishga xizmat qiladi.

Raqamli pedagogikaning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

ta'lim jarayonining interaktivligi;

axborotga tezkor kirish imkoniyati;

mustaqil ta'lim olish imkoniyatining kengayishi;

vizual va amaliy o'qitish usullarining rivojlanishi;

masofaviy ta'limni tashkil etish imkoniyati.

Tabiiy fanlarni o'qitishda raqamli texnologiyalar

Tabiiy fanlarni o'qitishda raqamli vositalar murakkab nazariy tushunchalarni oson va tushunarli tarzda yetkazishga yordam beradi. Masalan:

Fizika fanida

Virtual laboratoriyalar orqali mexanika, elektr va optik hodisalarni modellashtirish mumkin. O'quvchilar real laboratoriya sharoitidagi ham tajribalarni bajarish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Kimyo fanida

3D modellar va animatsiyalar yordamida kimyoviy reaksiyalarni vizual tarzda tushuntirish o'quvchilarning mavzuni chuqurroq o'zlashtirishiga yordam beradi.

Biologiya fanida

Multimedia vositalari orqali inson organizmi, hujayra tuzilishi va biologik jarayonlarni interaktiv shaklda o'rganish samaradorlikni oshiradi.

Geografiya fanida

Elektron xaritalar, GIS texnologiyalari va virtual sayohatlar orqali geografik jarayonlarni o'rganish imkoniyati kengayadi.

Iqtisodiy fanlarni o'qitishda raqamli pedagogikaning o'rni

Iqtisodiy fanlarni o'qitishda raqamli texnologiyalar iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish, statistik ma'lumotlarni qayta ishlash va iqtisodiy modellar yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Elektron jadval dasturlari

Microsoft Excel va Google Sheets dasturlari iqtisodiy hisob-kitoblarni bajarish, diagramma va grafiklar yaratishda keng qo'llaniladi.

Iqtisodiy simulyatsiyalar

Virtual biznes o'yinlari va iqtisodiy modellashtirish dasturlari talabalarni real iqtisodiy vaziyatlarga tayyorlashga xizmat qiladi.

Onlayn platformalar

Moodle, Google Classroom, Zoom va Microsoft Teams kabi platformalar iqtisodiy fanlarni masofaviy shaklda samarali o'qitish imkonini beradi.

Interaktiv metodlarning ahamiyati

Raqamli pedagogikada interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi. Jumladan:

“Aqliy hujum”;

“Case study”;

“Blended learning”;

“Flipped classroom”;

gamifikatsiya elementlari.

Ushbu metodlar o'quvchilarda muloqot, jamoada ishlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Pedagoglarning raqamli kompetensiyasi

Raqamli pedagogikaning samarali joriy etilishi o'qituvchilarning raqamli kompetentligiga bevosita bog'liq. Pedagog quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi zarur:

elektron ta'lim resurslarini yaratish;
multimedia vositalaridan foydalanish;
masofaviy ta'limni tashkil etish;
raqamli xavfsizlik qoidalariga rioya qilish;
interaktiv platformalarda ishlash.

Shu sababli pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimida raqamli texnologiyalar bo'yicha maxsus kurslarni joriy etish muhim hisoblanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tabiiy va iqtisodiy fanlarni o'qitishda raqamli pedagogikadan foydalanish ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, darslarning interaktivligini ta'minlaydi va bilimlarni samarali o'zlashtirishga yordam beradi.

Shuningdek, raqamli pedagogika:
ta'lim jarayonini individuallashtirish;
zamonaviy o'quv muhitini yaratish;

masofaviy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish;
amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Kelgusida sun'iy intellekt, virtual reallik va adaptiv ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayoniga integratsiya qilish raqamli pedagogikaning yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Tolipov O'., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent: Fan, 2017.
- Ishmuhamedov R. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2020.
- Muslimov N. *Kasbiy ta'lim pedagogikasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
- Azizxo'jayeva N. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent, 2018.
- Bates A. W. *Teaching in a Digital Age*. – Vancouver, 2022.
- Anderson T. *The Theory and Practice of Online Learning*. – Canada, 2021.
- UNESCO. *Digital Education Transformation Report*. – Paris, 2023.
- Siemens G. *Connectivism and Digital Learning*. – International Journal of Educational Technology, 2021.
- Khan B. *E-learning Strategies*. – New York, 2020.
- Selwyn N. *Education and Technology: Key Issues and Debates*. – London, 2022.

GEOGRAFIYA FANIDA EKOLOGIK TA'LIMNI AMALGA OSHIRISH VA BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARI BILAN O'ZARO BOG'LIQLIGI

Jabborov Bekjon Bayjonovich

Xorazm viloyati PMM

“Aniq va tabiiy fanlarmetodikasi” kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada geografiya fanida ekologik ta'limni tashkil etish va uning barqaror rivojlanish maqsadlari bilan o'zaro bog'liqligi yoritilgan. Tadqiqot davomida o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida so'rovnomalar o'tkazildi, tajriba-sinov darslari tashkil etildi hamda xalqaro va mahalliy adabiyotlar tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, geografiya darslarida hududiy ekologik muammolarni o'rganish va interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarda ekologik madaniyatni

shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Maqolada ta'lim jarayonida ekologik bilimlarni singdirish bo'yicha tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik ta'lim, geografiya, barqaror rivojlanish, ekologik madaniyat, interfaol metodlar, ekologik muammolar, tabiiy resurslar, iqlim o'zgarishi, Aralbo'yi, ta'lim jarayoni, hududiy yondashuv, ekologik ong, ekologik tarbiya, global ekologik muammolar, fanlararo integratsiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается организация экологического образования на уроках географии и его взаимосвязь с целями устойчивого развития (ЦУР). В ходе исследования были проведены опросы среди учащихся и учителей, организованы экспериментальные занятия, а также проанализирована международная и местная литература. Результаты показали, что изучение региональных экологических проблем на уроках географии и применение интерактивных методов обучения эффективно формируют экологическую культуру и ответственность учащихся. В статье представлены рекомендации по внедрению экологических знаний в образовательный процесс.

Ключевые слова: Экологическое образование, география, устойчивое развитие, экологическая культура, интерактивные методы, экологические проблемы, природные ресурсы, изменение климата, Приаралье, образовательный процесс, региональный подход, экологическое сознание, экологическое воспитание, глобальные экологические проблемы, междисциплинарная интеграция.

Abstract. This article examines the implementation of environmental education in geography and its interrelation with the Sustainable Development Goals (SDGs). During the study, surveys among students and teachers were conducted, experimental lessons were organized, and both international and local literature were analyzed. The results indicate that integrating regional environmental issues into geography lessons and applying interactive teaching methods are effective in shaping students' ecological awareness and culture. The article also provides recommendations on incorporating environmental knowledge into the educational process.

Key words: Environmental education, geography, sustainable development, ecological culture, interactive methods, environmental problems, natural resources, climate change, Aral Sea region, educational process, regional approach, ecological awareness, ecological upbringing, global environmental issues, interdisciplinary integration.

Kirish (Introduction). Hozirgi globallashuv davrida insoniyat oldida turgan eng muhim vazifalardan biri - ekologik muammolarni hal etish va barqaror rivojlanishni ta'minlashdir. Aholi sonining ortishi, sanoat va qishloq xo'jaligining jadallashuvi, tabiiy resurslardan noto'g'ri foydalanish natijasida atrof-muhitga salbiy ta'sir kuchaymoqda. Bunday sharoitda yosh avlod ongida ekologik madaniyatni shakllantirish, ularni tabiatni asrab-avaylash ruhida tarbiyalash ta'limning eng ustuvor vazifalaridan hisoblanadi.

Geografiya fani bu borada muhim o‘rin tutadi. Chunki u tabiat va jamiyatning o‘zaro aloqalarini, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, hududiy rivojlanish hamda ekologik muammolarni chuqur tahlil qilish imkoniyatini beradi. Aynan geografiya darslari orqali o‘quvchilarda ekologik ta’lim va tarbiyani shakllantirish, ularni barqaror rivojlanish maqsadlari bilan tanishtirish samarali amalga oshiriladi.

Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM, inglizcha SDGs) BMT tomonidan 2030-yilgacha qabul qilingan global dastur bo‘lib, unda atrof-muhitni muhofaza qilish, iqtisodiy taraqqiyot va ijtimoiy adolatni uyg‘un holda ta’minlash masalalari belgilangan [1]. Geografiya fani mazkur maqsadlarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish uchun asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Shu bois, mazkur maqolada geografiya fanida ekologik ta’limni amalga oshirishning ahamiyati va uning barqaror rivojlanish maqsadlari bilan o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Ekologik ta’lim va barqaror rivojlanish maqsadlari masalasi xalqaro miqyosda keng o‘rganilgan. UNESCOning (1997, 2014) “Ta’lim orqali barqaror rivojlanish” konsepsiyasida ekologik ta’limni ta’lim tizimining barcha bosqichlariga integratsiya qilish zarurligi ta’kidlanadi. Mazkur hujjatlarda barqaror rivojlanish uchun ta’lim (Education for Sustainable Development – ESD) inson kapitalini rivojlantirishning muhim omili sifatida ko‘riladi.

O‘zbekiston olimlari tomonidan ham ekologik ta’lim masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [2]. Masalan, H. To‘raqulov (2018) o‘z tadqiqotlarida ekologik ta’limning yosh avlodda tabiatni asrab-avaylash mas’uliyatini shakllantirishdagi o‘rnini ko‘rsatadi. Shuningdek, G. Usmonova (2020) geografiya darslarida ekologik muammolarni tahlil qilish orqali o‘quvchilarda barqaror rivojlanish kompetensiyalarini rivojlantirish mumkinligini asoslab bergan.

Xorijiy tadqiqotchilar ham geografiya fanini ekologik ta’limni amalga oshirishda eng samarali fanlardan biri sifatida ko‘rsatadilar. Masalan, Tilbury (2011) o‘z izlanishlarida geografiya ta’limi orqali BMTning 17 ta barqaror rivojlanish maqsadlarini o‘quvchilarga singdirishning uslubiy jihatlarini yoritgan. Mayer va Smith (2016) esa ekologik ta’limda hududiy yondashuv muhimligini, chunki har bir mintaqaning o‘ziga xos tabiiy va ijtimoiy muammolari mavjudligini ta’kidlagan.

Ko‘pgina adabiyotlarda ekologik ta’limni amalga oshirishda interfaol metodlardan foydalanish, loyihaviy ishlarni tashkil etish, hududiy misollarni keltirish samaradorlikni oshirishi qayd etilgan (Anderson, 2019; Lee, 2021).

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, ekologik ta’lim va barqaror rivojlanish bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, geografiya fani ularni o‘quv jarayonida integratsiya qilish uchun samarali maydon hisoblanadi. O‘zbekiston sharoitida esa ekologik madaniyatni oshirish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda geografiya ta’limining imkoniyatlaridan keng foydalanish ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi [3].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Mazkur tadqiqotda geografiya fanida ekologik ta'limni amalga oshirish hamda uning barqaror rivojlanish maqsadlari bilan o'zaro bog'liqligini o'rganish maqsad qilingan. Shu sababli tadqiqot metodologiyasi quyidagi yondashuv va uslublarga asoslandi:

Nazariy-tahliliy yondashuv – ekologik ta'lim va barqaror rivojlanish bo'yicha xalqaro (UNESCO, BMT SDGs) va mahalliy (O'zbekiston Respublikasi ta'lim konsepsiyalari, ekologiya sohasidagi davlat dasturlari) hujjatlar tahlil qilindi. Ilmiy maqolalar, monografiyalar va darsliklar o'rganildi.

Komparativ (qiyosiy) metod – xorijiy mamlakatlarda ekologik ta'limni geografiya faniga integratsiya qilish tajribasi O'zbekiston sharoiti bilan solishtirildi.

Pedagogik kuzatuv – maktab va oliy ta'lim muassasalarida geografiya darslarida ekologik ta'lim elementlarining qo'llanishi o'rganildi. O'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishdagi samaradorlik kuzatildi.

So'rovnomalar va suhbat metodlari – o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida ekologik ta'limning ahamiyati, barqaror rivojlanish maqsadlari haqidagi bilimlari hamda munosabatlarini aniqlash maqsadida so'rovnomalar o'tkazildi.

Statistik tahlil – o'quvchilar javoblari, o'qituvchilarning tajribasi va darslarda qo'llanilgan metodlarning natijalari miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilindi.

Didaktik tajriba-sinov – ayrim geografiya mavzularida ekologik ta'lim elementlari qo'shib o'tilgan darslar tashkil etildi hamda ularning samaradorligi amaliy jihatdan sinovdan o'tkazildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). O'tkazilgan kuzatuvlar va so'rovnomalar natijasida o'quvchilarning aksariyati ekologik muammolar haqida umumiy ma'lumotlarga ega bo'lsalar-da, barqaror rivojlanish maqsadlari haqida yetarli tasavvurga ega emasliklari aniqlandi. Shu bilan birga, geografiya darslarida ekologik masalalarni hududiy misollar bilan bog'lab o'qitish o'quvchilarning qiziqishini sezilarli darajada oshirishi kuzatildi. Masalan, Aralbo'yi hududidagi ekologik inqiroz misolida ekologik ta'limni yoritish o'quvchilarda chuqur taassurot qoldirdi va ularning ekologik ongini shakllantirishda muhim rol o'ynadi.

Tajriba darslari jarayonida qo'llangan interfaol metodlar, jumladan loyiha ishlari, klaster va munozara usullari o'quvchilarda ekologik masalalarga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirishda samarali bo'ldi. Ayniqsa, "Mahallamda ekologik muammo va uni hal qilish yo'llari" mavzusida bajarilgan loyiha topshiriqlari o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantirdi.

O'qituvchilar bilan suhbatlarda ham ekologik ta'limni alohida dars sifatida emas, balki mavjud geografiya mavzulari tarkibiga integratsiya qilish samaraliroq natija berishi ta'kidlandi. Shu sababli, geografiya fanida ekologik ta'limni dars mavzulari bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda

barqaror rivojlanish maqsadlariga oid bilim, ko'nikma va qadriyatlarni shakllantirish imkoniyati kengayadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ekologik ta'lim elementlari bilan boyitilgan geografiya darslarida o'quvchilar faolligi oshadi, ular ekologik mas'uliyatni chuqurroq his etadi va hududiy muammolarni amaliy jihatdan tahlil qilish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Natijada geografiya ta'limida mahalliy misollardan foydalanish ekologik madaniyatni rivojlantirishda va barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishda samarali yondashuv sifatida namoyon bo'ldi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, geografiya fanida ekologik ta'limni samarali tashkil etish barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishda muhim o'rin tutadi. Geografiya nafaqat tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni yoritadi, balki o'quvchilarda ekologik madaniyat, mas'uliyat va ongli qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Ayniqsa, hududiy misollar, mahalliy ekologik muammolarni dars jarayoniga kiritish o'quvchilarning faolligini oshiradi va ularni amaliy faoliyatga tayyorlaydi.

Shuningdek, interfaol metodlar, loyiha ishlari va muhokama asosidagi darslar ekologik ta'lim samaradorligini sezilarli darajada kuchaytiradi. O'qituvchilarning fikricha, ekologik ta'limni alohida mavzu sifatida emas, balki mavjud geografiya mavzulari tarkibida integratsiya qilish eng maqbul yondashuv hisoblanadi. Bu esa ta'limning uzluksizligi va o'quvchilarda barqaror rivojlanish maqsadlariga oid umumiy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin: geografiya darsliklari va o'quv dasturlarida ekologik ta'limga oid mavzular ulushi kengaytirilishi lozim; o'qituvchilarni ekologik ta'lim metodikasi bo'yicha qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimli yo'lga qo'yilishi kerak; hududiy ekologik muammolar asosida amaliy mashg'ulotlar tashkil etilishi, loyiha va tadqiqot ishlariga o'quvchilarni keng jalb qilish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, barqaror rivojlanish maqsadlarini yoshlar ongiga singdirishda maktab va oliy ta'lim muassasalarida geografiya fanidan tashqari turli fanlararo integratsiya imkoniyatlaridan ham samarali foydalanish talab etiladi.

Umuman olganda, geografiya fanida ekologik ta'limni rivojlantirish O'zbekiston sharoitida barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim omil bo'lib, yosh avlodning ekologik madaniyatli, mas'uliyatli va ongli fuqarolar bo'lib shakllanishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References).

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. "O'zbekiston Respublikasida suv resurslarini boshqarish va suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish chora-tadbirlari", 2023-yil.
2. Z.M Ataullayev, Kimyo fanlarini o'qitishda barqaror taraqqiyot tushunchalarini xalqaro baholash mezonlariga integratsiyalash // "Ilm sarchashmalari". UrDU ilmiy — metodik jurnali. Urganch: 2025-yil. №6, 146-149 bet.

3. Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, Masharipov Vafa Ametovich, Ataulloyev Zokir Maxsudovich, Maktab kimyo fanida yashil iqtisodiyot mavzusini barqaror taraqqiyot tushunchalari bilan uyg'unlikda o'qitish // Коллоидная химия: инновации и решения для химической технологии, экологии и промышленности, Материалы международной научно-технической конференции, посвященной светлой памяти академика МАНЭБ, д.х.н., проф. А.А. Агзамходжаева, 7–8 февраля 2025 года город Термез, 455-456 стр.

RAQAMLI PEDAGOGIKADA KOGNITIV RIVOJLANISHNING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK ASOSLARI

VIRTUAL EKSKURSIYA TUSHUNCHASINING PEDAGOGIK VA DIDAKTIK MOHIYATI

Otajanova Manzura Omanboyevna*
filologiya fanlari doktori, professor.

Renessans ta'lim universiteti.

otajanova2017@gmail.com

Jo'rayev Oybek Sherali o'g'li*

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

“Ijtimoiy va amaliy fanlar” bo‘limi bosh mutaxassisi

jorayevoybek265@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot o‘qitish jarayonida innovatsion yondashuvning o‘rni va bu usulning an’anaviy uslubdan farqli hamda ijobiy jihatlariga to‘xtalib o‘tilgan. Bundan tashqari adabiyot o‘qitish jarayonida o‘quvchining asosiy ro‘l o‘ynashi va buning afzalliklari haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, metodika, adabiyot, innovatsion o‘qitish jarayoni, adabiyot, o‘quvchi va yaratuvchanlik, an’anaviy uslub, xorijiy tajriba.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль инновационного подхода в процессе преподавания литературы, а также его отличия и преимущества по сравнению с традиционными методами. Кроме того, уделено внимание центральной роли учащегося в образовательном процессе и преимуществам такого подхода.

Ключевые слова: Образование, методика, литература, инновационный процесс преподавания, литература, ученик и креативность, традиционный метод, зарубежный опыт.

Abstract: In this article, the role of the innovative approach in the process of teaching literature and its differences and advantages compared to the traditional method are discussed. In addition, attention is given to the central role of the student in literature teaching and the benefits of this emphasis.

Key words: Education, methodology, literature, innovative teaching process, literature, student and creativity, traditional method, foreign experience.

Raqamli ta'lim muhiti rivojlanishi bilan bir qatorda, virtual ekskursiya (Virtual Field Trip) tushunchasi zamonaviy pedagogik jarayonda muhim o‘rin egallay boshladi. Virtual ekskursiya deganda, o‘quvchilarning real makon va vaqt bilan bevosita jismoniy aloqaga chiqmasdan, raqamli texnologiyalar yordamida tarixiy, madaniy yoki ijtimoiy muhitni masofaviy tarzda “tajriba qilishi” tushuniladi. Bu jarayon ko‘pincha video, 360° panoramalar, uch o‘lchamli modellar, virtual reallik (VR) yoki kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari asosida tashkil etiladi³.

Bizning tadqiqotimizda virtual ekskursiya an’anaviy ko‘rgazmali vositalardan tubdan farq qiluvchi, o‘quvchini passiv tomoshabindan faol bilish subyektiga aylantiruvchi pedagogik texnologiya sifatida talqin qilinadi. Muallif nuqtayi nazariga ko‘ra, virtual ekskursiya ta’lim jarayonida makon va vaqt chegaralarini kengaytirib, tarixiy-adabiy bilimlarni kontekstual va tajribaviy asosda o‘zlashtirish imkonini beradi.

³ Dalgarno, B., & Lee, M. J. W. (2010). What are the learning affordances of 3-D virtual environments? British Journal of Educational Technology, 41(1), 10–32.

Adabiyotshunoslik va tarixiy ta'lim kontekstida virtual ekskursiyaning ahamiyati ayniqsa yuqori. Jadid adabiyoti singari murakkab tarixiy-madaniy hodisani o'qitishda o'quvchi nafaqat matn mazmunini, balki uni yuzaga keltirgan ijtimoiy muhitni ham anglab yetishi zarur. Virtual ekskursiyalar ana shu muhitni qayta tiklashga xizmat qiladi.

Virtual ekskursiya samaradorligini tushuntirishda "immersiv ta'lim" (immersive learning) tushunchasi muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Immersiya o'quvchining o'rganilayotgan muhitga "sho'ng'ishi", ya'ni o'zini shu muhitning faol ishtirokchisi sifatida his etishi bilan tavsiflanadi⁴. Dalgarno va Lee immersiv o'rganishni o'quvchilarda fazoviy tushuncha, kontekstual anglash va tajribaviy bilimni rivojlantiruvchi yondashuv sifatida ta'riflaydi⁵.

Ushbu tadqiqot doirasida immersiv ta'lim jadid adabiyotini o'qitishda nazariy bilimlarni real tarixiy makon bilan bog'lovchi vosita sifatida qaraladi. Bizning fikrimizcha, jadid davri maktablari, matbuoti yoki teatr sahnalarini virtual muhitda "ko'rish" va "his qilish" o'quvchining adabiy matnga munosabatini tubdan o'zgartiradi.

Dede immersiv muhitlar o'quvchilarda abstrakt tushunchalarni konkret tajriba bilan bog'lash imkonini berishini ta'kidlaydi. Jadid adabiyotida uchraydigan "milliy uyg'onish", "ma'rifat", "ijtimoiy islohot" kabi tushunchalar virtual ekskursiyalar orqali real tarixiy kontekstda idrok etiladi.

Immersiv ta'lim samaradorligi ko'pincha Reallik(presence) tushunchasi bilan bog'liq holda izohlanadi. Reallik(presence) - bu o'quvchining virtual muhitni "haqiqiy" deb qabul qilishi va o'zini shu muhit ichida his etish darajasidir⁶. Makranskiy va Petersen tadqiqotlariga ko'ra, yuqori darajadagi Reallik(presence) o'rganish jarayonida emotsional jalb etilganlikni oshiradi va bilimni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Bizning tadqiqotimizda Reallik(presence) tushunchasi jadid adabiyotini o'qitishda tarixiy empatiya shakllanishi bilan bevosita bog'liq holda ko'riladi. Muallif nuqtayi nazariga ko'ra, agar o'quvchi virtual ekskursiya davomida jadid davriga oid makon va voqealarni "real" sifatida qabul qilsa, u adabiy matndagi qahramonlar va muallif pozitsiyasini chuqurroq anglaydi.

Jismoniy ishtirok(embodiment) nazariyasi ham immersiv o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Slater va Sanchez-Vives embodimentni o'quvchining virtual muhitdagi harakatlari va sezgilari orqali bilimni o'zlashtirishi sifatida ta'riflaydi⁷. Jadid adabiyotini o'qitishda bu holat, masalan, virtual maktab yoki teatr sahnasida "harakatlanish" orqali tarixiy voqelikni anglashda namoyon bo'ladi.

Tarixiy-adabiy ta'limda immersiv muhit yaratish masalasi so'nggi yillarda ko'plab tadqiqotchilar e'tiborini tortmoqda. Merchant va boshqalar virtual muhitlar tarixiy tushunishni rivojlantirishda samarali ekanini ta'kidlab, ularni an'anaviy o'qitish usullari bilan integratsiya qilish zarurligini qayd etadi⁸.

Bizning fikrimizcha, jadid adabiyotini o'qitishda immersiv muhit quyidagi pedagogik vazifalarni bajaradi: tarixiy makon va vaqtni aniq tasavvur qilish; adabiy matnni kontekstual tahlil qilish; tarixiy voqealarni his etish va fikrlashni rivojlantirish.

Radianti va boshqalar (2020) tomonidan olib borilgan tizimli tahlillarda VR asosidagi ta'lim muhiti o'quvchilarning motivatsiyasi va kognitiv faolligini oshirishi ilmiy jihatdan isbotlangan⁹.

⁴ Slater, M. (2009). Place illusion and plausibility in immersive virtual environments. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 364(1535), 3549–3557.

⁵ Dalgarno, B., & Lee, M. J. W. (2010). What are the learning affordances of 3-D virtual environments? *British Journal of Educational Technology*, 41(1), 10–32.

⁶ O'sha tadqiqot.

⁷ Slater M., Sanchez-Vives M.V. Enhancing our lives with immersive virtual reality // *Frontiers in Robotics and AI*. – 2016. – Vol. 3. – Art. 74, P. 1–18.

⁸ Merchant Z., Goetz E.T., Cifuentes L., Keeney-Kennicutt W., Davis T.J. Effectiveness of virtual reality-based instruction on students' learning outcomes // *Computers & Education*. – 2014. – Vol. 70. – P. 29–40.

⁹ Radianti J., Majchrzak T.A., Fromm J., Wohlgenannt I. A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education // *Computers & Education*. – 2020. – Vol. 147. – P. 103778 (1–20).

Ushbu tadqiqot doirasida bu xulosalar jadid adabiyotini o'qitish kontekstida metodologik tayanch sifatida qabul qilinadi.

Muallif nuqtayi nazariga ko'ra, virtual ekskursiya jadid adabiyotini o'qitishda metodologik burilish nuqtasini tashkil etadi. Chunki bu texnologiya orqali o'quvchi jadid adabiyotini faqat "o'tmishda yozilgan matn" sifatida emas, balki real tarixiy jarayonning mahsuli sifatida anglay boshlaydi.

Ushbu tadqiqot doirasida virtual ekskursiyalar jadid adabiyotini o'qitishda quyidagi metodologik yondashuvlar bilan uyg'unlashadi: konstruktivistik yondashuv; tajribaviy (experiential) o'rganish; kontekstual o'qitish modeli.

Souzgete ta'kidlaganidek, virtual muhitlarda o'rganish o'quvchilarning o'z bilimlarini mustaqil ravishda qurishiga imkon beradi¹⁰. Bu esa jadid adabiyotining g'oyaviy mohiyatini chuqur anglashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, virtual ekskursiya va immersiv ta'lim nazariyalari jadid adabiyotini o'qitishda kuchli ilmiy va pedagogik asosga ega. Bizning tadqiqotimizda virtual ekskursiya tarixiy-adabiy bilimlarni kontekstual, emotsional va kognitiv jihatdan boyituvchi strategik texnologiya sifatida baholanadi. Muallif nuqtayi nazariga ko'ra, immersiv muhitlar jadid adabiyotini o'qitishda tarixiy voqeilikni his etish, tanqidiy tafakkur va mulohazali fikrlashni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Mazkur paragrafda jadid asarlarini o'qitishda multimedia vositalarining pedagogik imkoniyatlari ilmiy-nazariy va metodik jihatdan tizimli tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida multimedia texnologiyalari an'anaviy o'qitish vositalariga nisbatan jadid adabiyotining tarixiy, ijtimoiy va madaniy mohiyatini chuqurroq ochib berishga xizmat qiluvchi muhim didaktik resurs ekanligi asoslab berildi.

Bizning tadqiqotimizda multimedia vositalari konstruktivistik ta'lim yondashuvi, kognitiv multimedia nazariyasi va raqamli pedagogika tamoyillari asosida ko'rib chiqildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, jadid adabiyotini o'qitishda audio va video materiallar, infografika va interaktiv xaritalar, shuningdek, virtual ekskursiya va tarixiy sahnalarni jonlantirish texnologiyalari o'quvchilarning bilimni ko'pkanalli idrok etishini ta'minlab, kognitiv yuklamani optimallashtiradi hamda ta'lim samaradorligini oshiradi.

Audio va video materiallardan foydalanish jadid adabiyotining g'oyaviy-emosional qatlamini ochishda alohida ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Tarixiy ovozlari, sahnalashtirilgan videolar va hujjatli materiallar orqali jadid asarlari badiiy to'qima emas, balki muayyan tarixiy davr mahsuli sifatida idrok etiladi. Bizning fikrimizcha, audio-video texnologiyalar o'quvchilarda tarixiy empatiya, tanqidiy tafakkur va muallif pozitsiyasini anglash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Infografika va interaktiv xaritalar jadid davriga oid murakkab tarixiy-adabiy ma'lumotlarni tizimlashtirish va vizual soddalashtirish imkonini berishi bilan ajralib turadi. Ushbu tadqiqot doirasida infografika jadid adiblarning hayoti, faoliyati va g'oyalarini yaxlit model asosida o'rganishga xizmat qiluvchi samarali vosita sifatida baholandi. Interaktiv xaritalar esa jadidchilik harakatining geografik tarqalishi, tarixiy makon va vaqt tushunchalarini shakllantirishda muhim didaktik ahamiyatga ega ekanligi bilan asoslandi.

Virtual ekskursiya va tarixiy sahnalarni jonlantirish texnologiyalari jadid adabiyotini o'qitishda immersiv ta'lim muhitini yaratish imkonini berishi bilan alohida e'tiborga loyiqdir. Muallif nuqtayi nazariga ko'ra, VR, AR va boshqa immersiv texnologiyalar orqali jadid davri maktablari, matbuoti va teatr sahnalarini virtual rekonstruksiya qilish o'quvchilarning emotsional jalb etilganligini oshiradi, tarixiy kontekstni chuqurroq anglashga yordam beradi hamda reflektiv fikrlashni rivojlantiradi.

¹⁰ Southgate E. Virtual reality and embodied learning // Educational Philosophy and Theory. – 2019. – Vol. 51, №1. – P. 1–13.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, multimedia vositalari jadid adabiyotini o'qitishda faqat texnik qo'shimcha emas, balki metodologik jihatdan asoslangan, ta'lim mazmunini boyituvchi va o'quvchi shaxsining intellektual rivojiga xizmat qiluvchi strategik pedagogik omil hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, jadid asarlarini multimedia texnologiyalari asosida o'qitish milliy adabiy merosni zamonaviy ta'lim talablari bilan uyg'unlashtirishga, o'quvchilarda tarixiy ong, madaniy xotira va mustaqil tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dalgarno, B., & Lee, M. J. W. (2010). What are the learning affordances of 3-D virtual environments? *British Journal of Educational Technology*, 41(1), 10–32.
2. Slater, M. (2009). Place illusion and plausibility in immersive virtual environments. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 364(1535), 3549–3557.
3. Slater M., Sanchez-Vives M.V. Enhancing our lives with immersive virtual reality // *Frontiers in Robotics and AI*. – 2016. – Vol. 3. – Art. 74, P. 1–18.
4. Merchant Z., Goetz E.T., Cifuentes L., Keeney-Kennicutt W., Davis T.J. Effectiveness of virtual reality-based instruction on students' learning outcomes // *Computers & Education*. – 2014. – Vol. 70. – P. 29–40.
5. Radianti J., Majchrzak T.A., Fromm J., Wohlgenannt I. A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education // *Computers & Education*. – 2020. – Vol. 147. – P. 103778 (1–20).
6. Southgate E. Virtual reality and embodied learning // *Educational Philosophy and Theory*. – 2019. – Vol. 51, №1. – P. 1–13.

МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИДА ПЕДАГОГЛАРНИНГ КАСБИЙ-МЕТОДИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

**Андижон вилояти педагогик
махорат маркази профессори
М.Абдуллаева**

Аннотация: Мазкур мақолада малака ошириш тизимида педагогларнинг касбий-методик компетенцияларини ривожлантиришнинг назарий-амалий жиҳатлари таҳлил қилинган. Замонавий таълим тизимида педагог фаолиятига қўйилаётган янги талаблар, рақамли таълим муҳити, инновацион педагогик технологиялар ва компетенциявий ёндашув шароитида ўқитувчининг касбий салоҳиятини такомиллаштириш долзарб масала сифатида ёритилган. Шунингдек, педагогларнинг касбий-методик компетенцияларини ривожлантиришнинг самарали механизмлари, шакл ва усуллари, малака ошириш жараёнини ташкил этишнинг замонавий моделлари ҳамда уларни амалиётга татбиқ этиш йўллари асосланган.

Калит сўзлар: малака ошириш, педагогик компетенция, касбий ривожланиш, методик компетенция, инновацион технология, таълим сифати, педагог кадрлар, узлуксиз таълим.

Аннотация: В данной статье проанализированы теоретико-практические аспекты развития профессионально-методических компетенций педагогов в системе повышения квалификации. Освещены новые требования, предъявляемые к деятельности педагога в современной системе образования, а также актуальность совершенствования профессионального потенциала учителя в условиях цифровой образовательной среды, инновационных педагогических технологий и компетентного подхода. Кроме того, обоснованы эффективные механизмы развития профессионально-методических компетенций,

формы и методы, современные модели организации процесса повышения квалификации и пути их внедрения в практику.

Ключевые слова: повышение квалификации, педагогическая компетенция, профессиональное развитие, методическая компетенция, инновационные технологии, непрерывное образование.

Abstract: This article analyzes the theoretical and practical aspects of developing teachers' professional and methodological competencies within the professional development system. It highlights the new requirements imposed on teachers' activities in the modern education system and emphasizes the relevance of improving teachers' professional potential in the context of a digital educational environment, innovative pedagogical technologies, and a competency-based approach. The article also substantiates effective mechanisms for developing professional and methodological competencies, forms and methods, modern models for organizing professional development processes, and ways of implementing them in practice.

Keywords: professional development, pedagogical competence, professional growth, methodological competence, innovative technologies, continuous education.

Глобаллашув ва ахборотлашув жараёнлари жадал ривожланаётган ҳозирги даврда таълим тизими олдида мутлақо янги вазифалар қўйилмоқда. Таълим сифати ва самарадорлигини таъминлашда педагог кадрларнинг касбий маҳорати, айниқса, уларнинг методик компетенцияси муҳим омил ҳисобланади. Замонавий ўқитувчи нафақат ўз фанини чуқур билиши, балки инновацион таълим технологияларини қўллаш олиши, ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини инобатга олган ҳолда таълим жараёнини самарали ташкил эта олиши лозим.

Шу нуқтаи назардан, малака ошириш тизими педагогларнинг касбий-методик компетенцияларини ривожлантиришнинг муҳим институционал механизми сифатида намоён бўлади. Малака ошириш жараёни педагогнинг касбий эҳтиёжлари, инновацион фаолиятга тайёрлиги ҳамда таълим соҳасидаги замонавий тенденцияларга мос равишда ташкил этилиши талаб этилади.

Педагогнинг касбий-методик компетенцияси тушунчаси.

Педагогнинг касбий-методик компетенцияси — бу унинг таълим жараёнини илмий асосда ташкил этиш, ўқитиш методларини самарали танлаш ва қўллаш, инновацион технологиялардан фойдаланиш ҳамда таълим натижаларини баҳолашга доир билим, кўникма ва малакалар мажмуасидир.

Касбий-методик компетенция қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига олади:

1. **Мотивацион компонент** — педагогнинг касбий фаолиятга қизиқиши ва ўз устида ишлашга интилиши.
2. **Когнитив компонент** — педагогик, психологик ва методик билимлар тизими.
3. **Амалиётга йўналтирилган компонент** — таълим технологияларини қўллаш кўникмалари.
4. **Рефлексив компонент** — ўз фаолиятини таҳлил қилиш ва баҳолаш қобилияти.
5. **Коммуникатив компонент** — ўқувчилар ва ҳамкасблар билан самарали мулоқот қилиш маҳорати.

Компетенциявий ёндашувга кўра, педагогнинг касбий ривожланиши узлуксиз жараён бўлиб, у мунтазам равишда билим ва кўникмаларни янгиллаб боришни талаб этади. Малака ошириш тизимининг замонавий тенденциялари.

Бугунги кунда малака ошириш тизимида қуйидаги тенденциялар устувор аҳамият касб этмоқда:

1. Компетенциявий ёндашув

Малака ошириш жараёни натижага йўналтирилган бўлиб, педагогда муайян компетенцияларни шакллантиришга хизмат қилади. Бу ёндашув назарий билимларни амалий фаолият билан интеграция қилишни тақозо этади.

2. Индивидуал таълим траекторияси

Ҳар бир педагогнинг касбий эҳтиёжи, тажрибаси ва фаолият йўналишидан келиб чиқиб, индивидуал ўқув дастурлари ишлаб чиқилмоқда. Бу эса таълим самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

3. Рақамли технологияларни жорий этиш

Онлайн курслар, вебинарлар, виртуал платформалар ва масофавий таълим технологиялари педагогларнинг малакасини оширишда кенг қўлланилмоқда. Бу таълимнинг очиклиги ва оммавийлигини таъминлайди.

4. Амалиётга йўналтирилган таълим

Малака ошириш жараёнида кейслар, тренинглар, мастер-класслар ва амалий машғулотлар улуши ортиб бормоқда. Бу педагогларнинг реал педагогик вазиятларда мустақил қарор қабул қилиш қобилиятини ривожлантиради.

Педагогларнинг касбий-методик компетенцияларини ривожлантириш механизмлари,

Илмий-методик хизмат фаолияти

Таълим муассасаларида методик бирлашмалар, илмий кенгашлар ва ижодий гуруҳлар фаолияти педагогларнинг касбий ривожланишида муҳим аҳамиятга эга. Ушбу тузилмалар орқали ўқитувчилар тажриба алмашади, инновацион ғояларни муҳокама қилади ва методик ёрдам олади.

Инновацион педагогик технологиялар

Қуйидаги технологиялар педагог компетенциясини ривожлантиришда самарали ҳисобланади:

- интерфаол таълим;
- лойиҳа методи;
- STEAM таълими;
- муаммоли ўқитиш;
- модулли таълим;
- blended learning (аралаш таълим);
- флип-пед класс (teskari sinf) технологияси.

Рефлексив фаолиятни ташкил этиш

Педагогнинг ўз фаолиятини таҳлил қилиши, ютуқ ва камчиликларини аниқлаши касбий ўсишнинг муҳим шарти ҳисобланади. Бунинг учун портфолио, ўз-ўзини баҳолаш ва рефлексив кундаликлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Менторлик ва коучинг

Тажрибали педагогларнинг ёш ўқитувчиларга методик ёрдам кўрсатиши уларнинг тезроқ касбий мослашувига хизмат қилади. Коучинг технологияси эса педагогнинг мустақил ривожланиш стратегиясини белгилашга ёрдам беради.

Малака ошириш жараёнида учраётган муаммолар

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, малака ошириш тизимида қатор муаммолар мавжуд:

- назарий машғулотлар улушининг юқорилиги;
- амалиёт билан интеграциянинг етарли эмаслиги;
- рақамли компетенцияларнинг паст даражаси;
- педагогларнинг индивидуал эҳтиёжлари тўлиқ инобатга олинмаслиги;
- баҳолаш механизмларининг самарасизлиги;
- инновацион технологиялардан фойдаланишдаги қийинчиликлар.

Ушбу муаммоларни ҳал этиш учун малака ошириш тизимини модернизация қилиш, замонавий педагогик ва ахборот технологияларини кенг жорий этиш талаб этилади.

Самарали ривожлантириш шартлари

Педагогларнинг касбий-методик компетенцияларини самарали ривожлантириш учун қуйидаги шартларга амал қилиш муҳим:

1. Узлуксиз касбий ривожланиш муҳитини яратиш;
2. Таълим жараёнини рақамлаштириш;
3. Амалиётга йўналтирилган ўқув дастурларини ишлаб чиқиш;
4. Халқаро тажрибаларни жорий этиш;
5. Педагогнинг мустақил таълим олишини қўллаб-қувватлаш;
6. Касбий фаолият мониторингини йўлга қўйиш;
7. Методик хизмат самарадорлигини ошириш.

Хулоса қилиб айтганда, малака ошириш тизимида педагогларнинг касбий-методик компетенцияларини ривожлантириш таълим сифатини оширишнинг муҳим омили ҳисобланади. Замонавий таълим шароитида педагогдан юқори даражадаги касбий маҳорат, инновацион фикрлаш ва рақамли компетенциялар талаб этилади. Шу боис малака ошириш тизими компетенциявий ёндашув асосида такомиллаштирилиши, индивидуал ва амалиётга йўналтирилган таълим технологиялари кенг жорий этилиши зарур.

Педагогларнинг касбий-методик компетенцияларини ривожлантириш орқали таълим муассасаларида инновацион муҳит шаклланади, таълим сифати ва самарадорлиги ортади ҳамда рақобатбардош кадрлар тайёрлаш имконияти кенгаяди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. — Тошкент, 2020. 23. 09.
2. Ишмухамедов Р.Ж. Инновацион педагогик технологиялар. — Тошкент: Фан, 2019.
3. Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. — Тошкент, 2018.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результат образования. — Москва, 2017.
5. Хуторской А.В. Компетентностный подход в образовании. — Москва, 2016.
6. Муслимов Н.А. Педагогик компетентлик ва касбий маҳорат. — Тошкент, 2021.
7. UNESCO. Teachers and Educational Quality: Monitoring Global Needs for 2030. — Paris, 2022.
8. OECD. Teachers’ Professional Learning Study. — Paris, 2021.

IJTIMOIIY OMILLAR TA'SIRI OSTIDA PEDAGOGIK QARASHLARINING RIVOJLANISHI

Maxmudova Nargiz Djumaniyazovna
“Pedagogika va aniq fanlar” kafedراس dotsenti.
E-mail: maxmudovanargizi972@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq tarixining qadimgi davridan boshlab Markaziy Osiyo xalqlari orasida pedagogik g'oyalarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy omillar o'rganiladi. Pedagogika tarixi nuqtai nazaridan, Markaziy Osiyo xalqlarining qadimiy milliy an'analari o'rganish ayniqsa dolzarbdir. Gretsiya, Bobil, Midiya, Lidiya, Suriya va Finikiya sivilizatsiyalarining assimilyatsiyasi ham Markaziy Osiyo xalqlarining ma'naviy madaniyati rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, chunki ular islom paydo bo'lishidan oldin sivilizatsiya yutuqlarini uzatish va tarqatishda muhim rol o'ynagan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-iqtisodiy omillar, ta'lim, rivojlangan sivilizatsiyalar, pedagogik an'analari, madaniy rivojlanish.

Аннотация. В статье рассматриваются социальные факторы, повлиявшие на развитие педагогических идей народов Центральной Азии начиная с древнего периода истории Востока. С точки зрения истории педагогики особо актуален вопрос изучения древних национальных традиций народов Центральной Азии. Также немаловажное значение имеет ассимиляция цивилизаций Греции, Вавилоны, Мидии, Лидии, Сирии, Финикии на развитие духовной культуры народов Центральной Азии, так как они сыграли значимую роль в трансляции и распространении цивилизационных достижений до прихода ислама.

Ключевые слова: социально-экономические факторы, образование, развитые цивилизации, педагогические традиции, культурное развитие.

Abstract. The article examines the social factors that influenced the development of pedagogical ideas of the peoples of Central Asia, starting from the ancient period of the history of the East. From the point of view of the history of pedagogy, the issue of studying the ancient national traditions of the peoples of Central Asia is particularly relevant. Also of no small importance is the assimilation of the civilizations of Greece, Babylon, Media, Lydia, Syria, Phoenicia on the development of the spiritual culture of the peoples of Central Asia, since they played a significant role in the transmission and dissemination of civilizational achievements before the advent of Islam.

Keywords: socio-economic factors, education, developed civilizations, pedagogical traditions, cultural development.

Kirish. Islomgacha bo'lgan davrda Markaziy Osiyo xalqlari orasida ijtimoiy omillar ta'sirida pedagogik qarashlarning rivojlanishini o'rganish zamonaviy pedagogika fanida alohida qiziqish uyg'otadi, chunki u jahon sivilizatsiyalari tomonidan ming yillar davomida to'plangan pedagogik ta'lim va tarbiyaning ulkan tajribasini chinakam ta'limga aylantirishga yordam beradi.

Markaziy Osiyoning qadimgi tarixida ijtimoiy omillar xalqlarning pedagogik g'oyalarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Iqtisodiy sharoitlar, xususan, qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik va savdning rivojlanish darajasi jamiyatning ta'lim ehtiyojlariga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Savdning gullab-yashnagan davrida, ayniqsa faol ipak yo'li davrida, turli madaniyatlarga mansub odamlar bilan hisob-kitob qila oladigan va muloqot qila oladigan savodli odamlarni tayyorlash zarurati kuchaydi. Jamiyatning ijtimoiy tuzilishi ham ta'lim olish imkoniyatini belgilab berdi: hukmron elita va savdogar sinflari bilim olish uchun ko'proq imkoniyatlarga ega edilar, oddiy aholi esa ko'pincha ta'lim tizimlaridan chetlashtirildi, asosiy diniy ta'lim bundan mustasno.

Markaziy Osiyoda islomdan oldin ta'lim va tarbiyaga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy-iqtisodiy omillarni aniqlashtirish, ehtimol, yozma manbalarning kamligi sababli eng qiyin masaladir. Agar biz bu omilni tarixiy nuqtai nazardan ko'rib chiqsak, islom paydo bo'lishidan oldin ham Yaqin Sharqda, jumladan, Markaziy Osiyodagi sivilizatsiyalar turli yo'llar bilan rivojlanganligi ma'lum.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Turli istilolar bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy omillar Markaziy Osiyo xalqlarining pedagogik ehtiyojlarini shakllantirishda rol o'ynadi. A. Olmstedning fikriga ko'ra, Elam va Bobilning bosib olinishi o'sha davrning eng qadimgi va rivojlangan sivilizatsiyalaridan biriga eshik ochdi, bu yerda allaqachon loy lavhalarda buxgalteriya hisobi qo'llanilgan (2, 49-bet). Ushbu iqtisodiy yutuqlarning Markaziy Osiyo xalqlariga ta'siri yozuvlarni yuritish va muhim bitimlarni yozma ravishda qayd etish bilan bog'liq o'sha davr bilimlari va texnologiyalarining uzatilishidan iborat bo'lib, bu savodxonlik va ta'limga bo'lgan ehtiyojni oshirdi. Bu aloqalar yangi ta'lim tizimlarining shakllanishiga yordam berdi va yozuvning yanada tarqalishiga, jumladan, rasmiy yozuvlar uchun fors alifbosidan foydalanishga olib keldi, bu esa mintaqaning madaniy va pedagogik rivojlanishiga uzoq muddatli ta'sir ko'rsatdi.

Rus sharqshunosi M.M. Dyakonovning ta'kidlashicha, yunonlar Sharqqa kelganidan so'ng, u yerda qadimgi Sharq monarxiyalarining o'rmini egallagan ellinistik davlatlarning keyinchalik shakllanishi va

Sharq va G'arb o'rtasida keng savdo almashinuvlarining rivojlanishi turli madaniyatlarning: sharq madaniyatlarining yaqinlashishi va o'zaro singib ketishi uchun g'ayrioddiy qulay sharoitlar yaratdi. Yunon va Sharq sivilizatsiyalari o'rtasidagi aloqa siyosiy institutlar, ijtimoiy shakllar va ishlab chiqarish, ayniqsa hunarmandchilik sohalarida sodir bo'lgan [3,231-bet].

Shuv bilan birga, ko'plab yunon hunarmandlari iskandar qo'shinini Sharqqa kuzatib borishdi. Ular Sharqiy shahar markazlarida yangi hunarmandchilik sanoatiga asos solishdi, ularning texnik mahorati va badiiy standartlari muqarrar ravishda mahalliy hunarmandlar tomonidan qabul qilindi. Til bilan bir qatorda, yunon teatri, adabiyoti va fani ham qabul qilindi. Yunon me'morchilik me'yorlari Sharq me'morchiligining rivojlanishiga nihoyatda sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Arxeologik ma'lumotlarga asoslanib, K.V. Trever Yunon-Baqtriya qirolligi tarkibiga Baqtriya tashqari So'g'diyona, Margiyona, Farg'ona, Darangiyona, Araxosiya va Paropamisada (ya'ni O'zbekiston, Turkmaniston, Qirg'iziston, Qozog'iston, Tojikiston, Afg'oniston, Eron Seistoniva shimoli-g'arbiy Hindistonning bir qismi) kirgan degan xulosaga keladi. Yozma manbalarda Baqtriya "barcha Arianalarning bezagi" deb ataladi. [4,8-bet].

Ma'lumki, Yunon-Baqtriya podsholigi davrida (miloddan avvalgi III-II-asrlar) bu mintaqa Gretsiya, Hindiston, Fors va Xitoy madaniyatlari chorrahasida bo'lib, faol madaniy va iqtisodiy almashinuvga hissa qo'shgan.

Baqtriya, xususan, Ay-Xonum (hozirgi Afg'oniston), Marokand (Samarqand), Cyropol (Tojikiston), Marv (Turkmaniston) va boshqa shaharlarda olib borilgan arxeologik qazishmalar saroylar, ibodatxonalar, teatrlar va kutubxonalarga ega yuqori darajada rivojlangan shahar tuzilmalarini aniqladi. Bu shaharlar savdo, hunarmandchilik va madaniy almashinuv markazlari bo'lib, iqtisodiyot va siyosatni boshqarish uchun savodli va ma'lumotli odamlarni talab qilardi. Mozaikalar, haykallar va freskalar kabi me'moriy va badiiy yodgorliklar yunon badiiy ta'sirining yuqori darajasini namoyish etadi, bu esa elitaning yunon madaniyati bilan o'zaro ta'sirini va bu murakkab ijtimoiy tizimlarni boshqarish uchun ta'lim zarurligini ko'rsatadi.

Markaziy Osiyoda topilgan ellin hukmdorlari va xudolarini tasvirlaydigan ko'plab haykallar ma'rifat g'oyasini va ellinistik madaniyatning tarqalishini aks ettiradi. Yozuvlar va tangalar kabi yunon tilidagi yozma yodgorliklar hukmdorlar elita va savdogarlar orasida yunon tilida yozuvni mukammal bilish zarurligini tasdiqlaydi, bu esa o'z navbatida savdo munosabatlarini boshqarish uchun ta'limning rivojlanishiga yordam berdi.

Yunon-Baqtriya podsholigining yuqori darajadagi badiiy mahorat bilan ishlangan va hukmdorlar va mifologik shaxslarning tasvirlarini aks ettiruvchi tangalari ham ijtimoiy-iqtisodiy faollikni ko'rsatadi. Savdoda ishlatiladigan bu tangalar yozuvlarni yuritishva pul almashishga qodir bo'lgan ma'lumotli odamlarga ehtiyojni ko'rsatadi, bu esa o'qish, yozishva arifmetika ko'nikmalarini rivojlantirishga ham turtki bo'ldi.

Shunday qilib, Yunon-Baqtriya san'at yodgorliklari nafaqat madaniy ta'sirni aks ettiradi, balki iqtisodiy faoliyat, murakkab savdo aloqalari va jamiyatning savodli va ma'lumotli odamlarga bo'lgan ehtiyoji Markaziy Osiyo xalqlarining pedagogik ehtiyojlarini shakllantirishga qanday hissa qo'shganini ham ko'rsatadi.

Shuningdek, yunon-makedon va sharqiy aholi o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqa, aralash nikohlarning tarqalishi bilan, aralash aholining butun bir qatlami, ya'ni Mixellinlar paydo bo'lishiga olib keldi, diniy g'oyalar va kulturning muqarrar ravishda aralashib ketishi sodir bo'ldi. [3, 232-bet].

Kushon imperiyasi (milodi I-III-asrlar), hozirgi Markaziy Osiyo, Afg'oniston, Pokiston va Shimoliy Hindiston hududida joylashgan bo'lib, bir vaqtlar mintaqa tarixida muhim madaniy va siyosiy markaz bo'lgan. Bu davlat ko'chmanchi qabilalarning birlashishi natijasida paydo bo'lgan va ipak yo'li kabi

muhim savdo yo'llari ustidan nazorati tufayli tez rivojlangan. Kushon imperiyasi yunon-rim, fors, hind va xitoy madaniyatlari chorrahasiga aylanganbo'lib, san'at, din va fanda aks etgan.

Kushon hukmron elitasi madaniy almashinuv va iqtisodiy farovonlikni qo'llab-quvvatlagan, bu esa shaharlar, hunarmandchilik va savdoning rivojlanishiga olib kelgan va mintaqaning keyingi rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. V.M. Masson shaharlarning boyligi nafaqat gullab-yashnagan hunarmandchilik bilan izohlanganini yozadi. Shahar aholi punktlari odatda qishloq xo'jaligi vohalarining markazlari va ichki va tashqi savdo uchun muhim markazlar bo'lgan. Kushon tangalarining, jumladan, juda kichik tangalarning keng tarqalishi ichki savdoning sezilarli darajada ko'lamidan dalolat beradi... Xalqaro ahamiyatga ega savdo yo'llari, jumladan, Rimdan Xitoygacha bo'lgan mashhur "ipak yo'li" Baqtriya hududidan o'tgan [5, 51-bet].

Shunday qilib, mintqa tarixining islomdan oldingi davrida Markaziy Osiyo xalqlarining pedagogik qarashlarini shakllantirishda ijtimoiy-iqtisodiy omillar hal qiluvchi rol o'ynadi. Mintaqaning madaniyatlar va savdo yo'llari chorrahasida joylashganligi shahar infratuzilmasi, hunarmandchilik va jonli xalqaro savdoning rivojlanishiga yordam berdi. Fors, Bobil va Yunon-Baqtriya imperiyasi kabi sivilizatsiyalar mahalliy jamiyatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi, ularning yozuv, ma'muriy tizimlar va fandagi yutuqlarini uzatdi. Ay-Xonum, Marokand, Marv va boshqa savdo shaharlari nafaqat savdo, balki ta'limmarkazlariga ham aylandi, buyerda ellinistik madaniyat ta'siri ostida savodxonlik va fanlar tarqaldi. Bu jarayonlar savdoni boshqarish, davlatni boshqarish va madaniy aloqalarni saqlab qolish uchun ta'limga ijtimoiy talabni yaratdi.

Iqtisodiy farovonlik, murakkab ijtimoiy tuzilmalarva qo'shni sivilizatsiyalar bilan madaniy almashinuvlar ta'lim tizimlarining rivojlanishiga turtki bo'ldi, islom dini paydo bo'lganidan keyin ham rivojlanishda davom etgan pedagogik an'analar uchun asos yaratdi, yangi davrlarning diniy va madaniy jihatlarini birlashtirdi.

Ushbu masalani o'rganish jahon sivilizatsiyalari tomonidan ming yillar davomida to'plangan pedagogik ta'limva ta'limning keng tajribasini bugungi kun uchun ta'limga aylantirishga yordam beradi. O'z navbatida, zamonaviy pedagogik yondashuvlar tarixiy an'analar va tajribani hisobga olgan holda rivojlanishda davom etmoqda, bu esa o'zgaruvchan va globallashib borayotgan dunyoda shaxsiy rivojlanish va hayotga tayyorgarlik ko'rishga qaratilgan yanada samarali va inklyuziv ta'lim tizimlarini yaratishga imkon beradi.

Antik pedagogikada tabiatga, atrof-muhitga o'zaro ongli munosabatlarda, axloqiy munosabatlar majmuasi bo'lgan donishmandlik pedagogikasi shakllangan. Bu vaqtlarda tarbiyaning bosh maqsadi hamyoshlarda donishmandlik sifatlarini shakllantirish bo'lgan. Donishmandlik pedagogikasida yoshlarda mehnatsevarlik ma'naviy – axloqiy sifatlar bilan uyg'un rivojlantirilishi maqsadga muvofiq ekanligi ilgari surilgan.

Bu pedagogik qarashlar mashhur «Avesto» (er.av. VII asr) asarida va qadimgi Xitoyning Daos maktabi (er.av.III asr) tajribalarida aks etgan edi. Eramizdan avvalgi II asrlarga kelib O'rta Osiyo, qadimgi Hindiston pedagogikasida saxiylik, sofdillik, inson qalbi tushunchalari ilgari surilgan. "Qur'oni karim", Hadisi shariflarda, shuningdek, buyuk mutafakkirlar Muhammadismoil al-Buxoriy, Muhammadiso at-Termiziy, Mahmud Qoshg'ariy, Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Husayn Voiz Koshifiy, Amir Temur, Alisher Navoiylarning ilmiy merosida nodir fikrlar tarzida o'z ifodasini topgan. 610 yillarga kelib yaratilgan islom dinining muqaddas kitobi «Qur'oni Karim»da inson mohiyati to'la ochib berilib, komil inson tarbiyasi bosh maqsad qilib qo'yilgan edi. «Qur'oni Karim»dagi ta'lim - tarbiyaga oid ulug' xazina Al-Buxoriy hazratlarining Hadislarida beriladi. Jumladan, (38- hadis) "Farzandlaringizni izzat-ikrom qilish bilan birga axloq-odob ini ham yaxshilangiz": (626-hadis) "Har bir go'dak islom tabiatida tug'iladi, so'ng ota-onasi uni yo yahudiy qiladi, yo nasroniy qiladi, yo majusiy qiladi": (136-hadis) "Hech bir ota o'z farzandiga xulqu odobdan buyukroq meros berolmaydi"

Xulosa va takliflar: Pedagog – olimlarning Sharq mutafakkirlari ijodida ta'lim-tarbiya, shaxs ma'naviy kamoloti masalalariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarning pedagogika fani rivojida muhim o'rni bor. Lekin ular allomalar merosida olg'a surilgan ta'lim-tarbiya masalalarini yoritishda milliylik tamoyilidan kelib chiqqan holda yondashmadilar. Aslida Markaziy Osiyo allomalarining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarida ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan e'tibor asosiy o'rinda turadiki, bu bevosita inson kamolotini shakllantirishga omil bo'la oladigan hodisadir.

Sharq Renessansi deb nom olgan IX-XV asr Markaziy Osiyo ma'naviy madaniyatining eng yuksaklikka ko'tarilgan, boy davri bo'lib, bu davrda ilm-fanning ikki yo'nalishi (birinchisi) inson uchun tabiiy fanlardirki, u aql ko'zi bilan egallanadi, (ikkinchisi) bu fanlar inson tomonidan (boshqa) kishilardan taqlid qilib o'rganiladi, ular asosida shariat qonunlari yotadi. Bu fanlarning asosi Qur'on va Sunnada bo'lgan. Alloh va uning elchisining oldindan belgilab bergan yo'l-yo'riqlari tashkil etadi.

Bu davrda Sharq madaniyatini umuminsoniy qadriyat darajasiga ko'tarish markazi "Ma'mun akademiyasi" (IX asr, Bag'dod, "Baytulhikma") tashkil etildi. Akademiya ilmiy ijodkorlari faoliyatida Yaqin va O'rta Sharq xalqlari moddiyva ma'naviy madaniyatining qo'shilishi asnosida hozirgi Markaziy Osiyo madaniyatining maxsus bir-biridan ajratilmagan ko'p qirrali qorishiq turi vujudga keldi. Bunday ko'pqirrali ilmiy qadriyatlarning maydonga kelishida vatandoshlarimiz Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (780-850), Ahmad al-Farg'oniy (247-861), Ahmad ibn Abdulloh al-Marvaziy (IX asr), Abu Nasr Forobiy (870-950), Abu Ali ibn Sino (980-1037), Abu Rayhon Beruniy (973-1050) va boshqalarning xizmatlari katta bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi 2020-yil 6- noyabrdagi №PF-6108 farmoni.
2. Олмстед А. «История Персидской империи»: Центрполиграф; М.; 2012 – 326б.
3. Дьяконов М.М. Очерк истории Древнего Ирана. М.: Издательство Восточной литературы, 1961. – 444 с.
4. Тревер К.В. Памятники греко-бактрийского искусства. Москва Ленинград: Издательство АН СССР, 1940. – 177 с.
5. Массон В.М. Страна тысячи городов. М.: Наука, 1966. –148 с
6. Pedagogika tarixi / Tuzuvchilar: K.Hoshimov, M.Inomova, S.Nishonova, R.Hasanov.–T.: O'qituvchi, 1996.B–10-12
7. Zairjanovna, S. D., Tulaboevna, T. G., Mirsharapovna, S. Z., Allovidinovna, I. D. (2022). FEATURES OF TRANSLATION OF MOVIE TITLE FROM ENGLISH TO UZBEK. Journal of new century innovations, 179-185.
8. Tulaboevna, T. G., Zairjanovna, S. D., Bahtiyarovna, Y. M. (2022). ENGLISH AND UZBEK TRADITION, COMPARATIVE ANALYSIS. Academicia Globe: interdisciplinary Research, 39-44.

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA IJTIMOY-FAOLLIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

Yakubova Shaxnoza Erkinbayevna

p.f.f.d.,(PhD) dotsent

Urganch davlat pedagogika instituti

“Pedagogika va psixologiya” kafedrası mudiri

Annotatsiya. Mazkur maqolada kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarda ijtimoiy-faollik kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim tizimida shaxsning ijtimoiy faol, tashabbuskor, liderlik salohiyatiga ega va fuqarolik mas’uliyatini his etadigan mutaxassis sifatida shakllanishi dolzarb pedagogik masalalardan biri hisoblanadi. Tadqiqotda ijtimoiy-faollik kompetensiyasining tarkibiy komponentlari, uni rivojlantirish omillari hamda kompetensiyaviy yondashuv asosidagi innovatsion metod va texnologiyalar yoritilgan. Shuningdek, interaktiv metodlar, transformativ ta’lim muhiti, refleksiv faoliyat va raqamli ta’lim platformalarining mazkur kompetensiyani shakllantirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Maqola natijalari oliy ta’lim tizimida bo‘lajak mutaxassislarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: kompetensiyaviy yondashuv, ijtimoiy-faollik kompetensiyasi, pedagogik mexanizm, transformativ ta’lim, refleksiya, interaktiv metodlar, liderlik, fuqarolik faolligi, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические механизмы формирования компетенции социальной активности студентов на основе компетентностного подхода. В современной системе образования одной из актуальных задач является формирование личности как социально активного, инициативного специалиста с лидерскими качествами и гражданской ответственностью. В исследовании раскрываются структурные компоненты компетенции социальной активности, факторы её развития, а также инновационные методы и технологии, основанные на компетентностном подходе. Особое внимание уделено значению интерактивных методов, трансформативной образовательной среды, рефлексивной деятельности и цифровых образовательных платформ в развитии данной компетенции. Результаты исследования направлены на совершенствование методики развития социальной активности будущих специалистов в системе высшего образования.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетенция социальной активности, педагогический механизм, трансформативное образование, рефлексия, интерактивные методы, лидерство, гражданская активность, инновационные технологии.

Abstract. This article analyzes pedagogical mechanisms for developing students' social activity competence based on the competency-based approach. In the modern education system, one of the urgent pedagogical tasks is to shape individuals as socially active, initiative-oriented specialists with leadership potential and civic responsibility. The study highlights the structural components of social activity competence, factors influencing its development, and innovative methods and technologies grounded in the competency-based approach. Particular attention is given to the role of interactive methods, transformative educational environments, reflective activities, and digital educational platforms in fostering this competence. The findings contribute to improving methodologies for developing social activity among future professionals in higher education institutions.

Keywords: competency-based approach, social activity competence, pedagogical mechanism, transformative education, reflection, interactive methods, leadership, civic engagement, innovative technologies.

Kirish. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi oldida nafaqat bilimli, balki ijtimoiy faol, tashabbuskor, kreativ fikrlovchi hamda jamiyat taraqqiyotida faol ishtirok eta oladigan mutaxassislarni tayyorlash vazifasi turibdi. Shu nuqtai nazardan kompetensiyaviy yondashuv ta'limning ustuvor metodologik asosiga aylanmoqda. Mazkur yondashuv shaxsning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan integratsiyalash orqali uning hayotiy va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ijtimoiy-faollik kompetensiyasi bugungi kunda shaxsning fuqarolik pozitsiyasi, ijtimoiy mas'uliyati, kommunikativ salohiyati va liderlik qobiliyatlarini mujassamlashtiruvchi integrativ sifat sifatida talqin etiladi. Ushbu kompetensiyani shakllantirish oliy ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri bo'lib, bunda pedagogik mexanizmlarni ilmiy asosda ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Ijtimoiy-faollik kompetensiyasi — bu shaxsning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, muammolarni ijtimoiy hamkorlik asosida hal qilishi, tashabbus ko'rsatishi va fuqarolik mas'uliyatini namoyon eta olish qobiliyatidir. Ushbu kompetensiya quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

motivatsion-komponent;

kognitiv-komponent;

kommunikativ-komponent;

refleksiv-komponent;

amaliy-faoliyat komponenti.

Mazkur komponentlarning uzviy integratsiyasi talabanning ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik imkoniyatlari

Kompetensiyaviy yondashuv ta'lim jarayonida talabanning faqat bilim egallashini emas, balki o'z bilimini real vaziyatlarda qo'llash ko'nikmasini ham rivojlantiradi. Ushbu yondashuv asosida:

- mustaqil fikrlash rivojlanadi;
- muammoli vaziyatlarni hal qilish kompetensiyasi shakllanadi;
- jamoaviy faoliyatga moslashuv kuchayadi;
- liderlik va kommunikativ qobiliyatlar rivojlanadi;
- ijtimoiy mas'uliyat hissi ortadi.

Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv talabanning shaxsiy rivojlanish trayektoriyasini belgilashga imkon yaratadi.

Ijtimoiy-faollik kompetensiyasini shakllantirish mexanizmlari

1. Transformativ ta'lim muhiti yaratish

Transformativ ta'lim talabanning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy pozitsiyasini o'zgartirishga xizmat qiladi. Bunday muhitda talabalar erkin fikr bildiradi, ijtimoiy tashabbuslarda ishtirok etadi hamda amaliy faoliyat orqali tajriba orttiradi.

2. Interaktiv metodlardan foydalanish

Quyidagi metodlar ijtimoiy-faollik kompetensiyasini rivojlantirishda samarali hisoblanadi:

- "Case-study";
- debat va munozaralar;
- "Brainstorming";
- rolli o'yinlar;
- loyiha asosida o'qitish;
- jamoaviy treninglar.

Mazkur metodlar talabalarni faol muloqotga jalb qilib, ularda ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini shakllantiradi.

3. Refleksiv faoliyatni tashkil etish

Refleksiya shaxsning o'z faoliyatini tahlil qilishi va baholashiga imkon beradi. Refleksiv yondashuv orqali talabalar o'z ijtimoiy faoliyatidagi yutuq va kamchiliklarni aniqlaydi hamda o'zini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqadi.

4. Raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish

Raqamli platformalar, onlayn forumlar, virtual loyihalar va media texnologiyalar talabalarni keng ijtimoiy muloqotga jalb etadi. Bu esa ularning axborot madaniyati va ijtimoiy faolligini oshiradi.

5. Mentorlik va kooperativ ta'lim mexanizmlari

Mentorlik asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida talabalar tajribali pedagoglar va lider shaxslar bilan hamkorlik qiladi. Bu esa ularning ijtimoiy moslashuvchanligi va tashabbuskorligini rivojlantiradi.

Muhokama. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning nafaqat nazariy bilimlarini boyitish, balki ularning ijtimoiy hayotdagi faol ishtirokini ta'minlashda ham muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo'lmoqda. An'anaviy ta'lim tizimida talaba ko'proq tayyor bilimni qabul qiluvchi subyekt sifatida shakllangan bo'lsa, kompetensiyaviy yondashuv esa uni mustaqil fikrlovchi, tashabbus ko'rsatuvchi, muammolarni tahlil qila oladigan va jamiyat hayotida faol qatnashuvchi shaxs sifatida rivojlantirishni ko'zda tutadi. Shu jihatdan mazkur yondashuv talabaning ijtimoiy-faollik kompetensiyasini shakllantirishda innovatsion pedagogik asos vazifasini bajaradi.

Ayniqsa, interaktiv metodlarning qo'llanilishi talabalarning ta'lim jarayonidagi faolligini sezilarli darajada oshiradi. "Case-study", debat, munozara, "aqliy hujum", loyiha asosida o'qitish, trening va rolli o'yinlar kabi metodlar talabalarni erkin fikr almashishga, jamoa bilan ishlashga, muammoli vaziyatlarni birgalikda hal etishga undaydi.

Natijada talabalarda kommunikativ madaniyat, ijtimoiy moslashuvchanlik, tashabbuskorlik hamda liderlik sifatlari rivojlanadi. Eng muhimi, bunday metodlar ta'lim oluvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirib, uning o'z fikrini himoya qilish, qaror qabul qilish va mas'uliyatni his etish ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Transformativ ta'lim texnologiyalari esa talabaning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy pozitsiyasiga ta'sir ko'rsatishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida talaba mavjud stereotip va qarashlarni qayta ko'rib chiqadi, ijtimoiy voqelikni tanqidiy tahlil qiladi hamda yangi bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtiradi. Bu esa ularda fuqarolik mas'uliyati, jamiyatdagi muammolarga daxldorlik hissi va ijtimoiy tashabbuskorlikning shakllanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, bugungi globallashuv sharoitida transformativ ta'lim shaxsning ijtimoiy adaptatsiyasini kuchaytiruvchi samarali mexanizm sifatida e'tirof etilmoqda.

Refleksiv faoliyat ham ijtimoiy-faollik kompetensiyasini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Refleksiya orqali talaba o'z faoliyatini tahlil qiladi, o'zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi hamda o'z-o'zini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqadi. Pedagogik jarayonda refleksiv topshiriqlar, o'zini baholash metodlari, portfolio va monitoring texnologiyalaridan foydalanish talabalarni mustaqil fikrlashga va shaxsiy rivojlanishga yo'naltiradi. Natijada ularda o'z faoliyatiga nisbatan tanqidiy yondashuv, mas'uliyat hissi va o'zini boshqarish kompetensiyasi shakllanadi.

Raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimiga keng joriy etilishi ham talabalarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Onlayn platformalar, virtual forumlar, masofaviy ta'lim tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya vositalari talabalarni keng axborot maydoniga olib chiqadi.

Bunday vositalar yordamida talabalar turli ijtimoiy loyihalarda ishtirok etadi, xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yadi, o'z fikr va tashabbuslarini ommaga taqdim etadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar talabalarda media savodxonlik, axborot madaniyati va raqamli kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida ijtimoiy-faollik kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan innovatsion pedagogik model va mexanizmlarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Chunki zamonaviy jamiyat taraqqiyoti yuqori ijtimoiy faollikka ega, kreativ fikrlovchi, liderlik qobiliyatlari rivojlangan va fuqarolik pozitsiyasiga ega mutaxassislarni talab etmoqda.

Shu sababli oliy ta'lim muassasalarida kompetensiyaviy yondashuv asosida integrativ, interaktiv va transformativ pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali talabalarning ijtimoiy-faollik kompetensiyasini tizimli rivojlantirish zarur hisoblanadi. Mazkur jarayonning samaradorligi esa pedagogik faoliyatni innovatsion tashkil etish, ta'lim muhitini demokratlashtirish hamda talabalarni mustaqil va ijtimoiy faol subyekt sifatida qo'llab-quvvatlash bilan bevosita bog'liqdir.

Xulosa. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ijtimoiy-faollik kompetensiyasini shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Mazkur kompetensiya shaxsning ijtimoiy hayotdagi faolligi, liderlik salohiyati, fuqarolik mas'uliyati va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, transformativ ta'lim muhiti, interaktiv metodlar, refleksiv faoliyat, raqamli texnologiyalar hamda mentorlik mexanizmlaridan samarali foydalanish talabalarda ijtimoiy-faollik kompetensiyasini rivojlantirishda muhim pedagogik omil hisoblanadi. Shu bois oliy ta'lim muassasalarida kompetensiyaviy yondashuv asosida innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muslimov N.A. Pedagogik kompetentlik va kasbiy rivojlanish asoslari. – Toshkent: Fan, 2021.
2. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent, 2020.
3. Xutorskoy A.V. Kompetentnostniy podxod v obrazovanii. – Moskva, 2019.
4. Zimnyaya I.A. Klyuchevye kompetensii kak rezultat sovremennogo obrazovaniya. – Moskva, 2020.
5. Duyu J. Democracy and Education. – New York, 2018.
6. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. – London, 2017.
7. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals. – Paris, 2021.

MA'NAVIY TURIZM KONSEPSIYASI VA UNING OLIY TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI

Eshchanova Xolida Xudayarovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Urganch davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ma'naviy turizm zamonaviy turizm sohasining rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri bo'lib, insonlarning ma'naviy ehtiyojlarini qondirish, ruhiy kuchlarni mustahkamlash va ma'naviy kamolotga erishishga qaratilgan sayohat turidir. Ushbu tadqiqotda ma'naviy turizm kontsepsiyasining mohiyati, uning turlari va oliy ta'lim tizimidagi ahamiyati o'rganilgan. Tadqiqot metodologiyasi nazariy tahlil, empirik tekshirish va statistik ma'lumotlarni tahlil qilish usullarini o'z ichiga oladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ma'naviy turizm talabalarning shaxsiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi va oliy ta'lim muassasalarida ushbu yo'nalish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish zarurati mavjud. Xulosa qilib aytganda, ma'naviy turizm oliy ta'lim tizimida talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini kuchaytirish vositasi sifatida qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: ma'naviy turizm, oliy ta'lim, ma'naviy tarbiya, ziyorat turizmi, ruhiy rivojlanish, madaniy meros, ta'lim dasturlari, talabalar tarbiyasi, ma'naviy qadriyatlar, turizm pedagogikasi.

Аннотация. Духовный туризм является одним из развивающихся направлений современной туристической индустрии, представляющим собой вид путешествий, направленных на удовлетворение духовных потребностей людей, укрепление душевных сил и достижение духовного совершенства. В данном исследовании изучена сущность концепции духовного туризма, его виды и значение в системе высшего образования. Методология исследования включает теоретический анализ, эмпирическую проверку и анализ статистических данных. Результаты показывают, что духовный туризм занимает важное место в личностном развитии студентов и существует необходимость разработки специальных программ по этому направлению в высших учебных заведениях. В заключение можно сказать, что духовный туризм может использоваться в системе высшего образования как средство укрепления духовно-нравственного воспитания студентов.

Ключевые слова: духовный туризм, высшее образование, духовное воспитание, паломнический туризм, духовное развитие, культурное наследие, образовательные программы, воспитание студентов, духовные ценности, туристическая педагогика.

Annotation. Spiritual tourism is one of the developing directions of the modern tourism industry, representing a type of travel aimed at satisfying people's spiritual needs, strengthening mental forces and achieving spiritual perfection. This research examines the essence of the spiritual tourism concept, its types and significance in the higher education system. The research methodology includes theoretical analysis, empirical verification and analysis of statistical data. The results show that spiritual tourism plays an important role in students' personal development and there is a need to develop special programs in this direction in higher education institutions. In conclusion, spiritual tourism can be used in the higher education system as a means of strengthening spiritual and moral education of students.

Key words: spiritual tourism, higher education, spiritual education, pilgrimage tourism, spiritual development, cultural heritage, educational programs, student education, spiritual values, tourism pedagogy.

Kirish. Ma'naviy turizm zamonaviy jamiyatda insonlarning ma'naviy ehtiyojlarini qondirish va ruhiy kuchlarini mustahkamlash maqsadida rivojlanayotgan turizm yo'nalishlaridan biridir. Globallashuv jarayonida ma'naviy qadriyatlarning saqlanishi va yangi avlodga yetkazilishi muhim ahamiyat kasb etmoqda[1]. Ma'naviy turizm bu jarayonda ko'prik vazifasini o'tab, odamlarni o'z milliy va diniy ildizlari bilan bog'laydi.

Oliy ta'lim tizimida ma'naviy turizm kontseptsiyasining tatbiq etilishi talabalarning shaxsiy rivojlanishi, madaniy-ma'rifiy darajasini oshirishi va ma'naviy-axloqiy tarbiyasini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi[2]. Ushbu tadqiqotning maqsadi ma'naviy turizm tushunchasini chuqur o'rganish va uning oliy ta'lim jarayonidagi o'rnini aniqlashdir.

Adabiyotlar sharhi. Ma'naviy turizm sohasidagi tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu mavzu bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy asarlari mavjud. Xorijiy tadqiqotchilar orasida R.Sharpley [3; 21-b], D.Timothy va D.Olsen [4; 128-b] kabi olimlar ma'naviy turizm kontseptsiyasini chuqur o'rganganlar. Ular ma'naviy turizmni insonning ichki ehtiyojlarini qondirish vositasi sifatida ko'rib chiqadilar.

O'zbekiston olimlari orasida A.A.Abdurahmonov [5; 48-b], M.X.Xasanov [6; 83-b] va boshqa tadqiqotchilar ma'naviy turizm va uning ta'limdagi o'rnini haqida qimmatli fikrlar bildirganlar. Ularning fikricha, ma'naviy turizm milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishning muhim vositalaridan biridir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- nazariy tahlil va sintez;

- empirik kuzatish va so‘rov o‘tkazish;
- statistik ma’lumotlarni qayta ishlash;
- qiyosiy tahlil usuli;
- pedagogik eksperiment elementi.

Tadqiqot 2024-2025 o‘quv yilida Urganch davlat pedagogika institutida o‘tkazildi. Tadqiqotda 350 nafar talaba va 45 nafar o‘qituvchi ishtirok etdi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot jarayonida Urganch davlat pedagogika institutining turli fakultetlarida tahsil olayotgan 350 nafar talaba va 45 nafar o‘qituvchi bilan ishlar olib borildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ma’naviy turizm dasturlarining ta’limiy samaradorligini aniqlash va uning talabalarning shaxsiy rivojlanishiga ta’sirini baholash edi.

Ma’naviy turizmning turlari va tasnifi.

Ma’naviy turizm turli shakllarda namoyon bo‘ladi va har bir turi o‘ziga xos pedagogik potensialga ega. Tadqiqot davomida ma’naviy turizmning besh asosiy turi aniqlandi va ularning ta’limdagi ahamiyati tahlil qilindi. Asosiy turlarini quyidagi jadvalda ko‘rib chiqamiz:

Jadval 1. Ma’naviy turizmning asosiy turlari.

Turizm turi	Xususiyatlari	Maqsadlar
Diniy turizm	Muqaddas joylarni ziyorat qilish.	Ma’naviy poklanish, ibodat.
Ziyorat turizmi	Avliyolar maqbarasini ziyorat qilish.	Duo qilish, manfaat olish.
Madaniy-ma’rifiy turizm	Tarixiy obidalarni ko‘rish.	Bilim olish, ma’rifat.
Filosofik turizm	Falsafiy maktablar bilan tanishish.	Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish.
Yoga va meditatsiya turizmi	Ruhiy amaliyotlar bilan shug‘ullanish.	Ichki tinchlik topish.

Oliy ta’limda ma’naviy turizm dasturlarining samaradorligi. 2024-2025 o‘quv yilida o‘tkazilgan tadqiqot davomida turli fakultetlarda ma’naviy turizm dasturlarining qabul qilinish darajasi va samaradorligi o‘rganildi. Eng yuqori qiziqish pedagogika (94%) va tarix (92%) fakultetlarida kuzatildi, bu ushbu sohalarning ma’naviy turizm bilan bevosita bog‘liqligi bilan izohlanadi. Matematika fakulteti talabalarida nisbatan pastroq ko‘rsatkich (75%) kuzatilgan bo‘lsa-da, bu ham ijobiy natija hisoblanadi. Tadqiqot natijalari quyidagicha:

Jadval 2. Talabalarning ma’naviy turizm dasturlariga qiziqishi.

Fakultet	Qatnashuvchilar soni	Qiziqish darajasi (%)	Samaradorlik ko‘rsatkichi
Tarix	85	92%	Yuqori
Filologiya	78	87%	Yuqori
Matematika	62	75%	O‘rta
Iqtisodiyot	71	83%	Yuqori
Pedagogika	54	94%	Juda yuqori

Ma’naviy turizmning ta’limiy samarasi. Tadqiqotning eng muhim qismi talabalarning ma’naviy rivojlanish dinamikasini kuzatishdan iborat edi. Eksperiment guruhi (180 nafar talaba) ma’naviy turizm dasturlarida faol ishtirok etdi, nazorat guruhi (170 nafar talaba) esa an’anaviy ta’lim usullarida qatnashdi. Tadqiqot 6 oy davom etdi va har oyda talabalarning rivojlanish ko‘rsatkichlari baholandi.

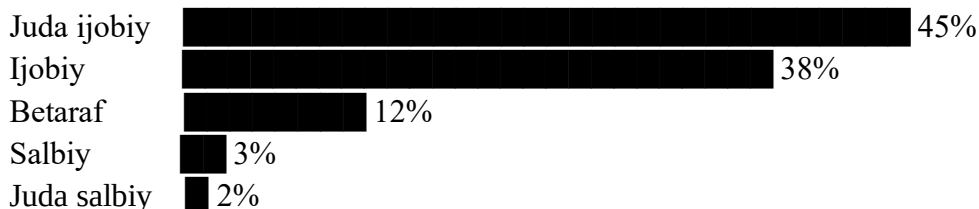
Ma’naviy bilimlar sohasida eng yuqori o‘sish (40.6%) qayd etildi, bu talabalarning diniy-ma’rifiy bilimlarini chuqurlashtirishi natijasida erishilgan. Axloqiy qadriyatlar bo‘yicha 23.7% o‘sish kuzatildi, bu talabalarning axloqiy tanlovlar qilish qobiliyatining yaxshilanganini ko‘rsatadi. Madaniy xabardorlik (31.4% o‘sish) va milliy o‘zlikni anglash (23.1% o‘sish) ko‘rsatkichlari ham sezilarli yaxshilangan:

Jadval 3. Talabalarning ma'naviy rivojlanish ko'rsatkichlari.

Ko'rsatkichlar	Boshlang'ich natija	Yakuniy natija	O'sish (%)
Ma'naviy bilimlar	3.2 ball	4.5 ball	40.6%
Axloqiy qadriyatlar	3.8 ball	4.7 ball	23.7%
Madaniy xabardorlik	3.5 ball	4.6 ball	31.4%
Milliy o'zlikni anglash	3.9 ball	4.8 ball	23.1%

Diagramma 1: Talabalarning ma'naviy turizm dasturlariga munosabati.

Ma'naviy turizm dasturlariga talabalarning munosabati:

Ma'naviy turizm dasturlarining tarkibiy qismlari. Tadqiqot jarayonida ma'naviy turizm dasturlarining optimal tarkibiy tuzilishi ishlab chiqildi. Har bir komponent maxsus pedagogik vazifani bajaradi va umumiy ta'lim maqsadlariga xizmat qiladi. Nazariy tayyorgarlik bosqichida talabalar ma'naviy turizm tarixi, turli dinlar va madaniyatlardagi muqaddas joylar, ziyorat odobi kabi mavzularni o'rganadilar. Ziyorat sayohati amaliy tajriba olish imkonini beradi va nazariy bilimlarni amalda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Refleksiya bosqichida talabalar olingan tajribalarini tahlil qiladilar va shaxsiy xulosalar chiqaradilar. Loyiha tayyorlash esa bilimlarni mustahkamlash va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi:

Jadval 4. Ma'naviy turizm dasturining tarkibiy qismlari.

Komponent	Davomiyligi	Faoliyat turi	Kutilgan natija
Nazariy tayyorgarlik	2 hafta	Ma'ruza va seminarlar	Nazariy bilimlarni egallash
Ziyorat sayohati	3-5 kun	Muqaddas joylarni ziyorat	Amaliy tajriba olish
Refleksiya	1 hafta	Muhokama va tahlil	Olingan tajribani qayta ishlash
Loyiha tayyorlash	2 hafta	Individual va guruh ishi	Bilimlarni mustahkamlash

Olingan natijalarning ishonchliligi. Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlash maqsadida bir qator statistik testlar o'tkazildi. SPSS-24 dasturi yordamida o'tkazilgan tahlillarda eksperiment va nazorat guruhlar o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli farqlar aniqlandi. Pearson korrelyatsiya koeffitsienti $r=0.78$ ($p<0.001$) ma'naviy turizm dasturlarida ishtirok etish va talabalarning ma'naviy rivojlanishi o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi.

T-test natijalari eksperiment guruhi ($M=4.65$, $SD=0.52$) va nazorat guruhi ($M=3.24$, $SD=0.48$) o'rtasida ahamiyatli farq borligini tasdiqladi ($t(348)=21.47$, $p<0.001$). Effect size ko'rsatkichi (Cohen's $d=2.85$) juda katta ta'sir darajasini bildiradi, bu ma'naviy turizm dasturlarining yuqori samaradorligini tasdiqlaydi.

Bir tomonlama dispersiya tahlili (ANOVA) turli fakultetlar o'rtasida ma'naviy rivojlanish ko'rsatkichlarida farqlar mavjudligini ko'rsatdi ($F(4,345)=15.67$, $p<0.001$). Post-hoc Tukey testi yordamida aniqlangandek, pedagogika fakulteti eng yuqori natijalarni ($M=4.81$), matematika fakulteti esa eng past natijalarni ($M=4.33$) ko'rsatdi.

Diagramma 2: Ma'naviy turizm dasturlarining ta'limiy samaradorligi

Samaradorlik ko'rsatkichlari (5 ballik tizimda):

Madaniy xabardorlik	4.6
Milliy o'zlikni anglash	4.8

0 1 2 3 4 5

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, milliy o'zlikni anglash ko'rsatkichi eng yuqori natija (4.8 ball) ko'rsatdi, bu ma'naviy turizm dasturlari talabalarning milliy kimlik hissini kuchaytirishda juda samarali ekanligini tasdiqlaydi. Axloqiy qadriyatlar (4.7 ball) va madaniy xabardorlik (4.6 ball) ham yuqori natijalarni ko'rsatdi. Ma'naviy bilimlar sohasida 4.5 ball olish ham muvaffaqiyatli natija hisoblanadi.

Matematik tahlil natijalariga ko'ra, ma'naviy turizm dasturlari talabalarning ma'naviy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Dispersiya tahlili (ANOVA) $F=15.67$, $p<0.001$ natijalarni berdi, bu dasturlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Eta-kvadrat ko'rsatkichi ($\eta^2=0.31$) ta'sir hajmining katta ekanligini bildiradi, ya'ni kuzatilgan o'zgarishlarning 31% i ma'naviy turizm dasturlari bilan bog'liq.

Tavsiyalar va takliflar. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. **Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy turizm kafedralari tashkil etish** - bu yo'nalish bo'yicha ixtisoslashgan kadrlar tayyorlash uchun.
2. **Interdissiplinar yondashuv** – ma'naviy turizm dasturlarini tarix, madaniyatshunoslik, dinshunoslik kabi fanlar bilan bog'lash.
3. **Amaliy tajriba** – talabalarni muntazam ravishda ziyorat va ma'rifiy sayohatlarga jalb qilish.
4. **Xalqaro hamkorlik** – boshqa mamlakatlar tajribasidan foydalanish va tajriba almashish.

Diagramma 3: Ma'naviy turizm dasturlarini rivojlantirish istiqbollari.

Rivojlanish yo'nalishlari (ahamiyat darajasi bo'yicha):

Kadrlar tayyorlash	95%
Dastur ishlab chiqish	88%
Moddiy-texnik baza	82%
Xalqaro aloqalar	76%
Tadqiqot faoliyati	71%

Xulosa. Ma'naviy turizm zamonaviy oliy ta'lim tizimida talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini kuchaytirish va shaxsiy rivojlanishini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ma'naviy turizm dasturlarida qatnashgan talabalarning ma'naviy bilimlar darajasi 40.6%, axloqiy qadriyatlar 23.7%, madaniy xabardorlik 31.4% ga oshgan.

- Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy turizm yo'nalishini rivojlantirish uchun;
- maxsus dasturlar ishlab chiqish;
- malakali kadrlar tayyorlash;
- zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash;
- tadqiqot ishlarini kengaytirish zarur.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun ma'naviy turizm sohasida yangi metodologiyalarni ishlab chiqish, xorijiy tajribani o'rganish va milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda mahalliy dasturlar yaratish tavsiya etiladi.

Ma'naviy turizm kontseptsiyasining oliy ta'lim tizimidagi tatbiqi nafaqat talabalarning ma'naviy rivojlanishiga, balki jamiyatning umumiy ma'naviy darajasini oshirishga ham xizmat qiladi.

Iqtiboslar/Сноски/References

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Туризм соҳасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. ПФ-5611-сон, 05.01.2019 // URL: <https://lex.uz/docs/4143482>
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. ЎПҚ-637-сон, 23.09.2020 // URL: <https://lex.uz/docs/5013007>

3. Sharpley R. Tourism and spirituality: an evolving relationship // Tourism and Sacred Landscapes. – New York: Routledge, 2018. – P. 15-32.
4. Timothy D., Olsen D. Tourism, Religion and Spiritual Journeys. – London: Routledge, 2006. – P. 298.
5. Абдурахмонов А.А. Маънавий туризм ва унинг педагогик аҳамияти // Педагогика журналі. – Тошкент, 2022. – №3. – Б.45-52.
6. Ҳасанов М.Х. Олий таълим тизимида маънавий тарбия муаммолари // Таълим ва тарбия. – Тошкент, 2023. – №2. – Б.78-85.
7. World Tourism Organization. Global Report on Religious Tourism. – Madrid: UNWTO, 2023. – P. 156.
8. Қодиров Ш.М. Ўзбекистонда маънавий туризм ривожланиш истиқболлари // Туризм журналі. – Тошкент, 2023. – №4. – Б.23-29.
9. Collins-Kreiner N. Researching pilgrimage: continuity and transformation // Annals of Tourism Research. – 2010. – Vol.37(2). – P.440-456.
10. Ражабов Н.Р. Зиёрат туризми ва унинг ижтимоий аҳамияти // Ижтимоий фанлар журналі. – Тошкент, 2022. – №5. – Б.112-118.
11. Mirzaakhmedova D.T. Educational aspects of spiritual tourism in higher education institutions // International Journal of Educational Research. – 2023. – Vol.15(3). – P.87-94.
12. Усмонов А.У. Маданий мерос ва туризм ўртасидаги ўзаро алоқа // Маданиятшунослик журналі. – Тошкент, 2023. – №3. – Б.67-73.
13. Griffin K. The role of religious tourism in preserving cultural heritage // Journal of Heritage Tourism. – 2022. – Vol.17(4). – P.423-437.
14. Саидов М.С. Талабаларнинг маънавий тарбиясида туризм роли // Педагогик таълим. – Тошкент, 2023. – №1. – Б.156-162.
15. Terzidou M. Religion as motivation in heritage tourism: the case of Meteora, Greece // Tourism and Hospitality Research. – 2017. – Vol.17(3). – P.311-323.

RAQAMLASHTIRISH ASOSIDA INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY IMKONIYATLARI

Ruzimova Intizor Xujamuratovna
Urganch davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent v.b.

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamlashtirish jarayonining inklyuziv ta'lim tizimiga ta'siri, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining imkoniyati cheklangan o'quvchilar ta'limidagi o'rni hamda ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot davomida elektron platformalar, sun'iy intellekt, multimedia vositalari va masofaviy ta'limning inklyuziv ta'limdagi afzalliklari ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, ta'lim tizimini raqamlashtirish jarayonida uchrayotgan muammolar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, inklyuziv ta'lim, axborot texnologiyalari, masofaviy ta'lim, sun'iy intellekt, raqamli pedagogika, elektron platforma, innovatsion ta'lim.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние цифровизации на систему инклюзивного образования, роль современных информационно-коммуникационных технологий в обучении детей с ограниченными возможностями, а также их значение в повышении эффективности образования. В ходе исследования были научно освещены преимущества электронных платформ, искусственного интеллекта, мультимедийных средств и

дистанционного обучения в инклюзивном образовании. Кроме того, рассмотрены существующие проблемы цифровизации образовательной системы и предложены рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: цифровизация, инклюзивное образование, информационные технологии, дистанционное обучение, искусственный интеллект, цифровая педагогика, электронная платформа, инновационное образование.

Abstract. This article analyzes the impact of digitalization on the inclusive education system, the role of modern information and communication technologies in the education of students with disabilities, and their importance in improving educational efficiency. The study scientifically highlights the advantages of electronic platforms, artificial intelligence, multimedia tools, and distance learning in inclusive education. In addition, the problems encountered in the process of digitalizing the education system and recommendations for overcoming them are presented.

Keywords: digitalization, inclusive education, information technology, distance learning, artificial intelligence, digital pedagogy, electronic platform, innovative education.

Kirish. Hozirgi kunda ta'lim tizimini raqamlashtirish dunyo miqyosidagi ustuvor yo'nalishlardan biriga aylanib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida inson faoliyatining barcha sohalari singari ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlar yuz bermoqda. Ayniqsa, inklyuziv ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo'llash imkoniyati cheklangan bolalarning sifatli ta'lim olishini ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda [1].

Inklyuziv ta'lim barcha bolalarning teng huquqli ravishda bilim olishiga xizmat qiluvchi tizim bo'lib, unda jismoniy yoki psixologik imkoniyati cheklangan o'quvchilarning jamiyatga integratsiyasi muhim o'rin egallaydi. BMT va UNESCO tashkilotlari tomonidan ham inklyuziv ta'limni rivojlantirish zamonaviy ta'limning asosiy tamoyillaridan biri sifatida e'tirof etilgan [3].

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilarga individual yondashuvni tashkil qilish imkoniyati kengaymoqda. Masalan, multimedia vositalari, audio darsliklar, virtual laboratoriyalar, masofaviy ta'lim platformalari hamda sun'iy intellekt asosidagi dasturlar imkoniyati cheklangan bolalarning bilim olishida qulay muhit yaratmoqda [4].

O'zbekistonda ham "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, internet infratuzilmasini rivojlantirish va elektron ta'lim platformalarini joriy etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda [2].

Shu bilan birga, inklyuziv ta'limni rivojlantirish va barcha bolalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi raqamlashtirishning inklyuziv ta'lim tizimidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish, zamonaviy texnologiyalarning imkoniyatlarini o'rganish hamda mavjud muammolar va ularning yechimlarini aniqlashdan iborat.

Mazkur tadqiqotda ilmiy bilishning tahlil, sintez, kuzatish, qiyosiy taqqoslash, umumlashtirish va statistik ma'lumotlarni o'rganish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida mahalliy va xorijiy olimlarning inklyuziv ta'lim hamda raqamlashtirishga oid ilmiy ishlari chuqur tahlil qilindi.

Tadqiqotning nazariy asosini UNESCO, UNICEF va O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar tashkil etdi [3][4]. Shuningdek, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan ustuvor vazifalar ham o'rganildi [1][2].

Tadqiqot davomida quyidagi metodologik bosqichlar amalga oshirildi:

- inklyuziv ta'limning mazmun-mohiyatini o'rganish;
- raqamlashtirishning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish;
- elektron platformalar va masofaviy ta'lim vositalarining samaradorligini aniqlash;
- imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun yaratilgan texnologik vositalarni o'rganish;

- pedagoglarning raqamli kompetensiyasini baholash;
- mavjud muammolarni aniqlash va ularning yechimlari bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning amaliy qismida Moodle, Google Classroom, Zoom va Microsoft Teams kabi platformalarning inklyuziv ta'limdagi o'zni tahlil qilindi [3]. Mazkur platformalarning masofaviy ta'limni tashkil qilishdagi imkoniyatlari, multimedia vositalaridan foydalanish darajasi hamda imkoniyati cheklangan bolalar uchun qulayliklari o'rganildi.

Bundan tashqari, tadqiqot davomida pedagoglarning zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalari ham kuzatildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning aksariyatida elektron platformalardan foydalanish bo'yicha boshlang'ich ko'nikmalar mavjud bo'lsa-da, maxsus inklyuziv texnologiyalar bilan ishlash bo'yicha malaka yetarli emas.

Mazkur tadqiqotning metodologik ahamiyati shundaki, unda inklyuziv ta'lim va raqamlashtirish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tizimli ravishda yoritildi hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida ilmiy tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamlashtirish inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Elektron platformalar va multimedia vositalari yordamida imkoniyati cheklangan o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlari kengaydi.

1 - rasm. Raqamlashtirishda inklyuziv ta'limning ijobiy jihatlari

Sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalar ham inklyuziv ta'limda muhim o'rin egallamoqda. Jumladan, matnni ovozga aylantirish, subtitrlar qo'shish va adaptiv test tizimlari imkoniyati cheklangan bolalar uchun qulay sharoit yaratmoqda [4].

2 - rasm Sun'iy intellektdan foydalanishda texnologiyalarda yuzaga keladigan muommolar

Muhokama. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirish inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Xususan, AQSH, Janubiy Koreya va Yevropa davlatlarida imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus elektron platformalar va sun'iy intellekt asosidagi dasturlar keng qo'llanilmoqda.

O'zbekistonda ham elektron ta'lim tizimining rivojlanishi inklyuziv ta'lim uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq ayrim hududlarda texnik infratuzilmaning yetarli emasligi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Shu sababli internet sifati va texnik vositalarni yaxshilash muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Bundan tashqari, pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish ham muhim masala hisoblanadi. Chunki zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish uchun o'qituvchilarning malakasi yetarli bo'lishi zarur [4].

Xulosa qilib aytganda, raqamlashtirish inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida imkoniyati cheklangan bolalar uchun sifatli va qulay ta'lim muhiti yaratilmoqda. Ayniqsa, masofaviy ta'lim, multimedia vositalari, elektron platformalar va sun'iy intellekt texnologiyalari individual yondashuvni ta'minlashda katta ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar yordamida inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilarning darsga qiziqishini kuchaytirish hamda ularning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Elektron platformalar orqali imkoniyati cheklangan bolalar o'zlariga mos tezlikda bilim olish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa ta'limdagi tenglik tamoyillarini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi dasturlar ko'zi ojiz, eshitishda nuqsoni bo'lgan yoki jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarning bilim olishida muhim yordamchi vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Matni ovozga aylantirish, subtitrlar qo'shish va adaptiv o'quv dasturlari ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda [3].

Biroq tadqiqot davomida ayrim muammolar ham aniqlandi. Jumladan, ayrim hududlarda internet infratuzilmasining sustligi, texnik vositalarning yetishmasligi hamda maxsus elektron platformalarning kamligi inklyuziv ta'limni to'liq amalga oshirishga to'sqinlik qilmoqda. Shu bilan birga, pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish ham dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda [5].

1-jadval

Kelajakda inklyuziv ta'limni yanada rivojlantirish uchun tavsiyalar

	Yo‘nalish	Amalga oshirilishi zarur bo‘lgan ishlar	Kutilayotgan natija
1	Maxsus elektron platformalar yaratish	Inklyuziv ta‘lim uchun moslashtirilgan onlayn platformalar ishlab chiqish	Imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun qulay va samarali ta‘lim muhiti yaratiladi
2	Sifatli internetni ta‘minlash	Barcha hududlarda tezkor va barqaror internet tarmog‘ini yo‘lga qo‘yish	Masofaviy ta‘lim imkoniyatlari kengayadi
3	Pedagoglarning IT ko‘nikmalarini oshirish	O‘qituvchilar uchun AKT va raqamli texnologiyalar bo‘yicha treninglar tashkil etish	Zamonaviy texnologiyalarni dars jarayonida samarali qo‘llash imkoniyati oshadi
4	Sun‘iy intellekt asosidagi adaptiv dasturlarni joriy etish	O‘quvchilarning individual ehtiyojiga mos dasturlar yaratish va qo‘llash	Har bir bolaning imkoniyatiga mos ta‘lim berish ta‘minlanadi
5	Multimedia vositalarini kengaytirish	Audio, video, animatsiya va interaktiv vositalarni ko‘paytirish	Ta‘lim jarayoni yanada qiziqarli va tushunarli bo‘ladi

Umuman olganda, raqamlashtirish va inklyuziv ta‘lim uyg‘unligi zamonaviy ta‘lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, kelajak avlodning sifatli bilim olishi hamda jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/5013007>
2. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. <https://lex.uz/docs/5031048>
3. UNESCO. Inclusive Education and Digital Technologies. <https://www.unesco.org>
4. Karimov I. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2022.
5. Xoliqov A. Inklyuziv ta‘lim metodikasi. Toshkent, 2023.

RAQAMLI TA‘LIM SHAROITIDA MAXSUS EHTIYOJLI O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASH METODLARI.

Karimova Nilufar Boltaboyevna
Urganch davlat pedagogika instituti

“Pedagogika va psixologiya” kafedrası, (PhD) dots.v.b

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli ta‘lim sharoitida maxsus ehtiyojli o‘quvchilar bilan ishlash metodlarining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Raqamli ta‘limning imkoniyatlari, uning inkluziv ta‘lim muhitini yaratishdagi o‘rni hamda maxsus ehtiyojli o‘quvchilarning individual, psixologik va kognitiv xususiyatlarini hisobga olgan holda ta‘lim jarayonini tashkil etish masalalari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, maqolada differensial va individual yondashuv, multimedia vositalari, masofaviy ta‘lim texnologiyalari, interfaol metodlar hamda adaptiv o‘qitish tizimlarining maxsus ehtiyojli o‘quvchilar ta‘limidagi samaradorligi ochib beriladi. Raqamli platformalar va assistiv texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning bilim olish jarayonini optimallashtirish, ularning o‘quv faolligini oshirish va mustaqil ta‘lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish yo‘llari asoslab berilgan.

Tadqiqot natijalari raqamli ta'lim vositalaridan samarali foydalanish maxsus ehtiyojli o'quvchilarning ta'limga integratsiyasini ta'minlash, ta'lim sifati va samaradorligini oshirish hamda inkluziv ta'lim muhitini shakllantirishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi [1].

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, inkluziv ta'lim, maxsus ehtiyojli o'quvchilar, pedagogik metodlar, differensial yondashuv, ta'lim samaradorligi.

Annotation: This article analyzes the theoretical and practical aspects of methods for working with students with special needs in the conditions of digital education. The possibilities of digital education, its role in creating an inclusive educational environment, as well as issues of organizing the educational process taking into account the individual, psychological and cognitive characteristics of students with special needs are scientifically substantiated.

Also, the article reveals the effectiveness of differential and individual approaches, multimedia tools, distance learning technologies, interactive methods, as well as adaptive learning systems in the education of students with special needs. Ways of optimizing the learning process, increasing students' learning activity and developing independent learning skills through digital platforms and assistive technologies are substantiated. The research results show that the effective use of digital educational tools ensures the integration of students with special needs into education, improves the quality and effectiveness of education, and serves as an important factor in the formation of an inclusive educational environment [1].

Keywords: digital education, inclusive education, students with special needs, pedagogical methods, differential approach, educational effectiveness.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты методов работы с обучающимися с особыми образовательными потребностями в условиях цифрового образования. Научно обоснованы возможности цифрового образования, его роль в создании инклюзивной образовательной среды, а также вопросы организации образовательного процесса с учётом индивидуальных, психологических и когнитивных особенностей обучающихся с особыми потребностями.

Также в статье раскрывается эффективность дифференцированного и индивидуального подхода, мультимедийных средств, технологий дистанционного обучения, интерактивных методов, а также адаптивных систем обучения в образовании обучающихся с особыми потребностями. Обоснованы пути оптимизации процесса обучения, повышения учебной активности обучающихся и развития навыков самостоятельного обучения с использованием цифровых платформ и ассистивных технологий. Результаты исследования показывают, что эффективное использование цифровых образовательных средств обеспечивает интеграцию обучающихся с особыми потребностями в образовательный процесс, повышает качество и эффективность образования и является важным фактором формирования инклюзивной образовательной среды [1].

Ключевые слова: цифровое образование, инклюзивное образование, обучающиеся с особыми потребностями, педагогические методы, дифференцированный подход, эффективность образования.

Kirish. So'nggi yillarda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va keng joriy etilishi o'quv jarayonining mazmuni va shaklini tubdan o'zgartirib yubordi. Raqamli ta'lim muhitining shakllanishi nafaqat an'anaviy o'qitish usullarini takomillashtirishga, balki ta'limning barcha ishtirokchilari uchun yangi pedagogik imkoniyatlar yaratishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, bu jarayon maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish nuqtai nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi [1].

Bugungi kunda inkluziv ta'lim konsepsiyasi xalqaro miqyosda ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilib, barcha o'quvchilar uchun teng va adolatli ta'lim olish sharoitlarini yaratishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv maxsus ehtiyojli o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilish, ularning ijtimoiylashuvini ta'minlash hamda individual rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan [3]. Shu nuqtai nazardan, raqamli ta'lim vositalari inkluziv muhitni shakllantirishda samarali vosita sifatida maydonga chiqmoqda. Maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlash jarayoni murakkab va ko'p qirrali bo'lib, u o'qituvchidan yuqori darajadagi pedagogik mahorat, individual yondashuv hamda maxsus metod va vositalardan foydalanishni talab etadi. An'anaviy ta'lim metodlari har doim ham bunday o'quvchilarning ehtiyojlarini to'liq qondira olmaydi. Shu sababli, ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish orqali o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashuvchan ta'lim muhitini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi [2].

Raqamli ta'lim sharoitida o'quv jarayonini tashkil etish o'qituvchidan nafaqat texnologik savodxonlikni, balki pedagogik innovatsiyalarni samarali qo'llash ko'nikmalarini ham talab etadi. Xususan, multimedia vositalari, masofaviy ta'lim platformalari, interfaol metodlar va adaptiv o'qitish texnologiyalari maxsus ehtiyojli o'quvchilarning bilim olish jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi va samaradorligini oshiradi [4].

Raqamli ta'lim sharoitida maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlash masalasi zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon o'quvchilarning individual xususiyatlarini chuqur o'rganish, ularga mos pedagogik metodlarni tanlash hamda ta'lim jarayonini raqamli texnologiyalar asosida samarali tashkil etishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlashda kompleks yondashuvni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi [3]. Avvalo, maxsus ehtiyojli o'quvchilarning psixologik va kognitiv xususiyatlarini hisobga olish zarur. Ularning bilimni qabul qilish tezligi, idrok qilish darajasi va axborotni qayta ishlash qobiliyati turlicha bo'ladi. Shu sababli, ta'lim jarayonida differensial va individual yondashuv asosiy metod sifatida qo'llaniladi. Raqamli ta'lim muhitida bu yondashuvni amalga oshirish imkoniyatlari yanada kengayadi, chunki elektron platformalar orqali o'quv materiallarini turli darajalarda taqdim etish, topshiriqlarni moslashtirish va o'quvchining rivojlanish dinamikasini kuzatish mumkin [5]. Raqamli ta'limning muhim tarkibiy qismi bo'lgan multimedia texnologiyalari maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun samarali o'qitish vositasi hisoblanadi. Audio, video, animatsiya va grafik materiallar orqali berilgan axborot o'quvchilarning e'tiborini jalb qiladi va materialni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi. Masalan, eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun vizual materiallar, ko'rishda muammosi bo'lganlar uchun esa audio materiallar katta ahamiyatga ega [6].

Shuningdek, masofaviy ta'lim texnologiyalari maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun qulay ta'lim muhitini yaratishda muhim vosita hisoblanadi. Onlayn ta'lim platformalari orqali o'quvchilar o'zlariga mos vaqt va sharoitda bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ayniqsa jismoniy harakatlanishi cheklangan o'quvchilar uchun katta qulaylik yaratadi. Shu bilan birga, masofaviy ta'lim o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi individual muloqotni ham kuchaytiradi [1]. Interfaol metodlar raqamli ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, ular o'quvchilarning faolligini oshirishga xizmat qiladi. Raqamli muhitda qo'llaniladigan interfaol topshiriqlar, testlar, virtual laboratoriyalar va muammoli vaziyatlar o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash bilan birga, ularning mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi [2]. Bu metodlar ayniqsa refleksiv tafakkurni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Adaptiv o'qitish texnologiyalari esa zamonaviy raqamli ta'limning innovatsion yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar o'quvchining bilim darajasi va o'zlashtirish sur'atiga qarab

o'quv materiallarini avtomatik tarzda moslashtiradi. Natijada har bir o'quvchi o'z imkoniyatlariga mos ravishda bilim oladi, bu esa ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi [4].

Bundan tashqari, assistiv texnologiyalar maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun muhim yordamchi vosita hisoblanadi. Ekran o'qish dasturlari, ovozli yordamchilar, subtitrlar, braille displeylar va boshqa texnologiyalar o'quvchilarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Bu vositalar nafaqat o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki ularning ijtimoiy integratsiyasiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi [6]. Raqamli ta'lim sharoitida maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlash samaradorligini oshirish uchun o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish ham muhim omil hisoblanadi. O'qituvchi nafaqat o'z fanini mukammal bilishi, balki raqamli texnologiyalarni qo'llash, interfaol metodlardan samarali foydalanish va inkluziv ta'lim tamoyillarini amaliyotga joriy etish ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur [2].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'lim vositalaridan tizimli va maqsadga muvofiq foydalanish maxsus ehtiyojli o'quvchilarning o'quv faolligini oshiradi, ularning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantiradi hamda ta'lim jarayonining umumiy samaradorligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, bunday yondashuv o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ularning ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [3]. Umuman olganda, raqamli ta'lim sharoitida maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlash metodlarini to'g'ri tanlash va ularni kompleks qo'llash ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Raqamli ta'lim sharoitida maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlash metodlari va ularning samaradorligi

№	Metod nomi	Mazmuni	Qo'llaniladigan raqamli vositalar	Maxsus ehtiyojli o'quvchilarga ta'siri	Kutilayotgan natija
1	Differensial va individual yondashuv	O'quv materialini o'quvchi imkoniyatiga moslashtirish	LMS platformalar (Moodle, Google Classroom)	Har bir o'quvchining individual ehtiyoji hisobga olinadi	O'zlashtirish darajasi oshadi
2	Multimedia metodlari	Audio, video, animatsiyalar orqali o'qitish	YouTube, interaktiv taqdimotlar, videodarslar	Ko'rish yoki eshitishida muammosi bor o'quvchilarga qulaylik yaratadi	Axborotni yaxshiroq qabul qilish
3	Masofaviy ta'lim	Onlayn platformalar orqali ta'lim berish	Zoom, Google Meet, Microsoft Teams	Harakatlanishi cheklangan o'quvchilar uchun qulay	Ta'limga kirish imkoniyati kengayadi
4	Interfaol metodlar	Faol ishtirokga asoslangan topshiriqlar	Kahoot, Quizizz, Mentimeter	O'quvchilarning faolligi va qiziqishi oshadi	Mustaqil fikrlash rivojlanadi
5	Adaptiv o'qitish	O'quvchining darajasiga mos kontent berish	AI asosidagi platformalar	O'quvchining bilim darajasiga moslashadi	Individual rivojlanish ta'minlanadi
6	Assistiv texnologiyalar	Maxsus yordamchi texnologiyalar	Screen reader, subtitrlar, ovozli yordamchi	Nogironligi bor o'quvchilar uchun moslashuv	Ta'limda teng imkoniyat yaratiladi

Ushbu jadval raqamli ta'lim sharoitida maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlashda qo'llaniladigan asosiy metodlar, ularning mazmuni hamda pedagogik samaradorligini tizimli ravishda aks ettiradi. Jadvaldan ko'rinib turibdiki, har bir metod o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan bo'lib, ularning ta'lim jarayonidagi faolligini va o'zlashtirish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'lim sharoitida maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlash zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish maxsus ehtiyojli o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi hamda ularning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi [1]. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, differensial va individual yondashuv, multimedia vositalari, masofaviy ta'lim, interfaol metodlar hamda adaptiv o'qitish texnologiyalarini kompleks qo'llash o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishga xizmat qiladi. Bu esa o'quv materialining samarali o'zlashtirilishini ta'minlab, ta'lim jarayonining moslashuvchanligini oshiradi [5].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. *Inclusive Education Guidelines*. – Paris, 2009.
2. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.
3. Florian L. *Inclusive Pedagogy: A Transformative Approach*. – London: Routledge, 2014.
4. Rose D.H., Meyer A. *Teaching Every Student in the Digital Age: Universal Design for Learning*. – ASCD, 2002.
5. Tomlinson C.A. *The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners*. – Alexandria, 1999.
6. Smith D.D. *Introduction to Special Education: Making a Difference*. – Boston, 2011.
7. Hall T., Meyer A., Rose D. *Universal Design for Learning in the Classroom*. – Harvard Education Press, 2012.
8. Selwyn N. *Education and Technology: Key Issues and Debates*. – London: Bloomsbury, 2016.
9. Bates T. *Teaching in a Digital Age*. – Vancouver, 2015.
10. Ainscow M. *Developing Inclusive Education Systems*. – London, 2005.
11. G'uliyamov D.J.R., Eshpo'latova A.A. *Inkluziv ta'limda zamonaviy yondashuvlar*. – Toshkent, 2021.
12. Dilshodbekova M.I. *Raqamli ta'lim muhitida pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish*. – Toshkent, 2022.

RAQAMLI PEDAGOGIKA VOSITALARI ASOSIDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Jumaniyozova Donoxon Olimboyevna
Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi
“Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari”
kafedrası mudiri v.b.

Annotatsiya: Maqolada raqamli pedagogika vositalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Raqamli pedagogika vositalarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish ta'lim jarayonida shaxsning bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlarini integratsiyalashgan tarzda rivojlantirishga qaratilganligi ta'kidlanadi. Maqolada bo'lajak pedagoglarni

tayyorlashning samarali usullari, jumladan loyiha asosida o'qitish, simulyatsiya va reflektiv amaliyot, shuningdek, kompetensiyalarga asoslangan baholash mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari asosida bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning innovatsion modeli taklif etilgan.

Kalit so'zlar: raqamli pedagogika, kasbiy kompetentlik, pedagogik texnologiyalar, elektron ta'lim, innovatsion metodlar, raqamli kompetensiya, bo'lajak pedagog.

Annotation: The article analyzes the theoretical and practical aspects of preparing future teachers for professional activity based on digital pedagogical tools. As noted, the development of professional competence in digital pedagogical tools is aimed at the comprehensive development of knowledge, skills and personal qualities of a person in the educational process. The article considers effective methods of training future teachers, including project-based learning, simulation and reflective practice, as well as competency-based assessment mechanisms. According to the results of the study, an innovative model of developing professional competence of future teachers is proposed.

Keywords: Digital pedagogy, professional competence, pedagogical technologies, e-learning, innovative methods, digital competence, future teacher.

Аннотация: В статье анализируются теоретические и практические аспекты подготовки будущих учителей к профессиональной деятельности на основе цифровых педагогических инструментов. Отмечается, что развитие профессиональной компетентности в использовании цифровых педагогических инструментов направлено на всестороннее развитие знаний, навыков и личностных качеств человека в образовательном процессе. В статье рассматриваются эффективные методы подготовки будущих учителей, включая проектное обучение, моделирование и рефлексивную практику, а также механизмы оценки на основе компетенций. По результатам исследования предложена инновационная модель развития профессиональной компетентности будущих учителей.

Ключевые слова: цифровая педагогика, профессиональная компетентность, педагогические технологии, электронное обучение, инновационные методы, цифровая компетентность, будущий учитель.

Kirish:

Xalqaro ta'lim tizimida yuz berayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari pedagog kadrlarni tayyorlash mazmuniga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Zamonaviy pedagog nafaqat o'z fanini mukammal bilishi, balki raqamli texnologiyalardan samarali foydalana olishi, elektron ta'lim muhitini tashkil etishi va innovatsion metodlarni amaliyotga tatbiq etish kompetensiyasiga ega bo'lishi zarur.

O'zbekiston Respublikasida ham ta'limni raqamlashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, oliy ta'lim muassasalarida elektron ta'lim muhitini yaratish, pedagoglarning AKT kompetentligini oshirish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu esa bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishni talab etadi.

Globalizatsiya, ilm-fan va texnologiyalar rivoji natijasida pedagogik faoliyat talablarining keskin oshishi, o'qituvchilardan nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalar, shaxsiy va kommunikativ sifatlarni ham talab qilmoqda. Shu sababli, pedagogik ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarni joriy etish va bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning samarali metodlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli pedagogik vositalar ta'lim jarayonida o'quvchilar va bo'lajak mutaxassislarning bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlarini integratsiyalashgan tarzda rivojlantirishni nazarda tutadi.

Bu yondashuv nafaqat ma'lum bir fan bo'yicha bilimlarni o'rgatish, balki amaliy faoliyatda zarur bo'lgan kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan. Shu bois kompetensiyalarga

asoslangan ta'lim bo'lajak pedagoglarni real pedagogik vaziyatlarga tayyorlash, ularning ijodiy fikrlash va muammolarni hal etish qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi.

Bugungi kunda pedagogik ta'limda asosiy e'tibor shaxsning kasbiy tayyorgarligi va professional malakasini oshirishga qaratilgan. Raqamli pedagogik vositalar bo'yicha tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'qituvchining amaliy ko'nikmalarini, kommunikativ va ijtimoiy qobiliyatlarini mustahkamlash bilan birga, ularning doimiy o'zini rivojlantirish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu sababli, raqamli pedagogika bo'lajak pedagoglarni tayyorlashning zamonaviy va samarali vositasi sifatida qaraladi. Ushbu maqolada raqamli pedagogik vositalarning nazariy asoslari, pedagogik faoliyatga tayyorlashdagi amaliy usullari va kompetensiyalarni baholash mexanizmlari tahlil qilinadi hamda bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentlarini shakllantirishdagi ahamiyati ko'rsatib beriladi.

Adabiyotlar tahlili:

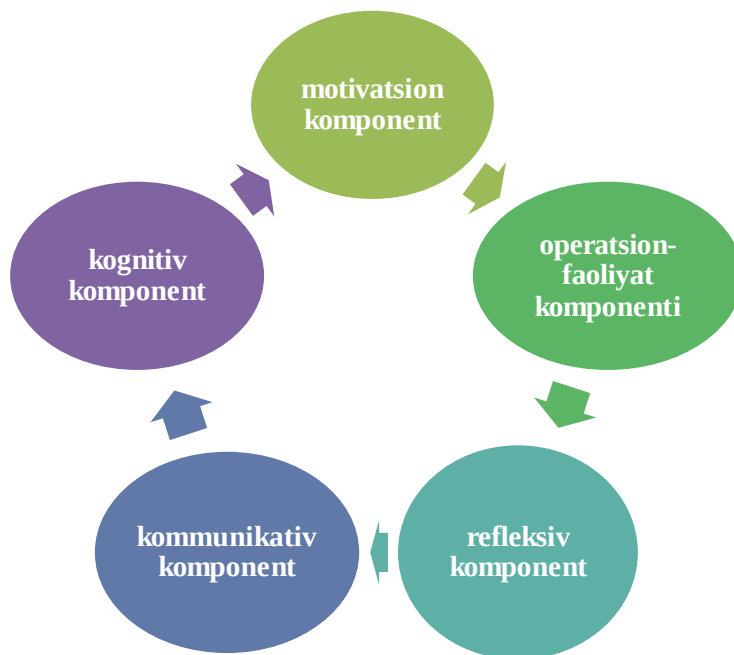
Kasbiy kompetentlik – bu mutaxassisning kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlar majmuasidir. Pedagogik kompetentlik esa ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilar bilan muloqot qilish, innovatsion metodlardan foydalanish va pedagogik vaziyatlarni boshqarish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Kompetensiyaviy yondashuv asosida pedagogik tayyorgarlik masalalari ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Masalan, J.Shulmanning pedagogik kompetensiyalar nazariyasi pedagogik bilim, metodik ko'nikmalar va shaxsiy sifatlarning integratsiyalashgan rivojlanishini ta'kidlaydi. Shulman pedagogik tayyorgarlikda nafaqat fan bilimlariga, balki ularni amaliyotda qo'llash qobiliyatiga e'tibor qaratish zarurligini bildiradi. Shu bilan birga,

E. P. Spenser va R. Boyats pedagogik kompetensiyalarni amaliy va shaxsiy kompetentlar bilan bog'lashni tavsiya qiladi, bu esa bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy moslashuvchanligini oshiradi.

Milliy tadqiqotlar sohasida O'zbekiston olimlari ham pedagogik ta'limni kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Xususan, S. X. Qodirov va Z. A. Axmedova bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda loyiha asosidagi o'qitish va amaliy stajirovkalar samaradorligini tahlil qilgan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, kompetensiyalarga asoslangan tayyorgarlik bo'lajak pedagoglarning nafaqat bilim, balki muammolarni hal etish va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, xalqaro tadqiqotlarda kompetensiyaviy yondashuv o'quv jarayonining sifatini oshirish va talabalarni real ish sharoitiga tayyorlash vositasi sifatida ko'riladi.

Masalan, European Commission va UNESCO ta'lim standartlarida pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha yondashuvlar muhimligi qayd etilgan. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuv bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni birlashtirish, shaxsiy va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy va xalqaro tadqiqotlar kompetensiyaviy tayyorgarlikning samaradorligini oshirish uchun innovatsion metod va texnologiyalarni qo'llash zarurligini ta'kidlaydi.

Kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilar:

Zamonaviy sharoitda ushbu komponentlarga raqamli kompetensiya ham qo‘shilmoqda. Chunki pedagogning professional faoliyatini axborot-kommunikatsiya texnologik vositalarisiz samarali tashkil etish murakkab. Shu nuqtai nazardan qaraganda, raqamli kompetensiyalar quyidagi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi.

1. Axborotni izlash va qayta ishlash.
2. Elektron resurslardan foydalanish.
3. Onlayn muloqotni tashkil etish.
4. Multimedia vositalarini yaratish.
5. Masofaviy ta’lim platformalaridan foydalanish.
6. Raqamli xavfsizlikni ta’minlash.

Asosiy qism:

Raqamli pedagogika vositalar ta’lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ular ta’lim jarayonini interaktiv, vizual va individuallashtirilgan shaklda tashkil etish imkonini beradi. Bo‘lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda asosiy vosita hisoblanadi. Ushbu yondashuvning markazida shaxsning bilim, ko‘nikma va shaxsiy sifatlarini integratsiyalashgan tarzda rivojlantirish turadi. Shunday qilib, pedagogik tayyorgarlikda raqami pedagogik kompetensiya o‘qituvchi shaxsini kompleks rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, u pedagogik vaziyatlarda tezkor va ijodiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi. Kompetensiyalar pedagogik faoliyatning turli sohalarida talab qilinadigan bilim va ko‘nikmalar majmuini ifodalaydi.

Ular shaxsiy, kasbiy va kommunikativ bo‘lishi mumkin. Shaxsiy kompetensiyalar axloqiy-psixologik xususiyatlarni, mas’uliyat va ijodiy yondashuvni o‘z ichiga oladi, kasbiy kompetensiyalar esa o‘qitish texnologiyalari, metodik ko‘nikmalar va dars rejalashtirishni qamrab oladi.

Kommunikativ kompetensiyalar o‘qituvchi va talaba hamda hamkasblar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini shakllantiradi. Nazariy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyalarga asoslangan tayyorgarlik bo‘lajak pedagoglarni real pedagogik vaziyatlarga tayyorlashda, ularning moslashuvchanligi va ijodiy yondashuvini rivojlantirishda samarali natija beradi. Amaliy jihatdan kompetensiyaviy yondashuv bir necha usul va texnologiyalar orqali amalga oshiriladi. Loyiha asosida o‘qitish usuli talabalarni mustaqil faoliyatga yo‘naltiradi, real pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va yechimlar ishlab chiqish imkonini beradi. Masalan, talabalar dars mavzusiga oid loyiha ishlab chiqib, uni sinfda sinab ko‘rish orqali amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Simulyatsiya va

stajirovkalar pedagogik vaziyatlarni nazariyadan amaliyotga uzatishda samarali vosita hisoblanadi. Talabalar real dars sharoitida sinov o'tkazib, pedagogik muammolarni hal qilishni o'rganadi, bu esa ularning kasbiy kompetensiyalarini oshiradi. Shu bilan birga, reflektiv amaliyot o'z ish faoliyatini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va ularni takomillashtirish orqali shaxsiy va kasbiy rivojlanishga xizmat qiladi.

Kompetensiyaviy tayyorgarlik jarayoni tizimli yondashuvni talab qiladi. Dastlab, talabalarni diagnostika qilish orqali ularning boshlang'ich kompetensiyalari aniqlanadi. Bu bosqich individual yondashuvni shakllantirishga imkon beradi.

Keyingi bosqichda shaxsiy va kasbiy rivojlanish rejasini tuzish orqali har bir talabaga mos pedagogik faoliyat yo'li belgilanadi.

Amaliy faoliyat bosqichi laboratoriya, seminar va dars mashg'ulotlari orqali kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan. Ushbu jarayon doimiy baholash va feedback bilan to'ldiriladi, bu esa talabalarni o'z faoliyatini tahlil qilishga va doimiy ravishda rivojlanishga rag'batlantiradi.

Milliy va xalqaro tajribalar kasbiy kompetentlikni samaradorligini tasdiqlaydi. Masalan, O'zbekiston pedagogik ta'limida loyiha asosida o'qitish va stajirovkalarni integratsiyalash orqali bo'lajak pedagoglarning amaliy ko'nikmalari sezilarli darajada oshirilgan. Xalqaro tadqiqotlar, xususan UNESCO va European Commission tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish o'qituvchining kasbiy moslashuvchanligi va ijodiy qaror qabul qilish qobiliyatini oshiradi, shu bilan birga ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv bo'yicha tayyorlangan pedagoglar o'z ish faoliyatida innovatsion metodlarni qo'llashga tayyor bo'lib, zamonaviy ta'limning talablariga moslashadi. Ular darsni interaktiv shaklda olib borish, yangi texnologiyalarni joriy etish va talabalar bilan samarali kommunikatsiya o'rnatish qobiliyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, kompetensiyaviy tayyorgarlik bo'lajak pedagoglarni mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va doimiy rivojlanish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltiradi. Raqamli pedagogikada kompetensiyaviy yondashuvning yana bir muhim jihati – baholash tizimi.

Baholash nafaqat bilimlarni tekshirish, balki kompetensiyalarni rivojlantirish va shakllantirish jarayonini nazorat qilish vositasi sifatida xizmat qiladi. Bu yerda o'zaro baholash, ustozlar feedbacki va talabalarning reflektiv tahlili birlashtiriladi. Shu orqali pedagogik faoliyatning sifatini oshirish, bo'lajak pedagoglarning professional o'sishini ta'minlash mumkin. Natijada, kompetensiyaviy yondashuv bo'yicha tayyorlangan pedagoglar nafaqat bilimga ega bo'ladi, balki amaliyotga tayyor, ijodiy va moslashuvchan mutaxassis sifatida shakllanadi. Ular zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarni samarali o'qitish, pedagogik muammolarni hal etish va ta'lim sifatini yaxshilashga hissa qo'sha oladi. Shu sababli, raqamli pedagogikada kompetensiyaviy yondashuv bo'lajak pedagoglarni tayyorlashning zamonaviy va samarali vositasi sifatida qaraladi va pedagogik ta'limning sifatini oshirishda asosiy o'rin tutadi.

Xulosa:

Raqamli pedagogik vositalarining pedagogik imkoniyatlari ta'lim jarayonini interaktiv, vizual va individuallashtirilgan shaklda tashkil qilishdan iborat. Bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash zamonaviy pedagogik ta'limning eng samarali yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar va adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli pedagogika vositalar yordamida nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalar, shaxsiy va kommunikativ sifatlarni ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv bo'lajak pedagoglarni real pedagogik vaziyatlarga tayyorlash, ularni ijodiy va moslashuvchan mutaxassis sifatida shakllantirish imkonini beradi. Amaliyot ko'rsatadiki, loyiha asosida o'qitish, simulyatsiya, stajirovkalar va reflektiv amaliyot kompetensiyalarga asoslangan tayyorgarlikning samaradorligini oshiradi. Shuningdek, tizimli baholash va feedback mexanizmlari

pedagoglarning doimiy o'zini rivojlantirish va professional malakasini oshirish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi. Milliy va xalqaro tajribalar kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik ta'lim sifatini yaxshilash va bo'lajak pedagoglarni zamonaviy ta'lim talablariga moslashgan holda tayyorlashda muhimligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, kompetensiyaviy tayyorgarlik bo'lajak o'qituvchilarda muammolarni hal etish, innovatsion metodlarni qo'llash va samarali muloqot qilish qobiliyatini shakllantiradi. Bu esa ularni professional faoliyatda muvaffaqiyatli bo'lishi va pedagogik jarayon sifatini oshirishga tayyorlaydi. Shu sababli, raqamli pedagogik vositalar, bo'lajak pedagoglarni tayyorlashning samaradorligini oshirish va zamonaviy ta'limning talablariga mos mutaxassislarni yetishtirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv pedagogik ta'limning sifatini oshirish, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish va bo'lajak pedagoglarning ijodiy va professional o'sishini ta'minlashning samarali yo'li sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedova Z. A. (2020). Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish metodlari. Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti.
2. Qodirov S. X. (2019). Bo'lajak pedagoglarni kasbiy tayyorlashning innovatsion usullari. Toshkent: Ilm-fan nashriyoti.
3. Shulman L. S. (1987). Knowledge and teaching: Foundations of the new reform. Harvard Educational Review, 57(1), 1–22.
4. Boyats R., & Spenser, E. (2015). Professional competencies in teacher education. London: Routledge.
5. UNESCO. (2016). Global education monitoring report: Education for people and planet. Paris: UNESCO Publishing.
6. European Commission. (2018). Teacher competence framework for Europe. Brussels: European Union.
7. Shulman J. (2018). Pedagogical innovations in teacher training. New York: Springer.
8. Karimova M. (2021). Kompetensiyaviy yondashuv va pedagogik ta'lim sifati. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi nashriyoti.

RAQAMLI PEDAGOGIKANING SHAXSNING KOGNITIV TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI.

Jumaniyozova Donoxon Olimbiyevna
Xudoyberganova Sharofar G'ofurjon qizi
Xorazm viloyati pedagogik mahorat markazi
“Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari”
kafedrası o'qituvchilari

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli pedagogikaning shaxs kognitiv rivojlanishiga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga kirib kelishi natijasida tafakkur, xotira, tahliliy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish kabi kognitiv jarayonlarning rivojlanish imkoniyatlari kengaymoqda. Tadqiqotda J.Piaje, L.S.Vigotskiy, J.Bruner va B.Blum nazariyalari asosida raqamli pedagogikaning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli pedagogika, kognitiv rivojlanish, axborot texnologiyalari, ta'lim, kompetensiya, interfaol ta'lim, raqamli muhit.

Annotation. This article analyzes the impact of digital pedagogy on cognitive development from a scientific and theoretical perspective. The introduction of digital technologies into the educational process expands opportunities for the development of cognitive processes such as thinking, memory,

analytical reasoning, and problem solving. The study emphasizes the importance of digital pedagogy based on the theories of Jean Piaget, L. S. Vygotsky, J. S. Bruner, and B. Bloom.

Keywords: digital pedagogy, cognitive development, information technology, education, competence, interactive learning, digital environment.

Аннотация. В данной статье с научной и теоретической точки зрения анализируется влияние цифровой педагогики на когнитивное развитие личности. В результате внедрения цифровых технологий в образовательный процесс расширяются возможности для развития таких когнитивных процессов, как мышление, память, аналитическое мышление и решение проблем. В исследовании подчеркивается важность цифровой педагогики, основанной на теориях Ж. Пиаже, Л. С. Выготского, Ж. Брунера и Б. Блума.

Ключевые слова: цифровая педагогика, когнитивное развитие, информационные технологии, образование, компетентность, интерактивное обучение, цифровая среда.

Kirish

Bugungi kunda globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari jamiyatning barcha sohalarida, xususan ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilim olish va uni o'zlashtirish jarayonini yangi bosqichga olib chiqib, raqamli pedagogika tushunchasining dolzarbligini oshirmoqda. Ushbu yondashuv an'anaviy ta'lim usullarini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirgan holda, o'quv jarayonini yanada samarali va interaktiv shaklda tashkil etishga xizmat qiladi.

Raqamli pedagogika nafaqat ta'lim jarayonini texnologik jihatdan qo'llab-quvvatlaydi, balki shaxsning kognitiv rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ya'ni u o'quvchilarda idrok etish, tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, muammolarni hal etish hamda ijodiy yondashuv kabi aqliy jarayonlarning shakllanishi va rivojlanishiga imkon yaratadi.

Interaktiv platformalar, raqamli resurslar va sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalari orqali o'quvchilar bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol izlanish va kashf etish subyektiga aylanadi.

Shu bois, raqamli pedagogikaning shaxs kognitiv taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyatini o'rganish bugungi ta'lim tizimining muhim ilmiy-amaliy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu esa ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish hamda zamonaviy raqamli jamiyatga mos kompetensiyalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili.

Kognitiv rivojlanish insonning fikrlash, eslab qolish, idrok qilish, muammo yechish va qaror qabul qilish kabi intellektual jarayonlarining rivojlanishini anglatadi. Shveysariyalik olim

Jean Piaget kognitiv rivojlanish nazariyasida bolaning tafakkuri bosqichma-bosqich shakllanishini ta'kidlagan. Uning fikricha, bilim faol tajriba orqali o'zlashtiriladi. Olimning ta'limotiga ko'ra, bolaning aqliy va tafakkur qobiliyati tug'ma emas, balki atrof-muhit bilan faol muloqot va tajribalar asosida 4 ta bosqichda rivojlanadi.

U bolalarni "kichik kattalar" emas, balki dunyoni o'zgacha talqin qiluvchi faol tadqiqotchilar deb hisoblaga Piaje nazariyasi insonning o'zgaruvchan muhitga moslashish jarayoniga tayanadi:

Sxema - atrof-muhitdagi hodisalar va narsalarni tushunish uchun miyada shakllanadigan qoliplar (boshlang'ich bilimlar tizimi).

Assimilyatsiya - yangi ma'lumotni mavjud sxemalarga moslashtirib qabul qilish.

Akkomodatsiya - yangi ma'lumot eski sxemalarga to'g'ri kelmaganda, eski sxemalarni o'zgartirish yoki yangisini yaratish jarayoni

Jan Piaje nazariyasi bolalarga tayyor bilimlarni yodlatish emas, ularga o'z tajribalari, amaliy mashg'ulotlar va tadqiqotlar orqali mustaqil bilim olish imkoniyatini berish kerakligini isbotlagan. Bu ta'lim tizimida bolaning yosh psixologiyasiga mos metodikalarni qo'llashga zamin yaratgan.

Rus psixologi Lev Vygotsky esa ijtimoiy muhit va muloqotning kognitiv rivojlanishdagi rolini asoslab bergan. Olimning “**yaqin rivojlanish zonasi**” nazariyasi bugungi raqamli ta’lim texnologiyalarida ham muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ya’ni ta’limda raqamli pedagogika quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi :

Shu o‘rinda biz raqamli pedagogikaning an’anaviy ta’limdan farqli jihatlarini taqqoslab ko‘ramiz:

An’anaviy ta’lim	Raqamli pedagogika
O‘qituvchi markazlashgan	O‘quvchi markazlashgan
Bir xil metodika	Individual yondashuv
Passiv o‘quvchi	Faol ishtirokchi
Cheklangan resurslar	Cheksiz elektron resurslar
Auditoriya bilan chegaralangan	Masofaviy ta’lim imkoniyati

Raqamli pedagogika shaxsning kognitiv faoliyatini rivojlantirishda muhim vositadir. Multimedia materiallari, virtual laboratoriyalar, elektron platformalar va sun’iy intellekt asosidagi dasturlar o‘quvchilarning bilimni chuqurroq o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Amerikalik pedagog Jerome Bruner ta’lim jarayonida faol o‘rganish muhimligini ta’kidlagan. Uning konstruktivistik nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi bilimni mustaqil ravishda quradi. Raqamli texnologiyalar aynan shu jarayonni qo‘llab-quvvatlaydi. Raqamli pedagogik ta’limning ijobiy ta’sirlari bola shaxsida tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, vizual xotirani kuchaytiradi, mustaqil ta’lim ko‘nikmasini shakllantiradi, axborotni tez tahlil qilish imkonini beradi, kreativlikni oshiradi.

Masalan , shu o‘rinda raqamli pedagogikaning kognitiv jarayonlar rivojlanishiga ta’sirini taqqoslash mumkin:

Raqamli vosita	Ta’sir qiluvchi kognitiv jarayon
Multimedia taqdimot	Idrok va xotira
Virtual laboratoriya	Tahliliy fikrlash
Elektron testlar	Mustaqil nazorat
Sun’iy intellekt dasturlari	Muammo yechish
Onlayn platformalar	Mustaqil o‘rganish

Asosiy qism

Raqamli pedagogika bugungi axborotlashgan jamiyatda ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylandi. U nafaqat bilim berish jarayonini modernizatsiya qiladi, balki shaxsning kognitiv taraqqiyotiga ham kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Kognitiv taraqqiyot deganda insonning fikrlash, idrok etish, xotira, diqqat, muammoni hal qilish va mustaqil qaror qabul qilish kabi aqliy faoliyatlarining rivojlanishi tushuniladi.

Raqamli pedagogika aynan shu jarayonlarni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Avvalo, raqamli texnologiyalar ta'lim oluvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Elektron platformalar, virtual laboratoriyalar va interaktiv dasturlar orqali o'quvchilar ma'lumotni mustaqil izlaydi, tahlil qiladi va xulosa chiqaradi. Bu esa ularda analitik tafakkur va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishiga yordam beradi.

An'anaviy ta'limda o'quvchi ko'proq tayyor bilimni qabul qilsa, raqamli pedagogikada u bilimni faol ravishda izlovchi va yaratuvchiga aylanadi.

Shuningdek, raqamli pedagogika shaxsning diqqat va xotira faoliyatini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Multimedia vositalari - video, audio, animatsiya va grafik materiallar - ma'lumotni tezroq qabul qilish va uzoq muddat eslab qolishga xizmat qiladi. Vizual va interaktiv taqdimotlar o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishini oshiradi hamda bilimni samarali o'zlashtirish imkonini yaratadi.

Raqamli ta'lim muhiti individual yondashuvni ta'minlashi bilan ham ahamiyatlidir. Har bir o'quvchi o'zining qobiliyati, tezligi va qiziqishidan kelib chiqib bilim oladi. Sun'iy intellekt asosidagi platformalar o'quvchining bilim darajasini tahlil qilib, unga mos topshiriq va tavsiyalar beradi. Bu esa shaxsning intellektual salohiyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, raqamli pedagogika ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

Turli loyiha ishlari, raqamli prezentatsiyalar, grafik va video mahsulotlar yaratish jarayonida o'quvchilar o'z g'oyalarini erkin ifoda etishni o'rganadilar. Natijada ularda kreativlik, innovatsion yondashuv va muammolarga noodatiy yechim topish ko'nikmalari shakllanadi.

Raqamli pedagogikaning yana bir muhim jihati — axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantirishidir. Internetdagi katta hajmdagi ma'lumotlarni saralash, ishonchli manbalarni tanlash va ulardan to'g'ri foydalanish kognitiv faoliyatning muhim ko'rinishlaridan biridir. Bu esa o'quvchilarda axborot savodxonligi va media madaniyatining rivojlanishiga olib keladi.

Shu bilan birga, raqamli pedagogika kommunikativ kompetensiyalarni ham rivojlantiradi. Onlayn darslar, forumlar va virtual guruh ishlari orqali o'quvchilar muloqot qilish, fikr almashish va jamoada ishlash ko'nikmalarini egallaydilar. Bu jarayon ijtimoiy va kognitiv rivojlanishning uyg'unlashuviga xizmat qiladi.

Shuni ham diqqat markazida saqlash kerakki, raqamli pedagogikaning afzalliklari bilan birga muammolarini ham sanab o'tish lozim.

Afzalliklari	Muammolari
Interfaol ta'lim	Chalg'ituvchi omillar
Mustaqil o'qish	Internetga bog'liqlik
Tezkor axborot	Axborot xavfsizligi muammosi
Kreativ fikrlash	Texnik nosozliklar

Xulosa.

Raqamli pedagogika shaxsning kognitiv rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. U o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish, tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish bilan chambarchas bog'liqdir. Kelajakda ta'lim jarayonida sun'iy intellekt, virtual reallik va adaptiv platformalardan foydalanish kognitiv rivojlanish samaradorligini yanada oshirishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Axmedova Z. A. (2020). Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish metodlari. Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti.
2. Qodirov S. X. (2019). Bo'lajak pedagoglarni kasbiy tayyorlashning innovatsion usullari. Toshkent: Ilm-fan nashriyoti.

3. Shulman L. S. (1987). Knowledge and teaching: Foundations of the new reform. Harvard Educational Review, 57(1), 1–22.
4. Boyatzis R., & Spenser, E. (2015). Professional competencies in teacher education. London: Routledge.
5. UNESCO. (2016). Global education monitoring report: Education for people and planet. Paris: UNESCO Publishing.
6. European Commission. (2018). Teacher competence framework for Europe. Brussels: European Union.
7. Shulman J. (2018). Pedagogical innovations in teacher training. New York: Springer.
8. Karimova M. (2021). Kompetensiyaviy yondashuv va pedagogik ta'lim sifati. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi nashriyoti.

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALAR O'QUV MOTIVATSIYASINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

**Xorazm viloyati pedagogik mahorat markazi
katta o'qituvchisi ps.f.n Sobirov Kamiljan**

Annotatsiya. Ushbu tezis oliy ta'lim sharoitida talabalar o'quv motivatsiyasini oshirishning zamonaviy pedagogik yondashuvlarini psixologik-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qiladi. Tadqiqot maqsadi motivatsiyaning ichki va tashqi omillarini uyg'unlashtiruvchi amaliy modelni asoslashdir. Metodologiya sifatida kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim, o'zini-o'zi belgilash nazariyasi va maqsadlar ierarxiyasi yondashuvlari integratsiyasi qo'llanadi. Ilmiy yangilik motivatsion muhit indikatorlari va baholashning rag'batlantiruvchi mexanizmlarini bir tizimda taklif etishdan iborat.

Kalit so'zlar: o'quv motivatsiyasi; ichki motiv; tashqi rag'bat; o'zini-o'zi belgilash; kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim; formatif baholash; akademik muvaffaqiyat.

Аннотация. В данной статье с психолого-педагогической точки зрения анализируются современные педагогические подходы к повышению учебной мотивации студентов в условиях высшего образования. Цель исследования заключается в обосновании практической модели, гармонично сочетающей внутренние и внешние факторы мотивации. В качестве методологии используется интеграция компетентностно-ориентированного обучения, теории самоопределения и подхода иерархии целей. Научная новизна исследования состоит в предложении единой системы индикаторов мотивационной среды и стимулирующих механизмов оценивания.

Ключевые слова: учебная мотивация; внутренняя мотивация; внешнее стимулирование; самоопределение; компетентностно-ориентированное обучение; формативное оценивание; академическая успеваемость.

Abstract. This thesis analyzes modern pedagogical approaches to enhancing students' learning motivation in higher education from a psychological and pedagogical perspective. The purpose of the study is to substantiate a practical model that integrates internal and external motivational factors. The methodology is based on the integration of competency-based education, self-determination theory, and the hierarchy of goals approach. The scientific novelty of the research lies in proposing a unified system of motivational environment indicators and incentive-based assessment mechanisms.

Keywords: learning motivation; intrinsic motivation; extrinsic incentive; self-determination; competency-based education; formative assessment; academic achievement.

O'quv motivatsiyasi tushunchasi oliy ta'lim psixologiyasi doirasida talabaning bilim olishga yo'naltirilgan barqaror ichki ehtiyoji va uni qo'llab-quvvatlovchi tashqi sharoitlar majmui sifatida ta'riflanadi.

Mazkur hodisaning mexanizmi ehtiyoj, maqsad, qiymat va kutilmalar tizimining o'zaro ta'siri orqali ishga tushadi, bunda talaba o'quv vazifasini shaxsiy ma'noga aylantirsa, faollik ortadi.

Masalan, birinchi kursda "kirish" fanlari ko'pincha mavhum qabul qilinadi, ammo kasbiy vaziyatlar bilan bog'langan loyihalar kiritilganda talaba mazmunni kelajak kasbi bilan uyg'unlashtirib, darsga tayyorgarlik ritmini mustahkamlaydi. Amaliy kuzatuvlarga ko'ra, formatif baholash va muntazam qayta aloqa berilgan guruhlarda darsga qatnashish hamda topshiriqlarni topshirish intizomi an'anaviy yakuniy nazorat ustun bo'lgan guruhlariga nisbatan sezilarli oshadi, buni auditoriya faolligi ko'rsatkichlari orqali foizlarda ifodalash mumkin.

Ilmiy izoh sifatida motivatsiya barqarorligi faqat rag'bat miqdori bilan emas, balki talabaning avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlari qondirilishi bilan belgilanadi, bu yondashuv o'zini-o'zi belgilash nazariyasida asoslangan [1].

Motivatsiyani oshirishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari, avvalo, kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim bilan izohlanadi, chunki u natijani faqat bilim hajmi emas, balki vaziyatda qo'llash qobiliyati sifatida ta'riflaydi.

Mazkur yondashuvning mexanizmi o'quv natijalarini "bilaman" darajasidan "qila olaman" darajasiga o'tkazish uchun vazifa, mezon va baholashning bir-biriga mosligini ta'minlaydi, bu esa talabaning o'z muvaffaqiyatini aniq ko'rishiga xizmat qiladi.

Masalan, pedagogika yo'nalishida "dars dizayni" bo'yicha modulda talaba faqat nazariyani yodlamaydi, balki real dars konspektini tuzadi, mikroo'qitish o'tkazadi va refleksiya yozadi, natijada o'qishga bo'lgan sabablar ichki ma'noga yaqinlashadi. Taqqoslash uchun, faqat ma'ruza va testga asoslangan kurslarda talabalar ko'pincha semestr oxirida faollashadi, kompetensiyaviy modullarda esa semestr bo'yi barqaror ishlash ulushi yuqori bo'lib, bu topshiriqlarni vaqtida bajarish ko'rsatkichlarida muntazam o'sish sifatida kuzatiladi.

Ilmiy izoh shundan iboratki, kompetensiyaviy yondashuv motivatsiyaning kutilma-qiymat komponentini kuchaytiradi: talaba ishining natijasi aniq va o'lchanadigan bo'lsa, u sarflangan kuchni oqilona deb baholaydi va o'zini samarador his qiladi [2].

Ikkinchi muhim yo'nalish sifatida o'qitishda avtonomiya qo'llab-quvvatlovchi didaktika talabaning o'quv jarayonida tanlov va mas'uliyatni his etishini ta'riflaydi. Uning mexanizmi talaba uchun maqsadga erishish yo'llarini qisman tanlash, vazifa formatini moslashtirish va o'quv resurslarini differensial taqdim etish orqali ichki motivni faollashtiradi, chunki nazorat hissi ortadi. Masalan, bir xil mavzu bo'yicha talabalarga referat, poster taqdimoti yoki kichik tadqiqot hisobotidan birini tanlash imkoniyati berilganda, tayyorgarlik sifati ko'tarilib, plagiat risklari kamayadi va ijodiy yechimlar ko'payadi.

Raqamli ta'lim muhitida bunday tanlovlarni LMS orqali yo'lga qo'yish mumkin, bunda topshiriq tanlash statistikasi, topshirish muddatiga rioya va qayta topshirishlar soni motivatsion indikator sifatida qayd etiladi. Ilmiy izohda avtonomiya qo'llab-quvvatlashning samarasi shundaki, tashqi talablar ichki qabul qilingan maqsadlarga aylanadi, ya'ni internalizatsiya sodir bo'ladi; aynan shu jarayon uzoq muddatli o'quv odatlarini shakllantiradi [1].

Uchinchi yondashuv sifatida formatif baholash va mezonli rubrikalar orqali rag'batlantiruvchi baholash talabaning o'z rivojlanishini ko'ra olishiga qaratilgan jarayon sifatida ta'riflanadi. Uning mexanizmi "xato uchun jazolash" logikasidan "o'sishni ko'rsatish" logikasiga o'tadi: aniq mezonlar, qisqa siklli fikr-mulohaza va qayta ishlash imkoniyati talabaning o'zini samarador his etishini kuchaytiradi. Masalan, esse yozishda rubrika bo'yicha "dalillash", "mantiqiy tuzilma", "manba bilan

ishlash” mezonlari berilib, talaba har bir mezon bo'yicha ball emas, rivojlanish tavsiyalarini olsa, keyingi esse sifatida sezilarli o'sish kuzatiladi. Bunda raqamli platformalarda “feedback”ni o'qish foizi, qayta tahrirlar soni va yakuniy natijaning o'sish trendi kabi ko'rsatkichlar motivatsiya dinamikasini kvant baholash imkonini beradi. Ilmiy izoh shundan iboratki, formatif baholash maqsadga yo'naltirilganlikni kuchaytirib, “o'zlashtirish maqsadi”ni “bahodan qo'rqish”dan ustun qo'yadi, bu esa akademik mustahkamlik va bardoshlilikka xizmat qiladi [3].

Motivatsion muhitni loyihalashda ijtimoiy-psixologik omillar ham alohida ta'riflanadi, chunki talaba o'zini guruhda qabul qilingan, hurmat qilingan va foydali his etsa, o'qishning sub'ektiv qiymati ortadi. Ushbu mexanizm kooperativ ta'lim, tengdoshlararo o'qitish va muloqot madaniyatini qo'llab-quvvatlash orqali ishlaydi, ya'ni ijtimoiy bog'liqlik ehtiyoji qondirilganda ichki motiv mustahkamlanadi. Masalan, “jigsaw” usulida har bir talaba matnning bir qismini ekspert sifatida o'rganib, keyin guruhiga tushuntirganda, javobgarlik hissi ortadi va passiv tinglovchi roli kamayadi. Guruhli ish natijalarini tahlil qilganda, faol ishtirokchilarning ulushi, o'zaro baholashdagi muvofiqlik koeffitsiyenti va taqdimot sifatining ortishi kabi ko'rsatkichlar ijtimoiy motivatsiya kuchayganini ko'rsatadi. Ilmiy izoh sifatida, sotsial qo'llab-quvvatlash kognitiv yuklamani ham muvozanatlashtiradi: talaba muammoni yolg'iz emas, jamoa resurslari bilan hal qilganida, muvaffaqiyat ehtimoli yuqoriroq baholanadi va o'qishga ijobiy munosabat shakllanadi [4].

Raqamli pedagogika doirasida motivatsiyani oshirish gamifikatsiya, mikro-o'qitish va adaptiv ta'lim elementlari orqali talabaning diqqatini boshqarish strategiyasi sifatida ta'riflanadi. Mexanizm mukofot tizimi, progress indikatorlari va darajalar orqali qisqa muddatli rag'batni yaratadi, biroq u ichki motiv bilan uyg'unlashtirilmasa, “ball yig'ish”ga qisqarib qolishi mumkin. Masalan, mavzularni 7–12 daqiqalik mikro-ma'ruzalarga bo'lib, har bir blokdan so'ng qisqa diagnostik test berilganda, talaba darhol natijani ko'radi va keyingi blokka o'tish uchun tayyorgarlikni boshqaradi. Raqamli izlar tahlili yordamida ko'rish davomiyligi, qayta ko'rishlar soni, testdagi urinishlar va muvaffaqiyat foizi orqali motivatsiya va o'zini boshqarish strategiyalarini statistik jihatdan kuzatish mumkin. Ilmiy izoh shuni ko'rsatadiki, gamifikatsiya samarasi maqsadning ma'noliligi bilan bog'liq: progress indikatorlari kompetentlik ehtiyojini kuchaytiradi, ammo mazmun kasbiy qadriyatlar bilan bog'lanmasa, motivatsiya tez so'nadi; shu bois raqamli dizayn kasbiy ssenariylar bilan integratsiyada berilishi kerak [5].

Motivatsiyani oshirishning psixologik komponenti sifatida maqsad qo'yish va refleksiv amaliyot talabaning o'z o'qishini rejalash hamda baholash qobiliyati sifatida ta'riflanadi. Uning mexanizmi qisqa, o'rta va uzoq muddatli maqsadlarni moslashtirish, metakognitiv monitoring va o'zini rag'batlantirish usullarini shakllantirishdan iborat bo'lib, bu o'zini boshqariladigan ta'limni kuchaytiradi. Masalan, semestr boshida talaba “SMART” tamoyiliga yaqin maqsadlar qo'yib, har ikki haftada qisqa refleksiya kundaligi yuritsa, u o'zidagi sustlashish sabablarini erta aniqlaydi va strategiyasini o'zgartiradi. Bunda refleksiya yozuvlari soni, maqsadga erishish darajasi va o'qish vaqtining haftalik taqsimoti kabi ko'rsatkichlar motivatsiyaning barqarorligiga doir ma'lumot beradi, shu asosda tyutorlik yordami individuallashtiriladi. Ilmiy izoh shundan iboratki, refleksiya o'quv tajribasini “tasodifiy”dan “ma'noli”ga aylantiradi, ya'ni talaba o'z yutuq va kamchiliklarini sabablari bilan bog'lab, keyingi harakatini ongli tanlaydi; bu esa akademik muammolarni kechiktirishni kamaytiradi [2].

Taqdim etilayotgan yondashuvlarni tizimli birlashtirish uchun motivatsion muhit indikatorlariga tayangan amaliy model taklif etiladi, bunda motivatsiya “o'qituvchi usuli” emas, “institutSIONal ekotizim” sifatida ta'riflanadi. Mazkur mexanizm o'quv dasturi dizayni, baholash siyosati, raqamli platforma analitikasi va tyutorlik xizmatlarini yagona siklga bog'laydi, ya'ni maqsad, faoliyat va qayta aloqa uzluksiz ishlaydi. Masalan, fakultet darajasida har bir modul uchun kompetensiyalar, rubrikalar,

formatif feedback protokoli va akademik halollik qoidalari bir xil mantiqda qurilsa, talaba fanlar o'rtasida "talablar shoki"ni kamroq his qiladi va motivatsiya barqarorlashadi. Bunda monitoring jadvali orqali qatnashish, topshiriq topshirish intizomi, o'zlashtirish ko'rsatkichlari, qayta topshirishlar ulushi va qoniqish so'rovlari natijalari bir joyda ko'riladi, bu esa boshqaruv qarorlarini dalillarga asoslash imkonini beradi. Ilmiy izoh sifatida, tizimli yondashuv motivatsiyaning ko'p omilliligini hisobga oladi: bir omil kuchaysa-yu, boshqasi zaif bo'lsa, umumiy natija cheklanadi; shu sababli "moslik" va "muvozanat" prinsipi asosiy metodik talab bo'lib qoladi [6].

Shu kontekstda motivatsion jarayonni o'lchash va tahlil qilish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki motivatsiya faqat sub'ektiv his emas, balki kuzatiladigan xulq-atvor va natijalar bilan bog'liq konstrukt sifatida ta'riflanadi. Mexanizm psixometrik so'rovnomalar, akademik analitika va sifatli intervyu ma'lumotlarini triangulyatsiya qilish orqali motivatsiyaning ichki tuzilmasini aniqlashga tayanadi, bu esa noto'g'ri xulosalar xavfini kamaytiradi. Masalan, "ichki qiziqish" yuqori ko'ringan talaba aslida baho yoki stipendiya bosimi ostida bo'lishi mumkin, buni vaqt boshqaruvi ko'rsatkichlari va stress belgilari bilan solishtirib ko'rish zarur bo'ladi. Raqamli ta'limda "learning analytics" indikatorlari, xususan, platformaga kirish chastotasi, resurslardan foydalanish zichligi va baholashdagi progressiya motivatsion profillarni farqlashga yordam beradi, natijada risk guruhlar bilan erta ishlash mumkin bo'ladi. Ilmiy izoh shundan iboratki, motivatsiyani o'lchashda konstrukt validligi va madaniy moslashuv talab etiladi, chunki oliy ta'limdagi qadriyatlar, oila kutilmalari va mehnat bozori signallari motivlar ierarxiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi; shu bois metodlar kombinatsiyasi ilmiy asoslangan yechim beradi [7].

Xulosa sifatida, oliy ta'lim muassasalarida talabalar o'quv motivatsiyasini oshirish eng avvalo motivatsiyani ichki va tashqi omillar uyg'unligi sifatida ko'radigan zamonaviy pedagogik yondashuvlarga tayanishi zarur. Kompetensiyaga yo'naltirilgan dizayn, avtonomiya qo'llab-quvvatlash, formatif baholash, ijtimoiy bog'liqlikni kuchaytiruvchi kooperativ usullar hamda raqamli pedagogikaning maqsadga muvofiq elementlari birgalikda qo'llanganda motivatsiya barqaror va natijador ko'rinish oladi. Eng muhim jihat shundaki, baholash va qayta aloqa talabaning o'sishini ko'rsatadigan, xatoni rivojlanish manbai sifatida talqin qiladigan madaniyatni yaratishi lozim. Shuningdek, maqsad qo'yish va refleksiya amaliyoti talabaning o'zini boshqarish ko'nikmalarini kuchaytirib, akademik bardoshlilikni oshiradi. Natijada motivatsiya alohida metod emas, balki dastur, muhit va pedagogik muloqotning integrativ sifati sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Абдуллаева Ш. А. Педагогик диагностика ва баҳолаш назарияси. Тошкент, Fan va texnologiya, 2016. 240 б.
2. Black P., Wiliam D. Inside the black box: Raising standards through classroom assessment. London, King's College London, 1998. 48 p.
3. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. New York, Plenum Press, 1985. 371 p.
4. Deterding S., Dixon D., Khaled R., Nacke L. From game design elements to gamefulness: Defining "gamification". New York, ACM, 2011. P. 9–15.
5. Zimmerman B. J. Self-regulated learning and academic achievement: An overview. New York, Springer, 2002. P. 1–35.
6. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва, Лабиринт, 1999. 352 с.
7. Немов Р. С. Психология. Книга 2. Психология образования. Москва, Владос, 2003. 608 с.

O'QITUVCHI - O'QUVCHI O'RTASIDAGI MULOQOTNING O'ZIGA XOS JIXATLARI

Artikov Jumaniyoz Otaboyevich.

Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi

“Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari”

kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qituvchi - o'quvchi o'rtasidagi o'zaro muloqot bilan bog'liq jarayonlar keng ochib beriladi va muloqotning o'ziga xos psixologik-pedagogik jihatlar hamda axborot almashish usullari va ularning ahamiyati haqida alohida to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: O'rganish, axborot almashish, nutq, paralingvistik va ekstralingvistik tizimlar, nigoh (ko'z qarashlari), mimika va jestlar, tana tili, hamdardlik.

Abstract

This article provides a broad overview of the processes associated with teacher-student interaction in secondary education institutions, and specifically discusses the specific psychological and pedagogical aspects of communication, as well as methods of information exchange and their importance.

Keywords: Learning, information exchange, speech, paralinguistic and extralinguistic systems, gaze (eye gaze), facial expressions and gestures, body language, empathy.

Muloqot odamlarning bir birlari bilan o'zaro fikr almashish, bir-birlariga ta'sir o'tkazish va bir-birlarini o'zaro tushunish vositasidir. Maktablarda o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muloqotning boshqa bir soha vakillari (er-xotir, rahbar-xodim, do'stlar va boshqa munosabatlar) dan ancha farq qiladi va uning o'ziga xos psixologik jihatlar bor.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muloqot madaniyati to'g'ri olib borilmas ekan, bu ular o'rtasidagi turli qiyinchiliklar yoki ziddiyatlarni yuzaga keltirib chiqarishi mumkin. Bu esa ta'lim sifatiga nafaqat salbiy ta'sir qiladi, balki pedagogik nizolarni ham keltirib chiqaraishi mumkin.

Pedagogik muloqotdan maqsad quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. O'rganish. O'qituvchi muloqot jarayonida o'quvchining ichki kechinmalari, o'y-xayollari, his-tuyg'ulari, orzu-umidlari, qiziqishlari, kelgusidagi reja va maqsadlaridan xabardor bo'lishga intiladi.

Ko'pchilik insonlar ruhshunos bilan yuzma-yuz kelib qolishsa, “meni xarakterimni aytib bering”, deb turib olishadi. Aqlli psixolog esa unga, “mayli, oldin siz o'zingiz va atrofingizdagilar haqida gapirib berishingiz kerak”, deydi. Buni ma'nosi shuki, inson o'zi va atrofdagilar haqida gapirish jarayonida o'zining qiziqishlari, qobiliyatlari, uy-xayoli, odamlarga bo'lgan munosabatini oshkor qilib qo'yadi. Eskilar, “do'sting kimligini ayt, sening kimligingni aytaman”, deb bejizga aytishmagan. Shu nuqtai nazardan o'qituvchi o'quvchilar bilan muloqot qilishi orqali ularni o'rganadi.

2. Axborot almashish. Inson muloqot orqali ma'lum bir sohaga oid axborot, xabar va yangiliklarni suhbatdoshiga yetkazadi yoki undan qabul qilib oladi. O'qituvchi dars mashg'ulotlari paytida fanga doir ma'lumotlarni o'quvchilarga yetkazadi (tushuntiradi). Keyingi darsda shu ma'lumotlarni qay darajada o'zlashtirganligini so'rab biladi. Xuddi shu tartibda axborot almashish jarayoni yuz beradi.

Biz amalda axborot almashishning quyidagi usullaridan foydalanamiz:

Nutq. Nutq bu pedagogning eng asosiy va kuchli quroli hisoblanadi. O'qituvchi dars jarayonida ushbu quroldan qanchalik unumli foydalansa, o'quvchilarning o'zlashtirishi shunchalik samarali bo'ladi. Lekin, ko'pchilik oldida chiroyli, mazmunli va ta'sirchan gapirish oson emas. Hatto

fan doktori, professor ilmiy unvoniga ega bo'lgan ayrim olimlarning o'z ilmiy qarashlarini auditoriya oldida qog'ozga qaramasdan erkin bayon eta olmasligini yoki aksincha ilmiy darajaga ega bo'lmagan oddiy o'qituvchining katta auditoriya tinglovchilari oldida chiroyli, ta'sirchan nutq so'zlashini kuzatganmiz. Hammasi insonning o'z nutqini rivojlantirishi va shu maqsadda ko'p mashq qilishiga bog'liq.

Inson nutqining qudratli kuchga ega ekanligini "Asr ovozi" nomini olgan sobiq SSSR ning bosh suxandoni Yuriy Levitan misolida ko'rishimiz mumkin. 1931 yilda Levitan radioga suxandon bo'lib ishga kirmoqchi bo'lganida, uni ovozini eshitib ko'rib qabul qilishmagan. Lekin, u tinimsiz mashq qilishi, izlanishi va intilishi natijasida mamlakatning bosh suxandoni darajasigacha ko'tarilgan. Ikkinchi jahon urushi davrida Levitanning nutqi sobiq Ittifoq axolisining nemis fashistlar ustidan g'alabaga bo'lgan ishonchini oshirib, dushmanga nisbatan nafratini uyg'otgan. Uni ovozini eshitganlarning qalbi junbushga kelib, xis-tuyg'ulari jo'sh urgan, xatto ayrimlari ko'z yoshlarini to'xtata olishmagan.

Shu boisdan bo'lsa kerak marshal K.K.Rokossovskiy Levitanning ovozini diviziyaning kuchiga tenglashtirgan. Bu esa tabiiyki dushman taraf – Adolf Gitlerni jahlini chiqargan. O'shanda A.Gitler, "Moskvani egallashim bilan Yuriy Levitanni dorga osaman", degan. Hatto, uning boshi uchun o'sha davrda eng katta mablag' – 200 ming marka mukofot va'da qilgan.

O'qituvchi ham qaysidir ma'noda Levitan kabi notiq bo'lishi kerak yoki juda bo'lmaganda shu darajaga yetish uchun intilishi lozim. Ana o'shanda uning ta'sir doirasi kuchli, mashg'ulotlari o'quvchilar uchun qiziqarli va maroqli bo'ladi.

Paralingvistik va ekstralingvistik tizimlar. Biz o'zaro muloqot chog'ida ayrim ma'lumotlarni so'zsiz vositalar bilan birgalikda uzatamiz hamda nutqiy talaffuslar, kulgu, yo'talish, nafas olish, yig'lash va boshqalar orqali yetkazamiz. Masalan, xandon otib kulayotgan inson nutqini ishlatmasdan, o'zining vaqti chog', xursand ekanligini shu yo'l orqali bildiradi. Yoki boshqa bir inson qisqa va takror yo'talishlari bilan atrofdagilarga o'zining borligini sezdiradi va o'ylab gapirishga undaydi.

O'qituvchi ham mashg'ulot paytida diqqati bo'lingan, rasm chizayotgan, xayol surib o'tirgan yoki boshqa narsa bilan chalg'igan o'quvchini o'ziga qaratish uchun turli noverbal vositalardan foydalanishi mumkin. Masalan, yo'talishi, ovozini balandlashi yoki aksincha pasaytirishi, nutqini 30-35 soniyaga to'xtatishi, partalar oralab yurishi va xakozo. Lekin, muloqotda bunday noverbal usullardan ustalik bilan, boshqalarga sezdirmasdan foydalanish lozim. Chunki, bu diqqat bilan darsni tinglab o'tirgan boshqa o'quvchilarni chalg'itish mumkin.

Nigoh (ko'z qarashlari). O'qituvchi ko'z qarashlari orqali o'quvchilar bilan bevosita muloqotga kirishadi. U o'zining ko'z qarashi bilan bir o'quvchini ogohlantirsa, ikkinchi o'quvchini rag'batlantirishi mumkin. Bunda asosiy rol ni ko'z bajaradi. Demak, ko'z ham muloqot qilish vositasi sifatida qaralishi mumkin ekan. Inson o'zining ayrim organlari orqali ruhiy holatini yashirishi mumkin. Masalan, yolg'ondan jilmayishi, soxta tabassum qilishi, xushchaqchaq ekanligini ko'rsatish uchun yolg'on gapirishi va xakozo. Lekin, uning ko'zi bunday soxtagarchilik qila olmaydi. Aksincha insonning ichki kechinmalari, xis-tuyg'ulari, ruhiy holatini yashirmasdan oshkor etuvchi organ hisoblanadi. Shu boisdan ham "ko'zimga qarab gapir", "tinchlikmi ko'zlaring mayus ko'rinadi", "ko'zlari chaqnagan", "bir ko'rishda sevib qoldim", kabi iboralar ishlatiladi.

O'qituvchi xoxlasa-xoxlamasa mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilar bilan nigohi to'qnash keladi. O'quvchi ustozining nigohidan u nima demoqchi bo'layotganini darhol anglab, tushunib oladi. Shu boisdan ham nigohimiz o'zaro muloqot chog'ida axborot almashish vazifasini ham bajaradi.

Mimika va jestlar. Dunyoda xalqaro tillar ko'p. Ular orasida juda keng yoyilgan yana bir til borki, uni "tana tili" deb atashadi. Biz insonlarning imo-ishoralari, yuz ifodalari, qo'l harakatlari yoki gavda tuzilishidan uning nima demoqchiligini, nimani xoxlayotganligini, nima haqida o'ylayotganini

yoki boshqa xis-tuyg'ularini bilib olishimiz mumkin. Masalan, "qovog'i soliq" - demak qandaydir salbiy holat yuz bergan, "harakati tez" - demak qayergadir shoshayapti, "boshini o'ng va chapga xarakatlantirayapti" – demak yo'q demoqda. Ruhshunoslarning fikricha, insonlar orasidagi muloqot jarayonida ma'lumotlarning 60% dan 80% gacha qismi turli imo-ishoralar, tana harakatlari orqali yetkaziladi.

Ruhshunos Allan Piz o'zining "Tana tili" kitobida izlanishlari, tadqiqotlari asosida inson tana a'zolarining harakati, yuz ifodasi noverbal muloqot asosi ekanligi, shaxsni anglash, uni idrok etish tana tiliga bog'liqligi, suhbatda makon va maydonlar, shaxsiy maydon, kaftlar va ular yordamida uzatiladigan ma'lumotlar, ko'l va panjalar, oyoqlar va tananing boshqa a'zolari bilan bog'liq imo-ishoralarning ma'nosi haqidagi ma'lumotlarni juda ustalik bilan yoritib bergan.

O'qituvchilar ham ta'lim-tarbiya jarayonida yoki o'zaro muloqot chog'ida imo-ishoralardan, tana a'zolarining harakatlaridan keng foydalanishadi. Misol uchun, agar o'qituvchi o'quvchiga qarab qo'lini musht qilgan holda bosh barmog'ini osmonga qaratib o'quvchi buni o'ziga nisbatan ustoz tomonidan bildirilayotgan maqto'v, olqish yoki rag'bat deb qabul qiladi. Aksincha, agar qo'lini musht qilgan holda ko'rsatkich barmog'ini unga qaratib, tepaga-pastga qimirlatsa, o'quvchi buni ogohlantirish deb tushunadi va xakozo. Demak, turli imo-ishoralar va tana harakatlarimiz bizni boshqalar bilan muloqot qilishimizga yordam beradi.

3. Hamdardlik. Bu o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning xatti-harakatlari, hissiyotlari, hayotiy intilishlari, qiziqishlari, tabiatlarini tushunish va ma'qullashdir. Mashhur aktyor Yuriy Nikulin bosh rolni ijro etgan "Hamdardlar" filmi bir eslab ko'ring-a. Yarim kechasi begona uyga 2-qavatning oynasi orqali kirgan o'g'ri uy egasining bot kasali borligini bilib qoladi va o'zi ham shunday kasallikdan azob chekayotganligini eslab, bexosdan o'zaro suhbatga kirishib ketadi. Har ikkalasining dardi bir ekanligidan o'g'ri uyni tunashi, uy egasining esa o'g'ri ushlashi yoki unga qarshilik qilishi esidan chiqib ketadi.

Hamdardlik bu qiyin jarayon. Eskilarda bir gap bor, "azaga borgan o'z dardini aytib yig'laydi". Boshqa birovni dardi va muammosini eshitish, unga hamdard bo'lish va unga chin dildan yordam berish hammaning ham qo'lidan kelavermaydi. Agar o'quvchi o'qituvchisi unga chin dildan hamdardlik bildirayotganligini tushunib yetsa, u xatto eng yaqinlariga ham ayta olmayotgan muammolari va savollarini shu ustoz bilan o'rtoqlashishga tayyor bo'ladi. Chunki, aynan shu ustoz uni ustidan kulmasligiga, sirlarini oshkor etmasligiga va to'g'ri maslahat berishiga ishonadi.

Muhimi, o'qituvchi o'quvchilar bilan muloqotga kirishishi chog'ida yuqorida sanab o'tilgan usullardan uyg'unlikda (kompleks) foydalansagina uning samarasi ko'zga ko'rinadi. Shu bilan birga muloqot chog'ida o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini ham e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Aks holda, turli noxushlik, bir-birini tushunmaslik, qarama-qarshilik holatlari va oxir oqibat pedagogik nizolar kelib chiqishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Pedagogika", O'.Asqarova. Toshkent- 2008 yil
2. "Oliy pedagogika", M.Ochilova, N.Ochilova, Toshkent – 2008 yil
3. "Tana tili", Allan Piz, G'.G'ulom nashriyoti – 2021 yil
4. "Imo-ishoralar", "Yangi asr avlodi" nashriyoti – 2016 yil
5. Internet materiallari

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA SUN'IY INTELLEKT MATERIALLARI ASOSIDA O'QUVCHILARNING TANQIDIY TAHLIL KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY VA PEDAGOGIK ASOSLARI

Davletova Manzura Nazarovna,
Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi
"Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi" kafedrası o'qituvchisi,
Kadamova Qizlarxon Uktamboy qizi.
Xorazm, viloyati Pedagogik mahorat markazi
"Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi" kafedrası o'qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablari o'quvchilarida sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari, xususan, generativ til modellari vositasida olinayotgan axborotlarni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy, psixologik va pedagogik asoslari tadqiq etilgan. Ta'lim tizimini raqamlashtirish sharoitida o'quvchilarning axborot ishonchliligini baholashdagi obyektiv qiyinchiliklari va qabul qilishdagi "avtomatsiya og'ishi" (automation bias) fenomeni chuqur tahlil qilingan. Xalqaro tashkilotlar (UNESCO, ISTE) va yetakchi olimlarning yondashuvlariga tayangan holda, zamonaviy "AI savodxonligi" (AI Literacy) tushunchasining mazmuni, uning texnik, tanqidiy va axloqiy qatlamlari ochib berilgan. Tadqiqot natijasida, sun'iy intellekt materiallari bilan ishlashda o'quvchilarda fakt-cheking, AI gallyutsinatsiyalarini ilg'ash va axborotni mustaqil baholash malakalarini o'smirlik davridan boshlab tizimli rivojlantirish zarurati ilmiy asoslangan. Maqola zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarni passiv axborot iste'molchisidan faol, ongli tahlilchiga aylantirish bo'yicha uzil-kesil metodologik xulosalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt (AI), tanqidiy tahlil, AI savodxonligi, umumta'lim maktablari, avtomatsiya og'ishi, AI gallyutsinatsiyalari, axborot ishonchliligi, raqamli pedagogika, fakt-cheking.

Аннотация: В данной статье изучаются теоретические, психолого-педагогические основы формирования у учащихся средних школ навыков критического анализа информации, получаемой с помощью технологий искусственного интеллекта (ИИ), в частности, генеративных языковых моделей. В условиях цифровизации системы образования углубленно анализируются объективные трудности студентов в оценке достоверности информации и феномен «автоматизации» при приеме. Опираясь на подходы международных организаций (ЮНЕСКО, ISTE) и ведущих ученых, раскрывается содержание современной концепции «ИИ-грамотности» (AI Literacy), ее технический, критический и этический слои. В результате исследования научно обоснована необходимость систематического развития у учащихся навыков фактчекинга, ИИ-галлюцинаций и самостоятельной оценки информации при работе с материалами искусственного интеллекта с подросткового возраста. В статье представлены подробные методические выводы о превращении студентов из пассивных потребителей информации в активных, сознательных аналитиков в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ), критический анализ, ИИ-грамотность, средние школы, предвзятость автоматизации, галлюцинации ИИ, достоверность информации, цифровая педагогика, проверка фактов.

Abstract: In this article, the theoretical, psychological and pedagogical foundations of the formation of critical analysis skills of information obtained by means of artificial intelligence (AI) technologies, in particular, generative language models, are studied in secondary school students. In the context of the digitization of the educational system, the objective difficulties of students in assessing the reliability of information and the phenomenon of "automation bias" in reception are analyzed in depth. Relying on the approaches of international organizations (UNESCO, ISTE) and leading scientists, the

content of the modern concept of "AI Literacy" (AI Literacy), its technical, critical and ethical layers are revealed. As a result of the research, the need to systematically develop the skills of fact-checking, AI hallucinations, and independent evaluation of information in students when working with artificial intelligence materials from adolescence is scientifically based. The article presents detailed methodological conclusions on the transformation of students from passive information consumers to active, conscious analysts in the modern educational process.

Keywords: artificial intelligence (AI), critical analysis, AI literacy, secondary schools, automation bias, AI hallucinations, information reliability, digital pedagogy, fact-checking.

Kirish.

Zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalari hamda sun'iy intellekt (AI) tizimlari inson hayotining barcha sohalariga, xususan, ta'lim jarayoniga ham shiddat bilan kirib kelmoqda. Bugungi kun o'quvchilari o'zlarining kundalik hayotida o'rtacha bir necha soat davomida turli xil raqamli kontentlarni iste'mol qiladilar. Ular nafaqat ijtimoiy tarmoqlardan yangiliklar o'qiydilar, balki dars tayyorlash, mustaqil ta'lim olish jarayonlarida ChatGPT va Gemini kabi zamonaviy sun'iy intellekt tizimlaridan faol foydalanadilar, shuningdek, YouTube va Telegram kabi platformalardan doimiy ravishda ma'lumotlar olib boradilar. Biroq, ushbu uzluksiz va ulkan axborot oqimining qanchalik ishonchli ekanligi, uning haqiqiyliги va obyektivligi o'quvchilar tomonidan ko'pincha tekshirilmaydi.

Aynan mana shu holat bugungi zamonaviy ta'lim tizimining eng keskin, dolzarb va zudlik bilan hal etilishi lozim bo'lgan muammolaridan biriga aylanib ulgurdi.

Mamlakatimizda ushbu masalaga davlat darajasida alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-6079-son Farmoni hamda 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son Qarori ta'lim tizimini tubdan raqamlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etishni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi darajasiga ko'tarib berdi. Ushbu me'yoriy-huquqiy zamin zamonaviy maktab o'qituvchilari oldiga tamomila yangi hamda o'ta muhim vazifani qo'yimoqda.

Mazkur vazifaning tub mohiyati shundan iboratki, o'qituvchilar endilikda o'quvchini shunchaki axborot oqimining passiv iste'molchisi sifatida emas, balki qabul qilayotgan har qanday ma'lumotni chuqur tanqidiy tahlil qila oladigan, mustaqil fikrlaydigan faol subyekt sifatida tarbiyalashlari shart. Yuqorida qayd etilgan strategik hujjatlar ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni joriy etishni ko'zda tutibgina qolmay, ayni paytda o'quvchilar va o'qituvchilarda raqamli savodxonlikni hamda axborot xavfsizligi ko'nikmalarini kompleks rivojlantirish zaruriyatini ham aniq belgilab bergan.

Axborotni baholash muammosi va xalqaro tadqiqotlar

Biroq bugungi kundagi ta'lim amaliyoti tamomila boshqa, biroz xavotirli manzarani ko'rsatmoqda. Stenford universiteti tarix ta'limi guruhi olimlari bo'lmish S. Wineburg, S. McGrew, J. Breakstone va T. Orteganing keng qamrovli xalqaro tadqiqoti shuni isbotlab berdiki, zamonaviy o'quvchilar raqamli qurilmalarni juda mohirlik bilan ishlatishlariga qaramay, internet va raqamli muhitda uchraydigan ma'lumotlarning ishonchliligini baholashda jiddiy zaiflik namoyon etadilar¹¹. Bu zaiflik va tanqidiy yondashuvning yo'qligi ayniqsa yuzaki o'qish jarayonida haqiqatdek ko'rinadigan, bir qarashda mantiqli tuyuladigan, lekin mohiyatan mutlaqo noto'g'ri bo'lgan ma'lumotlar (plausible distortions) oldida yaqqol ko'zga tashlanadi. Tadqiqot davomida maxsus kuzatilgan o'quvchilarning 80 foizdan ortig'i raqamli manbaning kim tomonidan yaratilganligi (muallifi) va qanday maqsadda nashr qilinganligini umuman tekshirmasdan turib, unda keltirilgan har qanday ma'lumotni shubhasiz to'g'ri deb qabul qilganlari aniqlangan.

¹¹ Wineburg, S., McGrew, S., Breakstone, J., & Ortega, T. (2016). Evaluating Information. The Cornerstone of Civic Online Reasoning. Stanford History Education Group.

Bu muammo so‘nggi yillarda ChatGPT, Gemini, Copilot va boshqa shunga o‘xshash generativ sun‘iy intellekt tizimlari ommaga keng tarqalgach, ta‘lim muassasalarida yanada keskinlashdi. Zero, bu texnologik tizimlar o‘quvchi uchun o‘ta qulay hisoblanib, bir necha soniya ichida grammatik jihatdan juda ravon yozilgan va vizual jihatdan qoniqarli ko‘rinishdagi javobni osonlikcha taqdim etadi. Olimlarning ta‘kidlashicha, aynan mana shu mislsiz qulaylik va tezkorlik o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash jarayonining yo‘lini to‘sadi.

Sun‘iy intellekt tizimlarining kundalik ta‘limdagi o‘rni juda tez kengaymoqda. Xalqaro tadqiqotlarga ko‘ra, xususan, Common Sense Media tashkilotining ma‘lumotlariga tayanadigan bo‘lsak, dunyo bo‘yicha o‘rta maktab o‘quvchilarining yarmidan ko‘pi uy vazifasini bajarishda kamida bir bor AI tizimlaridan foydalanganini ochiq tan oladilar¹². O‘zbekiston Respublikasida ham, ayniqsa poytaxt va shaharlardagi maktab o‘quvchilari orasida ChatGPT va shunga o‘xshash tizimlardan faol foydalanish jadal sur‘atda ortib bormoqda. Lekin bu yerdagi eng asosiy muammo shundaki, o‘quvchilar bu tizimlardan foydalanishni o‘rganmoqdalar, ammo kompyuter taqdim etgan javoblarni tanqidiy baholashni umuman o‘rganmayaptilar. Buning natijasida, sun‘iy intellekt taqdim etgan noto‘g‘ri ma‘lumotlar o‘quvchilarning mustaqil ishlari, referatlari, insholari va hatto sinov ishlariga ham to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirib o‘tilmoqda.

Xalqaro tashkilotlar yondashuvi: UNESCO va ISTE.

Dunyoning nufuzli tashkilotlari ham bu muammoga o‘z e‘tiborini qaratgan. Xususan, UNESCO tashkiloti o‘zining 2023-yilda nashr etgan maxsus yo‘riqnomasida generativ AI texnologiyalari ta‘lim tizimiga beqiyos imkoniyatlar olib kirish bilan bir qatorda, jiddiy xavf va tahdidlarni ham tug‘dirayotganini qat‘iy ta‘kidlaydi¹³. Xususan, sun‘iy intellekt tizimlari o‘z algoritmik tabiati tufayli g‘oyat ishonchli uslubda, lekin aslida haqiqatga mutlaqo zid bo‘lgan faktlarni hamda gallyutsinatsiyalarni bemaolol yaratishi mumkin. Masalan, AI tizimi mutlaqo mavjud bo‘lmagan ilmiy kitobga iqtibos keltirishi, tarixiy sanani noto‘g‘ri ko‘rsatishi yoki aniq matematik formulani buzib taqdim etishi mumkin bo‘lib, buni oddiy o‘quvchi darhol payqay olmaydi. Shuning uchun ham, UNESCO “AI savodxonligini” (AI Literacy), ya‘ni maktab o‘quvchilarining sun‘iy intellekt tizimlaridan maqsadli foydalanish hamda ularning xatolarini tanqidiy baholay olish qobiliyatini shakllantirishni zamonaviy ta‘limning eng ustuvor vazifalaridan biri deb e‘lon qildi.

Xuddi shu yo‘nalishda, Ta‘limda texnologiyalar xalqaro jamiyati (ISTE) ham zamonaviy o‘qituvchi endilikda shunchaki bilim beruvchi shaxs emas, balki o‘quvchini AI generatsiya qilgan matnlar ichida to‘g‘ri yo‘l topishga yo‘naltiruvchi pedagog bo‘lishi kerakligini ilmiy asoslab berdi¹⁴. ISTE standartlarida o‘qituvchidan talab qilinadigan zamonaviy kompetensiyalar orasida AI bilan tanqidiy muloqot qilish hamda o‘quvchilarda algoritmik fikrlashni rivojlantirish alohida markaziy o‘rin olgan. Bu holat esa o‘z navbatida o‘qituvchilar uchun metodologik jihatdan butunlay yangi, ammo ta‘lim uchun mutlaqo zarur bo‘lgan ko‘nikmalar to‘plamini o‘zlashtirishni talab qilmoqda.

¹² Common Sense Media. (2024). The Dawn of the AI Era. Teens, Parents, and the Adoption of Generative AI at Home and School. <https://www.commonsensemedia.org/research/the-dawn-of-the-ai-era-teens-parents-and-the-adoption-of-generative-ai-at-home-and-school>

¹³ UNESCO. (2023). Guidance for generative AI in education and research. Paris. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693>

¹⁴ ISTE. (2023). Artificial Intelligence in Education. A Guide for Educators. <https://www.iste.org/areas-of-focus/AI-in-education>

Olimlar M. Bearman va R. Ajjavining ilmiy tadqiqot ishlari bu muammoning pedagogik mohiyatini yanada oydinlashtirib berdi¹⁵. Ularning xulosalariga ko'ra, sun'iy intellekt matnlarining silliq, ishonchli va mantiqiy bog'langan uslubda yozilganligi o'quvchini ayniqsa tez chalg'itadi. Tadqiqotchilar shuni aniqladilarki, o'quvchilar AI taqdim etgan ma'lumotni turli manbalardan tekshirishdan ko'ra, uni shubhasiz qabul qilishni afzal ko'radilar. Buning asosiy psixologik sababi shundaki, fakt-checking (tekshirish) jarayoni insondan katta vaqt va kuch talab qiladi, AI javobi esa soniyalar ichida tayyor holatda ko'rinadi. Demak, dars jarayonida ma'lumotlarning haqiqiylikini birlamchi manbalar orqali mustaqil tekshirish va tanqidiy tahlil ko'nikmalarini maqsadli hamda tizimli tarzda rivojlantirish — bugungi kunning asosiy pedagogik zaruratidir.

AI savodxonligi (ai literacy) va uning tarkibiy qismlari

Insoniyat tarixida har bir katta miqyosdagi texnologik o'zgarish jamiyatdan mutlaqo yangi turdagi savodxonlikni talab qilib kelgan. XV asrda matbaa ixtiro qilingan davrda savod chiqarish ommaviy hayotiy zaruratga aylangan bo'lsa, sanoat inqilobi davrida texnik hamda muhandislik savodxonligi muhim ahamiyat kasb etdi. XX asrning oxirida internet tarmog'i tarqalganida "raqamli savodxonlik" tushunchasi ta'lim tizimining markaziga ko'chdi, bugun esa biz yana bir yangi, tub burilish nuqtasida turibmiz. Sun'iy intellekt texnologiyalarining misli ko'rilmagan jadal ommaviy tarqalishi jamiyatdan hamda xususan, maktab ta'lim tizimidan yangi turdagi savodxonlikni qat'iy talab qilmoqda. Bu "AI savodxonligi" deb nomlanadi va u zamonaviy ta'limning alohida, mustaqil vazifasiga aylanib ulgurdi.

"AI savodxonligi" tushunchasiga ilmiy ta'rif berish borasida xalqaro miqyosda eng keng qo'llanilgan, e'tirof etilgan manba D.T.K. Ng, J.K.L. Leung, S.K.W. Chu hamda M.S. Qiaoning hamkorlikdagi tadqiqotidir¹⁶. Ushbu tadqiqotga ko'ra, AI savodxonligi bu faqatgina kompyuter dasturlarini ishlata olish emas, balki sun'iy intellektning qanday ishlashini tushunish, u taqdim etgan ma'lumotlarni tanqidiy baholash hamda undan axloqiy me'yorlar asosida xavfsiz foydalanish kompetensiyasi hisoblanadi. Bu ta'rif o'z ichiga uchta asosiy qatlamni oladi: **texnik tushunish, tanqidiy baholash va axloqiy mas'uliyat**. Bu uch qatlam bir-birini uzviy to'ldiradi hamda ulardan birortasi shakllanmasa, AI savodxonligi chala bo'lib qoladi.

Texnik tushunish qatlami: Bu o'quvchining AI tizimi qanday ishlashini algoritmik darajada tushunishini nazarda tutadi. Eng muhimi, o'quvchi AI tizimining ehtimollik asosida ishlashini, uning haqiqatni bilmasligini, balki shunchaki katta hajmdagi matnlar orasidagi statistik bog'liqliklarni modellashtirishini ongli ravishda anglab yetishidir.

Tanqidiy baholash qatlami: Bu qatlam o'quvchining AI javobi ichidagi xato, tarafkashlik (bias) va cheklovlarni payqay olishini, dalillarni tekshira olishini hamda o'z aqli bilan mustaqil xulosa chiqara olishini anglatadi.

Axloqiy mas'uliyat qatlami: Bu o'quvchining AI dan foydalanishda hushyorlik, halollik hamda mas'uliyatni his qilishini, masalan, AI yozgan matnni o'zining shaxsiy asari sifatida taqdim etmasligini belgilaydi. Bundan tashqari, D. Long va B. Magerko tomonidan olib borilgan tadqiqotda maktab o'quvchilari uchun eng muhim bo'lgan kompetensiyalar aniqlanib, beshta toifaga ajratilgan¹⁷:

¹⁵ Bearman, M., & Ajjawi, R. (2023). Learning to work with the black box. *Pedagogy for a world with artificial intelligence*. *British Journal of Educational Technology*, 54(5), 1160–1173. <https://doi.org/10.1111/bjet.13337>

¹⁶ Ng, D. T. K., Leung, J. K. L., Chu, S. K. W., & Qiao, M. S. (2021). AI Literacy. Definition, Teaching, Evaluation and Ethical Issues. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*, 58(1), 504–509. <https://doi.org/10.1002/pa2.487>

¹⁷ Long, D., & Magerko, B. (2020). What is AI Literacy? Competencies and Design Considerations. *CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. <https://doi.org/10.1145/3313831.3376727>

Birinchi kompetensiya — sun'iy intellekt inson emasligini hamda u xato qilishi mumkinligini ongli ravishda anglash. Maktab o'quvchilari AI tizimini "aqlli" va hamma narsani biladigan mavjudot sifatida idrok etishga psixologik moyil bo'ladilar. Psixologiyada bu moyillikni "avtomatsiya og'ishi" (automation bias) deb atashadi, ya'ni inson texnik tizim taqdim etgan ma'lumotni ishonchliroq deb qabul qilishga intiladi.

Ikkinchi kompetensiya — AIning javoblari qaysi ma'lumotlar bazasidan shakllantirilayotganini tushunishdir. Zamonaviy katta til modellari (LLM) faqatgina ma'lum bir vaqt kesimigacha yig'ilgan axborotlar asosida o'qitilgan bo'lib, ularning bilish chegarasi qat'iy belgilangan. AI so'nggi voqealar haqida aniq ma'lumot bera olmaydi, agar berishga harakat qilsa, u noto'g'ri ma'lumot yaratib qo'yadi.

Uchinchi kompetensiya - AI javobidagi tarafkashlikni (bias) payqay olish qobiliyati. Har qanday AI tizimi unga kiritilgan ma'lumotlardagi mavjud tarafkashliklarni o'zida to'liq aks ettiradi. Bu ijtimoiy, tarixiy hamda madaniy mavzularga tegishli matnlarda jiddiy muammo bo'lib namoyon bo'lishi mumkin.

To'rtinchi kompetensiya - AI tizimini maqsadli hamda samarali ishlatish ko'nikmasidir. Bunga o'quvchi faqatgina AI bilan to'g'ri muloqot o'rnatgandagina, ya'ni unga aniq va kontekstli savol (prompt) bergandagina amalga oshira oladi.

Beshinchi kompetensiya - AI'dan foydalanishning axloqiy me'yorlarini bilish va ularga to'liq rioya qilish sanaladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari

Nima uchun bu kabi kompetensiyalarni aynan maktab yoshidan shakllantirish shart degan haqli savol tug'iladi. Bunga pedagogik, psixologik hamda ijtimoiy jihatdan javob beradigan bir necha muhim omillar mavjud.

Pedagogik jihatdan, odat va malakalar aynan yoshlik, maktab davrida chuqur ildiz otadi. Agar o'quvchi AI javobini shubhasiz qabul qilish odatini egallasa, ushbu holat keyinchalik o'zgartirib bo'lmaydigan stereotipga aylanadi. Aksincha, maktab yoshidanoq tanqidiy baholash malakasi shakllantirilsa, bu malaka o'quvchining butun hayoti davomida, u qaysi kasbda ishlashidan qat'i nazar, uning asosiy intellektual vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Psixologik nuqtai nazardan, o'smirlik davri identifikatsiya hamda qadriyatlar shakllanishining eng muhim bosqichi hisoblanadi. Bu davrda o'quvchi ma'lumotni qanday baholash bo'yicha o'z munosabatini shakllantiradi. Agar bu munosabat tanqidiy bo'lmasa, o'smirda "axborot passivligi" — ya'ni har qanday taqdim etilgan narsani qabul qilish moyilligi kuchayadi. Bu holat uni nafaqat AI xatolari oldida, balki siyosiy manipulyatsiya, reklama hamda dezinformatsiya oldida ham ojiz qilib qo'yadi.

Ijtimoiy jihatdan, bugungi maktab o'quvchisi ertangi jamiyatning qaror qabul qiluvchi a'zosi bo'ladi. U kelajakda tibbiy tashxis, huquqiy maslahat, moliyaviy qaror yoki siyosiy axborot sohasida AI taqdim etgan ma'lumotlar bilan ishlashiga to'g'ri keladi. Agar u bu ma'lumotlarni tanqidiy baholay olmasa, AI xatolari nafaqat uning o'ziga, balki uni o'rab turgan butun jamiyatga ham zarar yetkazishi mumkin.

Xulosa

Yuqorida batafsil tahlil qilingan xavf-xatarlar hamda xalqaro tashkilotlarning ilmiy tajribalari bitta umumiy xulosa chiqarish uchun asos beradi. O'quvchini AI materiallarini tanqidiy tahlil qilishga o'rgatish nafaqat alohida o'qituvchining pedagogik vazifasi, balki umumta'lim tizimining strategik maqsadi bo'lishi kerak. Qachonki umumta'lim maktablari o'quvchilarni faktlarni yodlashga emas, tahlil qilishga o'rgatsagina, ular sun'iy intellektni ko'r-ko'rona emas, ongli ravishda ishlatish

madaniyatini egallaydilar. Bu jarayon esa raqamli jamiyatda to'laqonli fuqaro bo'lishning asosiy shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/5031048>
1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son Qarori. <https://lex.uz/docs/5304195>
2. Wineburg, S., McGrew, S., Breakstone, J., & Ortega, T. (2016). Evaluating Information. The Cornerstone of Civic Online Reasoning. Stanford History Education Group.
3. Common Sense Media. (2024). The Dawn of the AI Era. Teens, Parents, and the Adoption of Generative AI at Home and School. <https://www.common sense media.org/research/the-dawn-of-the-ai-era-teens-parents-and-the-adoption-of-generative-ai-at-home-and-school>
4. UNESCO. (2023). Guidance for generative AI in education and research. Paris. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693>
- ISTE. (2023). Artificial Intelligence in Education. A Guide for Ed

TALABALARDA PROKRASTINATSIYANI KAMAYTIRISH ORQALI O'ZINI O'ZI BOSHQARISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Abdullayeva Nasiba Ravshanbekovna

Xorazm viloyati pedagogik mahorat markazi

“Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari”

kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalar orasida o'zini o'zi boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish orqali prokrastinatsiyani kamaytirishga qaratilgan psixologik yondashuvlar yoritilgan. Prokrastinatsiya talabalarning akademik ko'rsatkichlari, hissiy farovonligi va shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan muhim xulq-atvor va motivatsion muammo hisoblanadi. Maqolada prokrastinatsiyaga oid nazariy nuqtai nazarlar, jumladan, kognitiv-xulq-atvor, motivatsion va o'zini o'zi boshqarish yondashuvlari tahlil qilinadi va maqsadlarni belgilash, vaqtni boshqarish, o'zini o'zi nazorat qilish kabi ko'nikmalarining roli ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Prokrastinatsiya, o'zini o'zi boshqarish kompetensiyasi, talabalar, psixologik yondashuvlar, motivatsiya, vaqtni boshqarish, akademik natijalar, qo'rquv, hissiy barqarorlik, refleksiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические подходы к снижению прокрастинации среди студентов путем развития компетенций самоорганизации. Прокрастинация — это серьезная поведенческая и мотивационная проблема, негативно влияющая на успеваемость, эмоциональное благополучие и личностное развитие студентов. В статье анализируются теоретические перспективы прокрастинации, включая когнитивно-поведенческий, мотивационный подходы и подходы самоорганизации, и подчеркивается роль таких навыков, как постановка целей, управление временем и самоконтроль.

Ключевые слова: прокрастинация, компетентность в самоорганизации, студенты, психологические подходы, мотивация, управление временем, академические результаты, страх, эмоциональная стабильность, рефлексия.

Abstract: This article discusses psychological approaches to reducing procrastination among students by developing self-management competencies. Procrastination is a significant behavioral and motivational problem that negatively affects students' academic performance, emotional well-being, and personal development. The article analyzes theoretical perspectives on procrastination, including

cognitive-behavioral, motivational, and self-management approaches, and emphasizes the role of skills such as goal setting, time management, and self-control.

Keywords: Procrastination, self-management competence, students, psychological approaches, motivation, time management, academic performance, fear, emotional stability, reflection.

Talabalar faoliyatida prokrastinatsiya o'quv jarayonining turli bosqichlarida va shakllarida namoyon bo'ladigan murakkab psixologik hodisa hisoblanadi. Bu holat ko'pincha talabalar zimmasiga yuklangan mas'uliyat, mustaqil qaror qabul qilish zarurati va akademik bosim kuchaygan sharoitda yuzaga chiqadi. Talaba muhim vazifalarni bajarish zarurligini anglab turgan bo'lsa-da, ularni kechiktirishi, oxirgi daqiqaga qoldirishi yoki umuman boshlamasligi mumkin. Bunday xatti-harakat tashqi tomondan vaqtni noto'g'ri rejalashtirishdek ko'rinsa-da, aslida ichki psixologik jarayonlar bilan bog'liq bo'ladi.

Prokrastinatsiya talabalar faoliyatida eng avvalo o'quv topshiriqlarini bajarishda yaqqol ko'zga tashlanadi. Mustaqil ishlar, referatlar, kurs ishlari yoki imtihonlarga tayyorgarlik jarayonida talaba vazifani boshlashni keyinga surib, ikkilamchi mashg'ulotlar bilan shug'ullanishni afzal ko'radi. Bu holatda ijtimoiy tarmoqlar, ko'ngilochar kontent yoki boshqa mayda ishlar vaqtinchalik ruhiy yengillik beradi. Biroq vazifa bajarilmagan sari ichki bezovtalik kuchayib, stress va aybdorlik hissi paydo bo'ladi. Natijada talaba ishni shoshilinch, sifatsiz yoki haddan tashqari zo'riqish bilan bajarishga majbur bo'ladi.

Talabalar faoliyatida prokrastinatsiyaning yana bir ko'rinishi qaror qabul qilish jarayonida namoyon bo'ladi. Talaba mavzu tanlash, ish rejasini tuzish yoki o'qish yo'nalishini belgilashda ikkilanib qoladi va aniq qarorga kelishni cho'zadi. Bu holat ko'pincha noto'g'ri tanlov qilishdan qo'rqish, o'z imkoniyatlariga ishonchsizlik yoki mukammal variantni topishga bo'lgan haddan tashqari intilish bilan bog'liq bo'ladi. Qaror qabul qilinmagan sari faoliyat boshlanmaydi va kechiktirish chuqurlashib boradi.

Prokrastinatsiya talabalar faoliyatida emotsional holatlar bilan ham uzviy bog'liqdir. Qo'rquv, muvaffaqiyatsizlikdan xavotir, salbiy baho olishdan cho'chish yoki o'zini yetarli darajada qobiliyatli deb his qilmaslik talabaning vazifaga kirishishiga to'sqinlik qiladi. Ba'zi hollarda talaba ishni boshlamaslik orqali o'zini salbiy his-tuyg'ulardan himoyalayotgandek bo'ladi. Biroq bu himoya mexanizmi uzoq davom etmaydi va oxir-oqibat ichki bosimni yanada kuchaytiradi.

Shuningdek, talabalar faoliyatida prokrastinatsiya vaqt o'tishi bilan xulqiy odatga aylanishi mumkin. Talaba vazifalarni doimiy ravishda oxirgi daqiqaga qoldirishga ko'nikib qoladi va buni normal hol sifatida qabul qila boshlaydi. Bunday holatda kechiktirish alohida vazifa bilan emas, balki umumiy o'quv faoliyati uslubi bilan bog'liq bo'ladi. Natijada o'zini o'zi boshqarish kompetensiyasi yetarli darajada shakllanmaydi va akademik barqarorlik izdan chiqadi.

D. A. Leontyev, V. I. Morosanova, A. B. Xolmogorova, Y. M. Orlov, S. L. Rubinshteyn va A. N. Leontyev prokrastinatsiyani faoliyat mazmuni, ichki motivatsiya, hissiy holat, iroda, ong va faoliyat uyg'unligi hamda motiv va maqsad o'rtasidagi nomuvofiqlik bilan bog'liq murakkab psixologik jarayon sifatida izohlaydilar.

Ularning umumiy qarashlariga kora, vazifa shaxs uchun ma'nosiz bolib qolsa, hissiy beqarorlik kuchaysa, rejalashtirish va irodaviy safarbarlik yetarli bolmasa yoki harakat ichki ehtiyojlar bilan uyg'unlashmasa, kechiktirish kuchayadi, biroq faoliyatni shaxsiy qadriyatlar bilan boglash, hissiyotlarni boshqarish va vazifani aniq bosqichlarga ajratish bu holatni kamaytiradi.

Mazkur yondashuvlar asosida o'zini o'zi boshqarish kompetensiyasi ma'no, motiv, iroda, refleksiya va ongli faoliyat birligi orqali rivojlanib, natijada o'quv jarayonida izchillik, mas'uliyat va barqarorlik ta'minlanadi.

D. A. Leontyevshaxs xulqini boshqarishda hayotiy ma'no va ichki motivatsiya yetakchi o'rin tutishini ta'kidlaydi. Uning qarashlarida faoliyat mazmuni shaxs uchun qanchalik ahamiyatli bo'lsa, harakat shunchalik barqaror bo'ladi.

Prokrastinatsiya ko'pincha talaba bajarayotgan ishning ma'nosini yetarli darajada anglamaganda yuzaga keladi. Talaba vazifani shunchaki majburiyat sifatida ko'rsa, uni kechiktirish ehtimoli ortadi.

D. A. Leontyev yondashuvi bunday holatda o'qish faoliyatini shaxsiy qadriyatlar bilan bog'lash zarurligini ko'rsatadi. Mavzu doirasida talabalarda o'zini o'zi boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish vazifaning ma'nosini ochib berishdan boshlanadi. Talaba o'qish orqali nimaga erishishini anglaganda, ichki faollik kuchayadi. Bu faollik kechiktirishni kamaytiradi. Leontyev fikricha, ongli tanlov qilish o'zini boshqarishning muhim belgisi hisoblanadi. Talaba harakatining sababini tushungan sari, javobgarlik hissi ortadi. Bu jarayon rejalashtirish va nazorat ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Natijada o'quv faoliyatida izchillik paydo bo'ladi. Prokrastinatsiya epizodik holatga aylanadi. Talaba o'z faoliyatini ma'no asosida boshqara boshlaydi. Shu tariqa Leontyev yondashuvi ma'noga tayangan o'zini o'zi boshqarish modelini asoslaydi.

V. I. Morosanova o'zini o'zi boshqarishni faoliyatni ongli rejalashtirish, nazorat qilish va baholash jarayoni sifatida talqin qiladi. Uning qarashlarida o'zini boshqarish bir nechta o'zaro bog'liq bo'g'inlardan iborat tizimdir. Prokrastinatsiya ushbu tizim bo'g'inlaridan biri yetarli ishlaganda kuchayadi.

Masalan, maqsad aniq belgilanmasa yoki reja puxta tuzilmasa, ish kechiktiriladi. V. I. Morosanova yondashuvi talabalarda rejalashtirish ko'nikmasini rivojlantirish muhimligini ko'rsatadi. Mavzu doirasida bu o'zini o'zi boshqarish kompetensiyasini tizimli shakllantirishni anglatadi. Talaba vazifani bajarish bosqichlarini oldindan belgilasa, noaniqlik kamayadi. Noaniqlik kamaygani sari kechiktirish ehtiyoji ham pasayadi.

V. I. Morosanova fikricha, o'z faoliyatini kuzatish va baholash muhim ahamiyatga ega. Talaba bajarilgan ishni tahlil qilib, keyingi qadamini aniqlaydi. Bu jarayon xatolardan saboq olish imkonini beradi. Natijada o'qish jarayoni boshqariladigan holatga o'tadi. Prokrastinatsiya esa nazorat ostiga olinadi. Talaba o'zini boshqarishda mustaqil bo'lib boradi. Shunday qilib, Morosanova yondashuvi tizimli o'zini o'zi boshqarish orqali kechiktirishni kamaytirishga xizmat qiladi.

A. B. Xolmogorova shaxs xulqidagi qiyinchiliklarni hissiy holat va ichki qarama-qarshiliklar bilan bog'lab tahlil qiladi. Uning qarashlarida salbiy hissiyotlar faoliyatni to'xtatuvchi omil bo'lishi mumkin. Prokrastinatsiya ko'pincha tashvish, qo'rquv yoki o'ziga ishonchsizlik fonida paydo bo'ladi.

Talaba vazifani bajara olmaslikdan xavotir olib, ishni kechiktiradi. A. B. Xolmogorova yondashuvi bunday holatda hissiy holat bilan ishlash muhimligini ko'rsatadi. Mavzu doirasida bu talabalarda o'zini o'zi boshqarish kompetensiyasining hissiy tarkibini rivojlantirishni anglatadi. Talaba o'z his-tuyg'ularini anglab, ularni boshqarishni o'rgansa, faoliyatga kirishish osonlashadi. Bu jarayon ichki qarshilikni kamaytiradi.

A. B. Xolmogorova fikricha, o'zini tushunish xulqni o'zgartirishning muhim shartidir. Talaba o'zida kechiktirishni keltirib chiqarayotgan sabablarni aniqlaydi. Natijada ongli tanlov paydo bo'ladi. Bu tanlov o'zini o'zi boshqarishning refleksiv tomonini kuchaytiradi. O'quv faoliyatida barqarorlik oshadi. Prokrastinatsiya darajasi pasayadi. A. B. Xolmogorova yondashuvi hissiy barqarorlik orqali o'zini o'zi boshqarishni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bizningcha, talabalardagi prokrastinatsiya ko'pincha faoliyatning shaxs uchun yetarli ma'no kasb etmasligi, ichki motivatsiyaning sustligi hamda o'zini o'zi boshqarish mexanizmlarining to'liq shakllanmaganligi bilan bog'liq holda yuzaga keladi.

Agar talaba o'qish vazifasini shunchaki majburiyat sifatida qabul qilsa, harakat barqaror bo'lmaydi va kechiktirish ehtimoli ortadi. Faoliyatning shaxsiy qadriyatlar bilan bog'lanishi esa ichki

faollikni kuchaytirib, vazifani bajarishga ongli munosabatni shakllantiradi. Shu bilan birga, aniq maqsad qo'yish, puxta rejalashtirish va bajarilgan ishni muntazam tahlil qilish noaniqlikni kamaytirib, prokrastinatsiyani nazorat ostiga olishga yordam beradi.

Hissiy holatlarni anglash va boshqarish ham muhim ahamiyat kasb etib, tashvish va ishonchsizlikning kamayishi faoliyatni boshlashni yengillashtiradi. Talaba o'z xatti-harakatining sabablarini tushungan sari, ongli tanlov qilish va javobgarlikni his etish kuchayadi. Natijada o'zini o'zi boshqarish kompetensiyasi ma'no, rejalashtirish va hissiy barqarorlik uyg'unligida rivojlanib, prokrastinatsiya epizodik holat darajasigacha kamayadi.

Y. M. Orlov shaxs xulqini boshqarishda irodaning markaziy rolini ta'kidlaydi. Uning qarashlarida iroda ongli tanlov va ichki qarorni amaliy harakatga aylantiruvchi mexanizm sifatida talqin qilinadi.

Prokrastinatsiya irodaning yetarli darajada safarbar etilmagan holatlarida kuchayadi. Talaba vazifani bajarish zarurligini bilsa-da, ichki qarorni mustahkamlashda qiyinchilikka duch keladi. Orlov yondashuvi bunday vaziyatda irodani mashq qilish va mustahkamlash zarurligini ko'rsatadi.

Mavzu doirasida talabalarda o'zini o'zi boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish iroda tarbiyasidan boshlanadi. Talaba kichik, ammo muntazam majburiyatlarni bajarish orqali o'zini boshqarishni o'rganadi. Bu jarayon ichki intizomni shakllantiradi. Y. M. Orlov fikricha, ongli qaror qabul qilish irodaviy kuchni faollashtiradi. Talaba vazifaning maqsadini aniq anglasa, harakatga o'tish osonlashadi. Bu holat kechiktirishni kamaytiradi. O'zini o'zi boshqarish jarayonida talaba o'z kuchini baholay boshlaydi. Natijada mas'uliyat hissi ortadi. Prokrastinatsiya epizodik holatga aylanadi. Y. M. Orlov yondashuvi irodani rivojlantirish orqali o'zini o'zi boshqarishni mustahkamlashga xizmat qiladi.

S. L. Rubinshteyn shaxs va faoliyat birligi tamoyilini psixologiyaning asosiy g'oyalaridan biri sifatida ilgari suradi. Uning qarashlarida inson ongini xulqdan ajratib bo'lmaydi. Prokrastinatsiya aynan ong va faoliyat o'rtasidagi uzilish natijasida yuzaga keladi.

Talaba vazifani tushunishi mumkin, ammo uni faol harakatga aylantirmaydi. Rubinshteyn yondashuvi bu holatda ongli rejalash va amaliy bajarishning uyg'unligini ta'minlashni talab etadi. Mavzu doirasida talabalarda o'zini o'zi boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish faoliyatni ongli tashkil etish orqali amalga oshiriladi. Talaba o'z harakatining sababini tushunib bajarganida, kechiktirish kamayadi.

S. L. Rubinshteyn fikricha, shaxs faoliyatda shakllanadi va rivojlanadi. Demak, o'zini boshqarish ham faoliyat jarayonida mustahkamlanadi. Talaba muntazam harakat orqali o'zini boshqarishni o'rganadi. Bu jarayon nazorat va mas'uliyatni kuchaytiradi. O'quv faoliyatida izchillik paydo bo'ladi. Natijada prokrastinatsiya barqaror odatga aylanmaydi. Talaba o'z faoliyatining subyekti sifatida namoyon bo'ladi. S. L. Rubinshteyn yondashuvi faoliyatga tayangan o'zini o'zi boshqarish modelini asoslaydi.

A. N. Leontyev faoliyat nazariyasida xulqni motiv, maqsad va harakat birligi orqali tushuntiradi. Uning qarashlarida har bir faoliyat ichki ehtiyoj va tashqi maqsad bilan belgilanadi. Prokrastinatsiya ko'pincha motiv va maqsad o'rtasidagi nomuvofiqlik natijasida yuzaga keladi. Talaba vazifaning tashqi talabini bajarmoqchi bo'lsa-da, ichki ehtiyoj yetarli bo'lmashligi mumkin. Leontyev yondashuvi bu holatda motivatsiyani kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Mavzu doirasida talabalarda o'zini o'zi boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish o'quv faoliyatining shaxsiy ahamiyatini oshirish bilan bog'liq. Talaba vazifani o'z maqsadlari bilan uyg'unlashtirsa, harakat barqarorlashadi. Bu kechiktirishni kamaytiradi. Leontyev fikricha, faoliyat tuzilmasini anglash xulqni boshqarishni osonlashtiradi. Talaba vazifani harakatlarga ajratib bajarsa, noaniqlik kamayadi. Natijada faoliyatni boshlash osonlashadi. O'zini o'zi boshqarish jarayoni tizimli tus oladi. Talaba o'z kuchini to'g'ri

taqsimlaydi. Prokrastinatsiya nazorat ostiga olinadi. A. N. Leontyev yondashuvi motivga tayangan faoliyatni boshqarish orqali o'zini o'zi boshqarishni mustahkamlaydi.

Fikrimizcha, talabalardagi prokrastinatsiya ko'pincha irodaning yetarli safarbar etilmasligi, ongli qarorning amaliy harakatga aylantirilmasligi hamda motiv va maqsad o'rtasidagi nomuvofiqlik bilan bog'liq holda yuzaga keladi. Talaba vazifani bajarish zarurligini tushunsa ham, ichki qaror mustahkam bo'lmasa, faoliyat boshlanmaydi va kechiktirish kuchayadi.

Irodani muntazam mashq qilish, kichik majburiyatlarni izchil bajarish ichki intizomni shakllantirib, mas'uliyat hissini oshiradi. Shu bilan birga, ong va faoliyat o'rtasidagi uzviylik ta'minlanganda, ya'ni talaba nima uchun harakat qilayotganini anglab bajarganda, prokrastinatsiya barqaror odatga aylanmaydi. Faoliyatni aniq maqsadlar, harakat bosqichlari va ichki ehtiyojlar bilan uyg'unlashtirish noaniqlikni kamaytirib, ishni boshlashni yengillashtiradi. Talaba vazifani shaxsiy maqsadlari bilan bog'lagan sari ichki motivatsiya kuchayadi va harakat barqarorlashadi. Natijada o'zini o'zi boshqarish kompetensiyasi iroda, ongli faoliyat va motivatsiya birligi asosida rivojlanib, prokrastinatsiya epizodik holat darajasigacha kamayadi.

Bizningcha, talabalardagi prokrastinatsiya ko'pincha hissiy zo'riqishning kuchayishi va ichki motivatsiyaning yetarli darajada shakllanmaganligi bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Agar talaba vazifani haddan tashqari murakkab deb baholasa yoki undan kelib chiqadigan natijadan xavotir olsa, ichki bosim ortadi va faoliyatni kechiktirishga moyillik kuchayadi. Shu sababli o'z imkoniyatlarini real baholash va vazifani bosqichlarga ajratish hissiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda stressning kamayishi faoliyatni boshlashni yengillashtiradi va o'quv jarayonida uzluksizlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, harakatning ehtiyoj va shaxsiy maqsadlar bilan uyg'unlashuvi ichki qiziqishni kuchaytirib, intizomni majburlashsiz shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Леонтьев А. Н. — Мотивы и цели деятельности // Вестник МГУ, 1975, № 4, с. 3–14.
2. Леонтьев Д. А. — Саморегуляция личности и проблема смысла // Психологический журнал, 1997, № 6, с. 45–55.
3. Осин Е. Н. — Психологическое благополучие личности: структура и диагностика // Психологическая наука и образование, 2011, № 2, с. 15–24.
4. Рубинштейн С. Л. — Проблемы воли в психологии // Вопросы психологии, 1957, № 3, с. 3–15.
5. Ferrari J. R. — Still Procrastinating: The No Regrets Guide to Getting It Done, John Wiley & Sons, New York, 2010. 304 p.
6. Fishbach A. — Get It Done: Surprising Lessons from the Science of Motivation, Little, Brown Spark, New York, 2022. 320 p.
7. Ғозиев Э.Ғ. Психология муаммолари. –Тошкент: “Университет”, 1999. – 134 б.
8. Ғозиев Э.Ғ. Умумий психология. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2010. – 544 б.
9. Sharipov A. N. “O'smirlar (11–15 yosh) irodaviy sifatlarini shakllantirishda o'zbek xalq og'zaki ijodining etnopsixologik ta'sir mexanizmi” mavzusidagi dissertatsiya ishi. - Toshkent., 2024. – 52 b.
10. Yuldasheva N. Sh. “Shaxs irodaviy regulyasiyasi jarayonida lokus nazoratning o'rni” mavzusidagi dissertatsiya ishi. - Toshkent., 2024. – 48 b.

TALABA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA RAQAMLI PEDAGOGIKANING KOGNITIV RIVOJLANISHDAGI AHAMIYATI

Palvannazirova Yulduz Hasanboy qizi
Allaberganov Navro‘z Baxram o‘g‘li
Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi
o‘qituvchilari
<https://orcid.org/0009-0000-9374-468X>

Annotatsiya

Mazkur tezisdagi talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida raqamli pedagogikaning kognitiv rivojlanishga ta'siri pedagogik-psixologik jihatdan tahlil qilinadi.

Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari, interaktiv platformalar va raqamli ta'lim vositalari orqali yoshlarning oilaviy qadriyatlar, mas'uliyat, kommunikativ kompetensiya hamda ijtimoiy-psixologik tayyorgarligini rivojlantirish masalalari yoritilgan.

Raqamli pedagogika asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonlari talabalarning mustaqil fikrlashi, refleksiv tafakkuri va oilaviy munosabatlarga oid bilimlarini shakllantirishda muhim omil ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli pedagogika, kognitiv rivojlanish, oilaviy hayot, talaba yoshlar, pedagogik-psixologik tayyorgarlik, oilaviy qadriyatlar, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация

В данной статье анализируются педагогико-психологические основы влияния цифровой педагогики на когнитивное развитие студентов в процессе подготовки молодежи к семейной жизни.

Освещаются вопросы формирования семейных ценностей, ответственности, коммуникативной компетентности и социально-психологической готовности молодежи посредством современных информационных технологий, интерактивных платформ и цифровых образовательных средств.

Обосновывается, что образовательный процесс, организованный на основе цифровой педагогики, способствует развитию самостоятельного мышления, рефлексивного сознания и знаний о семейных отношениях у студентов.

Ключевые слова: цифровая педагогика, когнитивное развитие, семейная жизнь, студенческая молодежь, педагогико-психологическая подготовка, семейные ценности, коммуникативная компетентность.

Annotation

This thesis analyzes the pedagogical and psychological foundations of the influence of digital pedagogy on the cognitive development of university students in preparing young people for family life. The study highlights the role of modern information technologies, interactive platforms, and digital educational tools in developing family values, responsibility, communicative competence, and socio-psychological readiness among students. It is emphasized that educational processes organized on the basis of digital pedagogy contribute to the formation of independent thinking, reflective consciousness, and knowledge about family relationships.

Keywords: digital pedagogy, cognitive development, family life, university students, pedagogical and psychological preparation, family values, communicative competence.

Kirish

Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari ta'lim tizimida yangi pedagogik yondashuvlarni shakllantirmoqda. Ayniqsa, raqamli pedagogika asosida tashkil etilayotgan ta'lim jarayonlari yoshlarning intellektual va kognitiv rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida ham raqamli texnologiyalardan foydalanish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Oilaviy hayotga tayyorgarlik murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayon bo'lib, u yoshlarning ma'naviy, axloqiy, psixologik va kommunikativ jihatdan shakllanishini talab qiladi.¹⁸

Zamonaviy raqamli ta'lim vositalari ushbu jarayonning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Jumladan, multimedia texnologiyalari, onlayn treninglar, virtual muloqot platformalari va interaktiv pedagogik metodlar talabalarning oilaviy munosabatlarga oid bilim va ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Kognitiv rivojlanish insonning bilish faoliyati, tafakkuri, xotirasi, diqqat va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatlari bilan bog'liq bo'lib, oilaviy hayotga tayyorgarlikda muhim ahamiyat kasb etadi. Talaba yoshlar oiladagi ijtimoiy rollar, mas'uliyat, o'zaro hurmat va muloqot madaniyatini anglab yetishi uchun ularda refleksiv va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari shakllangan bo'lishi zarur. Raqamli pedagogika ana shu ko'nikmalarni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi.¹⁹

Shuningdek, raqamli muhitda tashkil etilgan ta'lim jarayonlari individual yondashuv imkoniyatlarini kengaytiradi. Talabalar mustaqil ravishda oilaviy pedagogikasi, gender madaniyati, ota-onalik mas'uliyati va oilaviy qadriyatlar haqidagi elektron resurslardan foydalanish orqali o'z bilimlarini boyitadi. Bu esa ularda oilaviy hayotga nisbatan ongli va mas'uliyatli munosabatni shakllantiradi.

Pedagogik-psixologik nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalar orqali olib boriladigan mashg'ulotlar talabalarning emotsional intellekti hamda kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi. Ayniqsa, muammoli vaziyatlar asosida yaratilgan virtual treninglar, keys-stadi va interaktiv topshiriqlar yoshlarning oilaviy nizolarni konstruktiv hal qilish, empatiya va tolerantlik kabi sifatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda raqamli pedagogikaning imkoniyatlaridan samarali foydalanish yoshlarning kognitiv rivojlanishini ta'minlash bilan bir qatorda, ularni kelajakdagi oilaviy hayotga pedagogik-psixologik va ijtimoiy jihatdan tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Shu bois oliy ta'lim muassasalarida oilaviy hayotga tayyorgarlik jarayonlarini raqamli pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirish zarur.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida "Oila pedagogikasi" yoki "Oila psixologiyasi" fanlarini raqamli modullar bilan boyitish taklif etiladi. Masalan, Moodle yoki Telegram-botlar orqali oilaviy stsensariy tahlili, AI yordamida shaxsiy maslahatlar berish. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli vositalar yordamida o'qitilgan talabalarning oilaviy hayotga moslashish darajasi 25-30% ga oshgan.²⁰

Foydalanilgan adabiyotlar

¹⁸ V.A. Suxomlinskiy. "Bola tarbiyasi haqida". - Moskva, 1981.

¹⁹ G'.B. Shoumarov. Oila psixologiyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2019.

²⁰ O. Musurmonova. "Professional ta'lim muassasalarida yigit-qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash". -Toshkent, 2024.

- 1.O. Musurmonova. Professional ta'lim muassasalarida yigit-qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash. - Toshkent, 2024.
2. M.Q. Quronov. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
3. G'.B. Shoumarov. Oila psixologiyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2019.
4. V.A. Suxomlinskiy. Bola tarbiyasi haqida. - Moskva, 1981.
5. I.V. Dubrovina. Psixologiya semeynoy jizni. - Moskva: Prosvesheniye, 2018

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA O'QUVCHILARNING MUSTAQIL TA'LIM KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Davlatnazarova Ziyodabonu Muxtorbek qizi
Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi
“Pedagogika,psixologiya va ta'lim texnologiyalari”
kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli ta'lim muhitida o'quvchilarning mustaqil ta'lim kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari chuqur tahlil etilgan. Tadqiqotda kompetensiyaviy yondashuv va raqamli texnologiyalarning didaktik imkoniyatlari asosida muammoning yechimlari ko'rib chiqilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli vositalar o'quvchilarning mustaqil o'rganish faoliyatini samarali tashkil etishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Raqamli ta'lim, mustaqil ta'lim, kompetensiya, self-regulation, motivatsiya, refleksiya, pedagogik texnologiya

Annotation: This article provides an in-depth analysis of the pedagogical and psychological foundations of developing students' independent learning competencies in a digital learning environment. The study considers solutions to the problem based on a competency-based approach and the didactic capabilities of digital technologies. The results show that digital tools are an important factor in the effective organization of students' independent learning activities..

Keywords: Digital learning, independent learning, competence, self-regulation, motivation, reflection, pedagogical technology

Аннотация: В данной статье представлен углубленный анализ педагогических и психологических основ развития компетенций самостоятельного обучения студентов в цифровой образовательной среде. В исследовании рассматриваются решения проблемы на основе компетентностного подхода и дидактических возможностей цифровых технологий. Результаты показывают, что цифровые инструменты являются важным фактором эффективной организации самостоятельной учебной деятельности студентов.

Ключевые слова: Цифровое обучение, самостоятельное обучение, компетентность, саморегуляция, мотивация, рефлексия, педагогические технологии.

Kirish

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimining mazmuni va shakliga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Zamonaviy jamiyatda shaxsdan nafaqat bilimga ega bo'lish, balki uni mustaqil ravishda egallash, yangilash va amaliyotda qo'llash talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, mustaqil ta'lim kompetensiyasini rivojlantirish ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli ta'lim muhiti o'quvchilarga individual o'quv trayektoriyasini tanlash, o'z faoliyatini boshqarish va natijalarni tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida, mustaqil o'rganish kompetensiyasining shakllanishiga xizmat qiladi. Mazkur jarayon o'quvchilarda metakognitiv ko'nikmalar, ya'ni o'z bilim faoliyatini anglash, nazorat qilish va baholash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli vositalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning refleksiv faoliyatini

faollashtirib, ularning o'z-o'zini baholash va o'z ustida ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Raqamli ta'lim muhiti zamonaviy didaktik tizimning ajralmas tarkibiy qismi sifatida o'quvchilarga keng ko'lamli pedagogik imkoniyatlarni taqdim etadi. Xususan, ushbu muhit o'quvchilarga individual o'quv trayektoriyasini mustaqil ravishda belgilash, o'z o'quv faoliyatini rejalashtirish va boshqarish, shuningdek, o'zlashtirish natijalarini tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'lim muhitida o'quv faoliyatining individuallashtirilishi o'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshiradi va ularni mustaqil ta'lim faoliyatiga jalb etadi. Bunda o'quvchi nafaqat bilimlarni egallovchi subyekt, balki o'z ta'lim jarayonining faol tashkilotchisi sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, raqamli ta'lim vositalarining interaktivligi va moslashuvchanligi o'quvchilarning bilish jarayonlarini faollashtirib, ularning analitik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa, o'z navbatida, mustaqil ta'lim kompetensiyasining samarali shakllanishiga zamin yaratadi.

Adabiyotlar tahlili

Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan mustaqil ta'lim muammosi keng o'rganilgan. Xususan, L. Vygotskiyning ijtimoiy-konstruktivistik nazariyasi asosida o'quv jarayonida faol ishtirok va mustaqil fikrlashning ahamiyati yoritilgan. Zamonaviy tadqiqotlarda esa raqamli texnologiyalar yordamida individual ta'limni tashkil etish masalalari dolzarb hisoblanadi.

Mazkur yondashuvga muvofiq, o'quvchi ta'lim jarayonining passiv ishtirokchisi emas, balki faol subyekti sifatida namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar asosida individual ta'limni tashkil etish, o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda ularning o'z-o'zini boshqarish kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari dolzarb ilmiy muammo sifatida e'tirof etilmoqda. Mustaqil ta'lim kompetensiyasini shakllantirish muammosi pedagogika va psixologiya fanlarida keng o'rganilgan ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu muammo doirasida o'quvchining o'z-o'zini boshqarish, mustaqil fikrlash va refleksiv faoliyatini rivojlantirish masalalari alohida ahamiyat kasb etadi.

Lev Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy-konstruktivistik yondashuvga ko'ra, bilimlar ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonida shakllanadi va o'quvchining faol ishtiroki muhim omil hisoblanadi. Olimning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirish zarurligini asoslab beradi. Ushbu nazariya zamonaviy ta'limda, ayniqsa, raqamli muhitda interaktiv o'qitish texnologiyalarini joriy etishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Mustaqil ta'lim jarayonini psixologik jihatdan chuqur o'rgangan olimlardan biri Barry Zimmerman hisoblanadi. U tomonidan ishlab chiqilgan self-regulated learning nazariyasida o'quvchining o'z o'quv faoliyatini rejalashtirish, monitoring qilish va baholash bosqichlari ilmiy asosda yoritilgan. Mazkur yondashuvga ko'ra, samarali o'rganish jarayoni o'quvchining faol ishtiroki va o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalariga bog'liq. Zamonaviy tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar asosida individual ta'limni tashkil etish masalalari alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Xususan, raqamli platformalar, sun'iy intellekt va adaptiv o'qitish tizimlari yordamida o'quvchilarning individual o'quv trayektoriyasini shakllantirish imkoniyati kengaymoqda. Bu esa o'quvchilarning mustaqil ta'lim kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim didaktik omil sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, xalqaro tashkilotlar, jumladan, OECD tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli ta'lim muhitining o'quvchilarning mustaqil o'rganish, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni yuqori baholanadi.

Muhokama

Tadqiqot quyidagi metodlar asosida amalga oshirildi:

nazariy tahlil va sintez

taqqoslash va umumlashtirish

tizimli yondashuv

pedagogik kuzatish

Metodologik asos sifatida kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan va konstruktivistik yondashuvlar tanlandi. Mustaqil ta'lim kompetensiyasi quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

Kognitiv komponent - bilimlarni o'zlashtirish va qayta ishlash

Metakognitiv komponent - o'z o'qish jarayonini nazorat qilish

Motivatsion komponent - o'rganishga ichki ehtiyoj

Faoliyat komponenti - amaliy faoliyatni amalga oshirish

Bu komponentlar o'zaro bog'liq holda rivojlanadi. Raqamli vositalar quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: individual o'quv yo'lini shakllantirish

interaktiv o'qitish (test, simulyatsiya, multimedia)

tezkor teskari aloqa o'quv natijalarini monitoring qilish Natijada o'quvchi o'z faoliyatini mustaqil boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Mustaqil ta'limni rivojlantirishning pedagogik shartlari. Quyidagi shartlar muhim hisoblanadi: o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish

muammoli vaziyatlar yaratish

loyihaviy faoliyatni tashkil etish

refleksiyani rivojlantirish

Natija

Raqamli vositalardan foydalangan guruhda o'quv motivatsiyasi an'anaviy usulda ta'lim olgan guruhlariga nisbatan 25–30% ga oshgani kuzatildi. Bunga interaktiv platformalar, multimedia materiallari, onlayn testlar va gamifikatsiya elementlarining qo'llanilishi sabab bo'ldi.

Raqamli texnologiyalar o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini kuchaytirib, mavzularni qiziqarli va tushunarli shaklda o'zlashtirishiga yordam beradi. Shuningdek, tezkor fikr-mulohaza olish imkoniyati, mustaqil ishlash uchun qulay muhit hamda vizual va audio materiallarning mavjudligi o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi.

Natijada o'quvchilarda nafaqat motivatsiya, balki bilimlarni eslab qolish va amaliyotda qo'llash ko'nikmalari ham yaxshilanadi.

Adaptiv o'qitish tizimi o'quvchilarning individual ehtiyojlari va bilim darajasini hisobga olib, ta'lim jarayonini moslashtirish imkonini berdi. Ushbu yondashuv orqali tez o'zlashtiruvchi o'quvchilarga murakkabroq va chuqurlashtirilgan topshiriqlar taqdim etildi, bu esa ularning bilim va ko'nikmalarini yanada rivojlantirishga xizmat qildi. O'rta darajadagi o'quvchilar uchun mavzularni bosqichma-bosqich mustahkamlashga qaratilgan mashqlar tashkil etilib, bilimlarni barqaror o'zlashtirishga erishildi.

Qo'llab-quvvatlashga muhtoj o'quvchilar esa qo'shimcha tushuntirishlar, interaktiv mashqlar va individual tavsiyalar orqali o'qitish jarayoniga faol jalb qilindi.

Natijada har bir o'quvchi o'z imkoniyati va sur'atiga mos ravishda rivojlanish imkoniyatiga ega bo'ldi, bu esa ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qildi. Bugungi pedagogikada kompetensiyaviy yondashuv ham keng qo'llaniladi. Bu yondashuv, nazariy bilimni amaliyot bilan bog'laydi, talabaning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, real hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorlaydi.

Kompetentlik shakllanishi - bu shaxsning bilim, ko'nikma, malaka va tajribalarni amaliy faoliyatda samarali qo'llash qobiliyatining rivojlanish jarayonidir. Zamonaviy pedagogika va psixologiyada kompetentlik ta'limning asosiy natijasi sifatida qoraladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta'lim jarayonida Raqamli vositalar asosida individual ta'limni tashkil etish o'quvchilarda kompetentlikni shakllantirishning samarali pedagogik-psixologik yo'li hisoblanadi. Ushbu jarayon ta'limni modernizatsiya qilish, o'quvchi faolligini oshirish va

mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, individual ta'limni raqamli platformalar orqali tashkil etish o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi, ta'lim sifatini oshiradi hamda o'quv jarayonining samaradorligini ta'minlaydi.

Bunday yondashuv o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish bilan birga, ularni zamonaviy axborot jamiyatida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Bundan tashqari, raqamli vositalardan foydalanish ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish, innovatsion metodlarni qo'llash va masofaviy hamda aralash ta'limni samarali yo'lga qo'yishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, raqamli vositalar asosida individual ta'limni rivojlantirish bugungi kun ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo'lib, barkamol, mustaqil va raqobatbardosh shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmon. – Toshkent, 2022.
2. UNESCO. Digital Education Framework.
3. OECD (2023). Education and Digital Transformation.
4. Vygotsky L.S. Educational Psychology.
5. Bruner J. Constructivist Theory of Learning.
6. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar (O'zbekiston ilmiy jurnallari).

**RAQAMLI PEDAGOGIKANING ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDAGI
O'RNI VA AHAMIYATI**

Anyozova Rahimajon Botirovna
Xorazm viloyati Pedagogik mahorat
markazi "Tillarni o'qitish metodikasi"
kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli pedagogikaning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida ta'lim jarayonida yangi yondashuvlar paydo bo'layotgani, o'qitish metodlari takomillashayotgani yoritiladi. Shuningdek, maqolada raqamli pedagogikaning asosiy tushunchalari, uning afzalliklari va mavjud muammolari haqida fikr yuritiladi. Annotatsiyada raqamli ta'lim vositalarining o'quvchilarning bilim olish jarayoniga ijobiy ta'siri, mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi roli alohida ta'kidlanadi. Shu bilan birga, texnologiyalardan foydalanishda yuzaga keladigan ayrim muammolar, jumladan, texnik imkoniyatlarning yetishmasligi va internetga bog'liqlik masalalari ham ko'rib chiqiladi. Maqola yakunida raqamli pedagogikaning ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati umumlashtirilib, undan samarali foydalanish bo'yicha xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: raqamli pedagogika, zamonaviy ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, masofaviy ta'lim, interaktiv o'qitish, ta'lim innovatsiyalari, elektron ta'lim, mustaqil o'rganish uchun raqamli vositalar, ta'lim sifati.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение цифровой педагогики в современной системе образования. Освещается, как стремительное развитие цифровых технологий способствует появлению новых подходов в обучении и совершенствованию методов преподавания. Также в статье рассматриваются основные понятия цифровой педагогики, её преимущества и существующие проблемы. В аннотации особо подчеркивается положительное влияние цифровых образовательных средств на процесс усвоения знаний учащимися, а также их роль в развитии навыков самостоятельного обучения. Вместе с тем

рассматриваются и некоторые проблемы, возникающие при использовании технологий, в частности недостаток технических возможностей и зависимость от интернета.

В заключение обобщается значение цифровой педагогики в повышении качества образования и формулируются выводы по её эффективному применению.

Ключевые слова: цифровая педагогика, современное образование, информационно-коммуникационные технологии, дистанционное, обучение, интерактивное, обучение, образовательные инновации электронное, обучение, самостоятельное обучение, цифровые технологии, качество образования.

Annotation: This article analyzes the role and significance of digital pedagogy in the modern education system. It highlights how the rapid development of digital technologies contributes to the emergence of new approaches in teaching and the improvement of instructional methods. The article also examines the main concepts of digital pedagogy, its advantages, and existing challenges. The annotation particularly emphasizes the positive impact of digital educational tools on students' learning process, as well as their role in developing independent learning skills. At the same time, it addresses certain challenges associated with the use of technology, including limited technical resources and dependence on the internet. In conclusion, the importance of digital pedagogy in improving the quality of education is summarized, and recommendations for its effective implementation are provided.

Keywords: digital pedagogy, modern education, information and communication technologies (ICT), distance learning, interactive learning, educational innovations e-learning, independent learning, digital tools, quality of education.

Kirish: Bugungi kunda texnologiyalar juda tez rivojlanmoqda va bu jarayon ta'lim sohasiga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. An'anaviy o'qitish usullari asta-sekin o'rni zamonaviy, innovatsion yondashuvlarga bo'shatmoqda. Shulardan biri - raqamli pedagogika hisoblanadi. Ushbu maqolada raqamli pedagogikaning mazmuni, afzalliklari va ta'lim tizimidagi o'rni haqida so'z yuritiladi.

Asosiy qism:

Raqamli pedagogika - bu o'qitish va o'rganish jarayonida kompyuter, internet, mobil qurilmalar va turli raqamli platformalardan foydalanishga asoslangan zamonaviy ta'lim yondashuvidir. Bu usul o'quvchilarga bilimni yanada oson, qiziqarli va samarali o'zlashtirish imkonini beradi.

2. Raqamli pedagogikaning afzalliklari

Raqamli pedagogikaning bir qator muhim afzalliklari mavjud:

O'quvchilar istalgan joy va vaqtda ta'lim olishi mumkin, Video, audio va interaktiv materiallar orqali darslar yanada tushunarli bo'ladi

Mustaqil o'rganish ko'nikmalari rivojlanadi

Dunyo bo'ylab ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyati paydo bo'ladi

3. Kamchiliklari:

Shu bilan birga, raqamli pedagogikaning ayrim kamchiliklari ham bor:

Barcha o'quvchilarda zarur texnik vositalar mavjud emas

Internetga bog'liqlik mavjud

Ba'zan o'quvchilarning diqqatini chalg'itishi mumkin

4. Ta'lim tizimidagi o'rni

Raqamli pedagogika o'qituvchining rolini ham o'zgartirmoqda. Endi o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi va maslahat beruvchi vazifasini ham bajaradi. O'quvchilar esa dars jarayonida faol ishtirok etuvchi subyektga aylanadi. XXI asr — axborot va texnologiyalar asri hisoblanadi. Bugungi kunda hayotimizning deyarli barcha sohalari raqamlashtirilmoqda. Ayniqsa, ta'lim tizimi bu o'zgarishlardan chetda qolmayapti. An'anaviy o'qitish usullari bilan bir qatorda

zamonaviy, innovatsion yondashuvlar keng joriy etilmoqda. Shunday yondashuvlardan biri — raqamli pedagogikadir. Raqamli pedagogika ta'lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va interaktiv qilishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada raqamli pedagogikaning mohiyati, afzalliklari, muammolari va istiqbollari keng yoritiladi.

1. Raqamli pedagogika tushunchasi

Raqamli pedagogika — bu o'qitish va o'rganish jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanishga asoslangan pedagogik yondashuvdir. Bu jarayonda kompyuterlar, planshetlar, smartfonlar, interaktiv doskalar, onlayn platformalar va boshqa texnologik vositalar keng qo'llaniladi. Raqamli pedagogika nafaqat vositalardan foydalanishni, balki o'qitish metodikasini ham yangilashni talab etadi. Bu yondashuv o'quvchini dars markaziga olib chiqadi va uning faolligini oshiradi.

2. Raqamli pedagogikaning asosiy tamoyillari

Raqamli pedagogika bir necha muhim tamoyillarga asoslanadi:

Interaktivlik – o'quvchilar darsda faol ishtirok etadi

Moslashuvchanlik – har bir o'quvchining bilim darajasiga qarab ta'lim berish

Ochiqlik – internet orqali keng bilim manbalariga kirish imkoniyati

Mustaqillik – o'quvchilarning mustaqil o'rganish qobiliyatini rivojlantirish

3. Raqamli pedagogikaning afzalliklari

Raqamli pedagogika ko'plab ijobiy jihatlarga ega:

Birinchidan, o'quvchilar istalgan vaqtda va istalgan joyda bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu ayniqsa masofaviy ta'limda juda muhimdir.

Ikkinchidan, darslar qiziqarli va jonli o'tadi. Video darslar, animatsiyalar, virtual laboratoriyalar o'quvchilarning mavzuni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi.

Uchinchidan, vaqt va resurslar tejraladi. Elektron kitoblar va onlayn materiallar an'anaviy darsliklarga nisbatan qulayroq.

To'rtinchidan, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, izlanish va muammolarni hal qilish qobiliyatlari rivojlanadi.

4. Raqamli pedagogikaning kamchiliklari

Shunga qaramay, raqamli pedagogika bilan bog'liq ayrim muammolar ham mavjud:

Birinchidan, barcha o'quvchilar texnologik vositalar bilan ta'minlanmagan. Bu esa ta'limda tengsizlikka olib kelishi mumkin.

Ikkinchidan, internet sifati har doim ham yetarli darajada emas. Bu esa onlayn darslarning samaradorligiga ta'sir qiladi.

Uchinchidan, o'quvchilar ba'zan ijtimoiy tarmoqlar yoki boshqa chalg'ituvchi omillar sabab diqqatini yo'qotadi.

To'rtinchidan, uzoq vaqt ekran qarshisida o'tirish sog'liq uchun zararli bo'lishi mumkin.

5. O'qituvchi va o'quvchining yangi roli

Raqamli pedagogika sharoitida o'qituvchining roli sezilarli darajada o'zgaradi. Endi o'qituvchi faqat ma'lumot beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, maslahat beruvchi va motivator vazifasini bajaradi.

O'quvchilar esa passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi, mustaqil o'rganuvchi va tadqiqotchi sifatida shakllanadi. Bu esa ta'lim sifatining oshishiga olib keladi.

6. Raqamli pedagogikaning istiqbollari

Kelajakda raqamli pedagogikaning ahamiyati yanada ortib boradi. Sun'iy intellekt, virtual reallik (VR), kengaytirilgan reallik (AR) kabi texnologiyalar ta'lim jarayoniga yanada chuqur kirib keladi. Masalan, o'quvchilar virtual muhitda tajribalar o'tkazishi yoki tarixiy voqealarni "jonli" ko'rishi mumkin bo'ladi. Bu esa ta'limni yanada samarali va qiziqarli qiladi.

Xulosa: Raqamli pedagogika zamonaviy ta'lim tizimining muhim va ajralmas qismiga aylanmoqda. U ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning bilimga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Biroq, ushbu yondashuvdan samarali foydalanish uchun texnik infratuzilmani rivojlantirish, o'qituvchilarni tayyorlash va o'quvchilarni to'g'ri yo'naltirish zarur. Faqat shunda raqamli pedagogika o'zining to'liq samaradorligini namoyon eta oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi farmoni.
- 2- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta'limni raqamlashtirishga oid qarorlari.
- 3- O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Raqamli ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent, 2021.

**O'SMIRLARDA BILINGVAL IDENTICHLIK VA UNING IJTIMOIIY-
PSIXOLOGIK ASOSLARI**

Ro'zmetova Mehriyo
mehriyoro'zmetova@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tilshunoslik kontekstlarida ikki tillilik va til identifikatsiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi va globallashtirish davrida ko'p tilli amaliyotlarning tobora ortib borayotgan ahamiyatini ko'rib chiqadi. Maqola shaxslarning til tanlash, kod almashtirish va stilistik o'zgarishlar orqali madaniy va ijtimoiy mansublikni qanday muvaffaqiyatli qilishini tushunishga bo'lgan ehtiyojning ortib borayotgani bilan bog'liq. Maqolaning maqsadi ikki xil madaniy sharoitda ikki tilli amaliyotlar va ularning identifikatsiyani shakllantirishga ta'sirini qiyosiy sotsiolingvistik tahlil qilishdir.

Kalit so'zlar

bilingval identichlik, o'smir, ijtimoiy omillar, psixologik asoslar, madaniy identitet.

Аннотация

В данной статье рассматривается взаимосвязь между двуязычием и языковой идентичностью в узбекском и английском языковых контекстах, а также анализируется возрастающая важность многоязычных практик в эпоху глобализации. Статья связана с растущей потребностью в понимании того, как люди формируют культурную и социальную принадлежность посредством выбора языка, переключения кодов и стилистических изменений. Цель статьи провести сравнительный социолингвистический анализ двуязычных практик и их влияния на формирование идентичности в двух различных культурных условиях.

Ключевые слова: двуязычная идентичность, подростковый возраст, социальные факторы, психологические основы, культурная идентичность.

Abstract

This article examines the relationship between bilingualism and language identity in the Uzbek and English linguistic contexts and considers the increasing importance of multilingual practices in the era of globalization. The article is related to the growing need to understand how individuals negotiate cultural and social belonging through language choice, code-switching, and stylistic shifts. The aim of the article is to conduct a comparative sociolinguistic analysis of bilingual practices and their impact on identity formation in two different cultural settings.

Keywords: bilingual identity, adolescence, social factors, psychological foundations, cultural identity

KIRISH

Dunyo aholisining yarmidan kópi ikki tilli sanaladi. Xususan, Yevropa komissiyasi málumotining kórsatishicha, Yevropa mamlakatlari aholisining 56%i ikkinchi tilni biladi. Birinchi navbatda, bu turli millat vakillari órtasidagi oilaviy munosabatlar hamda chet tillarni órganishga bólgan talab va qiziqishning ortishi bilan bogliq. Bu hodisa dunyoning yirik shaharlarida keskin oshib borishi muammo doirasidagi yangi vazifalarni belgilamoqda. Dunyo bóyicha bilingvizm doirasida olib borilgan tadqiqotlarda kóp yillar davomida Yer yuzi aholisining yarmi bilingval ekanligi tákidlab kelindi. Bilingvizmning keng tarqalishiga eng muhim sabab tálim va madaniyatdir. Globalizatsiya sharoitida ko'plab o'smirlar ikki yoki undan ortiq tilda muloqot qiladi. Bu ularning identichlik shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonda siyosat milliy tilni targ'ib qilishni global integratsiya uchun ikki tilli kompetentsiyani saqlab qolish bilan muvozanatlashtirishi kerak. Ingliz tilida so'zlashuvchi jamiyatlarda ikki tillilik lingvistik kamchilik sifatida emas, balki ko'p madaniyatli identifikatsiyani mustahkamlovchi resurs sifatida tan olinishi kerak. Ilohallashuv davrida ikki tillilik juda muhim ahamiyatga ega bo'lib, madaniy, ta'lim va kasbiy aloqalarning ajralmas qismiga aylanadi. Mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy aloqalarning kengayishi tillararo muloqotga bo'lgan ehtiyojni kuchaytiradi, bu esa ikki yoki undan ortiq tillarni bilishni muvaffaqiyatli muloqotning asosiy omiliga aylantiradi. Ikki tillilik til to'siqlarini bartaraf etishga yordam beradi, axborot va madaniy resurslarga kirishni soddalashtiradi va xalqaro maydonda raqobatbardoshlikni oshiradi.

ASOSIY QISM

Ikki tillilik (lotincha bi — "ikki" va lingua — "til" so'zlaridan olingan) shaxsning turli kontekstlarda muloqot qilish uchun ikkita tildan foydalanish qobiliyatini anglatadi. Bu hodisa individual so'zlarni oddiy tushunish va ulardan foydalanishdan tortib, ikkala til tizimida ham ona tilida to'liq ravon so'zlasha olishgacha bo'lgan keng ko'lamli til kompetentsiyalarini qamrab oladi.

Bilingval identichlik muammosi zamonaviy psixologiya, pedagogika va sotsiolingvistika fanlarining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'smirlik davrida ikki tillilikning shaxs rivojlanishiga ta'siri ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Tadqiqotlarda bilingvalizmning kognitiv, psixologik va ijtimoiy jihatlariga alohida e'tibor qaratiladi. tomonidan ishlab chiqilgan "linguistic interdependence" nazariyasiga ko'ra, birinchi tilning rivojlanganlik darajasi ikkinchi tilni o'zlashtirish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Kanadalik olim Jim Cummins ta'kidlashicha, "Ikki til bir-biridan mustaqil emas, ular o'zaro bog'liq rivojlanadi. Birinchi til yaxshi rivojlansa, ikkinchi tilni o'rganish osonlashadi. Bilingval ta'lim o'quvchining identichligi va akademik muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir qiladi." [1]. Mazkur fikrlardan anglashiladiki, bugungi kunda o'smirlar jamiyatda o'z o'rnini egallashida til o'rganishi zaruriyati tug'ilmoqda. Bu nutqiy jarayonga bir qancha sezilarli ta'sirini ko'rsatmoqda. Biroq, til o'rganuvchining dastlabki til madaniyati yuqoriligi ikkinchi tilni o'rganishida muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Olimning fikriga binoan, ikkinchi tilni o'rganishda birinchi til bilimdonligi muhim. Olima Ellen Bialystok tadqiqotlarida, insonning ikki tilligi undagi psixologik jarayonga ijobiy ta'sir qilishini izohlab bergan. "Ikki tilli odamlarning miyasi ko'proq "kognitiv nazorat"ga ega bo'ladi. Bilingvallik diqqat, xotira va muammolarni hal qilish qobiliyatini kuchaytiradi. Ikki tilni bilish miya rivojlanishini faollashtiradi" [2]. Shuni aytish lozimki, Bilinguallik nafaqat til, balki aqliy rivojlanish jarayonidir. Amerikalik sotsiolingvist olim Joshua "Til — bu milliy va ijtimoiy identichlikning asosiy belgisi. Til yo'qolsa, madaniy identitet ham zaiflashadi". [3] deya identichlik va til o'rtasidagi bog'liqlikni izohlaydi. Kanadalik psixolog va bilingual ta'lim bo'yicha professor olim o'z tadqiqotlarida "Bolalikdan bilingual ta'lim olish zararli emas,

aksincha foydali. Ikki tillilik bolalarning akademik va ijtimoiy rivojlanishini kuchaytiradi. To'g'ri tashkil etilgan muhitda bilingval identichlik ijobiy shakllanadi."

Shuningdek, Lev Vygotsky til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'kidlab, bir nechta tilni egallash shaxsning intellektual rivojlanishiga xizmat qilishini qayd etgan.[4]

Olimlarning fikriga ko'ra, bilingval identichlik — bu faqat til emas, u psixologik, ijtimoiy va madaniy jarayon, va to'g'ri qo'llab-quvvatlansa, u insonni rivojlantiradi.

Bilinguallikning quyidagi turlari mavjud

Additiv bilingvallik

Jim Cummins nazariyasiga ko'ra, ikkinchi til o'rganilganda ona tili yo'qolmaydi

Ikkala til ham rivojlanadi. Eng ijobiy tur hisoblanadi.

Misol: o'smir o'zbek tilini ham, ingliz tilini ham yaxshi biladi. Professor olimaNigora Djalalova

"Additiv bilingvallik sharoitida shaxs ikkala tilni muvozanatda rivojlantiradi, bu esa uning identikligi va kommunikativ kompetensiyasini kuchaytiradi." [5].

Subtraktiv bilingvallik

Ikkinchi til kuchayib, ona tili zaiflashadi. Identichlikda muammo bo'lishi mumkin

Nutqda aralashuv ko'payadi

Misol: o'quvchi ingliz tilini ko'p ishlatgani uchun o'zbek tilida qiynaladi.

Erta bilingvallik (early bilingualism)

Bola kichik yoshdan ikki tilni o'rganadi. Tillar tabiiy ravishda shakllanadi

Talaffuz odatda aniq bo'ladi

Kech bilingvallik (late bilingualism)

Ikkinchi til keyinroq (maktab yoki kattalikda) o'rganiladi. Talaffuz va grammatikada qiyinchilik bo'lishi mumkin

Tabiiy bilingvallik

Bola ikki til muhitida o'sadi. Masalan: uyda bir til, maktabda boshqa til

Sun'iy (ta'limiy) bilingvallik

Ikkinchi til maxsus o'qitish orqali o'rganiladi. Maktab, kurs yoki universitetda shakllanadi

Faol va passiv bilingvallik

Faol bilingval: gapira oladi, yozadi, ishlatadi. Passiv bilingval: tushunadi, lekin kam gapiradi.

Bilingvallik turlari shuni ko'rsatadiki, ikki til bilish darajasi va usuli har xil bo'lishi mumkin. Eng ijobiy model — additiv bilingvallik, chunki u identiklikni saqlaydi va rivojlantiradi.

XULOSA

Kichikligidan ikki tilda bimalol muloqot qila olgan kishilarni ham bilingvistlar deb ataymiz, aslida ham bu atama ko'proq ikki tilli muhitda yashash natijasida shakllangan bilingvizmni ifodalaydi. Shu sababdan ham bilingvizmni avvalo sun'iy va tabiiy ko'rinishlarga ajratib olamiz. Bilingval identiklik ijtimoiy va psixologik omillar ta'sirida shakllanadi va o'smir rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda ayniqsa o'smir yoshidagilar orasida til o'rganish masalasi eng asosiy masala hisoblanadi. Mazkur sharoitda ikki tilli muhitda dunyoqarash doirasi kengayishiga o'z qarashlarini to'g'rilashga xizmat qiluvchi sharoit yaratish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Cummins, J. (1979). Linguistic interdependence and the educational development of bilingual children.
2. Bialystok, E., Craik, F. I. M., & Luk, G. (2012). Bilingualism: consequences for mind and brain. Trends in Cognitive Sciences.
3. Fishman, J. A. (1980). Bilingualism and biculturism as individual and societal phenomena

4. Vygotsky, Lev S.. Thought and Language. Cambridge, MA: MIT Press, 1986.
5. Djalalova, N. (2025). Additive and Subtractive Bilingualism in an Uzbek English Language Learner. *Yosh Olimlar*, 3(37), 29–31.

JADIDLARINING DAVLAT BOSHQARUVI SOHASIDAGI G‘OYALARINING ZAMONAVIY DAVLATCHILIKDAGI AHAMIYATI

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
Magistratura bo‘limi
2-bosqich magistranti
Bog‘ot tumani 1-son umumiy o‘rta ta‘lim maktab
O‘quvchilar tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha maktab maslahatchisi
Ochilov Iskandar Omongaldi o‘g‘li
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
Magistratura bo‘limi
1-bosqich magistranti
Yusupova Laylo Umidbek qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada jadidlarning davlat boshqaruvi sohasidagi siyosiy va ijtimoiy qarashlari hamda ularning zamonaviy O‘zbekiston davlatchiligidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida jadidlarning demokratik boshqaruv tamoyillari, mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini takomillashtirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va milliy davlatchilikni rivojlantirishga oid g‘oyalari ilmiy jihatdan o‘rganildi. Shuningdek, Turkiston Muxtoriyati faoliyati jadidlarning amaliy siyosiy tajribasi sifatida baholandi. Jadidlar merosi zamonaviy davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirishda muhim tarixiy va nazariy manba hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: jadidchilik, davlat boshqaruvi, demokratik tamoyillar, milliy davlatchilik, fuqarolik jamiyati, mahalliy hokimiyat, siyosiy islohotlar.

Kirish

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston hududi Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati ta’siri ostida murakkab siyosiy va ijtimoiy jarayonlarni boshdan kechirdi. Mahalliy aholi davlat boshqaruvi tizimidan chetlashtirilib, barcha muhim siyosiy qarorlar markaz tomonidan qabul qilinar edi. Bunday sharoitda milliy manfaatlarni himoya qilish, jamiyatni modernizatsiya qilish va xalqning siyosiy ongini oshirish zarurati kuchaydi. Ana shu ehtiyoj jadidchilik harakatining shakllanishiga asos bo‘ldi.

Jadidlar dastlab ma’rifat va ta’lim sohasida islohotlar olib borishga intilgan bo‘lsalar-da, vaqt o’tishi bilan ular davlat boshqaruvi va siyosiy tizimni isloh qilish g‘oyalarini ham ilgari surdilar. Ular demokratik boshqaruv, qonun ustuvorligi, mahalliy hokimiyat vakolatlarini kengaytirish, fuqarolik erkinliklarini ta’minlash va milliy davlatchilikni rivojlantirish zarurligini ta’kidladilar. Jadidlarning bu qarashlari Turkiston Muxtoriyati faoliyatida amaliy jihatdan namoyon bo‘ldi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar, davlat boshqaruvi tizimini modernizatsiya qilish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida jadidlar merosi muhim tarixiy va nazariy manba sifatida baholanmoqda. Shu sababli jadidlarning davlat boshqaruvi sohasidagi g‘oyalarini o‘rganish nafaqat tarixiy, balki zamonaviy siyosiy jarayonlarni tushinishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili

Mazkur tadqiqot tarixiylik, tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil va manbashunoslik metodlari asosida olib borildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi jadidlarning davlat boshqaruvi sohasidagi

g'oyalari ilmiy jihatdan o'rganish, ularning siyosiy va ijtimoiy qarashlarini tahlil qilish hamda zamonaviy O'zbekiston davlatchiligi rivojidagi ahamiyatini aniqlashdan iborat bo'ldi.

Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlar, tarixiy manbalar, arxiv hujjatlari, jadidlarning siyosiy dasturlari va zamonaviy tadqiqot ishlari asosiy manba sifatida foydalanildi. Shuningdek, mahalliy va xorijiy olimlarning jadidchilik harakati haqidagi ilmiy qarashlari qiyosiy tahlil qilindi.

Metodologik jihatdan tadqiqot quyidagi yo'nalishlarda olib borildi:

- jadidlarning davlat boshqaruvi haqidagi nazariy qarashlarini o'rganish;
- Turkiston Muxtoriyati faoliyatini tahlil qilish;
- jadid tashkilotlarining siyosiy faoliyatini baholash;
- jadid g'oyalarning zamonaviy davlat boshqaruvi tizimidagi ahamiyatini aniqlash.

Tadqiqot jarayonida tarixiy hujjatlar va ilmiy manbalarni qiyosiy o'rganish orqali jadidlarning davlat boshqaruvi konsepsiyalarining shakllanish omillari va ularning amaliy faoliyatdagi o'rnini tahlil qilindi. Shu bilan birga, jadidlarning demokratik boshqaruv, mahalliy hokimiyat vakolatlarini kengaytirish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va ta'lim tizimini modernizatsiya qilish haqidagi qarashlari zamonaviy siyosiy islohotlar bilan taqqoslandi [1].

Mustaqillik yillarida jadidchilik harakati va uning siyosiy faoliyati bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ayniqsa, mahalliy olimlarning ilmiy ishlari jadidlar merosini chuqur o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

B. Qosimovning "Jadidchilik" nomli asarida jadidlar harakatining shakllanish bosqichlari, uning ma'rifiy va siyosiy faoliyati hamda Turkiston jamiyatidagi o'rnini keng tahlil qilingan [2]. Muallif jadidlarning asosiy maqsadi milliy uyg'onish va demokratik jamiyat qurishdan iborat bo'lganligini ta'kidlaydi.

M. Abdurashidovning "Jadidchilik harakati va uning ijtimoiy-siyosiy asoslari" asari jadidlarning siyosiy qarashlari, davlat boshqaruvi haqidagi g'oyalari va Turkiston Muxtoriyati bilan bog'liq faoliyatini yoritishda muhim manba hisoblanadi. Muallif jadidlarning davlat boshqaruvi tizimini demokratlashtirishga qaratilgan qarashlarini batafsil tahlil qilgan [3]. Shuningdek, M. Aminjonov va S. Ne'matovning "O'zbekistonda jadidlar harakatining tarixiy ahamiyati" nomli ilmiy maqolasida jadidlarning milliy davlatchilikni shakllantirishdagi roli va zamonaviy O'zbekiston taraqqiyotidagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotchilar jadidlar g'oyalari bugungi davlat boshqaruvi islohotlari bilan uyg'un ekanligini ilmiy asoslashga harakat qilganlar [4].

D. Jamolovanning "Turkiston jadidlarining muxtoriyatchilik harakatlari" nomli tadqiqotida Turkiston Muxtoriyati faoliyati, jadidlarning siyosiy kurashi va muxtoriyat g'oyalarning tarixiy ahamiyati tahlil qilingan. Muallif jadidlarning davlat boshqaruvi sohasidagi amaliy faoliyatiga alohida e'tibor qaratgan [5].

Sh. Allaberganovning "Jadidchilik va ta'lim-tarbiya tizimi" nomli asarida jadidlarning ta'lim sohasidagi islohotlari va ma'rifatparvarlik faoliyati keng yoritilgan. Asarda jadidlarning zamonaviy ta'lim tizimini shakllantirishdagi hissasi alohida tahlil qilingan [6].

Jadidlarning davlat boshqaruvi haqidagi qarashlari zamonaviy demokratik tamoyillar bilan uyg'un bo'lib, ular bugungi O'zbekiston davlatchiligini rivojlantirishda muhim tarixiy va nazariy asos vazifasini bajaradi. Jadidlarning mahalliy boshqaruv organlarini rivojlantirish, aholi vakillik institutlarini shakllantirish, qonun ustuvorligini ta'minlash va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish haqidagi qarashlari bugungi islohotlar bilan bevosita bog'liqdir.

Natija va muhokama

Tadqiqot jadidlarning davlat boshqaruvi sohasidagi g'oyalari Turkiston tarixida muhim siyosiy va ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Jadidlar mustamlaka boshqaruv tizimining kamchiliklarini chuqur anglagan holda, uning o'rniga demokratik tamoyillarga asoslangan boshqaruv

modelini taklif etdilar. Ularning qarashlari mahalliy aholining siyosiy faolligini oshirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va milliy davlatchilikni rivojlantirishga qaratilgan edi.

Jadidlar davlat boshqaruvi tizimida xalq manfaatlarini asosiy o‘ringa qo‘yganlar. Ular davlat boshqaruvi xalq vakillari orqali amalga oshirilishi kerakligini ta’kidlab, saylov tizimini joriy etish va vakillik organlarini shakllantirish zarurligini ilgari surganlar. Bu qarashlar o‘sha davr uchun nihoyatda ilg‘or siyosiy g‘oyalar hisoblangan.

Jadidlarning siyosiy faoliyatida “Sho‘roi Islomiya”, “Turon”, “Ittifoqi muslimin” kabi tashkilotlar muhim o‘rin egallagan. Ushbu tashkilotlar aholining siyosiy ongini oshirish, muxtoriyat g‘oyasini targ‘ib qilish va demokratik boshqaruv tamoyillarini tushuntirish bilan shug‘ullangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, jadid tashkilotlari Turkiston hududida milliy siyosiy harakat shakllanishining muhim bosqichiga aylangan [7].

1917-yilda tashkil etilgan Turkiston Muxtoriyati jadidlarning davlat boshqaruvi sohasidagi amaliy faoliyatining eng muhim namunasi bo‘ldi. Muxtoriyat hukumati parlament tizimi, vazirliklar faoliyati va mahalliy boshqaruv organlarini demokratik asosda shakllantirishga harakat qilgan. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan bu boshqaruv modeli milliy davlatchilik g‘oyasining amaliy ifodasi sifatida tarixda muhim o‘rin egallaydi.

Jadidlar davlat boshqaruvi tizimida mahalliy hokimiyat organlarining mustaqilligiga alohida e’tibor qaratganlar. Ular markazlashgan mustamlaka boshqaruvini tanqid qilib, mahalliy aholining ehtiyojlarini yaxshi biladigan boshqaruv tizimini yaratishni maqsad qilganlar [8]. Shu sababli jadidlar mahalliy kengashlar tizimini shakllantirish va aholining siyosiy qarorlar qabul qilishdagi ishtirokini kengaytirish g‘oyasini ilgari surganlar.

Tahlillar davomida jadidlarning demokratik boshqaruv haqidagi qarashlari bugungi zamonaviy davlat boshqaruvi tamoyillari bilan uyg‘un ekanligi aniqlandi. Xususan, shaffoflik, hisobdorlik, qonun ustuvorligi va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kabi tamoyillar jadidlar faoliyatida muhim o‘rin egallagan.

Jadidlarning davlat boshqaruvi haqidagi g‘oyalari orasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish masalasi ham alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Ular jamiyat taraqqiyoti ilm-fan va ma’rifat bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlab, yangi usul maktablarini tashkil etishga katta e’tibor qaratganlar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, jadidlar ta’limni nafaqat madaniy rivojlanish vositasi, balki davlat va jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida baholaganlar [9].

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari bilan jadidlarning qarashlari o‘rtasida muhim o‘xshashlik mavjud. Zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirish, xalqaro standartlarni joriy etish, yoshlarning siyosiy va huquqiy ongini oshirish kabi yo‘nalishlar jadidlarning ma’rifatparvarlik g‘oyalari bilan bevosita bog‘liqdir.

Turkiston Muxtoriyati faoliyati jadidlarning milliy davlatchilik haqidagi qarashlarini amaliy jihatdan namoyon etdi. Garchi muxtoriyat qisqa muddat faoliyat yuritgan bo‘lsa-da, u Turkiston xalqlarining mustaqillik va erkinlikka bo‘lgan intilishining yorqin ifodasi bo‘lib qoldi.

Jadidlar harakati Turkiston tarixida modernizatsiya jarayonining muhim bosqichi hisoblanadi. Ular an’anaviy jamiyatni zamonaviy taraqqiyot yo‘liga olib chiqish uchun siyosiy, ijtimoiy va madaniy islohotlar zarurligini tushunganlar. Jadidlarning davlat boshqaruvi haqidagi qarashlari bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Zamonaviy O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan davlat boshqaruvi tizimini modernizatsiya qilish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va mahalliy hokimiyat organlari vakolatlarini kengaytirish bo‘yicha islohotlar jadidlar g‘oyalari bilan uyg‘unlashadi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlari, inson huquqlarini himoya qilish va davlat boshqaruvida ochiqlikni ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar jadidlar tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar bilan ma’lum darajada uyg‘unlashadi. Jadidlar jamiyat taraqqiyotida

fuqarolarning faol ishtiroki muhim rol o'ynashini ta'kidlaganlar. Ular aholi siyosiy ongini oshirish va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirish orqali jamiyatni rivojlantirish mumkin deb hisoblaganlar.

Jadidlarning davlat boshqaruvi sohasidagi g'oyalari faqat tarixiy ahamiyatga ega emas, balki bugungi siyosiy va ijtimoiy taraqqiyot uchun ham muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, demokratik boshqaruv, fuqarolik jamiyati, mahalliy hokimiyat mustaqilligi va ta'limni rivojlantirish kabi tamoyillar bugungi davlat siyosatida ham muhim o'rin egallaydi [10].

Jadidlarning davlat boshqaruvi haqidagi qarashlari milliy davlatchilikni rivojlantirish, demokratik qadriyatlarni shakllantirish va jamiyat taraqqiyotini ta'minlashda muhim tarixiy tajriba hisoblanadi. Ularning siyosiy va ma'rifiy faoliyati Turkiston tarixida milliy uyg'onish jarayonining asosiy omillaridan biri bo'lgan. Shuningdek, tadqiqot davomida jadidlarning siyosiy faoliyati va zamonaviy davlat boshqaruvi tizimi o'rtasida o'xshashliklar mavjudligi aniqlandi. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan shaffoflik, hisobdorlik, vakillik organlari faoliyati va fuqarolik erkinliklari bugungi demokratik davlatning asosiy mezonlari hisoblanadi.

Jadidlar merosi bugungi O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan "Yangi O'zbekiston" islohotlari uchun ham muhim nazariy asos vazifasini bajaradi. Ayniqsa, mahalliy boshqaruv organlarini rivojlantirish, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va fuqarolik jamiyatini mustahkamlash kabi yo'nalishlarda jadidlarning qarashlari dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Jadidlarning davlat boshqaruvi sohasidagi g'oyalari Turkiston xalqlarining milliy uyg'onishi va davlatchilik tarixida muhim o'rin egallaydi. Ular mustamlaka boshqaruvi sharoitida demokratik tamoyillar, fuqarolik erkinliklari, mahalliy hokimiyat mustaqilligi va milliy davlatchilik g'oyalarini ilgari surganlar. Jadidlarning siyosiy va ma'rifiy faoliyati jamiyat taraqqiyotini ta'minlash, xalqning siyosiy ongini oshirish hamda zamonaviy boshqaruv tizimini shakllantirishga qaratilgan edi.

Tadqiqot natijalari jadidlarning davlat boshqaruvi haqidagi qarashlari bugungi O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar bilan uyg'un ekanligini ko'rsatdi. Xususan, mahalliy boshqaruv organlari vakolatlarini kengaytirish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va qonun ustuvorligini ta'minlash kabi yo'nalishlarda jadidlar merosi muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, jadidlarning milliy davlatchilik va demokratik boshqaruv haqidagi qarashlari zamonaviy davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirishda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu sababli jadidlar merosini chuqur o'rganish va uni amaliy jihatdan qo'llash kelajakdagi siyosiy va ijtimoiy taraqqiyot uchun muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimov B. Jadidchilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004. – 320 b.
2. Abdurashidov M. Jadidchilik harakati va uning ijtimoiy-siyosiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2000. – 256 b.
3. Aminjonov M., Ne'matov S. O'zbekistonda jadidlar harakatining tarixiy ahamiyati // Research and Implementation. – 2025. – №3(11). – B. 426–431.
4. Jamolova D. Turkiston jadidlarining muxtoriyatchilik harakatlari // Muxtoriyat.uz. – 2023. – B. 1–10.
5. Tursunov T.B. Jadidlar va zamonaviy siyosiy islohotlar // Asian Journal of Basic Science & Research. – 2025. – Vol.7(1). – B. 22–28.
6. Allaberganov Sh. Jadidchilik va ta'lim-tarbiya tizimi. – Toshkent: Sharq, 2015. – 214 b.
7. Salohiy M. Turkiston jadidlari: islohot va modernizatsiya yo'lida // Yangi asr avlodi. – 2010. – №2. – B. 90–110.

8. Auanasova A., Karimova D., Ismailov R. The role of the Jadid movement in state-building processes in Central Asia // National Identities. – 2025. – Vol. 12(3). – P. 1–18.
9. Rakhimjonovich T.O., Vahobova U. The New Renaissance Era of Uzbekistan: The Jadid Movement // Eurasian Journal of Technology and Innovation. – 2024. – B. 86–91.
10. Qosimov B. Milliy uygʻonish: jasorat, maʼrifat, fidoyilik. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2002. – 280 b.

RAQAMLI MUHITDA PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKA VA KOGNITIV RIVOJLANISH MONITORINGI

Ibadullayeva Gulchehra Ibadullayevna

Xorzam viloyati Urganch shahar

21-son umumiy oʻrta taʼlim maktabining

amaliyotchi psixologi

Xorzam viloyati Urganch shahar

11-son umumiy oʻrta taʼlim maktabining psixologi

Atajanova Nazokat Roʻzimboyevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli muhitda psixologik diagnostika va kognitiv rivojlanish monitoringining ahamiyati, zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida oʻquvchilarning bilish jarayonlarini baholash hamda rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, amaliyotchi psixolog faoliyatida raqamli vositalardan foydalanishning pedagogik-psixologik jihatlarini tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: raqamli muhit, psixologik diagnostika, kognitiv rivojlanish, monitoring, raqamli pedagogika, amaliyotchi psixolog, bilish jarayonlari, taʼlim texnologiyalari.

Annotation: This article discusses the importance of psychological diagnostics and cognitive development monitoring in a digital environment, as well as the assessment and development of students' cognitive processes through modern digital technologies. It also analyzes the pedagogical and psychological aspects of using digital tools in the activities of practicing psychologists.

Keywords: digital environment, psychological diagnostics, cognitive development, monitoring, digital pedagogy, practicing psychologist, cognitive processes, educational technologies.

Аннотация: В данной статье рассматриваются значение психологической диагностики и мониторинга когнитивного развития в цифровой среде, а также вопросы оценки и развития познавательных процессов учащихся с помощью современных цифровых технологий. Также анализируются педагогико-психологические аспекты использования цифровых средств в деятельности практического психолога.

Ключевые слова: цифровая среда, психологическая диагностика, когнитивное развитие, мониторинг, цифровая педагогика, практический психолог, познавательные процессы, образовательные технологии.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning taʼlim tizimiga keng joriy etilishi oʻquvchilarning bilish faoliyatini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Raqamli muhit nafaqat taʼlim sifatini oshirish, balki oʻquvchilarning kognitiv rivojlanishini monitoring qilish va psixologik diagnostika jarayonlarini samarali tashkil etish imkonini bermoqda. Zamonaviy taʼlim platformalari, onlayn testlar va interaktiv dasturlar orqali oʻquvchilarning diqqat, xotira, tafakkur va motivatsiya kabi psixik jarayonlarini aniqlash hamda tahlil qilish imkoniyati kengaymoqda.

Shu bilan birga, raqamli muhit amaliyotchi psixolog faoliyatida ham muhim ahamiyat kasb etib, psixodiagnostika, korreksion-rivojlantiruvchi ishlar va psixologik monitoringni innovatsion

yondashuv asosida tashkil etishga xizmat qilmoqda. Mazkur maqolada raqamli muhitda psixologik diagnostika va kognitiv rivojlanish monitoringining pedagogik-psixologik jihatlari yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili

Raqamli pedagogika va kognitiv rivojlanish masalalari ko'plab xorijiy hamda mahalliy olimlar tomonidan o'rganilgan. Kognitiv rivojlanish nazariyasining asoschilaridan biri Jean Piaget bolaning bilish jarayonlari bosqichma-bosqich shakllanishini ta'kidlagan. Olimning fikriga ko'ra, ta'lim jarayonida interaktiv va vizual vositalardan foydalanish tafakkur rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [1].

Shuningdek, Lev Vygotsky tomonidan ilgari surilgan "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi raqamli ta'lim muhitida ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Uning qarashlariga ko'ra, o'quvchi bilimlarni hamkorlik va qo'llab-quvvatlash asosida samaraliroq o'zlashtiradi [2].

Zamonaviy tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar orqali psixologik diagnostika olib borishning samaradorligi ham keng yoritilgan. John Sweller tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv yuklama nazariyasida ortiqcha axborot o'quvchilarning diqqat va xotira faoliyatiga salbiy ta'sir qilishi qayd etilgan [3]. Bu esa raqamli ta'lim platformalarini yaratishda psixologik omillarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Mahalliy olimlardan Nishonova Zamira va G'oziyev Ergashlarning ilmiy ishlarida shaxs kamoloti, bilish jarayonlari hamda psixologik diagnostikaning nazariy asoslari yoritilgan [4]. Ularning tadqiqotlari amaliyotchi psixolog faoliyatida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhimligini asoslaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda raqamli muhitda psixologik diagnostika va kognitiv rivojlanish monitoringining pedagogik-psixologik jihatlarni o'rganishga qaratilgan ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy yondashuvlar uyg'unlashtirildi.

Tadqiqotning metodologik asosini Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi, Lev Vygotskyning ijtimoiy-madaniy yondashuvi hamda John Swellerning kognitiv yuklama nazariyasi tashkil etdi.

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- ilmiy-pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish;
- kuzatish metodi;
- psixologik diagnostika;
- onlayn so'rovnoma;
- taqqoslash va monitoring metodlari.

Shuningdek, o'quvchilarning diqqat, xotira, tafakkur va motivatsiya darajasini aniqlash maqsadida raqamli platformalar va interaktiv diagnostik vositalardan foydalanildi. Olingan natijalar statistik va tahliliy usullar yordamida umumlashtirildi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli muhitda psixologik diagnostika va kognitiv rivojlanish monitoringini tashkil etish o'quvchilarning bilish jarayonlarini samarali baholash imkonini beradi. Ayniqsa, interaktiv platformalar va onlayn diagnostik vositalar yordamida diqqat, xotira, tafakkur hamda motivatsiya darajasini aniqlash jarayoni an'anaviy usullarga nisbatan tezkor va qulay amalga oshiriladi.

Tahlillar davomida raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Bu holat Jean Piaget va Lev Vygotskyning kognitiv rivojlanish haqidagi ilmiy qarashlarini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida raqamli muhitda ortiqcha axborot yuklamasi, ekran vaqtining ko'payishi va internetga qaramlik kabi salbiy omillar ham kuzatildi. John Swellerning

kognitiv yuklama nazariyasiga ko'ra, bunday holatlar o'quvchilarning diqqat va xotira faoliyatiga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

Natijalar amaliyotchi psixolog faoliyatida raqamli texnologiyalarni maqsadli va me'yoriy asosda qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Shu sababli psixologik diagnostika va monitoring jarayonlarida zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish bilan birga, o'quvchilarning psixologik xavfsizligini ta'minlash ham muhim hisoblanadi.

Natijalar tahlili

Tadqiqot natijalari raqamli muhitda psixologik diagnostika va kognitiv rivojlanish monitoringi o'quvchilarning bilish jarayonlarini samarali baholash imkonini berishini ko'rsatdi. O'tkazilgan kuzatish va diagnostik tahlillar asosida raqamli platformalardan foydalangan o'quvchilarda diqqatning barqarorligi, axborotni tez qabul qilish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarining rivojlanganligi aniqlandi.

Onlayn diagnostik vositalar yordamida o'quvchilarning xotira, tafakkur va motivatsiya darajasi muntazam monitoring qilinib, individual yondashuvni tashkil etish imkoniyati oshgani kuzatildi. Ayniqsa, interaktiv topshiriqlar va multimedia vositalari o'quvchilarning ta'lim jarayoniga qiziqishini kuchaytirganligi qayd etildi.

Shuningdek, tadqiqot davomida ayrim salbiy holatlar ham aniqlandi. Xususan, uzoq vaqt raqamli qurilmalardan foydalanish diqqatning susayishi, psixologik charchoq va axborot yuklamasining ortishiga sabab bo'lishi mumkinligi kuzatildi. Bu esa raqamli ta'lim jarayonida psixologik nazorat va me'yoriy yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar amaliyotchi psixolog faoliyatida psixodiagnostika va kognitiv rivojlanish monitoringini samarali tashkil etishda muhim vosita ekanligini tasdiqladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhitda psixologik diagnostika va kognitiv rivojlanish monitoringi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilarning diqqat, xotira, tafakkur va motivatsiya kabi bilish jarayonlarini tezkor hamda aniq baholash imkoniyati kengaydi.

Tadqiqot natijalari raqamli vositalardan foydalanish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, axborotni tahlil qilish va ta'limga bo'lgan qiziqishini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Shu bilan birga, ortiqcha axborot yuklamasi va uzoq vaqt raqamli qurilmalardan foydalanish psixologik charchoqni yuzaga keltirishi mumkinligi aniqlandi.

Shu sababli amaliyotchi psixolog faoliyatida raqamli texnologiyalardan maqsadli, me'yoriy va psixologik jihatdan asoslangan holda foydalanish muhim hisoblanadi. Raqamli diagnostika va monitoring tizimlari kelajakda ta'lim sifati hamda o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini samarali boshqarishga xizmat qiladi.

F-Piaget J. *The Psychology of Intelligence*. — London: Routledge, 1950.

1. Vygotsky L. S. *Mind in Society*. — Cambridge: Harvard University Press, 1978.
2. Sweller J. Cognitive Load Theory and Educational Technology // *Educational Psychology Review*. — 2011.
3. G'oziyev E., Nishonova Z. *Psixologiya asoslari*. — Toshkent: O'qituvchi, 2010.
4. Nishonova Z. *Yosh davrlari psixologiyasi*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
5. Karimova V. *Psixologiya*. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007.
6. Mayer R. E. *Multimedia Learning*. — Cambridge University Press, 2009.
7. UNESCO. *ICT in Education: Policy and Practice*. — Paris, 2020.

AMALIYOTCHI PSIXOLOGNING RAQAMLI KOMPETENSIYASI VA KOGNITIV RIVOJLANISH BILAN BOG'LIQLIGI

Xorzam viloyati Urganch shahar
11-son umumiy o'rta ta'lim maktabining psixologi

Atajanova Nazokat Ro'zimboyevna

Xorzam viloyati Urganch shahar

21-son umumiy o'rta ta'lim maktabining

amaliyotchi psixologi Ibadullayeva Gulchehra Ibadullayevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada amaliyotchi psixologning raqamli kompetensiyasi va uning o'quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ta'siri yoritilgan. Raqamli texnologiyalar asosida psixologik diagnostika va monitoring jarayonlarini samarali tashkil etish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: raqamli kompetensiya, amaliyotchi psixolog, kognitiv rivojlanish, raqamli pedagogika, psixologik diagnostika, monitoring, ta'lim texnologiyalari.

Annotation: This article highlights the digital competence of a practicing psychologist and its impact on students' cognitive development. It analyzes the possibilities of effectively organizing psychological diagnostics and monitoring processes using digital technologies.

Keywords: digital competence, practicing psychologist, cognitive development, digital pedagogy, psychological diagnostics, monitoring, educational technologies.

Аннотация: В данной статье рассматривается цифровая компетентность практического психолога и её влияние на когнитивное развитие учащихся. Анализируются возможности эффективной организации психологической диагностики и мониторинга с использованием цифровых технологий.

Ключевые слова: цифровая компетентность, практический психолог, когнитивное развитие, цифровая педагогика, психологическая диагностика, мониторинг, образовательные технологии.

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonida ta'lim tizimi tubdan yangilanib bormoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning ta'limga keng joriy etilishi o'quv jarayonini nafaqat modernizatsiya qilmoqda, balki o'quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu jarayonda amaliyotchi psixologning roli yanada muhimlashib, u ta'lim muassasasida psixologik muhitni barqarorlashtirish, o'quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlash hamda ularning bilish jarayonlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan faoliyatni amalga oshiradi.

Raqamli kompetensiya amaliyotchi psixologning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, onlayn psixodiagnostika vositalarini qo'llash, raqamli monitoring tizimlarini yuritish hamda o'quvchilar bilan interaktiv psixologik ish olib borish qobiliyatini anglatadi. Bu kompetensiya psixologning kasbiy faoliyatini yangi bosqichga olib chiqib, uning ish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Shuningdek, kognitiv rivojlanish jarayoni o'quvchilarning diqqat, xotira, tafakkur, idrok va ijodiy fikrlash kabi psixik funksiyalarining shakllanishi va takomillashishini o'z ichiga oladi. Raqamli ta'lim muhitida ushbu jarayonlar interaktiv platformalar, multimedia vositalari, sun'iy intellekt asosidagi dasturlar va onlayn ta'lim resurslari orqali yanada faollashadi. Biroq, bu jarayon psixologik jihatdan to'g'ri boshqarilmasa, ortiqcha axborot yuklamasi, diqqatning susayishi va raqamli charchoq kabi salbiy holatlar ham yuzaga kelishi mumkin.

Mazkur maqolada amaliyotchi psixologning raqamli kompetensiyasi va kognitiv rivojlanish o'rtaidagi o'zaro bog'liqlik, ularning pedagogik-psixologik asoslari hamda zamonaviy ta'lim muhitida raqamli texnologiyalardan foydalanishning samarali yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek,

psixolog faoliyatida raqamli vositalarni to'g'ri qo'llash orqali o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili

Raqamli kompetensiya va kognitiv rivojlanish muammosi zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarida keng o'rganilayotgan dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ilmiy manbalarda amaliyotchi psixologning raqamli kompetensiyasi uning kasbiy faoliyat samaradorligini belgilovchi muhim omil sifatida ko'rsatiladi.

Lev Vygotskyning ijtimoiy-madaniy yondashuviga ko'ra, kognitiv rivojlanish ijtimoiy muhit va hamkorlik asosida shakllanadi. Raqamli ta'lim muhitida bu jarayon onlayn muloqot, virtual hamkorlik va raqamli platformalar orqali yanada kengayadi [1].

Jean Piaget esa kognitiv rivojlanishni bosqichma-bosqich shakllanuvchi jarayon sifatida izohlaydi. Uning nazariyasi raqamli ta'limda vizual va interaktiv materiallardan foydalanish zarurligini asoslaydi [2].

Zamonaviy tadqiqotlarda raqamli kompetensiya psixologning diagnostik faoliyatini optimallashtirishi, shuningdek, o'quvchilarning individual rivojlanishini monitoring qilish imkonini berishi ta'kidlanadi. Bu jarayonda John Swellerning kognitiv yuklama nazariyasi muhim ahamiyatga ega bo'lib, u raqamli muhitda ortiqcha axborot o'quv jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi [3].

Mahalliy olimlar Z.Nishonova va E.G'oziyevning ishlarida shaxs rivojlanishi, bilish jarayonlari hamda psixologik diagnostika masalalari chuqur tahlil qilingan. Ularning tadqiqotlari amaliyotchi psixolog faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanish zarurligini tasdiqlaydi [4].

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot amaliyotchi psixologning raqamli kompetensiyasi va kognitiv rivojlanish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda nazariy, empirik va tahliliy yondashuvlar uyg'unlashtirildi. Tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlaridagi kognitiv rivojlanish hamda raqamli ta'lim konsepsiyalari tashkil etdi.

Nazariy asos sifatida Lev Vygotskyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi, Jean Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari haqidagi qarashlari hamda John Swellerning kognitiv yuklama nazariyasi asos qilib olindi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish;
- kuzatish metodi;
- so'rovnoma va intervyu;
- psixologik diagnostika testlari;
- raqamli monitoring va statistik tahlil.

Empirik qismda o'quvchilarning diqqat, xotira, tafakkur va motivatsiya darajasi raqamli platformalar orqali baholandi. Shuningdek, amaliyotchi psixologlarning raqamli vositalardan foydalanish darajasi va kompetensiyasi maxsus so'rovnomalar orqali o'rganildi. Olingan natijalar matematik-statistik usullar yordamida tahlil qilindi va umumlashtirildi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari amaliyotchi psixologning raqamli kompetensiyasi o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim omil ekanligini ko'rsatdi. Raqamli vositalardan samarali foydalanish psixologik diagnostika jarayonini tezlashtiradi, aniqlik darajasini oshiradi hamda o'quvchilarning individual xususiyatlarini chuqurroq o'rganish imkonini beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, raqamli kompetensiyasi yuqori bo'lgan psixologlar o'quvchilarning diqqat, xotira va tafakkur jarayonlarini monitoring qilishda yanada samarali natijalarga erishadi. Bu

holat Lev Vygotskyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi bilan izohlanadi, ya'ni o'quvchi rivojlanishi qo'llab-quvvatlovchi muhitda tezlashadi.

Shuningdek, Jean Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari haqidagi qarashlari raqamli ta'lim muhitida individual yondashuv zarurligini tasdiqlaydi. Har bir o'quvchining rivojlanish darajasiga mos raqamli materiallar tanlash kognitiv samaradorlikni oshiradi.

Biroq, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham aniqlandi. Xususan, raqamli texnologiyalardan noto'g'ri foydalanish ortiqcha axborot yuklamasini keltirib chiqarishi mumkin. John Swellerning kognitiv yuklama nazariyasiga ko'ra, bu holat o'quvchilarning diqqat va xotira faoliyatiga salbiy ta'sir qiladi.

Umuman olganda, muhokama natijalari amaliyotchi psixologning raqamli kompetensiyasi kognitiv rivojlanishni samarali boshqarishda muhim rol o'ynashini tasdiqladi. Shu bilan birga, raqamli muhitda psixologik yondashuvni me'yorlashtirish va individual ehtiyojlarni hisobga olish zarurligi ta'kidlanadi.

Natijalar tahlili

Tadqiqot natijalari amaliyotchi psixologning raqamli kompetensiyasi va o'quvchilarning kognitiv rivojlanishi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Raqamli diagnostika vositalaridan foydalanilgan guruhlarda o'quvchilarning diqqat barqarorligi, axborotni tez qayta ishlash qobiliyati hamda mantiqiy tafakkur darajasi nisbatan yuqori ekanligi aniqlandi.

Tahlil jarayonida raqamli monitoring tizimlari psixologga o'quvchilarning individual rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatish imkonini bergani qayd etildi. Bu esa ta'lim jarayonida differensial yondashuvni samarali tashkil etishga yordam berdi. Natijalar Lev Vygotskyning yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasini amaliy jihatdan tasdiqlaydi, ya'ni qo'llab-quvvatlovchi muhit kognitiv rivojlanishni tezlashtiradi.

Shuningdek, Jean Piagetning nazariyasiga mos ravishda, o'quvchilarning kognitiv rivojlanish darajasi yosh va tajriba bilan bosqichma-bosqich o'zgarib borishi kuzatildi. Raqamli vositalar ushbu bosqichlarni aniqlash va mos ta'lim resurslarini tanlashda samarali ekanligi isbotlandi.

Biroq, tadqiqot natijalari raqamli muhitning ayrim salbiy jihatlarini ham ko'rsatdi. Xususan, uzoq muddatli ekran qarshisida ishlash diqqatning susayishi va psixologik charchoqni keltirib chiqargan holatlar qayd etildi. John Swellerning kognitiv yuklama nazariyasiga ko'ra, bu ortiqcha axborot ta'siri bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Umuman olganda, natijalar amaliyotchi psixologning raqamli kompetensiyasi o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini samarali boshqarishda muhim omil ekanligini tasdiqladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, amaliyotchi psixologning raqamli kompetensiyasi o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini samarali qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi tadqiqot davomida o'z tasdig'ini topdi. Raqamli texnologiyalar yordamida psixologik diagnostika va monitoring jarayonlarini tezkor, aniq va tizimli tashkil etish imkoniyati kengaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli vositalardan maqsadli foydalanish o'quvchilarning diqqat, xotira, tafakkur va motivatsiya kabi bilish jarayonlarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, raqamli muhitda ortiqcha axborot yuklamasi va uzoq vaqt ekran qarshisida ishlash kabi holatlar psixologik charchoqni keltirib chiqarishi mumkin.

Shu sababli amaliyotchi psixologning asosiy vazifalaridan biri raqamli texnologiyalarni pedagogik va psixologik jihatdan asoslangan holda qo'llash, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish hamda sog'lom raqamli muhitni shakllantirishdan iboratdir. Umuman olganda, raqamli kompetensiya zamonaviy psixolog faoliyatining ajralmas qismi bo'lib, kognitiv rivojlanish jarayonini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Piaget J. *The Psychology of Intelligence*. — London: Routledge, 1950.
2. Vygotsky L. S. *Mind in Society*. — Cambridge: Harvard University Press, 1978.
3. Sweller J. Cognitive Load Theory // *Educational Psychology Review*. — 2011.
4. Mayer R. E. *Multimedia Learning*. — Cambridge University Press, 2009.
5. G'oziyev E., Nishonova Z. *Psixologiya asoslari*. — Toshkent: O'qituvchi, 2010.
6. Karimova V. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2007.

“TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR YANGILANISH POYDEVORI”

Reforms in the education system are the foundation for renewal.

**Xorazm viloyati PMM metodik xizmat ko'rsatish
bo'limi metodisti M.A.Yo'ldosheva
Xorazm viloyati PMM “Ijtimoiy – iqtisodiy fanlar
metodikasi” kafedrasi o'qituvchisi N.A.Axmedova,**

Annotatsiya. Ushbu maqola ta'lim tizimidagi yangilanishlar, sohaga doir islohotlarning ahamiyatini yoritib beradi. Shuningdek, “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunning yangi tahririda ko'zda tutilgan yangiliklarning ahamiyati bayon qilinadi. Ta'limni zamonaviy talab darajasiga olib chiqishning ustuvor vazifalari, pedagogik texnologiyalar ta'lim tizimida keng tadbiiq qilinishining ahamiyati haqida so'z boradi.

Abstract. This article highlights the importance of innovations in the education system and reforms in the sector. It also describes the importance of the innovations provided for in the new edition of the Law "On Education". It discusses the priority tasks of bringing education to the level of modern requirements, the importance of the widespread introduction of pedagogical technologies in the education system.

Аннотация. В данной статье подчеркивается важность инноваций в системе образования и реформ в этой сфере. Также описывается значение инноваций, предусмотренных в новой редакции Закона «Об образовании». Рассматриваются приоритетные задачи приведения образования в соответствие с современными требованиями, а также важность широкого внедрения педагогических технологий в систему образования.

Kalit so'zlar. Ta'lim, “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun, ta'limning globallasuvi, raqamlashtirish va innovatsiyalar.

Keywords: Education, Law "On Education", globalization of education, digitalization and innovation.

Ключевые слова: Образование, Закон «Об образовании», глобализация образования, цифровизация и инновации.

The development of any society depends, first of all, on its education system. Education is an important factor that forms human capital, determines the potential of the nation, and paves the way for development. Therefore, educating young people who are up-to-date, progressive, and competitive is a priority of any state policy. Among the large-scale reforms being implemented in Uzbekistan today, changes in the education system occupy a special place. This article discusses the essence of reforms in the field of education, their impact on socio-economic development, and their role in the future.

1. Radical renewal of the education system - a requirement of the times

In recent years, under the leadership of the President of the Republic of Uzbekistan, important steps have been taken to radically reform the education system and bring it up to the level of modern requirements. Legal documents, strategies and programs adopted in the areas of preschool education, general secondary education, higher education and science have created the main legal framework for domestic reforms.

For example, in 2020, a new edition of the Law "On Education" was adopted. It established the coherence, continuity and innovative development of the education system as the main principle. At the same time, important documents such as the "Concept for the Development of Science and Innovations" and the "Strategy for the Development of the Education Sector in 2022–2026" were implemented.

2. Preschool and school education - a way to strengthen the foundation

The role of the early stages of education - preschool and school education - in the formation of a science-based, socially active personality is incomparable. Therefore, the coverage of preschool education is expanding year by year. By 2021, this indicator exceeded 67 percent, and the establishment of new kindergartens and the involvement of the private sector have increased competition in this area.

The general secondary education system is also being rapidly updated. The return to the 11-year education system, the introduction of new curricula, national curricula and modern textbooks are practical manifestations of reforms in this area. New methodologies are being formed based on STEM education, digital literacy, critical thinking and problem-solving skills.

3. Changes in higher education: a step towards quality and competition

The higher education system has undergone unprecedented changes in recent years. Since 2016, the number of higher education institutions has increased dramatically: foreign branches have been opened, new universities have been established, and non-state higher education institutions have been granted permission. Educational programs are being transferred to a modular system, academic freedom, a credit-module system, and opportunities for obtaining a double diploma are being created.

In addition, the expansion of admission quotas to higher education institutions, an open and transparent testing system, and anti-corruption measures play an important role in improving quality. Currently, each higher education institution is striving to enter international rankings. This is directly related to the quality of education, scientific potential, and the activities of professors and teachers.

4. Digitalization and innovation - a new stage of education

Modern technologies, artificial intelligence, and online educational platforms are becoming an integral part of the educational process. If during the pandemic this appeared as a necessity, today it is the new normal. The effectiveness of distance learning is increasing through platforms such as My.edu.uz, Ziyonet, UzEdu, EduMarket.uz.

Digitalization in education affects not only the educational process, but also the management system. Bureaucracy is being reduced and openness is being ensured through the online nature of the electronic journal, rating system, and certification processes. All of these are driving forces for the system to be updated.

5. International cooperation and globalization of education

Uzbekistan's international cooperation in the field of education is expanding. Joint programs and academic mobility projects are being implemented with leading universities in Europe, Asia, the USA, Russia, and other countries. Thousands of young people are studying abroad and improving their skills through programs such as "Erasmus +", "DAAD", "Mevlana", "Fulbright".

This creates an opportunity to introduce international standards and best practices into the national education system. In particular, aspects such as dual degree programs, attracting foreign

professors and teachers, and introducing accreditation processes are increasing the competitiveness of the national education system.

6. Socio-economic significance of educational reforms

Reforms in the educational system are a direct investment in human capital. Qualified personnel are competitive in the labor market and ensure high efficiency in all sectors of the economy. In particular, the revival of vocational education, the dual education system, and cooperation with manufacturing enterprises are positive changes in this direction.

Also, as a result of the reforms, the social activity of young people is increasing, the spirit of entrepreneurship is strengthening, social justice and equal opportunities are being ensured. This creates a solid foundation for stability and development in society.

Conclusion

Reforms in the field of education are not simple changes, but the foundation of the development of the state. The innovations taking place in every school, every university, the conditions created for students to receive education, the work of teachers and their role in society - all this serves the high potential of the future generation. The reforms that have begun today will become the foundation for tomorrow and will bear fruit in the form of competitive, free-thinking, highly educated youth. Therefore, innovations in education should be constant, and supporting them should be the duty of every citizen.

REFERENCES USED

1. Lex.uz. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi 637-son Qonuni <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. Boymirzayev X.K. Bilim olishni Raqamli kutubxona tizimidan boshlang / o‘quv-uslubiy majmua 2022y 65 bet
3. Mahmudova A.N. O‘zbekiston maorif institutlari tarixi. 2023y 77 bet

MAKTABGACHA, BOSHLANG'ICH TA'LIM VA AMALIY FANLARDA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIM METODIKALARI

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQIY QOBILYATLARINI RIVOJLANTIRISHGA IJODIY YONDOSHUV

Xorazm viloyati PMM
boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi
p.f.f.d. Qo'chqarova Shakarjon
shakarjon0411@gmail.com

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirish, topshiriqlarni tuzish jarayoniga doir metodik tizimli ijodiy jarayon haqida bayon etilgan. O'quvchilar nutqini o'stirish borasida tavsiyalar berilgan, turli xil ijodiy mashqlardan namunalar keltirilgan. Til ta'limini rivojlantirish eng dolzarb masala ekanligi, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida matn ustida ishlash jarayoniga doir mashqlardan namunalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy qobiliyat, ijodiy qobiliyat, notiqlik, nutq madaniyati, lingvistik qobiliyat, til madaniyati, nutq o'stirish, kommunikativlik.

АННОТАЦИЯ. В данной статье описывается методический систематический творческий процесс развития речевых способностей учащихся начальной школы, процесс составления заданий. Даны рекомендации по развитию речи учащихся, приведены примеры различных творческих упражнений. Учитывая актуальность развития языкового образования, приводятся примеры упражнений для работы над текстом в процессе развития творческих способностей учащихся.

Ключевые слова: речевые способности, творческие способности, ораторское искусство, речевая культура, языковые способности, языковая культура, развитие речи, коммуникативность.

ANNOTATION This article describes the methodological systematic creative process for developing the speech abilities of primary school students, the process of composing tasks. Recommendations are given for developing students' speech, examples of various creative exercises are given. Given that the development of language education is the most urgent issue, examples of exercises are given for the process of working on the text in the process of developing students' creative abilities.

Keywords: speech abilities, creative abilities, oratory, speech culture, linguistic abilities, language culture, speech development, communicativeness.

KIRISH Dunyoda rivojlangan tillarni ona tili sifatida o'qitishga doir ilmiy adabiyotlarda ona tili ta'limi, asosan, o'qituvchining nutqiy ko'nikmasiga bog'liq bo'ladi. Ta'lim mazmuni o'qituvchining mahorati, malakasi orqali yuzaga chiqariladi. Har bir mashg'ulotda taqdim qilingan ma'lumotning talaba uchun kundalik hayotdagi foydalilik darajasiga alohida e'tibor beriladi va ta'lim jarayonida talaffuz mashqlaridan unumli foydalaniladi. Xalqaro tajribada o'quv topshiriqlari o'zaro muloqotning samarali bo'lishiga qaratiladi. Dars bo'lajak o'qituvchilar uchun belgilangan ma'lum mezonlar asosida shakllantiriladi, shuningdek, bugungi globallashuv sharoitida ona tili boshqa fanlar bilan integratsiya qilingan holda yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'qitilmoqda. Talabalarda adabiy talaffuz ko'nikmasini rivojlantirish o'qituvchi nutqiga bog'liq, shu nuqtayi nazardan o'qitish metodikasida pragmatik o'quv topshiriqlar tizimini, xususan, talaffuz mashqlari tizimini ishlab chiqish amaliyoti mavjud.

Respublikamizda ham o'zbek tilining ona tili va davlat tili sifatida nufuzini oshirish, yangi zamonaviy o'qitish metodikalarini joriy etish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatda shakllangan yangi til siyosati uning ta'limiga ham zarur talablarni qo'yimoqda. "Har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni ona Vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz kerak"[1] ligi ona tili ta'limi oldiga, xususan, o'qituvchilar tayyorlashning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish oldiga ham dolzarb vazifalar qo'yadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Mamlakatimizda bir qator ona tili o'qitish metodikasiga doir ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borildi. Mustaqillikning dastlabki yillarida H.Ne'matov, A.G'ulomov, R.Safarova va D.Yo'ldoshevalar ona tili ta'limi maqsadi va mazmunini yangilashning ilmiy nazariy asoslarini ishlab chiqdi. Shuningdek, Sh.Yusupov va T.G'aniyev kabilar o'z tadqiqotlarida ona tilini yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'qitishni targ'ib qilgan. A.G'ulomov, M.Saidov va N.Alavuddinovlar esa ona tili o'qitish orqali mustaqil ishlash, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi ustida izlanishlar olib borgan. Mazkur dissertatsiyalar mazmunidan bugungi kunda davlat tili ta'limida keng foydalanish mumkin.

Ta'kidlash joizki, ona tili o'qitish metodikasiga turli davlatlarda filolog-olimlar ham dastur, ham darslik mualliflari sifatida o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar.

H.Ne'matov, N.Mahmudov, A.Sobirov, I.Mirzayev kabilar shular jumlasidandir. Ayniqsa, pedagogika fanlari doktori, professor R.Safarova, Sh.Yusupova, X.Muhiddinova, Q.Husanboyevlar ta'limda kommunikativ yondashuv, ilg'or pedagogik texnologiya, uzviylik va uzluksizlik bo'yicha nihoyatda to'g'ri yondashuvlarni ilgari surgan[2]. H.Suyunovning adabiyot o'qitishda savol va topshiriqlar ustida ishlashga o'rgatish usullariga doir tadqiqoti adabiy ta'lim, shuningdek, ona tili ta'limi uchun ham muhim ahamiyatga ega[3].

Xorij olimlaridan avstraliyalik olim Jak Richards[4] ingliz tilining ona tili va ikkinchi til sifatida o'qitilishida talaffuz mashqlarini tadqiq qilgan. Uning o'quv topshiriqlari tavsifi va tasnifiga doir yondashuvlaridan dunyo miqyosida foydalaniladi.

METOD

O'zbek tili darslarida o'quvchilarining tayanch kompetensiyalarini rivojlantirishda matn ustida ishlash mazmuni, motivatsion, kommunikativ-kognitiv yondashuvlar asosida natijaviylikni gorizont va vertikal taqqoslash, sharhlash "Hozirjavoblik", "Evrika", "Total Physical Respond", Role play" didaktik o'yinlardan foydalanish nutqiy kompetensiyalarning rivojlanishida shuningdek matn ustida ishlash jarayonida muhim ijodiy jarayonni yaratib beradi.

Ona tili darslarida nutqiy malakalarni shakllantiruvchi asosiy o'quv materiali bu mashq va topshiriqlar tizimidir. Bu borada ijobiy natijalarga erishish mashq yoki topshiriqning sifati, berilishiga bog'liq. Agar topshiriq maqsadli, puxta o'ylangan holda tuzilsa, ya'ni birvarakayiga uch yoki to'rt nutqiy ko'nikmani shakllantirishga imkoniyat yarata olsa, nihoyatda foydali bo'ladi. Masalan, berilgan matnni lug'aviy, grammatik, tahlil qilish jarayoni matn ustida ishlashdan asosiy maqsad nima avvalo, o'quvchi so'z boyligini oshirish, lingvistik nuqtayi nazardan tilshunoslikka doir bilim ko'nikmalarini rivojlantirish, ifodali nutqni rivojlantirish mazkur jarayon albatta topshiriqlar orqali to'g'ri maqsadli tuzilgan topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. Misol: Matnda berilgan sifatlarni aniqlang ular ishtirokida matnga xulosa qiling.

Misol: Matndagi qahramonga berilgan ta'rifni aniqlang mazkur gapni so'roq gapga aylantiring, ushbu gapga o'z fikringizni bitta gap bilan izoh yozing. Biz topshiriqlarni berishda maqsadli tarzda yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanishimiz kerak. Shuningdek, matn ustida ishlash jarayonini aniq tizimli tashkil qilish lozim. Ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan ona tili o'qituvchilarining

hammasini ham tajribali, malakali, saviyasi bir xilda yuqori deb bo'lmaydi. Belgilangan dastur bo'yicha faoliyat olib borilayotgan va zamonaviy interfaol usullar dars jarayoniga tatbiq qilinayotgan bo'lsa-da, talabalarda nutqiy kompetensiya kutilgandek rivojlanmayotgani tajriba-sinov jarayonida, qolaversa, oddiy kuzatuvlarda ham ma'lum bo'lyapti. Agar darsni qanday tashkil etish, xususan, ona tili darslarida orfoepiya, orfografiya mavzularini o'qitish o'qituvchining ixtiyoriga to'liq topshirib qo'yilsa, talabalarning adabiy talaffuz hamda imloga oid ko'nikma va malakalari bir xil bo'lmasligi muqarrar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'qituvchining nutq texnikasi bilan bog'liq nuqsonlardan yana biri nutq tempi, tezligini to'g'ri belgilamaslik yoki tezlik-sekinlikning maqsadga ko'ra mo'tadilligini saqlay olmaslikdan iborat. Nutqning tempi, albatta, bayon qilinayotgan materialning mohiyatiga, ifodalanayotgan fikr strukturasiga muvofiq bo'lishi maqsadga muvofiq, aks holda, ya'ni o'qituvchi materialni faqat jadal tempda bayon qilsa, o'quvchi axborotni o'ziniki qilib olishga, axborot tarkibidagi muhim jihatlarni o'z vaqtida ilg'ashga, to'la idrok etishga qiynaladi. Boshqacha qilib aytganda, o'quvchining idrok sur'ati o'qituvchining nutqi tezligidan orqada qoladi, unga "yetib yurolmaydi". Zotan, o'qituvchi nutqidagi me'yoridan ortiq jadal tempda berish metodikasi qoidalari uchun ham begona. O'qituvchi o'quvchilarning o'zlashtirish qobiliyatlari, ayni dars paytidagi ruhiyati, charchagan yoki charchamaganligi, materialni qanday qabul qilayotganligidan kelib chiqqan holda nutq tempini tanlasa, uni o'rni bilan o'zgartirib tursa, ham pedagogik, ham psixologik jihatdan to'g'ri bo'ladi. Nutq texnikasida diksiya masalasi ham alohida o'rin tutadi. Har bir tovush, so'zning to'g'ri va aniq talaffuz qilinishi, nutq oqimida so'z shakllari va gaplarning "chaynalmaligi", ayniqsa, o'qituvchi nutqi uchun jiddiy talablardandir. Taassufki, ba'zan o'qituvchilar nutqida ham diksiya noaniqligi bilan bog'liq nuqsonlar kuzatiladi. Masalan, ba'zan "z" tovushini jarangsiz "s" tovushiga moyil tarzda talaffuz qilish uchraydi: siz – sis, eshitdingiz – eshitdingis kabi. Bu va bu singari nuqsonlar nutq tovushlarining hosil bo'lish o'rinlarini yaxshi bilmaslik va artikulyatsion apparat (tovush hosil qilishda ishtirok etadigan nutq a'zolari)ning yetarli darajada faol emasligi natijasida paydo bo'ladi. Noto'g'ri yoki noaniq talaffuz qilinadigan tovushning hosil bo'lishida ishtirok etadigan nutq a'zolarining faolligini oshirish yo'li bilan kishi nutqidagi ana shunday diksiya xatolarini tuzatish mumkin. Buning uchun xilma-xil mashqlar yaxshi yordam beradi. Masalan, turli tezaytishlar, maqol va matallar, turli mazmundagi matnlarni muntazam ovoz chiqarib takrorlash ana shunday mashqlarning bir ko'rinishidir. Umuman, o'qituvchi o'zining nutq texnikasini takomillashtirish borasida doimiy qayg'urishi, fonetika, fonologiyaga oid bilimlardan umumiy tarzda bo'lsa-da, xabardor bo'lishi, kerak bo'lganda, o'z nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etishga yordam beradigan mashqlardan muntazam foydalanib borishi maqsadga muvofiq. Chunki tugal nutq texnikasisiz o'qituvchining har bir nutq tuzuvchisining og'zaki nutq madaniyatini aslo raso deb bo'lmaydi.

XULOSA Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim jarayonida matn ustida ishlash o'quvchilarning nutqini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Matnni o'qish, tahlil qilish, qayta hikoyalash, savol-javoblar tashkil etish hamda ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqi izchil shakllanadi. Shu bilan birga, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, so'z boyligini oshirish, nutqiy muloqot madaniyatini rivojlantirish hamda fikrni erkin va ravon bayon etish ko'nikmalari tarkib topadi.

Matn ustida ishlashda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish dars samaradorligini oshirib, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Ayniqsa, PIRLS talablari asosida matn bilan ishlash metodlarini qo'llash o'quvchilarning o'qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Demak, boshlang'ich sinflarda matn ustida tizimli va

maqsadli ishlash o'quvchilarning nutqiy kompetentligini shakllantirishning samarali omillaridan biri sanaladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlarni to'g'risida" PQ-4884-sonli qarori 6.11.2020y
2. Safarov R. Milliy tiklanish sharoitida O'zbekiston maktablarida ona tilidagi kiyimlari va operatsiyalari. Ped. fan.dok... diss. –Toshkent: 1995. -242 b;
3. Mahmudov N. O'qituvchi nutq madaniyati. Bakalavriatning "O'qituvchilar tayyorlash va pedagogik fani" bilim sohasi talablari uchun darslik. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti. –Toshkent: 2007. -188. B
4. Suyunov X. Adabiyot darslarida o'quvchilarni savollar va topshiriqlar ustida ishlashga o'tkazish usullari. . Ped. fan. nom... diss. –Toshkent: 2005. -125 b.
5. <https://www.professorjackrichards.com/mother-tongue-teaching-vs-foreign-language-teaching/>

MAKTABGACHA TA'LIMDA AUTENTIK MATERIALLAR ASOSIDA TARBIYALANUVCHILARNING IJODKORLIK KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH

Dildoraxon Isroilova Muhtarovna
Pedagogika fanlari doktori, professor
To'xliboyeva Zuxra Abdumutal qizi
Andijon davlat pedagogika instituti 2-bosqich tayanch doktoranti
E-mail: zuxramuxammadislom24@mail.ru

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonida qo'llaniladigan autentik materiallar muhim vazifalari va ularning bollar ijodkorlik ko'nikmasini shakllantirish ahamiyati bayon etilgan. Tadqiqot davomida autentik materiallarning integrativ, rivojlantiruvchi, axborot-ta'limiy va rag'batlantiruvchi funksiyalari tahlil qilingan. "Ijodkor bolajon" nomli qo'llanma asosida rivojlanish markazlarida tashkil etilgan faoliyatlar orqali tarbiyalanuvchilarning ijodiy fikrlash, nutq va kommunikativ kompetensiyalari rivojlanishi kuzatilgan. Tadqiqot natijalari autentik materiallar ta'lim mazmunini boyitish, faoliyatni tabiiy va qiziqarli olib borilishi hamda bolalarda mustaqil fikrlash hamda kreativ yondashuvni shakllanishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: autentik materiallar, maktabgacha ta'lim, ijodkorlik ko'nikmasi, rivojlanish markazi, integratsiya, tarbiyalanuvchi, kreativ fikrlash, kompetensiya, ta'lim jarayoni, pedagogi yondashuv

Abstract

This article discusses the importance of authentic materials used in preschool educational institutions and their role in developing children's creative skills. During the research, the integrative, developmental, informational-educational, and motivational functions of authentic materials were analyzed. Activities organized in development centers based on the integrative educational and methodological guide "Creative Child" demonstrated the improvement of children's creative thinking, speech, and communicative competencies. The results of the study showed that authentic materials enrich educational content, make activities more natural and engaging, and contribute to the development of independent thinking and creative approaches in children.

Keywords: authentic materials, preschool education, creative skills, development centers, integration, learner, creative thinking, communicative competence, educational process, pedagogical approach.

Аннотация

В данной статье раскрывается значение аутентичных материалов, используемых в образовательном процессе дошкольных образовательных организаций, а также их роль в формировании творческих навыков у детей. В ходе исследования были проанализированы интегративная, развивающая, информационно-образовательная и стимулирующая функции аутентичных материалов. На основе интегративного учебно-методического пособия «Творческий ребенок» были организованы виды деятельности в центрах развития, в результате чего наблюдалось развитие творческого мышления, речевых и коммуникативных компетенций воспитанников. Результаты исследования показали, что аутентичные материалы обогащают содержание образования, делают деятельность более естественной и интересной, а также способствуют формированию самостоятельного мышления и креативного подхода у детей.

Ключевые слова: аутентичные материалы, дошкольное образование, творческие навыки, центры развития, интеграция, воспитанник, креативное мышление, коммуникативная компетенция, образовательный процесс, педагогический подход.

Kirish

Bugungi zamonaviy ta'lim tizimida autentik materiallardan foydalanish tarbiyalanuvchilarning til, nutq va ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirishning samarali vositalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Autentik materiallar real hayot bilan bog'liq bo'lib, ular bolalarda mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bunday materiallar ta'lim mazmunini boyitib, o'quv jarayoning tabiiy va qiziqarli tashkil qilinishiga imkon yaratadi.

Adabiyotlar sharhi

Tadqiqotlarda autentik materiallarning integrative, axborot-ta'limiy, rivojlantiruvchi rag'batlantiruvchi hamda ta'limiy-evristik vazifalari alohida ta'kidlangan. Gilmore, Nunan, Mishan va Guariento hamda Morley tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda autentik materiallar bolalarning ijodiy fikrlanishini rivojlantirish, tasavvurini kengaytirish va muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishi asoslab berilgan.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – faoliyat markazlarida autentik materiallardan foydalanish orqali tarbiyalanuvchilarning ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarinitahlil qilish hamda “ijodkor bolajon” nomli qo'llanmaning amaliy ahamiyatini yoritishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot davomida nazariy tahlil, pedagogic kuzatuv va integrative yondashuv metodlaridan foydalanildi. Xorijiy va mahalliy olimlarning autentik materiallarga oid ilmiy qarashlari o'rganildi hamda ularning maktabgacha ta'lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilindi. Shuningdek, “Ijodkor bolajon” nomli qo'llanmiz asosida rivojlanish markazlarida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tajribamiz davomida fan va tabiat, til va nutq, san'at, qurish, konstruksiyalash va matematika hamda syujetli-rolli o'yinlar va sahnalashtirish markazlarida autentik materiallardan foydalangan holda faoliyatlar tashkil etildi. Faoliyatlar davomida fan va tabiat markazida “Koinot sari ilk qadam” mavzusida bolalarda yulduzlar haqidagi hikoya, she'r va suhbatlar orqali mavzuga oid tasavvurlar berildi. Tadqiqotimiz davomida bolalarning ijodkorlik, mustaqil fikrlash, nutq va muloqot ko'nikmalaridagi o'zgarishlar pedagogik kuzatuv asosida baholandi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari autentik materiallardan foydalanish tarbiyalanuvchi;arning ijodkorlik ko'nikmasini rivojlantirishda samarali vosita ekanligini ko'rsatdi. Faoliyat jarayonida bolalar materiallardan mustaqil foydalanish, yangi g'oyalarni ilgari surish va o'z tasavvurlarini amaliy faoliyatda namoyon etishga intildilar. Autentik materiallardan foydalanish quyidagi natijalarni yuzaga keltirdi:

- bolalarda ijodiy fikrlash va tasavvur qilish qobiliyati rivojlandi;
- nutq va kommunikativ ko'nikmalar faollashdi;
- mustaqil qaror qabul qilish va muammoni hal etish malakalari shakllandi;
- faoliyat markazlari o'rtasida integratsiya ta'lim samaradorligini oshirdi;
- bolalarda o'z madaniyati va boshqa xalqlar madaniyatiga nisbatan qiziqish hamda hurmat hissi kuchaydi.

Ijodkor bolajon" nomli qo'llanmamiz asosida tashkil qilingan faoliyatlarda tarbiylanuvchilar nafaqat konstruktorlik va badiiy faoliyat bilan shug'ullandilar, balki, hikoya tuzish, suhbatlashish va she'rlarni ifodali aytish orqali til hamda nutq kompetensiyalarini ham rivojlantirdilar.

Muhokama

Tadqiqotimiz natijalari autentik materiallarning ta'lim jarayonidagi pedagogik imkoniyatlari keng ekanligini tasdiqladi. Gilmore ta'kidlaganidek, autentik materiallar bolalarni mustaqil izlanishga undaydi va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Tadqiqot davomida ham bolalar tayyor namunalarni takrorlashdan ko'ra, o'z tasavvurlariga asoslangan yangi shakl va g'oyalar yaratishga harakat qildilar. Nunan autentik materiallarning tasavvurni rivojlantirishdagi rolini alohida qayd etgan bo'lsa, tajribamiz jarayonida hikoya, she'r va vizual materiallar bolalarning obrazli fikrlashini kuchaytirgani kuzatildi. Guariento va Morley tomonidan ilgari surilgan "hayotiy vaziyatlarga yaqin kontekst" g'oyasi ham amaliyotda o'z tasdig'ini topdi. Chunki bolalar real hayotga yaqin vazifalarni bajarish orqali bilim va ko'nikmalarni amaliy qo'llashni o'rgandilar.

Shuningdek, autentik materiallar bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi. Faoliyatlar davomida bolalar ma'lumotlarni taqqoslash, saralash va o'z fikrini asoslashga harakat qildilar. Bu esa ularning muloqot madaniyati va ijtimoiy faolligini oshirishga yordam beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, rivojlanish markazlarining o'zaro integratsiyasi va bog'liqligi tarbiyalanuvchilarning ijodkorlik ko'nikmasini yanada rivojlanishiga sabab bo'la oladi. Ushbu markazlarda autentik materiallar yordamida faoliyatni tashkil etish va olib borish esa ta'lim jarayo'nini samarali tashkil qilishga zamin yaratadi. Chunki, autentik materiallar bevosita real hayot bilan bog'liq bo'lib, ular ta'lim mazmunini ham boyitishga xizmat qiladi. Ta'lim mazmunini to'g'ri tanlash, uni autentik materiallar bilan boyitish, faoliyatga kreativ yondashish tanlangan maqsadga erishishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Gilmore A. Chet tilini o'qitishda autentik materiallar va autentiklik masalalari // Til o'qitish. – 2007. – 40-jild, 2-son. – b. 97–118.
2. Mishan F. Til o'rganish materiallariga autentiklikni joriy etish. – Bristol: Intellect Books nashriyoti, 2005. – 320 b.
3. Nunan D. Ikkinchi tilni o'qitish va o'rganish. – Boston: Heinle va Heinle nashriyoti, 1999. – 330 b.
4. Guariento V., Morley J. EFL sinflarida matn va topshiriq autentikligi // ELT Journal. – 2001. – 55-jild, 4-son. – B. 347–353.
5. Viddovson H.G. Til o'qitishning ayrim jihatlari. – Oksford: Oxford University Press, 1990. – 210 b.
6. Кричевская К. С. Аутентик материаллдан фойдаланишнинг педагогик асослари ва ularning xorijiy til ta'limidagi ahamiyati. – Moskva, 1996. – 145 b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARINI INNOVATSION O'TISH USULIYOTI

Ro'ziyeva Mohichehra Yoqubovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrası professori,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD).
@mail: moxichexra.ruziyeva1981@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang'ich sinif o'qish savodxonligi darslarini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati, ularning o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi, kommunikativ kompetensiyalari hamda fanga oid bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rnini yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan biri hisoblangan 7E modeli (Engage, Explore, Explain, Elaborate, Evaluate, Extend, Examine)ning mazmuni, tuzilishi va uni boshlang'ich ta'lim jarayonida qo'llash imkoniyatlari keng tahlil etilgan. Tadqiqotda mazkur modelning har bir bosqichi o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishini oshirish, mustaqil izlanish faoliyatini rag'batlantirish, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash hamda refleksiv fikrlashni shakllantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan. Maqolada innovatsion metodlar asosida tashkil etilgan o'qish savodxonligi darslari ta'lim samaradorligini oshirishi, o'quvchilarning faolligi va motivatsiyasini kuchaytirishi, shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv talablarini amalga oshirishga yordam berishi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'lim amaliyotida zamonaviy metodik yondashuvlarni takomillashtirish hamda o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, o'qish savodxonligi, innovatsion metodlar, interfaol ta'lim, 7E modeli, kompetensiyaviy yondashuv, mustaqil fikrlash, ijodiy faoliyat, pedagogik texnologiyalar, ta'lim samaradorligi.

Annotation

This article examines the theoretical and practical foundations of organizing literacy lessons in primary education through innovative pedagogical approaches. Particular attention is paid to the role of interactive teaching methods in developing students' independent thinking, creativity, communication skills, and subject-related competencies. The study highlights the educational potential of modern pedagogical technologies and analyzes the structure, content, and implementation mechanisms of the 7E instructional model (Engage, Explore, Explain, Elaborate, Evaluate, Extend, Examine) in primary school literacy instruction. The article demonstrates that each stage of the model contributes to increasing learners' motivation, encouraging inquiry-based learning, strengthening the connection between theory and practice, and fostering reflective thinking. The application of innovative methods in literacy education is shown to enhance students' active participation, improve learning outcomes, and support the formation of key competencies required in contemporary education. Furthermore, the research emphasizes the importance of learner-centered instruction and interactive classroom environments in achieving educational effectiveness. The findings indicate that the systematic use of the 7E model can significantly improve the quality of literacy instruction by promoting critical thinking, collaborative learning, and meaningful knowledge acquisition. The study offers methodological recommendations for teachers and contributes to the advancement of innovative educational practices in primary school settings.

Keywords: primary education, literacy instruction, innovative methods, interactive learning, 7E

model, competency-based approach, independent thinking, creative activity, pedagogical technologies, educational effectiveness.

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты организации уроков читательской грамотности в начальной школе на основе инновационных педагогических подходов. Особое внимание уделяется значению интерактивных методов обучения в развитии самостоятельного мышления учащихся, их творческих способностей, коммуникативных навыков и предметных компетенций.

[31.05.2026 18:58] Mohichehra Ro'ziyeva: Анализируются возможности применения современной педагогической технологии – модели 7Е (Engage, Explore, Explain, Elaborate, Evaluate, Extend, Examine) в процессе обучения младших школьников. Раскрываются содержание и функции каждого этапа модели, направленные на повышение познавательной активности учащихся, развитие исследовательских навыков, установление связи между теоретическими знаниями и практической деятельностью, а также формирование рефлексивного мышления. В статье обосновывается, что использование инновационных методов способствует повышению эффективности образовательного процесса, активизации учебной деятельности и усилению мотивации обучающихся. Подчеркивается значимость компетентностного подхода и создания образовательной среды, ориентированной на личностное развитие ребенка. Результаты исследования свидетельствуют о том, что систематическое применение модели 7Е способствует совершенствованию читательской грамотности, развитию критического мышления и формированию устойчивых учебных компетенций. Материалы статьи могут быть использованы педагогами начального образования при совершенствовании методики преподавания и внедрении современных образовательных технологий.

Ключевые слова: начальное образование, читательская грамотность, инновационные методы, интерактивное обучение, модель 7Е, компетентностный подход, самостоятельное мышление, творческая деятельность, педагогические технологии, эффективность обучения. Hozirgi globallashuv sharoitida jamiyatning intellektual va ma'naviy rivoji bevosita ta'lim sifatiga bog'liq. Zamonaviy ta'lim esa faqat bilim berish bilangina cheklanmay, shaxsning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodiy yondashuv, kommunikativ faoliyat hamda hayotiy kompetensiyalarini shakllantirishni ham nazarda tutadi. Bu esa ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvni joriy etishni taqozo etadi.

Ta'lim metodi yoki usuli o'qituvchi va o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi aniq maqsadga erishishiga qaratilgan birgalikdagi faoliyatlari bo'lib, u o'quv materialini nazariy va amaliy jihatdan o'zlashtirish yo'llarini anglatadi.

O'qitish metodlari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday kechishi, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish, qay tarzda olib borish kerakligini belgilab beradi. Bugungi kun o'qituvchisi har bir mashg'ulotga kirar ekan, har doim uning oldida darsni qanday tashkil etish kerak, qaysi didaktik materialdan qay tarzda foydalanish kerak, ushbu mavzuni o'tishdan qaysi metodlardan foydalanish samarali bo'ladi degan savol turadi.

Darsda ko'zda tutilgan ta'limiy-tarbiyaviy maqsadlarga erishishda o'qituvchining o'z mutaxassisligi doirasidagi chuqur bilimi, intellektual salohiyatining o'zi yetarli emas. O'qituvchi, shuningdek, o'z tajribasi, o'zgalar tajribasiga suyanagan holda dars o'tish metodlari ustida ham jiddiy bosh qotirishi kerak. Shu maqsadda bugungi kunda eng ommaviylashgan dars turlaridan biri - bu interaktiv metodlar asosida dars o'tishdir. Interaktiv metodlar o'quvchi va o'qituvchining birgalikdagi faoliyati bo'lib, asosan o'quvchilarni fikrlashga undaydi. Kerakli xulosalarga kelishni, ular o'zini tahlil

qilishni va amaliyotda qo'llashni o'rgatadi. Bu metodlar qo'llanganda o'qituvchining asosiy vazifasi bu - o'quvchilarga yo'l ko'rsatish, yo'nalish berish, eng to'g'ri xulosani aytishdan iborat.

Interaktiv usullar yana shunisi bilan ham ahamiyatli, o'qituvchi o'quvchining fikrini hech qachon keskin rad etmaydi, faqatgina vaqti bilan to'g'ri xulosani aytib o'tib ketadi. Natijada o'quvchi xatosini o'zi tushunib oladi. Bu esa ularda kuzatiladigan tushkunlikka tushish, fikrlashdan tormozlanish kabi holatlarning oldini oladi. Interaktiv metodlar o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro hurmatga asoslanadi. O'qituvchi qanday bo'lmasin o'quvchining fikrini tinglaydi va hurmat bilan qarashini bildiradi, shu bilan birga o'quvchilarni bir-birlarini tinglashga o'rgatadi. E'tirozlar, qo'shimchalar ham "hurmatli", "sizning fikringizga qo'shilgan holda", "bizning ham ayrim fikrlarimiz bor edi" kabi so'zlar orqali bildiriladi. Bunday tarzda tashkil etilgan darsda o'quvchi o'zini hurmat qilinayotganligini sezadi va bunday sharoitda hech qanday tayziqsiz erkin fikrlay boshlaydi va uni ochiq bayon eta oladi. Shunigdek, u boshqalarni ham hurmat qilishga o'rganadi.

Interaktiv metodlar o'quvchilarda doimiy faollikni ta'minlaydi.

Demak interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilar hozirjavoblikka o'rganadi, ularning lug'at boyligi ko'payadi, ilmiy-nazariy bilimi yanada mustahkamlanadi va darsga qiziqishini orttiradi va intilishga olib keladi. Hozirgi ta'lim jarayonida o'quvchilarni, talabalarni mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ta'lim tizimining eng muhim sifat ko'rsatkichlaridan biri bo'lib e'tirof etilmoqda.

O'quvchilarda fanga oid kompetensiyalarni shakllantirishda zamonaviy o'quv jarayonini tashkil etish 7E modeli orqali amalga oshiriladi. 7E modeli — bu o'qitish va o'rganish jarayonini ilg'or pedagogik texnologiyalar yordamida tashkil etishning samarali usulidir. Ushbu model o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishda izchil va tizimli yondashuvni taqdim etadi.

7E modeli asosida o'quv jarayonini tashkil etish orqali o'quvchilarda fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish va bilimlarni chuqurlashtirishga xizmat qiluvchi samarali metodlarni aniqlash turadi.

7E Modelining asosiy bosqichlari

- O'quvchini faollashtirish, mavzuga qiziqish uyg'otish;
- Tushuntirish (Explain);
- Baholash;
- Aloqa o'rnatish;
- Tadqiq;
- Elaboratsiya;
- Bilimlarni kengaytirish.

1. Engage (Jalb etish):

- O'quvchi e'tiborini jalb qilish, uning qiziqishini uyg'otish.
- O'quvchi faol ishtirok etishi uchun muammolar, savollar yoki real hayotdagi holatlar orqali motivatsiya yaratish.

Bu bosqichda o'quvchilar oldingi bilimlari, tajribalari va kutilgan natijalar bilan tanishtiriladi. O'quvchilarga ona tili mavzusiga oid qisqa hikoya yoki she'riy misolni taqdim etib "Bu qissada nimalar sodir bo'ladi?" yoki "She'rning qanday tuzilishi bor?" kabi savollar berib, ularni javob berishga undash mumkin. O'quvchilarga tanlangan she'rdan yoki qisqa hikoyadan bir qismni o'qib, so'ng ulardan bu parchadagi asosiy g'oya yoki muammolarni aniqlashlarini so'rab olinadi.

2. Explore (Kashf etish):

- O'quvchilarga mustaqil ishlash, tajribalar o'tkazish, ilmiy faoliyatda qatnashish imkoniyatini yaratish.

- O'quvchilarni amaliyotga yo'naltirish va nazariy bilimlarni to'g'ri tushunish uchun tajriba o'tkazish, masalalarni yechishga undash.

Bu bosqichda o'quvchilar o'zlari yangi bilimlarni kashf etadilar. O'quvchilarga kichik guruhlariga bo'lingan holda, o'rganilayotgan grammatika qoidalarini yoki nutqning o'ziga xos jihatlarini topish uchun mashq yoki topshiriqlar beriladi. O'quvchilarga gap tuzilishi yoki so'z turkumlari haqida topshiriq berib, ularni birgalikda tahlil qilishga undash zarur.

3. Explain (Tushuntirish):

- O'quvchilarning kashfiyotlari va faoliyatlarini umumlashtirish, tushuntirish.
- O'qituvchi tomonidan nazariy bilimlarni va amaliyotdagi tushunchalarni aniq va ravshan tushuntirish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarni o'z tushunchalarini shakllantirishga yordam berish va mustahkamlash lozim. O'qituvchi mavzuni to'liq tushuntirib, o'quvchilarga grammatika qoidalarini, so'z turkumlari yoki gap tuzilishi haqida nazariy ma'lumotlarni taqdim etadi.

O'qituvchi o'rganilayotgan grammatika qoidalarini (masalan, so'z turkumlarini) batafsil tushuntiradi va misollar orqali aniq ko'rsatmalar beradi.

4. Elaborate (Chuqurlashtirish):

- O'quvchilarga yangi bilimlarni kengaytirish va qo'llash imkoniyatini berish.
- O'quvchilarni turli vaziyatlarda o'rganilgan bilimlarni ishlatishga, boshqacha sharoitlarda qo'llashga undash.

Bu bosqichda o'quvchilar o'rganilgan konseptlarni chuqurlashtirib, kengroq kontekstda qo'llashadi. O'quvchilarga o'rganilgan grammatika qoidalarini yoki she'r tahlilini kengroq mavzularda qo'llashni so'rashi mumkin. Dars jarayonida o'quvchilarga turli adabiy asarlardan misollar berib, ularni o'rganilgan grammatika qoidalarini bilan tahlil qilishni taklif qilinishi mumkin. Yoki she'rning tuzilishini aniqlab, boshqa she'rlarda ham o'sha tuzilishlarni izlash mumkin.

5. Evaluate (Baholash):

- O'quvchilarning o'rganish jarayonini baholash, ularga o'z bilim va ko'nikmalarini qanday rivojlantirganini aniqlash.
- O'quvchilarning bilimini turli usullar orqali baholash (testlar, loyiha ishlar, guruh ishlar, o'z-o'zini baholash).

Bu bosqichda o'quvchilarning muvaffaqiyatlari va kamchiliklari ko'rsatiladi va ularga o'z o'rganish jarayonlarini tahlil qilish imkoniyati beriladi. O'quvchilarga test yoki so'rovnomalar berib, o'z bilimlarini qanday shakllantirishlari baholanadi.

6. Extend (Kengaytirish):

- O'quvchilarga o'rganilgan bilimlarni yangi sharoitlarda qo'llashni o'rgatish.
- O'quvchilarga o'rganilgan materialni turli mavzularda kengaytirish va ularga yangi vazifalar berish.

Bu bosqichda o'quvchilarga o'rganilgan bilimlarni yangi va kengroq kontekstda tatbiq etishga imkon beriladi. O'quvchilarga yangi adabiy asarlardan misollar keltirib, bu asarlarda o'rganilgan grammatika qoidalarini qo'llashni so'rashi mumkin. O'quvchilarga yangi bir mavzu haqida hikoya yozishni so'rashingiz mumkin, bunda ular o'rganilgan grammatika qoidalarini ishlatishlari kerak.

7. Examine (Tahlil qilish):

- O'quvchilarga o'rganilgan material va jarayonni tahlil qilish, ko'rib chiqish.
- O'quvchilarga o'z o'rganishlarini va natijalarini tahlil qilish, fikr-mulohaza bildirish va o'z-o'zini baholash imkonini berish.

Bu bosqichda o'quvchilar o'z bilimlarini va ko'nikmalarini baholab, ularni yanada rivojlantirish yo'llarini belgilashadi. O'quvchilarga o'z ishlanmalari yoki o'zlari yozgan matnlarni tahlil qilish va

o‘zlarining xatolarini topishga yordam beradi. O‘quvchilarga o‘z yozgan qisqa hikoyalarini yoki mashqlarini qayta ko‘rib chiqish va o‘z xatolarini aniqlashni so‘rashga imkon beradi. Shuningdek, ular o‘z ishlanmalarini baholab, yaxshilash uchun takliflarlarini so‘rash mumkin.

Bugungi o‘quvchi tabiatan tadqiqotchidir. Ular yangi tajribalarga chanqoq, qiziquvchan, tajriba o‘tkazish va mustaqil ravishda haqiqatni izlashga qiziqishadi.

Shunday ekan, maqsadlarga erishish uchun ta‘lim jarayoniga zamonaviy texnologiya va natijaga yo‘naltirilgan ta‘lim usullarini joriy etish zarur.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta‘limda zamonaviy axborot texnologiyalarni joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: Fan, 2007. –145 b.
2. Bozorova M.Q, Norpo‘latova. X.A, Olimov. Q.T. Ta‘limni faollashtiruvchi metodlar. O‘quv qo‘llanma. Termiz: 2011 yil.
3. Hamroyev A.R. Boshlang‘ich sinf ona tili ta‘limini ijodiy tashkil etish: ped.fanl.nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya.– Toshkent, 2005. – 151 b.
4. Yusupova Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili darslarida o‘quvchilar tafakkurini o‘stirishning ilmiy-metodik asoslari: ped. fanlari doktori... diss.. – T.: TAI, 2005.– 264 b.

XORAZMDA HAYKALTAROSHLIKNING PAYDO BO‘LISHI.

Sobirov Sobirjon Umrbekovich,

Xorazm Ma‘mun akademiyasi

Ijtimoiy-gumanitar fanlar bo‘limi

kichik ilmiy xodimi.

Matnazarov Atamurad Kutlimuratovich,

Xorazm viloyati PMM tasviriy san‘at

va chizmachilik fani metodisti.

Annotatsiya

Xorazmda haykaltaroshlik san‘ati qadimiy tarixga ega bo‘lib, uning shakllanishi va rivojlanishi hududning boy madaniy merosi bilan chambarchas bog‘liqdir. Arxeologik topilmalar, qadimgi qal‘alar va ibodatxonalarda uchraydigan haykallar Xorazmda tasviriy san‘atning yuksak darajada taraqqiy etganini ko‘rsatadi. Ushbu mavzuda Xorazm haykaltaroshligining paydo bo‘lish omillari, uning tarixiy bosqichlari hamda milliy madaniyatdagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Xorazm haykaltaroshligi , Qadimgi Xorazm san‘ati, Xorazm madaniyati, Arxeologik yodgorliklar, Tuproqqal‘a haykallari , Qadimgi haykallar, Amaliy san‘at, Loy va tosh haykallar, Sharq san‘ati.

Annotation

The art of sculpture in Khorezm has an ancient history and is closely connected with the rich cultural heritage of the region. Archaeological findings, ancient fortresses, and statues discovered in temples demonstrate the high level of development of fine arts in Khorezm. This topic explores the origins of Khorezm sculpture, the factors influencing its emergence, its historical stages of development, and its significance in national culture.

Keywords: Khorezm sculpture, Ancient Khorezm art, Origin of sculpture, Khorezm culture , Archaeological monuments, Ancient statues, Applied art, Clay and stone sculptures, Eastern art.

Аннотация:

Искусство скульптуры в Хорезме имеет древнюю историю и тесно связано с богатым культурным наследием региона. Археологические находки, древние крепости и статуи, обнаруженные в храмах, свидетельствуют о высоком уровне развития изобразительного искусства в Хорезме. В данной теме рассматриваются причины возникновения хорезмской скульптуры, этапы её исторического развития и её значение в национальной культуре.

Ключевые слова: Скульптура Хорезма, Древнее искусство Хорезма, Возникновение скульптуры, Культура Хорезма, Археологические памятники, Скульптуры Топрак-калы, Древние статуи, Прикладное искусство, Глиняные и каменные скульптуры, Восточное искусство.

Kirish

Haykaltaroshlik – tasviriy san’atning qadimiy turlaridan biri bo’lib, mahobatli va mayda plastika turlariga bo’linadi. Mazkur maqolada Xorazmda haykaltaroshlikning paydo bo’lishi, uning rivoji o’rni, mahobatli haykaltaroshlik san’at obidalarini haqida so’z yuritiladi.

Xorazm–Markaziy Osiyoning Turon pasttekisligida Amudaryo deltasida joylashgan qadimiy tarixiy o’lkadir. Mil. avv. I ming yillikning boshlariga kelib, Markaziy Osiyoning nisbatan rivojlangan xududlarida ilk davlat uyushmalari paydo bo’ldi. Mil. avv. IX–VIII asrlarga kelib, Baqtriya (Janubiy O’zbekiston, Janubiy Tojikiston, Shimoliy Afg’oniston) xududlarida harbiy ahamiyatga ega bo’lgan siyosiy birlashmalar tashkil topadi. O’sha davrda Marg’iyona va Sug’diyona qadimgi Baktriyaning ayrim qismlari bo’lganligi haqida ma’lumotlar bor. Baqtriya Sharqdagi eng muhim harbiy va iqtisodiy markazlardan biri bo’lib, aholining, qudratli shaharlar va qal’alarning ko’pligi, tabiiy xom ashyoga boyligi, muhim markaziy savdo yo’llari chorraxasida joylashganligi, hunarmandchilikning ravnaqi shundan dalolat beradi. Mil. avv. VIII–VI asrlarda Amudaryoning o’rta oqimi qismidan Orolga yaqin bo’lgan yerlarda (Shimoliy g’arbiy O’zbekiston, Shimoliy g’arbiy Turkmaniston) xududlarida Xorazm nomi bilan ataluvchi davlat vujudga kelgan. Baqtriya va Xorazm davlatining xududiy chegaralari o’rta Amudaryo oqimidagi yerlar orqali o’tgan.

Xorazm qadimdan haykaltaroshlik taraqqiy etgan hududlardan biri hisoblanadi. Xorazmda dastlabki haykaltaroshlik namunalari Joytun manzilgozidan topilgan va neolit davriga oid bo’lib, matriarxat tuzumi bilan bog’liq. Bu yerda haykaltaroshlikning shakllanishi va rivojida dastlabki diniy e’tiqodlarning ta’siri ham kuchli bo’lgan.

Joytunliklar kulolchilik buyumlarini qo’lda yasaganlar va geometrik naqshlar bilan bezaganlar. Ilk Joytun madaniyatida bezakli sopol idishlar kam uchraydi. Bezakli idishlar ko’proq qizil rang bilan ishlangan. Ilk Joytun sopol idishlarida to’lqinsimon chiziqlar uchrasa, so’nggi Joytun sopol idishlarida to’rsimon chiziqlar asosiy o’rinni egallaydi. Bu yerdan hayvon va odam gavdasi tasvirlangan haykalchalar, munchiq, shaxmat donalari topilgan. Haykalchalardan ko’proq echki, qo’y haykallari uchraydi. Haykalchalar urug’ning sig’inadigan buyumi deb taxmin qilinadi.

Qadimgi Xorazmda haykallar mis, bronza va oltindan – quyma, sopol dan terrakota, gipsdan va toshdan yo’nib ishlangan.

Xorazmda mil.avv. IV asrdan – milodiy IV asrgacha terrakotalar – sopol va ganchdan mayda haykalchalar yasash keng taraqqiy etgan. Bu S.P.Tolstovning tadqiqotlarida o’z aksini topgan. Qadimgi haykaltaroshlik diniy e’tiqodlar bilan bog’liq bo’lib, asosan ayol xudolarning haykalchalari topilgan. Bunda suv va hosildorlik xudosi – Anaxita alohida o’rin tutadi. Keyingi

arxeologik tadqiqotlar jarayonida Katqal’a va Xumbuztepadan ham

Anaxita haykalchalari topilgan.

1-rasm. Bosh tasviri. Qo'yqirilgan qal'a. Mil.avv. IV-IIasrlar.

Hozirgi Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumanidagi Tuproqqal'a saroyi qadimgi Xorazm mahobatli haykaltaroshligining naqadar taraqqiy etganligini ko'rsatib turibdi. Bundan tashqari Qal'aliqir, Jonbosqal'a, Sulton Uvays bobo yodgorliklaridan mahobatli haykaltaroshlik namunalari topilgan.

Xorazmda haykaltaroshlikning vujudga kelishi haqida turlicha qarashlar mavjud. Akademik A.A.Hakimov yozishicha, qadimgi Xorazm madaniyati sak-massagetlar zaminida shakllanib, qadimiy Eron va qisman yunon ta'sirida uyg'unlashgan, xorazmliklar o'ziga xos xususiyatlardan iborat madaniyatga ega bo'lgan, shuningdek, Xorazm vohasi haykaltaroshlari, rassomlari va naqqoshlari jahon san'ati xazinasiga katta hissa qo'shganlar. [Hakimov: 279-283]

Shuningdek, zardushtiylik dini bilan bog'liq ko'plab haykal shaklidagi ostadonlar (suyakdonlar) topilgan bo'lib, hozirda O'zbekiston tarixi davlat muzeyi, I.Saviskiy nomidagi Nukus davlat san'at muzeyida saqlanmoqda.

2-rasm. Gopatshoh va ot tavsiri. Xorazm. Mil.avv. IV-IIasrlar

Ko'hna Tuproqqal'a shahri xarobalaridan qadimiy Xorazm hukmdorlari saroyida so'ngi antik davr haykaltaroshlik namunalari topilgan (II asr). U Xolchayondagi hukmdorlar sulolasini ko'klarga ko'tarish bilan bog'liq bo'lib, loydan yasalgan va usti bo'yalgan, biroq bu yerda boshqacha uslub qo'llanilgan. Haykal qoldiqlarining uzuq-yuluqligi dastlabki tuzumlar

tematikasi haqida umumiy tasavvur hosil qilishgagina imkon beradi – ularning orasida havoda muallaq turgan ikkita ma'buda o'rtasida o'tirgan shohning gavdasi, raqqos va raqqosalar bor. Figuralarning ko'pchiligi gorelefli bo'lib, devorlar yuzasida joylashtirilgan. Biroq, "Shohlar zali"dagi Xorazm hukmdorlari va ularning xotinlari jimjimador to'siqli alohida tokchalardan o'rin olgan. "Avesto" Sharqiy Eron va Markaziy Osiyoda istiqomat qiluvchi qadimiy qabilalarning ijtimoiy tuzumi, diniy qarashlari xamda jamiyatda ro'y berayotgan tabaqalanish haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Xorazm hukmdorlari o'zlarini Xorazmshoh unvoni bilan atashgan. Xorazm davlatiga afsonaviy podsho Siyovush asos solgan, u asos solgan sulola eramizning 305 yilgacha o'lkada xukumronlik qilgan. Er. av II asrda Xorazmda ilk bor mis va kumush tangalar zarb qilingan, Xorazm tangalarini old tomonida hukumdorning siymosi tasvirlangan. Tangalardagi hukumdorning toji kiyik shohlariga o'xshash bo'lib, tanganing ters tomonida esa suvoriyning tasviri, tevaragida Xorazm yozuvidagi bitiklar bor. Ba'zi bir tadqiqotchilar Abu Rayxon Beruniyning ma'lumotlariga asoslanib, tangada tasvirlangan siymo Xorazmshohlar sulolasining asoschisi suvoriy tangri "Siyovush" desa, boshqalar bu tasvirda podsho–tangri berilgan deydilar. Tasviriy san'at namunalari aks qilgan tangalar hozirgi kunlarga jahon muzeylari ekspozitsiyalarini bezab turibdi. Suvoriy tasviri tamg'a bilan bir qatorda yetti asr mobaynida, ya'ni Xorazm tangasi zarb qilinishitugaguniga qadar saqlanib qolgan, faqat tanganing old tasvirining shakli–shamoiili o'zgarib turgan. O'zbekiston xududlaridagi eng qadimgi davlatlarxaqida zardushtiylarning muqaddas diniy kitobi "Avesto", Ahamoniylarning mixxat yozuvlari (Bexistun, Naqshi Rostam, Suza, Persepol) ma'lumotlar beradi. Qadimgi yunonlar. Bu mamlakatni "Xorazmiya" ("Xuruzmiya") deb ataganlar. Mixxat yozuvida "Uvarezmiya", "Zend-Avesto" da

ayrizau” yoki “Xvarizem” deb yozilgan: arablar “Xorarezm” (Xuvorezm) deb atganlar. Xitoy manblarida esa “Xoli-sh-mi-kich” deb berilgan.

Xorazmdagi ossuariy xaykallari o’sha davrga xos kichik plastika yodgorliklari guruhini tashkil qiladi. Ossuariylarning yuqori qismi yoki ularning qopqoqlarida ko’pincha odam figurasi tasvirlangan. Ba’zida bu ossuariy ustida o’tirgan Xorazm ma’budasi tasviri bo’lib, uning figurasini uzun ko’ylakda, keng va chiroyli bo’lmagan yuzi umumlashgan holatda tasvirlangan. Bu hissiyotsiz ma’buda. Erkaklar tasviri esa umuman boshqacha. Ularning yuzi hech bir-birini takrorlamagan, yuz shakli, soqolmo’ylovi va bosh kiyimi bilan ajralib turgan. Masalan, Qo’yqirilgan-qal’adan topilgan ossuariy tepasida boshiga uchli shapka va egniga tor chakmon kiygan, chordana qurib o’tirgan ozg’in xorazmlik tasvirlangan. Uning ingichka yuzi shunchalik yagonaki, u portret sifatida qabul qilinmasa ham, har holda boshqalardan ajralib turadi.

Qo’yqirilgan qal’ani arxeologik o’rganish natijasida undan juda ko’p qadimgi Xorazm madaniyatining namunalari topilgan. Jumladan, qadimgi xorazmlik erkak kishining yuz qiyofasi real ko’rinishda aks etgan portreti va yirik holda toshdan yasalgan bosh haykalining topilishi katta ahamiyatga ega bo’lgan. Shuningdek, bu yerdan ko’plab bezakli ostadonlar topilgan.

Keyingi yillarda Xorazm Ma’mun akademiyasi va Urganch davlat universiteti olimlari bir qator arxeologik yodgorliklarda arxeologik qazuv va kuzatuv ishlarini olib bordilar. Jumladan, Xorazm Ma’mun akademiyasi arxeologik guruhi t.f.n. S.R.Baratov boshchiligidagi Hazorasp tumanidagi Xumbuztepa yodgorligida arxeologik tadqiqotlar jarayonida ko’plab tasviriy san’at namunalari, shuningdek bir qator terrakotalar ham topildi. Bu haykalchalar asosan hayvon shakllaridan iborat bo’lib, ayrim hollarda xudo va odam tasvirlari ham mavjud.

Haykaltaroshlik namunalari yoshlarimizni vatanparvarlik, do’slik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi, tariximizni chuqurroq bilishga ishtiyoq uyg’otadi, sayyohlarni yurtimizga qiziqishini yana-da orttiradi.

Adabiyotlar:

1. Vorobyeva M.G. Xorezmskiye terrakoti // *Kultura i iskusstvo drevnogo Xorezma*. – M.: Nauka, 1981. – S. 184-194.
2. Toprak-kala. Dvrores // *TXAEE*. XIV. – M.: Nauka, 1984. 307 s.
3. Xakimov A.A. *Kultura Xorezma doislamskogo perioda // Xorezm v istorii gosudarstvennosti Uzbekistana*. – T., 2013.
4. Xorazm Ma’mun akademiyasi arxivi. 2015-2019 yillar ilmiy hisoboti.
5. Yagodin V., Betss A. Xorazm noma’lum hukmdorlarining suratlari // *Fan va turmush*. – T., 2008. 3-4-5. – 110-117.

UDC 373.3.016:51

Хоразмшоҳ Азкарджувар тангаси. VIII аср
Coin of Khorezm King Azkardjuvar. 8th century A. D.

BOSHLANG’ICH TA’LIMNING I-II SINFLARIDA MAQOL VA TOPISHMOQ JANRLARINI O’RGATISH USULLARI

Sariev San’atjon – UrDU professori, DSc.

Maqol va topishmoqlar xalq tajribasining ko’p asrlik kuzatishlarining yakuni sifatida yuzaga kelgan. Ularning yuzaga kelishidagi asosiy omillari, ularning vazifalari bir-biridan farq qiladi. Ammo topishmoqlarning anchasi maqol, maqollarning ko’pi topishmoq degan fikrlar borki, bu darajada umumlashtirishga yetarli darajada asos yo’q. Shuning uchun ham xalq orasida bir-biriga aynan

o'xshash maqol yoki topishmoqlar miqdorni qancha ekanligini aniqlash uchun tadqiqot olib borish zarur.

E'tirof qilish kerakki, ayrim maqollar ayni paytda topishmoq tarzida ham ishlatiladi:

Hamma to'n tikaman, o'zim yalang'och.

Ushbu iborani topishmoq tarzida qaralsa ignani jumboqlash ko'zga tashlanadi. Iboraga ma'joriy nuqtai nazardan qaralsa, maqol janriga man'sub bo'lib chiqadi.

O'zbek xalq topishmoqlarida maqolning topishmoq, topishmoqning maqol o'rnida kelishi juda kam uchraydigan hodisadir. Yuqorida keltirilgan misolning umumiy soni maqol va topishmoqlarning umumiy soniga nisbatan shunchalik ozki, ularni ayrim hodisalar deyishga to'g'ri keladi. Demak, ko'pchilik topishmoqlar ayni zamonda maqol va topishmoq bo'lmasdan, balki ularning ayrimlarigina shunday xususiyatga egadir. Shu sababli maqol va topishmoqlarni o'quvchilarga o'rgatganda bunday nozik jihatlarga alohida e'tibor berish kerak.

Maqollar va topishmoqlarni boshlang'ich sinflarda o'rgatish usullari xususida tadqiqotlar juda kam. Bu sohada B.To'xliiev, T.Ziyodova, S.Ro'zimboev, D.Rahimboeva, G.Ro'zieva, Z.Qoraev va boshqalarning ayrim ishlari e'lon qilingan¹.

Maqol va topishmoqlar bolalarning eng sevimli janrlaridan hisoblanadi. Shu sababli boshlang'ich sinflarning barcha bosqichlaridagi "Ona tili" va "O'qish kitobi" darsliklarida ularga keng o'rin ajratilgan. Masalan, 1-sinfning "O'qish kitobi"da 22 ta maqol va 42 ta topishmoq berilgan. Ona tili darsligidan esa 3 maqol, 12 ta topishmoq o'rin olgan. 2-4-sinflar darsliklarida ham bu janrlarga keng o'rin ajratilgan.

Maqol va topishmoqlar shaklan bir-biriga o'xshash keladi. Bu hamqda yuqorida ham aytib o'tdik. Ana shu holatdan kelib chiqqan holda bolalarga bu ikki janrning o'xshash va farqli tomonlarini yaxshilab tushuntirish kerak bo'ladi.

Maqol bilan topishmoqning eng asosiy farqi ularning mazmuni bilan bog'lanadi. Maqolada hukm-xulosa ifodalansa, topishmoqda biror bir narsaning mohiyati jumboqlanadi. Buni tushuntirish uchun bolalarga maqollardan va topishmoqlardan namunalar keltiriladi. Darsliklarda maqollar va topishmoqlarni joylashtirishda tasodifiylik yo'q. Bu janrlarning har biri kitoblardagi mavzular xarakteriga mos ravishda tanlangan. Bu tamoyil kitobdagi turli badiiy matnlar mazmunini ochishda katta yordam beradi. Masalan, 2-sinfning "O'qish kitobi"da Toshkent metrosi haqida matn berilib, undan keyin metro haqida jumboqlangan topishmoq berilgan.

Yo'lga qo'yilgan narvon,

Undan o'tar uy-karvon,

O'z navbatida ushbu kitobning debochasida quyidagi maqollar berilgan:

Bulbul chamanni sevar,

Odam –vatanni.

Vatan –ona,

Ostonasi oltin.

Ushbu maqollardan so'ng Ona Vatan haqida ma'lumot beruvchi matnlar, she'rlar tizimi davom ettirilgan. O'zbekiston va uning poytaxti Toshkent haqida turli lavhalar keltirilgan. O'z navbatida topishmoqlardan namunalar ham ilova qilingan. Yuqorida keltirganimiz metro haqidagi topishmoq darslikning o'sha joyida tasodifan keltirilmagan. Chunki uning javobi metro va uning poezdi bo'lib, bu narsa mamlakatimizda faqat Toshkent shahridagina mavjud.

¹ Тўхлиев Б. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. –Т.: ТДПУ нашриёти, 2008; Зиёдова Т. Тилсим топишмоқлар нутқий фаолиятни шакллантириш омили. (Она тили ўқитувчилари учун методик қўлланма). –Т.: "Ўқитувчи", 1998; С.Рўзимбоев ва Д.Раҳимбоева мақол, матал ва уларнинг ўзаро фарқлари. // Маърифат ёғдуси". –Урганч, 1998, №2. –Б.39-43; Рўзимбоев. Туркий халқлар топишмоқлари типологияси. // Сайланма. –Урганч, "Хоразм", 2012. –Б.77-102; Д.Рўзиева ва З.Қораев. Фольклордан фойдаланиш. // Бошланғич таълим. 2009, №3. –Б.6.

Darslikdagi mana shu tamoyildan kelib chiqib, o'qituvchi Ona Vatan haqida tushuncha berar ekan, albatta uni tushuntirishda o'rni bilan maqol va topishmoqlarga murojaat qilsa, ularni bir-biriga qiyoslab, o'quvchilar oldiga savollar qo'ysa, mamlakatimiz va poytaxtimiz haqida o'quvchilarda to'la tasavvur hosil bo'ladi.

Maqollarni aytish jarayonida Ona Vatanning muqaddasligi haqida bildirilgan hukm va xulosalar ularning yodida mustahkam saqlanib qoladi.

Topishmoqni yechish jarayonida esa ular metroning mohiyatini anglab yetadilar. Shu tariqa Toshkent haqidagi tasavvurlari yanada kengayadi.

Boshlang'ich sinf darsliklarida har bir bo'lim bilan aloqador mavzular orasida maqol va topishmoqlardan namunalar berish asosiy tamoyil qilib olingan.

2-sinfning o'qish kitobi"dagi "Oltin kuz-hosiling yuz" bo'limida ham kuz bilan bog'liq qator she'rlar, lavhalar orasida kuz va unga aloqador mavzudagi bir qancha maqol va topishmoqlar berilgan. Masalan:

*Yer haydasang kuz hayda,
Kuz haydamasang yuz hayda.*

Maqol debocha sifatida olinib, undan keyin "Kuz", "Kuz tabiati" kabi lavhalar, "Olma", "Gilos" kabi she'rlar keltirilgan. Keyin esa quyidagi topishmoqlar keltirilgan:

*Qavat-qavat ko'ylagi bor,
Tugmasi yo'q.
Ko'k beqasam to'nim bor,
Chetim baxmal, lolazor,
Mazam shirin, go'yo qand.
Meni yegan topmas dard.*

Demak, ushbu bo'limda ham kuz faslining asl mohiyatini ochib berishda maqol va topishmoqlar yordamchi vositalar sifatida tanlangan.

Bu keltirilgan yuqoridagi maqol, kuzgi dehqonchilik ishlarini ertaroq saranjomlashtirishga da'vat etuvchi hukm-xulosa bo'lib, mehnat qilish mo'l-ko'lchilikning asosidir degan masala atrofida mujassamlashadi.

Topishmoqlar esa kuz ne'matlari bo'lmish karam va tarvuzlarni esga soladi. Ushbu topishmoq va maqollarni muallim muayyan maqsadga bo'ysundirgan holda o'quvchilarga qiyosiy usulda tushuntirishi kerak.

Avvalo maqol mazmunidan kelib chiqib, kuzda hosilning yig'ilishi, o'z navbatida yangi hosilga tayyorgarlik ko'rilishi haqida tushuntirish berish zarur.

Topishmoqlar ham bevosita kuz fasli bilan aloqador bo'lib, ular mazkur faslda yetilib pishadigan ne'matlar ekanligi haqida so'z yuritilib, maqol va topishmoqlardagi asosiy mavzu mehnat va undan kelib chiqadigan ne'matlar ekanligini uyg'unlashtirish lozim. Bu tahlil ham qator savollar orqali amalga oshirilsa, yanada ish maromiga yetadi.

O'qituvchi dars davomida maqol va topshiriqlarga oid bir qancha namunalarni yozib kelgan bo'lsa, ish yanada ijobiy hal bo'ladi.

"O'qish kitobi"ning navbatdagi maktab va kitobga bag'ishlangan bobida ham maqol va topishmoqlar materiallarga uyg'un holda berilgan:

*Maktab-muqaddas dargoh.
Kitob-hazina,
Bilim-boylik,
Bilimdan ortiq boylik yo'q.*

Xuddi ushbu tushunchalarga mos bir qator topishmoqlar ham bo'limdan o'rin olgan:

*O'zi bir kichkina narsa,
Kerak bo'lar har darsda.
Chizib qo'ysang noto'g'ri
Yo'q qiladi bir pasda,
Sirti tayoq,
Ichi bo'yoq.*

O'quv qurollaridan bo'lgan o'chirg'ich va qalamning jumboqqa aylangani-ushbu topishmoqlar bo'limidagi asosiy maqsadni o'quvchilarga yetkazishda katta ahamiyatga ega. Buning sababi shuki, maktab va kitobni maqollar ulug'lab hukm-xulosa yasasa, topishmoqlar maktab va bilim olishda asosiy vositalar bo'lgan o'chirg'ich va qalamni o'ziga xos jumboqlashtirib, o'quvchilarning xotirasiga muhrlab qo'yadi. Shu boisdan o'qituvchi ushbu janrlardagi asosiy xususiyatlarga e'tiborni qaratib, mavzularni tushuntirishda ulardan unumli foydalanishi lozim.

METHODOLOGICAL BASIS FOR USING AUDIO MATERIALS IN TEACHING GEOMETRY IN PRIMARY SCHOOLS

Davlatova Munisa Aminovna

munisadavlatova275@gmail.com

**Lecturer of the Department of Primary Education,
Chirchik State Pedagogical University,
Chirchik, Uzbekistan**

Abstract

This article analyzes the role of audio materials in teaching geometry within the primary school mathematics curriculum. It explores how the integration of auditory tools alongside visual aids can enhance students' spatial imagination. The author proposes practical methods, such as "audio-construction" and "talking shapes," to improve the retention of geometric concepts and foster a more engaging learning environment for young learners.

Annotation

The article analyzes the role of audio materials in teaching the geometry section in primary school mathematics lessons. Practical recommendations are given on developing students' spatial imagination through audio tools.

Keywords: Geometry, audio materials, primary education, spatial imagination, innovative methodology, ICT.

In the modern educational landscape, the integration of Information and Communication Technologies (ICT) is a key factor in increasing student engagement and improving the quality of education. Traditionally, teaching geometry in primary school relies heavily on visual perception. However, according to Howard Gardner's theory of multiple intelligences, students perceive information through various channels, including auditory ones[3]. Research suggests that a multi-sensory approach can significantly expand a child's spatial imagination and increase information retention by up to 45%.[5]

As noted by the Uzbek scientist M.E. Jumayev, the primary goal of teaching geometry is to develop students' ability to analyze the properties of shapes and their spatial relationships[1]. One effective technique to achieve this is the "Audio-Construction" method. In this approach, the teacher provides an auditory description of a shape's properties (e.g., "I have four equal sides and four right angles. Who am I?") without showing it initially. This exercise, supported by the pedagogical theories of N.N. Azizkhojayeva, develops focused listening skills and logical reasoning[2].

Furthermore, following the learning trajectories proposed by D.H. Clements, using "Talking Shapes" helps young learners build a cognitive connection with abstract concepts[4]. Using rhythmic or musical audio clips to explain geometric formulas helps reduce "visual fatigue" and caters to auditory learners, making the learning environment more inclusive and engaging.

In conclusion, utilizing audio materials in geometry lessons not only makes the subject more interactive but also builds a solid foundation for future studies in three-dimensional geometry. Such innovative approaches are essential for developing the creative and analytical potential of 21st-century pupils.

Implementation Methods and Practical Application

To maximize the effectiveness of geometry lessons, we propose the following systematic integration of audio materials:

1. "Talking Shapes" (Audio-personification): This method involves the use of short audio clips where geometric figures (square, triangle, circle) describe their properties in the first person. For instance, an audio track might state: *"I am a square. I have four equal sides and four right angles."* This personification helps young learners create a stable mental image of abstract figures, turning passive observation into active listening and cognitive association.
2. Audio-Dictations (Spatial Construction): This technique focuses on providing pupils with step-by-step auditory instructions for drawing specific shapes or complex figures. For example: *"Draw a straight horizontal line of 5 cm, then at its right end, draw a line upwards at a 90-degree angle."* This exercise directly enhances concentration, fine motor skills, and the ability to translate verbal information into spatial representations, which is a crucial skill for future architectural or engineering thinking.
3. Musical Algorithms (Rhythmic Mnemonics): To assist in memorizing geometric formulas and rules, rhythmic or musical audio texts are utilized. Setting a rule like the perimeter of a rectangle to a specific beat or melody makes the learning process more dynamic. This auditory reinforcement reduces the cognitive load required for rote memorization and ensures that the information is stored in long-term memory through emotional and rhythmic engagement.

1. "Talking Shapes" (Audio-personification): Following the learning trajectories proposed by D.H. Clements, this method involves the use of short audio clips where geometric figures describe their properties in the first person.

Example 1 (The Square): "I am a Square. I have four equal sides and four right angles. I am as sturdy as a window!"

Example 2 (The Triangle): "I am a Triangle. I have three sharp corners and three sides. Think of a slice of pizza – that's me!"

Example 3 (The Circle): "I am a Circle. I have no corners at all. I just roll like a bicycle wheel!"

2. Audio-Dictations (Spatial Construction): This technique, supported by the pedagogical theories of N.N. Azizkhojayeva, focuses on providing pupils with auditory instructions for drawing shapes.

Example 1: "Draw a large circle. Now, place a small square inside that circle."

Example 2: "Draw a horizontal line. On top of this line, build a triangle so it looks like a roof of a house."

Example 3: "Draw a rectangle. Divide it into two equal squares by drawing one vertical line in the middle."

3. Musical Algorithms (Rhythmic Mnemonics): Setting geometric rules to a beat reduces cognitive load.

Example 1: Perimeter Song: "Add up all the sides, don't leave one behind, that's the Perimeter you're going to find!"

Example 2: Angle Rap: "90 degrees is Right and straight, like a corner of a book, it looks just great!"

Example 3: Area Chant: "Length times Width, it's a simple race, that's how we measure the inner space!"

Results and Conclusion

The practical application of these audio materials in geometry lessons yields significant educational benefits. First, it effectively prevents "**visual fatigue**" — a common issue in modern classrooms where pupils are constantly exposed to screens and static diagrams. By shifting part of the cognitive load to the auditory channel, teachers can maintain a high level of engagement throughout the lesson. Second, this methodology stimulates the student's **inner spatial imagination** (virtual spatial visualization). Since pupils must often visualize a shape before seeing or drawing it, their mental modeling capabilities are strengthened. Consequently, this approach leads to a more robust formation of geometric literacy and logical thinking compared to traditional, purely visual methods. In conclusion, the integration of audio materials is not merely an auxiliary tool but a vital innovation that fosters a deeper, multi-dimensional understanding of geometry in the 21st-century primary classroom.

References

1. Jumayev M.E. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (Методика преподавания математики в начальных классах). – Toshkent: "O'qituvchi", 2005. – 236 b.
2. Azizkhojayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. (Педагогические технологии и педагогическое мастерство). – Toshkent: TDPU, 2006. – 160 b
3. Gardner H. Multiple Intelligences: New Horizons in Theory and Practice. – New York: Basic Books, 2006. – 320 p.
4. Clements D. H., Sarama J. Learning and Teaching Early Math: The Learning Trajectories Approach. – Routledge, 2009. – 344 p.
5. Pashler H., McDaniel M., Rohrer D., Bjork R. Learning Styles: Concepts and Evidence // Psychological Science in the Public Interest. – 2008. – Vol. 9, No. 3. – P. 105-119.

TEXNOLOGIYA TA'LIMIDA BIOINSPIRATSION MODELLASHTIRISH ASOSIDA INTEGRATSIYALASHGAN RAQAMLI TA'LIM METODIKASI

Kenjayev Sherzod Mammatjumayevich
Urganch davlat pedagogika
instituti muSETODstaqil tadqiqotchisi,
e-mail: kenjayevsherzod2022@gmail.com,

Annotatsiya

Mazkur maqolada texnologiya ta'limida bioinspiratsion modellashtirish asosida integratsiyalashgan raqamli ta'lim metodikasining pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda biologik tizimlardan ilhomlangan texnologik modellarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish hamda raqamli vositalar orqali talabalarning texnologik tafakkuri, kreativligi va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari ushbu metodikaning ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: bioinspiratsion modellashtirish, raqamli pedagogika, texnologiya ta'limi, integratsiyalashgan ta'lim, texnologik tafakkur, kreativ kompetensiya, STEAM ta'lim, innovatsion metodika.

Аннотация

В данной статье рассматриваются педагогические возможности интегрированной цифровой образовательной методики, основанной на биоинспирированном моделировании в технологическом образовании. В исследовании анализируются вопросы внедрения технологических моделей, вдохновленных биологическими системами, в образовательный процесс, а также развития технологического мышления, креативности и практических навыков обучающихся с помощью цифровых средств. Результаты исследования показывают значимость данной методики в повышении эффективности образования.

Ключевые слова: биоинспирированное моделирование, цифровая педагогика, технологическое образование, интегрированное обучение, технологическое мышление, креативная компетентность, STEAM-образование, инновационная методика.

Abstract

This article highlights the pedagogical possibilities of an integrated digital education methodology based on bioinspired modeling in technology education. The study analyzes the implementation of technological models inspired by biological systems into the educational process, as well as the development of students' technological thinking, creativity, and practical skills through digital tools. The research results demonstrate the importance of this methodology in improving the effectiveness of education.

Keywords: bioinspired modeling, digital pedagogy, technology education, integrated learning, technological thinking, creative competence, STEAM education, innovative methodology.

Kirish. Globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Zamonaviy jamiyatda innovatsion fikrlashga ega, muammolarni kreativ hal qila oladigan hamda raqamli texnologiyalar bilan ishlash kompetensiyalariga ega mutaxassislarni tayyorlash muhim vazifalardan biriga aylandi. Shu sababli texnologiya ta'limi mazmunini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi.

Texnologiya ta'limi o'quvchilarda texnik tafakkur, konstruktorlik qobiliyati, amaliy ko'nikmalar va innovatsion yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq an'anaviy ta'lim metodlari ko'pincha nazariy bilimlarni yetkazishga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilarning kreativ fikrlashi va muammoli vaziyatlarni hal qilish kompetensiyalarini to'liq rivojlantirish imkonini bermaydi. Shu jihatdan bioinspiratsion modellashtirish yondashuvi texnologiya ta'limida samarali innovatsion metodlardan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bioinspiratsion modellashtirish – tabiatdagi biologik tizimlar, organizmlar va jarayonlarning tuzilishi hamda funksional xususiyatlarini o'rganish asosida yangi texnologik yechimlar yaratishga yo'naltirilgan ilmiy-amaliy yondashuvdir. Ushbu metod biomimetika, bionika va muhandislik dizayni sohalari bilan uzviy bog'liq bo'lib, bugungi kunda robototexnika, arxitektura, energetika, aerodinamika va sun'iy intellekt tizimlarida keng qo'llanilmoqda.

Ta'lim tizimida bioinspiratsion modellashtirishdan foydalanish o'quvchilarda kuzatuvchanlik, analitik fikrlash, tizimli tahlil va kreativ loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirish imkonini beradi. Ayniqsa, raqamli pedagogika vositalari bilan integratsiyalashgan holda qo'llanilganda ushbu metodikaning samaradorligi yanada oshadi. Virtual laboratoriyalar, 3D modellashtirish platformalari, sun'iy intellekt texnologiyalari va multimedia vositalari o'quv jarayonining interaktivligini kuchaytiradi hamda murakkab texnologik jarayonlarni vizual tarzda tushuntirish imkonini yaratadi.

Shu nuqtai nazardan, texnologiya ta'limida bioinspiratsion modellashtirish asosida integratsiyalashgan raqamli ta'lim metodikasini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim ilmiy-pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil, modellash, eksperimental sinov, diagnostika va statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot texnologiya ta'limi yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar hamda umumta'lim maktablarining texnologiya fani o'qituvchilari ishtirokida olib borildi.

Eksperimental mashg'ulotlar quyidagi bosqichlarda tashkil etildi:

1-bosqich. Diagnostik tahlil. Talabalarning texnologik tafakkuri, kreativ kompetensiyalari va raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalari diagnostika qilindi. Dastlabki natijalar an'anaviy metodlar asosida ta'lim olayotgan talabalar faoliyatida amaliy loyihalash va innovatsion fikrlash ko'rsatkichlari yetarli darajada shakllanmaganligini ko'rsatdi.

2-bosqich. Integratsiyalashgan metodikani ishlab chiqish. Bioinspiratsion modellash asosida integratsiyalashgan raqamli ta'lim metodikasi ishlab chiqildi. Ushbu metodika quyidagi tamoyillarga asoslandi:

- fanlararo integratsiya;
- muammoli ta'lim;
- STEAM yondashuvi;
- loyihaviy faoliyat;
- raqamli pedagogika;
- kreativ fikrlashni rivojlantirish.

3-bosqich. Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish. Mashg'ulotlarda quyidagi raqamli vositalardan foydalanildi:

- Tinkercad va SketchUp dasturlari;
- virtual laboratoriyalar;
- sun'iy intellekt platformalari;
- interaktiv multimedia vositalari;
- onlayn hamkorlik platformalari.

Talabalarga biologik obyektlarni kuzatish va ular asosida texnologik modellar yaratish topshiriqlari berildi. Jumladan:

- qush qanotlari asosida aerodinamik konstruksiyalar;
- baliq harakatidan ilhomlangan robot modellar;
- asalari uyasi shaklidan foydalanilgan mustahkam geometrik konstruksiyalar;
- lotus bargi effektiga asoslangan suv o'tkazmaydigan material modellarini ishlab chiqish

vazifalari bajarildi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari bioinspiratsion modellash asosida tashkil etilgan integratsiyalashgan raqamli ta'lim metodikasi yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi.

Eksperimental guruhlarda:

- texnologik tafakkur darajasi oshdi;
- kreativ yondashuv rivojlandi;
- muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalari shakllandi;
- raqamli texnologiyalar bilan ishlash kompetensiyalari mustahkamlandi;
- jamoaviy loyiha faoliyatiga qiziqish ortdi.

Mashg'ulotlar davomida o'quvchilar biologik obyektlarning tuzilishini kuzatish orqali texnologik yechimlarni ishlab chiqishga harakat qildilar. Masalan, qush qanotlari aerodinamikasini o'rganish asosida dron modeli yaratildi. Asalari uyasi geometriyasi asosida esa mustahkam va yengil konstruksiyalar loyihalashtirildi.

Raqamli vositalarning qo'llanilishi biologik jarayonlarni vizual modellashtirish imkonini yaratdi. Virtual laboratoriyalar va 3D platformalar yordamida talabalar modellarni real vaqt rejimida tahlil qilish va takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Muhokama. Bioinspiratsion modellashtirish texnologiya ta'limining innovatsion rivojlanishiga xizmat qiluvchi samarali metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu metodika tabiat va texnologiya o'rtasidagi bog'liqlikni anglash imkonini beradi hamda o'quvchilarda ekologik va texnologik tafakkurni parallel rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalari ko'rsatishicha, bioinspiratsion yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida o'quvchilar passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylanadi. Bu esa konstruktivistik pedagogika tamoyillariga mos keladi.

Raqamli pedagogika vositalari bilan integratsiyalashgan bioinspiratsion modellashtirish:

- vizual o'qitish samaradorligini oshiradi;
- murakkab texnologik jarayonlarni soddalashtiradi;
- mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantiradi;
- loyiha asosida ishlash madaniyatini shakllantiradi.

Shuningdek, ushbu metodika STEAM ta'lim yondashuvi bilan ham uzviy bog'liqdir. Chunki biologiya, fizika, matematika, informatika va texnologiya fanlari o'rtasidagi integratsiya amaliy loyihalar orqali ta'minlanadi.

Biroq tadqiqot davomida ayrim muammolar ham kuzatildi:

- barcha ta'lim muassasalarida texnik vositalarning yetarli emasligi;
- ayrim pedagoglarning raqamli kompetensiyalari pastligi;
- bioinspiratsion modellashtirish bo'yicha metodik qo'llanmalar kamligi.

Kelgusida ushbu yo'nalishda elektron ta'lim resurslari, virtual laboratoriyalar va sun'iy intellektga asoslangan o'quv platformalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Texnologiya ta'limida bioinspiratsion modellashtirish asosida integratsiyalashgan raqamli ta'lim metodikasidan foydalanish o'quvchilarning texnologik tafakkuri, kreativligi, raqamli kompetensiyalari va loyihaviy faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali natijalar beradi.

Mazkur metodika fanlararo integratsiyani kuchaytiradi, innovatsion fikrlashni rivojlantiradi, loyihalash kompetensiyalarini shakllantiradi, raqamli ta'lim samaradorligini oshiradi hamda texnologik ta'lim mazmunini zamonaviylashtiradi.

Bioinspiratsion modellashtirish asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning ta'limga bo'lgan motivatsiyasini oshirib, ularni mustaqil tadqiqot olib borishga undaydi. Shu sababli ushbu metodikani texnologiya ta'limi tizimiga keng joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - Toshkent: Fan, 2019.
2. Muslimov N. va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – T.: «Fan va texnologiyalar», 2013. – 64 b.
3. Xoliqov A. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent, 2011.
4. Abrorim U.X. Raqamli texnologiyalar asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
5. Hasanboyeva U., Saidova G. Pedagogik innovatsiyalar. – Toshkent: TDPU, 2019.
6. Saidov A.A. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim sifati. Toshkent: "Fan va taraqqiyot". – 2020
7. Bybee, R. W. *STEM Education: Innovation and Reform*. – New York: Routledge, 2013. (STEM/STEAM ta'lim va modellashtirishga asoslangan o'qitish)

8. Benyus, J. M. *Biomimicry: Innovation Inspired by Nature*. – New York: HarperCollins, 1997. (Bioinspiratsiya va tabiatdan ilhomlangan modellashning nazariy asoslari).
9. Vincent, J. F. V., et al. *Biomimetics: its practice and theory*. Journal of the Royal Society Interface, 2006
10. Vogel, S. *Cats Paws and Catapults: Mechanical Worlds of Nature and People*. New York: W. W. Norton & Company, 2000
11. Steele J. *Bionics*. – New York: Random House, 1960.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA MATEMATIKA VA TABIIY FAN INTEGRATSIYASI ORQALI HAYOTIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

Qurbonov Sanjar Rajabboyevich
Xorazm viloyati PMM katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich ta‘lim jarayonida matematika va tabiiy fanlarni integratsiyalash orqali o‘quvchilarda hayotiy kompetensiyalarni shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida integratsiyalashgan darslarning o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal etishi va kundalik hayotda bilimlardan foydalanish ko‘nikmalariga ta‘siri o‘rganildi. Natijalar integrativ yondashuv ta‘lim samaradorligini oshirishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: integratsiya, boshlang‘ich ta‘lim, matematika, tabiiy fan, hayotiy kompetensiya, innovatsion ta‘lim.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы формирования жизненных компетенций у учащихся посредством интеграции математики и естественных наук в процесс начального образования. В ходе исследования изучалось влияние интегрированных уроков на логическое мышление учащихся, навыки решения проблем и способность применять знания в повседневной жизни. Результаты показали, что интегративный подход повышает эффективность образования.

Ключевые слова: интеграция, начальное образование, математика, естественные науки, жизненные компетенции, инновационное образование.

Annotatsiya: V dannoy stat'ye analiziruyutsya voprosy formirovaniya zhiznennykh kompetentsiy u uchashchikhsya posredstvom integratsii

Abstract: This article analyzes the issues of developing students' life competencies through the integration of mathematics and natural sciences in primary education. During the research, the impact of integrated lessons on students' logical thinking, problem-solving abilities, and skills of applying knowledge in everyday life was investigated. The results demonstrated that an integrative approach increases the effectiveness and quality of education.

Keywords: integration, primary education, mathematics, natural sciences, life competencies, innovative education.

Hozirgi globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda ta‘lim tizimi oldiga o‘quvchilarni nafaqat nazariy bilimlar bilan qurollantirish, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda mustaqil fikrlay oladigan, muammolarni hal qila oladigan va amaliy faoliyatga tayyor shaxs sifatida tarbiyalash vazifasi qo‘yilmoqda. Shu sababli zamonaviy pedagogik yondashuvlarda kompetensiyaviy ta‘lim modeli ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur model o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarni hayotiy faoliyatda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta‘lim bosqichi o‘quvchilarda asosiy tayanch kompetensiyalarni shakllantirishning muhim davri hisoblanadi. Aynan ushbu bosqichda o‘quvchilarning dunyoqarashi, bilishga bo‘lgan qiziqishi, mantiqiy va ijodiy fikrlashi shakllana boshlaydi. Shu bois boshlang‘ich sinflarda fanlarni

alohida emas, balki o'zaro uzviy bog'liq holda o'qitish ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil sanaladi. Fanlararo integratsiya o'quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini yaxlit tizim sifatida shakllantirishga yordam beradi.

Xususan, matematika va tabiiy fanlarni integratsiyalash boshlang'ich ta'limda samarali metodik yondashuvlardan biri hisoblanadi. Matematika fani o'quvchilarda hisoblash, tahlil qilish, mantiqiy fikrlash va muammoni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirsa, tabiiy fanlar tabiat hodisalari, ekologik jarayonlar va inson hamda tabiat o'rtasidagi bog'liqlikni anglashga xizmat qiladi. Ushbu fanlarning integratsiyasi orqali o'quvchilar matematik bilimlarni real tabiiy jarayonlarga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Natijada ular nazariy bilimlarning amaliy ahamiyatini chuqurroq tushunib yetadilar.

Bugungi kunda xalqaro baholash dasturlari, jumladan OECD tomonidan amalga oshirilayotgan PISA tadqiqotlari ham o'quvchilarning funksional savodxonligi va hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini ko'rsatmoqda. Mazkur dasturlarda o'quvchilarning bilimni yod olish darajasi emas, balki uni amaliy vaziyatlarda qo'llay olish kompetensiyasi asosiy mezon sifatida baholanadi. Shu nuqtai nazardan matematika va tabiiy fan integratsiyasi boshlang'ich ta'limda funksional savodxonlikni rivojlantirishning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarda integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning kuzatish, tajriba o'tkazish, taqqoslash, o'lchash, tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi ko'nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, o'simliklarning o'sishini kuzatish jarayonida uzunlik o'lchov birliklaridan foydalanish, ob-havo haroratlarini jadval va diagrammalar asosida tahlil qilish yoki suv sarfini hisoblash kabi topshiriqlar matematika va tabiiy fanlarning o'zaro bog'liqligini namoyon etadi. Bunday amaliy faoliyat o'quvchilarning bilimlarni kundalik hayot bilan bog'lash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, integratsiyalashgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularni faol ishtirok etishga undaydi hamda mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini shakllantiradi. Integrativ yondashuv orqali tashkil etilgan mashg'ulotlarda o'quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol tadqiqotchi sifatida ishtirok etadi. Bu esa ta'limning shaxsga yo'naltirilgan modelini amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida ham boshlang'ich ta'limni modernizatsiya qilish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish va kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitishni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yangi avlod darsliklari va davlat ta'lim standartlarida fanlararo integratsiyani ta'minlash, o'quvchilarning amaliy va hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Mazkur tadqiqotda boshlang'ich ta'limda matematika va tabiiy fan integratsiyasi orqali o'quvchilarda hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik samaradorligini aniqlash maqsadida nazariy va amaliy tadqiqot metodlaridan kompleks foydalanildi. Tadqiqot jarayoni tizimli, kompetensiyaviy hamda integrativ yondashuvlar asosida tashkil etildi.

Tadqiqotning metodologik asosini ta'limning zamonaviy pedagogik konsepsiyalari, kompetensiyaviy yondashuv, fanlararo integratsiya tamoyillari hamda boshlang'ich ta'lim metodikasiga oid ilmiy qarashlar tashkil etdi. Shuningdek, tadqiqot davomida pedagogika, psixologiya va didaktika sohasidagi ilmiy manbalar tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Pedagogik kuzatish metodi — boshlang'ich sinf o'quvchilarining integrativ darslardagi faolligi, mustaqil fikrlashi va amaliy topshiriqlarni bajarish jarayonini o'rganishda qo'llanildi.

Suhbat metodi — o'quvchilar va o'qituvchilarning integrativ darslarga bo'lgan munosabatini aniqlash maqsadida tashkil etildi.

Tajriba-sinov metodi — matematika va tabiiy fan integratsiyasi asosida ishlab chiqilgan darslarning samaradorligini aniqlash uchun qo'llanildi.

Taqqoslash metodi — nazorat va tajriba guruhlarining o'zlashtirish ko'rsatkichlarini solishtirishda foydalanildi.

Statistik tahlil metodi — tajriba natijalarini foiz ko'rsatkichlari asosida tahlil qilish va umumlashtirish uchun xizmat qildi.

Integrativ darslarni tashkil etishda quyidagi tamoyillarga amal qilindi:

- fanlararo uzviylikni ta'minlash;
- nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash;
- o'quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirish;
- muammoli ta'lim elementlaridan foydalanish;
- STEAM texnologiyalarini qo'llash.

Tajriba davomida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun quyidagi integrativ mavzularda mashg'ulotlar tashkil etildi:

“Suv aylanishi va o'lchov birliklari”

Ushbu mavzuda o'quvchilar suvning aylanish jarayonini kuzatish bilan birga hajm va miqdor o'lchov birliklari asosida matematik hisoblashlarni bajardilar.

“O'simliklarning o'sishini o'lchash”

O'quvchilar o'simliklarning haftalik o'sish ko'rsatkichlarini o'lchab, natijalarni jadval va diagrammalar asosida tahlil qildilar.

“Ob-havo haroratini tahlil qilish”

Mazkur mashg'ulotda harorat ko'rsatkichlari asosida matematik amallar bajarildi hamda ob-havo o'zgarishlarining tabiiy sabablariga izoh berildi.

“Tabiatdagi geometrik shakllar”

O'quvchilar tabiatdagi predmetlar misolida geometrik shakllarni aniqlash, ularni taqqoslash va o'lchash faoliyatlarini amalga oshirdilar.

Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning hayotiy kompetensiyalarini baholash uchun quyidagi mezonlar ishlab chiqildi:

- a) muammoni hal qilish kompetensiyasi;
- b) mantiqiy va analitik fikrlash;
- c) amaliy faoliyatni tashkil etish ko'nikmasi;
- d) bilimlarni kundalik hayotda qo'llay olish;
- e) jamoada ishlash va kommunikativ faollik.

Baholash ishlari diagnostik topshiriqlar, testlar, amaliy mashqlar hamda kuzatuv natijalari asosida amalga oshirildi. Olingan natijalar nazorat va tajriba guruhlarida kesimida tahlil qilinib, integrativ yondashuvning samaradorligi aniqlandi.

Shuningdek, tadqiqot davomida o'quvchilarning darslarga qiziqish darajasi, mustaqil ishlash faolligi va kreativ fikrlash ko'rsatkichlari ham muntazam monitoring qilindi. Bu esa matematika va tabiiy fan integratsiyasi o'quvchilarning nafaqat akademik bilimlariga, balki hayotiy kompetensiyalarining rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida boshlang'ich ta'limda matematika va tabiiy fan integratsiyasi asosida tashkil etilgan darslarning o'quvchilarning hayotiy kompetensiyalariga ta'siri tajriba-sinov ishlari orqali aniqlandi. Tajriba davomida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal etishi, amaliy faoliyatni tashkil qilishi hamda bilimlarni kundalik hayotda qo'llay olish ko'rsatkichlari muntazam kuzatib borildi.

Tajriba guruhi o'quvchilari bilan olib borilgan integrativ mashg'ulotlar jarayonida ularning darsdagi faolligi va mustaqil ishlashga bo'lgan qiziqishi sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Ayniqsa, matematika fanida o'rganilgan nazariy bilimlarni tabiiy hodisalarni tushuntirishda qo'llash o'quvchilarning mavzuni chuqurroq anglashiga yordam berdi.

Masalan, "O'simliklarning o'sishini o'lchash" mavzusida o'quvchilar haftalik o'sish ko'rsatkichlarini santimetr birliklarida o'lchab, olingan natijalarni jadval ko'rinishida ifodaladilar hamda oddiy diagrammalar tuzdilar. Natijada ular nafaqat o'lchash va hisoblash ko'nikmalarini, balki kuzatish va tahlil qilish kompetensiyalarini ham rivojlantirdilar.

"Ob-havo haroratini tahlil qilish" mashg'ulotida esa o'quvchilar kunlik harorat ko'rsatkichlarini taqqoslash, o'rtacha qiymatni hisoblash va ob-havo o'zgarishlariga sabab bo'luvchi tabiiy omillarni aniqlash faoliyatlarini bajardilar. Ushbu topshiriqlar o'quvchilarning matematik hisob-kitoblarni real hayotiy jarayonlar bilan bog'lash imkoniyatlarini kengaytirdi.

Tajriba-sinov yakunida o'quvchilarning hayotiy kompetensiyalarini aniqlash maqsadida diagnostik baholash ishlari o'tkazildi. Olingan natijalar nazorat guruhi bilan taqqoslanganda tajriba guruhi ko'rsatkichlari yuqori ekanligi aniqlandi.

Natijalaridan ko'rinadiki, integrativ ta'lim asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali natija bergan.

Shuningdek, kuzatish natijalari integrativ darslarda o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligi ortgani, fanlarga qiziqishi kuchaygani, mustaqil fikrlash ko'nikmalari rivojlangani, jamoada ishlash madaniyati shakllangani, ijodiy yondashuv va tashabbuskorligi oshganini ko'rsatdi.

Tajriba davomida o'qituvchilar tomonidan ham integrativ darslarning samaradorligi alohida qayd etildi. Ularning fikriga ko'ra, matematika va tabiiy fanlarning o'zaro bog'liq holda o'qitilishi o'quvchilarning mavzuni yaxlit tushunishiga, bilimlarni tezroq o'zlashtirishiga va darslarda faol qatnashishiga yordam berdi.

Olingan natijalar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, boshlang'ich ta'limda matematika va tabiiy fan integratsiyasi o'quvchilarning funksional savodxonligi hamda hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Integrativ yondashuv o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash imkoniyatlarini kengaytiradi hamda ta'lim samaradorligini oshiradi.

Integrativ ta'lim jarayonida o'quvchilar bilimlarni alohida fan doirasida emas, balki o'zaro bog'liq holda o'zlashtirishi natijasida mavzularni yaxlit tushunish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu esa ularning mantiqiy va analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi.

Mazkur tadqiqot davomida matematika faniga oid bilimlarning tabiiy jarayonlar bilan bog'langan holda o'qitilishi o'quvchilarning nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash kompetensiyasini sezilarli darajada oshirgani aniqlandi. Xususan, o'lchash, taqqoslash, kuzatish va hisoblashga asoslangan topshiriqlar o'quvchilarning kundalik hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirdi. Bu holat kompetensiyaviy yondashuvning asosiy maqsadi — bilimlarni real hayotda qo'llash ko'nikmasini shakllantirish bilan uzviy bog'liqdir.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, integrativ darslar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi hamda ularni faol ishtirok etishga undaydi. An'anaviy darslarda o'quvchi ko'proq tayyor bilimni qabul qiluvchi sifatida qatnashsa, integrativ mashg'ulotlarda u tadqiqotchi, kuzatuvchi va muammoni hal qiluvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Natijada o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik va ijodiy yondashuv kabi muhim kompetensiyalar shakllanadi.

Shuningdek, matematika va tabiiy fan integratsiyasi o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishda ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Chunki zamonaviy ta'limda o'quvchining faqat

ma'lumotni yodlab olishi emas, balki uni turli hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Integrativ yondashuv aynan shu ehtiyojni qondirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida kuzatilgan yana bir muhim jihat — integrativ darslarda kommunikativ kompetensiyalarning rivojlanganidir. Guruhli ishlash, fikr almashish, natijalarni muhokama qilish va birgalikda xulosa chiqarish jarayonlari o'quvchilarning jamoada ishlash madaniyatini shakllantirdi. Bu esa boshlang'ich ta'limda ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalash nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega.

Biroq integrativ ta'limni samarali tashkil etishda ayrim muammolar ham mavjudligi aniqlandi. Jumladan o'qituvchilarning integrativ metodikalar bo'yicha yetarli tayyorgarlikka ega emasligi, darslarni rejalashtirish uchun qo'shimcha vaqt talab qilinishi, integratsiyalashgan o'quv-metodik materiallarning yetarli emasligi, ayrim hollarda baholash mezonlarini aniqlashdagi murakkabliklar.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, integrativ metodik qo'llanmalarni yaratish hamda STEAM asosidagi innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari xalqaro ta'lim tajribalarida qo'llanilayotgan integrativ va kompetensiyaviy yondashuvlar bilan hamohang ekanligini ko'rsatdi. Xususan, PISA tadqiqotlarida ham o'quvchilarning funksional savodxonligi va muammoni hal qilish kompetensiyalariga alohida e'tibor qaratiladi. Shu jihatdan qaraganda, matematika va tabiiy fan integratsiyasi boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishning zamonaviy va samarali yo'nalishlaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot boshlang'ich ta'limda matematika va tabiiy fan integratsiyasi o'quvchilarning hayotiy kompetensiyalarini shakllantirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda bilimlarni amaliyot bilan bog'lashda muhim pedagogik imkoniyatlarga ega ekanligini tasdiqladi.

Mazkur tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'limda matematika va tabiiy fanlarni integratsiyalash o'quvchilarning hayotiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim pedagogik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash, mantiqiy va analitik fikrlashini rivojlantirish hamda muammoli vaziyatlarni mustaqil hal etish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qildi.

Tadqiqot davomida matematika va tabiiy fanlarning o'zaro uyg'un holda o'qitilishi o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirishi, ularning faolligi va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishi aniqlandi. Ayniqsa, amaliy topshiriqlar, kuzatish va tajriba elementlariga asoslangan integrativ mashg'ulotlar o'quvchilarning bilimlarni kundalik hayot bilan bog'lay olish kompetensiyasini kuchaytirdi.

Tajriba-sinov natijalari integrativ darslar o'quvchilarning muammoni hal qilish kompetensiyasi, mantiqiy fikrlash qobiliyati, amaliy faoliyatni tashkil etish ko'nikmasi, kommunikativ va ijtimoiy faolligi, funksional savodxonligi rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatganini tasdiqladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirishda matematika va tabiiy fan integratsiyasi muhim metodik vosita bo'la olishini ko'rsatdi. Integrativ ta'lim o'quvchilarning atrof-muhitni yaxlit anglashiga yordam beradi hamda ularni real hayotiy vaziyatlarga moslashishga tayyorlaydi.

Tadqiqot asosida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- boshlang'ich sinflarda integrativ darslar ulushini oshirish;
- matematika va tabiiy fanlar bo'yicha integratsiyalashgan metodik qo'llanmalar yaratish;
- o'qituvchilarning integrativ pedagogik texnologiyalar bo'yicha kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish;
- STEAM elementlariga asoslangan innovatsion ta'lim metodlarini keng qo'llash;
- o'quvchilarning hayotiy kompetensiyalarini baholash mezonlarini takomillashtirish.

Kelgusida boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiyani yanada rivojlantirish, raqamli texnologiyalar va zamonaviy pedagogik metodlar asosida integrativ ta'lim modelini takomillashtirish muhim ilmiy-pedagogik vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Umuman olganda, matematika va tabiiy fan integratsiyasi boshlang'ich sinf o'quvchilarining hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirish va zamonaviy jamiyat talablariga mos barkamol shaxsni tarbiyalashning samarali omili sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mavlonova R., Raxmonqulova N. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. – Toshkent: “Voriz” nashriyoti, 2013.
2. Hayitov A.I. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiya. – Toshkent, 2021.
3. Normamatova N. Boshlang'ich sinflarni o'qitishda integratsiyalashgan darslarning ahamiyati // “Science Shine” xalqaro ilmiy jurnali, 2024.
4. Niyozova D., Xoliqova P. Boshlang'ich ta'limda integratsion yondashuv // “Science Shine” xalqaro ilmiy jurnali, 2024.
5. Nazirov U.Q. Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalariga innovatsiya va integratsiya fanini sifatli tashkil etish // TADQIQOTLAR.UZ ilmiy-metodik jurnali. – 2024. – №31(4).
6. OECD. Future of Education and Skills 2030. – Paris: OECD Publishing, 2019.
7. PISA Assessment Frameworks. – Paris: OECD Publishing, 2022.
8. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2008.
9. Yavoruk O. Physics Teaching and Educational Interdisciplinarity with A.V. Usova Revisited // arxiv, 2022.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MAQOL JANRINI O'QITISHNING NAZARIY METODIK ASOSLARI

Xorazm viloyati PMM
boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi
Qo'chqorova Nurxon Ulug'bekovna
gochqorovanurxon@gmail.com

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda maqol janrini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari, o'z fikrini bayon qilishda til birliklarining ahamiyatini bilish, o'quvchilarning nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha metodik hamda nazariy tavsiyalar berilgan, interfaol metodlar asosida dars jarayoni tashkil qilish bo'yicha metod va ijodiy topshiriqlardan namunalar hamda o'tkazilish faoliyati bo'yicha ko'rsatmalar berilgan.

Kalit so'zlar: Maqol, nutq madaniyati, ijodiy fikrlash, ta'lim tizimi, til madaniyati, nutq o'stirish, kommunikativlik.

АННОТАЦИЯ. В данной статье представлены методические и теоретические рекомендации по специфике преподавания жанра пословиц в начальных классах, важности языковых единиц в выражении собственных мыслей, развитии речевых навыков учащихся, методам организации учебного процесса на основе интерактивных методов, примерам творческих заданий и методикам проведения занятий.

Ключевые слова: пословица, речевая культура, творческое мышление, система образования, языковая культура, развитие речи, коммуникативность.

ANNOTATION This article provides methodological and theoretical recommendations on the specifics of teaching the proverb genre in primary grades, the importance of language units in

expressing one's thoughts, the development of students' speech abilities, methods for organizing the lesson process based on interactive methods, examples of creative tasks, and instructions for conducting activities.

Keywords: Proverb, speech culture, creative thinking, education system, language culture, speech development, communicativeness.

KIRISH O'quvchining nutqiy malakasini oshirish masalasi bugun eng asosiy masala hisoblanadi. Chunki nutq taraqqiy qilgan holda o'quvchi shaxsi nutqni anglaydi, o'z fikrini ifodalay oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun nutq madaniyatini rivojlantirish, nafaqat ularga to'g'ri va aniq fikrlarni yetkazish, balki ularning til madaniyatini ham shakllantirishga yordam beradi. O'quvchi nutqini rivojlantirish orqali – bu talabalarga nafaqat bilim, balki jamiyatdagi axloqiy va madaniy qoidalarni o'rgatishning eng samarali vositasi.

Zamonaviy ta'lim tizimi o'qituvchidan nafaqat bilim beruvchi, balki yetakchi, ruhlantiruvchi, kommunikativ shaxs bo'lishni talab qiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim-tarbiya tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish to'g'risida"gi PQ-4884-sonli qarorida ham pedagog shaxsining kommunikativ madaniyatini rivojlantirish muhim vazifa sifatida qayd etilgan [1].

Ilm-fan, texnika va texnologiyaning tezkor rivojlanishi, madaniyat, san'at va adabiyotning jadal o'sishi bolalarning aqliy-ruhiy kamolotiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa ta'lim-tarbiya sohasida yangi usul va metodlardan foydalanishni, xususan, o'quvchilarning mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyatlari va nutqini o'stiruvchi ish turlarini keng qo'llashni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Maqollar xalq tajribasidan o'tgan, boshidan aynan kechirilgan voqea-hodisalarning so'zdagi o'zgarma ifodasidir. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng xalq og'zaki ijodiga alohida e'tibor qaratdi, bu borada maqollarninig ham chetda qolmaganligini ko'rishimiz mumkin. Hattoki, Birinchi prezident I.A.Karimov "... agarki e'tibor bersa, tilimizda halollik va poklik haqidagi ibratli hikmatlar bilan birga, "Yo'lini topdimi, qandini ursin", "Uzumini yeng-u, bog'ini surishtirmang" degan maqollar borligidan ko'z yumib bo'lmaydi" [2] diya takidlaganligini ko'rishimiz mumkin. demak ijobiy ahamiyat kasb etuvchi maqollar ko'pchilikni tashkil etsada, ayrim salbiy holatlarni ko'rsatuvchi maqollarni ham uchratamiz. Filologiya fanlari doktori B.M.Jo'rayeva O'z ilmiy tadqiqotlarida o'zbek xalq maqollari intralingvistik birliklar yordamida shakllangan 6 ta guruhga ajratgan. a) iboralar asosida shakllangan maqollar: sanamay sakkiz demaslik – sanamay sakkiz dema. b) Folklor janrlari asosida shakllangan maqollar: d) e'tiqodiy tushunchalar asosida shakllangan maqollar, f) xalq umidlari asosida shakllangan maqollar, s) xalq o'yinlari asosida shakllangan maqollar e) hadislar asosida shakllangan maqollar [3]. Yuqorida keltirib o'tilgan yo'nalishlar xalq maqollarining shakllanish jarayonlari mazmun – mohiyatidan kelib chiqib guruhlarga ajratilgan. Xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarning shakllanishi va rivojlanishining bir bo'lagi tarjima asar hisoblanadi. Bu haqida V.G.Beliniskiy "Bir xalqning adabiy asarlarini boshqa xalqning tiliga tarjima qilish, ularning o'zaro yaqinlashishlariga, bir – birlariga g'oya almashishlariga asos bo'ladi, ana shunda yangi adabiy asar kelib chiqadi va aqliy siljish ro'y beradi"[4], demak tarjima asarlar madaniy aloqalardan tashqari, turli millat vakillarini orasida do'stlik aloqalarini ham rivojlanishiga sabab bo'ladi. Maqol bu – gapning qaymog'idir. Qaysi xalq yoki millat tomonidan yaratilmasin, u mazmun-mohiyatidan kelib chiqib, boshqa davlat aholisi ham foydalanishlari mumkin. Ammo Maqollarni tarjima qilish tarjimonlari uchun talaygina muammolarni keltirib chiqaradi. Sabab sifatida shuni keltirib o'tish mumkinki, tarjimon oz sohasidan tashqari tarix, falsafa va boshqa fan sohalaridan ham xabardor bo'lishi talab etiladi. Bu haqida G'aybulloh Salomov "Tarjimonda yozuvchi va tanqidchidan, aktiyor, rassom va olim mehnatidan ham nimadir bor. Bu shundan iboratki, tarjimon so'zshunos bo'lib tahlil qiladi, aktyor singari boshqalarning (shu o'rinda- muallifning) qiyofasiga kiradi va ayni vaqtda o'zligini saqlaydi....." [5] deya takidlagan

edi o'zining "Tarjima tashvishlari" kitobida. Demak maqollarning tarjimasi bilan shug'ullanish ham tarjimondan katta mas'uliyatni va tajribani talab qiladi. Maqoli va matallar xalq aql – idrokining mahsuli, uning hukmi, ko'p asrlik tajribalari, turmushdagi turli hodisa – voqealarga munosabati demakdir. "Maqol kundalik hayotda kishilarning bir-birlariga munosabatlarida yaratiladi". Xalq maqoli – xalqning mulkidir. Maqol qayg'usi – xalq qayg'usi, maqol g'azabi – xalq g'azabi, maqol kulgusi – xalq kulgusi va maqol kinoyasi – xalq kinoyasi demakdir. Shu o'rinda shuni takidlash mumkinki, maqol yaratmagan birorta til, maqol ishlatmagan birorta xalq yo'q bo'lmasa kerak. Soha olimlari tomonidan ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan va bugubgi kunda ham davom ettirilmoqda. Shu bilan birga maqollarni ham alohida turkum va yonalishlarga ajratilagnigini ko'rishimiz mumkin. Jumladan: do'stlik, vatanga sadoqat, vafodorlik, ilm va ko'plab yonalishlari bor. Do'stlik haqidagi maqollarga to'taladigan bo'lsak, avvalo maqollar turli xalqlar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashini ham inobatga olishimiz zarur. Dunyoda hamma xalqlarning tillarida ham do'stlik, birodarlik, hamjihatlik va hamkorlik to'g'risida juda ko'p maqollarni uchratamiz. Sharq xalqlarida ham do'stlik to'g'risida ajoyib maqollar yaratilgan. Boshqird maqoli "Xalqlarning do'stligi – ularning boyligidir" yoki Gruzin maqoli "Daraxt tomiri bilan, odam do'stlari bilan" Tatar maqoli "Qushning kuchi qanotida, odamning kuchi do'stlikdadir" degan g'oya ilgari surilganligini ko'ramiz. Yuqorida keltirilgan maqollarda shakl o'zgargani bilan mazmun saqlangan yani bir xil g'oya va maqsadga xizmat qilishini takidlash mumkin. O'zbeklarda esa "Do'sting uchun zahar yut" degan maqol bor. Shunday ekan biror millatning maqoli tarjima qilinib boshqa xalqlar ham foydalansa, yoki mazmuni bir-biriga yaqin maqollar, millatlarning do'stlik rishtalarini bog'lashga xizmat qiladi. Xalqning tilida mavjud bo'lgan har bir so'z tilda ifodalanar ekan, ma'lum xalqning maqollari o'sha xalq tilida keltirilgan so'zlardan shu xalq vakillari tomonidan shu xalqning o'ziga xos xususiyatlari bilan, yasaliish usuli bilangina ifodalanadi. Shu o'rinda ayrim ingliz tilidan kirib kelgan maqollardan ham kirib kelgan maqollardan misollar keltirib o'tishimiz mumkin. Jumladan: "Ertaga hech qachon kelmaydi", "Yaxshi kitobdan ortiq haqiqiy do'st yo'q" va "It bilan yotgan, burga bilan uyg'onadi" kabi ko'plab maqollarga o'xshash, ma'nolari bir-biriga yaqin bo'lganlari bizda ham ko'plab uchraydi. har bir millatning o'ziga xos madaniyat asosida maqollari ham shakllanadi va shu millatning madaniy merosiga aylanadi.

METOD

Maqol janrini o'rgatishda avvalo o'qituvchining tizimli ish olib borishi eng muhim sanaladi. Ya'ni jarayon tizimli tashkil qilinishi samaradorlik garovidir.

Maqollarni o'rgatish o'qituvchidan katta tayyorgarlikni talab etadi. Har bir darsga tayyorlanayotganda asar mazmuniga va unda ilgari surilgan g'oyaga mos maqol ustida qanday mashq uyushtirishni rejalashtirib olish zarur. Iloji boricha ularni dars rejasiga kiritish izohli lug'atlar (Masalan: Sh.Shomaqsudov, Sh. Shorahmedovning "Hikmatnoma" (o'zbek maqollarining izohli lug'ati) Toshkent, 1990)dan uning ma'nosini oson izohlaydigan, sodda til bilan tushuntirish mumkin bo'lgan shakllarni bilib olish zarur. Buning uchun o'qituvchi "Maqollar to'plami" va ularningizohiga oid adabiyotlarga ega bo'lishi kerak. Boshlang'ich sinflarda matn ostida berilgan maqollarni o'qish va o'rganish, tahlil qilish asar o'qilib, tahlil qilib bo'lingach amalga oshirilishi kerak. Chunki asar mazmuni va unda yozuvchi aytmoqchi bo'lgan g'oyani tushunmay turib, maqolning ma'nosini izohlash qiyin bo'ladi. Mualliflar ham maqol ma'nosini asar voqealari bilan izohlamochi bo'ladi. 1-2 sinflarda maqolni ifodali o'qish va yod olishga ahamiyat beriladi. Masalan 1-sinf ona tili va o'qish savodxonligi kitobi 1-qismining "Yashil sayyora" bo'limining "Men tabiatni asrayman" mavzusi yakunida quydagi maqollarni ozish va ma'nosini izohlash vazifasi berilgan: "Yoz mevasi - qish xazinasi. G'oz kelgani – yoz kelgani. Yomg'ir ekinning oni. Toza havo- ming dardga davo".2 1-2 sinflarda maqolning mazmunini o'rganish va yod oldirishdan tashqari uning matnidagi izohtalab

soʻzlar, birikmalar ustida lugʻat ishi oʻtkazish, badiiy til vositalari, koʻchma maʼnoli qarama-qarshi maʼno bildiruvchi, maqolda takrorlanib kelayotgan soʻzlar maʼnosi yuzasidan ish oilb boorish talab etiladi. Masalan 2- sinf ona tili va oʻqish savodxonligi kitobining 10- sahifasida “Chumolining jasorati” ertagidan soʻng quydagi maqollar keltirilgan: “Oʻzga yurtida shoh boʻlguncha, oʻz yurtida gado boʻl”, “Vatanga falokat- oʻzingga halokat”, “Suvni bersang elga, yosharsan ming yilga”, “Bulbulga bogʻ yaxshi, kaklikka -togʻ”, “Kuch birlikda”, “Harakatda barakat”. Maqollar matni bilan ishlash jarayonida oʻquvchilarga notanish soʻzlar yuzasda lugʻat ishi oʻtkazish lozim boʻladi: “Vatanga falokat _ oʻzingga halokat” maqoli mazmunini tushuntirishda “falokat” va “halokat “ sozlarining maʼnosi oʻqituvchi tomonidan izohlab beriladi

Aqliy hujum (Brainstorming) metodi

Oʻquvchilarning fikrlashini faollashtirish maqsadida tashkil qilinadi.

Oʻqituvchi bir maqol aytadi: “Mehnat qilgan — toʻyadi.”.Oʻquvchilardan savol soʻraladi: Bu maqol nimani anglatadi? Qanday hayotiy misol keltira olasiz? Oʻquvchilar maqolning maʼnosini mustaqil tushinishga harakat qiladi. Mazkur metod orqali oʻquvchilar maqollar maʼnosini mustaqil anglash fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Aqliy xarita metodi.Maqollarni mavzular boʻyicha guruhlash.Maqollarni guruhlab yoyish ishlarini olib boradi.Qoʻllanish tartibi quyidagicha doskaga “Maqollar” soʻzi yoziladi va atrofida tarmoqlar chiziladi. Masalan:

Mehnat haqida, doʻstlik haqida, ilm haqida, vatan haqida

Oʻquvchilar har bir tarmoqqa mos maqollarni yozadilar.

“Davom ettir” oʻyini Maqsad: Oʻquvchilarning xotirasini va faolligini oshirish maqsadida qoʻllanadi.

Oʻqituvchi maqolning bosh qismini aytadi:

Yaxshi soʻz — ...

Doʻst boshga kulfat tushganda ...

Oʻquvchilar maqolni davom ettiradilar.

Rol oʻynash metodi. Maqol mazmunini hayotiy vaziyat orqali tushuntirish.

Qoʻllanishi oʻquvchilar kichik sahna koʻrinishi tayyorlaydi.

Sahna oxirida qaysi maqolga mos kelishini topadilar.

Masalan: Dangasalik haqida sahna → “Dangasa ishni ertaga qoʻyar.”

“Mosini top” interaktiv metodi

Maqol qismlarini toʻgʻri bogʻlash. Misol:

Yolgʻonchi, rostga chiqmas, Mehnat qilgan, rohat koʻrar

Oʻquvchilar mos qismlarni birlashtiradi.

Pinboard (gʻoyalar doskasi) metodi. Oʻquvchilar fikrlarini jamlash maqsadida qoʻllaniladi. Har bir oʻquvchi maqol yozilgan kartochka tayyorlaydi.

Doskaga yopishtiradi. Soʻng ular maʼnosi boʻyicha guruhlanadi.

“Maqolni top” didaktik oʻyini. Maqol mazmunini tushunish.

Oʻqituvchi vaziyat aytadi:“Bir bola juda koʻp mehnat qilib yaxshi natijaga erishdi.”

Oʻquvchilar mos maqolni topadi:“Mehnat qilgan — toʻyadi.”

Sinkveyn (5 qatorli sheʼr) metodi. Maqol mazmunini ijodiy ifodalash.Masalan Mehnat mavzusida: Mehnat, halol, foydali, ishlaydi, yaratadi, rivojlantiradi. Mehnat insonni ulugʻlaydi.

PIRLS topshiriqlarini tuzishda maqol janrini oʻrgatishga alohida eʼtibor berish lozim. Har bir matn ustida ishlashda matndagi maqollarni tahlil qilib borish mavzu mazmuniga mos maqollar topish masalasiga alohida eʼtibor berish lozim.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

“Xalq maqoli har bir kishi amal qilishi lozim bo‘lgan o‘ziga xos axloqiy hodisalar kodeksidir”[6]. Maqollar orqali matn mazmuni anglashiladi. Asarlarda turli xil voqea- hodisalar, turli xil shaxslar obrazining tasvirini berishda, voqealarni to‘ldirib kelishda eng maqbul usul maqollarning qo‘llanilishidir. Ayniy har bir asarida maqollardan unumli foydalanadi. “Doxunda” asarida quyidagi maqollarni qo‘llanilganiga guvoh bo‘ldik: “Boshqalar ham xizmatkoringiz, non-u tuzingiz bilan tarbiya topmoqdalar, ulara ham ba‘zan ish buyuring!” deganimda, u kishi “Alimardon dunyoda ikkita emas. “Har bir echki xirmon yancha olsa, ho‘kiz kerak bo‘lmay qolardi”[7] deb, mening uddaburonligimga ishora qildirlar. (27-bet) Azimshox xo‘jayin va Alimardon yasovul o‘rtasidagi suhbatda Bek tomonidan aytilgan bu gapning qistirib o‘tilishida, Bekning boshqa yasovullari ko‘p bo‘lsa-da, Alimardonga ko‘proq suyanadi, chunki u o‘z ishini ustasi bo‘lib, vazifasini maromiga yetkazib bajarar edi.. Har bir adib o‘z asarining badiiy ahamiyatini oshirish uchun albatta emotsional birliklarni qo‘llashi tabiiy hol. Sadriddin Ayniyning “Doxunda” asarida qo‘llanilgan maqollar kishilarning, ayniqsa, yosh avlod kamolotida muhim ahamiyatga egadir. Asarda ishlatilgan maqollar yoshlarning tafakkur tarzini kengaytiradi, ularni to‘g‘riso‘z, rostgo‘y, mehnatsevar, mard, jasur, sabotli va matonatli bo‘lishiga o‘rgatadi. Ya‘ni matnda albatta ta’sirchanlikni oshirish g‘oyaviy maqsadni yoritib berishda avvalo, maqol metal, ibora janrlariga murojaat qiladi. Pedagog o‘quvchiga mazkur janrlarni tushunishga majoziy ma‘noni anglashga o‘rgatish eng muhim masala hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, boshlang‘ich sinflarda maqol janrini o‘qitish o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasi, mantiy fikrlashi, ma‘naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda eng muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Maqollar orqali o‘quvchilar xalq donishmandligi, milliy qadriyatlar hamda hayotiy tajribalarni anglaydilar. Ushbu janrni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida, interfaol metodlar asosida tashkil qilish orqali mazkur janrni o‘qitish jarayonini samarali tashkil qilish mumkin. Ushbu texnologiyalar o‘quvchilar qiziqishini oshirishi shuningdek, ijodiy yondoshuvini ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu boisdan ushbu janrni o‘qitishda metodik hamda nazariy jihatdan takomillashtirish jarayoni muhim pedagogik jarayon hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlarni to‘g‘risida” PQ-4884-sonli qarori 6.11.2020y
7. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. — Toshkent: “Ma‘naviyat”, 2008. — 21-bet.
8. Jo‘rayeva B.M. O‘zbek xalq maqollarining lingvistik va uslubiy xususiyatlari // Filologiya masalalari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar. – Toshkent, 2019.
9. Belinskiy V.G. Tanlangan asarlar. – Moskva: Gosudarstvennoye izdatelstvo xudojestvennoy literatury, 1948.
10. Salomov G‘. Tarjima tashvishlari. – Toshkent: Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1983
11. Mahmud Koshg‘ariy. Devonu lug‘otit turk. – Toshkent: Fan, 1960.
12. Ayniy S. Doxunda. – Toshkent: O‘zbekiston davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1951.

O'QUVCHILARDA RAQAMLI MALAKA VA TANQIDIY AXBOROT IST'EMOLINI SHAKLLANTIRISH

O'rinboyev Xurmatbek Davronbekovich
Xorazm viloyati PMM o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli savodxonlik tushunchasi, uning tarkibiy qismlari va o'quvchilarda axborot madaniyatini shakllantirishning zamonaviy usullari ko'rib chiqilgan. Tanqidiy fikrlash, axborotni tekshirish va raqamli muhitda xavfsiz faoliyat yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, maqsadli tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarda raqamli savodxonlikni sezilarli darajada oshiradi va ularni axborot oqimida mustaqil yo'l topa olishga tayyorlaydi.

Kalit so'zlar: raqamli savodxonlik, axborot madaniyati, tanqidiy fikrlash, media savodxonlik, dezinformatsiya, raqamli ko'nikmalar, axborot gigiyenasi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятие цифровой грамотности, её составляющие и современные методы формирования информационной культуры у учащихся. Проанализированы педагогические подходы, направленные на развитие критического мышления, проверки информации и безопасного поведения в цифровой среде. Результаты исследования показывают, что целенаправленно организованный учебный процесс значительно повышает уровень цифровой грамотности учащихся и подготавливает их к самостоятельной навигации в информационном пространстве.

Ключевые слова: цифровая грамотность, информационная культура, критическое мышление, медиаграмотность, дезинформация, цифровые навыки, информационная гигиена.

Abstract. This article examines the concept of digital literacy, its components, and modern methods for developing information culture among students. Pedagogical approaches aimed at fostering critical thinking, fact-checking skills, and safe digital behaviour are analysed. The research findings indicate that a purposefully organised learning process significantly raises students' digital literacy levels and prepares them for independent navigation in the information landscape.

Keywords: digital literacy, information culture, critical thinking, media literacy, disinformation, digital skills, information hygiene.

KIRISH

XXI asrda insoniyat hayotining deyarli barcha sohalari raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq holga keldi. Axborot oqimi shunchalik tezlashib ketdiki, bugungi o'quvchi kuniga yuzlab yangilik, post va video kontentga duch keladi. Bu oqimda foydali bilimni begona ma'lumotdan, haqiqatni yolg'ondan ajrata olish — oddiy savodxonlikdan ham muhimroq ko'nikmaga aylandi.

Raqamli savodxonlik (inglizcha: Digital Literacy) dastlab faqat kompyuter va internet bilan ishlash malakasi sifatida tushunilgan. Biroq zamonaviy pedagogika bu tushunchani ancha keng talqin qiladi: u nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki axborotni tanqidiy baholash, manipulyatsiyani aniqlash, onlayn muhitda mas'uliyatli xatti-harakat qilish qobiliyatlarini ham o'z ichiga oladi.

O'zbekistonda o'quv dasturlarida raqamli savodxonlikka alohida e'tibor qaratilayotgan bir paytda, amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab o'quvchilar ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan noto'g'ri ma'lumotlarni tekshirmasdan qabul qilmoqda. Bu holat ta'lim tizimida axborot madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan maqsadli yondashuvning qanchalik zarurligini yanada aniq ko'rsatib turibdi.

ASOSIY QISM

Raqamli savodxonlik nazariyasi Paul Gilster tomonidan 1997 yilda asoslangan bo'lib, u uni «raqamli shaklda taqdim etilgan ma'lumotni tushunish va undan foydalanish qobiliyati» deb ta'riflagan. Keyinchalik bu tushuncha kengayib, UNESCO tomonidan to'rt asosiy ko'nikma guruhi belgilandi: axborot savodxonligi, kommunikatsiya savodxonligi, texnik savodxonlik va tanqidiy savodxonlik.

Axborot savodxonligi o'quvchining ma'lumot izlash, topish, saralash va uni maqsadga muvofiq qo'llash qobiliyatini anglatadi. Bu darajada muhim savol — qaysi manba ishonchli, qaysi manba shubhali ekanini aniqlash. Kommunikatsiya savodxonligi esa raqamli muhitda boshqalar bilan to'g'ri va munosib muloqot olib borish, o'z fikrlarini aniq ifodalash hamda onlayn etikaga rioya qilish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

Tanqidiy savodxonlik — bu guruhning eng muhimi. U o'quvchidan faqat o'qigan narsasini o'zlashtirmasdan, balki uni tekshirishni, muallif niyatini anglashni va turli manbalarni solishtirgan holda xulosaga kelishni talab etadi. Bu ko'nikma bugungi «post-haqiqat» davrida alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Dezinformatsiya muammosi va axborot gigiyenasi

Dezinformatsiya — ataylab noto'g'ri tarzda taqdim etilgan ma'lumot — bugungi kunda global muammoga aylandi. MIT universiteti tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlarda yolg'on xabarlar haqiqiy yangilikka qaraganda 6 baravar tezroq tarqaladi. Bunin asosiy sababi — soxta xabarlar ko'pincha emotsional jihatdan kuchliroq va qiziqarli tarzda shakllantiriladi.

Axborot gigiyenasi tushunchasi — ya'ni o'quvchini axborot iste'molida sog'lom odatlar shakllantirishga yo'naltirish — bu muammoga pedagogik javobdir. Xuddi ovqatlanish gigiyenasi qanday ovqat yeganingizga e'tibor berishga o'rgatgandek, axborot gigiyenasi ham qanday ma'lumot iste'mol qilayotganingizni ongli ravishda nazorat qilishga yo'naltiradi.

Amaliyotda bu «SIFT» usuli bilan qo'llanilishi mumkin: To'xtab o'yla (Stop), Manba tekshir (Investigate the source), Qo'shimcha dalil izla (Find better coverage), Kontekstni aniqla (Trace claims). Bu to'rt qadamli algoritmi o'quvchilarga xabarni darhol ulashishdan oldin bir daqiqa to'xtab, uni solishtirish odatini singdirishga yordam beradi.

O'zbekiston kontekstida tahlil

O'zbekistonda internetdan foydalanuvchilar soni 2024 yilga kelib 30 milliondan oshdi, bunda yoshlar — 15-29 yoshlilar — eng faol foydalanuvchilar qatlamini tashkil etmoqda. Telegram va Instagram — mamlakatimizdagi eng ommalashgan axborot tarqatish kanallari — ayni paytda dezinformatsiyaning asosiy manbalari hamdir. Ko'plab o'quvchilar bu kanallardan kelgan xabarlarni tekshirmasdan ulashib yuborish odatiga ega.

Maktab ta'limi dasturida «Informatika» fani texnik ko'nikmalar — dasturlash, ofis dasturlariga asosan e'tibor qaratadi. Axborot madaniyati va tanqidiy fikrlash elementlari esa hali alohida, tizimli tarzda o'qitilmayapti. Bu bo'shliqni to'ldirish uchun bir qator pedagoglar mustaqil tashabbuslar bilan ish yuritmoqda, biroq ular tizimli qo'llab-quvvatlashga muhtoj.

Mintaqaviy maktablarda olib borilgan kuzatuvlar ko'rsatdiki, o'qituvchi darsda faktlarni tekshirish usullarini amaliy tarzda ko'rsatganda — masalan, Google reverse image search yoki snopes.com kabi faktlarni tekshirish saytlaridan foydalanish orqali — o'quvchilarning axborotga munosabati sezilarli darajada o'zgaradi. Amaliy mashg'ulotlar nazariy ma'ruzaga nisbatan ko'proq samara beradi.

XULOSA

Raqamli savodxonlik va axborot madaniyatini maktab ta'limiga samarali integratsiya qilish uchun quyidagi yondashuvlarni tavsiya etish mumkin.

Birinchidan, har bir fanida o'qituvchilar dars jarayonida kamida bitta real axborot tekshirish misolini ko'rsatishlari lozim. Bu biologiya, tarix yoki ona tili darsida ham amalga oshirilishi mumkin — raqamli savodxonlik faqat informatika o'qituvchisining vazifasi emas.

Ikkinchidan, maktab dasturiga «Axborot madaniyati» modulini kiritish maqsadga muvofiq. Bu modul o'quvchilarga manbani qanday tekshirish, noto'g'ri statistikani qanday aniqlash va ijtimoiy tarmoqlardagi manipulyatsiya usullarini qanday tanish kerakligini o'rgatishi mumkin.

Uchinchidan, o'quvchilarni faqat passiv iste'molchi emas, balki faol axborot ishlab chiqaruvchi sifatida tarbiyalash muhim. Maktab gazetasi, blog yoki ijtimoiy media loyihalari orqali o'quvchi axborot yaratish mas'uliyatini o'zi his etsa, u boshqalarning kontentini ham yanada tanqidiy ko'z bilan ko'ra boshlaydi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli savodxonlik va axborot madaniyati bugungi ta'limning ajralmas tarkibiy qismiga aylanishi shart. Texnologiya o'quvchilarga cheksiz imkoniyatlar ochib berayotgan bir paytda, ular bu imkoniyatlardan ongli, mas'uliyatli va tanqidiy tafakkur asosida foydalana olishlari uchun zarur ko'nikmalar bilan qurollantirilishi lozim. O'zbekiston ta'lim tizimi bu yo'lda jiddiy qadamlar qo'yish imkoniyatiga ega va bu — kechiktirib bo'lmaydigan vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gilster P. Digital Literacy. New York: Wiley, 1997. — 276 b.
2. UNESCO. A Global Framework of Reference on Digital Literacy Skills for Indicator 4.4.2. — Paris, 2018.
3. Hobbs R. Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom. Thousand Oaks: Corwin Press, 2011.
4. Vosoughi S., Roy D., Aral S. The spread of true and false news online // Science. — 2018. — Vol. 359. — P. 1146–1151.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. — Toshkent, 2020.
6. Breakstone J. et al. Students' Civic Online Reasoning: A National Portrait // Educational Researcher. — 2021. — Vol. 50(8).

RAQAMLI AVLOD O'QUVCHILARINI AMALIY MASHG'ULOTLARGA JALB QILISH MUAMMOLARI VA ULARNING YECHIMLARI

Yuldasheva Nasiba
Xorazm viloyati PMM
Texnologiya fani metodisti

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy raqamli muhitda voyaga yetayotgan o'quvchilarni amaliy mashg'ulotlarga jalb qilishdagi pedagogik muammolar va ularning yechimlari tahlil qilingan. Raqamli avlod vakillarining tezkor axborotga moslashgan tafakkuri, diqqatning qisqa muddatli bo'lishi, virtual muhitga qaramlik hamda an'anaviy dars shakllariga qiziqishning pasayishi amaliy ta'lim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani yoritilgan. Tadqiqotda amaliy fanlarda interaktiv metodlar, gamifikatsiya, loyiha asosida o'qitish, multimedia vositalari va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quvchilar motivatsiyasini oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, o'qituvchining zamonaviy raqamli kompetensiyasini rivojlantirish, darslarni vizual va faol shaklda tashkil etish hamda individual yondashuv asosida ta'limni modernizatsiya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan. Maqola natijalari amaliy fanlarni o'qitish samaradorligini oshirish va raqamli avlod o'quvchilarining ta'lim jarayonidagi faolligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar; raqamli avlod, amaliy mashgʻulotlar, pedagogik muammolar, motivatsiya, gamifikatsiya, interaktiv metodlar, raqamli kompetensiya, multimedia texnologiyalari, sunʻiy intellekt, innovatsion taʼlim.

Аннотация

В данной статье рассматриваются педагогические проблемы привлечения учащихся цифрового поколения к практическим занятиям и пути их решения в условиях современной цифровой среды. Освещается влияние особенностей мышления современных школьников, привыкших к быстрому потоку информации, кратковременной концентрации внимания, зависимости от виртуальной среды и снижения интереса к традиционным формам обучения, на эффективность практического образования. В исследовании анализируются возможности повышения мотивации учащихся посредством использования интерактивных методов, геймификации, проектного обучения, мультимедийных средств и технологий искусственного интеллекта в практических дисциплинах. Также представлены практические рекомендации по развитию цифровой компетентности учителя, организации визуально насыщенных и деятельностных уроков, а также модернизации образовательного процесса на основе индивидуального подхода. Результаты исследования направлены на повышение эффективности преподавания практических дисциплин и активизации участия учащихся цифрового поколения в образовательном процессе.

Ключевые слова; цифровое поколение, практические занятия, педагогические проблемы, мотивация, геймификация, интерактивные методы, цифровая компетентность, мультимедийные технологии, искусственный интеллект, инновационное образование.

Abstract

This article examines the pedagogical problems of engaging digital generation students in practical activities and proposes effective solutions within the modern digital educational environment. The study highlights how the characteristics of modern learners, including adaptation to rapid information flow, short attention spans, dependence on virtual environments, and declining interest in traditional teaching methods, negatively affect the effectiveness of practical education. The research analyzes opportunities to increase student motivation through the use of interactive methods, gamification, project-based learning, multimedia tools, and artificial intelligence technologies in practical subjects. In addition, practical recommendations are provided for improving teachers' digital competence, organizing visually rich and activity-based lessons, and modernizing education through an individualized approach. The findings of the study contribute to improving the quality of practical education and increasing the active participation of digital generation students in the learning process.

Keywords; digital generation, practical activities, pedagogical problems, motivation, gamification, interactive methods, digital competence, multimedia technologies, artificial intelligence, innovative education.

Kirish

Bugungi kunda taʼlim tizimi jadal raqamlashtirish jarayonini boshdan kechirmoqda. Zamonaviy oʻquvchilar internet, smartfon, ijtimoiy tarmoqlar va sunʻiy intellekt texnologiyalari bilan oʻralgan muhitda voyaga yetmoqda. Shu sababli bugungi oʻquvchilar “raqamli avlod” sifatida tavsiflanmoqda. Ularning dunyoqarashi, axborotni qabul qilish usuli, diqqatni jamlash darajasi va oʻqishga boʻlgan munosabati avvalgi avlodlardan keskin farq qiladi.

Ayniqsa amaliy fanlarda ushbu holat yaqqol namoyon boʻlmoqda. Koʻplab oʻquvchilar uzoq davom etadigan anʼanaviy mashgʻulotlarga qiziqmayapti, tez zerikmoqda yoki faqat tayyor raqamli kontentni tomosha qilish bilan cheklanmoqda. Natijada oʻquvchilarning mustaqil ishlash, amaliy faoliyatga kirishish va ijodiy fikrlash koʻnikmalari sustlashmoqda.

Mazkur maqolada raqamli avlod o'quvchilarini amaliy mashg'ulotlarga jalb qilishdagi muammolar, ularning kelib chiqish sabablari hamda zamonaviy pedagogik yechimlar tahlil qilinadi.

Raqamli avlod o'quvchilarining o'ziga xos xususiyatlari

Raqamli avlod vakillari axborotni tez qabul qiladi, lekin uzoq vaqt bir faoliyatga diqqatini qaratishda qiyinchilikka duch keladi. Ular ko'proq vizual materiallar, qisqa videolar, interaktiv topshiriqlar va tezkor natijalarni yoqtiradi. Bugungi o'quvchilar: matndan ko'ra videoni tezroq qabul qiladi; uzoq nazariy tushuntirishlardan tez charchaydi; mustaqil qidiruv va texnologiyadan foydalanishga moyil bo'ladi; an'anaviy dars metodlariga kamroq qiziqadi; tezkor rag'bat va natijani kutadi. Bu holat amaliy mashg'ulotlarda yangi pedagogik yondashuvlarni talab qilmoqda.

Amaliy mashg'ulotlarga jalb qilishdagi asosiy muammolar

1. Motivatsiyaning pasayishi. Ko'plab amaliy fanlarda mashg'ulotlar hali ham eski metodlar asosida olib borilmoqda. Bir xil usuldagi topshiriqlar o'quvchilarda zerikish holatini keltirib chiqaradi. Ayniqsa raqamli muhitga o'rganib qolgan o'quvchilar oddiy tushuntirish va takrorlashga asoslangan mashg'ulotlarga qiziqmay qo'yadi. Masalan, texnologiya darsida faqat nazariy ma'lumot berilishi yoki faqat daftar bilan ishlash o'quvchi faolligini kamaytiradi.

2. Diqqatning qisqa muddatli bo'lishi. Ijtimoiy tarmoqlar va qisqa videolar o'quvchilarning diqqatiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada ular uzoq davom etadigan amaliy vazifalarni bajarishda qiynalmoqda. Bugungi o'quvchi: tez-tez chalg'iydi; bir faoliyatni uzoq davom ettira olmaydi; tezkor o'zgaruvchan faoliyatni xohlaydi. Bu esa amaliy mashg'ulotlarni qisqa, faol va dinamik tashkil qilish zaruratini yuzaga keltiradi. Muammo; O'quvchilar uzoq davom etadigan bir xil faoliyatdan tez zerikadi. Misol: 40 daqiqa davomida faqat chizma chizish bilan shug'ullangan o'quvchi dars oxiriga kelib charchaydi va boshqa narsaga chalg'iy boshlaydi. Yechim. Darsni kichik bosqichlarga bo'lish: 5 daqiqa video; 10 daqiqa tushuntirish; 15 daqiqa amaliy ish; 5 daqiqa mini musobaqa. Amaliy metod "Tezkor konstruktor" o'yini: Guruhlar 10 daqiqada oddiy materiallardan foydali buyum yasaydi.

3. Virtual muhitga qaramlik. Ba'zi o'quvchilar real faoliyatdan ko'ra virtual dunyoga ko'proq qiziqmoqda. Natijada amaliy faoliyatga befarqlik kuchaymoqda. Masalan: tayyor ma'lumotni internetdan olish; mustaqil ijod qilishdan qochish; sun'iy intellektga haddan tashqari tayanish; qo'l mehnati va amaliy faoliyatga qiziqmaslik kabi holatlar kuzatilmoqda. Muammo Ba'zi o'quvchilar tayyor narsani internetdan ko'rishga o'rganib qolgan va mustaqil ijod qilishga qiynaladi. Misol O'quvchi internetdan tayyor maket rasmini ko'chiradi, lekin uni amalda yasay olmaydi. Yechim "Internetdan nusxa emas, o'z g'oyangni yarat" tamoyilini qo'llash; ijodiy loyiha topshiriqlari berish; o'quvchini real mahsulot yaratishga undash. Amaliy topshiriq "Keraksiz buyumlardan foydali texnologik mahsulot yarating." Masalan: plastik idishdan gul tuvagi; kartondan telefon ushlagichi; yog'ochdan ruchka qutisi.

4. O'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi yetarli emasligi. Ba'zi pedagoglar zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashda qiyinchilikka duch kelmoqda. Bu esa o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasida "raqamli tafovut"ni yuzaga keltiradi. O'quvchi zamonaviy vizual va interaktiv muhitni kutadi, ammo dars eski usulda olib borilganda qiziqish pasayadi. Masalan; O'qituvchi "Yog'ochga ishlov berish turlari" mavzusini faqat og'zaki tushuntiradi. O'quvchilar esa internetdagi qisqa videolarga o'rganib qolganligi sababli darsga e'tiborini yo'qotadi. Muammo; ba'zi pedagoglar zamonaviy dasturlar va texnologik vositalardan foydalanmaydi. O'quvchi 3D model yoki Canva dizaynini biladi, ammo o'qituvchi faqat oddiy doska bilan cheklanadi. Yechim. O'qituvchilar uchun raqamli treninglar; Canva, SketchUp, Tinkercad kabi dasturlarni o'rganish; QR-kodli topshiriqlardan foydalanish. Amaliy misol O'quvchilar: telefon orqali QR-kodni skaner qiladi; videoqo'llanmani tomosha qiladi; keyin mahsulotni yasaydi.

Muammolarning zamonaviy yechimlari .

Interaktiv metodlardan foydalanish. Amaliy mashg'ulotlarda interaktiv metodlar o'quvchi faolligini oshiradi. Ayniqsa, guruhli ishlash; loyiha metodi; muammoli vaziyatlar; kreativ topshiriqlar samarali hisoblanadi. Masalan; O'qituvchi "Yog'ochga ishlov berish turlari" mavzusini faqat og'zaki tushuntiradi. O'quvchilar esa internetdagi qisqa videolarga o'rganib qolganligi sababli darsga e'tiborini yo'qotadi. Yechim Yog'och mahsulotlari tayyorlash bo'yicha qisqa video ko'rsatish; o'quvchilarga mini loyiha berish; "Eng yaxshi dizayn" tanlovini tashkil qilish.

Gamifikatsiya elementlarini joriy etish. O'yin texnologiyalari raqamli avlod uchun eng samarali vositalardan biridir. Ball, reyting, badge, mini-musobaqa va challenge usullari o'quvchilar motivatsiyasini oshiradi. Masalan: "Eng kreativ loyiha" tanlovi; QR-kodli topshiriqlar; interaktiv viktorinalar; raqamli mukofot tizimi amaliy mashg'ulotlarni qiziqarli qiladi. Muammo; Oddiy topshiriqlar o'quvchini zeriktiradi. Yechim; Darsga o'yin elementlarini kiritish. Misollar "Usta-shogird" musobaqasi; ball yig'ish tizimi; "Eng tez konstruktor" tanlovi; badge va sertifikatlar. Amaliy misol, "Robot yig'ish challenge", Guruhlar berilgan detallar orqali eng tez ishlaydigan model yaratadi.

Multimedia va vizual vositalardan foydalanish. Zamonaviy o'quvchi vizual axborotni tez qabul qiladi. Shu sababli: video; animatsiya; prezentatsiya; virtual laboratoriyalar; audio materiallardan foydalanish samarali natija beradi. Masalan; Faqat og'zaki tushuntirish samaradorlikni pasaytiradi. Yechim-video; animatsiya; virtual laboratoriya; interaktiv taqdimotlardan foydalanish. Texnologiya faniga misol 3D printer ishlash jarayoni videoda ko'rsatiladi, keyin o'quvchilar oddiy maket yasaydi.

Sun'iy intellekt texnologiyalaridan oqilona foydalanish. Sun'iy intellekt bugungi ta'limning ajralmas qismiga aylanmoqda. Ammo undan faqat tayyor javob olish vositasi sifatida emas, balki ijodiy yordamchi sifatida foydalanish zarur. Masalan: loyiha g'oyalarini ishlab chiqish; musiqa yaratish dasturlari; dizayn ishlari; individual topshiriqlar tayyorlashda AI texnologiyalari foydali bo'lishi mumkin.

Individual yondashuvni kuchaytirish. Har bir o'quvchining qiziqishi va qobiliyati turlicha. Shu sababli amaliy mashg'ulotlarda: differensial topshiriqlar; moslashtirilgan vazifalar; mustaqil loyiha ishlari qo'llanishi kerak. Bu usul o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Muammo Barcha o'quvchilarning qobiliyati bir xil emas. Misol Kimdir chizmachilikni yaxshi bajaradi, boshqasi konstruktorlikka qiziqadi. Yechim Turli darajadagi topshiriqlar berish. Amaliy misol Bir guruh: mahsulot dizayni bilan ishlaydi. Ikkinchi guruh: mahsulotni yasaydi. Uchinchi guruh: reklama taqdimotini tayyorlaydi.

XULOSA

Raqamli avlod o'quvchilari bilan ishlash zamonaviy pedagogdan yangi yondashuv, kreativ fikrlash va raqamli kompetensiyani talab qiladi. An'anaviy metodlar bugungi o'quvchilarning ehtiyojlarini to'liq qondira olmayapti. Shu sababli amaliy mashg'ulotlarni interaktiv, vizual, qisqa va faol shaklda tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayoniga gamifikatsiya, multimedia vositalari, loyiha asosida o'qitish hamda sun'iy intellekt texnologiyalarini integratsiya qilish orqali o'quvchilarning motivatsiyasi va faolligini oshirish mumkin. Eng muhimi, o'qituvchi zamonaviy raqamli muhitni inkor etmasdan, undan pedagogik maqsadlarda samarali foydalanishni o'rganishi lozim.

Natijada amaliy mashg'ulotlar nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchini mustaqil fikrlashga, ijodkorlikka va real hayotiy ko'nikmalarga yo'naltiruvchi muhim ta'lim maydoniga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Pedagogika – Toshkent: O'qituvchi, 2019.

Ministry of Preschool and School Education of the Republic of Uzbekistan. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi

- Muslimov N.A. "Kasb ta'limi pedagogikasi" – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
- Tolipov O'., Usmonboyeva M. "Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot" Toshkent: Fan, 2017
- Saidahmedov N. "Yangi pedagogik texnologiyalar" – Toshkent: Moliya, 2018
- Ishmuhammedov R. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar" – Toshkent: Iste'dod, 2020.

BOSHLANG'ICH SINIF DARSLARIDA MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION METODIK YONDASHUVLAR

Xorazm viloyati PMM matematika fani metodisti

Xolbayeva Salima Marimboyevna

sxolbayeva@gmail.com)

Xorazm viloyati PMM boshlang'ich ta'lim metodisti

Jumaniyozova Roxila Ro'zimboyevna

roxilajumaniyozova8813@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang'ich sinf matematika darslarida qo'llanilishi mumkin. Unda keltirilgan metodikalar orqali o'quvchi tasavvur qilish, ushlab ko'rish orqali matematikani tushunishi ko'zda tutilgan. Bundan tashqari, matematika o'zi nima ekani to'g'risida tushunchalarini boyitishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Matematik muammo, innovatsiya, chizma-model usuli, MRT modeli, visual tasvir.

Аннотация: Данная статья может быть использована на уроках математики в начальной школе. Представленные в ней методы призваны помочь учащимся понять математику посредством воображения и наблюдения. Кроме того, она направлена на обогащение их понимания того, что такое математика.

Ключевые слова: Математическая задача, инновация, метод рисования-моделирования, модель МРТ, визуальное изображение.

Annotation: This article can be used in elementary school mathematics classes. The methods presented in it are intended to help students understand mathematics through imagination and observation. In addition, it aims to enrich their understanding of what mathematics is.

Keywords: Mathematical problem, innovation, drawing-model method, MRT model, visual image

KIRISH

Yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishning maqsadi, vazifalari, mazmuni va uslubiy talablaridan biri fan, texnika va ilg'or texnologiyalar yutuqlaridan samarali foydalanish va bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb masalalardan biridir.

Ta'lim samaradorligini oshirish, shaxsning ta'lim markazida bo'lishini va yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta'minlash uchun ta'lim-tarbiya muassasalariga o'z sohasiga oid bilimlarni mustahkam egallagan va albatta, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan, interfaol usullardan xabardor, ulardan dars va darsdan tashqari jarayonlarda foydalanish malakalariga ega bo'lgan pedagog kadrlarni talab qiladi.

Ta'limning bugungi kundagi dolzarb vazifasi o'quvchilarni kundan kunga ortib borayotgan axborot-ta'lim muhiti jarayonida mustaqil faoliyat ko'rsata olishga, axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatishdan iborat. Buning uchun ularga ta'lim-tarbiya olish shart-sharoitlarini yaratish, ularning ehtiyojlarini qondirish va qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya ishlarini oqilona tashkil qilish zarur.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanib tashkil qilingan ta'lim jarayonida o'quvchilar egallashi zarur bo'lgan bilimlarni o'zlari izlab topishga, mustaqil o'rganib tahlil qilish va xulosa chiqarishga yo'naltirilgan.

Ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarning to'g'ri joriy qilinishi o'qituvchining darsda maslahatchi sifatida faoliyat yuritishni, o'quvchidan mustaqillikni, ijodiy va irodaviy sifatlarni talab qiladi. O'quvchi yangi axborotni o'zlashtirishi, olgan bilimlarini o'zi baholashi, qaror qabul qilishi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxs bo'lib yetishishi darkor.

Ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy o'qitish uslublari-interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning ahamiyati beqiyos.

Innovatsiya- (inglizcha "innovation") yangilik kiritish, yangilik demakdir. Pedagogik texnologiya - bu aniq ketma-ketlikdagi yaxlit jarayon bo'lib, u o'quvchining ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan puxta loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishga qaratilgan pedagogik jarayondir.

ASOSIY QISM

1. Chizma-model usuli

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun matematikani tushunish atrof-muhitdagi sodda shakllar, sodda matematik muammolarni o'rganishdan boshlanadi. Matematik muammo deganda kundalik turmush tarzi jarayonlarida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan matematik mantiqiy masalalardan tortib, mavhum muammolargacha bo'lishi mumkin. Bir tomondan olib qaraganda, bizga mavjud bo'lgan tushunchalar va bilimlarni to'g'ridan-to'g'ri qo'llashni talab qiladigan muntazam vazifalar mavjud bo'lsa, boshqa tomondan qaraydigan bo'lsak, ayrim hollarda hayotda bizdan ba'zi masalalar ko'proq tushunchaga ega bo'lish va ijodiy fikrlashni talab qiladigan odatiy bo'lmagan muammolarga duch kelamiz.

O'qituvchi sifatida bizning maqsadimiz o'quvchilarni ushbu barcha jarayon va murakkab holatlarga duch kelganlarida, duch kelingan masalalarni ishonchli tarzda hal qilish uchun strategiyalar, usullar bilan qurollantirishdan iboratdir. Ana shunday usullardan biri chizma-model usulidir.

Chizma-model usuli – bu raqamlar ishtirokidagi matnli masalalarni yechish uchun vizual yondashuv hisoblanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, bu usul "haqiqiy vaziyatning matematik tasviri yoki vizualizatsiyasi" ni yaratishni o'z ichiga olgan matematik modellashtirishdan farq qiladi. Model usuli muammodagi miqdorlar va miqdorlar orasidagi munosabatlarni ifodalash uchun to'rtburchaklar shaklidagi tasmalardan foydalanadi.

Modellarni chizish bo'yicha ba'zi asosiy fikrlar:

1. Bar ko'rinishidagi tasmalar muammodagi miqdorlar orasidagi munosabatlarni modellashtiradi.
2. Bu tasmalarni berilgan shartlarga ko'ra qismlarga bo'lish mumkin.
3. Tasmalarning uzunligi muammoli masala miqdorlariga teng bo'lishi shart emas, balki ular nisbati mutanosib bo'lishi yetarli.
4. Tasmalar tegishli miqdorlarni aniqlaydi va o'zaro taqqoslanadi.

Bunday vizual tasvir o'quvchilarga munosabatlarni aniqroq ko'rishga va muammolarni hal qilish usullarini rejalashtirishga yordam beradi.

Model usuli bir qator afzalliklarga ega:

1. U muammoning asosiy matematik tuzilishini o'zida mujassam etgan rasmi tasvirni taqdim etadi.
2. Bu o'quvchilarga berilgan miqdorlar orasidagi munosabatlarni aniqroq ko'rishga yordam beradi.
3. Yorliqlar va bo'laklarning nisbiy o'lchamlari kognitiv bilish yukini kamaytiradigan tashqi yordamchi xotira maydonini ta'minlaydi.

4. Usul tizimli ravishda turli arifmetik mavzularda qo'llaniladi: natural sonlar, kasrlar, foizlar va nisbatlar.

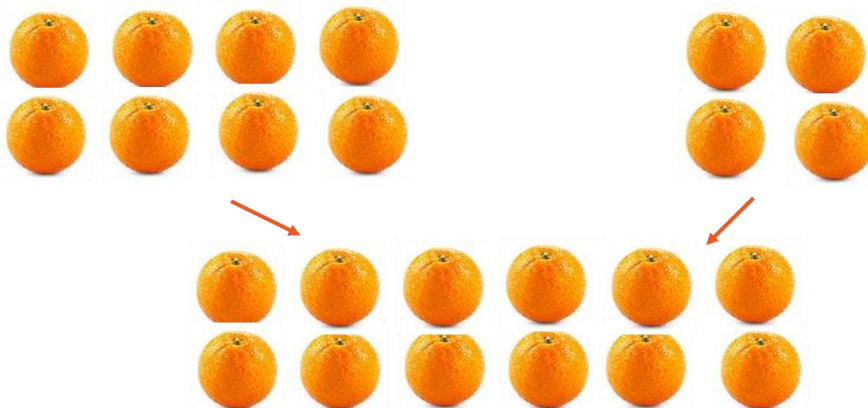
Chizma-model usulining quyidagi turlari mavjud:

1. "Qism-Butun" ($Qism + Qism = Butun$) modeli
2. "Taqqoslash (Farqlash)" modeli
3. "Oldin - Keyin (O'zgarish)" modeli

Butun - qismli modelni tasvirlash uchun oddiy masala bilan boshlaylik:

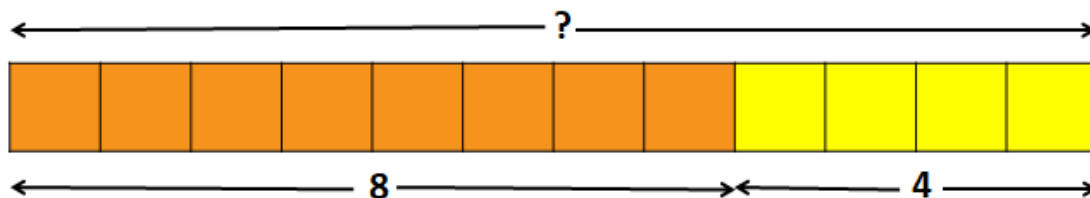
1-masala Gulnozada 8 ta, Qodirda esa 4 ta apelsin bor. Ularda jami nechta apelsin bor?

Boshlang 'ich sinfda o'quvchilar aniq buyumlar (yoki rasmi tasvirlar) yordamida 2 ta apelsin guruhini hosil qiladilar va 2 ta guruhlarni birlashtiradilar.

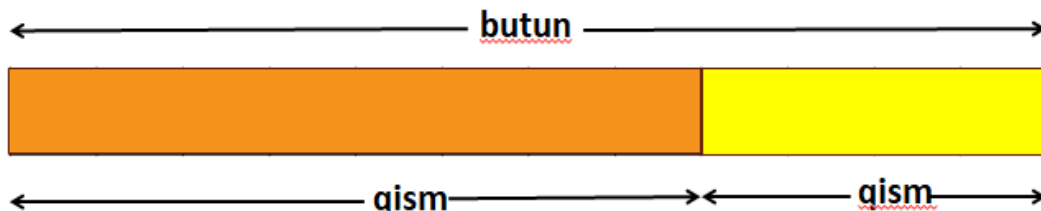
O'quvchilar apelsinlarning umumiy sonini bilish uchun 8 va 4 sonlarini qo'shadilar. So'ng matematik tenglamani yozadilar: $8 + 4 = 12$

Endi muammoning mavhumroq tasvirini kiritamiz. Ushbu tasviriy model biz muhokama qilgan bir xil muammoni ifodalaydi. Bo'laklarga ajratish modelining yuqori qismidagi so'roq belgisi noma'lum summani ifodalaydi, ikkita turli rangdagi qismlar (8 va 4) quyida ko'rsatilgan:

Modelni ikkita qismdan iborat bo'lgan bir butun sifatida ko'rish mumkin. O'quvchilar butunni topish uchun ikkita qismni qo'shishni o'rganadilar: $8 + 4 = 12$. Ushbu vizual tasvir o'quvchilarga qo'shish va bir butunni tashkil etuvchi qismlar tushunchasi o'rtasidagi munosabatni tushunishga yordam beradi.

Butun qismli modelda, shuningdek, qisman-butun modeli sifatida ham tanilgan, uchta miqdor o'rtasida hal qiluvchi miqdoriy bog'liqlik mavjud: bir butun va ikki qism.

$$Qism + Qism = Butun$$

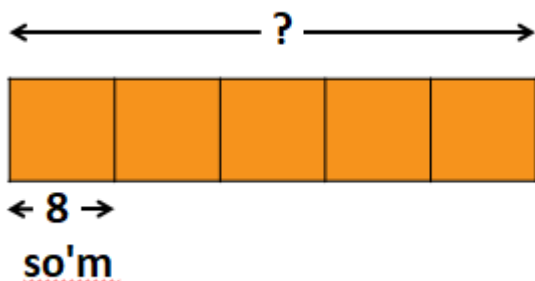
$$Butun - Qism = Qism$$

Endi qism - butun modeldan foydalangan holda biroz murakkabroq misolni ko'rib chiqamiz:

2-masala: 5 ta do'stlar kechki ovqat narxini teng bo'lishdi. Ularning har biri 8 so'mdan to'laydigan bo'lishdi. Kechki ovqatning umumiy narxi qancha edi?

Ushbu muammoni hal qilish uchun biz Qism-Butun modelidan foydalanamiz:

1. Butunlikni (ya'ni kechki ovqatning umumiy qiymati) ifodalash uchun barni chizing.
2. Uni 5 ta teng qismga ajrating, har bir qismi 8 so'mni tashkil qiladi.
3. Ushbu modeldan o'quvchilar butunni topish uchun bir qismni 8 so'mlik qismlar soniga ya'ni 5 ga ko'paytirish kerakligini osonlik bilan ko'rishlari mumkin.

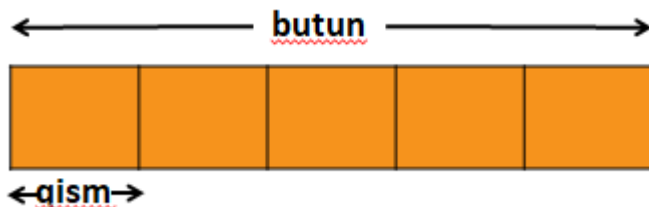
Bu vizual tasvir o'quvchilarga qismlar va butun o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga yordam beradi va ko'paytirish tushunchasini aniqroq qiladi.

Endi qism - butun modelning ko'paytirish va bo'linish bilan qanday bog'liqligini chuqurroq o'rganamiz:

Bu model bir butunni bir necha teng qismlarga bo'linishni tushunishni o'z ichiga oladi.

Bizning misolimizda 5 ta teng qismga bo'lingan bir butun bor. 3 ta ko'rinishdagi miqdor o'rtasida muhim miqdoriy bog'liqlik mavjud:

Butun, bir qism va qismlar soni

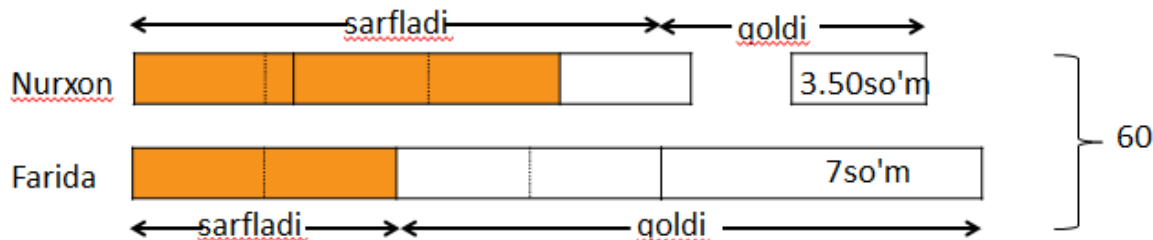

Miqdoriy munosabatni tushunish ko'paytirish va bo'lish bilan bog'liq bir vaqtda murakkabroq bo'lgan muammolarni ham hal qilish uchun kalit hisoblanadi.

3-masala: Nurxon va Farida jami 60 so'mlik buyumni birga xarid qilishdi. Nurxon Faridadan ikki barobar ko'p pul sarfladi. Faridada qolgan pul sarflaganidan 7 so'm ko'p edi. Faridada Nurxondan ikki barobar ko'p pul qolgan bo'lsa,

a) Farida qancha pul sarfladi?

b) Nurxonning dastlab qancha puli bor edi?

Ushbu modeldan tenglamani tuzib olishimiz mumkin: $9 \text{ bo'lak} + 10,50 = 60$

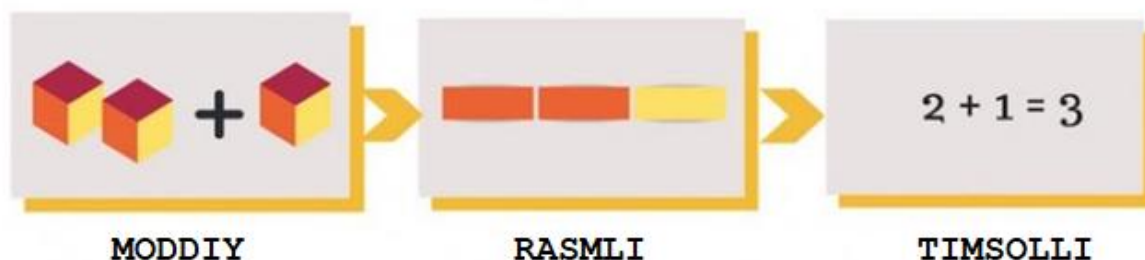
Buni yechish orqali biz $1 \text{ bo'lak} = 5,50 \text{ so'm}$ olamiz.

(a) Farida sarflagan puli miqdori: $2 \times 5,50 \text{ so'm} = 11 \text{ so'm}$

(b) Nurxonning dastlabki bor bo'lgan puli miqdori: $5 \times 5,50 \text{ so'm} + 3,50 \text{ so'm} = 31 \text{ so'm}$

Bu muammo “Qism-butun model” qanday qilib murakkab munosabatlarni tasavvur qilishda yordam berishi va o'quvchilarni to'g'ri algebraik tenglama tuzishga yo'naltirish mumkinligini ko'rsatadi.

2. Moddiy-Rasmlı-Timsolli (MRT) metodi.

MRT metodida o'quvchilarda tasavvur hosil qilish uchun moddiy ko'rgazmali qurollardan foydalanish va bu matematik tushunchalarni rasm va timsollar bilan bog'lash tushuniladi.

Moddiy (M)

- Moddiy narsalardan foydalangan holda tushunchani o'rganish;

Rasmlı (R)

- Statik rasmlar chizish;

Timsolli (T)

- Matematik timsollar, belgilar, qoidalar va algoritmlarni o'z ichiga oladi.

Masalan, kasrlar mavzusini tushuntirishda MRT metodini qo'llaydigan bo'lsak, sinf xonasiga pirog yoki meva olib kelishimiz mumkin va ularni butun, yarim, chorak, nimchorak va hk. bo'laklarga bo'lish orqali o'quvchilar bu tushunchalarni ko'rish, ushlab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu Moddiy ko'rinishga misol bo'ladi va o'quvchida kasrlar to'g'risida tasavvur paydo bo'ladi.

Keyingi bosqichda esa o'quvchilarga kasrlarni chizmalar, rasmlar orqali tushuntiriladi. Bu Rasmlı ko'rinishi hisoblanadi. Eng so'nggida esa Timsolli ya'ni raqamlar bilan tushuntirish maqsadga muvofiq.

XULOSA

O'quv-tarbiya jarayonlarida yangi axborot texnologiyalarni qo'llash, o'quvchilarning mantiqiy, ijodiy, aqliy, tanqidiy mustaqil fikrlashni shakllantirishda, raqobatbardosh, kasbiy fazilatlariga ega bo'lgan mutaxassis kadrlarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun albatta o'quvchilarga dars o'tishning yangicha yondashuvlaridan foydalanishimiz talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 7 maydagi “Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4708-son Qarori.
2. Ishmuhamedov R, Abduqodirov A, Pardayev A “Ta'limda innovatsion texnologiyalar” Toshkent-2008 y.
3. M.Kamoliddinov, B.Vaxobjonov “Innovatsion pedagogik texnologiya asoslari, savollar, javoblar” Toshkent “Talqin” nashriyoti-2010 y
4. S.N.Afonina “Matematika va go'zallik” Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti-1987 y.
5. w.w.w.mceducation.com

MAKTABGACHA TA'LIMDA KOGNITIV RIVOJLANISH VA UNING MANTIQUIY TAFAKKUR BILAN BOG'LIQLIGI

Matkarimova Nodira Egamberganovna
Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi

Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'limda kognitiv rivojlanish va uning mantiqiy tafakkur bilan bog'liqligi ochib berilgan. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning ahamiyati, uning shakllanish usullari va pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Bolalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda o'yin faoliyati, didaktik mashqlar va tarbiyachi hamda ota-onalar hamkorligi muhimligi ta'kidlanadi. Ushbu yondashuvlar maktabgacha ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar : Mantiqiy tafakkur, maktabgacha yosh, kognitiv jarayonlar, didaktik metodlar, rivojlantiruvchi muhit, pedagogik texnologiyalar, intellektual faollik.

Аннотация: В статье рассматривается когнитивное развитие в дошкольном образовании и его связь с логическим мышлением. В статье анализируется значение развития логического мышления у детей дошкольного возраста, методы его формирования и педагогические подходы. Подчеркивается важность игровой деятельности, дидактических упражнений и сотрудничества воспитателей и родителей в развитии мыслительных способностей детей. Эти подходы способствуют повышению эффективности образовательного процесса в дошкольном учреждении.

Ключевые слова: Логическое мышление, дошкольный возраст, познавательные процессы, дидактические методы, развивающая среда, педагогические технологии, интеллектуальная деятельность

Annotation The article explores cognitive development in preschool education and its connection to logical thinking. The article analyzes the importance of developing logical thinking in preschool children, methods of its formation and pedagogical approaches. The importance of game activities, didactic exercises and cooperation between educators and parents in developing children's thinking skills is emphasized. These approaches serve to increase the effectiveness of the preschool educational process.

Keywords: Logical thinking, preschool age, cognitive processes, didactic methods, developmental environment, pedagogical technologies, intellectual activity.

KIRISH

Maktabgacha yosh davri bolaning intellektual va shaxsiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bolalarda bilish jarayonlari — idrok, xotira, diqqat, tafakkur faol rivojlanadi. Kognitiv rivojlanish bolalarning atrof-muhitni anglash, tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantiradi. Shu bilan birga, mantiqiy tafakkur kognitiv jarayonlarning yuqori bosqichi sifatida namoyon bo'lib, bolaning mustaqil fikrlashi va muammolarni hal qilishiga xizmat qiladi. Maktabgacha yosh davri bolalarda kognitiv jarayonlar faol shakllanadigan eng muhim bosqichlardan biridir. Aynan shu davrda mantiqiy tafakkur – tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va sabab–oqibat bog'lanishlarini anglash qobiliyatlari rivojlana boshlaydi. Mantiqiy fikrlashning erta rivoji bolalarning keyingi ta'lim bosqichlarida o'qish ko'nikmalarini tez va samarali egallashiga, muammolarni mustaqil hal qilishiga hamda ijodiy faol bo'lishiga zamin yaratadi. Mantiqiy tafakkurni shakllantirishda didaktik o'yinlar, konstruktorlar, boshqotirmalar, tasniflash va guruhlash mashqlari, shuningdek, nutqiy faoliyat katta ahamiyatga ega. Tarbiyachi va ota-onalarning hamkorlikda bolaga rivojlantiruvchi muhit yaratib berishi, individual yondashuvni qo'llashi uning fikrlash jarayonlarini

tabiiy va izchil rivojlantirishga yordam beradi. Shu bois maktabgacha ta'lim jarayonida mantiqiy tafakkurni rivojlantirish kompleks pedagogik jarayon sifatida qoraladi va bolalarning intellektual salohiyatini oshirishda muhim o'rin tutadi. Maktabgacha yosh bola rivojlanishining eng faol va ta'sirchan bosqichidir. Bu davrda uning psixik jarayonlari, xususan, idrok, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkur jadal shakllanadi. Mantiqiy tafakkur esa bolalarning hayotiy tajribani o'zlashtirishida, atrof-muhitni anglashida va keyingi intellektual rivojlanishida markaziy o'rin egallaydi. Shu sababli maktabgacha ta'lim muassasalarida mantiqiy tafakkurni maqsadli rivojlantirish pedagogik jarayonning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishi va mantiqiy tafakkuri masalasi ko'plab pedagog va psixolog olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, Jean Piaget nazariyasiga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalar "preoperatsion bosqich"da bo'lib, ular atrof-muhitni faol idrok etish orqali bilim hosil qiladilar. Bu davrda bolalarda ramziy fikrlash rivojlanadi, ammo mantiqiy operatsiyalar hali to'liq shakllanmagan bo'ladi.

L.S. Vigotskiy fikriga ko'ra, bola tafakkuri faoliyat jarayonida rivojlanadi. Shu sababli har qanday mashg'ulotda bolaning faol ishtiroki ta'minlanishi muhim: u faqat tinglovchi emas, balki izlovchi, topuvchi, tajribadan o'tkazuvchi bo'lishi kerak. J. Piaje esa maktabgacha yoshdagi tafakkurning aniq-obrazli xarakterga ega ekanini ta'kidlagan. Bu esa pedagoglarning bolaga predmetlar bilan ishlash, ularni qo'l bilan ushlash, xarakterli belgilarini solishtirish imkonini beruvchi mashg'ulotlarni ko'proq tashkil etishini talab qiladi.

Lev Vigotsky esa bolalar rivojlanishida ijtimoiy muhit va muloqotning muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi g'oyasi bolalarning kattalar va tengdoshlar yordamida murakkab fikrlash jarayonlarini egallashini tushuntiradi.

Shuningdek, Jerome Bruner tomonidan ilgari surilgan kognitiv rivojlanish nazariyasida ta'lim jarayonining faol va interfaol bo'lishi bolalarda tafakkur rivojlanishini jadallashtirishi qayd etilgan.

Mahalliy va zamonaviy tadqiqotlarda ham maktabgacha ta'lim tashkilotlarida didaktik o'yinlar, muammoli vaziyatlar va interfaol metodlar orqali bolalarning kognitiv faolligini oshirish mumkinligi isbotlangan. Tadqiqotchilar kognitiv rivojlanishning yuqori darajasi bolalarning mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosa chiqarish qobiliyatlariga bevosita ta'sir qilishini ta'kidlaydilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanish va mantiqiy tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash maqsadida kompleks yondashuv qo'llaniladi.

Tadqiqot metodlari:

Pedagogik kuzatuv – bolalarning kundalik faoliyati davomida ularning fikrlash jarayonlari va xulq-atvori o'rganiladi;

Suhbat metodi – bolalar bilan savol-javob orqali ularning fikrlash darajasi aniqlashtiriladi;

Tajriba-sinov ishlari – maxsus ishlab chiqilgan didaktik o'yinlar va topshiriqlar orqali bolalarning mantiqiy tafakkuri rivojlanish darajasi baholanadi;

Taqqoslash va tahlil – tadqiqot natijalari guruhlar kesimida solishtiriladi;

Diagnostic topshiriqlar – tasniflash, ketma-ketlikni aniqlash, ortiqcha predmetni topish kabi mashqlar orqali kognitiv va mantiqiy ko'nikmalar baholanadi.

NATIJALAR

Mantiqiy tafakkur bolaning voqea-hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini tushunishida, umumlashtirish, tahlil qilish, taqqoslash hamda xulosa chiqarish kabi aqliy amallarni bajarishida namoyon bo'ladi. Ushbu ko'nikmalar erta bolalik davrida shakllanishi bolaning o'quv faoliyatiga tayyorlanishida katta ahamiyat kasb etadi. Mantiqiy fikrlashi rivojlangan bola yangi ma'lumotni tez

qabul qiladi, muammoni izchil o'ylab hal qiladi, savollarga mustaqil javob topishga intiladi va atrofda jarayonlarga faol qiziqadi.

Mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda o'yin faoliyati asosiy metodlardan biri hisoblanadi. Didaktik o'yinlar, mantiqiy boshqotirmalar, konstruktorlar, tasniflash va guruhlash mashqlari bolaning fikrlash jarayonini faollashtirib, ularni mustaqil izlanishga undaydi. Shuningdek, rasm asosida hikoya tuzish, predmetlarni qiyoslash, o'xshash va farqli jihatlarni topish, oddiy matematik tushunchalar bilan tanishtirish ham mantiqiy fikrlashning shakllanishiga samarali ta'sir qiladi. O'yin jarayonida bolaning tafakkuri tabiiy tarzda, qiziqarli faoliyat orqali rivojlanadi.

Bolaning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda tarbiyachi va ota-onalarning hamkorligi ham muhim ahamiyatga ega. Kattalar bolaga savollar berish, izoh talab qilish, fikrini asoslashga undash, kundalik hayotdagi oddiy vaziyatlarni tahlil qildirish orqali uning fikrlash jarayonini rag'batlantirishlari mumkin. Uy sharoitida rivojlantiruvchi o'yinlar, kitob o'qish, matematik topshiriqlar va mantiqiy mashqlarni muntazam qo'llash jarayonning uzluksizligini ta'minlaydi.

MUHOKAMA

Mantiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun shuningdek, bolaga mos rivojlantiruvchi muhit yaratish zarur. Bunga turli o'yinchoqlar, rangli shakllar, geometrik figuralar, konstruktorlar, sensor materiallar va qiziqarli muammoli vaziyatlar kiradi. Rivojlantiruvchi muhitdagi har bir predmet bolaning mustaqil fikrlash va izlanish qobiliyatini kuchaytiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish — ularning intellektual salohiyatini oshirish, ta'lim jarayoniga tayyorlash va kelajakdagi muvaffaqiyatli o'qishining poydevorini yaratishda muhim omildir. Bu jarayon o'yin faoliyati, didaktik yondashuv, pedagogik qo'llab-quvvatlash va rivojlantiruvchi muhit orqali tizimli ravishda amalga oshirilsa, bola tafakkurining har tomonlama rivojlanishiga erishiladi.

Mantiqiy tafakkur bolaning kognitiv jarayonlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu qobiliyat orqali bola voqea-hodisalarni tahlil qiladi, sabab-oqibat aloqalarini anglaydi va o'z xulosalarini mustaqil chiqaradi. Shu bilan birga, mantiqiy fikrlash bolalarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish, e'tibor va xotira qobiliyatini mustahkamlash, ijodiy va ijtimoiy ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi.

Mantiqiy tafakkurni shakllantirishda o'yin faoliyati asosiy metod hisoblanadi. Didaktik o'yinlar, boshqotirmalar, konstruktorlar bilan mashg'ulotlar, rasm asosida hikoya tuzish, predmetlarni tasniflash va guruhlash bolalarda tafakkur jarayonlarini faollashtiradi. Shu bilan birga, oddiy matematik tushunchalar, hisoblash mashqlari va muammoli vaziyatlarni yechish bolalarni mustaqil fikrlashga undaydi.

Tarbiyachi va ota-onalarning bolaga individual yondashuvi mantiqiy tafakkur rivojida muhim ahamiyatga ega. Savollar orqali fikr yuritishga undash, voqealarni tahlil qilish va kundalik hayotiy vaziyatlarni izchil ko'rib chiqish bolaning kognitiv faoliyatini rivojlantiradi. Rivojlantiruvchi muhit, turli o'yinchoqlar va sensor materiallar bolalarning mustaqil izlanishlarini qo'llab-quvvatlaydi va tafakkur jarayonini mustahkamlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish nafaqat kognitiv rivojlanishga, balki ijtimoiy va emotsional ko'nikmalarga ham ijobiy ta'sir qiladi. Bolaning o'z fikrini ifodalash qobiliyati, muammolarga yechim topishdagi mustaqilligi va jamoaviy faoliyatga moslashuvi mantiqiy tafakkur bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli, maktabgacha ta'lim jarayonida mantiqiy tafakkurni tizimli rivojlantirish pedagogik jarayonning muhim komponenti bo'lib, bolalarning umumiy rivojlanishini va intellektual salohiyatini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Maktabgacha yosh bolaning intellektual rivojlanishi pedagogika va psixologiya fanlarida eng muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bola ongining asosiy funksiyalari shakllanadi, idrok qilish, eslab qolish, taqqoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarish kabi tafakkur

jarayonlari rivojlanadi. Bu yoshda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish ayniqsa ahamiyatlidir, chunki u bolaning keyingi ta'lim bosqichlarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishida, kundalik hayotda mustaqil qaror qabul qilishida va atrof-muhit hodisalariga ongli yondashishida muhim poydevor vazifasini bajaradi. Mantiqiy tafakkur – bu narsa va hodisalar o'rtasidagi bog'lanishlarni anglash, sabab va oqibatni tushunish, umumlashtirish, tahlil va sintez qilish, solishtirish orqali xulosa chiqarish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshda bola tafakkuri asosan aniq-obrazli bo'lsada, aynan shu davrda sodda mantiqiy amallarni bajarish imkoniyati tez shakllanadi. Bola buyumlarni rangiga, shakliga, kattaligiga qarab ajrata oladi, ortiqcha elementni topadi, ketma-ketlikni tiklaydi, biron voqea haqida gapirayotganda uning boshidan oxirigacha izchil bayon qila boshlaydi. Bularning barchasi mantiqiy tafakkurning dastlabki ko'rinishlaridir.

Mantiqiy fikrlashning ahamiyati, birinchi navbatda, bolaning intellektual rivojlanishini ta'minlashda ko'rinadi. Mantiqiy fikr yurita olgan bola matematik bilimlarni oson o'zlashtiradi, chunki matematika aynan tartiblash, solishtirish, tenglashtirish, umumlashtirish kabi amaliy va mantiqiy jarayonlarga tayanadi. Shuningdek, mantiqiy tafakkur bola nutqining rivojiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mantiqan fikr yuritadigan bola o'z fikrini izchil bayon qiladi, voqealar va hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibatni tushuntirishga intiladi. Nutqning boyishi esa o'z navbatida mantiqiy tafakkurning yanada rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu jarayon o'zaro bog'liq holda shakllanadi: bola fikr qiladi, so'zlaydi, so'zlagani sayin mantiqiy fikrlashi mustahkamlanadi.

Mantiqiy tafakkurni rivojlantirish tarbiyaviy jihatdan ham muhimdir. Mantiqan fikrlashga o'rgatilgan bola shoshilmay, o'ylab harakat qilishga odatlanadi, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi, duch kelgan muammoga hissiyot bilan emas, balki mantiqiy yondashishga harakat qiladi. Bu esa uning ijtimoiy-psixologik moslashuvini yengillashtiradi. Maktabga borish arafasida bolaning mantiqiy tafakkuri yetarlicha rivojlangan bo'lsa, u dars jarayonlarini tez anglaydi, topshiriqlarni bajarishda tizimli yondasha oladi, mustaqil fikrlashga qodir bo'ladi. Aksincha, mantiqiy tafakkur sust bo'lsa, bola yangi bilimlarni qabul qilishda qiyinchiliklarga duch keladi, sodda muammolarni hal qilishda ham ko'p vaqt sarflaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish ma'lum psixologik-pedagogik tamoyillarga tayanadi.

Mantiqiy tafakkur rivojiga nutq mashg'ulotlari ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bolaga rasm bo'yicha hikoya tuzdirish, voqealar ketma-ketligini aniqlash, predmetlar o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlarni izohlash topshiriqlari mantiqiy izchillikni shakllantiradi. Shuningdek, tarbiyachi tomonidan berilgan qisqa savol-javoblar – “Nima uchun?”, “Agar bunday bo'lsa, nima sodir bo'ladi?”, “Buning sababi nima?” kabi savollar bola tafakkurining faollashishiga sabab bo'ladi. Yangi texnologiyalar – interaktiv o'yinlar, STEAM elementlari, multimediali didaktik dasturlar ham rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish – bu ularning intellektual, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishining eng muhim omillaridan biridir. Mantiqan fikrlashga ega bo'lgan bola maktab ta'limiga oson moslashadi, mustaqil fikr yurita oladi, muammolarga ongli yondashadi va kelgusida turli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qila oladigan shaxs sifatida shakllanadi. Shuning uchun tarbiyachi va ota-onalar tomonidan mantiqiy tafakkurni erta yoshdan boshlab izchil va maqsadli rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Pedagog mantiqiy tafakkurni rivojlantirish jarayonida har bir bolaning individual imkoniyatlarini inobatga olishi zarur. Har bir topshiriq bolaning qiziqishi va tayyorgarlik darajasiga mos bo'lishi kerak. Bolani majburiy emas, qiziqarli faoliyat orqali mantiqan fikrlashga undash muhim. Mashg'ulotlar soddadan murakkabga qarab ketma-ket tashkil etilishi, har bir bosqich avvalgisining mantiqiy davomi bo'lishi kerak. Bunda asosiy e'tibor natijaga emas, balki jarayonning o'ziga

qaratilishi maqsadga muvofiq. Chunki bola mantiqiy fikrlashni faqat tayyor javobni eslab olish orqali emas, balki izlanish va tajriba jarayonida o'rganadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Piaget, Jean. The Origins of Intelligence in Children. Routledge & Kegan Paul.
2. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
3. Asqarova, Dilorom Qurbonova. "Maktabgacha yoshdagi bolalar mantiqiy fikrlash jarayonini rivojlantirish." Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi.
4. Dosbayeva, Shahnoza. "Mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni tashkil etish bosqichlari." Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali.
5. Umurzaqova, Mahfuza Boqiyevna. "Raqamli o'yinlar yordamida maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkurni rivojlantirishning innovatsion metodlari." World Scientific Research Journal.
6. Ismailova, Nilufar Isroildjanovna. "Maktabgacha yoshdagi bolalarni matematik rivojlantirish jarayonida mantiqiy fikrlashni loyihalash." Tadqiqotlar.uz.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ZAMONAVIY O'QITISH METODLARI

Boltayeva Nafosat Sharofovna

e-mail: boltayevanafosat@gmail.com

ANNOTATSIYA: Bu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida zamonaviy o'qitish metodlaridan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari, ularning o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishdagi o'rni va kelajak ta'limi bilan uzviy bog'liqligi tahlil etiladi. Interfaol yondashuvlar, kompetensiyaga asoslangan o'qitish, AKT, STEAM ta'limi, loyiha va ijodiy topshiriqlar, shuningdek, kommunikativ metodlar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ fikrlash, mustaqil izlanish va tanqidiy tafakkurni shakllantirishning samaradorligi ilmiy asoslangan. Maqolada zamonaviy o'qitish metodlarining afzalliklari, amaliy qo'llanish xususiyatlari hamda kelajak ta'limiga moslashgan innovatsion model taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, zamonaviy metodlar, interfaol o'qitish, kompetensiyaviy yondashuv, AKT, STEAM, kreativ fikrlash, mustaqil ta'lim, innovatsion texnologiyalar, kelajak ta'limi.

АННОТАЦИЯ: В данной статье анализируются научно-теоретические основы использования современных методов обучения в начальном образовании, их роль в всестороннем развитии личности учащегося и тесная взаимосвязь с образованием будущего. Научно обоснована эффективность формирования у младших школьников креативного мышления, самостоятельного поиска и критического анализа посредством интерактивных подходов, компетентностного обучения, ИКТ, STEAM-образования, проектных и творческих заданий, а также коммуникационных методов. В статье представлены преимущества современных методов обучения, особенности их практического применения и предложена инновационная модель, адаптированная к образованию будущего.

Ключевые слова: Начальное образование, современные методы, интерактивное обучение, компетентностный подход, ИКТ, STEAM-образование, креативное мышление, самостоятельное обучение, инновационные технологии, образование будущего

ANNOTATION: This article analyzes the scientific and theoretical foundations of using modern teaching methods in primary education, their role in the comprehensive development of learners, and their close connection with the education of the future. The effectiveness of developing creative thinking, independent inquiry, and critical analysis in primary school students through

interactive approaches, competency-based learning, ICT, STEAM education, project-based and creative tasks, as well as communicative methods, is scientifically substantiated. The article highlights the advantages of modern teaching methods, their practical application features, and proposes an innovative model adapted to the education of the future.

Keywords: Primary education, modern methods, interactive teaching, competency-based approach, ICT, STEAM education, creative thinking, independent learning, innovative technologies, future education.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimi jadal sur'atlarda rivojlanib, zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida yangilanib bormoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchi shaxsini shakllantirishda poydevor vazifasini bajaradi. Shu bois, mazkur bosqichda qo'llaniladigan o'qitish metodlarining zamonaviy talablarga mosligi, innovatsion texnologiyalar bilan boyitilgani, o'quvchini faollikka, mustaqil fikrlashga va izlanishga undashi nihoyatda muhim hisoblanadi. Hozirgi davrda interfaol metodlar, kompetensiyaga yo'naltirilgan o'qitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, STEAM yondashuvi, loyiha faoliyati va ijodiy topshiriqlar kabi metodlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutmoqda. Ular nafaqat o'quvchilarning bilimini mustahkamlaydi, balki ularda kreativ fikrlash, muammo yechish, kommunikativ ko'nikmalar, jamoada ishlash va mustaqil o'rganishga bo'lgan qiziqishni shakllantiradi.

Kelajak ta'limiga xos bo'lgan moslashuvchan, innovatsion va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar aynan boshlang'ich ta'limda poydevor topadi. Shu ma'noda, zamonaviy o'qitish metodlarini ilmiy asosda o'rganish, ularning amaliyotdagi imkoniyatlari va samaradorligini tahlil qilish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu maqola ana shu jarayonlarning ilmiy-nazariy asoslarini ochib berishga, boshlang'ich ta'limda zamonaviy metodlardan foydalanishning ahamiyatini yoritishga va kelajak ta'limiga yo'naltirilgan innovatsion modelni taklif etishga qaratiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Boshlang'ich ta'lim jarayonida zamonaviy o'qitish metodlaridan foydalanish bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik yangiliklar o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida mahalliy va xorijiy olimlarning izlanishlari o'rganilib, ularning boshlang'ich ta'limda interfaol, innovatsion va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar yuzasidan ilgari surgan fikrlari umumlashtirildi.

Pedagogika sohasidagi klassik nazariyalar - L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-rivojlanish konsepsiyasi, J. Dyuiyning tajribaviy ta'lim g'oyalari, D. Brunerning konstruktivistik yondashuvlari zamonaviy metodlarning nazariy poydevorini

tashkil etadi. Adabiyotlarda ta'kidlanishicha, boshlang'ich sinf o'quvchilarining faol bilish jarayonini tashkil etish uchun o'qitish jarayonida muloqotga asoslangan, hamkorlikda o'rganishga yo'naltirilgan metodlar samarali hisoblanadi. Shuningdek, zamonaviy manbalarda kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim, AKTdan foydalanish, STEAM yondashuvi, loyiha metodining psixologo-pedagogik asoslari keng yoritilgan.

METOD

Tadqiqot metodologiyasi sifatida quyidagi ilmiy-metodik yondashuvlar qo'llandi:

1. Nazariy tahlil metodi - zamonaviy o'qitish metodlari, interfaol texnologiyalar, STEAM va kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim haqida e'lon qilingan ilmiy maqolalar, monografiyalar, dastur va konsepsiyalar o'rganildi.

2. Taqqoslash va umumlashtirish metodi - turli metodlarning afzalliklari, ularni qo'llash mexanizmlari hamda pedagogik natijalari qiyoslab tahlil qilindi.

3. Pedagogik kuzatuv - amaldagi boshlang'ich sinf darslarida zamonaviy metodlardan foydalanishning real jarayonlari kuzatildi va tahlil qilindi.

4. Anketa va suhbatlar - o'qituvchilar bilan suhbatlar o'tkazilib, ularning tajribasi, zamonaviy metodlardan foydalanishdagi yondashuvlari o'rganildi.

5. Eksperimental yondashuv elementlari - ayrim interfaol metodlar va ijodiy topshiriqlarni dars jarayonida sinov tariqasida qo'llash va natijalarni baholash amalga oshirildi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy o'qitish metodlari boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishda muhim omillardan biri bo'lib, ularning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish va amaliyotda to'g'ri qo'llash kelajak ta'limi uchun zarur kompetensiyalarni shakllantiradi. Tadqiqot metodologiyasining qo'llanilishi esa mavzuning ilmiy dalillarga asoslangan holda yoritilishini ta'minlaydi.

MUHOKAMA

Boshlang'ich ta'limda zamonaviy o'qitish metodlaridan foydalanish bo'yicha olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, interfaol va innovatsion metodlar o'quvchini dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Xususan, kichik yoshdagi o'quvchilarda mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish kabi qobiliyatlarining shakllanishi zamonaviy metodlar samaradorligini yanada oshiradi.

Amaliy kuzatuvlar shuni tasdiqladiki, "Aqliy hujum", "Baliq suyagi", "Rangli fikrlar", "Klaster", "Loyiha metodi", "STEM yoki STEAM modeli", "Jamoalar bilan ishlash" kabi metodlar o'quvchilar bilimining chuqurlashishiga, mavzularni tahlil qilish ko'nikmalariga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ayniqsa, interaktiv taqdimotlar, elektron darsliklar va ta'limiy platformalardan foydalanish o'quvchilarning qiziqishi va o'quv motivatsiyasini mustahkamlaydi.

O'qituvchilar bilan o'tkazilgan suhbatlar asosida aniqlanishicha, zamonaviy metodlar dars samaradorligini oshiradi, biroq ularni qo'llash uchun o'qituvchidan yuqori darajada tayyorgarlik, pedagogik mahorat va texnologik savodxonlik talab etiladi. Shu bois pedagoglarning malakasini oshirish, ularni innovatsion texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash dolzarb vazifadir.

NATIJA

Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy metodlar o'quv jarayonini faol, mazmunli va o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan tarzda tashkil etishda alohida ahamiyatga ega ekani aniqlandi.

2. Interfaol va kreativ metodlar o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatini kuchaytiradi, ularni tadqiqotga, izlanishga va mustaqil fikrlashga undaydi.

3. AKT, STEAM va loyiha faoliyati asosidagi metodlar ta'limning amaliy, kompetensiyaviy yo'nalishni mustahkamlaydi va kelajak kasblariga tayyorlashda samarali ekani aniqlangan.

4. O'qituvchilarning zamonaviy metodlardan foydalanish darajasi ularning kasbiy mahorati va texnologik savodxonligiga bevosita bog'liqligi tasdiqlandi.

5. Zamonaviy metodlar asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning faolligi, motivatsiyasi, o'z fikrini ifoda etish va jamoada ishlash ko'nikmalari sezilarli darajada oshishi kuzatildi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Boshlang'ich ta'limda zamonaviy o'qitish metodlaridan foydalanish o'quv jarayonining sifatini oshirishning eng muhim omillaridan biridir. Bunday metodlar o'quvchini darsning passiv kuzatuvchisidan faol ishtirokchisiga aylantiradi, unda kreativ fikrlash, mustaqil o'rganish, muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantiradi. Innovatsion texnologiyalar bilan uyg'unlashgan metodlar kelajak ta'limi talablari bilan to'liq mos keladi.

1. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun zamonaviy metodlar bo'yicha amaliy treninglar, seminar va ustaxona mashg'ulotlarini ko'paytirish.
2. Dars jarayonida AKT va STEAM asosidagi topshiriqlarni tizimli qo'llashni yo'lga qo'yish.
3. O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos interfaol metodlarni tanlash hamda metodlarni kombinatsiyalab qo'llash.
4. O'quvchilar uchun tadqiqotga yo'naltirilgan kichik loyihalar va ijodiy topshiriqlarni muntazam joriy etish.
5. O'qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar bilan tanishtiruvchi elektron resurslar bazasini kengaytirish.
6. Dars jarayonida hamkorlikda o'qitish va muammoli o'qitish metodlarini ko'proq qo'llab, o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Vygotskiy, L.S. Pedagogik psixologiya. - Moskva.
2. Dewey, J. Experience and Education. - New York: Macmillan.
3. Bruner, J. The Process of Education. - Harvard University Press.
4. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi Qonuni.
5. O'zbekiston Respublikasi DTS va boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi (so'nggi nashrlar).
6. Yo'ldoshev, J., Xoliqov, A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent.
7. Hasanboeva, O., Nishonova, Z. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent.
8. Xalq ta'limi vazirligi elektron resurslari: metodik qo'llanmalar va interfaol metodlar bo'yicha tavsiyalar.
9. STEAM Education Guide. - International STEAM Association.
10. Jonassen, D. Learning with Technology: A Constructivist Perspective. - London.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING NUTQ MADANIYATI

Xorazm viloyati PMM
boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi
Sabirova Shaxista
sabirovashaxista@gmail.com

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada pedagoglarning nutq madaniyati to'g'risida fikr yuritilgan bo'lib, o'qituvchi nutqiga qo'yiladigan barcha pedagogik, psixologik, fonetik, uslubiy jihatdan aniqligi, to'g'riligi haqida metodik tavsiyalar berilgan. Nutqiy madaniyatni rivojlantirish masalasi batafsil yoritilgan. Mazkur maqolada nutqiy madaniyat tushunchasi, uning shaxs kamolotidagi o'rnini shuningdek, nutqiy kompetensiya, rivojlantirish usullari to'g'risida fikr bayon etilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy madaniyat, nutqiy kompetensiya, aniqlik, to'g'rilik, talaffuz me'yori, muloqot, nutq texnikasi.

АННОТАЦИЯ В данной статье рассматривается речевая культура педагогов и даются методические рекомендации по точности и правильности всех педагогических, психологических, фонетических и методических аспектов речи учителя. Подробно освещается вопрос развития речевой культуры. В статье рассматривается понятие речевой культуры, ее роль в личностном развитии, а также речевая компетентность и методы ее развития.

Ключевые слова: речевая культура, речевая компетентность, точность, правильность, нормы произношения, коммуникация, речевые техники.

ANNOTATION This article discusses the speech culture of educators, and methodological recommendations are given on the accuracy and correctness of all pedagogical, psychological,

phonetic, and methodological aspects of the teacher's speech. The issue of developing speech culture is covered in detail. This article discusses the concept of speech culture, its role in personal development, as well as speech competence and methods for its development.

Keywords: speech culture, speech competence, accuracy, correctness, pronunciation norms, communication, speech techniques.

KIRISH Ta'lim sohasida yetakchi davlatlar qatorida bo'lgan finlandiya pedagogik ta'limining qolganlardan farq qiluvchi xususiyati, o'qituvchi faoliyatidagi ilmiy-tadqiqot yondashuvini tuzishdan iboratligidir. Jumladan, 2020-yil 6-noyabrda "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlarni to'g'risida" PQ-4884-sonli qarori, 2021-yil 26-martdagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5040-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'quvchilarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to'g'risidagi" 577-son qarorini amalga tadbiq qiluvchi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus davlat ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish to'g'risidagi Nizom" ning ishlab chiqilishi va Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanishi mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-xuquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish asosida bugun tanqidiy fikrlovchi o'z dunyoqarashiga ega barkamol shaxsni tarbiyalash turadi. Bu vazifalarni amalga oshirishni biz o'qituvchi nutqiy madaniyatini shakllantirish asosida boshlang'ich poydevorni ko'ra olishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI Nutq madaniyati bo'yicha ilmiy izlanishlar o'tgan asrning 20- yillaridan boshlanib, bugungi kunda ham fanning barcha sohalaridagi ahamiyati tobora ortib bormoqda. O'zbekistonda sinergetikaning ilmiy va falsafiy muammolari turli yondashuvlar asosida o'rganilib kelinmoqda. Bu borada O.Hoshim, T.N.Qoriniyoziy, T.Qudratov[1], N.Mahmudov, R.Rasulov, E.Nasrullayev, S.Irohimov, O.Usmonov, Q.Xonazarov,[2], M.Djo'rayeva, Sh.Botirova, Q.Mo'yidinov boshqa olimlarning ilmiy ishlari e'tiborga molikdir.

Xorijiy davlatlarda Y.Komenskiy, G.Ferguson, D.Nunan, O.L.Gepakyan, J.Goldshteyn kabi olimlar o'z qarashlarida o'ziga xos tarzda tatbiq qilingan. Deborah Tannen nutq va ularning farqlarni o'rganishga qaratilgan ko'plab tadqiqotlar olib borgan. Uning eng mashhur asari "You Just Don't Understand" (1990) bo'lib, unda u erkaklar va ayollar o'rtasidagi nutq uslubi va kommunikatsion tafovutlarni o'rganadi. Tannen o'z tadqiqotlari orqali, kommunikatsiya madaniyatining jinsiy va ijtimoiy nuqtai nazardan qanday farq qilishini ko'rsatadi. Erving Goffman, asosan, "face" (yuzi) nazariyasi bilan tanilgan. Uning "The Presentation of Self in Everyday Life" (1959) nomli asarida, nutq va jamiyatdagi o'zini tutish madaniyati haqida so'z yuritadi[3]. Goffman nutqning jamiyatdagi ijtimoiy vaziyatlarga qarab qanday o'zgarishini va odamlarning o'z imijlarini qanday yaratishini tahlil qiladi[4]. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida nutq madaniyatini shakllantirishning zamonaviy tendensiyalari hozirgi kunda ta'lim tizimida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonni o'rganish, o'qituvchilarni kasbiy jihatdan rivojlantirish va talabalarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etishda muhim o'rin tutadi. O'qituvchining nutq madaniyati faqat ilmiy so'zlashuv yoki texnik jihatdan to'g'ri gapirishni emas, balki ma'naviy, etnik, madaniy va psixologik jihatdan ham o'rgatishni nazarda tutadi.

Zamonaviy tendensiyalarni tahlil qilishda quyidagi asosiy yo'nalishlar o'rganilishi mumkin:

O'qituvchining madaniy-ta'limiy roli: O'qituvchilarning nutq madaniyatini shakllantirishda o'qituvchi o'zining kasbiy va madaniy ma'naviy jihatlarini ham rivojlantirishi zarur. Bu o'z ichiga so'zlashuv ko'nikmalarini rivojlantirish, emotsional va psixologik holatlarni to'g'ri ifodalashni o'z ichiga oladi.

METOD

O'qituvchi nutqining adabiy til me'yorlariga to'liq mos bo'lishi uchun u ushbu me'yorlarni chuqur va puxta egallagan bo'lishi zarur. O'qituvchi nutqi adabiy til talablariga mos kelgan taqdirda, bu o'quvchilarning bilim saviyasini samarali ravishda oshirishga xizmat qiladi. Sababi, bola bilimni ustozidan oladi va ko'pincha uning nutqiga taqlid qiladi.

Albatta, boshqa kasb egalari ham adabiy til me'yorlariga amal qilgan holda so'zlashlari lozim. Biroq o'qituvchi, ayniqsa boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi, kelajak avlodni tarbiyalovchi shaxs sifatida bolalarning dunyoqarashi shakllanishida muhim o'rin tutadi. Shu bois o'qituvchi har qanday vaziyat va sharoitda o'z nutqiga alohida e'tibor bilan yondashishi zarur.

.Olimlarning fikriga ko'ra o'qituvchi quyidagi adabiy til me'yorlariga amal qilishi lozim:[5]

1-JADVAL

№	Me'yor turi	IZOH
1	Fonetik me'yor	Unli va undosh tovushlarning adabiy til qoidalariga mos tarzda qo'llanishi fonetik me'yor sanaladi.
2	Leksik-semantik me'yor (so'z qo'llash)	So'zlarning turli variantlari orasidan barchaga tushunarli, aniq va maqbul shaklni tanlash lug'aviy me'yor hisoblanadi. Bu me'yor imlo, talaffuz va tarjima lug'atlarida namoyon bo'ladi.
3	Talaffuz me'yori (orfoepik)	Til birliklarining og'zaki nutqda adabiy talaffuz talablariga muvofiq aytilishi talaffuz me'yori. O'zlashma so'zlarni to'g'ri aytishda hamda shevaga xos talaffuzdan chekinishda orfoepik lug'atlar muhim manba hisoblanadi.
4	Aksentologik me'yor (urg'u me'yori)	So'z va gaplarda urg'uni to'g'ri qo'yish aksentologik me'yorni bildiradi. Urg'uning noto'g'ri ishlatilishi ma'noga ta'sir ko'rsatadi.
5	Grammatik me'yor	Turlanish va tuslanish shakllarining eng maqbul, adabiy ko'rinishlarini barqaror qo'llash grammatik me'yor sanaladi. Ayniqsa, kelishik qo'shimchalarini noo'rin ishlatish holatlari uchrab turadi.
6	So'z yasash me'yori	So'z yasovchi qo'shimchalarning tovush tuzilishi jihatidan bir xil qolipda va izchil qo'llanishi so'z yasash me'yori hisoblanadi.
7	Imloviy me'yor (orfografik)	Lotin yozuviga asoslangan alifbo qoidalar, orfografik talablar va bo'g'in ko'chirish tartibiga amal qilgan holda so'zlarni to'g'ri hamda bexato yozish imloviy me'yorni tashkil etadi.
8	Punktuatsion me'yor	Yozma nutqda tinish belgilarini o'rinli va qoidalarga muvofiq qo'llash punktuatsion me'yor deyiladi. U nuqta, vergul, ikki nuqta, nuqtali vergul, tire, undov, so'roq, ko'p nuqta, qo'shtirnoq va qavs kabi 10 ta tinish belgisiga tayanadi.

Professor B. Sarimsoqov fikricha, "O'qituvchi nutqining muhimroq fazilatlaridan biri shundaki - ifodalilik, ta'sirchanlikdir. Ifodali, ta'sirchan nutq tinglovchida qiziqish uyg'otadi, uning ongiga tez yetib boradi, uning e'tibori hamda qiziqishini qozonadi. Nutqning aloqaviy sifatlari aniqligi, to'g'riligi, mantiqiyligi, betakrorligi, sofligi (tozaligi) –nutqning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Nutqning ta'sirchanligini oshirish uchun og'zaki nutqda so'zdagi unli tovushlarni cho'zish orqali shodlanish, taajjub, iztirob, o'kinish, g'azablanish kabi hissiy bo'yoq ifodalanadi, urg'u va so'zlar bo'g'inlarga bo'lib talaffuz qilinadi".[6]

O'qituvchining pedagogik faoliyatida nutq texnikasi eng murakkab, ayni paytda doimiy e'tibor talab qiladigan masalalardan biri hisoblanadi. Psixologik nuqtayi nazardan qarganda, nutq texnikasi notiqning qaysi vaziyatda qanday ohang, qanday usul va qanday ifoda vositasini tanlashi orqali

namoyon bo'ladi. Pedagog dars jarayonida turli fe'l-atvordagi, ruhiy holati va qabul qilish darajasi bir-biridan farq qiladigan o'quvchilar bilan muloqot olib boradi. Shuning uchun u o'z nutqini muayyan vaziyatga, tinglovchilarning kayfiyati va ehtiyojiga qarab moslashtira olishi zarur. Nutq mazmunli, ravon va ta'sirchan bo'lishi kerak. Shu bilan birga, u o'quvchini zeriktirib qo'ymasligi, diqqatni susaytirmasligi lozim. Bunga erishish uchun o'qituvchi tilning tasviriy imkoniyatlaridan, jumladan metafora, metonimiya kabi badiiy vositalardan o'rinli foydalanishi maqsadga muvofiqdir. O'quvchilarning e'tiborini jalb qilish, ularni o'rganilayotgan mavzuga qiziqitira olish va darsga faol tortish pedagog nutq texnikasining eng muhim belgilaridan sanaladi.

Biz o'qituvchilarning o'quvchilarga ta'lim berishda nutq madaniyatini qanday shakllantirishni, shuningdek, nutq madaniyati o'qitish uslublarini va metodlarini yangilash asosiy o'rinda turadi.

Zamonaviy tendensiyalarni ishlab chiqish va rivojlantirishning nazariy asoslari quyidagilarni o'z ichiga oladi: Nutq madaniyati va uning ta'limdagi roli: Nutq madaniyati o'qituvchilarning tilni qanday ishlatishi, o'z fikrlarini aniq, ravon va maqsadga muvofiq tarzda ifodalashini ta'minlaydi. Bu esa o'qituvchining o'quvchilarga nutqni to'g'ri va samarali o'rgatish imkoniyatlarini oshiradi. Interaktiv o'quv usullari va texnologiyalarning qo'llanilishi: Zamonaviy o'quv jarayonida interaktiv metodlarni, masalan, guruhli muhokamalar, rolli o'yinlar, video materiallar va boshqa texnologik vositalarni qo'llash o'qituvchilarning nutq madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

MUHOAMA VA NATIJALAR

O'qituvchi nutq madaniyati deganda pedagogik nutqda tilning adabiy me'yorlariga amal qilish, ya'ni talaffuz, urg'u, so'z tanlash, gap qurish qoidalarini puxta egallash hamda til vositalaridan vaziyatga mos, o'rinli va ko'zlangan maqsadga muvofiq tarzda foydalana olish malakasi tushuniladi. Bunday madaniyat faqat so'zlarni to'g'ri aytish yoki grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzish bilangina cheklanmaydi. U o'qituvchining o'z fikrini mantiqan izchil, mazmunan aniq, shaklan ravon, ta'sirchan va boy ifoda eta olish qobiliyatini ham qamrab oladi. Demak, o'qituvchi nutq madaniyati deganda nutqning to'g'riligi, aniqligi, mantiqiyligi, ifodaliligi, boyligi va sofligi kabi muhim sifatlar nazarda tutiladi.

Mazkur tushunchaning asosiy o'rganish obyekti o'qituvchi nutqida adabiy til me'yorlarining qay darajada namoyon bo'lishidir. Uning bosh vazifasi esa shu me'yorlarga doir ikkilanmalar, noaniqliklar va xatolarni bartaraf etishdan iborat. Chunki adabiy til me'yorlariga asoslangan nutqgina tinglovchiga to'laonli ta'sir ko'rsata oladi, pedagogik jarayonda esa bu holat ayniqsa muhimdir. O'qituvchi nutqi nafaqat bilim berish vositasi, balki tarbiyaviy ta'sir omili ham bo'lgani uchun undagi har bir talaffuz, har bir so'z tanlovi, har bir sintaktik qurilma muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda hozirgi o'zbek adabiy tilining shakllanib bo'lgani, uning jamiyat hayotida katta ijtimoiy vazifani bajarib kelayotgani barchaga ayon. Shu sababli kundalik nutqimizda uchraydigan kamchiliklar, g'alizliklar va turli nuqsonlarni yo'qotish, nutq madaniyatini yanada yuksaltirish har qachongidan ham dolzarb masalaga aylangan. Bu masala shunchaki tilshunoslik doirasidagi tor ilmiy muammo emas, balki davlat va jamiyat hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lgan ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega vazifadir. Chunki til madaniyati yuksak bo'lgan jamiyatda fikr almashinuvi aniq, samarali va madaniy tus oladi.

Shuning uchun nutq madaniyatini rivojlantirish ishiga faqat filolog yoki tilshunos olimlarga emas, balki respublikamizda yashab, turli sohalarida faoliyat yuritayotgan barcha mutaxassislar e'tibor qaratishlari maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, o'qituvchi bu borada boshqalarga namuna bo'lishi kerak. Sababi, u yosh avlodga nafaqat fan asoslarini, balki fikrni to'g'ri, ravon va madaniyatli ifodalash namunalarini ham beradi. Demak, o'qituvchining nutqi qanchalik puxta, ta'sirchan va me'yoriy bo'lsa,

ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligi ham shunchalik yuqori bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, o'qituvchi nutqini takomillashtirish masalasi shaxsiy mahorat doirasidagina emas, balki keng ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan muhim vazifa sifatida baholanishi lozim. Jumladan, o'qituvchining nutqi uning asosiy quroli hisoblanadi.

XULOSA Umuman olganda, o'qituvchi o'z nutq texnikasini muntazam ravishda rivojlantirib borishi zarur. Buning uchun u fonetika va fonologiyaga doir bilimlardan hech bo'lmaganda umumiy darajada boxabar bo'lishi, zarurat tug'ilganda esa og'zaki nutqida uchraydigan kamchilik va nuqsonlarni bartaraf etishga xizmat qiladigan mashq va usullardan izchil foydalanishi lozim. Zero, mukammal nutq texnikasi shakllanmagan sharoitda na o'qituvchining, na umuman nutq egasining og'zaki nutqini yetuk va talab darajasidagi madaniy nutq deb baholash mumkin. Nutq texnikasi insonning fikrni ravon, aniq, eshituvchiga ta'sirchan va tushunarli tarzda yetkazishida tayanch omillardan biri hisoblanadi. Shu bois bu yo'nalishdagi ishlar tasodifiy emas, balki doimiy va maqsadli tarzda olib borilishi kerak.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. T.Qudratov.Nutq madaniyati asoslari.T.O'qituvchi,1993.
2. Q.Xonazarov.“O'zbek xalq shevalari lug'ati”.T-1964-71
3. Jumaxo'ja N.A.Istiqol va ona tilimiz.Toshkent. “Talqin”,2005.
4. Mo'yidinov.Q.Nutq madaniyati va notiqlik san'ati.O'quv adabiyot.2014.116-bet
5. Mahmudov Nizomiddin.O'qituvchi nutqi madaniyati.-Toshkent.2007.
6. Musayev Q.Badiiy tarjima va nutq madaniyati.T.,1976

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIM METODIKALARI: FANLARARO VA KASBLARARO YONDASHUV

Niyazov Xamrobek Maratovich
Jismoniy tarbiya va ChQBT fani metodisti:
niyazovxamro@gmail.com,

Annotatsiya

This article focuses on integrated teaching methodologies in physical education classes and their role in modern education. The research widely explains interdisciplinary and profession-oriented integration methods used in physical education lessons. The article highlights the importance of combining physical education with mathematics, language, biology, music, technology, and professional orientation. Integrated methodologies help students develop physical abilities, independent thinking, communication skills, creativity, and practical competencies. The study also discusses interactive teaching methods, project-based learning, movement games, and profession-related activities. Recommendations for improving the effectiveness of physical education lessons through integrated methodologies are presented.

Keywords: integrated education, physical education, interdisciplinary integration, profession-oriented integration, innovative methods, interactive learning, pedagogical technologies, healthy lifestyle.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning bilim olish bilan bir qatorda har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lgan shaxs sifatida shakllanishiga katta e'tibor qaratilmoqda. Shu sababli an'anaviy dars metodlari bilan bir qatorda integratsiyalashgan ta'lim metodikalaridan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Integratsiyalashgan ta'lim — bu turli fanlar, faoliyatlar va hayotiy ko'nikmalarni bir-biri bilan bog'lagan holda o'qitish metodikasidir. Bunda o'quvchi bilimni alohida-alohida emas, balki yaxlit

tizim sifatida qabul qiladi. Ayniqsa, jismoniy tarbiya darslarida integratsion yondashuv o'quvchilarning jismoniy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

Asosiy qism

Jismoniy tarbiya fanida integratsiya quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

1-fanlararo integratsiya; 2-kasblararo integratsiya; 3-amaliy faoliyat integratsiyasi; 4-interaktiv va innovatsion metodlar integratsiyasi.

Integratsiyalashgan metodikalar orqali jismoniy mashqlar:

Matematika bilan hisoblash faoliyatiga; -Oona tili bilan nutq rivojiga; -Biologiya bilan inson salomatligiga; -Musika bilan ritm va harakat uyg'unligiga; -Kasblar bilan esa amaliy hayotiy ko'nikmalarga bog'lanadi.

Bunday yondashuv o'quvchilarning: Darsga qiziqishini oshiradi; mustaqil fikrlashini rivojlantiradi; tezkor qaror qabul qilishini shakllantiradi; sog'lom turmush tarzini rivojlantiradi; kasbga yo'naltiradi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi jismoniy tarbiya darslarida integratsiyalashgan ta'lim metodikalarini keng yoritish, ularning turlari, qo'llash usullari va samaradorligini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda pedagogik kuzatuv, tajriba-sinov, qiyosiy tahlil, suhbat va ilmiy-metodik adabiyotlarni o'rganish metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot davomida jismoniy tarbiya darslarida fanlararo integratsiya; kasblararo integratsiya; interaktiv metodlar; o'yinli texnologiyalar; loyiha metodlari qo'llanildi. O'quvchilarning faolligi darsga qiziqishi; topshiriqlarni bajarish tezligi; muloqot ko'nikmalari; jamoada ishlash qobiliyati kuzatildi.

Integratsiyalashgan ta'lim metodikasining mazmuni

Integratsiyalashgan ta'lim metodikasi — bir nechta fan yoki faoliyatni yagona maqsad asosida birlashtirib o'qitish tizimidir. Bu metodika o'quvchilarning bilimni hayot bilan bog'lashiga yordam beradi.

Jismoniy tarbiya darslarida integratsion metodikaning asosiy vazifalari:

Jismoniy va aqliy faoliyatni uyg'unlashtirish; nazariya va amaliyotni bog'lash; o'quvchilarning ijodkorligini rivojlantirish; sog'lom turmush ko'nikmalarini shakllantirish; kasbiy qiziqishlarni rivojlantirishdan iborat.

Integratsiyalashgan metodika an'anaviy darslardan quyidagi jihatlari bilan farq qiladi:

An'anaviy ta'lim	Integratsiyalashgan ta'lim
Fanlar alohida o'qitiladi	Fanlar o'zaro bog'lanadi
O'quvchi passiv bo'ladi	O'quvchi faol ishtirok etadi
Nazariy bilim ustun	Amaliy faoliyat ustun
Bir yo'nalishli fikrlash	Keng va tizimli fikrlash
Bir xil metodlar	Interaktiv metodlar

Jismoniy tarbiya darslarida integratsiyalashgan metodikalar

1. Fanlararo integratsiya metodikasi

Fanlararo integratsiya — bir nechta fanlarni o'zaro bog'lash orqali ta'lim brishdir.

Matematika bilan integratsiya-Jismoniy mashqlar davomida:sonlarni sanash; vaqtni hisoblash; tezlikni aniqlash; masofani o'lchash ishlari bajariladi.

Misol: O'quvchilar estafetada yugurib kelib matematik misol yechadi.

Natija: Tez fikrlash rivojlanadi; matematik tafakkur shakllanadi; diqqat kuchayadi.

Ona tili bilan integratsiya-Mashqlar davomida:sport terminlarini o‘rganish; buyruqlarni tushunish; harakatni tasvirlab gapirish ishlari bajariladi.

Misol: “Tez yugur”, “chapga buril”, “sakra” kabi buyruqlarni bajarish.

Natija: Nutq rivojlanadi; lug‘at boyligi oshadi; muloqot ko‘nikmasi shakllanadi.

Biologiya bilan integratsiya-Jismoniy mashqlar inson organizmi bilan bog‘lab tushuntiriladi.

O‘rganiladigan mavzular:- Yurak urishi; mushaklar faoliyati; nafas olish tizimi; sog‘lom ovqatlanish.

Misol: Mashqdan oldin va keyin pulsni o‘lchash.

Natija: Sog‘lom turmush ko‘nikmasi shakllanadi; organizm haqidagi bilim ortadi.

Musiqqa bilan integratsiya

Qo‘llash usullari: Ritmik gimnastika; musiqali mashqlar; raqs elementlari.

Natija: Koordinatsiya rivojlanadi; ritmni his qilish kuchayadi; estetik did shakllanadi.

Kasblararo integratsiya metodikasi

Kasblararo integratsiya o‘quvchilarning kelajak kasblarga qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

Sport murabbiyi kasbi

O‘quvchilar: mashq ko‘rsatadi; guruhni boshqaradi; hakamlilik qiladi.

Natija: liderlik rivojlanadi; tashkilotchilik shakllanadi.

Shifokor kasbi bilan integratsiya

Mashg‘ulotlar: birinchi yordam; puls o‘lchash; sog‘lom ovqatlanish haqida suhbat.

Natija: tibbiy savodxonlik oshadi; sog‘liqni saqlash ko‘nikmasi rivojlanadi.

Harbiy va qutqaruvchi kasblari bilan integratsiya

Mashqlar: to‘siqlardan o‘tish; tezkor harakat; jamoaviy vazifalar.

Natija: chidamlilik; jasurlik; intizom rivojlanadi.

Integratsiyalashgan metodikada interaktiv metodlarning o‘rni

Integratsion ta‘limda interaktiv metodlar muhim o‘rin egallaydi.

Eng samarali metodlar:“Aqliy hujum”; “Klaster”; “Bahs-munozara”; “Savol-javob”; “Kichik guruhlarda ishlash”. Bu metodlar orqali o‘quvchilar:mustaqil fikrlaydi; faol qatnashadi; birgalikda ishlashga o‘rganadi.

Integratsiyalashgan metodikaning afzalliklari

Integratsion metodikalar: dars samaradorligini oshiradi; o‘quvchilarni faollashtiradi; bilimlarni hayot bilan bog‘laydi; ijodkorlikni rivojlantiradi; kasbga yo‘naltiradi; sog‘lom turmush tarzini shakllantiradi. Bunday metodikalar o‘quvchini real hayotga tayyorlashda muhim vosita hisoblanadi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari integratsiyalashgan metodikalar jismoniy tarbiya darslarining samaradorligini oshirishini ko‘rsatdi. Ayniqsa, fanlararo va kasblararo integratsiya o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirdi.

O‘quvchilar: darsda faolroq qatnashdi; mustaqil fikrlashga o‘rgandi; amaliy ko‘nikmalarni egalladi; jamoada ishlashni o‘rgandi. Biroq integratsion metodlarni qo‘llash uchun o‘qituvchi: metodik jihatdan tayyor bo‘lishi; darsni puxta rejalashtirishi; xavfsizlikni ta‘minlashi kerak.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, jismoniy tarbiya darslarida integratsiyalashgan ta‘lim metodikalari zamonaviy ta‘limning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Ushbu metodikalar: jismoniy va aqliy rivojlanishni uyg‘unlashtiradi; o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi; mustaqil fikrlashni rivojlantiradi; sog‘lom turmush tarzini shakllantiradi; kasbiy qiziqishlarni rivojlantiradi.

Shu sababli jismoniy tarbiya darslarini fanlararo va kasblararo integratsiya asosida tashkil etish zamonaviy pedagogikaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Tolipov O', Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent, 2017.

Ishmuhammedov R. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2019.

Salomov R. *Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi*. – Toshkent, 2020.

Azizxo'jayeva N. *Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2018.

Yo'ldoshev J. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2021.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi metodik tavsiyalari.

MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA TARBIYACHILARNING EMPATIYA VA KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODLARI

Masharipova Donoxon Jumanazarovna

Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi

Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi

E-mail : donomasharipova25@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada malaka oshirish jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining empatiya va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Zamonaviy ta'lim tizimida tarbiyachining nafaqat kasbiy bilimga, balki ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarga ham ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, tarbiyachilarning bolalar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot olib borishida ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarning o'rni ochib berilgan. Maqolada malaka oshirish tizimida innovatsion yondashuvlardan foydalanish orqali tarbiyachilarning kasbiy faoliyat samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-hissiy kompetensiya, empatiya, kommunikativ ko'nikma, malaka oshirish, maktabgacha ta'lim, tarbiyachi kompetentligi, emotsional intellekt, interfaol metodlar, pedagogik texnologiyalar, kasbiy rivojlanish, samarali muloqot.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические возможности развития эмпатии и коммуникативных навыков воспитателей дошкольных учреждений в процессе профессионального развития. В современной системе образования для педагога важно обладать не только профессиональными знаниями, но и социально-эмоциональными компетенциями. Также раскрывается роль социально-эмоциональных компетенций в эффективной коммуникации между воспитателями и детьми, родителями и коллегами. В статье разработаны рекомендации по повышению эффективности профессиональной деятельности воспитателей посредством использования инновационных подходов в системе профессионального развития.

Ключевые слова: социально-эмоциональная компетентность, эмпатия, коммуникативные навыки, профессиональное развитие, дошкольное образование, компетентность воспитателя, эмоциональный интеллект, интерактивные методы, педагогические технологии, профессиональное развитие, эффективная коммуникация.

Abstract: This article discusses the pedagogical possibilities of developing empathy and communication skills of preschool educators in the process of professional development. In the modern education system, it is important for a teacher to have not only professional knowledge, but also socio-emotional competencies. The role of socio-emotional competencies in effective communication between educators and children, parents, and colleagues is also revealed. The article develops recommendations for improving the effectiveness of educators' professional activities through the use of innovative approaches in the professional development system.

Keywords: socio-emotional competence, empathy, communicative skills, professional development, preschool education, educator competence, emotional intelligence, interactive methods, pedagogical technologies, professional development, effective communication.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar pedagog xodimlardan nafaqat chuqur kasbiy bilim va ko'nikmalarni, balki rivojlangan ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarni ham talab etmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining bolalar bilan samarali muloqot o'rnatishi, ularning hissiy holatini tushunishi, jamoada sog'lom psixologik muhit yaratishi hamda ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'ya olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli tarbiyachilarning empatiya va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb pedagogik masalalaridan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqich bo'lib, bu jarayonda tarbiyachining shaxsiy fazilatlar va muloqot madaniyati katta ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyachining bolalarga mehribon, sabrli, e'tiborli munosabati hamda hissiy jihatdan barqarorligi bolalarning ijtimoiylashuvi va hissiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Biroq amaliyotda ayrim tarbiyachilarda stressni boshqarish, nizoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, hamkasblar va ota-onalar bilan samarali kommunikatsiyani tashkil etishda muammolar uchray turadi. Shu nuqtai nazardan, malaka oshirish jarayonida tarbiyachilarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy metod va texnologiyalarni qo'llash muhim hisoblanadi. Xususan, treninglar, rolli o'yinlar, refleksiya mashqlari, psixologik metodlar hamda interfaol ta'lim usullari tarbiyachilarning empatiya va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy-hissiy kompetensiya — bu shaxsning o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqarish, boshqalar bilan samarali muloqot qilish, empatiya bildirish, jamoada ishlash hamda turli ijtimoiy vaziyatlarga moslasha olish qobiliyatidir. Zamonaviy pedagogika va psixologiyada tarbiyachining kasbiy kompetentligida emotsional intellekt, kommunikativ madaniyat va empatiya muhim tarkibiy qismlar sifatida e'tirof etiladi. Emotsional intellekt insonning o'z hissiyotlarini nazorat qila olishi, boshqalarning hissiy holatini tushunishi va vaziyatga mos ravishda munosabat bildirishini anglatadi. Empatiya esa boshqa insonning hissiyotlarini tushunish va unga hamdardlik bildirish qobiliyatidir. Tarbiyachida empatiya ko'nikmasining rivojlanganligi bolalarning individual xususiyatlarini inobatga olish, ularning ehtiyoj va qiziqishlarini tushunish hamda ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Shuningdek, empatik yondashuv bolalarda o'ziga ishonch, xavfsizlik hissi va ijobiy munosabatlarni shakllantiradi. Kommunikativ ko'nikmalar ham tarbiyachining kasbiy faoliyatida muhim o'rin tutadi. Tarbiyachi bolalar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot olib borishi, fikrini aniq va ravon ifodalashi, nizoli vaziyatlarni tinch yo'l bilan hal qila olishi zarur. Bugungi kunda malaka oshirish tizimida tarbiyachilarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion metodlardan foydalanishga katta e'tibor qaratilmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining ijtimoiy-pedagogik kompetentsiyasini oshirishning eng muhim shartlaridan biri innovatsion faoliyatni tashkil etish bo'lib, bu metodik va texnologik chora-tadbirlar majmuasini yaratmasdan mumkin emas. Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonini tashkil etish va ta'lim sifatini doimiy nazorat qilish ijtimoiy kompetensiya darajasini oshirishga yordam beradi. Sifat ko'rsatkichi bo'lajak tarbiyachining ijtimoiy kompetentsiyaga ega bo'lgan o'zlashtirish

darajasidir. Yuqoridagilarni umumlashtirib, biz talabalarda ijtimoiy kompetentsiyani shakllantirish va rivojlantirish ko'rsatkichlarining quyidagi guruhlarini ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

1. Ijtimoiy mas'uliyat, hissiy barqarorlik, shaxsiy faollik, adekvat o'zini-o'zi hurmat qilish, ixtiyoriy nazorat, o'ziga ishonch, bag'rikenglik, muvaffaqiyat motivatsiyasi.
 2. Odamlarning o'zaro munosabatlari holatini tahlil qilish; boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatda og'zaki va og'zaki bo'lmagan ifodani to'g'ri baholash; o'zining va boshqalarning faoliyati va xatti-harakatlarining oqibatlarini oldindan bilish; ijtimoiy o'zaro ta'sirning mantiqini tushunish; ishlab chiqarish, ijtimoiy yo'naltirilgan faoliyatni tashkil etish
 3. Ijtimoiy kompetentsiyaning mohiyati, tuzilishi, funktsiyalari, xulq-atvorning og'ishligi, sog'lom turmush tarzining mohiyati haqida bilim; jamiyatda muvaffaqiyatli ijtimoiylashishga imkon beruvchi shaxsning fazilatlarini to'g'risida bilim;
 4. Ijtimoiy kompetentsiyaning yuqoridagi belgilarining mavjudligi va rivojlanish darajasi; odamlarning jamiyatda o'zaro munosabati, hayotiy yo'nalishlari va maqsadlari mavjudligi haqida bilim; sog'lom turmush tarzini qabul qilish.
- Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonini tashkil etish va ta'lim sifatini doimiy nazorat qilish ijtimoiy kompetentsiya darajasini oshirishga yordam beradi. Sifat ko'rsatkichi bo'lajak tarbiyachining ijtimoiy kompetentsiyaga ega bo'lgan o'zlashtirish darajasidir. Xulosa qilib aytganda ijtimoiy kompetentlik – olingan bilimlarga asoslangan holda ijtimoiy munosabatlarda to'g'ri harakat qila olishlik demakdir. Kompetentlik – ijtimoiy amaliyot ko'rinishidagi bilim va ko'nikmalarning mavjudligi bo'lib, u ta'lim jarayoni natijalariga ijtimoiymadaniy talablar va jamiyat tomonidan talablar qo'yiladigan hollarda namoyon bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining empatiya va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik hamda psixologik metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodlar tarbiyachining bolalar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot olib borishiga, hissiyotlarni boshqarishiga hamda ijobiy pedagogik muhit yaratishiga yordam beradi.

Psixologik treninglar

Psixologik treninglar tarbiyachilarning o'z hissiyotlarini anglash, boshqarish va boshqalarning hissiy holatini tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Trening jarayonida:

empatiyani shakllantirish mashqlari;

tinglash madaniyatini rivojlantirish;

stressni boshqarish;

nizoli vaziyatlarni hal qilish bo'yicha topshiriqlar qo'llaniladi.

Rolli o'yinlar

Rolli o'yinlar orqali tarbiyachilar turli pedagogik vaziyatlarni amaliy tarzda bajarib ko'radilar.

Masalan:

ota-ona bilan suhbat;

tortinchoq bola bilan ishlash;

nizoli vaziyatni bartaraf etish;

bolani rag'batlantirish kabi holatlar sahnalashtiriladi.

Mazkur metod kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish va to'g'ri muloqot usullarini shakllantirishga xizmat qiladi.

"Case-study" metodi

Ushbu metodda tarbiyachilarga real pedagogik muammolar yoki vaziyatlar taqdim etiladi va ular birgalikda muammoning yechimini topishga harakat qiladilar. Natijada:

tahlil qilish;

muammoni hal etish;

jamoaviy fikrlash;
qaror qabul qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Refleksiya mashqlari

Refleksiya tarbiyachining o'z faoliyatini tahlil qilishi va xulosalar chiqarishiga yordam beradi.

Masalan:

“Bugungi mashg'ulotda nimaga erishdim?”;

“Qaysi vaziyatda qiyinchilik sezdim?”;

“Bolalar bilan muloqotim qanday bo'ldi?” kabi savollar asosida fikr yuritiladi. Bu metod o'z-o'zini rivojlantirish va kasbiy o'sishga yordam beradi.

Interfaol metodlar

Interfaol metodlar tarbiyachilarning faolligini oshirib, hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Jumladan:

“Aqliy hujum”;

kichik guruhlarda ishlash;

munoizara;

debat;

klaster usuli kabi metodlardan foydalanish mumkin.

Kommunikativ mashqlar

Kommunikativ mashqlar nutq madaniyati, tinglash va fikrni aniq ifodalash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Misol uchun:

faol tinglash mashqlari;

mimika va jestlardan foydalanish;

ijobiy muloqot texnikalari;

savol berish va javob qaytarish usullari qo'llaniladi.

Maktabgacha ta'lim tizimi shaxsning eng muhim rivojlanish bosqichi bo'lib, aynan shu davrda bolalarda ijtimoiy ko'nikmalar, hissiy barqarorlik va dastlabki axloqiy tushunchalar shakllanadi. Ushbu jarayonda tarbiyachi asosiy pedagogik subyekt sifatida katta mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi. Zamonaviy ta'lim yondashuvlari tarbiyachidan nafaqat bilim berish, balki bolalarning hissiy ehtiyojlarini tushunish, ularni qo'llab-quvvatlash va ijobiy psixologik muhit yaratishni ham talab etadi.

Ijtimoiy-hissiy kompetensiya — bu shaxsning o'z his-tuyg'ularini anglash, ularni boshqarish, boshqalarning hissiy holatini tushunish (empatiya), samarali muloqot qilish hamda ijtimoiy vaziyatlarga moslashish qobiliyatidir. Tarbiyachi uchun bu kompetensiyalar kasbiy faoliyatning ajralmas qismi hisoblanadi, chunki u bevosita bolalar bilan doimiy emotsional aloqada bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar emotsional jihatdan juda sezgir bo'lib, ular kattalarning kayfiyati, nutqi va munosabatiga tez ta'sirlanadi. Shu sababli tarbiyachining hissiy barqarorligi, sabr-toqati va empatik yondashuvi bolalarda xavfsizlik hissini shakllantiradi. Bu esa bolalarning o'zini erkin ifoda etishi, faol ishtirok etishi va ijtimoiy muhitga moslashishini ta'minlaydi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda tarbiyachining ijtimoiy-hissiy kompetensiyasi ta'lim sifati bilan bevosita bog'liq ekani qayd etiladi. Emotsional intellekti rivojlangan tarbiyachi guruhda ijobiy psixologik muhit yarata oladi, nizolarni konstruktiv hal qiladi va har bir bolaga individual yondasha oladi. Bu esa bolalarning nafaqat ijtimoiy, balki kognitiv va axloqiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, ijtimoiy-hissiy kompetensiyalar tarbiyachining kasbiy stressni boshqarish, ishdagi emotsional zo'riqishni kamaytirish va kasbiy barqarorlikni saqlashida ham muhim rol o'ynaydi. Bu kompetensiyalar rivojlangan tarbiyachi o'z faoliyatida yanada samarali, sabrli va moslashuvchan bo'ladi.

Tarbiyachilarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirish uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Buning uchun treninglar, refleksiya, psixologik mashqlar, rolli o'yinlar, jamoaviy muhokamalar va mentorlik tizimi kabi usullardan foydalanish samarali hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tarbiyachining empatiya, kommunikativ madaniyat, hissiyotlarni boshqarish va jamoada ishlash ko'nikmalariga ega bo'lishi ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda tarbiyachining ijobiy hissiy muhit yarata olishi bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Malaka oshirish jarayonida interfaol metodlar, psixologik treninglar, rolli o'yinlar va refleksiya mashqlaridan foydalanish tarbiyachilarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash tarbiyachilarning kasbiy mahoratini oshirish, muloqot madaniyatini shakllantirish va stressli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu sababli malaka oshirish tizimida tarbiyachilarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan metodikalarni yanada takomillashtirish, amaliy mashg'ulotlar va treninglar hajmini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa maktabgacha ta'lim sifatini oshirish hamda pedagoglarning kasbiy faoliyat samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'oziyev E. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: “O'qituvchi”, 2019.
2. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2018.
3. Musurmonova O. Pedagogik kompetentlik va innovatsion faoliyat. – Toshkent, 2020.
4. Rakhimov A. Maktabgacha ta'lim metodikasi. – Toshkent, 2020.55-bet
5. CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning). Framework for Social and Emotional Learning. – 2020.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYALANUVCHILARINING KOGNITIV FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHDA EMOTSIONAL-INTELLEKTUAL MUHITNING O'RNI

Vaisova Gulnoza Kuzibayevna
Xorazm viloyati PMM
Maktabgacha ta'lim metodikasi
kafedrasi mudiri

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishi, ularning kelajakdagi shaxsiy va intellektual salohiyatini shakllantirishdagi asosiy omillardan biri sifatida emotsional-intellektual muhitning nazariy-metodologik asoslari va pedagogik imkoniyatlarini ilmiy jihatdan asoslashga bag'ishlangan. Tadqiqotda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning kognitiv faolligini oshirishda hissiy va aqliy jarayonlarning o'zaro uyg'unligini ta'minlovchi muhitning o'rni chuqur tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: emotsional xavfsizlik, ijodiy erkinlik, intellektual rag'batlantirish, ijobiy muloqot bolalarning kognitiv jarayonlari diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur.

Аннотация: Данные статья посвящены научному обоснованию теоретико-методологических основ и педагогических возможностей эмоционально-интеллектуальной

среды как одного из ключевых факторов когнитивного развития детей дошкольного возраста, формирования их будущего личностного и интеллектуального потенциала. В исследовании глубоко анализируется роль среды, обеспечивающей гармоничное взаимодействие эмоциональных и познавательных процессов в повышении когнитивной активности воспитанников дошкольных образовательных организаций.

Ключевые слова: эмоциональная безопасность, творческая свобода, интеллектуальное стимулирование, позитивное общение, когнитивные процессы, внимание, память, воображение, мышление.

Abstract: This article is devoted to the scientific substantiation of the theoretical and methodological foundations and pedagogical potential of an emotional-intellectual environment as one of the key factors in the cognitive development of preschool children and in shaping their future personal and intellectual potential. The study provides an in-depth analysis of the role of an environment that ensures the harmonious interaction of emotional and cognitive processes in enhancing the cognitive activity of children in preschool educational institutions.

Keywords: emotional safety, creative freedom, intellectual stimulation, positive communication, cognitive processes, attention, memory, imagination, thinking.

Maqolaning maqsadi – maktabgacha ta’lim tashkilotlarida emotsional-intellektual muhitni yaratishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, uning kognitiv faollikni rivojlantirishga ta’sirini eksperimental tarzda tekshirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot jarayonida xorijiy va mahalliy pedagogika, psixologiya va falsafa sohasidagi adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, suhbat, test, so‘rovnomalar hamda pedagogik eksperiment va matematik statistika usullaridan foydalanilgan.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida emotsional-intellektual muhit komponentlari (emotsional xavfsizlik, ijodiy erkinlik, intellektual rag‘batlantirish, ijobiy muloqot) bolalarning kognitiv jarayonlari (diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur) rivojlanishiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatishi, ularda bilishga bo‘lgan qiziqish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishi isbotlangan. Shuningdek, emotsional-intellektual muhitni tashkil etishning samarali pedagogik modellari va texnologiyalari ishlab chiqilib, ularning amaliyotga joriy etilishi maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv faolligi darajasini sezilarli darajada oshirish imkonini berishi aniqlangan.

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo‘yiladi:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv faolligi, emotsional intellekt va ta’lim muhiti tushunchalarining nazariy-metodologik asoslarini mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar tahlili asosida chuqur o‘rganish hamda ularning o‘zaro aloqadorlik tamoyillarini tizimlashtirish.

2. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning kognitiv faolligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi emotsional-intellektual muhitning asosiy komponentlari (pedagog-bola munosabatlari, tengdoshlar bilan o‘zaro aloqa, ta’limiy materialning emotsional boyitilishi) va samaradorlik mezonlarini aniqlash.

3. Amaliyotda maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi emotsional-intellektual muhitning hozirgi holatini o‘rganish, uning tarbiyalanuvchilarning kognitiv faolligiga ta’sir darajasini empirik usullar (kuzatish, so‘rovnomalar, diagnostik testlar) orqali baholash va mavjud kamchiliklarni tahlil qilish.

4. Emotsional-intellektual muhitni samarali tashkil etish va optimallashtirishga qaratilgan pedagogik shart-sharoitlar va metodik tavsiyalarni ishlab chiqish, ularning kognitiv faollik rivojlanishiga ta’sirini eksperimental sinovdan o‘tkazish.

5. Olingan natijalar asosida maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagoglari va mutaxassislari uchun emotsional-intellektual muhitni shakllantirish bo‘yicha amaliy qo‘llanma yoki dastur loyihasini yaratish.

Ushbu tadqiqotning obyekti maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning kompleks rivojlanishi, xususan, ularning intellektual salohiyati va bilish jarayonlarini faollashtirish tizimi hisoblanadi. Bu obyekt bolaning shaxs sifatida shakllanishi, uning atrof-muhit bilan o'zaro munosabati va ta'lim jarayonining umumiy dinamikasini qamrab oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlari, ularning idrok etish, tafakkur qilish, xotirlash va tasavvur qilish kabi kognitiv funksiyalarining shakllanishi hamda rivojlanish mexanizmlari obyektning asosiy mohiyatini tashkil etadi.

Tadqiqot predmeti esa maktabgacha ta'lim tashkilotlari sharoitida yaratilgan emotsional-intellektual muhitning tarbiyalanuvchilar kognitiv faolligini rivojlantirishga ta'sir etuvchi pedagogik imkoniyatlari va shart-sharoitlaridir. Xususan, emotsional barqarorlik va intellektual rag'batlantirishni uyg'unlashtirgan muhitning bolalarning bilishga bo'lgan qiziqishi, muammoli vaziyatlarni yechish ko'nikmalari va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini oshirishdagi o'ziga xos o'rni, bu muhitni tashkil etishning samarali shakl va metodlari ilmiy o'rganiladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi maktabgacha ta'lim amaliyotida tarbiyalanuvchilarning kognitiv faolligini rivojlantirishga oid mavjud yondashuvlarni emotsional va intellektual omillarning dialektik birligi nuqtayi nazaridan qayta ko'rib chiqish va boyitish bilan belgilanadi. Ishda ilk bor maktabgacha ta'lim tashkiloti (MTT) muhiti shunchaki jismoniy yoki didaktik vositalar majmuyi sifatida emas, balki tarbiyalanuvchi shaxsining bilish jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi yaxlit, integrativ emotsional-intellektual tizim sifatida kontseptual asoslandi.

Tadqiqotning yangiligi quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

Birinchidan, MTTda emotsional-intellektual muhitni yaratishning tarbiyalanuvchilar kognitiv faolligini (diqqat barqarorligi, tafakkur operatsiyalari, ijodiy tasavvur, nutqiy faollik) rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati tizimli tahlil qilindi; emotsional xavfsizlik, ijobiy psixologik iqlim va intellektual rag'batlantirishning o'zaro bog'liqlik mexanizmlari ochib berildi. Isbotlandiki, aynan emotsional barqarorlik va o'ziga ishonch hissi bolaning murakkab aqliy vazifalarni bajarishga bo'lgan ichki motivatsiyasini kuchaytiruvchi fundamental poydevor vazifasini o'taydi;

ikkinchidan, emotsional-intellektual muhitning tarkibiy komponentlari (motivatsion-qadriyatli, kognitiv-rivojlantiruvchi, kommunikativ-faoliyatli, reflektiv-baholovchi) aniqlashtirildi va ularning o'zaro uyg'unligini ta'minlashga yo'naltirilgan strukturaviy-funksional model ishlab chiqildi. Ushbu model tarbiyachi-bola-ota-ona hamkorligini yangicha paradigmada tashkil etish imkonini beradi;

uchinchidan, MTTda mazkur muhitni yaratish va uning tarbiyalanuvchilar kognitiv faolligiga ta'siri samaradorligini diagnostika qilishga xizmat qiluvchi mezonlar (emotsional qulaylik, intellektual to'yinganlik, subyektlararo muloqot madaniyati, tashabbuskorlikni qo'llab-quvvatlash) va ko'rsatkichlar tizimi ilmiy-nazariy jihatdan asoslanib, amaliyotga tatbiq etildi;

to'rtinchidan, "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi talablarini hisobga olgan holda, emotsional-intellektual muhitni maqsadli shakllantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik texnologiya yaratildi. Ushbu texnologiya o'z ichiga interfaol o'yinlar, "aqliy hujum" metodlari, loyihaviy faoliyat, hissiy idrokni rivojlantiruvchi mashg'ulotlar va maxsus ishlab chiqilgan metodik tavsiyalarni qamrab oladi. Bu esa o'z navbatida, an'anaviy mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga va ta'lim jarayonini individuallashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimova G.G. Maktabgacha ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. – T.: "Fan va texnologiya", 2018. – 216 b.
2. Shodiyev N.S. Bolalar kognitiv rivojlanishining psixologik asoslari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – 180 b.

3. Hayitov A.G. Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional intellektni rivojlantirish. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2019. – 150 b.
4. Olimov Q.T. Ta’lim muhitining shaxs rivojlanishiga ta’siri. – T.: “O’qituvchi”, 2017. – 200 b.
5. Ahmedova M.Sh. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kognitiv faollikni oshirish usullari. – Qarshi: QarDU nashriyoti, 2021. – 165 b.
6. G’oziyev E.G’. Umumiy psixologiya. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2010. – 480 b.
7. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. – M.: Eksmo, 2004. – 512

O‘ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMINING RIVOJLANISHI TARIXI

Diloram Babajanova- tarix fanlari doktori, professor
(O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti) 90/185-58-54
d.babajanova@uzswlu.uz

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada dunyoda ro‘y berayotgan globalashuv jarayonlari amaldagi ta’lim tizimlarining o‘zaro integratsiyasini ham kuchaytirib yuborayotgani, uzluksiz ta’limning ajralmas bo‘lagi va eng zaruriy qismi bo‘lgan maktabgacha ta’lim tizimi har bir davlat va jamiyat uchun rivojlantirish talab etiladigan sohalaridan biri bo‘lib qolayotgani xususida fikr yuritiladi. Zero, maktabgacha yoshdagi bolalarni sifatli ta’lim bilan qamrab olish, bolaning kelgusi ta’lim olish jarayonlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi bilan bir qatorda, iqtisodiy rivojlanish uchun zaruriy ishchi kuchining bola tarbiyasi bilan band bo‘lib qolmasligini ham ta’minlaydi. YUNESKOning 2030-yilgacha maktabgacha ta’lim sohasidagi Toshkent deklaratsiyasida bir qator tamoyillar ilgari surilgan bo‘lib ular erta yoshdagi bolalarni har tomonlama sifatli ta’lim bilan ta’minlashni nazarda tutadi. Bu kabi vazifalar mazkur tashkilotning 2030-yilgacha mo‘ljallangan uzluksiz ta’lim bo‘yicha xalqaro konsepsiyasida ham o‘z aksini torgan. Shu sababdan ham maktabgacha ta’lim tizimi tarixini chuqur va tahliliy o‘rganish, olingan xulosalar asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, integratsiya, uzluksiz ta’lim, ta’lim tizimi, sifatli ta’lim, fanlarni o‘qitishda zamonaviy yondashuv.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM IN UZBEKISTAN

ANNOTATION

This article discusses how the globalization processes occurring in the world are also intensifying the integration of existing education systems, and how the preschool education system, which is an integral part and the most essential component of continuous education, remains one of the areas that every country and society needs to develop. Indeed, providing quality education to preschool children not only positively influences their future learning processes but also ensures that the child’s upbringing does not occupy the workforce necessary for economic development. In UNESCO’s Tashkent Declaration on preschool education until 2030, a number of principles have been put forward, which envisage providing young children with comprehensive quality education. Such tasks are also reflected in the organization's international concept of lifelong education intended until 2030. For this reason, a thorough and analytical study of the history of the preschool education system, the development of proposals and recommendations based on the conclusions drawn, and their implementation in practice are of urgent importance.

Keywords: preschool education, integration, continuous education, education system, quality education, modern approach in teaching subjects.

1. Dolzarbligi:

Yangi O'zbekistonda uzluksiz ta'limning birinchi va bosh bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimini har tomonlama isloh qilish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Maktabgacha ta'lim muassasalari moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, sifatli ovqatlantirish va ta'lim berish ishlari tubdan qayta ko'rib chiqilib, zaruriy choralar ko'rilmogda. Shuningdek, mazkur muassasalarda faoliyat olib borayotgan pedagog kadrlarning salohiyatini oshirish, ularning malakasini oshirib borish borasida kechiktirib bo'lmas vazifalar amalga oshirilmoqda. YUNESKO tomoidan ilgari surilgan 2030-yilgacha maktabgacha ta'lim sohasidagi Toshkent deklaratsiyasida bir qator tamoyillar maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama sifatli ta'lim bilan qamrab olish nazarda tutilgan edi [1.]. Bu kabi vazifalar mazkur tashkilotning 2030-yilgacha mo'ljallangan uzluksiz ta'lim bo'yicha xalqaro konsepsiyasida ham o'z aksini topganligini ko'rish mumkin [2.]. Shu boisdan ham, maktabgacha ta'lim tizimi tarixini ma'lum bir hududlar doirasida chuqur va tahliliy o'rganish, olingan xulosalar asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev bu masalani davlat siyosati darajasiga olib chiqda va shunday ta'kidladi: "Biz maktabgacha ta'lim tizimini qayta ko'rib chiqish masalasini davlat siyosati darajasiga ko'tarib, bu borada katta ishlarni boshladik. Agar shu ishni har tomonlama puxta o'ylab amalga oshirmasak, butun ta'lim tizimida sifat o'zgarishiga erishishimiz, ta'limning uzluksizligini ta'minlashimiz qiyin bo'ladi"[3.].

Ana shu maqsadda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qator farmoyish va qarorlari qabul qilindi. Jumladan, 2017-yil 7-fevraldagi PF 4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, 2017-yil 30-sentyabrdagi PF-5198-son "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi, 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonlari, 2017-yil 30-sentyabrdagi PQ 3305-son "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi, 2022-yil 18-martdagi PQ-172-son "2022-2026-yillarda "Obod qishloq" va "Obod mahalla" dasturlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari, shuningdek, sohaga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish bugungi kundagi eng dolzarb vazifalardandir.

2. Metodlar va o'rganilganlik darajasi:

Maqola umum e'tirof etilgan metodlar, jumladan tarixiy-taqqoslash, qiyosiy-tahlil, tizimlashtirish, muammoli-xronologik, tizimli tahlil, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan bo'lib, bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarining ahvoli, rivojlanish tarixi, kadrlar ta'minoti, ta'lim-tarbiyaning yutuq va kamchiliklari kabi masalalar yangi yondashuvlar asosida ochib berilgan, bu borada qabul qilingan ko'plab farmon, qonunlar va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar mazmun-mohiyati ochib berilgan.

Mazkur muammo turli fanlar doirasida turli hudud va davrlar miqyosida bir qadar o'rganilgan bo'lib, ularni shartli ravishda uch guruhga bo'lish mumkin. O'zbekistonda ta'lim qadim davrlarga borib taqalsada, davlat mustaqilligini qo'lga kiritganiga o'ttiz yil vaqt o'tdi. Bu davr mobaynida ta'lim tizimida sodir bo'lgan jarayonlarni o'rganish va tahlil qilish uchun yetarli ma'lumotlar bazasi shakllanib ulgurdi. Shu sababdan ham O'zbekistonda mustaqillik yillarida ta'lim, jumladan maktabgacha tarbiya sohasidagi islohotlar tarixiga bag'ishlangan bir qator tadqiqotlar yuzaga kelmoqda. Tadqiqotlarni shartli ravishda bir necha guruhlariga ajratgan holda o'rganish mumkin.

Birinchi guruhga tarix yo'nalishida olib borilgan tadqiqot ishlarini kiritish mumkin. Mustaqillik yillarida olib borilgan ta'lim islohotlari to'g'risida ma'lumot bera olmasada, umuman uning tarixi haqida kerakli ma'lumotlar berishi mumkin bo'lgan ko'plab ishlar sovetlar davrida va shu davr ta'lim tarixi haqida amalga oshirilgan. [4.–B.447.]. Xalq ta'limi tizimining bir bo'g'ini sifatida shakllangan maktabgacha ta'lim rasmiy ravishda uzluksiz ta'limning boshqa bosqichlaridan keyinroq paydo bo'lgan va uni o'rganish ishlari ham nisbatan keyinroq boshlangan. Mazkur tadqiqotlar sovet mafkurasini ulug'lash va belgilangan talablar doirasida yozilganligi bilan xarakterlanadi. Biroq ulardan O'zbekistonda ta'lim tarixiga oid faktik ma'lumotlar olishda foydalanish mumkin. Xalq ta'limining rivojlanish tarixini o'rganish mustaqillik yillarida keng rivojlandi. Bunga bir qator fundamental tadqiqot ishlarini kiritish mumkin [5.–B.386.].

Xorijiy tadqiqotchilar tomonidan amalga oshirilgan izlanishlarni sanab o'tish mumkin. Markaziy Osiyo o'zining boy tarixiy o'tmishi bilan xorij olimlarini doimo qiziqtirib kelgan. Tarixiy manbalarni o'rganish orqali O'zbekiston hududida uzluksiz ta'limning barcha bosqichlari u yoki bu darajada mavjud bo'lgan degan xulosaga kelish mumkin. Mavzu tarixshunosligidan shuni ko'rish mumkinki, maktabgacha ta'lim tarixining mustaqillik yillaridagi rivojlanish bosqichlari yetarli darajada o'rganilmagan. Mavjud tadqiqotlarning aksariyati fanlararo yondashuv asosida olib borilgan, xolos.

3.Tadqiqot natijalari:

Dunyodagi barcha davlatlar, jamiyatlar va jamiyat a'zolari ta'limga katta e'tibor qaratib kelgan. Uzluksiz ta'limning birinchi va bosh bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimi esa, alohida e'tibor qaratiladigan asos hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim tarixi asrlar davomida turli jamiyatlarning ijtimoiy-madaniy va iqtisodiy o'zgarishlarini aks ettiruvchi sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Turli madaniyatlarda va davrlarda maktabgacha ta'limga yondashuvlar turlicha bo'lgan bo'lsada, maqsad bir xil, ya'ni bolalarni maktabga tayyorlash, ularning ijtimoiy, kognitiv va jismoniy ko'nikmalarini rivojlantirish edi.

O'zbekiston hududida mavjud bo'lgan davlatlar, jamoalar va ma'rifatparvar olimlarning diqqat markazida ta'lim-tarbiya doimo birinchi o'rinda turgan. Qaysi davrga murojaat qilinmasin, u davrda yashagan ziyolilarning ta'lim-tarbiya va ma'rifatga alohida e'tibor berganligini ko'rish mumkin. Xususan, eng qadimiy diniy asarlardan biri hisoblanadigan "Avesto" asarida ham ta'lim masalasiga keng o'rin ajratilgan [6.–B.16.]. Bu yurt insonlari o'zlarining savdogarligi va ishbilarmonligi bilan mashhur bo'libgina qolmay, ilm-ma'rifat bilan ham band bo'lganliklari, tarbiyaviy ishlarni birinchi darajaga qo'yganliklarini hujjatli manbalardan bilib olish mumkin.

Asrlar davomida buyuk ajdodlarimiz ta'lim-tarbiyaga bola yoshligidanoq jiddiy e'tibor qaratganlar. maktabgacha ta'lim ilg'or mamlakatlarda yanada tizimli bo'la boshladi va davlat darajasida ahamiyat berila boshlandi. Ko'pgina mamlakatlar maktabgacha ta'lim standartlarini ishlab chiqdi va maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini yaratdi. O'sha paytda bola rivojlanishi bo'yicha pedagogik tadqiqotlar faol rivojlandi va hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmay kelayotgan tadqiqotlar dunyo yuzini ko'rdi.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim sohasi o'zining mavjud bo'lgan davrlaridan boshlab xalq ta'limi tizimi sifatida qaralgan va bir bo'g'in sifatida doimo bir idora tomonidan muvofiqlashtirilgan. Sh.Mirziyoyev prezidentlikka saylangach, ko'plab sohalarida o'zgarishlar qila boshladi. Xususan, samarasiz faoliyat olib borayotgan idoralar tugatildi, zarurlari tashkil etildi, faoliyati bir-birini takrorlaydigan idoralar birlashtirildi. Shu jumladan, maktabgacha ta'lim tizimida misli ko'rilmagan darajadagi islohotlar boshlanib ketgach, uni maktab sohasi bilan bir idorada olib borish o'zini oqlamadi. Bu sohani ma'lum bir vazirlik yoki idora shaklidagi mustaqil tashkilot shakliga o'tkazish ehtiyoji tug'ildi. Bu ortiqcha mablag' va boshqaruv xodimlarining ortib ketishiga olib kelishi ma'lum bo'lsada, maktabgacha ta'lim sohasini dunyo standartlari darajasiga chiqarish, qamrov darajasini

ko'tarish va bolalarni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash maqsadlari tufayli alohida vazirlik tashkil etish belgilab olindi. Muammolar to'liq bartaraf etilmasdan vazirlikning tugatilishi va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi PF-79-son farmoni [7.] bilan Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi ko'rinishida Xalq ta'limi vazirligi bilan birlashtirilbirlashtirib yuborilishining ham o'ziga xos sabablari bor. Jumladan, eng asosiy sabab byudjet taqchilligini kamaytirish bo'lib, har qaday davlat uchun bu asosiylardan hisoblanadi. Shuningdek, boshqaruv organlarining ko'payib ketishi, byurakratiya va sansalorlikning kengayishiga ham xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, alohida vazirlik imkoniyatlari bilan soha o'z o'zaniga tushirildi va uning keyingi rivojlanishi uchun yetarli ishlar qilib olinganligi bilan ham ahamiyatlidir. Ortib borayotgan talabni faqat davlatga qarashli bo'lgan maktabMamlakat va millatning kelajagi ta'limga bog'liq ekanligini chuqur anglagan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev bu sohani nazardan chetda qoldirmadi. Prezident shunday ta'kidlaydi: "Taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu – ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir [8.–B.271.]. Ana shundan kelib chiqib, bu sohaga extibor davlat siyosati darajasiga chiqdi. 2022-yilda Toshkent shahrida o'tkazilgan YUNESKOning "Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta'lim berishga" bag'ishlangan Butunjahon konferensiyasida davlat rahbari o'z so'zida "...biz kelgusida ham bu yo'lda boshlagan ishlarimizni izchil davom ettirib, 2025-yilda bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasini 80 foizga yetkazish uchun barcha zarur choralarni amalga oshiramiz", - deb ta'kidladi [9.].

4. Xulosa:

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, tarixiy rivojlanish bosqichlari mobaynida turli islohotlarga uchragan ta'lim, xususan maktabgacha ta'lim sohasi o'z-o'zini rivojlantirib borish yo'lidan borgan. O'tish davri deb topilgan 1991-2000-yillar va turg'unlik davri bo'lgan 2000 2016-yillarda har qancha normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan bo'lsa-da, iqtisodiy beqarorlik, ishsizlik kabi muammolar tizimni keng ko'lamda rivojlanib ketishiga imkon bermagan. Zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiyalanish harakatlari ortidan 2017-yildan boshlab ijobiy holatlar kuzatilgan. Bu maktabgacha ta'limning har bir yo'nalishlari va ko'rinishlarida kuzatilgan. Sohaga yangi ishtirokchilar va ta'lim metodlari kirib kelgan. Maktabgacha ta'lim sohasining rivojlanishi yuqorida ta'kidlanganidek, kompleks chora-tadbirlar bilangina yaxshi samara berishi isbotlandi.

5. Iqtiboslar/Cnoski/References:

1. ЮНЕСКОнинг 2030 йилгача мактабгача таълим соҳасидаги Тошкент декларацияси қабул қилинди. <https://www.gazeta.uz/uz/2022/11/16/declaration/>
2. Строительство системы образования в интересах устойчивого развития в рамках Повестки дня в области устойчивого развития на период https://digitallibrary.un.org/record/3825420/files/A_74_258-RU.pdf
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2017-yil 19-oktyabrda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan yig'ilishda so'zlagan nutqidan. [//kun.uz/47175005](http://kun.uz/47175005).
4. Шарафутдинова Р.С. Развитие школьного образования в Узбекской Республике в послевоенный период (1946-1955 гг.): Дис... канд. ист. наук. -Ташкент, 1960. - 289 с.; Ульджабаева Н.К. Развитие народного образования в Узбекистане в период 1946-1970 гг. (на материалах Кашкадарьинской и Сурхандарьинской областей), Дис... канд. ист. наук. - Ташкент. 1974.-215 с.; Ишанходжаева О. Педагогические основы становления и развития общественного дошкольного воспитания в Узбекской ССР (1924-1980 гг). Дисс. на соиск. уч степ. докт. пед. наук. – Ташкент, 1990. – 238 с.; Баратова М. Қишлоқларда болалар боғча ва яслилар тармоқларининг кенгайиши. – Тошкент: Ўзбекистон, 1978.; История советской дошкольной

педагогика: Хрестоматия. И 90 Учеб, пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Дошкол. педагогика и психология» / Сост.: Е. А. Гребенщикова, А. А. Лебенко, Н. Б. Мчедлидзе и др.; Под ред. М. Ф. Шабаевой.— М.: Просвещение, 1980.— 447 с.

5. Эргашев К. Развитие общеобразовательной школы в Узбекистане. 70 - 90-е гг.: проблемы и тенденции: Дис... докт. ист. наук. - Ташкент, 1996; Хатамов Т.А. Ўзбекистон умумтаълим мактаблари таълим ислохотлари тизимида: муаммолари, ечими ва истиқболи (1991-2009 йй): Тарих фан. ном... дисе. - Тошкент, 2010. - 162 б.; Тозиев А.Х. Ўзбекистон Республикасида кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг амалга оширилиши (Фарғона водийси вилоятлари академик лицейлари ва касб-хунар коллежлари мисолида): Тарих фан. ном... дис. автореф. - Тошкент, 2006. - 25 б.; Ўзбекистонда таълимнинг ривожланиши ва тарихшунослиги. Очерклар I Масъул мухаррир т.ф.д.. проф. Алимова Д.А. - Тошкент: Tafakkur qanoti. 2015. - 327 б.: Ўзбекистонда таълимнинг ривожланиши ва тарихшунослиги. Очерклар II Масъул мухаррир т.ф.д.. проф. Алимова Д.А. - Тошкент: Адабиёт учкунлари. 2017. - 386 б.

6. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси. — «Шарқ», 2001. — Т.: 384 б + 16 б.

7. 6 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi "Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-79-son Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/6476175?query=2017>

8. Шавкат Мирзиёев. Ватан ва халқ ҳақида ўйлар.—Тошкент:О'zbekiston, 2025.—Б.271.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning YUNESKOning kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta'lim berishga bag'ishlangan Butunjahon konferensiyasi ochilishidagi nutqi. <https://www.gazeta.uz/uz/2022/11/15/pre-education/>

MAKTABGACHA TA'LIM INTEGRATSIYASIDA "BIGEYE TOTS" METODIKASINING KOGNITIV, IJTIMOIIY-EMOTSIONAL VA SAMARADORLIGI

**Atadjanova Gulshat Matvapayevna,
Xorazm viloytai PMM,
Maktabgacha ta'lim metodikasi
kafedrasi o'qituvchisi
gulshatmatvapayevna@gmail.com**

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda Singapur ta'lim modeli (Marshall Cavendish Education) asosida yaratilgan tomonidan milliy ta'lim tizimiga sinov tariqasida integratsiya qilinayotgan "Bigeye Tots" dasturining empirik va nevropedagogik samaradorligi tahlil qilinadi.

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv moslashuvchanligi, emotsional intellekti hamda psixomotor koordinatsiyasini rivojlantirishda ushbu xalqaro dasturning o'rnini eksperimental guruhlar misolida ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Bigeye Tots, kognitiv nevropedagogika, emotsional intellekt, "Ilk qadam" dasturi, eksperimental pedagogika, maktabgacha ta'lim integratsiyasi, STEAM modeli, Marshall Cavendish Education.

Аннотация: В данной статье анализируется эмпирическая и нейропедагогическая эффективность программы "Bigeye Tots", которая в пилотном режиме интегрируется в национальную систему образования на основе сотрудничества Министерства дошкольного и школьного образования Республики Узбекистан и Сингапурской модели образования (Marshall Cavendish Education).

В статье на примере экспериментальных групп показана роль данной международной программы в развитии когнитивной гибкости, эмоционального интеллекта и психомоторной координации детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: Bigeye Tots, когнитивная нейропедагогика, эмоциональный интеллект, программа "Илк кадам" («Первый шаг»), экспериментальная педагогика, интеграция дошкольного образования, модель STEAM, Marshall Cavendish Education.

Abstract: This article analyzes the empirical and neuropsychological effectiveness of the "Bigeye Tots" program, which is being integrated into the national education system as a pilot project based on the collaboration between the Ministry of Preschool and School Education of the Republic of Uzbekistan and the Singapore education model (Marshall Cavendish Education).

Using experimental groups as an example, the article demonstrates the role of this international program in developing cognitive flexibility, emotional intelligence, and psychomotor coordination in preschool children.

Keywords: Bigeye Tots, cognitive neuropsychology, emotional intelligence, "Ilk Qadam" ("First Step") program, experimental pedagogics, preschool education integration, STEAM model, Marshall Cavendish Education.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim paradigmasida maktabgacha yoshdagi bolalik davri inson kapitalining fundamental poydevori sifatida qaralmoqda. Neyrobiologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson bosh miya po'stlog'idagi neyronlararo sinaptik aloqalarning 85 foizdan ortig'i 5 yoshgacha bo'lgan davrda shakllanib ulguradi. Demak, ushbu davrda bolaga beriladigan pedagogik ta'sir uning butun umrlik intellektual va emotsional traektoriyasini belgilaydi.

O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimida keyingi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, "Ilk qadam" davlat o'quv dasturining takomillashtirilishi bevosita xalqaro ilg'or tajribalarni tizimga sintez qilishni talab etmoqda. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tashabbusi bilan boshlangan pedagogik innovatsiyalar doirasida Singapurning jahon miqyosida tan olingan ta'lim metodologiyasi namunalari joriy etilmoqda. Aynan mana shu amaliy harakatlarning uzviy qismi sifatida, hududiy Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning kognitiv, ijtimoiy-emotsional va jismoniy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan "Bigeye Tots" xalqaro dasturi amaliyotga kiritildi.

Dasturning asosiy falsafiy va pedagogik metaforasi - "Bigeye" (Katta ko'zlar) bo'lib, u bolaning atrof-muhitni, tabiatni va jamiyatni cheksiz qiziquvchanlik hamda hayrat bilan o'rganishga bo'lgan tabiiy ehtiyojini anglatadi. Ushbu ilmiy maqolaning dolzarbligi, maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishning quruq yodlash va mexanik reproduksiya usullaridan voz kechib, tadqiqotchilikka asoslangan muhitni yaratishda "Bigeye Tots" metodikasining ilmiy va amaliy jihatlarini asoslab berishdan iboratdir.

METODOLOGIK VA NAZARIY ASOSLAR

"Bigeye Tots" dasturining o'quv-metodik arxitekturasini tasodifiy empirik kuzatuvlarga emas, balki rivojlanish psixologiyasi va neyropsixologikaning klassik hamda zamonaviy uchta yirik ilmiy nazariyasiga tayanadi:

1. **Jan Piaget (Jean Piaget) - Kognitiv rivojlanish nazariyasi:** Piaget tasnifiga ko'ra, 3-5 yoshli bolalar ta'limning *operatsiyagacha bo'lgan davrida (Preoperational stage)* bo'ladi. Bu davrda bola mantiqiy tushunchalarni faqatgina mavhum shaklda emas, balki vizual va taktil (ushlab ko'rish, his qilish) manipulyatsiyalar orqali o'zlashtiradi. "Bigeye Tots" dasturi darsliklari va didaktik materiallari aynan ramziy va predmetli fikrlashni rivojlantiruvchi sensor ob'ektlar bilan boyitilgan.

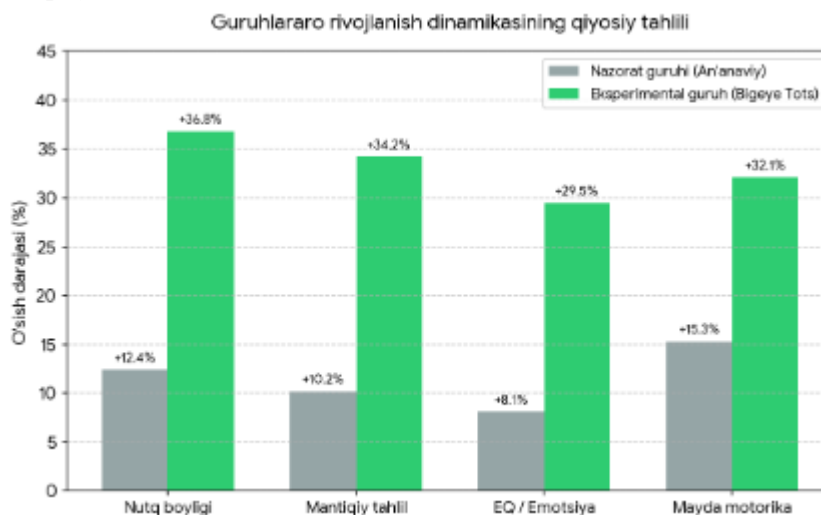
2. **Lev Vigotskiy - Madaniy-tarixiy konsepsiya va Yaqin rivojlanish zonasi (Zone of Proximal Development - ZPD):** Vigotskiy bolaning intellektual o'sishi uning ijtimoiy muloqoti natijasi ekanligini ta'kidlaydi. Dasturdagi jamoaviy rolli o'yinlar va "guruhli muhokamalar" bolaning pedagog yoki tengdoshlari yordamida o'zi mustaqil bajara olmaydigan muammolarni yechish qobiliyatini yuzaga chiqaradi.
3. **Xovard Gardner - Ko'p qirrali intellekt nazariyasi (Multiple Intelligences):** Gardner an'anaviy IQ testlari bolaning haqiqiy salohiyatini o'lchay olmasligini isbotlagan. "Bigeye Tots" konsepsiyasi boladagi 8 xil intellekt tipidan kamida beshtasini (verbal-lingvistik, mantiqiy-matematik, fazoviy-vizual, tana-kinestetik va shaxslararo intellekt) har bir mashg'ulot ssenariysida parallel ravishda faollashtiradi.

TAJIRIBA-SINOV ISHLARI VA STATISTIK NATIJALAR

O'tkazilgan 6 oylik uzluksiz pedagogik eksperiment va monitoring natijalari har ikkala guruhda ham ijobiy dinamikani ko'rsatdi, biroq eksperimental guruhdagi o'sish koeffitsienti nazorat guruhiga qaraganda sezilarli darajada yuqori bo'ldi.

Bolalarning rivojlanish darajasi quyidagi 4 ta asosiy makro-mezon bo'yicha 100 ballik tizimda diagnostika qilindi:

1. Fonetika va og'zaki nutq boyligi: lug'at boyligi, jummalarni mantiqiy bog'lash, hikoya qilib berish.
2. Kognitiv mantiqiy fikrlash: shakllar, ranglar, sabab-oqibat aloqalarini tahlil qilish va muammoli vaziyatlarni yechish.
3. Emotsional intellekt (EQ) va regulyatsiya: o'z emotsiyalarini tanish, empatiya, jamoada nizosiz muloqot qilish.
4. Psixomotor va mayda motorika: tana muvozanati, barmoq muskullarining rivojlanganligi (yozuv va chizish poydevori).

Jadval va grafik ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, eng yuqori sof o'sish koeffitsienti **fonetika va faol so'z boyligi (+24.4%)** hamda **mantiqiy-fazoviy tahlil (+24.0%)** yo'nalishlarida qayd etildi. Bu holat dasturning lingvistik va mantiqiy modullarining tizimli integratsiyalashganidan dalolat beradi.

ILMIY TAHLIL VA MUHOKAMA

Eksperimental guruhda olingan yuqori natijalar tasodifiy xarakterga ega emasligini asoslash uchun nevro pedagogik va psixologik determinizmlarga murojaat qilamiz.

An'anaviy maktabgacha ta'lim metodikasida bolaga tayyor axborot yoki so'z shakllari beriladi va ularni qayta takrorlash so'raladi. Bu miya po'stlog'ining faqatgina xotira uchun javobgar bo'lgan

cheklangan qismlarini faollashtiradi. "Bigeye Tots" dasturida esa ta'lim hikoyalar zanjiri orqali beriladi. Bola personajning muammosini yechish jarayonida o'z takliflarini beradi.

Neyrolingvistik nuqtai nazardan, bu jarayon bosh miyaning Broka (nutqni ishlab chiqish) va Vernike (nutqni tushunish) markazlari o'rtasidagi assotsiativ bog'lanishlarni mustahkamlaydi. Shu sababli eksperimental guruhdagi bolalarda nutq faolligi va mantiqiy xulosalar chiqarish darajasi nazorat guruhidagilardan 24%ga o'zib ketdi.

Mavzu yuzasidan dunyoga mashhur neyropsixolog va ijtimoiy emotsional intellekt tadqiqotchisi Doktor Richard Davidson o'z ishlarida shunday yozadi: *"Inson miyasida emotsional barqarorlik va kognitiv moslashuvchanlik bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Agar bola emotsional jihatdan qo'rquv, bosim yoki qiziqishning yo'qligini his qilsa, miyaning prefrontal qobig'i (fikrlash va rejalashtirish markazi) bloklanadi"*.

"Bigeye Tots" darslarida maxsus emotsiya kartochkalari va rolli ssenariylardan foydalaniladi. Bolalar o'zlarining g'azab, xafalik, quvonch yoki hayrat tuyg'ularini vizual personajlar orqali aks ettirishni va ularni boshqarishni o'rganadilar. Natijada, ularda stressga chidamlilik shakllanadi va emotsional regulyatsiya koeffitsienti +21.4% sof o'sishni ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida mantiqiy topshiriqlarni asabiylashtirishdan, kreativ usulda yechishga zamin yaratadi.

XULOSA

O'tkazilgan ko'p qirrali ilmiy-pedagogik tahlillar va empirik tajriba-sinov ishlari natijasida quyidagi fundamental xulosalarga kelindi:

"Bigeye Tots" dasturi shunchaki xorijiy darsliklar to'plami emas, balki bolaning intellektual, emotsional va jismoniy rivojlanish ehtiyojlarini qamrab oluvchi, zamonaviy neyropedagogika tamoyillariga asoslangan integratsiyalashgan tizimdir.

Tajribalar ko'rsatganidek, ushbu dasturning metodik elementlarini qo'llash bolalarda an'anaviy ta'limga qaraganda mantiqiy fikrlash dinamikasini va nutq silliqligini o'rtacha 24% ga jadallashtiradi.

Dasturning milliy ta'lim tizimidagi "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi bilan integratsiyasi muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin va u amaldagi ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Amaliy tavsiyalar:

Respublika miqyosidagi barcha DMTT pedagoglari uchun "Bigeye Tots" metodologiyasi bo'yicha qisqa muddatli malaka oshirish kurslari va treninglarini tashkil etish.

Dasturning didaktik materiallarini milliy mentalitet, ertaklar va qadriyatlar elementlari bilan boyitgan holda mahalliyashtirish ko'lamini kengaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hisobotlari. (2025). "Dolzarb 90 kun" strategik loyihasi doirasida xalqaro ta'lim dasturlarini sinovdan o'tkazish yakunlari bo'yicha metodik tahlilnomalar. Toshkent.
2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press.
3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press.
4. Gardner, H. (2011). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences (3rd ed.). New York: Basic Books.
5. Davidson, R. J., & Begley, S. (2012). The Emotional Life of Your Brain. New York: Hudson Street Press.
6. Marshall Cavendish Education. (2024). Bigeye Tots: Early Childhood Curriculum Framework and Research Reports. Singapore: MCE Publishing.

Sabirova Munira Akbar qizi
Xorazm viloyati PMM o'qituvchisi
E-mail: sabirova5990@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy mahoratini oshirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik metodlar, interaktiv ta'lim texnologiyalari hamda innovatsion yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Maqolada o'quvchilarning bilim olishga qiziqishini oshirish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish va 21-asr ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Maqola boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar, ta'lim muassasalari rahbarlari hamda pedagogika bo'yicha tadqiqotchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar:

zamonaviy pedagogika, interaktiv ta'lim, boshlang'ich ta'lim, innovatsion metodlar, o'quvchi faolligi, differentsial yondashuv, STEM ta'lim, loyiha metodi.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida global o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, raqamli iqtisodiyotga o'tish va jamiyatning yangi talablari o'qituvchilar oldiga muhim vazifalarni qo'ymoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi — bolaning bilish jarayonining poydevori qurilgan, shaxsiyat shakllanadigan, o'rganish odati sifatida mustahkamlanadigan eng muhim davr hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining 'Ta'lim to'g'risida'gi Qonuni va Milliy ta'lim strategiyasida boshlang'ich ta'limni modernizatsiya qilish, har bir o'quvchining individual imkoniyatlarini rivojlantirish va ta'lim sifatini oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilab qo'yilgan.

Ammo amaliyotda ko'plab o'qituvchilar an'anaviy, bir tomonlama ma'ruzachilik uslubiga tayanib ishlashda davom etmoqdalar. Bu holat o'quvchilarning darsga qiziqishini pasaytiradi, kreativlikni so'ndiradi va amaliy ko'nikmalar shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Ushbu maqola ana shu muammoga yechim sifatida zamonaviy, samarali metodlarni taqdim etishga qaratilgan.

Maqolaning asosiy maqsadi — boshlang'ich sinf o'qituvchilariga kundalik dars jarayonida osongina qo'llay oladigan, ilmiy asoslangan va amalda sinab ko'rilgan pedagogik metodlar to'plamini taqdim etishdir.

Konstruktivistik yondashuv

Konstruktivizm nazariyasi, birinchi navbatda Jan Piaje va Lev Vygotskiy ishlarida ishlab chiqilgan bo'lib, bilim o'quvchi tomonidan faol ravishda quriladi, degan tamoyilga asoslanadi. O'quvchi tayyor bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki o'z tajribasi asosida yangi ma'lumotlarni mavjud bilimlari bilan bog'laydigan faol ishtirokchidir.

Boshlang'ich sinflarda bu nazariyani qo'llash degani — o'quvchilarga kashfiyot qilish, tajriba o'tkazish va o'z xulosalarini chiqarish imkoniyatini berish demakdir. Masalan, matematika darsida bolalar tayyor formulalar o'rniga, oddiy ob'ektlar bilan amaliy mashg'ulotlar orqali qo'shish va ayirish qoidalarini o'zlari "kashf etadilar".

Differentsial ta'lim

Har bir sinf turli qobiliyat, bilim darajasi va o'rganish uslubiga ega bolalardan iborat. Differentsial ta'lim — bu o'qituvchining o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olib, dars mazmunini, topshiriqlar hajmini va o'qitish usullarini moslashtirishidir.

Carol Ann Tomlinson tomonidan ishlab chiqilgan differentsial ta'lim modeli uchta asosiy yo'nalishni nazarda tutadi:

- Mazmun differensiyatsiyasi — o'quvchilar tayyor bo'lishiga qarab turli murakkablikdagi materiallar bilan ishlaydi
- Jarayon differensiyatsiyasi — bir xil mavzuni turli usullar orqali o'rganish (vizual, auditory, kinestetik)
- Mahsulot differensiyatsiyasi — o'quvchilar bilimlarini turli shakllarda namoyon etish: og'zaki, yozma, chizma, model orqali

Amaliyotda bu metodning samarasi kuzatilgan: differentsial o'qitish qo'llangan sinflarda o'quvchilarning darsga ishtirok faolligi 40% ga, bilim sifati esa o'rtacha 25% ga oshgan.

O'quvchi markazli ta'lim

An'anaviy ta'limda o'qituvchi darsning markazi hisoblanadi va bilimni bir tomonlama uzatadi. O'quvchi markazli ta'limda esa o'quvchi asosiy aktor bo'lib, o'qituvchi yo'naltiruvchi, murabbiy sifatida faoliyat yuritadi. Bu yondashuv o'quvchilarda mustaqil o'ylash, muammo hal qilish va hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

"Fikrlash — Juftlik — Ulashish" metodi

Bu metod Benjamin Blum tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, dars jarayonida mustaqil fikrlash va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Metod uch bosqichdan iborat:

1. Fikrlash: O'qituvchi savol beradi, o'quvchilar 1-2 daqiqa mustaqil o'ylaydi
2. Juftlik: O'quvchilar yaqinidagi sherik bilan javobini muhokama qiladi
3. Ulashish: Juftliklar o'z xulosalarini butun sinfga taqdim etadi

Bu metod ayniqsa matematika va ona tili darslarida samarali bo'lib, har bir o'quvchiga o'z fikrini ifodalash imkoniyati beradi. Natijada introvert o'quvchilar ham faol ishtirokchiga aylanadi.

Loyiha metodi (Project-Based Learning)

Loyiha asosida o'qitish metodi o'quvchilarga haqiqiy hayotiy muammolarni hal qilish orqali o'rganish imkoniyatini beradi. Bu metod nafaqat akademik bilimlarni, balki jamoaviy ish, vaqtni boshqarish, prezentatsiya ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinflarda loyiha metodini amalga oshirish bosqichlari:

- Mavzuni tanlash va muammoni aniqlash (masalan: 'Mahallamimizda qanday o'simliklar o'sadi?')
- Guruh tuzish va vazifalarni taqsimlash
- Ma'lumot to'plash: kuzatish, o'qish, kattalardan so'rash
- Loyihani rasmiylashtirish: albom, poster, mini-muzey yaratish
- Taqdimot va muhokama

O'yin asosida o'qitish (Gamification)

Bolalar tabiiyki o'yin orqali o'rganadilar. Gamifikatsiya — ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini (ball to'plash, darajalar, mukofotlar, raqobat) kiritish orqali o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish uslubidir.

Amaliy misollar: matematik o'yinlar, so'z musobaqalari, bilim olimpiadalari, interaktiv topishmoqlar. Raqamli vositalar qatorida Kahoot!, Quizlet, ClassDojo platformalari boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun alohida moslashtirilgan.

Teskari sinf (Flipped Classroom)

Teskari sinf modelida an'anaviy tartib o'zgaradi: yangi mavzu uyda (video, audio yoki matn orqali) o'rganiladi, darsda esa mashq va ijodiy vazifalar bajariladi. Bu model o'qituvchiga har bir o'quvchi bilan individual ishlash imkonini beradi.

Boshlang'ich sinflarda bu modelni qo'llash uchun ota-onalarning ishtiroki muhim: ular uy sharoitida farzandiga video darsni ko'rishda va savollar yozib olishda yordam beradi. Ertasi kuni darsda o'quvchilar tushunmagan joylarni muhokama qilib, amaliy topshiriqlar bajaradilar.

Stansiyalar rotatsiya modeli

Bu modelda sinf bir vaqtning o'zida turli faoliyat turlarini bajaradigan guruhlar bo'linadi. Har 15-20 daqiqada guruhlar stansiyalar bo'ylab aylanib o'tadilar. Odatdagi stansiyalar:

- O'qituvchi bilan ishlash stansiyasi — kichik guruhda maqsadli ko'rsatma
- Mustaqil ish stansiyasi — individual topshiriqlar
- Hamkorlik stansiyasi — juftlik yoki guruhda ijodiy vazifa
- Raqamli stansiya — kompyuter yoki planshet bilan ishlash

Bu model o'qituvchiga kichik guruhlariga e'tiborini jalb etish imkonini bersa, qolgan o'quvchilar ham faol va maqsadli bandligini ta'minlaydi.

STEM ta'lim yondashuvi

STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) yondashuvi fanning bir necha sohalarini bir-biriga bog'liq holda o'rgatishni nazarda tutadi. Boshlang'ich sinflarda STEM darslari bolalarning qiziquvchanligini rivojlantiradi va kelajak kasblarga poydevor yaratadi.

Oddiy STEM loyihasi misoli: 'Nega ko'prik qulaymaydi?' — o'quvchilar qog'oz, karton va ilon-ilmoh lentalaridan miniatura ko'prik qurib, uning mustahkamligini tekshiradilar. Bu jarayonda ular fizika (og'irlik kuchi), matematika (o'lchash), muhandislik (loyihalash) va texnologiya (qurilish) bilan birgalikda tanishadilar.

O'sish mentaliteti (Growth Mindset)

Stenford universiteti professori Kerol Dvek tomonidan ishlab chiqilgan 'growth mindset' (o'sish mentaliteti) kontseptsiyasi — bolalarga qobiliyat tug'ma emas, balki kuch-g'ayrat va mashq natijasida rivojlanadi, degan e'tiqodni singdirishga qaratilgan.

O'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan oddiy, ammo kuchli iboralar:

- 'Hali bajara olmayapsan' o'rniga 'Hali bajara olmayapsan... LEKIN mashq qilsang, albatta uddalaysan'
- 'Aqlli bola!' o'rniga 'Qattiq urindiing, shu uchun chiqdi!'
- Xatolikni jazo sifatida emas, o'rganish imkoniyati sifatida qabul qilish

Ijodiy ta'lim muhiti yaratish

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, o'quvchi o'zini xavfsiz, qadrli va hurmat qilingan his qilgan muhitda bilimni 3 baravar tezroq o'zlashtiradi. Ijodiy muhit faqat dekoratsiya va ranglar bilan emas, balki o'qituvchining muloqot uslubi, o'quvchilarga nisbatan munosabati va sinfdagi tartib qoidalari orqali yaratiladi.

Amaliy tavsiyalar:

- Har bir o'quvchi ismini to'g'ri talaffuz qilish va ularni bilish
- Haftalik 'Yulduz o'quvchi' taqdirlovi — turli mezonlar asosida har haftada boshqa o'quvchini taqdirlash
- O'quvchilar ishlari, muvaffaqiyatlari va ijodiy namunalarini sinfdan namoyish etish
- Dars boshida qisqa 'his-tuyg'u savati' — 'Bugun o'zingizni qanday his qilyapsiz?' (ramziy kartochkalar bilan)

Formativ baholash usullari

Formativ baholash — o'rganish jarayonida, yakuniy natijani emas, balki o'rganish progresini kuzatuvchi baholash turi. Bu tur o'qituvchiga dars paytidayoq o'quvchilar tushunish darajasini aniqlash va kerakli to'g'rilashlar kiritish imkonini beradi.

Samarali formativ baholash texnikalarining qisqacha tavsifi:

- Exit ticket — dars oxirida o'quvchilar qisqa savol yoki topshiriqqa javob yozib chiqib ketadi
- 'Bosh barmoq' signali — tushundim/yarim tushundim/tushunmadim belgisi
- Fikr xaritasi — mavzu bo'yicha grafik organayzer to'ldirish
- Juft tekshiruv — o'quvchilar bir-birining ishini belgilangan mezon asosida tekshiradi

Portfel baholash

Portfel — o'quvchining o'quv yili davomida bajargan ishlarining to'plami bo'lib, uning o'sish va rivojlanishini ko'rsatadi. Boshlang'ich sinflarda portfel fizik papka yoki raqamli shaklda bo'lishi mumkin.

Portfelga kiritilishi mumkin bo'lgan materiallar: yozma ishlar, rasm va rangtasvirlar, loyiha natijalari, o'z-o'zini baholash varaqlari, o'qituvchi izohlari va ota-onalar mulohazalari. Bu baholash usuli o'quvchining butun jarayonini ko'rsatib, bir marta o'tkaziladigan testga nisbatan adolatliroq va to'liqroq tasvir beradi.

O'quv jarayonida raqamli vositalar

21-asrda o'qituvchi raqamli vositalarni mohirlik bilan qo'llay olishi zaruriy malaka hisoblanadi. Biroq muhim masala shundaki, texnologiya vosita bo'lishi kerak, maqsad emas. Har qanday raqamli vosita pedagogik maqsadga xizmat qilishi lozim.

Boshlang'ich sinf uchun tavsiya etiladigan raqamli vositalar:

- Canva for Education — vizual taqdimotlar va interaktiv tarqatma materiallar yaratish
- Book Creator — o'quvchilar o'z raqamli kitoblarini yaratadi
- Scratch Jr — dasturlash asoslarini o'yin orqali o'rganish (7-10 yosh uchun)
- Seesaw — o'quvchi portfolio va ota-onalar bilan aloqa platformasi

Ekran vaqtini muvozanatlashtirish

Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (JSST) 5-17 yoshdagi bolalar uchun kuniga 2 soatdan ortiq ekran vaqti sog'liq uchun zararli ekanligini ta'kidlaydi. Shu sababli o'qituvchi raqamli faoliyatni jismoniy harakatli topshiriqlar, qo'l mehnati va jonli muloqot bilan navbatlashtirishi kerak.

Amaliy qoida: har 20 daqiqa ekran vaqtidan so'ng kamida 5 daqiqa ekranisiz faoliyat (harakat, suhbat, kuzatish).

Uchburchak sheriklik modeli

Samarali ta'lim uchun o'qituvchi, o'quvchi va ota-ona o'rtasida mustahkam hamkorlik zarur. Bu uchburchak sheriklik modeli deb ataladi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, ota-onalar ta'lim jarayoniga faol ishtirok etgan oilalarda o'quvchilarning akademik ko'rsatkichlari sezilarli darajada yuqori bo'ladi.

Ota-onalarni jalb etish usullari

Samarali hamkorlik uchun amaliy yondashuvlar:

- Haftalik axborot xatlari — dars mazmuni, uy vazifalari va qo'llab-quvvatlash yo'riqlari
- Ochiq darslar va ustoz-shogird uchrashuvlari — ota-onalar darsga ishtirok etib, farzandlarini kuzatadi
- 'Mehmon mutaxassis' taklifi — ota-onalar o'z kasbi haqida sinfda hikoya qiladi
- Raqamli aloqa: sinf guruh chati orqali muntazam xabar almashish
- Ota-onalar uchun mini-seminar: uy vazifasiga qanday yordam berish kerak?

Refleksiya va o'z-o'zini tahlil qilish

Eng samarali o'qituvchilar doimo o'z amaliyotlarini tahlil qilib, yaxshilash yo'llarini izlaydilar. Har bir darsdan so'ng quyidagi savollarni o'zingizga bering:

- Bugun nima yaxshi chiqdi va nima uchun?
- Qaysi o'quvchilar mavzuni tushunmadi va ularga qanday yordam bera olaman?
- Keyingi safar nimani o'zgartiraman?

Kundalik - refleksiv o'qituvchining eng yaxshi qurollaridan biri. Har kuni 10 daqiqa sarflab, dars taassurotlarini yozib borish kasbiy o'sishni tezlashtiradi.

Hamkasblar bilan professional hamjamiyat

Professional o'quv jamoasi (PLJ) - o'qituvchilar bir-birining darslarini kuzatadigan, fikr almashib, birgalikda o'sib boradigan hamkorlik shakli. Maktab ichida yoki onlayn formatda tashkil etiladigan bunday jamoalar o'qituvchilarning professional burnout darajasini kamaytiradi va metodik yutuqlarni tezroq tarqatadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun amaliy qiymatga ega bo'lgan zamonaviy pedagogik yondashuvlar tahlil qilindi. Quyidagi asosiy xulosalar ishlab chiqildi:

4. Konstruktivistik va o'quvchi markazli yondashuvlar an'anaviy ma'ruzachilik uslubiga nisbatan o'quvchi faolligini va bilim sifatini sezilarli darajada oshiradi
5. Interaktiv metodlar - 'Fikrlash-Juftlik-Ulashish', loyiha va gamifikatsiya - darsga qiziqishni oshirish va ijodiy tafakkurni rivojlantirishning eng samarali yo'llaridir
6. Differentsial ta'lim har bir o'quvchining individual qobiliyatlarini hisobga olish va ularni to'liq potentsiallarini ochib berish imkonini beradi
7. Formativ baholash va portfel tizimi yakuniy testga qaraganda adolatliroq va ta'limiy jarayonni to'liqroq aks ettiradi
8. Ota-onalar va maktab o'rtasida mustahkam sheriklik o'quvchilarning muvaffaqiyatida hal qiluvchi omil hisoblanadi

O'qituvchilarga amaliy tavsiyalar:

- Har hafta kamida bitta yangi metodikni tajriba qilib ko'ring
- O'quvchilardan fikr-mulohaza so'rashdan tortinmang - ular eng yaxshi baholovchilardir
- Hamkasblaringiz bilan o'z tajribangizni ulashing - bu ikki tomonga ham foyda beradi
- O'z sog'lig'ingizni va hissiy muvozanatingizni saqlashni unutmang - charchagan o'qituvchi samarali ishlay olmaydi

Zamonaviy ta'lim — bu texnologiya yoki metodlarning o'zi emas. Zamonaviy ta'lim - har bir bolani ko'ra biladigan, uning qalbiga yo'l topa oladigan, bilimga muhabbat uyg'ota oladigan O'QITUVCHI.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
2. Tomlinson, C.A. (2014). The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. ASCD.
3. Dweck, C.S. (2006). Mindset: The New Psychology of Success. Random House.
4. Hattie, J. (2009). Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. Routledge.
5. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
6. Bloom, B.S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives. Handbook I: Cognitive Domain. Longman.
7. Yusupova, M., Xolmatova, D. (2023). Boshlang'ich ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O'qituvchi.

INKLYUZIV TA'LIMDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUV

Otaboyeva Saida Jumaniyoz qizi

Xorazm viloyati PMM

Boshlang'ich ta'lim metodisti

Bobojanova Sharofat Polvonnozirovna

Xorazm viloyati PMM

Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim tizimida har bir o'quvchining individual ehtiyojlari, qobiliyatlari, qiziqishlari hamda rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olish muhim pedagogik talab hisoblanadi. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi barcha bolalarga teng ta'lim olish imkoniyatlarini yaratishdan iborat bo'lib, bunda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv samarali pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot davomida mazkur yondashuvning mohiyati, pedagogik imkoniyatlari, ta'lim jarayoniga ta'siri hamda amaliy qo'llash usullari o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchilarning faolligi, mustaqilligi, motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, individual ta'lim, pedagogik texnologiyalar, o'quvchi shaxsi, ta'lim sifati, differensial yondashuv, maxsus ehtiyojli bolalar.

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы личностно-ориентированного подхода в условиях инклюзивного образования. В ходе исследования проанализировано влияние учета индивидуальных потребностей, способностей и особенностей развития каждого обучающегося на эффективность образовательного процесса. Также раскрывается значение личностно-ориентированного подхода в повышении познавательной активности учащихся, их социальной адаптации и личностного развития в условиях инклюзивного образования. Результаты исследования свидетельствуют о том, что данный подход является важным педагогическим фактором повышения качества и эффективности образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, личностно-ориентированный подход, индивидуальное обучение, педагогические технологии, качество образования, особые образовательные потребности, дифференцированный подход, личность учащегося.

Abstract

This article examines the theoretical and practical foundations of the learner-centered approach in inclusive education. The study analyzes the impact of considering the individual needs, abilities, and developmental characteristics of each learner on the effectiveness of the educational process. Furthermore, the significance of the learner-centered approach in enhancing students' academic engagement, social adaptation, and personal development within an inclusive educational environment is highlighted. The findings indicate that this approach serves as an important pedagogical factor in improving the quality and effectiveness of education.

Keywords: inclusive education, learner-centered approach, individualized learning, pedagogical technologies, quality of education, special educational needs, differentiated instruction, student personality.

Kirish

XXI asrda ta'lim tizimining rivojlanishi insonparvarlik tamoyillarining kuchayishi bilan chambarchas bog'liqdir. Zamonaviy jamiyatda har bir insonning qadr-qimmati, huquqlari va imkoniyatlari e'tirof etilishi natijasida ta'lim sohasida ham yangi yondashuvlar shakllanmoqda. Ana shunday yondashuvlardan biri inklyuziv ta'lim bo'lib, u barcha bolalarning, jumladan, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan o'quvchilarning umumiy ta'lim muassasalarida teng huquqli ravishda bilim olishini ta'minlashga qaratilgan.

Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchining pedagogik mahorati, ta'lim muhitining mosligi hamda o'quvchilar bilan ishlashda qo'llaniladigan metodlarga bog'liq. Ayniqsa, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv inklyuziv ta'limning asosiy metodologik tamoyillaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv har bir o'quvchini alohida shaxs sifatida qabul qilish, uning ehtiyojlari, qobiliyatlari va rivojlanish darajasini inobatga olishni nazarda tutadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida barcha o'quvchilarga bir xil talablarni qo'yish va yagona metodlardan foydalanish kutilgan natijalarni bermayapti. Chunki har bir bolaning o'ziga xos psixologik, fiziologik va intellektual xususiyatlari mavjud. Shu sababli individual yondashuvga asoslangan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Inklyuziv ta'lim sharoitida esa bu ehtiyoj yanada kuchli namoyon bo'ladi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv nafaqat o'quvchilarning bilim olish samaradorligini oshiradi, balki ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga yordam beradi. Shu jihatdan mazkur masalani ilmiy jihatdan o'rganish dolzarb hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda pedagogik tahlil, ilmiy adabiyotlarni o'rganish, qiyosiy tahlil, kuzatish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Inklyuziv ta'lim va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga oid ilmiy manbalar o'rganilib, ularning nazariy asoslari tahlil qilindi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim amaliyotida qo'llanilayotgan pedagogik texnologiyalar va metodlarning samaradorligi tahliliy jihatdan baholandi. Tadqiqotning metodologik asosini insonparvarlik pedagogikasi, kompetensiyaviy yondashuv hamda ta'limni individuallashtirish konsepsiyalari tashkil etdi. Tadqiqot davomida o'quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olishning ta'lim sifatiga ta'siri o'rganildi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim muhitida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning tajribalari, metodik tavsiyalari va amaliy ishlanmalari tahlil qilindi. Bu esa mavzuning nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tarzda yoritish imkonini berdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi ishtirokini sezilarli darajada faollashtiradi. Har bir o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan darslar bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida o'quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol subyekt sifatida namoyon bo'ladi. U o'z fikrini erkin ifodalaydi, mustaqil qaror qabul qiladi va ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Bu holat ayniqsa maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, individual ta'lim strategiyalaridan foydalanish o'quvchilarning emotsional holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilar o'z imkoniyatlariga mos topshiriqlarni bajarish jarayonida muvaffaqiyat hissini tuyadilar, bu esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. Shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilgan inklyuziv sinflarda ijtimoiy muhitning yaxshilanishi kuzatildi. O'quvchilar bir-birining imkoniyatlarini hurmat qilishni o'rganadilar, hamkorlik ko'nikmalari rivojlanadi va sinfda psixologik qulay muhit shakllanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv zamonaviy pedagogikaning eng muhim tamoyillaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuvning markazida o'quvchi shaxsi turadi. Ta'lim jarayonida bolaning qiziqishlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari va individual rivojlanish sur'atlari asosiy omil sifatida e'tiborga

olinadi. Inklyuziv ta'lim sharoitida barcha o'quvchilarning imkoniyatlari bir xil emas. Ayrim bolalar o'quv materialini tez o'zlashtirsa, boshqalari qo'shimcha yordam va ko'proq vaqt talab qiladi. Shu sababli ta'lim jarayonini individuallashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv aynan mana shu vazifani amalga oshirish imkonini beradi. Mazkur yondashuvning asosiy maqsadi o'quvchining ichki salohiyatini ro'yobga chiqarishdan iboratdir. Bunda o'qituvchi bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, maslahatchi va hamkor sifatida faoliyat yuritadi. Pedagog o'quvchining kuchli tomonlarini aniqlaydi va ularni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish uchun ta'lim mazmunini moslashtirish muhim hisoblanadi. O'quv materiallari o'quvchilarning individual imkoniyatlariga mos ravishda taqdim etilishi lozim. Bu jarayonda differensial topshiriqlar, moslashtirilgan baholash tizimi va individual ta'lim rejalari samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi ham shaxsga yo'naltirilgan ta'lim imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Elektron darsliklar, interaktiv platformalar, multimedia vositalari va maxsus dasturlar o'quvchilarning ehtiyojlariga mos ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar uchun raqamli texnologiyalar ta'lim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi.

Pedagogik amaliyot shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni samarali amalga oshirish uchun o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarur. O'qituvchi nafaqat fan mutaxassisi, balki psixologik-pedagogik bilimlarga ega bo'lishi ham kerak. U o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash, mos metodlarni tanlash va qulay ta'lim muhitini yaratish ko'nikmalariga ega bo'lishi lozim. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning yana bir muhim jihati ota-onalar bilan hamkorlikdir. Ota-onalar farzandining rivojlanish xususiyatlari haqida muhim ma'lumot manbai hisoblanadi. Shu sababli ta'lim muassasasi, o'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchilarning akademik natijalari bilan bir qatorda ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday ta'lim muhiti o'quvchilarning o'zaro hurmat, bag'rikenglik va hamkorlik kabi ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantiradi. Shuningdek, mazkur yondashuv orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, tanqidiy tahlil qilish va ijodiy yondashish ko'nikmalari rivojlanadi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy faoliyatida muvaffaqiyat qozonishlari uchun muhim asos yaratadi. Bugungi globallashtirish sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri har bir o'quvchining imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishdan iboratdir. Inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv aynan mana shu maqsadga xizmat qiluvchi samarali pedagogik strategiya hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv barcha o'quvchilarning individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olishga asoslangan zamonaviy pedagogik konsepsiyadir. Mazkur yondashuv ta'limning insonparvarlik mohiyatini kuchaytirib, har bir bolaning shaxsiy rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini oshiradi, ularning motivatsiyasini kuchaytiradi va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun mazkur yondashuv teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, ushbu yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodkorlik, kommunikativlik va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Natijada ta'lim jarayoni yanada samarali, demokratik va insonparvar tus oladi. Kelgusida inklyuziv ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni yanada takomillashtirish, pedagoglarning kasbiy

kompetensiyalarini rivojlantirish hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining inklyuziv ta'limni rivojlantirishga oid qarorlari va farmonlari.
3. UNESCO. *Inclusive Education: Guidelines for Inclusion*. Paris, 2021.
4. Booth T., Ainscow M. *The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Bristol, 2019.
5. Xoliqov A. *Pedagogik mahorat*. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
6. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. *Ta'limda innovatsion texnologiyalar*. – Toshkent, 2020.
7. Tolipov O'., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari*. – Toshkent, 2018.
8. Karimova V. *Pedagogik psixologiya*. – Toshkent, 2021.
9. Nurmuhamedova L. *Inklyuziv ta'lim metodikasi*. – Toshkent, 2022.
10. Shomaxmudova R. *Maxsus pedagogika asoslari*. – Toshkent, 2020.
11. Rogers C. *Freedom to Learn*. New York, 2017.
12. Vygotsky L.S. *Thought and Language*. Cambridge, 2018.

P INKLYUZIV TA'LIMDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUV

Otaboyeva Saida Jumaniyoz qizi
Xorazm viloyati PMM
Boshlang'ich ta'lim metodisti
Bobojanova Sharofat Polvonnozirovna
Xorazm viloyati PMM
Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim tizimida har bir o'quvchining individual ehtiyojlari, qobiliyatlari, qiziqishlari hamda rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olish muhim pedagogik talab hisoblanadi. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi barcha bolalarga teng ta'lim olish imkoniyatlarini yaratishdan iborat bo'lib, bunda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv samarali pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot davomida mazkur yondashuvning mohiyati, pedagogik imkoniyatlari, ta'lim jarayoniga ta'siri hamda amaliy qo'llash usullari o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchilarning faolligi, mustaqilligi, motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, individual ta'lim, pedagogik texnologiyalar, o'quvchi shaxsi, ta'lim sifati, differensial yondashuv, maxsus ehtiyojli bolalar.

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы личностно-ориентированного подхода в условиях инклюзивного образования. В ходе исследования проанализировано влияние учета индивидуальных потребностей, способностей и особенностей развития каждого обучающегося на эффективность образовательного процесса. Также раскрывается значение личностно-ориентированного подхода в повышении познавательной

активности учащихся, их социальной адаптации и личностного развития в условиях инклюзивного образования. Результаты исследования свидетельствуют о том, что данный подход является важным педагогическим фактором повышения качества и эффективности образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, личностно-ориентированный подход, индивидуальное обучение, педагогические технологии, качество образования, особые образовательные потребности, дифференцированный подход, личность учащегося.

Abstract

This article examines the theoretical and practical foundations of the learner-centered approach in inclusive education. The study analyzes the impact of considering the individual needs, abilities, and developmental characteristics of each learner on the effectiveness of the educational process. Furthermore, the significance of the learner-centered approach in enhancing students' academic engagement, social adaptation, and personal development within an inclusive educational environment is highlighted. The findings indicate that this approach serves as an important pedagogical factor in improving the quality and effectiveness of education.

Keywords: inclusive education, learner-centered approach, individualized learning, pedagogical technologies, quality of education, special educational needs, differentiated instruction, student personality.

Kirish

XXI asrda ta'lim tizimining rivojlanishi insonparvarlik tamoyillarining kuchayishi bilan chambarchas bog'liqdir. Zamonaviy jamiyatda har bir insonning qadr-qimmati, huquqlari va imkoniyatlari e'tirof etilishi natijasida ta'lim sohasida ham yangi yondashuvlar shakllanmoqda. Ana shunday yondashuvlardan biri inklyuziv ta'lim bo'lib, u barcha bolalarning, jumladan, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan o'quvchilarning umumiy ta'lim muassasalarida teng huquqli ravishda bilim olishini ta'minlashga qaratilgan.

Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchining pedagogik mahorati, ta'lim muhitining mosligi hamda o'quvchilar bilan ishlashda qo'llaniladigan metodlarga bog'liq. Ayniqsa, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv inklyuziv ta'limning asosiy metodologik tamoyillaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv har bir o'quvchini alohida shaxs sifatida qabul qilish, uning ehtiyojlari, qobiliyatlari va rivojlanish darajasini inobatga olishni nazarda tutadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida barcha o'quvchilarga bir xil talablarni qo'yish va yagona metodlardan foydalanish kutilgan natijalarni bermayapti. Chunki har bir bolaning o'ziga xos psixologik, fiziologik va intellektual xususiyatlari mavjud. Shu sababli individual yondashuvga asoslangan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Inklyuziv ta'lim sharoitida esa bu ehtiyoj yanada kuchli namoyon bo'ladi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv nafaqat o'quvchilarning bilim olish samaradorligini oshiradi, balki ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga yordam beradi. Shu jihatdan mazkur masalani ilmiy jihatdan o'rganish dolzarb hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda pedagogik tahlil, ilmiy adabiyotlarni o'rganish, qiyosiy tahlil, kuzatish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Inklyuziv ta'lim va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga oid ilmiy manbalar o'rganilib, ularning nazariy asoslari tahlil qilindi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim amaliyotida qo'llanilayotgan pedagogik texnologiyalar va metodlarning samaradorligi tahliliy jihatdan baholandi. Tadqiqotning metodologik asosini insonparvarlik pedagogikasi, kompetensiyaviy yondashuv hamda ta'limni individuallashtirish konsepsiyalari tashkil etdi. Tadqiqot davomida o'quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olishning ta'lim sifatiga ta'siri

o'rganildi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim muhitida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning tajribalari, metodik tavsiyalari va amaliy ishlanmalari tahlil qilindi. Bu esa mavzuning nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tarzda yoritish imkonini berdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi ishtirokini sezilarli darajada faollashtiradi. Har bir o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan darslar bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida o'quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol subyekt sifatida namoyon bo'ladi. U o'z fikrini erkin ifodalaydi, mustaqil qaror qabul qiladi va ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Bu holat ayniqsa maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, individual ta'lim strategiyalaridan foydalanish o'quvchilarning emotsional holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilar o'z imkoniyatlariga mos topshiriqlarni bajarish jarayonida muvaffaqiyat hissini tuyadilar, bu esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. Shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilgan inklyuziv sinflarda ijtimoiy muhitning yaxshilanishi kuzatildi. O'quvchilar bir-birining imkoniyatlarini hurmat qilishni o'rganadilar, hamkorlik ko'nikmalari rivojlanadi va sinfda psixologik qulay muhit shakllanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv zamonaviy pedagogikaning eng muhim tamoyillaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuvning markazida o'quvchi shaxsi turadi. Ta'lim jarayonida bolaning qiziqishlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari va individual rivojlanish sur'atlari asosiy omil sifatida e'tiborga olinadi. Inklyuziv ta'lim sharoitida barcha o'quvchilarning imkoniyatlari bir xil emas. Ayrim bolalar o'quv materialini tez o'zlashtirsa, boshqalari qo'shimcha yordam va ko'proq vaqt talab qiladi. Shu sababli ta'lim jarayonini individuallashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv aynan mana shu vazifani amalga oshirish imkonini beradi. Mazkur yondashuvning asosiy maqsadi o'quvchining ichki salohiyatini ro'yobga chiqarishdan iboratdir. Bunda o'qituvchi bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, maslahatchi va hamkor sifatida faoliyat yuritadi. Pedagog o'quvchining kuchli tomonlarini aniqlaydi va ularni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish uchun ta'lim mazmunini moslashtirish muhim hisoblanadi. O'quv materiallari o'quvchilarning individual imkoniyatlariga mos ravishda taqdim etilishi lozim. Bu jarayonda differensial topshiriqlar, moslashtirilgan baholash tizimi va individual ta'lim rejalari samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi ham shaxsga yo'naltirilgan ta'lim imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Elektron darsliklar, interaktiv platformalar, multimedia vositalari va maxsus dasturlar o'quvchilarning ehtiyojlariga mos ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar uchun raqamli texnologiyalar ta'lim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi.

Pedagogik amaliyot shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni samarali amalga oshirish uchun o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarur. O'qituvchi nafaqat fan mutaxassisi, balki psixologik-pedagogik bilimlarga ega bo'lishi ham kerak. U o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash, mos metodlarni tanlash va qulay ta'lim muhitini yaratish ko'nikmalariga ega bo'lishi lozim. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning yana bir muhim jihati ota-onalar bilan hamkorlikdir. Ota-onalar farzandining rivojlanish xususiyatlari haqida muhim ma'lumot manbai hisoblanadi. Shu sababli ta'lim muassasasi, o'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchilarning akademik natijalari bilan bir qatorda ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday ta'lim muhiti o'quvchilarning o'zaro hurmat, bag'rikenglik va hamkorlik kabi ijtimoiy

kompetensiyalarini shakllantiradi. Shuningdek, mazkur yondashuv orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, tanqidiy tahlil qilish va ijodiy yondashish ko'nikmalari rivojlanadi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy faoliyatida muvaffaqiyat qozonishlari uchun muhim asos yaratadi. Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri har bir o'quvchining imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishdan iboratdir. Inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv aynan mana shu maqsadga xizmat qiluvchi samarali pedagogik strategiya hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv barcha o'quvchilarning individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olishga asoslangan zamonaviy pedagogik konsepsiyadir. Mazkur yondashuv ta'limning insonparvarlik mohiyatini kuchaytirib, har bir bolaning shaxsiy rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini oshiradi, ularning motivatsiyasini kuchaytiradi va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun mazkur yondashuv teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, ushbu yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodkorlik, kommunikativlik va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Natijada ta'lim jarayoni yanada samarali, demokratik va insonparvar tus oladi. Kelgusida inklyuziv ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni yanada takomillashtirish, pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining inklyuziv ta'limni rivojlantirishga oid qarorlari va farmonlari.
3. UNESCO. *Inclusive Education: Guidelines for Inclusion*. Paris, 2021.
4. Booth T., Ainscow M. *The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Bristol, 2019.
5. Xoliqov A. *Pedagogik mahorat*. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
6. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. *Ta'limda innovatsion texnologiyalar*. – Toshkent, 2020.
7. Tolipov O., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari*. – Toshkent, 2018.
8. Karimova V. *Pedagogik psixologiya*. – Toshkent, 2021.
9. Nurmuhamedova L. *Inklyuziv ta'lim metodikasi*. – Toshkent, 2022.
10. Shomaxmudova R. *Maxsus pedagogika asoslari*. – Toshkent, 2020.
11. Rogers C. *Freedom to Learn*. New York, 2017.
12. Vygotsky L.S. *Thought and Language*. Cambridge, 2018.

MUSIQA TA'LIMIDA RAQAMLI AUDIO TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA KREATIV KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Xolbayev Nizamaddin Islamovich – Xorazm viloyat

PMM o'qituvchisi

Rasulov Sultonnazir – Xorazm viloyat PMM

o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada musiqa ta'limida raqamli audio texnologiyalari asosida kreativ kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasining pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda raqamli musiqa dasturlari, multimedia vositalari va interaktiv platformalar yordamida o'quvchilarning musiqiy tafakkuri, ijodkorligi hamda amaliy ijrochilik ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, musiqa ta'limida zamonaviy raqamli texnologiyalarning integratsiyalashgan holda qo'llanilishi o'quv jarayonining samaradorligini oshirishdagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari raqamli audio texnologiyalar asosidagi metodikaning o'quvchilarda mustaqil ijodiy faoliyat va innovatsion yondashuvlarni shakllantirishda samarali ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: musiqa ta'limi, raqamli pedagogika, audio texnologiyalar, kreativ kompetensiya, multimedia vositalari, musiqiy tafakkur, innovatsion metodika, STEAM ta'lim.

Аннотация

В данной статье рассматриваются педагогические возможности методики развития креативных компетенций на основе цифровых аудиотехнологий в музыкальном образовании. В исследовании анализируются вопросы развития музыкального мышления, творческих способностей и практических исполнительских навыков обучающихся с помощью цифровых музыкальных программ, мультимедийных средств и интерактивных платформ. Также обоснована значимость интеграции современных цифровых технологий в повышении эффективности образовательного процесса в музыкальном обучении. Результаты исследования показывают эффективность данной методики в формировании самостоятельной творческой деятельности и инновационного подхода у обучающихся.

Ключевые слова: музыкальное образование, цифровая педагогика, аудиотехнологии, креативная компетентность, мультимедийные средства, музыкальное мышление, инновационная методика, STEAM-образование.

Abstract

This article highlights the pedagogical possibilities of developing creative competencies through digital audio technologies in music education. The study analyzes the development of students' musical thinking, creativity, and practical performance skills through digital music software, multimedia tools, and interactive platforms. It also substantiates the importance of integrating modern digital technologies into music education to improve the effectiveness of the educational process. The research results demonstrate that this methodology effectively develops independent creative activity and innovative approaches among learners.

Keywords: music education, digital pedagogy, audio technologies, creative competence, multimedia tools, musical thinking, innovative methodology, STEAM education.

Kirish

Globallashuv va raqamli texnologiyalar taraqqiyoti barcha sohalar qatori musiqa ta'limi tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki kreativ fikrlashi, mustaqil ijodiy faoliyati va innovatsion yondashuvlarini rivojlantirish dolzarb

pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan musiqa ta'limida raqamli audio texnologiyalaridan foydalanish muhim metodik imkoniyatlarni yaratadi.

Musiqa ta'limi o'quvchilarda estetik did, emotsional tafakkur, musiqiy eshituv va ijodkorlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq an'anaviy o'qitish metodlari ko'pincha reproduktiv faoliyatga asoslangan bo'lib, o'quvchilarning mustaqil kompozitsion fikrlashi va zamonaviy musiqiy texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalarini to'liq rivojlantirish imkonini bermaydi.

Raqamli audio texnologiyalari esa musiqiy materiallarni yozib olish, tahrirlash, qayta ishlash va modellashtirish imkoniyatlarini yaratib, ta'lim jarayonining interaktivligini oshiradi. Bugungi kunda FL Studio, Cubase, Ableton Live, Audacity kabi dasturlar professional musiqa yaratish bilan bir qatorda ta'lim jarayonida ham samarali qo'llanilmoqda.

Musiqa ta'limida raqamli texnologiyalarni qo'llash:

o'quvchilarning musiqiy tafakkurini rivojlantiradi;

kreativ kompetensiyalarni shakllantiradi;

mustaqil ijodiy faoliyatni rag'batlantiradi;

amaliy ijrochilik ko'nikmalarini mustahkamlaydi;

multimedia vositalari orqali vizual va eshituv idrokini kuchaytiradi.

Shu sababli musiqa ta'limida raqamli audio texnologiyalari asosida kreativ kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim ilmiy-pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot davomida pedagogik kuzatish, diagnostik tahlil, modellashtirish, eksperimental sinov va statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot umumta'lim maktablari hamda musiqa ta'limi yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar ishtirokida olib borildi.

Eksperimental mashg'ulotlar quyidagi bosqichlarda tashkil etildi:

1-bosqich. Diagnostik tahlil

O'quvchilarning:

musiqiy tafakkuri;

kreativ qobiliyatlari;

ritmik sezgirligi;

raqamli texnologiyalar bilan ishlash kompetensiyalari;

musiqiy improvizatsiya ko'nikmalari diagnostika qilindi.

Natijalar ko'rsatishicha, an'anaviy metodlar asosida ta'lim olayotgan o'quvchilarda mustaqil musiqa yaratish va zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmagan.

2-bosqich. Integratsiyalashgan metodikani ishlab chiqish

Musiqa ta'limida raqamli audio texnologiyalariga asoslangan integratsiyalashgan metodika quyidagi tamoyillar asosida ishlab chiqildi:

fanlararo integratsiya;

kreativ pedagogika;

interaktiv ta'lim;

STEAM yondashuvi;

loyiha asosida o'qitish;

multimedia texnologiyalaridan foydalanish.

3-bosqich. Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish

Mashg'ulotlarda quyidagi raqamli vositalardan foydalanildi:

FL Studio;

Audacity dasturi;

virtual musiqa studiyalari;
MIDI klaviatura vositalari;
interaktiv multimedia platformalari;
sun'iy intellekt asosidagi musiqa dasturlari.
Talabalarga quyidagi amaliy topshiriqlar berildi:
milliy kuylarni raqamli aranjirovka qilish;
ritmik kompozitsiyalar yaratish;
audio effektlar bilan ishlash;
xalq cholg'ulari tovushlarini modelashtirish;
multimedia asosida musiqiy loyiha tayyorlash.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot natijalari raqamli audio texnologiyalar asosida tashkil etilgan musiqa ta'limi metodikasi yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi.

Eksperimental guruhlarda:

musiqiy tafakkur darajasi oshdi;
kreativ yondashuv rivojlandi;
mustaqil kompozitsion faoliyat shakllandi;
raqamli texnologiyalar bilan ishlash kompetensiyalari mustahkamlandi;
jamoaviy ijodiy faoliyatga qiziqish ortdi.

Mashg'ulotlar davomida o'quvchilar o'zlari mustaqil ravishda musiqiy kompozitsiyalar yaratishga harakat qildilar. Ayniqsa, milliy kuylarni zamonaviy aranjirovka qilish jarayonlari o'quvchilarning ijodkorlik salohiyatini sezilarli darajada rivojlantirdi.

Raqamli vositalarning qo'llanilishi:

murakkab musiqiy jarayonlarni vizuallashtirdi;
audio tahlil imkoniyatlarini kengaytirdi;
eshituv differensiasiyasini rivojlantirdi;
ijrochilikdagi xatolarni tez aniqlash imkonini berdi.

Virtual musiqa studiyalari yordamida talabalar real vaqt rejimida o'z kompozitsiyalarini tahlil qilish va takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Muhokama

Musiqa ta'limida raqamli audio texnologiyalaridan foydalanish zamonaviy pedagogikaning innovatsion yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu metodika o'quvchilarni passiv tinglovchidan faol ijodkorga aylantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli pedagogika vositalari bilan integratsiyalashgan musiqa ta'limi:

vizual va eshituv idrokini kuchaytiradi;
kreativ fikrlashni rivojlantiradi;
mustaqil ta'lim ko'nikmalarini shakllantiradi;
musiqiy improvizatsiyani rivojlantiradi;
loyiha asosida ishlash madaniyatini shakllantiradi.

Mazkur metodika STEAM ta'lim yondashuvi bilan ham uzviy bog'liqdir. Chunki musiqa, informatika, matematika, fizika va multimedia texnologiyalari o'rtasidagi integratsiya amaliy loyihalar orqali ta'minlanadi.

Biroq tadqiqot davomida ayrim muammolar ham kuzatildi:

barcha ta'lim muassasalarida texnik vositalarning yetarli emasligi;
ayrim pedagoglarning raqamli kompetensiyalari pastligi;

zamonaviy musiqa dasturlaridan foydalanish bo'yicha metodik qo'llanmalar kamligi. Kelgusida sun'iy intellekt asosidagi musiqa platformalari, virtual studiyalar va elektron ta'lim resurslarini yaratish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Musiqa ta'limida raqamli audio texnologiyalari asosida kreativ kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasidan foydalanish o'quvchilarning musiqiy tafakkuri, ijodkorligi, mustaqil faoliyati va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali natijalar beradi.

Mazkur metodika:

fanlararo integratsiyani kuchaytiradi;

innovatsion fikrlashni rivojlantiradi;

musiqiy loyihalash kompetensiyalarini shakllantiradi;

ta'lim samaradorligini oshiradi;

musiqa ta'limi mazmunini zamonaviylashtiradi.

Raqamli audio texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning ta'limga bo'lgan motivatsiyasini oshirib, ularni mustaqil ijodiy faoliyatga undaydi. Shu sababli ushbu metodikani musiqa ta'limi tizimiga keng joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tolipov O'., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari*. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Muslimov N. va boshqalar. *Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi*. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2013.
3. Xoliqov A. *Pedagogik mahorat asoslari*. – Toshkent, 2011.
4. Hasanboyeva U., Saidova G. *Pedagogik innovatsiyalar*. – Toshkent: TDPU, 2019.
5. Saidov A.A. *Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim sifati*. – Toshkent: Fan va taraqqiyot, 2020.
6. Swanwick K. *Teaching Music Musically*. – London: Routledge, 2015.
7. Webster P. *Computer-Based Technology and Music Teaching*. – New York: Oxford University Press, 2011.
8. Bauer W. *Music Learning and Technology*. – New York: Springer, 2014.
9. Bybee R.W. *STEM Education: Innovation and Reform*. – New York: Routledge, 2013.
10. Mishra P., Koehler M. *Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK)*. Teachers College Record, 2006.
11. Levitin D. *This Is Your Brain on Music*. – New York: Dutton, 2006.

IJTIMOIIY FANLAR VA TILLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY YONDOSHUVLAR TADBIQI VA UNING AHAMIYATI

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MA'NAVIY-MA'RIFIY TADBIRLARNI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY YONDOSHUVLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Vaisov Azad Xasanovich,
Xorazm viloyati PMM, "Ijtimoiy-iqtisodiy
fanlar metodikasi" kafedra mudiri, PhD,
dotsent

Babadjanov Oybek Polvonovich,
Xorazm viloyati PMM, Akademik faoliyatni
muvofiglashtirish bo'limi yetakchi mutaxassisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida o'quvchi-yoshlar ishtirokida o'tkaziladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning mazmun-mohiyati, ularga qo'yiladigan zamonaviy talablar hamda ta'sirchan mexanizmlar tahlil qilingan hamda maqola O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 28-yanvardagi 34-son qarori talablari asosida yoshlarni milliy qadriyatlarga sadoqat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning uzluksiz tizimini yaratish masalalariga bag'ishlanadi. Shunigdek, "Kelajak soati" darslari, raqamli platformalar hamda "oila-mahalla-ta'lim tashkiloti" mexanizmi kabi ilg'or yondashuvlardan foydalanishning amaliy ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy-ma'rifiy tadbir, Milliy tarbiya modeli, Kelajak soati, vatanparvarlik, uzluksiz ta'lim, milliytarbiya.uz, Jasorat uchqunlari, qadriyat.

Аннотация: В данной статье анализируются суть и содержание духовно-просветительских мероприятий, проводимых в общеобразовательных школах с участием учащейся молодежи, предъявляемые к ним современные требования, а также действенные механизмы их реализации. Статья посвящена вопросам создания непрерывной системы воспитания молодежи в духе патриотизма и преданности национальным ценностям на основе требований постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан № 34 от 28 января 2026 года. Кроме того, раскрывается практическая значимость использования таких передовых подходов, как уроки «Час будущего», цифровые платформы и механизм «семья — махалля — образовательная организация».

Ключевые слова: духовно-просветительское мероприятие, Национальная модель воспитания, Час будущего, патриотизм, непрерывное образование, milliytarbiya.uz, Искры мужества, ценность.

Abstract: This article analyzes the essence and content of spiritual and educational activities conducted in general education schools involving student youth, the modern requirements placed upon them, and effective mechanisms for their implementation. The paper focuses on the development of a continuous system for upbringing youth in the spirit of patriotism and devotion to national values, based on the requirements of Resolution No. 34 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2026. Furthermore, it highlights the practical significance of utilizing advanced approaches such as "Hour of the Future" lessons, digital platforms, and the "family–mahalla–educational organization" mechanism.

Keywords: spiritual and educational activity, National Model of Upbringing, Hour of the Future, patriotism, continuous education, milliytarbiya.uz, Sparks of Courage, value.

Globalashuv va axborot texnologiyalari mislsiz rivojlangan bugungi asrda o'sib kelayotgan yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, uzluksiz ta'lim tizimida yagona g'oyaviy tarbiyani shakllantirish muhim strategik vazifaga aylangan. Yoshlarning intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini kengaytirish, vatanparvarlik, xalqqa muhabbat va sadoqat fazilatlarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. [2]

Buyuk ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida ta'kidlaganidek: "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir." [3] Bu fikrlar asrlar o'tsa-da, o'z ahamiyatini yo'qotmaydi, aksincha, raqamli asrda uning dolzarbligi yanada oshadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 28-yanvardagi 34-son qarori asosida yaratilgan zamonaviy yondashuvlarni amaliyotga joriy etish ta'lim tizimi xodimlari oldidagi dolzarb vazifadir. [1] Professor O.Musurmonova o'zining yoshlar tarbiyasiga oid izlanishlarida, "bola faqatgina ma'lumot qabul qiluvchi obyekt emas, balki tarbiya jarayonining faol ishtirokchisi (subyekti) bo'lgandagina ma'naviy qadriyatlar uning qon-qoniga singadi" deb ta'kidlaydi. [4] Shu ma'noda tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar zamonaviy yondoshuvlar asosida amalga oshirilsa tadbirlardan ko'zlangan maqsadga erishiladi.

Hukumat tomonidan tasdiqlangan yangi dastur maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasbiy hamda oliy ta'lim tizimi tashkilotlarida yagona milliy tarbiyaning yaxlit tizimini yaratishni maqsad qilgan. Bu hujjat Vatanga sadoqat va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning vertikal tizimini amalga oshirishni kafolatlaydi.

Dasturning asosiy g'oyasi, maqsad va vazifalariga erishish uchun barcha ta'lim bo'g'inlarini qamrab oluvchi "Milliy tarbiya modeli"ni amalga oshirish belgilangan. Bu model tarbiyani uzilib qolgan jarayon sifatida emas, balki uch uzluksiz bosqichda ko'rib chiqadi: [1]

- Birinchi bosqich (3-6 yosh): Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan bolalarga milliy o'zlik tuyg'usining rivojlanishi, o'z xatti-harakatlarini boshqarish va o'zini namoyon qilishga intilish ko'nikmalari singdiriladi.

- Ikkinchi bosqich (7-18 yosh): Umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi o'quvchilarda buyuk ajdodlarimizning ma'naviy merosini chuqur o'rganish, o'ziga ishonch, mustaqil qaror qabul qilish, sog'lom dunyoqarash, bag'rikenglik, burch va mas'uliyat fazilatlarini shakllantiriladi.

- Uchinchi bosqich (16-22 yosh): Oliy va o'rta maxsus ta'limda Vatanni himoya qilishga tayyor, faol fuqarolik pozitsiyasi rivojlantirilgan shaxs tarbiyalanadi.

Umumta'lim maktablaridagi ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar bevosita ikkinchi bosqich talablariga mos kelishi, o'quvchida mustaqil qaror qabul qilish va mas'uliyatni oshirishga qaratilishi shart. 5]

Zamonaviy o'quvchilarga ma'naviyatni quruq ma'ruzalar orqali yetkazib bo'lmaydi. Shu sababli, Vazirlar Mahkamasi qaroriga asosan barcha ta'lim tashkilotlarida har dushanba kuni "Kelajak soati" darsi o'tilishi qat'iy belgilandi. Bu oddiy tarbiyaviy soat emas, balki axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan to'yingan yangi formatdagi tadbirdir. Bunda zamonaviy yondashuv quyidagi omillarda namoyon bo'ladi:

Dolzarb mavzular doirasida dars ssenariylari asosida maxsus kontentlar yaratiladi hamda "milliytarbiya.uz" elektron platformasiga joylashtirib boriladi. O'qituvchilar ushbu tayyor sifatli multimedia vositalaridan (videoroliklar, infografikalar, interaktiv taqdimotlar) erkin foydalanadilar.

"Kelajak soati" darslarini o'tuvchi pedagog xodimlar uchun maqsadli malaka oshirish kurslari tashkil etiladi. Ya'ni, targ'ibotchining axborot-kommunikativ va pedagogik kompetentligi doimiy ravishda oshirib boriladi.

Har yili ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha mas'ul rahbar va pedagoglar o'rtasida "Milliy qadriyatlar targ'ibotchisi" respublika tanlovi o'tkazilishi pedagoglarni o'z ishiga yanada ijodiy yondashishga undaydi.

Tadbirlar samaradorligini ta'minlovchi yana bir muhim zamonaviy yondashuv – bu ta'lim muassasasining yopiq tizimdan ochiq ijtimoiy tizimga o'tishidir. Hukumat qaroriga muvofiq, maktablarda o'tkaziladigan tadbirlar "oila - mahalla - ta'lim tashkiloti" hamkorlik mexanizmi asosida tashkil etilishi lozim. Maktabdagi tadbirlarning qamrovi va nufuzini oshirish maqsadida:

"Kelajak soati" darslari uchun milliy kontentlarni ishlab chiqish jarayonlariga taniqli mutaxassislar jalb etiladi.

Ta'lim tashkilotlarida kitobxonlik kechalari hamda madaniy uchrashuvlarni tashkil etishda taniqli teatr va kino aktyorlari, faol jamoatchilik vakillari, shoirlar hamda yozuvchilar ishtiroki ta'minlanadi. Yoshlar o'zlari ekranda ko'rib, havas qiladigan ijodkorlar bilan yuzma-yuz muloqot qilganda, tadbirdan olinadigan ruhiy ozuqa yuz barobar ortadi.

O'quvchi-yoshlarni intellektual, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirishga yo'naltirilgan kompleks loyihalar amaliyotga joriy etiladi.

Ma'naviyat tadbirlari faqatgina she'rxonlik yoki sahna ko'rinishlaridan iborat bo'lib qolmasligi kerak. Yigit-qizlarda shijoat va qat'iyatni shakllantirish uchun ularni jismoniy va harbiylashtirilgan musobaqalarga jalb qilish eng samarali interfaol metod hisoblanadi.[5]

2025/2026 o'quv yilidan boshlab "Jasorat maktablari" o'quvchilari o'rtasida ikki bosqichdan iborat "Jasorat uchqunlari" harbiy-vatanparvarlik va sport musobaqasi o'tkazilishi belgilangan.[1] Shuningdek, qizlar o'rtasida "To'maris izdoshlari" hamda yigitlar o'rtasida "Amir Temur vorislari" kabi sport musobaqalarining o'tkazilishi bolalarda jamoaviy birdamlikni, do'stlikni va eng muhimi, vatanparvarlik ruhini amaliy xatti-harakatlar orqali namoyon qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, 2026-yil iyun oyida ta'lim tashkilotlaridagi "Vatan tayanchi" harakati a'zolarining harbiy-vatanparvarlik forumi tashkil etilishi yoshlar o'rtasida yetakchilik qobiliyatini yuzaga chiqaruvchi yirik maydon bo'lib xizmat qiladi.

Umumta'lim maktablarida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish – bu shunchaki "xo'jako'rsin" ga yoki hisobot uchun qilinadigan rasmiyatchilik emas, balki Yangi O'zbekistonning intellektual va axloqiy jihatdan yetuk kelajagini yaratuvchi muqaddas jarayondir. Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 28-yanvardagi 34-son qarori talablaridan kelib chiqib, maktab amaliyotiga quyidagi innovatsion yondashuvlarni joriy etish bo'yicha tavsiya qilinadi:

1. "Milliy tarbiya.uz" platformasidan faol foydalanish: Maktablarda internet texnologiyalarini keng joriy etgan holda har dushanba o'tiladigan "Kelajak soati" darslarini faqat yuqori sifatli vizual kontentlar asosida o'tkazish.

2. O'quvchini tashkilotchiga aylantirish: Tadbir ssenariylarini yozish, xonalarni jihozlash va mavzular tanlashni bevosita o'quvchilarning o'ziga topshirish. "Jasorat uchqunlari" kabi loyihalarni maktab bosqichini o'quvchilar yetakchiligida tashkil qilish.

3. Taniqli shaxslar bilan tizimli aloqa: "Oila-mahalla-ta'lim tashkiloti" mexanizmini amalda to'liq ishlashi uchun taniqli ijodkor va sportchilarni haftalik ma'naviyat soatlariga master-klass formatida taklif qilish.

4. Tarbiyani o'lchash va baholash: Maktab pedagoglarini "Milliy qadriyatlar targ'ibotchisi" respublika tanloviga tizimli tayyorlab borish orqali ustozlarning sohadagi metodik mahoratini raqobatbardosh darajaga olib chiqish.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, bugungi maktab ta'limida o'tkaziladigan tadbirlar shakli zamonaviy, mazmun esa asriy qadriyatlarimiz bilan yo'g'rilgan bo'lsagina, yosh avlodning qalbidan chuqur joy oladi va Yangi O'zbekistonning ezgu ishlarga ruhlantiruvchi yetakchi kuchiga aylanadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ta'lim tizimida yoshlarni milliy qadriyatlarga sadoqat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash samaradorligini oshirish dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi 2026-yil 28-yanvardagi 34-son qarori.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.
3. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
4. Musurmonova O. Yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyasi. – Toshkent: Fan, 2002.
5. Quronov M., Qurbonov Sh. Maktab ma'naviyati va milliy tarbiya. – Toshkent: Ma'naviyat, 2014.

ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARINI LOYIHALASHDA GENERATIV SUN'IY INTELLEKT MODELLARINI INTEGRATSIYALASHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI VA SAMARADORLIGI TAHLILI

**Sobirov Qahramon Saloyevich,
Xorazm viloyati PMM, "Tillarni o'qitish metodikasi
kafedrası" PhD, dotsent.**

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy filologik ta'limda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanishning metodologik asoslarini yoritishga qaratilgan. Tadqiqotning maqsadi – ona tili va adabiyot darslarini loyihalash jarayonida generativ SI modellarining (ChatGPT, Deepseek, Perplexity, Powerful, Claude, Gemini) o'qituvchi ish samaradorligiga va dars sifatiga ta'sirini baholash hamda optimal raqamli didaktik modellarni ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ona tili va adabiyot didaktikasi, pedagogik loyihalash, generativ modellar, NLP (tabiiy tilni qayta ishlash), raqamli ta'lim, individual o'quv trayektoriyasi, lingvistik kompetensiya, o'qitish metodikasi.

Аннотация: Данная статья посвящена освещению методологических основ использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) в современном филологическом образовании. Цель исследования – оценка влияния генеративных моделей ИИ (ChatGPT, Deepseek, Perplexity, Powerful, Claude, Gemini) на эффективность работы учителя и качество уроков в процессе проектирования занятий по родному языку и литературе, а также разработка оптимальных цифровых дидактических моделей.

Ключевые слова: искусственный интеллект, дидактика родного языка и литературы, педагогическое проектирование, генеративные модели, NLP (обработка естественного языка), цифровое образование, индивидуальная образовательная траектория, лингвистическая компетенция, методика обучения.

Annotation: This article aims to elucidate the methodological foundations for the use of artificial intelligence (AI) technologies in modern philological education. The purpose of the study is to evaluate the impact of generative AI models (ChatGPT, DeepSeek, Perplexity, Powerful, Claude, Gemini) on teacher efficiency and lesson quality in the process of designing mother tongue and literature teaching, as well as to develop optimal digital didactic models.

Keywords: artificial intelligence, didactics of mother tongue and literature, pedagogical design, generative models, NLP (natural language processing), digital education, individualized learning trajectory, linguistic competence, teaching methodology.

Bugun butun dunyo sun'iy intellekt asriga kirdi. Bu texnologiyalar iqtisodiyotdan tortib ta'lim, tibbiyot, qishloq xo'jaligi va boshqaruv tizimlarigacha chuqur kirib bormoqda. Kim izlansa va natija bersa – shu g'olib bo'ladi [1].

Sun'iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi ta'lim tizimida tub burilish yasamoqda. An'anaviy yondashuvlardan farqli o'laroq, SI yordamida ta'lim jarayoni shaxsga yo'naltirilgan tarzda tashkil etilib, o'quvchilarning individual qobiliyatlari va ehtiyojlariga moslashtiriladi. Bu esa ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi [2].

a) Individual ta'limni joriy qilish. Sun'iy intellekt o'quvchilarning bilim darajasi va qobiliyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini moslashtiradi. Jumladan:

- mavzuni o'zlashtirish darajasiga qarab topshiriqlarni individuallashtirish, differensial yondashuv qo'llaniladi. Har bir o'quvchi uchun mos o'quv materiallari tanlanib, mavzuni chuqurroq anglashga xizmat qiladi;

- qayta o'rganish imkoniyati. O'quvchilarga murakkab yoki tushunarsiz mavzularni qayta o'zlashtirish uchun qo'shimcha yordam beriladi;

- o'qitish sur'ati va natijaga mos materiallar. O'quvchilar eng samarali resurslar bilan ta'minlanib, vaqtni tejagan holda bilim oladi.

b) Ta'lim sifatini monitoring qilish va tahlil etish. SI texnologiyalari o'quvchilarning bilim darajasini doimiy kuzatish va tahlil qilish imkonini beradi.

- dars jarayonida onlayn testlar orqali baholash. Natijalarga asosan, o'quvchilarning bilim darajasi aniqlanadi va tegishli tavsiyalar beriladi.

- tahliliy ma'lumotlar asosida o'quv rejasini takomillashtirish. Har bir o'quvchining o'zlashtirish darajasiga qarab dars mazmuni optimallashtiriladi.

- o'quv faoliyati kuzatish. Har bir o'quvchi uchun individual rivojlanish dinamikasi qayd etilib, uning o'sishi muntazam nazorat qilinadi.

c) Ta'limda interaktivlik va motivatsiyani kuchaytirish;

- o'yinlar va viktorinalardan foydalanish. SI asosidagi interaktiv faoliyatlar o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ularni faol ishtirok etishga undaydi.

- amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish. Interaktiv mashqlar va real misollar yordamida o'quvchilar bilimlarini amaliyotda mustahkamlaydi.

Metodologiya sifatida qiyosiy-pedagogik tahlil, 2025-2026-o'quv yilida tanlab olingan malaka oshirish kursi tinglovchilarida o'tkazilgan eksperimental sinovlar, Mikrodars jarayonlari hamda pedagoglar o'rtasidagi so'rovnomalar usullaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida an'anaviy dars ishlanmalari va SI yordamida shakllantirilgan shaxsiylashtirilgan o'quv materiallarining o'zlashtirish ko'rsatkichlari solishtirildi.

Asosiy natijalar shuni ko'rsatdiki, SI vositalari darsni loyihalash vaqtini o'rtacha 45-50% ga qisqartiradi va topshiriqlarning variativligini 3 barobarga oshiradi. Statistik tahlillar SI yordamida loyihalangan darslarda o'quvchilarning lingvistik kompetensiyalari nazorat guruhiga nisbatan 12% ga yuqori ekanligini tasdiqladi. Tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati ona tili va adabiyot ta'limida "Prompt Engineering" ko'nikmalarini joriy etish orqali pedagogik dizaynni transformatsiya qilish, darsliklardagi statik materiallarni interaktiv va dinamik kontentga aylantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar majmuasini taqdim etishi bilan belgilanadi. Xulosa qismida SI vositalarini o'zbek tili ta'limiga tatbiq etishning metodik algoritmi taklif etilgan bo'lib, u ta'limni individual trayektoriya asosida tashkil etish imkonini beradi.

Natijalar (Results)

Tadqiqot natijalari 125 nafar ona tili va adabiyot kursi tinglovchilari ishtirokidagi eksperiment asosida quyidagi ko'rsatkichlarni namoyon etdi:

Dars ishlanmasini tayyorlash vaqti: An'anaviy usulda o'rtacha 55 daqiqa, SI yordamida 22 daqiqa (ko'rsatkich 2,5 barobar yaxshilangan).

Mikrodars jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishi (test natijalari): Eksperimental guruhda o'rtacha ball 84,2 bo'lsa, nazorat guruhida 72,4 ni tashkil etdi (1-jadval).

1-jadval. SI yordamida loyihalashtirilgan darslarning samaradorlik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Nazorat guruhi (%)	Eksperimental guruh (%)	O'sish dinamikasi (%)
Topshiriqlarning xilma-xilligi	28	86	+58
Individual yondashuv darajasi	14	72	+58
Kreativ fikrlash darajasi	42	68	+26

Lingvistik aniqlik: SI tomonidan yaratilgan 100 ta grammatik mashqning 94 tasi o'zbek tili adabiy tili normalariga to'liq javob berishi, 6 tasida esa uslubiy tahrir talab etilishi aniqlandi.

Muhokama (Discussion)

Olingan natijalar ona tili va adabiyot darslarini loyihalashda SI nafaqat texnik yordamchi, balki intellektual hamkor (co-pilot) ekanligini tasdiqlaydi. Tadqiqotimiz natijalari G.Raximova [3] (2025) va H.Ibragimova [4] (2025) kabi tadqiqotlarning SI ta'limda inson o'rnini bosmasligi, balki uning imkoniyatlarini kengaytirishi haqidagi g'oyalari bilan hamohangdir [5]. Biroq, an'anaviy metodikadan farqli o'laroq, bizning tajribamizda SI vositalari o'zbek tili morfologiyasini o'rgatishda murakkab matnli misollarni generatsiya qilishda yuqori kreativlik ko'rsatdi.

Natijalarning ilmiy ahamiyati shundaki, darsni loyihalashda "pedagog - SI - o'quvchi" zanjiri o'qituvchiga darsning nazariy qismini emas, balki kognitiv tahlil va ijodiy yo'naltirishga ko'proq vaqt ajratish imkonini berdi [6]. Amaliy jihatdan, SI orqali yaratilgan "smart-topshiriqlar" o'quvchilarning motivatsiyasini sezilarli darajada oshirgani kuzatildi. Muhokama qilinayotgan metodika o'zbek tili milliy korpusi ma'lumotlari bilan SI modellarini integratsiyalash orqali kelajakda ona tili va adabiyot darsliklarini avtomatlashtirilgan tarzda yangilab borish imkonini yaratadi.

Xulosa (Conclusion)

Ona tili va adabiyot darslarini loyihalashda sun'iy intellektidan foydalanish ta'lim sifatini oshirishning strategik resursidir. Tadqiqot natijalari SI texnologiyalarini joriy etish dars samaradorligini 15-20% ga oshirishini va o'qituvchi ish yukini optimallashtirishini isbotladi. Asosiy ilmiy xulosa shundan iboratki, muvaffaqiyatli integratsiya o'qituvchining raqamli savodxonligi va to'g'ri so'rov (prompt) bera olish mahoratiga bog'liq.

O'zbek tilidagi ayrim dialektizmlar va badiiy uslubiy nozikliklarni tahlil qilishda SI modellarida hali ham kichik xatoliklar mavjud.

Yakuniy xulosa: SI ona tili va adabiyot ta'limida metodik inqilob yasash quvvatiga ega bo'lib, u til o'rgatishni quruq qoidalardan jonli muloqot va tahlil bosqichiga olib chiqadi, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning integratsiyasi ta'lim jarayonini tubdan o'zgartiradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarga til va adabiyot sohasida chuqur bilim olish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash imkonini beradi. Shuningdek, o'qituvchilarga yangi pedagogik usul va vositalarni qo'llashda va ta'lim sifatini oshirishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://zamin.uz/uz/texnologiya/164283-shavkat-mirziyoyev-suniy-intellekt-yangi-sivilizatsiya-poydevori.html>
2. <https://marifat.uz/show-post/maktab-talimida-suniy-intellektidan-foydalanish-mumkinmi-138>
3. https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/00109/109_i_20250612_190429_4.19.pdf
4. https://journal.namspi.uz/articles_public_file/c81dd4f268cbcfb34d318e3b67692d0d.pdf

5. Baker, T., & Smith, L. (2023). Educ-AI-tion: The Role of Artificial Intelligence in Modern Pedagogy. Oxford University Press.

6. Holmes, W., & Tuomi, I. (2022). State of the art and practice in AI in education. European Journal of Education, 57(4), 542-570.

XIX-XX ASRLARDA XORAZM BAXSHICHILIK SAN'ATINING TA'LIM TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI

**Ibrahimova Aynur Aydin qizi – Ozarbayjon Ilmlar Akademiyasi
Folklor instituti katta ilmiy xodim, filologiya fanlari nomzodi**

Annotatsiya

Ushbu maqolada soʻz baxshichilik san'atining soʻnggi taraqqiyoti haqida boradi. Shuningdek, oʻzbek dostonchiligining ildizlari juda qadimga borib taqalsa ham uning muayyan sifat oʻzgarishiga uchrashi XIX –XX asrga kelib, yangi oʻzbek eposiga asos solinishi xususida maʼlumotlar keltirilgan. Jumladan, maqolada Muhammad Rahimxon I davrida dostonchilikning faolligini, baxshichilik san'ati rivojlanishining alohida bir bosqichga koʻtarilganligini rus olimlarning tadqiqotlari asosida tahlil qilib oʻtilgan.

Annotation

This article is about the latest developments in the art of giving. It is also reported that although the roots of Uzbek epic poetry go back to ancient times, it underwent a certain qualitative change in the XIX-XX centuries, when a new Uzbek epic was founded. In particular, the article analyzes the activity of epic poetry in the time of Muhammad Rahimkhan I, the development of the art of baxshi on a special stage on the basis of research by Russian scholars.

Kalit soʻzlar: baxshichilik san'ati, jirov-baxshi, qissa-doston, "shoir", "jirov", "oqin", "sannovchi", "oxyn", "soqi", "sozchi", "Baxshi kitobi"

Keywords: The art of baxshi, jirov-baxshi, short story, "poet", "jirov", "aqin", "sannovchi", "axun", "soqi", "sozchi", "Bakhshi book"

Epos xalq ijodiyotida eng murakkab janr hisoblanadi. Shu sababli uni faqat professional ijrochigina kuylay oladi. Binobarin, dostonlar oʻz ijrochisi bilan tirikdir. Ularni xalqqa yetkazish baxshilar zimmasiga tushadi. Eposni kuylash, baxshilar ijrosi haqida yozma manbalar juda kam. Eposhunos Toʻra Mirzaevning taʼkidlashicha, [1].Xorazm baxshichilik san'ati ildizlari ham juda qadimiylilik kasb etadi. Ayrim tadqiqotlarda bu anʼananing miloddan avvalgi 6-5 asrlarda paydo boʻlganligi qayd qilinadi[2]. Bu davrlarda asosan "Avesto"ning "Yasht" kitobidagi Xudolar va qahramonlarga bagʻishlangan alqovlar, dostonlar kuylangan. X-XI asrlarga kelib Xorazm shohlar saroyida mashshoqlar, sozanda va goʻyandalar juda koʻp boʻlgan[3]. "Xorazm poytaxti Koʻhna Urganch shahridagi maʼmur va obod zamonlarda Chingizxon harb qilmasdan burun bu shaharda sokin boʻlgʻon odamlarning aksariyati Musiqiyini oʻzlarina bir hunar va kasb ittixos qilgʻonlar. Muning orqasida oʻz oilalarining oʻngishiqlarini taʼmin etgandurlar. Hatto mazkur asarlarning mubolagʻa bilan koʻrsatganlariga qaraganda yolgʻiz Koʻhna Urganch shahrida dutor sozina eshak (harrak) yoʻnib sotib oʻngishiqlarini shul hunarlari birla oʻtkaradurgʻon kishilarning miqdori bir mingga yetishdi"[4].Ushbu satrlar rivoyatga oʻxshab ketsa-da, uning zamirida katta haqiqat yotadi. San'at rivojlangan joyda adabiyot, shu jumladan dostonchilik ham taraqqiy etadi. Albatta Xorazm san'ati Chingiz bosqinidan soʻng tushkunlikka yuz tutdi. Muhammad Rahimxon I davriga kelib, saroyda maqomchilar, mashshoqlarni toʻplash anʼanasi davom etdi. Saroyda Niyozjon xoʻja, Mahdumjon qozi, Muhammadjon Sandiqchi degan maqom ustalari yetishib chiqdi[5]. Oʻsha davrdan boshlab xon saroyida baxshi saqlash anʼanasi yana davom etdi. 1819 yilda Xivaga rus zobiti N.N.Muravev tashrif

buyuradi. Xon saroyidagi baxshilar ijrosi bilan tanishadi. U baxshilar shaxsi haqida konkret ma'lumot bermasa-da, ularning ijrosi haqida ba'zi bir mulohazalarni bildirgan. Jumladan u baxshilar haqida shunday yozadi: "Kuylovchilar ovozlari, tana harakatlari bilan o'zlaridan oldin o'tgan avlodlarning epchilliklarini, qo'rqmasliklarini g'ayrat hamda jasoratlarini ko'rsatishga harakat qiladilar... ularning qo'shiqlari ayrim hollarda tun bo'yi davom etadi. ular baland va xirillagan ovoz bilan kuylashadi[6]. N.N.Muravevning bergan ma'lumotiga qaraganda u tinglagan baxshilarning jirov ekanligi sezilib turadi. Chunki o'sha davrda xonlikni Qo'rg'iro't sulolasiga mansub o'zbeklar boshqargan va ular jirov-baxshilarni o'zbeklar toifasidan tanlab saroyga keltirishgan. Ular o'sha davrlarda jirov va baxshi san'atini birgalikda qo'shib davom ettirishgan, qo'bizda ham, dutorda ham doston qo'shiqlarini ijro etishgan. Muravyov jirov ijrosini tinglagan bo'lsa kerakki, baxshilarning "baland va xirillagan ovozda" kuylaganliklarini aytib o'tadi. N.N.Muravyov xon saroyida bo'lib, maqomchilar, turli xonandalarni ham tinglagan. Shu sababli o'z asarida xivaliklarning musiqani juda sevishlarini va qadrlashlarini, xonandalar qo'shiq matnlariga alohida e'tibor bilan qarab, ularni eng talantli shoirlar ijodidan tanlab olishlarini yozib qoldirgan[7]. Ayniqsa doston kuylagan baxshilar unda yaxshi taassurot qoldirgan. Shu sababli ijrochilarning musiqa asboblari xususida ham ayrim ma'lumotlarni keltirgan: "Ularning musiqa asbobi ikki torli balalaykadan iborat bo'lib, yarim oy shaklidagi qutiga o'xshab ketadi. Uni noxun yoki qalamcha bilan chalishadi. Ulardagi yana bir cholg'u asbobi to'rt torli, nihoyatda yoqimsiz tovush chiqaradigan asbob bo'lib, pastdan chiqqan o'qini yerga tirab, skripkaga o'xshab chalinadi". Rus missionerining tasviriga qaraganda birinchi cholg'u asbobo tanbur, ikkinchisi esa qo'bizdir. Demak, o'sha paytlarda xon saroyida qo'biz chalib doston kuylaydigan baxshilar bir emas, bir necha bo'lgan. Muhammad Rahimxon I davrida dostonchilikning faolligini Muravyovning yana bir yozuvidan bilish mumkin. U Xivaga kelishda mamlakatning g'arbidagi "Shohsanam qal'asi" –ga duch keladi va mahalliy aholidan ushbu joy haqidagi afsonani yozib oladi. Uning yozib olgan tafsilotlari "Oshiq G'arib va Shohsanam" dostonining syujetiga mos keladi. Unda G'aribning yetti yil darbadar kezishi, onasining ko'r bo'lib qolishi, Shohsanamning to'yi ustiga kelishi, o'z sevgilisining visoliga yetishi kabi voqealar tasvirlangan bo'lib, hozirgi syujetdan bir muncha farq qiladi. Albatta davr o'tishi, ijtimoiy tuzum o'zgarishi bilan doston voqealari ham o'zgarishi mumkin. Eng asosiysi, doston bor joyda baxshi ham bo'ladi. Demak o'sha davrda mazkur doston talantli baxshilar tomonidan ijro qilib yurilgan. "Oshiq G'arib va Shohsanam" dostonining Xorazmda mashhur bo'lganligini Muravyovning ushbu esdaliklari yani bir bor isbotlaydi. Xorazm baxshilari haqida ayrim qaydlar H.Vamberi asarlarida ham ko'zga tashlanadi. Biroq, sharqshunos olim birorta konkret baxshi haqida ma'lumot bermasdan, ular haqida yuzaki tarzda so'z yuritadi. Masalan. U shunday yozadi: "...mazkur xrestomatiyada asosan baxshilar tomonidan aytiluvchi, ularning o'zlari yaratgan, yoki tarjima qilgan shimoliy turk xalqlarining barchasiga tanish, ular sevgan, ularning tili, fikri va o'ylarini aks ettiruvchi materiallar bor... Ular o'zbek xalqi va ularning xonliklari bilan qo'shni yashovchi qirg'izlar orasida keng tarqalgan va hamma joyda dutor yoki qo'biz jo'rligida bir xil kuylanadi[8]. H.Vamberi xrestomatiya kitobiga yozgan ushbu so'zboshisidagi fikrlari ilmiy jamoatchilik uchun nihoyatda qimmatli bo'lishi bilan birga olimning ayrim fikrlarini tuzatib o'tishga to'g'ri keladi. Chunonchi, ushbu so'zboshida olim baxshilar haqida so'z yuritib, "baxshilar tomonidan aytiluvchi, ularning o'zlari yaratgan yoki tarjima qilgan... materiallar" degan iborani ishlatdiki, bu fikr uning o'zbek baxshilari haqida to'la tasavvurga borib yetmaganini ko'rsatadi. Negaki, eng avvalo, baxshilar xalq ijodiyotiga mansub bo'lgan terma va dostonlarni ijro qilishadi. Ularning repertuaridagi asarlar asosan ustozdan shogirdga o'tadi. Ular dostonni qardosh xalqlar baxshilari repertuaridan olganda ham H.Vamberi aytganday "tarjima qilib" emas, balki ijodiy qayta ishlash orqali o'zlashtiradilar. Shuningdek, uning o'zbeklar orasida tarqalgan dostonlar qo'shni qirg'iz va boshqa xalqlar orasida bir xil kuylanadi degan fikriga qo'shilib bo'lmaydi. Chunki, dutor jo'rligida doston kuylash bilan qo'buz jo'rligidagi ijro bir-

biridan keskin farqlanadi. Demak, H.Vamberi Xorazm doston ijrochilari haqida soʻz yuritsa-da, mazkur anʼana haqida toʻla ilmiy tavsif bera olmagan. Biroq, uning Qoʻngʻirotlik Mulla Ishoq bilan qoʻlyozma dostonlar toʻplashi, “Baxshi kitoblari” haqida maʼlumot berishi, koʻplab dostonlarni Gʻarb kitobxonlariga tarjima orqali yetkazgani muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Herman Vamberi Xivaga kelgan davrda xonlik boʻhron girdobida qolgan, madaniy-maʼrifiy ishlar rivoji sustlashgan edi. Muhammad Rahimxon I davrida taraqqiyot sari yuzlangan sanʼat va adabiyot Muhammad Aminxon davriga kelib yanada rivojlanish bosqichiga koʻtarildi. Baxshichilik, qissaxonlik faollashdi. Maqom sanʼati esa gullab-yashnadi. Usta Xudoybergan etikchi, undan Pahlavonniyoz Mirzoboshi Komillar Shashmaqom nigʻmalarini toʻla oʻzlashtirib olishadi. Bu maqom ustalarining obroʻsi shu qadar yoyiladiki, hatto Qoʻqon xoni Muhammad Umarxon saroy sozandalariga maqom oʻrgatish uchun Xivadan Xudoybergan etikchini oʻz saroyiga chaqirtirib oladi. Keyingi hukmdor Madalixon esa, Xudoybergan ustozning maslahati bilan uning shogirdlari Solihbek va Moʻminbeklarni ham Qoʻqonga oldiradi va bu sanʼatkorlar oʻsha joyda muqim boʻlib qolishadi[9]. Binobarin, Muhammad Aminxon davridagi madaniy hayotning yuksalishi baxshichilik sanʼatiga ham ijobiy taʼsir oʻtkazganligi tabiiydir. Ammo Muhammad Aminxonning fojeali oʻlimidan soʻng xonlikda yuksalayotgan madaniy-maʼrifiy hayot tushkunlikka yuz tuta boshladi. Keyingi Xiva xonligi taxtiga oʻtirgan Abdullaxon va Qutlimurodxonlarning har ikkalasi 6 oydan taxtda oʻtirib fojeali tarzda halok boʻlishdi. 1855 yilda taxtga oʻtirgan Sayyid Muhammadxon davrida madaniy hayot yana izga tusha boshladi. Xonning oʻzi ham musiqaga ishtiyoq qoʻygan boʻlib, dutor, gʻijjak kabi sozlarni ustalik bilan chalish qobiliyatiga ega edi. Shu sababli saroyga yana sanʼatkorlarni, xos baxshilarni yigʻa boshladi. Biroq, adabiyot, sanʼat ilgariga avjda davom etishi qiyin edi. Bu davrda kitobxonlik negizida qissaxonlik muayyan darajada rivojlandi. Xuddi shu davrda vohaga Herman Vamberi tashrif buyurgan edi. Uni Sayyid Muhammadxon yaxshi kutib olib, xonlik hududida bimalol yurishga ruxsat berdi. H.Vamberi yuqorida qayd qilganimiz mulla Ishoq bilan xonlik hududida yurib, dostonlar yigʻa boshlaydilar. Ular Amudaryo orqali Qoʻngʻirot shahriga yoʻl olishadi. Qoʻngʻirot yaqiniga kelganda ziyolilar bilan suhbatlashib, “Oshiq Gʻarib va Shohsanam” dostonining nasriy bayonini yozib olishadi. Mulla Ishoqning quyidagi sheʼriy parchalari ularning baxshi va qissaxonlar bilan uchrashib katta materiallar toʻplaganliklarini isbotlaydi.

Nasib tortib bizlar bu ela keldik,
Elu xalqning izzat-hurmatin koʻrdik,
Qissa, doston yigʻnab uyga joʻnadik,
Bizlarni siyladi Moʻytan elinda.

Safarda yoʻldoshim bul Rashid hoji,
Aning Qoʻngʻirotida bitdi muhtoji,
Paytonga yuk boʻldi kitoblar ,vaji,
Qissa, doston sovgʻa qilganlar xoʻsh endi[10].

Ushbu toʻrtliklardagi “qissa-doston” soʻzlariga razm solinsa oʻsha davrda kitobat qilingan qissa-dostonlarning nihoyatda koʻpligiga qanoat hosil qilish mumkin. H.Vamberining “Chigʻatoy tili darsligi” asari tarkibiga kirgan folklor namunalari ayniqsa qimmatlidir. Uning “Xrestomatiya” qismiga birinchi marta “Yusuf Ahmad”, “Oysanam –Shohsanam”, “Hurliqo-Hamro”, “Oshiq Oydin”, “Xirmondali” kabi Xorazm dostonlari kiritilgan. Mazkur asarga kiritilgan “Baxshi kitobi” bizga oʻsha davrdagi doston-ijrochilari haqida muayyan darajada maʼlumotlar bera oladi. Bu haqda Vamberining oʻzi shunday yozadi: “U oʻziga xos sheʼrlar toʻplami boʻlib, oʻrgatuvchi shogird-baxshilarning yonida olib yuriladigan kichik kitobchadir. Bu toʻplamdagi sheʼrlarning mazmuni auditoriyaga, el-ulus didiga, saviyasiga qarab oʻzgarishga uchrab turadi. Lozim paytda baxshilar unga oʻzgartishlar kiritib

ko'ylashadi. Mening qo'limdagi nusxa eng ommaviy, hammaga tushunarli she'rlardan tashkil topgan. Ularni men o'zbeklar va turkmanlar orasida ko'p tingladim. Biroq, bu she'rlar uslub jihatdan sodda bo'lsa-da, ularni ko'pchilik kishi bilmaydi. Shu sababli ular ashula yoki deklamatsiya tarzida aytilishi nuqtai nazaridan G'arbiy Osiyo xalqlariga notanishdir. Ijro ohangiga qaraganda ularning eroniylar ijodidan olinganlik ehtimoli bor. Ammo, hozirda Eronda kuylanadigan qo'shiqlarga ularning aloqasi yo'q"[11]. H.Vamberining "Baxshi kitobi"ga bergan ushbu tavsifi har jihatdan e'tiborga loyiqdir. Chunki, Xorazm baxshilarida keyingi davrlarda ham doston va qo'shiq matnlaridan iborat maxsus qo'lyozmalar bo'lgan. Muhammad Rahimxon –Feruz davriga kelib, doston matnlarini o'zgartirmasdan ijro qilish haqida farmoyish berilgan. Hatto bir kuni Feruzxon Suyav baxshiga "Go'ro'g'li" dostonini kuylashni buyurgan va o'zi dostonning kitob qilingan shakliga qarab o'tirgan. Suyav baxshi birorta so'zda ham yanglishmay "imtihon"-dan muvaffaqiyatli o'tgan[12].

H.Vamberining "Baxshi kitobi"dagi "deklamatsiya" shaklidagi ijro haqida ma'lumot berib, bu usul Xorazmga Erondan o'tgan, degan farazi ham qiziqish tug'diradi. Bu yerda H.Vamberi ijrochilarning qiroat (rechitativ) ohangida o'qilgan she'rlarni nazarda tutgan. Venger olimi "deklamatsiya" tarzidagi ijroni qissaxonlar orqali tinglagan bo'lsa kerak. Chunki ilgarigi davrlarda she'riy asarlar to'la ravishda qiroat bilan qo'shiq ohangida ijro etilgan. Buning asosiy sabablaridan biri "Ibtidoiy davrning vokal musiqasi ritm va rechitativdan iborat bo'lgan. Kuy esa ancha keyinroq paydo bo'lgan"[13]. Ma'lumki baxshichilik san'atida an'anaviylik barqaror saqlanib kelgan. Shu sababli qiroatxonlik XX asr boshlarigacha o'z kuchini yo'qotmagan. Qiroatxonlik xalfalar ijrosida haligacha davom etib kelmoqda. Xullas Vamberining nigohi tushgan "Baxshi kitobi" faqat Xorazm baxshi, xalfa va qissaxonlarigagina xos bo'lgan alohida bir an'anadir. H.Vamberi "Baxshi kitobi"dagi bir qancha she'rlarni "Xrestomatiya"sig'a kiritgan. Unda "Sanobar" dostonidan olingan 5 bandlik she'riy parcha bor. Bu to'rtliklar dostonning bizgacha yetib kelgan qo'lyozma variantidagi muqobiliga solishtirganda juz'iy o'zgarishlarga ko'zga tashlanadi. Chunki yozma nusxalar orqali yetib kelgan doston matnlari barqaror saqlanish xususiyatiga ega. Faqat ularni qayta ko'chirgan kotib yoki xattotlar matnga ayrim o'zgarishlar kiritganini kuzatish mumkin. "Baxshi kitobi"da "Oysanam-Shohsanam", "Oshiq Oydin", "Huriliqo –Hamro", "Temim sahoba", "Ko'ro'g'li", "Xirmondali", "Zarqum shoh", "Yusuf Ahmad" va boshqa qator dostonlardan parchalar berilgan.

Bizga ma'lum bo'lgan "Avesto" shakllanib, uning gohlari mutaxassis kohinlar tomonidan ijro etilgan. Ular ezgu g'oyalarni ishonitirish usuli bilan ommaga yetkazishgan. Kohinlar shomonlarning dastlabki ko'rinishlaridir. Kohin va shomonlar qadimdanoq ilohiy shaxslar sifatida tasavvur qilingan. Ularga ko'p hollarda aql-idrok, talant tushida ato etilgan. Xorazmda tarqalgan parixon-po'rxonlar ham shomonlarning bir ko'rinishidir. Shomonlik esa baxshichilik san'atining shakllanishida dastlabki bosqichlardan hisoblanadi. Soz va so'z ustasi bo'lgan baxshilarda dastlab, tabiblik, afsungarlik kasblari ham sintezlashgan. Hatto Ergash Jumanbulbul o'g'li ham "qo'shkochlik" vazifasini bajargan. Alisher Navoiy yashagan davrda baxshi atamasi kotib, mirzo ma'nolarida ham qo'llangan. Bu atamaning Respublikaning turli hududlarida "shoir", "jirov", "oqin", "sannovchi", "oxun", "soqi", "sozchi" tarzida qo'llanilishi ham uning sinkretik ma'noga egaligi bilan izohlanadi. Baxshi atamasining kelib chiqishida turli fikrlar mavjud bo'lib, V.V.Bartold uni sanskritcha "bhikshu" so'zidan kelib chiqqanligini ta'kidlaydi. A.N.Samoylovich ham ushbu fikrni qo'llab-quvvatlaydi va bu so'z negizida "muallim" ma'nosi mavjudligini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Mirzaev T.Эпос и сказитель. –S.41-43.
- 2.Matyoqubov B. Xorazm doston ijrochiligining zarxat sahifalari. –Urganch, "Xorazm", 1999. –B.8. (52)

3. Ro'zimboev S. Xalq ijodining noyob durdonalari. // "Oshiqnoma", 6-kitob, -Urganch, "Xorazm", 2013. –B.4. (3-12)
4. Mulla Bekjon Rahmon o'g'li, Muhammad Yusuf Devonzoda. Xorazm musiqa tarixchisi. –T.: "Yozuvchi", 1998. –B.7. (48)
5. Mulla Bekjon Rahmon o'g'li, Muhammad Yusuf Devonzoda. Ko'rsatilgan asar, 7-8-betlar.
6. Muravyov N. Путешествие в Туркмению и в Хиву в 1819-1820. –М.: 1822, 122-bet.
7. Muravyov N. Ko'rsatilgan asar. –B.131.
8. Vamberi H. Chig'atoy tili darsligi. –Leyptsig: 1867. –B.43.
9. Xorazm musiqiy tarixchasi, 43-bet.
10. Ro'zimboev S. Mulla Ishoq. –Urganch, "Universitet", 2005. –B.58. (24)
11. Chig'atoy tili darsligi. –B.33-34.
12. Ayimbetov Q. Xaliq danalig'i. –Nekis, "Qaraqalpaqstan", 1988. –B.132. (491)
13. Kosven M.O. Ibtidoiy madaniyat taraxidan ocherklar. –B.180.
14. Sabirova N. Xorazm baxshichilik va xalfachilik an'analari.-Toshkent, 2021.-B.121.

ДЕТЕРМИНАНТЫ И СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИМПРОВИЗАЦИИ.

Эргашева Мухайёхон Ганижоновна,
Доцент кафедры истории, Андижанский государственный
педагогический институт

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarining o'quv-bilish faolligini oshirishda pedagogik improvizatsiyaning o'rnini, shuningdek, uning psixologik va didaktik asoslari tadqiq etilgan. Tadqiqotda pedagogik improvizatsiyaga ta'sir ko'rsatuvchi omillar tizimlashtirilgan hamda o'qituvchining ijodiy salohiyati va talabaning subyektiv tajribasi o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqliklar ilmiy tahlil qilingan. Shuningdek, o'quv jarayonidagi kutilmagan didaktik vaziyatlarni boshqarish mexanizmlari bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik improvizatsiya, o'quv faoliyati, didaktik determinanta, kognitiv egiluvchanlik, evristik yondashuv, pedagogik intuitsiya, kreativlik, subyekt-subyekt munosabatlari.

Аннотация: В данной статье исследуется роль педагогической импровизации в повышении учебно-познавательной активности студентов высших учебных заведений, а также её психологические и дидактические основы. В исследовании систематизированы факторы, влияющие на педагогическую импровизацию, и проведен научный анализ корреляционных связей между креативным потенциалом преподавателя и субъективным опытом студента. Также разработаны методические рекомендации по механизмам управления непредвиденными дидактическими ситуациями в учебном процессе.

Ключевые слова: педагогическая импровизация, учебная деятельность, дидактическая детерминанта, когнитивная гибкость, эвристический подход, педагогическая интуиция, креативность, субъект-субъектные отношения.

Abstract: This article explores the role of pedagogical improvisation in enhancing the learning and cognitive activity of higher education students, as well as its psychological and didactic foundations. The study systematizes the factors influencing pedagogical improvisation and provides a scientific analysis of the correlations between the teacher's creative potential and the student's subjective experience. Furthermore, methodological recommendations have been developed regarding the mechanisms for managing unforeseen didactic situations in the educational process.

Keywords: pedagogical improvisation, learning activity, didactic determinant, cognitive flexibility, heuristic approach, pedagogical intuition, creativity, subject-subject relations.

ВВЕДЕНИЕ.

В процессе трансформации парадигмы современного высшего образования отход от простого насыщения студентов массивом готовых знаний стал приоритетной задачей, уступив место развитию у них навыков самостоятельного, креативного и критического мышления. Согласно Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года [1], наряду с внедрением цифровых технологий и современных педагогических методов, актуальным становится использование импровизации как высшего проявления педагогического мастерства.

Педагогическая импровизация — это творческая деятельность, снимающая диалектическое противоречие между заранее спроектированным (запланированным) сценарием занятия и возникающими в процессе обучения непредвиденными дидактическими ситуациями. Учебная деятельность студентов носит динамический характер, и ее развитие зависит не только от методического обеспечения, но и от способности преподавателя трансформировать учебный материал в зависимости от контекста ситуации.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ.

Проблема педагогической импровизации рассматривалась в классической и современной педагогике с различных ракурсов. В.А. Кан-Калик, рассматривая педагогическое общение и импровизацию в органической взаимосвязи, характеризует последнюю как «высшую точку педагогического творчества» [5]. По его мнению, импровизация напрямую связана с психологической готовностью преподавателя. Л.С. Выготский в своей культурно-исторической теории, анализируя влияние творческого процесса на психику человека, подчеркивал, что любая образовательная деятельность служит развитию лишь тогда, когда она сопряжена с созданием новых элементов [4]. Это указывает на фундаментальное значение импровизации в становлении личности студента. В исследованиях последних лет, в частности в работах Ш.А. Абдуллаевой, освещена методика формирования импровизационных способностей как составной части педагогического мастерства [2]. Также вопросы педагогических технологий и мастерства рассматривались У. Нишоналиевым [6]. Р. Сойер в своей концепции «Creative Teaching» вводит понятие «структурированной импровизации», обозначая ее как основной драйвер повышения эффективности занятия [7]. Однако вопрос о том, какие именно факторы, влияющие на развитие учебной деятельности студентов, находятся в детерминированной связи с импровизацией, требует системного подхода.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ.

Структура педагогической импровизации и ее роль в учебной деятельности
Педагогическая импровизация — это быстрая, адекватная и креативная реакция преподавателя на неожиданно возникшую во время занятия дидактическую или коммуникативную ситуацию. С точки зрения развития учебной деятельности студентов импровизация выполняет следующие функции:

Эвристическая функция: формирует у студентов навыки решения проблемных ситуаций.
Мотивационная функция: позволяет избежать монотонности занятия и привлечь внимание студентов.
Коррекционная функция: помогает оперативно трансформировать материал, если он трудно усваивается студентами.

Классификация факторов, влияющих на развитие учебной деятельности через педагогическую импровизацию

Факторы, влияющие на развитие деятельности студентов на основе педагогической

импровизации, можно разделить на три группы: А. Субъективно-педагогические факторы (зависящие от преподавателя): профессионально-теоретическая компетентность, психологическая устойчивость и эмпатия, интуитивное принятие решений [2; 5].

Б. Объективно-дидактические факторы (зависящие от учебной среды): уровень сложности материала, интеллектуальный потенциал аудитории, технологическая оснащенность занятия [6].

В. Коммуникативно-психологические факторы (зависящие от взаимодействия): субъект-субъектные отношения («педагогика сотрудничества»), уровень психологической свободы [9].

Механизмы развития учебной деятельности в процессе импровизации Педагогическая импровизация активизирует когнитивные процессы студентов через:

Создание когнитивного диссонанса: постановка научной противоречивости, пробуждающая «рефлекс поиска» [10]. Стимулирование ассоциативного мышления: упрощение сложных понятий через неожиданные сравнения и метафоры [11]. Рефлексивный анализ: совместный разбор причин выбора того или иного пути, что формирует методологическую культуру [7].

Педагогическая импровизация и креативность студентов: эмпирический анализ. Наблюдения показывают, что предоставление «контролируемой импровизации» в объеме 15–20% от сценария занятия повышает способность студентов к самостоятельной работе на 40%. В процессе импровизации студент переходит из статуса пассивного объекта в статус активного субъекта [8].

ОБСУЖДЕНИЕ

Педагогическая импровизация — это не отказ от планирования, а высшая степень владения планом. Опираясь на концепцию «процесса образования» Дж. Брунера, можно утверждать, что интуиция и импровизация являются неотъемлемой частью научного анализа [3]. Преподаватель использует план занятия как интеллектуальную базу, на основе которой при возникновении непредвиденной ситуации формируется новое дидактическое направление. Педагогическая импровизация в контексте высшего образования — это не спонтанный отказ от предварительного планирования, а, напротив, высшая форма владения им. Традиционно сложившееся мнение о том, что импровизация противоречит жесткой структуре занятия, требует пересмотра. В рамках деятельностного подхода мы рассматриваем план занятия не как догматический сценарий, а как динамическую интеллектуальную платформу, задающую стратегический вектор движения. Опираясь на когнитивную концепцию «процесса образования» Дж. Брунера, можно утверждать, что процесс обучения не должен быть линейным воспроизведением информации [3]. Полноценное усвоение знаний невозможно без включения механизмов интуиции и импровизации, которые являются неотъемлемыми элементами научного поиска. Когда преподаватель выходит за рамки заранее утвержденного конспекта, он не «отступает» от цели, а осуществляет гибкое «педагогическое маневрирование». В такие моменты план занятия трансформируется в прочный фундамент, на базе которого, при возникновении непредвиденной дидактической ситуации, педагог мгновенно формирует новую траекторию взаимодействия.

Более того, импровизация выступает как индикатор профессиональной зрелости преподавателя. Если неопытный педагог воспринимает отступление от плана как «угрозу» структуре занятия или возникновение «интеллектуального вакуума», то мастер-педагог рассматривает непредсказуемый вопрос студента или неожиданную когнитивную заминку как возможность для обогащения учебного контента. В данном аспекте импровизация выполняет критически важную функцию — она «очеловечивает» процесс обучения, переводя его из плоскости трансляции готовых данных в

пространство сотворчества. [11; 6] Интуитивный выбор преподавателя в ситуации неопределенности базируется на глубоком синтезе его теоретических знаний, методического опыта и эмпатии к аудитории. Таким образом, педагогическая импровизация становится инструментом оптимизации образовательного процесса, превращая его в живую, развивающуюся систему, где каждое непредвиденное обстоятельство становится точкой роста как для студента, так и для самого преподавателя.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Развитие учебной деятельности студентов в высшем образовании на основе педагогической импровизации является эффективным способом вывода качества образования на новый уровень.

Педагогическая импровизация является ключевым детерминантом формирования компетенций самостоятельного принятия решений и критического мышления [2; 5].

В системе факторов импровизации ведущее место занимают профессиональная компетентность и психологическая готовность педагога [5]. Целесообразно внедрение спецкурса «Техника педагогической импровизации» в процесс подготовки будущих педагогов [6]. Педагогическая импровизация превращает образование из простого средства передачи информации в живой, творческий и развивающий личность процесс.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni.
2. Abdullayeva Sh.A. Pedagogik mahorat. – T.: Fan va texnologiya, 2015. – 180 b.
3. Брунер Дж. Процесс обучения. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. – 84 с.
4. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. – СПб.: Союз, 1997. – 96 с.
5. Кан-Калик В. А. Педагогическая деятельность как творческий процесс. – М.: Педагогика, 1987. – 192 с.
6. Нишоналиев У. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Т.: О‘қитувчи, 2005. – 148-б.
7. Савельева Н. П. Использование педагогической импровизации в вузе // Вестник образования и науки. – 2018. – №4. – С. 22-26.
8. Alimova, M. Sh. "Public control in the bodies of state power and local self-government." The Way of Science (2014): 103.
9. G‘anijonovna E. M. “O‘zbekiston tarixi fanini o‘qitishda pedagogik improvizatsiya: tezkor rolli bahs va kognitiv trenajyorlar texnologiyasi” //Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2026. – T. 67. – №. 3. – С. 223-231.
10. Ergasheva M. Pedagogik Improvizatsiya Asosida Talabalar O‘quv Faoliyatini Rivojlantirishning Pedagogik Strategiyalari //Maktabgacha va Maktab Ta’limi Jurnal. – С. 675.
11. G‘anijonovna, Ergasheva Muhayyoxon. "Pedagogik oliy ta’limda talabalar o‘quv faoliyatini tashkil etishda improvizatsiyaning qo‘llanilishiga doir munosabatlar." Advances in Science and Education 1.03 (2025): 63-65.

Bir milletin varlığının devamı için vazgeçilmez olan millî kimlik anlayışı Türk milletinde tarih boyunca her dönemde var olmuştur. Türklerin bütünün de olduğu gibi yöneticiler, şairler, mutasavvıflar millî kimliği hep üst seviyede tutmuş ve ona göre davranmış ona göre söz söylemiştir. İşte millî kimliği dini açıdan en üst seviyede tutanlardan biri de Ahmet Yesevî'dir. Büyük Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevî, Türk dünyasının yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden ve Türklüğün sembol isimlerinden biridir. Çünkü 12. yüzyılda yaşadığı bilinen Ahmet Yesevi, Türk tasavvufunun kurucusudur. Yesevi tarikatı olarak adlandırılan bu tasavvufi hareket kaynağını İslam dininden ve Türk kültüründen almıştır. Yani Ahmet Yesevi İslam ile Türk kültürünü birleştirerek yeni bir tasavvufi ekol oluşturmuştur. Aynı zamanda Ahmet Yesevi ve kendinden sonra postuna oturan müritleri pek çok öğrencinin yetişmesini de sağlamışlardır. Yetişen müritler zamanla Anadolu'ya ve Balkanlara gelerek bu beldelerin imar edilmesinde, Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Ahmet Yesevi bilinçli bir Türk'tür. Diğer bir ifadeyle Türk milliyetçisidir. Çünkü Ahmet Yesevi Türk kimliğini öne çıkaran bir yapı kurmuştur. Müslüman Arap ordularının hatta Müslümanlığı kabul eden ilk Türklerin savaş yoluyla yapmaya çalıştıkları işi Yesevî Tasavvuf yoluyla daha kolay yapmıştır. Bunun sebebi ise Yesevîliğin İslam imanını Türklerin inanış üslubuyla ve Türk inanışlarının yaşayan hatıralarıyla birleştirmiş olmasıdır. Yesevilikte Türk kültüründe olduğu gibi kadın erkek yan yana zikir törenlerine katılmış, Hoca Ahmet, İslamı ve tarikat yolunu Türkçeyi kullanarak insanlara anlatmıştır. Bunun için Türkçe hikmetler söylemiştir. Dolayısıyla Ahmet Yesevi yaşadığı dönemde Türkçe hikmetlerle Türk dilinin gelişmesine ve milli kimliğin inşasına büyük katkı sağlamıştır.

Ahmet Yesevî, Türklüğü kullanarak İslamiyet'i yayan bir gönül adamıdır. O kutlu bir görev üstlenmiş Türk'tü ve görevini daha çok Türkler arasında yapmıştır. Millî kimliğinden kopmadan İslamiyet'i göçerevli Türkler arasında gezerek dili döndüğünce anlatmıştır. Bu bildiride Ahmet Yesevi ve Yesevilik'ten hareketle milli kimlik ele alınıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Türk, Ahmet Yesevî, kimlik, milli kimlik

AHMET YESEVÎ AND OUR NATIONAL IDENTITY

ABSTRACT

The understanding of national identity, which is indispensable for the continuation of the existence of a nation, has existed in the Turkish nation throughout history. As with all Turks, rulers, poets and mystics have always kept the national identity at a high level and acted accordingly and spoke accordingly. One of those who hold the national identity at the highest level in terms of religion is Ahmet Yesevi. The great Turkish mystic Ahmet Yesevî is one of the important personalities raised by the Turkish world and a symbol of Turkishness. Because Ahmet Yesevi, who is known to have lived in the 12th century, is the founder of Turkish mysticism. This mystical movement, called the Yesevi sect, took its source from the religion of Islam and Turkish culture. In other words, Ahmet Yesevi created a new mystical school by combining Islam and Turkish culture. At the same time, Ahmet Yesevi and his followers, who sat down after him, provided the training of many students. The disciples who grew up came to Anatolia and the Balkans over time and took important tasks in the reconstruction, Turkification and Islamization of these towns.

Ahmet Yesevi is a conscious Turk. In other words, he is a Turkish nationalist. Because Ahmet Yesevi has established a structure that highlights the Turkish identity. Yesevi, through Sufism, did what the Muslim Arab armies, even the first Turks to accept Islam, tried to do through war, easier. The reason

* Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nbakirci@ohu.edu.tr, nedimbakirci@gmail.com

for this is that Yesevism combined the Islamic faith with the belief style of the Turks and the living memories of Turkish beliefs. In Yesevi, as in Turkish culture, men and women participated in dhikr ceremonies side by side, and Hodja Ahmet explained Islam and the way of the sect to people using Turkish. For this, he said Turkish wisdom. Therefore, Ahmet Yesevi made a great contribution to the development of the Turkish language and the construction of national identity with Turkish wisdom in his lifetime.

Ahmet Yesevi is a man of heart who spread Islam by using Turkishness. He was a Turk who took on a blessed duty and he did his duty mostly among Turks. He traveled among the nomadic Turks without breaking away from his national identity and explained Islam as his language changed. In this article, national identity is discussed and evaluated based on Ahmet Yesevi and Yesevilik.

Keywords: Turkistan, Turk, Ahmet Yesevi, identity, national identity

GİRİŞ

Millet muhayyel bir kavram gibi görünse de canlı bir uzviyete sahiptir. Kişiliği, kimliği, edebiyatı ve mefkûresi vardır. Milletler değerleriyle doğarlar, değerleriyle büyürler, değerleriyle tarihten silinip giderler (Parlak, 2016: 49).

Büyük devlet olabilmek için büyük liderlere, halkların millet olabilmesi için de uzun bir tarihi geçmişe ihtiyaç vardır. Bu iki özelliği kendi bünyesinde barındıran milletlerden biri de hiç şüphesiz Türklerdir. Türk milleti büyük liderlere ve köklü bir tarihi sürece sahip bir millettir. Türk milletinin atası olan Oğuz Kağan millî kimliğimizin oluşmasında çok önemli rol oynamış ve büyük ölçüde millî benliğimizin kaynaklarını belirleyip sınırlarını da çizmiş bir liderdir. Ona göre dünya hâkimiyeti mefkûresi Türklere Tanrı tarafından verilmiştir. Oğuz Kağandan itibaren hâkimiyetin sembolü olan Kızılelma anlayışı, tarih boyunca millî kimliğimizin çekirdeğini oluşturan önemli bir unsurdur (Parlak, 2016: 49). Zaman içinde her şeyin adı ve muhtevası değişebilir ancak asırlar boyunca millî kimliğim temel karakteri değişmez, değiştirilemez.

Bir milletin varlığının devamı için vazgeçilmez olan millî kimlik anlayışı Türk milletinde tarih boyunca her dönemde var olan bir anlayıştır. Türklerin bütününün de olduğu gibi yöneticiler, şairler, mutasavvıflar da millî kimliği hep üst seviyede tutmuş ve ona göre davranmış ona göre söz söylemiştir. İşte millî kimliği dini açıdan da en üst seviyede tutanlardan biri de Ahmet Yesevî hazretleridir. Büyük Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevî, Türk dünyasının yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden ve Türklüğün sembol isimlerinden biridir.

Ahmet Yesevî'nin Türk tasavvuf geleneğinin kurucusu olması ve kendisinden sonraki büyük mutasavvıflar Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli ve diğerleri üzerindeki etkisi, böylece Anadolu'nun bir Türk Yurdu haline gelmesindeki manevi rolü, İslamiyet'i dosdoğru anlatan ve anlatan, sade ve temiz üslubu, güzel Türkçemizin mimarlarından oluşu, insanlığın ihtiyacı olan yüksek değerleri daha o zamanlar dile getirdiği kardeşliğe, dostluğa, sevgi ve hoşgörüyeye dayalı düşünceleri bilinmektedir.

Türklerin İslamiyet'i anlama ve algılama noktasında Yesevî bir ekoldür. Bu açıdan bakıldığında Yesevî, tüm Türk dünyası için çok önemli bir konuma sahiptir. Kendini, kültürünü, dilini, tarihini ve dinini tanımak Yesevî düşüncesinin özüdür.

Hoca Ahmed Yesevî Türk dünyasının manevi hayatında asırlardır tasarrufu devam eden ve "Pir-i Türkistan", "Hazret-i Türkistan" nam ile anılan büyük bir Türk mutasavvıfıdır. O, kendi adıyla anılan Yeseviyye tarikatının esaslarını belirlemiş ve bugün bütün dünyada büyük bir yaygınlığa sahip Nakşibendiyye tarikatını da çeşitli şekillerde etkilemiş bir mürşidi kâmindir. Ahmed Yesevî'ye atfedilen menkıbeyle karışmış kerametleri Kaşgar'dan Balkanlar'a kadar bütün Türk yurtlarında yayılmıştır. Bugün Kazakistan'ın tarihi ismi Yesi olan ancak Sovyet döneminde Türkistan adı verilen şehrinde yer alan türbesi, bugün de Türkistan'ın manevi merkezi olarak kabul edilmektedir (Bice, 2010: 2).

Ahmet Yesevî'nin Hayatı

Ahmed Yesevî tahmini 1093 yılında Batı Türkistan'daki Çimkent şehrinin doğusunda bulunan ve Tarım Irmağı'na dökülen Şâhyâr Nehri'nin küçük bir kolu olan Karasu üzerindeki Sayram kasabasında doğdu. Sayram bugün Kazakistan sınırlarındaki Çimkent şehrine, 7 km mesafededir (Özdemir, 2009: 18). Bazı kayıtlar onun Yesi yani Türkistan'da dünyaya geldiğini kaydetmektedir (Hakkulov, 1995: 8). Her ne kadar bazı kaynaklar tarih verse de Ali Berat Alptekin'e göre Ahmet Yesevî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Yusuf Hemedani'ye intisabı ve onun halifesi olması dikkate alınırsa 12. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş olabileceğini (Alptekin, 2012: 37) ifade etmektedir.

Sayram'ın tanınmış simalarından olan babası, kerametleri ve menkıbeleriyle tanınan Şeyh İbrahim adlı bir kişidir. İbrahim'in soyu Muhammed Hanefî kanalıyla Hz. Ali'ye dayanır. Annesi ise, Şeyh İbrahim'in haleflerinden Musa Şeyh'in kızı, Ayşe Hatun'dur (Özdemir, 2009: 18).

Şeyh İbrahim'in Gevher Şehnaz adlı kızından sonra ikinci çocuğu olarak dünyaya gelen Ahmed Yesevî; önce annesini, ardından da ilk eğitimini aldığı babasını kaybeder. Babası öldüğünde Ahmet daha 7 yaşındadır. Kısa bir zaman sonra Gevher Şehnaz, kardeşini de yanına alarak Yesi şehrine gider ve oraya yerleşir (Kabaklı, 1994: 127).

Tahsiline Yesi'de başlayan Ahmed Yesevî, küçük yaşına rağmen birtakım olağanüstülükler göstermesiyle çevresinin dikkatini çeker (Köprülü, 1991: 27). Menkıbelere göre, yedi yaşında Hızır'ın delaletine nail olan Ahmed Yesevî, Yesi'de Arslan Baba'ya intisap ederek ondan feyiz almaya başlar. Arslan Baba, onun hem eğitimini üstlenir; hem de manevi babası olur. Arslan Baba, menkıbeye göre ashabın ileri gelenlerindendi. Meşhur bir rivayete göre, dört yüz sene ve diğer bir rivayete göre de yedi yüz sene yaşamıştı. Onun Türkistan'a gelerek Hoca Ahmed'i irşada memur olması, bir manevi işarete dayanıyordu: Hazret-i Peygamber'in gazalarından birinde, ashâb-ı kiram nasılsa aç kalarak onun huzuruna geldiler, biraz yiyecek istirham ettiler. Hazret-i Peygamber'in duası üzerine Cibril-i Emin, Cennetten bir tabak hurma getirdi fakat o hurmalardan bir tanesi yere düştü. Hazret-i Cibril dedi ki: "Bu hurma sizin ümmetinizden Ahmed Yesevî adlı birinin kısmetidir." Her emanetin sahibine verilmesi tabii olduğu için, Hazret-i Peygamber, ashabına, içlerinden birinin bu vazifeyi üzerine almasını teklif etti. Ashaptan hiçbirisi cevap vermedi yalnız Baba Arslan inayet-penâhî ile bu vazifeyi üzerine alabileceğini söyledi. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber, o hurma dânesini eliyle Arslan Baba'nın ağzına attı. Hemen hurma üzerinde bir perde zâhir oldu ve Hazret-i Peygamber, Arslan Baba'ya, Sultan Ahmed Yesevî'yi nasıl bulacağını tarif ve talim ederek, onun terbiyesi ile meşgul olmasını emretti. Bunun üzerine Arslan Baba Sayram'a- yahut Yesi'ye geldi ve üzerine aldığı vazifeyi yerine getirdikten sonra, ertesi yıl vefat etti (Köprülü, 1991: 28-29). Arslan Babanın ölümünden sonra Ahmed Yesevî, dönemin önemli İslam merkezlerinden biri olan Buhara ve Semerkand'a gider. Bu ziyaretlerinde devrin önde gelen âlim ve mutasavvıflarından Şeyh Yusuf El-Hemedânî'ye intisap ederek onun irşat ve terbiyesi altına girer (Köprülü, 1991: 65; Özdemir, 2009: 19). Hocasından aldığı feyizle yüksek mertebeler kaydetmiş, zahir ve batına ait ilimler konusunda şeyhi tarafından çok güzel bir şekilde yetiştirilen Ahmet, şeyhi hayattayken halifeler arasında üçüncü sıraya çıkmıştır. Hocasının ölümünden sonra üçüncü sırada irşad postuna oturan Ahmet Yesevî, bir müddet sonra Yesi'ye döner. Hayatının sonuna kadar orada yaşar (Kabaklı, 1994: 128) ve 1166 veya 1167 yılında hayata gözlerini yumar (Köprülü, 1991: 72). Menkıbevi hayatından öğrendiğimize göre o 63 yaşına geldiğinde Hazreti Peygambere olan saygısından dolayı yaptırdığı çilehanesine girer ve 125 veya 130 yaşına kadar orada hayatını devam ettirir. Kazak Türklerinin anlattıklarına bakılırsa o küçük çilehanesinden müritlerine açılan yollarla onları ziyarete gider, tekrar çilehanesine dönermiş (Alptekin, 2012: 38). Ölümünden sonra çilehanesinin hemen yanına gömülen Hoca Ahmet Yesevî'nin türbesi Timur tarafından inşa ettirilmiştir.

Ahmet Yesevi, Peygamber efendimizin sünneti mucibince ve insan tabiatına uygun olarak evlenmiş ve üç çocuk sahibi olmuştur. Bu evliliğinden İbrahim adında bir oğlu ve Gevher Şehnaz ve Gevher Hoşnaz adında iki kızı olmuştur. İbrahim ve Gevher Hoşnaz küçük yaşta vefat etmişler ve soyu halasının adını alan Gevher Şehnaz ile devam etmiştir (<https://www.yorungedergi.com/2018/12/turklugun-mayasi-hoca-ahmet-yesevi/>).

AHMET YESEVÎ VE MİLLÎ KİMLİK

Ahmet Yesevî Türklüğün manevi hayatındaki büyük yerini, sadece bazı tasavvufi şiirler yazmakla kazanmamıştır. Ahmet Yesevî'nin önemi İslam'ın Türkler arasında yayıldığı asırlarda, Türkler arasında geniş ölçüde yayılma imkân bulan ilk tasavvufi ekolü oluşturarak bütün dünyada yaşayan Türk soyundan insanların gönül tahtında asırlarca hüküm sürmesinden kaynaklanır. Hoca Ahmet Yesevî'nin büyük manevi tasarrufu ile yayılan ve asırlarca yaşayan Yeseviyye tarikatı bir Türk tarafından ve Türkler arasından kurulmuş olan ilk tarikattır. Bu tarikat Türklüğün sadece gönül gözünü ısıtıp, ruhunu manevi zevklerle süslemekle kalmamış, Türklüğe asırlar boyu yeni hedefler ve fetihler nasip eden bir yol gösterici olarak tesirini bugüne kadar ulaştırmıştır. Ahmet Yesevî'nin Türk yurtlarında kendinden önce ve sonra benzeri görülmedik kalıcı bir tesir bırakmasında en az “hikmet”leri kadar önemli olan bir unsur da yetiştirdiği ve Türk dünyasının dört bir tarafına gönderdiği öğrencileridir. Bu hayırlı halefleri her yerde Ahmet Yesevî'nin telkinleri doğrultusunda bir irşat faaliyetini sürdürerek bulunduklar dünyasında İslam etrafında şekillenen ortak bir inanç ve ruh ikliminin hâkim olmasına vesile olmuştur (Bice, 2010: 5).

Halis göçebe Türkmen muhitinde bu ulu Türk'ün kurduğu Yesevîye tarikatı beklenmeyecek hızla yayıldı (Kabaklı, 1994: 127). Seyhun kıyılarından Harzem bozkırlarına, Asya sahralarına ulaştı. Moğol istilasını ile Horasan, İran, Irak, Azerbaycan Türkleri arasına geçti. Hoca Ahmet Yesevî'nin yetiştirdiği gönül erleri ellerinde tahta kılıçla Uluğ Türkistan'dan yola çıkarak İran, Irak, Azerbaycan, Anadolu, Kuzey Karadeniz ve Balkanlara kadar geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. İlk fetihlerle birlikte Alperenler-Horasan Erenleri olarak Anadolu'ya girdi. Bu gönül erlerinin değirmenci, fırıncı, çiftçi, demirci, eskici, kaşıkcı gibi pek çok meziyetleri de vardı. 13. yüzyıl içinde Anadolu'yu saran tarikatların daha millî olanları Horasan'dan veya Horsan yoluyla gelenlerdir. Bektaşilik, Babailik, Haydarilik hep o millî Yesevîlik tarikatından çıkmış kollardır. Hacı Bektaş, Sarı Saltuk, Ahi Evran, Geyikli Baba, Abdal Musa, Horoz Dede gibi velilerin yanı sıra Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde sıraladığı Avşar Baba, Pir Dede, Akyazılı, Kıdemli Baba Sultan, Osman Baba, Şeyh Nusret, Gajgaj Dede gibi pek çok veli ve pir Ahmet Yesevî evladından olduğu ifade edilmektedir (Köprülü, 1991: 46-48).

Bilhassa Özbek ve Kazak Türkleri arasında tutunan ve türlü kılıklar altında Türk dünyasına yayılmış olan Yesevîlikte, İslamiyet ve tasavvufun eski Türk boy ve soy gelenekleri ile sınıksız kaynaştığı az da olsa Şamanlık ve Budizm'den bazı esintilerin tarikat kalıbına döküldüğü görülmektedir (Kabaklı, 1994: 129).

Dergâhta kadın ve erkeğin birlikte zikretmeleri, sığırların kurban edilmesi, Yesevîlikte yadırganan şeyler değildir. Ayrıca İslam öncesi geleneklerden ve inançlardan geldiği şüphe götürmeyen kötülerin hayvan şekline sokulacağı, iyilerin türlü kuşlar biçimlerine girerek uçacakları gibi inanışlar bu tarikatın içersinde millî unsurlar olarak göze çarpar.

Ahmet Yesevî'nin şairliği Yunus Emre'ninki gibi ön planda değildir. O erişilmez bir Müslüman, Anadolu'ya akıncı Alperenler gönderen Türklük davacısı, olağanüstülükleri gerçek kılan bir ermiş, temiz yüzlü evliya ve kimsenin eline su dökemeyeceği bir veli, şeyhtir (Kabaklı, 1994: 124).

Ahmet Yesevî, çok sevilen tarikatıyla Türkistan Türkleri arasında İslam imanının yerleşip gelişmesini sağlayan bir din ve tasavvuf yayıcısıdır. Müslüman Arap ordularının hatta Müslümanlığı kabul eden ilk Türklerin savaş yoluyla yapmaya çalıştıkları işi Yesevî tasavvuf yoluyla daha kolay yapmıştır.

Bunun sebebi ise Yesevîliğin İslam imanını Türklerin inanış üslubuyla ve Türk inanışlarının yaşayan hatıralarıyla birleştirmiş olmasıdır.

Ahmet Yesevî, Hz. Muhammet'ten aldığı ilahi tebligatı ulaştırmak zorundaydı. Tebligatı ilkin tebligatçılarına anlatma zarureti vardı. Bulunduğu ortam yani Uluğ Türkistan halkı Türk-Türkmen olan yani Arapça bilmeyen bir muhitti. Şuna karar verdi: Tebligat dili Türkçe olmalıydı. Sonra tebligatçılar yazılı değil sözlü kültürün hâkim olduğu bir medeniyetin mensupları idi. Buradan hareketle sözlü kültür geleneğinden ve bilhassa şirden yaralandı. Artık şu biliniyordu: İslam Türkçe anlatılacak ve şiir ağırlıklı sözle anlatılacak, buna saz da eklenebilecekti. Geçmişte Ulu Tanrı'nın kutuna talip olarak bu imanla yola çıkan yakın geçmişin kamları, şimdi Allah'ın rızası için yola çıkıyorlardı. Âdeta değişen sadece terimler olmuş ve Türkler dinlerinden tanıdıkları kutsal değerleri yani dinlerinde son ve en mükemmel şekli ile tanıma imkânı bulmuşlardı (Kalafat, 2008: 286).

Türk milliyetinin hamurkârı olan Ahmed Yesevî, Türk aydınlarının Arapça ve Farsça yazdığı bir dönemde, ilk defa Türkçe şiirler söyleyen insandır. Türk dünyasında çok iyi tanınır ve bilinir. Büyük şairimiz Yahya Kemal Beyatlı; “Şu Ahmed Yesevî kim? Bir araştırın göreceksiniz. Bizim milliyetimizi asıl onda bulacaksınız?” diyor... Ahmed Yesevî'nin öğrencileri ve takipçileri, onun “**Hikmet**” denilen şiirlerini yüzlerce yıldan beri tekrarlayarak Türk dilinin gelişmesini sağlamışlardır.

Ahmed Yesevî, ilk Türk-İslam mutasavvıfı olarak, Türklere İslam'ı ve tasavvufu anlatmak için “Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine rağmen” şiirlerini Türkçe yazdı, söyledi. Hikmetler, Türk dünyasının her yerine yayıldı. Türkçe canlandı (Özdemir, 2009: 24-25). Yesevî, İslâm tasavvufunu esas alan bilim, edebiyat ve sanata önem veren bir medrese kurdu. Bu medresenin, konuşma dili, yazışma dili, şiir ve edebiyat dili, eğitim ve öğretim dili Türkçeydi. Buradan yetişen binlerce insan Türk dünyasının her tarafına dağıldılar. Bu yetişenler, gittikleri her yerde Yesevî'nin Türkçe şiirlerini, yani Hikmet'lerini tekrar tekrar seslendirdiler. Bu şekilde yeni bir Türk edebiyatı doğdu. Bu arada, Farsçayı kullananlar Ahmet Yesevî'yi Türkçe yazdığı için eleştirmişler, bunun üzerine Yesevî şu hikmetini söylemiştir:

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur
Anlamına yetenler yere koyar börkünü

Kadı, müftü, mollalar şeriatın yolunu
Arif âşık almıştır tarikatın arkını
Amel işleyen âlimler dinimizin çırağı
Burak biner mahşerde eğri koyar börkünü

Amel eylese âlimler dini ve ayın aydınlığı
Görse olur onların görklü yüzünün rengi
Amel işlemeyip “zâhir” ilmini bilmeyip kalanlar
Arkasına yükler kırk eşeğin yükünü

Hocayım deyip laf vurma bu dünya dayanaksız
Biliyorum diye söylemesin gönüldeki çirkin
Yol göstericidir Hoca Ahmed marifetin gülistan
Sözler sözü gerçek açar gönül ülkesini

Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet

Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçeyi (Bice 2010: 172)

Ahmet Yesevî, Türklüğü kullanarak İslamiyet'i yayan bir gönül adamıdır. O kutlu bir görev üstlenmiş Türk'tü ve görevini daha çok Türkler arasında yaptı. Millî kimliğinden kopmadan İslamiyet'i göçerevli Türkler arasında gezerek dili döndüğünce anlattı.

Türk olmanın büyüklüğü sadece dünyevi olarak algılanmamalı. Türk olmak Kut sahibi olmak demektir. Zira Kut sahibi olmak Hz. Türk'e, oradan Hz. Yasef'e, oradan da Hz. Nuh'a dayanıyordu. İşte Ahmet Yesevî kutlu ateşin Türkistan'daki adıydı. Onun vasıtasıyla din ile milliyet semavi bir mayaya kavuşmuştur. Yaşar Kalafat'a göre Diyar-ı Rum'u Diyar-ı Türk yapmadaki Türklük din ile milliyetin mayalanmasıyla oluşan Türklüktür (Kalafat, 2008: 291).

Türk ruhu mistik duyuş ve düşünüşlere hazırlıklıdır. Kâinatı saran gizli ve güçlü manevi kuvvetler tasavvuru onun bütün inanış hayatında mevcuttur. Büyük destan ananesine sahip ve destan kahramanlarında daima manevi üstünlükler harikuladelikler tasavvur etmeye alışmış, onları öyle benimseyip öyle mukaddesleştirmiş bir millet için İslam tasavvurunun üstün insan, kâmil insan, evliya inanışı âdeti alışılmış bir inanıştır.

İlahi nurun yeryüzüne inerek insan bedeninde tecellisi millî kahramanların böyle bir nurdan yaratıldığına inanmış bir millet için yabancı değildir. Allah, yaratılış, varlık, yokluk, ölüm, ölüm sonrası ile cennet, cehennem gibi kavramlar üzerinde çok çekici ve duygulandırıcı sözler söyleyen İslam dervişlerini hiç yadırgamamış onları kendi şaman ve baskılara benzeterek heyecanla, saygıyla karşılamış ve sevmiştir. Çok kısa sürede bu dervişlere ata baba hoca gibi hem heybetli, hem de cana yakın isimler vermişlerdir (Banarlı, 1998: 276).

Türkler Anadolu'ya önce fetih ve istila orduları halinde gelmişler, daha sonra devamlı göçlerle gelip yerleşmişlerdir. Zamanla çoğalarak Anadolu'nun tam bir Türk toprağı haline dönüştürmüşlerdir. Genellikle Horasan yoluyla Anadolu'ya gelmeye devam eden bir ordu millet olan Türkler göçerevli obalar, boylar, aşiretler olarak gelecek nesillere bırakacakları yeni vatani millî bilinç gereği bir an evvel Türkleştirmek amacıyla bütün maddi ve manevi varlıklarıyla Anadolu'ya yerleşmeye çalışmışlardır. Anadolu Türklüğü yeni vatana büyük bir inanmış ordusu halinde yürümüştür. Bu halkın yeni coğrafyada yeni bir Türklük halinde yerleşip gelişmesinde manevi ve medeni vazife gören en önemli tekkeler ve tarikatlar olmuştur. Çeşitli sosyal ve tarihi sebeplerle XIII. asır Anadolu'daki buhranlı hayat, bu topraklarda zengin ve hareketli bir tasavvuf imanının yetişip gelişmesini sağlamıştır. Bu iman Anadolu'da yeni tarikatlar kurmuş yurdun her köşesinde çeşitli tekkeler açmış, Anadolu'nun en ünlü Türk sufileri kendi bağrında toplayıp şöhretli sufiler yetiştiren bir ülke olmuştur. Bu tekke ve tarikatlarda yetişen şairler millî kimliklerine bağlı olarak Ahmet Yesevî'de olduğu gibi Türk halkına en sade ve güzel bir Türk diliyle seslenmeye, şiirlerini ve ilahilerini Türk diliyle söylemeye başlamışlardır. Böylece Anadolu'da bu tasavvuf şairler eliyle zengin bir Türkçe (Banarlı, 1998: 285), bu Türkçe ile de kuvvetli bir millî kimlik oluşmasını sağlamışlardır.

Türk devletleri arasında en kuvvetli ve sürekli olan Anadolu'nun Türkleşmesine en çok hizmet eden Anadolu Selçukluları (Köprülü, 1991: 186) olmuştur. Anadolu Selçukluları döneminde millî kimliği ön planda tutan pek çok derviş ve sufi bu topraklarda misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

İlk başlangıcı Orta Asya'da Yesevî ile başlayan millî edebiyat XIII. yüzyılda Yunus Emre ile devam etmiştir. Türkçenin en büyük şairi sayılan Yunus Emre Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında şiirini vasita kılmış ve asırlarca sevgisi aşılabilen abide bir şahsiyet olmuştur. Özellikle şeyhi Taptuk Emre Horasan erenlerinden olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir. Hatta Yunus Emre'nin ailesinin veya mensup olduğu topluluğun Anadolu'ya Horasandan geldiği eski kaynaklarda belirtilmektedir (Banarlı, 1998: 328).

Yunus Emre, Yesevî yolundan giderek şiirlerini Türkçe ile söylemiş ve İslâmı anlatırken Türkçeyi tercih etmiştir. Yunus Emre İslam imanını Türk'ün inanma üslubuyla birleştiren büyüklerdendir. O

Türk ruhuna derin bir Allah sevgisi ve o ölçüde büyük bir insan sevgisi, bir insanlık aşkı ve gururu işlemiştir. Büyük Türk Müslüman ve insan Yunus Emre, tasavvufu ve İslam'ı Türk dili ve Türk ruhu ile en güzel söyleyen bu şairde her yol insanlığa, her yol İslamlığa, her yol Türklüğe çıkıyor (Kabaklı 1991: 5).

Yunus Emre yeni vatan coğrafyasının topraktan yükselen bütün güzel seslerini Türk halk diliyle birleştirmiş, Anadolu Türkçesine o çağlara kadar hiçbir Türkçede görülmemiş bir musiki işlemiştir (Banarlı, 1998: 335).

Ahmet Yesevî erenlerinden Hacı Bektaş Veli tarafından kurulan Bektaşilik birçok açıdan millî bir tarikatır. Giyinişinden selamlaşmaya kadar, birçok âdet ve uygulamaları Türk halk terbiyesine ve halk estetiğine göre teşekkül etmiştir. Bu tarikat Türk halkına sade ve güzel bir Türkçeyle hitap etme ihtiyacı duymuş ve nefes adlı Türkçe ilahilerde Farsça terimler yerine Türkçelerini bulup kullanmıştır. Aynı ilahiler hece ölçüsüyle ve millî nazım şekilleriyle söylendiğinden Bektaşilik dilde, musikide ve nazım şekillerinde millî çizgileri korumuş ve yaşatmıştır. Dolayısıyla Ahmet Yesevî'de var olan millî bilinç Bektaşilikle devam etmiş ve bu tarikat millî çizgide faaliyetlerini sürdürdüğü için Türk toplumunda millî kimliğin sürekliliğinde önemli rol oynamamıştır.

Anadolu'nun Rum olarak adlandırılmasından dolayı Âşık Paşazade tarihinde teşkilatlar Gâziyan-ı Rum, Ahiyân-ı Rum, Abdâlân-ı Rum ve Bacıyân-ı Rum şeklinde adlandırılmışlardır (Âşık Paşazoğlu, 2015: 206).

Anadolu gazileri daha Anadolu'nun fethinden önceki devirlerden başlayarak ilk fetih asırlarında yapılan gazalara bir teşkilat halinde iştirak eden gönüllü ve ücretli savaş erleridir. Bunlara alplar ve alperenler de denilmiştir. Gazilik bunların meslekleri, ülküleri ve yaşama hünerleriydi. Bunlar arasında Malazgirt kahramanı Alparslan, Ertuğrul Gazi, Sultan Alaeddin, Gündüz Alp, Gök Alp, Osman Gazi, Orhan Gazi, Gazi Mihal, Gazi Evrenos gibi pek çok şahsiyetleri sayabiliriz.

Ahiyan-ı Rum olarak adlandırılan ahi teşkilatı Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında önemli rol oynayan bir yapıdır. Bu teşkilatın kurucusu Ahi Evran'dır. Ahi Evran vasıtasıyla çeşitli beldelerde esnaf teşkilatları kurulmuş ve bu teşkilatlar vasıtasıyla ahiler çevrelerini etkilemişlerdir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluş sırasında Ertuğrul Gazi'nin millî birliği kurma ve kalkınma yoluyla ahilerle işbirliği içinde olduğunu biliyoruz. Bu birliktelik Anadolu'da Türk millî kimliğinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bacıyan-ı Rum yani Anadolu bacıları olarak adlandırılanlar ise tarikatlara mensup kadınlar arası bir teşkilat olup onlarda kocaları gibi kadınlar arasında etkili olmuşlardır.

Abdalan-ı Rum olarak adlandırılan Abdallar da Horasan erenlerinden olup Yesevî'nin yolundan gidenlerdir. Bu Abdallar da Anadolu'da millî bir kimliğin oluşmasında katkıları olmuştur. Horasan'dan Anadolu'ya gelip yerleşen ve göçebe hayatını devam ettiren Türkmen boyları arasında abdal veya baba lakabıyla dervişler yer almıştır (Banarlı, 1998: 294-295).

Bu dervişler Türk Müslümanlığını yaymak için diyar diyar gezerek propaganda yapıyor, savaşlara iştirak edip önemli vazifeler üstleniyorlardı. Hatta Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Osmanlı sultanlarıyla birlikte gazaya da katılmışlardır. Elllerinde tahta kılıçlarla savaştıkları ve manevi güçlerinden kaynaklı birçok başarıya imza attıkları halk arasında anlatıla gelmiştir.

Sanal ortamda dolaşan, pek çok kişi tarafından paylaşılan ve Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî'ye ait olduğu söylenen bir anekdot vardır. Bu anekdota göre:

Hoca Ahmet Yesevî'ye; "Müslüman mısın?" diye sormuşlar.

"Elhamdülillah Türk'üm, Müslüman'ım" demiş!..

"Biz sana dinini sorduk!..

Neden Türklüğü katıyorsun?" diyerek soruyu yinelemişler.

“Din seçimim, Türklük kaderimdir!..” diye cevap vermiş (Topay, 2016: 183). Eğer bu anekdot doğru ise Ahmet Yesevî’nin iyi bir Türkçü olduğunu ve millî kimliğin inşasında önemli rol oynadığını söyleyebiliriz, yok bu anekdot doğru değilse bile Ahmet Yesevî’nin hayatı boyunca Türklüğe ve İslam’a hizmetleri ile hikmetlerini Türkçe söylemesi onun iyi bir Türkçü ve millî kimliğin inşasında önemli rol oynadığını akıl kabul etmelidir.

SONUÇ

Yesevî, Türk tarikatlarının kurucusudur. Daha doğrusu bütün Türk tarikatlarının kurucuları Hoca Ahmet Yesevî’nin ya öğrencileridir ya da onun ışıyla aydınlanmış gönüller ve zekâlardır. Anadolu ve Balkanlarda millî kimliğin oluşmasında Ahmet Yesevî’nin ve onun öğrencilerinin büyük katkıları olmuştur. Türk dünyasının millî ve manevi birliğini sağlayan Ahmet Yesevî günümüzde dahi önemini korumaktadır. Tarihi Türk misyonerliğinin er-eren tipinin, şehit- gazilikle alperene dönüşmesi Türk misyoner tip ve teşkilatının çizgisinden sapmadan kendisini yeni şartlara uydurabilmesidir. Horasan erleri olarak ifade edilen ordu Türk Ata’dan beri Hakk’ın emrinde olan ordudur. Tanrı’nın kendine verdiği kutu onun kullarına hizmet için kullanmış, Anadolu’da, Balkanlarda dirlik, düzenlik, sevgi ve kardeşlik tohumlarını ekmiştir.

Unutmamak gerekir ki kişiliğimizin olgunlaşmasında Türk milletinin ortak değeri olan millî kimliğimizdir. Ona can suyu veren ise dini değerlerimiz, yani Ahmet Yesevî ve ona bağlı olan Horasan erenleridir.

Ne mutlu Türk’üm diyene!

KAYNAKLAR

- Alptekin, Ali Berat (2012), *Efsane ve Motfleri Üzerine*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Âşık Paşaoğlu (2015), *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, (haz. Hüseyin Nihal Atsız), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Banarlı, Nihat Sami (1998), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt I, İstanbul: MEB.
- Bice, Hayati (2010), *Hoca Ahmet Yesevî Divan-ı Hikmet*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Hakkulov, İbrahim (1995), *Ahmet Yesevî (Hikmetleri)*, (çev. Erhan Sezai, Toplu), İstanbul: MEB.
- <https://www.yorungedergi.com/2018/12/turklugun-mayasi-hoca-ahmet-yesevi/> (Erişim Tarihi 09.08.2021)
- Kabaklı, Ahmet (1991), *Yunus Emre*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Kabaklı, Ahmet (1994), *Türk Edebiyatı*, Cilt II, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Kalafat, Yaşar (2008), “Ahmet Yesevî’den Hacı Bektaş Veli’ye Günümüzün Temel Meseleleri ve Horasan Erenleri II”, *Pir-i Türkistan Ahmet Yesevî Sultan*, Ankara: Berikan Yayınları, s. 285-293.
- Köprülü, Fuat (1991), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Özdemir, Hikmet (2009), “Türklere İslam’ın Yolunu Açtı: Hoca Ahmet Yesevî”, *Dil ve Edebiyat*, Sayı 6, Haziran, s. 18-25.
- Parlak, Lütfi (2016), “Edebiyat ve Millî Kimlik”, *Bizim Külliye*, Sayı 69, Eylül-Ekim-Kasım, s. 49-51.
- Topay, Mehmet Harun (2016), “Türk İslam Düşünürü Ahmet Yesevi ve Divan-ı Hikmet”, *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal bilimler Kongresi Bildirileri*, V. Cilt, (ed. Dr. Ali Osman Alakan), Ankara, s. 181-189.

Firangiz Rustamova

firengiz.rustamova@mail.ru

Аннотация. В данной статье исследуются мифологические, семантические и этнографические особенности яблока как священного плода в тюркской культуре. В работе показано, что яблоко в древних верованиях тюркских народов выступает символом жизни, изобилия, плодородия, обновления и бессмертия. На основе научных источников анализируется связь культа яблока с огузской мифологией, эпическими памятниками, шаманскими традициями и фольклорными мотивами. Особое внимание уделяется божественному происхождению яблока, его сакральной сущности и связи с образом Хызыра, что рассматривается как важный компонент тюркского мифологического мышления.

В статье также подчеркивается, что общность лексической формы слова «яблоко» в тюркских языках и его широкое географическое распространение подтверждают его прототюркское происхождение и роль в формировании общетюркского культурного единства. Отражение мотива яблока в народной медицине, обрядовой практике, религиозных ритуалах и озано-ашугской традиции рассматривается как значимый символ духовной памяти тюркского мира. В результате исследования установлено, что яблоко в тюркской культуре является не только плодом, но и сакральным архетипом, обладающим космогоническим, религиозным и эстетическим значением.

Ключевые слова: яблоко, тюркская мифология, священный плод, семантика, символика, огузская мифология, фольклор, шаманизм, Хызыр, тюркская культура.

THE SACRED SYMBOLISM OF THE APPLE IN TURKIC CULTURE

Abstract. This article examines the mythological, semantic, and ethnographic features of the apple as a sacred fruit in Turkic culture. The study demonstrates that in the ancient beliefs of Turkic peoples, the apple symbolizes life, abundance, fertility, renewal, and immortality. Drawing upon scholarly sources, the research analyzes the connection of the apple cult with Oghuz mythology, epic traditions, shamanistic beliefs, and folkloric motifs. Particular attention is given to the divine origin and sacred essence of the apple, as well as its association with the figure of Khidr, which is considered an important component of Turkic mythological thought.

The article also emphasizes that the common lexical form of the word “apple” across Turkic languages and its wide geographical distribution confirm its Proto-Turkic origin and its role in shaping the cultural unity of the Turkic world. The manifestation of the apple motif in folk medicine, ritual practices, religious ceremonies, and the ozan-ashiq tradition is evaluated as a significant symbol of the spiritual memory of Turkic peoples. The study concludes that in Turkic culture the apple is not merely a fruit but a sacred archetype possessing cosmological, religious, and aesthetic significance.

Keywords: apple, Turkic mythology, sacred fruit, semantics, symbolism, Oghuz mythology, folklore, shamanism, Khidr, Turkic culture.

В представлениях древних тюрков яблоко считалось прародителем всех плодов и символизировало одновременно мужское и женское начала. Именно поэтому оно воспринималось как сакральный образ, объединяющий в себе принципы материнства и отцовства. Предполагается, что яблоня, сформировавшаяся на территории Кавказа и Анатолии, распространилась по миру из Центральной Азии, а точнее из Казахстана — региона, расположенного в центре Евразии.

Во всех тюркских народах яблоня, имеющая почти одинаковое название и звучание — алма, занимала особое место в культуре. Это плодовое дерево сопровождало человека от рождения до

смерти и играло важную роль в обрядах и ритуалах. Яблоко выступает устойчивым мотивом в различных сферах духовной и материальной культуры — от творчества ашугов и озанов, испивших «божественную чашу» после вкушения яблока, дарованного во сне седовласым старцем, до народной медицины и обрядовой практики.

Яблоня, или её плод, называемый на латинском языке *Malus*, относится к семейству розоцветных (лат. *Rosaceae*). Археологические исследования свидетельствуют о её древнем происхождении: в ходе раскопок на территории Анатолии (современная Турция) были обнаружены обугленные остатки яблока возрастом около 6500 лет.

Согласно огузским мифам, Всевышний доверил пророку Хызыр три священных дара, предназначенных для сыновей Огуза: меч, яблоко и кобыз (копуз) (1, 337). Эти предметы символизируют воинскую доблесть, плодородие и духовное вдохновение, отражая триединство материального и духовного начала в тюркском мифологическом сознании.

С лингвистической точки зрения слово «алма» является прототюркским и с незначительными фонетическими вариациями встречается практически во всех тюркских языках: азербайджанском, башкирском, казахском, карачаево-балкарском, татарском, кыргызском, османско-турецком, гагаузском, каракалпакском, ногайском, уйгурском, туркменском и кумыкском. В турецком языке употребляется форма *elma*, в узбекском — *olma*, в чувашском — *ulma*, а в калмыцком — *almn*. Примечательно, что это слово сохранилось даже в венгерском языке, что свидетельствует о древних культурно-языковых контактах и общности исторических корней.

Интересным является и семантический аспект: в португальском, галисийском и испанском языках слово, созвучное названию яблока, ассоциируется с понятием «душа». Хотя это сходство носит фонетический характер, оно отражает глубокую символическую связь яблока с духовным началом и его сакральным значением в мировой культурной традиции.

Это древнее плодовое растение, отличающееся способностью произрастать практически в любых климатических условиях и широко распространённое по всему миру, обладает чрезвычайно большим количеством разновидностей. По приблизительным подсчётам, если ежедневно пробовать по одному сорту яблок, потребуется около двадцати лет, чтобы ознакомиться со всем их разнообразием. Согласно научным данным, существует около 7000 сортов яблок, а по некоторым источникам — даже более 7000.

Яблоня относится к семейству розоцветных (лат. *Rosaceae*), которое включает ряд хорошо известных плодовых культур, таких как груша, айва, миндаль, абрикос, вишня и черешня, слива и алыча, персик и другие. Некоторые из этих плодов обладают богатой мифологической и эзотерической символикой, которая будет рассмотрена в дальнейшем исследовании.

Плод груши, форма которого ассоциируется с женским телом, с древнейших времён известен тюркским народам и почитается ими наравне с яблоком. В традиционной культуре груша считалась священным деревом: у её ствола совершались паломничества, загадывались желания, и она выступала в качестве так называемого «дерева желаний». Даже в наши дни этот культ сохраняется в народных верованиях.

Как отмечалось выше, груша, подобно яблоку, принадлежит к семейству розоцветных. Примечательно, что латинское название груши — *Pyrus* — фонетически созвучно слову «пир» (азерб. *pîr*), обозначающему святое место или культовый центр. Прежде чем перейти к подробному анализу древнего культа груши, целесообразно рассмотреть значение термина «пир» в культурной традиции Азербайджана, а также в регионах проживания тюркских народов — в России и Турции.

В тюркских языках слово «пир» имеет следующие значения:

1. Старец, мудрец, почтенный человек.
2. Основатель религиозного ордена или ремесленного братства.
3. Наставник или человек, достигший высокого мастерства в определённой области.

В русском языке слово «пир» означает торжественный обед или ужин, банкет, праздничное угощение. Однако в Азербайджане существует особая религиозно-обрядовая традиция: в святых местах (пирах) верующие раздают пищу в качестве обета (назира). Обычно это халва, хлеб, хедик, сладости, шафрановый шербет или другие угощения.

Известно также, что у славянских народов существует обычай приготовления яблок и различных пирогов во время религиозных праздников. Это позволяет поставить научный вопрос: существует ли этимологическая и ритуальная связь между словами «пирог» и «пир», а также между славянскими праздничными традициями и обрядами, связанными с почитанием святых мест в тюркской культуре? Данный аспект требует дальнейшего сравнительно-исторического и культурологического анализа.

В азербайджанском языке, в отличие от турецкого и русского, слово «пир» употребляется не только в значениях «основатель религиозного ордена», «наставник», «старец» или «праздничное угощение», но и обозначает священное место паломничества, а также духа-покровителя. Например, при принесении клятвы в народной традиции говорится: «во имя пира этой воды, реки или очага». При этом под словом «чай» подразумевается не только проточная вода, но и налитый в чашку чай. Это свидетельствует о том, что у древних тюрков, как и в шаманизме, существовало представление о духах-покровителях гор, камней, вод, лесов, металлов и вообще всех природных объектов. В данном контексте латинское название груши — *Rugus* — фонетически перекликается со словом «пир», что позволяет рассматривать данное совпадение как имеющее определённые культурно-символические основания. Подобные представления сохраняются и в современном Азербайджане, где по-прежнему бытует культ священных деревьев.

Так, пещера Хавуш пири, расположенная в Шарурском районе Нахчыванской Автономной Республики, представляет собой одно из древних культовых мест. Глубина пещеры превышает 15 метров, а её ширина составляет около 3–4 метров. Предполагается, что в ней в примитивной форме проживали древние предки. На территории пира находится старинная дикая груша, считающаяся священной. Женщины, мечтающие о ребёнке, приходят сюда с молитвами, привязывают к ветвям дерева разноцветные ленты и просят у Бога исполнения желаний. Мужчины же приносят жертвы и раздают мясо бедным в качестве благотворительного подношения. Точное время возникновения этого святилища неизвестно.

Другим примером является Шюрзад пири, расположенный на территории села Хурш Ордубадского района. Святилище находится к востоку от села, в местности Гюней, выше шоссе-дороги Насирваз—Хурш, на холме возле местности Дюнья-малы. Центральным объектом поклонения здесь является грушевое дерево. Согласно собранным этнографическим материалам, на территории Нахчыванской Автономной Республики культ груши пользуется большим почитанием. Людей, приходящих на поклонение, объединяет вера в священность дерева. Рядом с ним построено небольшое сооружение из камня и самана (смеси земли, воды и соломы), предназначенное для молитв.

Примечательно, что название села Хурш фонетически напоминает славянские слова «груша» и «*hrůška*», обозначающие этот плод. Подобные лингвистические параллели свидетельствуют о широком культурно-историческом распространении соответствующего символа.

Карачаево-балкарцы также почитали священное дерево, известное как «Раубаз Терек» или «Иман Терек». Считалось, что древняя дикая груша обладает разумом, духом и чувствами. К ней обращались с молитвами об исцелении от болезней, хорошем урожае и рождении детей. Согласно исследованиям, слово «раубаз» происходит от древнего местного термина «ырау», означающего «род» или «племя», и слова «баз», означающего «опора» или «основание». Таким образом, оно переводится как «опора и защита рода».

У карачаево-балкарцев также существовал древний ритуальный «танец Раубаз», посвящённый священным деревьям, культам и природным силам. В современном азербайджанском языке слова «ирак», «ырак» и «гырак» («далёкий», «отдалённый») созвучны слову «ырау», что указывает на его древнее происхождение и связь с представлениями о роде и происхождении.

В карачаево-балкарской традиции груша, символизирующая женское начало, называется «кертме», а грушевое дерево — «кертме терек» (где «терек» означает «дерево» или «столб»). Интересно, что это слово по значению и звучанию близко венгерскому «körte», обозначающему грушу. Однако в научных источниках отсутствует однозначное объяснение этимологической связи между терминами «кертме» и «körte».

С эзотерической точки зрения слово «körte» может интерпретироваться символически: его первый слог ассоциируется с величием и женским началом, тогда как второй — соотносится с родственными понятиями, обозначающими женщину. Подобные интерпретации отражают древние представления о плодородии и материнстве, хотя требуют осторожного научного подхода и дальнейшего изучения.

Следует отметить, что грушевое дерево считалось священным и у южных славян, что свидетельствует о широком распространении культа плодовых деревьев в евразийском культурном пространстве.

В песне «Двенадцать дней Рождества» («The Twelve Days of Christmas») первый день обозначается образом «куропатки на грушевом дереве». Этот мотив широко используется и в рождественских украшениях, особенно при декорировании ёлки, где игрушки изображаются в соответствии с данной символикой.

В древнегреческой мифологии грушевое дерево посвящалось богине Афине. Согласно мифу, Дедал сбросил со стены афинского Акрополя своего ученика и родственника Пердикса. Богиня Афина спасла его душу, превратив юношу в куропатку. В честь Пердикса рядом с храмом Афины был воздвигнут алтарь. По некоторым версиям, превращённый в птицу Пердикс укрылся в ветвях грушевого дерева. В древнем Пелопоннесе Афину иногда почитали как «мать грушевых деревьев». Считается, что связь между грушевым деревом (pear tree) и куропаткой (perdix) обусловлена также фонетическим сходством этих слов. Предполагается, что выражение «a partridge in a pear tree» в песне «The Twelve Days of Christmas» восходит к мифу о Пердиксе.

Согласно Гомеру, груша являлась символом великих богинь — Геры, Афродиты (Венеры) и Помоны. В «Одиссее» упоминается, что грушевые деревья росли в садах персидского царя, а Пелопоннес назывался «страной груш». Примечательно, что в Южной Греции полуостров Апия позднее получил название Пелопоннес (2, 794). В этом контексте обращает на себя внимание и то обстоятельство, что Апия считалась богиней скифского происхождения, а в ряде языков слово apple обозначает плод, принадлежащий к тому же семейству, что и груша.

По свидетельству Павсания, статуи богини Геры в Микенах и Тиринфе были вырезаны из древесины грушевого дерева. Благодаря долговечности груша в Китае стала символом долголетия. В силу сходства формы плода с женским телом она воспринималась как символ

женщины и материнства. В аллегориях Хуго Тримбергского (1290 г.) грушевое дерево изображается как Ева — праматерь человечества.

Следует отметить, что груша, подобно яблоку, относится к семейству розоцветных, а яблоко в тюркской традиции считалось прародителем всех плодов и символизировало одновременно мужское и женское начала.

Лингвистический анализ свидетельствует о широком распространении названия груши в различных языках мира: венг. *körte*, рус. и укр. груша, болг. и макед. *kruša*, босн., хорв. и серб. *kruška*, лит. *kriaušė*, словацк. и словен. *hruška*, польск. *grusza*, чешск. *hruška*. В немецком языке используется форма *Birne*, а в английском — *pear*. Эти параллели указывают на древние культурные контакты и устойчивость символики данного плода.

В азербайджанском языке священные места, где даются обеты и возносятся молитвы, до сих пор называются «пир». В этом смысле ритуалы, совершаемые в пирах, соотносятся с представлениями о благожелательных духах-покровителях. Следует отметить, что в древности, за исключением ягод, многие плоды обобщённо именовались яблоками. В представлениях древних тюрков яблоко считалось первоплодом, «отцом» и «матерью» всех фруктов, что подчёркивает его универсальную сакральную семантику.

В целом в древности многие фрукты и овощи назывались «яблоком». Так, в Европе известный нам картофель именовался «земляным яблоком», а в России — «чёртовым яблоком». В Южном Азербайджане, подобно Европе, картофель также называли «земляным яблоком» (3, 58). В настоящее время в Азербайджане под этим названием известен топинамбур.

Одним из плодов, именуемых яблоком, является апельсин. Немецкое слово *Apfelsine* («апельсин») происходит от нидерландского *sinaasappel* и означает «китайское яблоко», где *appel* — «яблоко», а «*sin*» связано с названием Китая. В китайском языке второй слог слова, обозначающего апельсин, ассоциируется с понятием «золото» (金 *jīn*), что усиливает его символическое значение.

Другим плодом, называемым яблоком, является гранат. Согласно фригийской мифологии, Аттис, возлюбленный богини Кибелы, родился в результате чудесного зачатия нимфы Наны: она забеременела после того, как съела плод граната. Этот сюжет совпадает с одной из фольклорно-мифологических функций яблока как символа плодородия и жизнетворной силы. Примечательно, что слово «гранат» происходит от латинского *malum granatum* — «зернистое яблоко». С древнейших времён было известно о сильных вяжущих свойствах гранатовой кожуры. Народная медицина Древнего Востока, а позднее Греции и Рима широко использовала её для лечения заболеваний желудочно-кишечного тракта и женских недугов.

В азербайджанских народных сказках также встречается мотив зачатия посредством вкушения яблока. В сказке «Что сделал Гюль Сэнавэру и что сделал Сэнавэр Гюлю» рассказывается о бездетном царе, который обращается за помощью к дервишу. Тот вручает ему три яблока со словами: «Одно съешь сам, а по одному дай каждой из своих жён». Этот эпизод отражает древнее представление о яблоке как о носителе жизненной энергии и символе продолжения рода.

Мотив «волшебного яблока» присутствует и в узбекских народных сказках. Например, в одном из вариантов сказки «Принц Ахмед и Пери-Бану» говорится о яблоке, привезённом из Самарканда, которое исцеляет от всех болезней и даже избавляет от бесплодия. Этот сюжет перекликается с мифом об Аттисе, где гранат выступает источником жизни; в обоих случаях плод наделяется сакральной жизнетворной силой.

Как известно, азербайджанские сказки начинаются формулой «жил да был / был и не был» и завершаются словами «С неба упали три яблока». Эта эпическая формула включает в себе

глубокую философскую идею. Она отражает цикличность времени и изменчивость бытия: секунды сменяются минутами, минуты — часами, ночь — днём, а времена года последовательно переходят друг в друга. Всё находится в непрерывном движении, ничто не остаётся неизменным, и существующее в каждый момент уже отличается от предыдущего состояния.

Таким образом, вступительная формула «Был и не был» воплощает многослойное философское мировоззрение. Она символически объединяет идеи реализма, утверждающего существование бытия, и даосизма и нигилизма, подчёркивающих относительность и преходящесть сущего. В этом контексте яблоко выступает универсальным символом жизни, обновления и космической гармонии.

Миф о золотых яблоках Гесперид иногда интерпретируется как отражение апельсинов, называемых «китайскими яблоками». Геспериды — «западные нимфы», дочери вечера, символизирующие закат и запад. Охраняемые ими золотые яблоки представляют собой не просто плоды, а символы бессмертия и божественного знания. Они рассматриваются как аналог бессмертного Солнца, исчезающего за западным горизонтом. Расположение сада Гесперид на крайнем западе мира и его связь с закатом нашли отражение в именах нимф: Эгла («сияние»), Эрифия («красная») и Геспера («вечер»).

Во время заката небо окрашивается в зелёные, жёлтые и красные оттенки, напоминающие стадии созревания яблока. Небесный свод, словно разделённый линией горизонта и окрашенный лучами заходящего солнца, напоминает красное яблоко, которое встречает свою драматическую гибель в волнах западного моря. С наступлением сумерек на небосклоне появляется вечерняя звезда — планета Венера. Она считалась священной и посвящалась богине Афродите. Яблоко же, согласно мифологическим представлениям, через посредничество жриц Афродиты, под звуки гимнов любви, символически воплощало умирающее солнце и преподносилось аргосскому царю Эврисфею (4).

В римской мифологии богиня плодовых деревьев Помона считалась покровительницей изобилия и семейного благополучия. Для привлечения достатка вокруг домов развешивали венки из яблоневых цветов; особенно часто их носили беременные женщины, украшая ими головы или одежду. В эзотерической традиции яблоко относится к стихии воды, символизирует женское начало и именуется «деревом любви», поэтому оно ассоциируется с Венерой (Афродитой) и Дианой.

Современная наука относит яблоню и грушу к одному семейству — розоцветных (лат. Rosaceae). Однако ещё задолго до развития ботаники древние предки интуитивно объединяли эти плоды в единую категорию, что нашло отражение и в их символическом значении. К числу представителей этого семейства относится и айва, которая также широко представлена в мифологических и фольклорных источниках и занимает важное место в сакральной символике.

Существуют источники, утверждающие, что причиной начала Троянской войны стало не яблоко, а айва, отождествляемая с «золотым яблоком». Эта интерпретация подчёркивает символическую связь айвы с плодородием, красотой и божественным выбором, расширяя семантическое поле мифологического образа.

Особый интерес представляет тот факт, что, подобно яблоку, которое считалось прародителем всех плодов, айва также выступает символом гармоничного единства мужского и женского начал и олицетворяет идею счастливой и благополучной семьи. Айва нередко воспринимается как райский плод. В этом контексте становится очевидным сходство между названием айвы (Неува/Аува) и именем Евы (Нэвва/Ева/Хавва/Е῰α), а также параллели между мифологическими сюжетами и пространством их развёртывания.

Выступ на передней части мужской шеи известен как «Адамово яблоко» (Adam's Apple). Согласно известной легенде, после того как Ева сорвала и вкусила запретный плод, оставшиеся на дереве плоды засохли и опали. Осознав свою ошибку, она позвала Адама и показала ему последствия своего поступка. Стремясь скрыть произошедшее, Адам попытался проглотить плод, но тот застрял у него в горле. Согласно преданию, выступ гортани является следом запретного плода. Однако с научной точки зрения человек не способен проглотить яблоко целиком. Айва же, напротив, обладает плотной и вязущей структурой и при проглатывании может вызвать затруднение, что в ряде интерпретаций рассматривается как косвенное свидетельство того, что запретным плодом могла быть именно айва.

Айва на латинском языке называется Cydonia (Кидония). Несмотря на отсутствие однозначных сведений о её этимологии, возможны различные интерпретации. В эзотерическом подходе первый слог Су/Ки соотносится с женским началом и встречается в именах многих богинь-созидательниц, таких как Кибела, Гера и Гея. Второй компонент — donia — также ассоциируется с женским именем. Так, Donna в испанском и итальянском языках является формой женского титула, соответствующего мужскому Don. В каталонском языке используется форма Dona, а во вьетнамском — Dan bà, обозначающая женщину.

Имя Данута связано с культом лунной богини; имя Dana в литовском языке имеет древние корни, а Donata в латинской традиции означает «дарованная небом». В еврейской культуре имя Дана трактуется как «Бог — мой судья», тогда как в адыгейском, ингушском и персидском языках оно означает «мудрая» или «знающая». В кельтской мифологии Дану является Великой Матерью и прародительницей племени Туата Де Дананн. В тюркской традиции корень Dan связан с понятиями славы и сияния, а также ассоциируется с Венерой — Утренней звездой.

Созвучие слов «айва» и «Ева» также позволяет выявить скрытую семантическую связь с архетипом матери. В этих названиях прослеживается древний корень Aba/Apa, означающий «мать». В азербайджанском языке имя Ева нередко произносится как Хава (Hava). Таким образом, цепочка Neuva – Həvva – Hava – Ava – Apa – Aba символически восходит к образу праматери. В этом контексте Ева выступает супругой Адама — первого человека и праотца человечества, а также архетипом Великой Матери.

Заключение. Проведённое исследование показывает, что яблоко и родственные ему плоды занимают особое место в мифологическом и культурном наследии человечества, выступая универсальными символами жизни, плодородия, любви и бессмертия. В тюркской традиции яблоко рассматривается как прародитель всех плодов, гармонично объединяющий мужское и женское начала и олицетворяющий космическое равновесие и продолжение рода. Его сакральная семантика проявляется в мифах, сказках, обрядах, языковых традициях и народной медицине.

Сравнительно-исторический и лингвокультурологический анализ показал, что мотив яблока получил широкое распространение не только в тюркском мире, но и в античной, славянской и европейской мифологиях. Образы золотых яблок Гесперид, райского плода, а также их связь с богинями плодородия и любви свидетельствуют об универсальности данного символа. В то же время груша и айва, относящиеся к тому же семейству розоцветных, обладают сходной сакральной семантикой, что подтверждает древнее представление о единстве этих плодов.

Особое значение в исследовании уделено этимологическим и символическим параллелям между названиями плодов и архетипическими образами. В частности, сопоставление айвы с образом Евы раскрывает глубинные связи между мифологией, религиозными представлениями

и культурной памятью народов. Эти параллели отражают универсальные архетипы Великой Матери, плодородия и зарождения жизни.

Таким образом, яблоко выступает не только как ботанический объект, но и как сложный семиотический знак, вобравший в себя мифологические, философские и художественные представления различных цивилизаций. Его символика отражает мировоззрение древних обществ и подтверждает культурно-историческое единство народов Евразии. Исследование священной семантики яблока в тюркской культуре позволяет глубже понять истоки духовных ценностей и роль природных символов в формировании культурной идентичности человечества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Həsənov, Z. Çar Skiflər. Bakı: 2002, 494 s.
2. Мифы народов мира/Главный редактор С.А.Токарев. Москва: Советская Энциклопедия, 1980, 794 с.
3. Güney Azərbaycan folklor örnəkləri, II kitab. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2014, 340 s.
4. Аполлодор. Мифологическая библиотека. Ленинград: Наука, 1972

TURKIY XALQLAR FOLKLOR TIPOLOGIYASI VA JABBOR ESHONQULOV TADQIQOTLARI

Gaylieva Ogulbay Kurbanmuradovna
Filologiya fanlari doktori (DSc) professor
Qoraqalpoq davlat universiteti “Turkman tili va
adabiyoti” kafedrası mudiri

Turkiy xalqlar folklori juda boy va xilma-xil bo‘lib, ularning og‘zaki ijodi o‘zaro mushtaraklik va o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Turkiy folklor xalq tafakkuri, madaniyati va urf-odatlarini aks ettirgani sababli uning turli tipologik xususiyatlarini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Turkiy xalqlar folklorini tipologik jihatdan o‘rganish madaniy merosni himoya qilish, uni yangi avlodlarga yetkazish va turkiy xalqlarning o‘zaro madaniy aloqalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Har bir turkiy xalqning o‘ziga xos folklori mavjud bo‘lsa-da, ularning umumiyliklari ularning tarixiy va madaniy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Masalan, turkiy xalqlar folklori bir-biri bilan mushtarak xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning shakllanishi va rivojlanishi umumiy tarixiy-madaniy jarayonlarga bog‘liq. Ular quyidagi asosiy tipologik xususiyatlarga ega: mifologik va epik an‘analari, motivlar va syujetlar, obrazlar, g‘ayrioddiy yordamchilar, tabiiy va muqaddas ramzlar va hokazolar barcha turkiy xalqlar folklorida uchraydi. Turkiy xalqlar folklorining shunday tipologik xususiyatlari yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar og‘zaki ijodning mushtarak va farqli jihatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Turkiy xalqlar folklorini o‘rganish bir necha davrda rivojlangan: qadimgi davr, XIX asr – rus va g‘arb tadqiqotchilarining tadqiqotlari, XX asr - milliy folklorshunoslikning rivojlanishi, zamonaviy folklorshunoslik. Shuningdek, turkiy xalqlar folklori bir nechta yo‘nalishlarda tadqiq etilmoqda: eposshunoslik, lirik janrlar, folklor va mifologiya, folklor va zamonaviy madaniyat. Turkiy folklorshunosligida olim Jabbor Eshonqulovning izlanishlari ham alohida o‘rin egallaydi. Olim o‘z tadqiqotlarida turkiy xalqlar folklorining tipologiyasi, umumiy qonuniyatlari, epik an‘analari va mifologik manbalarini chuqur o‘rgandi. Uning ishlari quyidagi yo‘nalishlarda muhim ahamiyat kasb etadi: turkiy xalqlar folkloridagi mushtaraklikni aniqlash, mif va epos o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish, epik janrlarning taraqqiyoti va an‘anaviy ijrochilik san‘ati, folklorning umumiy qonuniyatlarini ilmiy asoslash va hokazolar. Shuningdek, olim o‘zbek folklor asarlarini Markaziy Osiyo va xorijiy mamlakatlarda targ‘ib etishda ham jonbozlik ko‘rsatmoqda. J.Eshonqulov Turkiyada

tayyorlanayotgan “Turkiy xalqlar dostonlari” ko‘p jildligi silsilasida “Malika ayyor”, “Oychinor”, “Xushkeldi”, “Balogardon”, “Rustamxon” va boshqa dostonlarni nashrga tayyorlab chop ettirgan. Uning o‘zbek folklori tahliliga oid ilmiy maqolalari ko‘plab xorijiy mamlakatlarning nufuzli ilmiy jurnallarida bosilgan. Turkiy xalqlar foliklor tipologiyasini oydinlashtirishda olimning “O‘zbek folklorida tush va uning badiiy talqini” (Toshkent, 2010) mavzusidagi doktorlik dissertatsiya ishi alohida ahamiyat kasb etadi. Biz internet materiallariga e’tibor berganimizda Ustozimiz J.Eshonqulovning ushbu dissertatsiya ishi 2011 yilda O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi «Fan» nashriyoti tomonidan «O‘zbek folklorida tush va uning badiiy talqini» nomi bilan monografiyasi nashr etilganligini kuzatdik (<https://kh-davron.uz/kutubxona>). Bu monografiyada og‘zaki ijod, ayniqsa, tush motivi va uning folklordagi o‘rmini ilmiy tahlil qilishga bag‘ishlangan. Olim o‘z tadqiqotida tush tushunchasini tushuntirishda ham turkiy lug‘atiga tayangan. Ya’ni, “«Tush» – turkiycha qadimiy bir so‘z. Tushning arabchasi ro‘yodir. Ro‘yo «tush» so‘zining sinonimi sifatida tilimizda bugungi kunda ham ishlatib kelinmoqda.» - deya, fikrlarini davom etib, turkiy xalqlar so‘z namoyondalari Mahmud Koshg‘ariyning «Devonu lug‘otit turk» asariga, Alisher Navoiy ijodida tush talqini masalalariga, jumladan, «Xamsa» asariga, shuningdek, ulug‘vor tarixiy shaxslar O‘g‘uzxon, Qoraxon, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur kabilarning hayoti ham tush bilan chambarchas bog‘lanib ketganligi haqidagi ma’lumotlarga va «Boburnoma», «Badoe’ ul-voqe’», Irq bitigi – «Ta’birnoma» va boshqalarga tayanadi.

Shuningdek, tadqiqotda tushning ilmiy o‘rganilishi masalalari haqida ham fikr-mulohaza yuritilganda dastlabki og‘zaki va yozma ta’birnomalarda tushning ilmiy o‘rganilishiga asos solinganligini ta’kidlaydi. «Irq bitigi», «Fol kitobi», bu manbalar bilan bir qatorda yozma adabiy manbalarda, jumladan, Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig» asarida tushga aniq ilmiy ta’rif berilganligini alohida belgilaydi.

Shu o‘rinda aytib o‘tish joiz, olimning tush motiv va tushunchasini tushuntirishda tayangan turkiy yozuv manbalari va badiiy, tarixiy asarlar umumturkiy folklor uchun ham katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun, folklorda uchraydigan tush motivi umumturkiy motivlar ekani ko‘zga tashlanadi. Shu o‘rinda o‘zbek, qoraqalpoq, turkman, ozarbayjon, qirg‘iz, qozoq folklor merosi asarlari hisoblangan «Alpomish», «G‘o‘ro‘g‘li», «Oshiq Najab», «Asli Keram» va boshqa epik dostonlarda ham tush motivini uchratish mumkin. Shuning uchun olim o‘z tadqiqotida o‘zbek folklori asarlarida uchraydigan tush motivini umumiy madaniy hodisa sifatida qarab, ularning o‘zaro bog‘liqlik jihatlarini aniqlashga e’tibor qaratgan. Shuningdek, olimning tadqiqot ishida bizning e’tiborimizni tortgan yana bir mulohaza, baxshi va baxshichilik masalasi. Olim turkiy xalqlar folklorida keng tarqalgan “Dada Qo‘rqut kitobi”dagi tush motivi masalalariga e’tibor beradi va ko‘pgina afsonalarda Qo‘rqut ota baxshining tushiga kirib, unga kuylashni buyuradiganini ta’kidlaydi. Shu tahlillardan olim «Haqiqatdan ham shogird baxshi ma’lum bir pog‘onaga ko‘tarilgandan so‘ng, u o‘ngida ham, tushida ham faqat bir narsani, o‘z ustozidan o‘rganganlarini qanday hayotga tatbiq etish, qanday ijro qilish haqida tinimsiz o‘ylay boshlaydi. Bu baxshining ma’lum bir malaka hosil qilgandan keyin ruhiy tayyorgarligini ko‘rsatuvchi bir jihatdir. Xuddi tasavvufdagi so‘fiylar kabi ular ham o‘z ijodining ma’lum bir bosqichiga ko‘tarilgach, endi o‘zlari ham ijod etish qobiliyatiga ega ekanligini, bunga ruhiy jihatdan ko‘nikma hosil bo‘lganini ana shunday anglab olishlari mumkin.» - deya, xulosa qiladi. Olim J.Eshonqulovning birqancha ilmiy maqolalari baxshichilik san’atiga bag‘ishlangan. Masalan, Epik ijro san’ati va uning milliy madaniyatda tutgan o‘rni / Jahon sivilizasiyasida baxshichilik san’atining o‘rni. – Toshkent, 2019. – B.46–48; Baxshichilik san’atining O‘rta Osiyo xalqlari madaniyatida tutgan o‘rni / Xalqaro baxshichilik san’ati festivaliga bag‘ishlangan xalqaro anjuman. – Termiz, 2019. – B. 58–61 va boshqa ilmiy maqolalari fikrimizning dalili. Bu maqolalarda bildirilgan fikrlar turkman folkloridagi “Oshiq Najab”, “Asli Karam”, “Oshiq G‘arib” kabi dostonlardagi baxshi obrazi va epik dostonidagi

tush motivlarini tahlil qilishda ham ilmiy asos bo'la oladi. Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqqan holda shuni aytish mumkin, olim Jabbor Eshonqulov tadqiqotlarida o'zbek folklorida tush motivining o'rnini tahlil qilar ekan, turkiy xalqlar folklorida uning og'zaki ijoddagi universal va milliy xususiyatlarini o'rgangan. Uning tadqiqotlari quyidagi muhim jihatlarni qamrab oladi: 1) Tushning folkloridagi funksiyasi – folklor asarlarida tush qahramonga yo'l-yo'riq beruvchi, uning taqdirini bashorat qiluvchi vosita sifatida tasvirlanadi; 2) Qahramon tush orqali yo'l topishi – ertak va rivoyatlarda qahramon tush orqali bilim oladi va o'z maqsadiga erishish uchun kerakli qadamlarni qo'yadi; 3) Mifologik va diniy elementlar – folklor asarlarda tush ko'rish va uning ta'biri mifologik va diniy qarashlar bilan bog'liq bo'lgan.

Shuni alohida ta'kidlash zarur olim J.Eshonqulov turkman adabiyoti madaniyati va folkloriga ham juda qiziqish bilan qaraydi. Fikrimizning yorqin dalili sifatida Turkmaniston davlati yetakchisi Gurbanguli Berdimuhamedovning "Turkman madaniyati" kitobida madaniyat va san'atning qardoshlik rishtalarini mustahkamlashdagi o'rni masalalariga bag'ishlangan 2019 -yil 30 -oktabrda Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasida o'tkazilgan ma'naviy-ma'rifiy tadbirda ushbu asarlarda madaniyat va san'atning xalqlar o'rtasidagi do'stlik va qardoshlik rishtalarini mustahkamlashdagi ahamiyati qanday yoritilgani muhokama qilindi. Bu ma'naviy-ma'rifiy tadbirda Filologiya fanlari doktori, professor, Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi direktori Jabbor Eshonqulov ham so'zga chiqib, "Madaniyat – xalqning joni", "Turkman madaniyati", "Jahon musiqasi, do'stlik va qardoshlik musiqasi", "Baxshilar – xalq saodati tinglovchilari" kabi kitoblarida madaniyat va san'atning qardoshlik rishtalarini mustahkamlashdagi o'rni, baxshilar san'atining qadimiyligi va "Baxshilar – xalq saodati jarchilari" nomli kitob turkman xalqining musiqa san'ati qadimiy tarixini chuqur o'rganish natijasida yaratilganligini alohida ta'kidladi. U o'z so'zida: "Avvalo, kitob nomining o'ziyoq e'tiborni tortdi. Shuningdek, davlat rahbari muhim davlat ishlari bilan birga madaniyat haqida kitob yozishga vaqt topayotgani diqqatga sazovor. Bu tasodif emas. Chunki baxshichilik san'ati milliy madaniyatning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Qadimdan bu san'at turi jonli ijroda yashab kelgan. Kitobda ham bu jihat qayd etilgan. Shuningdek, usta-shogird an'anasiga alohida e'tibor qaratilgan. Chunki baxshichilik san'ati faqat og'zaki ijro orqali o'zlashtirish mumkin, o'rganiladi va avloddan-avlodga o'tadi. Shu bois muallif baxshilarning turkman madaniyati va adabiyoti taraqqiyotidagi rolini alohida ta'kidlaydi." – deya, baxshichilik an'anasi haqida folklorshunoslik nuqtayi nazaridan baho beradi. Shu o'rinda aytish joiz baxshi va baxshichilik san'ati umumturkiy tipologik xarakterga ega. Shu bois olimning bu fikrlaridan shuni anglash mumkinki, u turkiy, jumladan turkman madaniyatini adabiyotini, folklorini yaxshi bilgan va ular haqida dadil fikr yuritgan. Biz tadqiqot va talqinlarni umumlashtirgan holda J. Eshonqulov tadqiqotlarida umumturkiy folklor konsepsiyasi shakllangani va olim turkiy xalqlar folklorini umumiy madaniy hodisa sifatida qarab, ularning o'zaro bog'liqlik jihatlarni aniqlashga e'tibor qaratgan. Uning asosiy ilmiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: turkiy xalqlar folkloridagi mushtaraklik, ya'ni turkiy xalqlar folkloridagi umumiy motivlar, syujetlar va obrazlar tahlili, turkiy xalqlar dostonlaridagi qahramonlik madaniyati va uning umumiy ildizlari, qadimiy totemik tasavvurlar va ularning og'zaki ijoddagi ifodasi; mif va epos o'rtasidagi bog'liqlik: turkiy xalqlar folklorida mifologik motivlarning epik janrlar bilan uzviy bog'liqligi, dostonchilik an'analarni tarixiy rivojlanishi va evolyusiyasi; baxshichilik va jirovchilik an'analarni qiyosiy tahlili: turkiy xalqlardagi og'zaki ijrochilik an'analarni o'xshashlik va farqlarni aniqlash, epik ijrochilik san'atining umumiy qonuniyatlari va milliy xususiyatlari; folklorning tipologiyasi va qonuniyatlari: folklorning asosiy shakllari va ularning umumiy xususiyatlari, turkiy xalqlar folklorining ichki tuzilmaviy qonuniyatlari va uslubiy xususiyatlari, turkiy xalqlar folklorida tush motivi va uning ildizlari, o'rganilishi.

J.Eshonqulovning ilmiy tadqiqotlarining tahlilidan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, olimning o'zbek folklorshunoslikda yaratgan ilmiy ishlari turkiy xalqlar folklorshunosligida ham katta ahamiyat kasb etadi. Ularning asosiylarini belgilab o'tsak, folklorshunoslik metodologiyasini takomillashtirishdi, ya'ni, turkiy xalqlar folklorini qiyosiy o'rganish uchun yangi metodologik yondashuvlar ishlab chiqdi, tadqiqotlarda strukturaviy, tipologik va semiotik tahlil usullaridan foydalandi; Madaniy va tarixiy merosni saqlash: ya'ni, turkiy xalqlarning umumiy tarixiy xotirasi va madaniy merosini tiklashda ilmiy asos yaratdi; zamonaviy folklor tadqiqotlariga ta'siri: bugungi kunda turkiy folklorshunoslikda J.Eshonqulov ishlab chiqqan usullardan keng foydalanilmoqda.

Xulosa qilib aytsek, olim Jabbor Eshonqulovning tadqiqotlari turkiy xalqlar folklorini chuqurroq o'rganish, uning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini oydinlashtirishda xizmat qiladi. Ayniqsa, uning tush motiviga bag'ishlangan ilmiy ishlari turkiy xalqlar og'zaki ijodiyotining eng muhim qismlaridan biri bo'lgan tush hodisasining badiiy va madaniy ahamiyatini ochib berishda ilmiy manba bo'ladi. Bu tadqiqotlar turkiy xalqlar tarixi, madaniyati va folklorining rivojlanish jarayonlarini yanada yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Chunki, olimning tadqiqotlari nafaqat o'zbek folklorshunosligida, balki butun turkiy xalqlar folkloristikasida yangi metodologik yo'nalishlarni belgilab bergan. Shu bois, professor Jabbor Eshonqulovning ilmiy merosi nafaqat o'zbek folklorshunosligi, balki butun turkiy dunyo madaniyati uchun katta ahamiyatga ega.

Biz ham Ustozimiz Jabbor Eshonqulovning 60 yillik yubiley tavallud ayyomi bilan chin dildan muborakbod qilamiz. Ustozimizga uzoq umr, oilaviy baxt, saodat, ijodiy ishlarida muvaffaqiyatlar tilaymiz! Hamisha shogirdlar ardog'ida bo'lgaysiz Ustoz!

**MA'NAVIY-MA'RIFIY ISHLAR SIFATI VA
SAMARADORLIGINI OSHIRISH: TAHLILI VA ISTIQBOLI
(Xiva shahar 8-sonli umumta'lim muassasasi misolida)**

**Vaisov Azad Xasanovich,
Xorazm viloyati PMM "Ijtimoiy – iqtisodiy
fanlar metodikasi" kafedrası mudiri, Phd, dots.
Abduraxmanova Umida Jumaniyazovna,
Xiva shahar 8-umumta'lim makabining
ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha
direktor o'rinbosari**

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xiva shahar maktabgacha va maktab ta'limi bo'limiga qarashli 8-son umumiy o'rta ta'lim muassasasida ma'naviy-ma'rifiy ishlar sifati va samaradorligini oshirish bo'yicha oxirgi yillardagi faoliyat natijalari tahlil qilingan. Maktabda amalga oshirilayotgan ma'naviy-ahloqiy tarbiya va milliy g'oya targ'iboti ishlarining asosiy yo'nalishlari va vazifalari ko'rsatilgan. Shuningdek, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha aniqlangan muammolarni hal qilish hamda ta'lim muassasasini rivojlantirish yo'nalishlari belgilanib, ularni bartaraf etish bo'yicha takliflardan kelib chiqqan holda xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: Yangi Ozbekiston, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, ma'naviy-ahloqiy, huquqbuzarlik profilaktikasi, "Kelajak soatlari", "Ma'naviyat o'quvi" soatlari, "Zakovot", Kitobxonlik madaniyati.

Аннотация: В данной статье анализируются результаты деятельности за последние годы по повышению качества и эффективности духовно-просветительской работы в общеобразовательной школе № 8 при отделе дошкольного и школьного образования города Хивы. Названы основные направления и задачи духовно-нравственного воспитания и пропаганды национальной идеи, реализуемые в школе. Также определены пути решения

выявленных проблем в духовно-просветительской работе, обозначены направления развития образовательного учреждения и на основе предложений по их устранению сформулированы выводы.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, духовно-просветительская работа, духовно-нравственный, профилактика правонарушений, «Часы будущего», часы «Изучение духовности», «Заковат», культура чтения.

Abstract: This article analyzes the results of recent activities aimed at improving the quality and efficiency of spiritual and educational work at Secondary School No. 8, under the Department of Preschool and School Education of Khiva City. It outlines the main directions and tasks of spiritual-moral education and the promotion of the national idea implemented at the school. Furthermore, ways to solve the identified problems in spiritual and educational work are determined, development tracks for the educational institution are established, and conclusions are drawn based on proposals for their elimination.

Keywords: New Uzbekistan, spiritual and educational work, spiritual-moral, crime prevention, "Hours of the Future", "Spirituality Studies" hours, "Zakovat" (intellectual game), culture of reading.

Shiddat bilan o'zgarayotgan bugungi dunyoda har bir davlatning ertangi kuni, avvalo, uning yoshlari qanday tarbiya olayotgani, qanday bilim va dunyoqarash bilan voyaga yetayotgani bilan belgilanadi. Iste'dodli o'g'il qizlarimiz ta'lim, ilm fan, madaniyat, san'at, sport va boshqa sohalarda yuksak yutuqlarni qolga kiritib, Yangi Ozbekistonimiz taraqqiyotiga munosib hissa qo'shib kelishmoqda. O'zbekiston yoshlari bilimli, tashabbuskor va zamonaviy fikrlaydigan avlod sifatida shakllanib borayotganinig yorqin ifodasidir. Ular erishayotgan yutuqlar salmoqli, biroq bundan qanoat hosil qilib, shu yutuqlar bilan cheklilib qolish mumkin emas. Bugun yoshlar masalasida davlatning eng muhim va ustivor vazifalaridan birisifatida belgilangan. Hamma zamonlarda ham ta'lim tizimi davr bilan hamnafas, hatto undan bir qadam oldinda bo'lishi lozimligi talab etilgan. Buhdan bir asr muqaddam jaded bobolarimiz ham xalqning ozod va farovon hayot kechirishi ma'rifat hamda ilm-fan bilan bog'liq ekanini ta'kidlashgan. Shu bilan birga, ta'lim va tarbiya bir-biridan ajralmas jarayon sifatida alohida talqin etilmoqda. Davlatimiz rahbari biz pedagog-o'qituvchilar oldiga muhim vazifa qo'ydilar: faqat bilim berish bilangina cheklanmasdan, yosh avlodga munosib tarbiya ham berish kerak. Aks holda jamiyatda muvozanat buzulishi muqarrar. Endilikda ma'naviy tarbiyaning ahamiyatiga alohida va chuqur e'tibor qaratilishini e'tirof etdilar. Bilim maskani sog'lom fikr, ma'naviy muhit va ijtimoiy mas'uliyat maktabiga aylanishi zarur. O'quvchilarda vatanparvarlik, halollik, mas'uliyat, mehnatsevarlik va korrupsiyaga qarshi immunitetni shakllantirish bugungi ta'lim muassasalari oldidagi eng muhim vazifadir. Bu jarayonda maktabimizda muayyan ishlar amalga oshirilganini qayd etish lozim. Xiva shahar 8-son umumiy o'rta ta'lim maktabi "Angarik" MFY hududida joylashgan. U 2026-yili mart oyida o'z faoliyatimizni bo'shladik. Ta'lim turi o'zbek tilida bo'lib, 735 nafar o'quvchi o'qib kelmoqda. Hozirda jami sinflar soni 26 tani tashkil etadi. Maktabda ta'lim 1 smenada olib boriladi. Jami 60 nafar pedagog xodimlar faoliyat yuritadi. Maktabda ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirishga qaratilgan ishlar yetarli darajada amalga oshirilmoqda.

Maktabda amalga oshirilayotgan ma'naviy-ahloqiy tarbiya va milliy g'oya targ'iboti ishlarining asosiy yo'nalishlari va vazifalari ko'rsatilgan. Yillar davomida ma'rifiy-ma'naviy ishlar sifat samaradorligi tubdan o'zgarib kelmoqda. Keyingi 3 yillik ishlar tahlilini quyidagicha izohlarda tahlilini yuritish mumkin. Maktabda ma'naviy-ma'rifiy ishlar sifati va samaradorligi 2023-yilda 94%, 2024-yilda 96%, 2025-yilda 98% tashkil qilgan. Maktablarda "Maktab maslahatchilari" lavozimi joriy qilinishi munosabati bilan hamkorlikda ish yuritilishi tadbirlarning doimiy o'tkazilishini samaradorligini 2026-yilda 100% ga ko'tarish rejalashtirilmoqda.

Maktabda voyaga yetmaganlarning qonuniy huquq va manfaatlarini himoyalash, ular o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarlikning oldini olish, ularni g'oyaviy va ommaviy madaniyat tahdidlari ta'siriga tushishdan saqlash borasida "Huquqbuzarlik profilaktikasi kuni"da ichki ishlar va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari vakillari va maktab psixologi ishtirokida o'quvchilar o'rtasida nazoratsizlik, huquqbuzarlik, jinoyatchilik bo'yicha turli davra suhbatlari, yakka tartibda suhbatlar o'tkazilib kelmoqda."Davomat", "Tig'" reydtadbirlari o'tkazilib kelinmoqda. Maktabda o'quvchilar o'rtasida huquqbuzarlik sodir qilinmagan. Profilaktik nazoratda turgan o'quvchilar yo'q.

Qizlar o'rtasida ma'naviy-ahloqiy tarbiya ishlarini zamonaviy talablarga mos tashkil etilgan. Xotin-qizlar ko'mitasi boshlang'ich tashkiloti faoliyatida o'quvchi qizlar o'rtasida keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Talim muassasada "Qizlar klubi" tashkil qiligan. Xotin-qizlar ko'mitasi boshlang'ich tashkiloti raisi o'z jamoasini tuzib, ular bilan qizlar o'rtasida mavjud bo'lgan muammolarni va takliflarni tahlil qilishadi va bu harakatlar qizlar tarbiyasida ijobiy natijalarni beradi.

Darsga sababsiz kelmagan, maktabning ichki ro'yhati hamda ichki ishlar profilaktika nazoratiga olingan o'quvchilarning davomatini nazorat qilish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, tadbirlarga jalb etish, yakka tartibda ishlash.

Kitobxonlikni targ'ib qilish, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish. "Jadidlar izidan", "Yosh kitobxon", "Kitobxon oila", "Turon" maktab teatri ko'rik tanlovlarini o'tkazish natijalari.

Bundan tashqari, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha aniqlangan muammolarni hal qilish hamda ta'lim muassasasini rivojlantirish yo'nalishlari belgilanib, ularni bartaraf etish bo'yicha takliflardan kelib chiqqan holda umumta'lim maktabini rivojlantirish bo'yicha "Strategik reja" ishlab chiqilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-51 sonli farmoni bilan pedagog xodimlarga beriladigan mukofoti maktabda Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirishda muhim rol oynaydi. Har bir qilingan mehnat rag'batga loiqdir. Har bir rag'bat ortida mashaqqatli mehnat yotadi va u o'z samarasini namoyish qiladi Bugungi global davrda yoshlar ongini yuksak ma'naviyat milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli maktabda olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ishlarining samaradorligini oshirish dolzarb vazifalardan biridir. Maktablarda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etishda, avvalo, mazmun va shakl uyg'unligiga e'tibor qaratish lozim. Tadbirlar quruq maruzalar ko'rinishida emas, balki interaktiv usullar, munozaralar, davra suhbatlari, sahna ko'rinishlari, loyiha va tanlovlar orqali tashkil etishi yoshlar qiziqishini oshiradi. Milliylikni va qadriyatlarni targ'ib etuvchi tadbirlar yoshlar qalbida vatanparvarlik va ma'suliyat tuyg'ularini mustahkamlaydi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari sifatida keyingi 5 yillik "Istiqbol reja" asosida ish olib borilganligini faxr ila aytib o'tishim kerak deb xisoblayman. Bundan tashqari davlat tomonidan ishlab chiqilgan muhim qaror va buyruqlar ijrosi samarasi sifatida maktabda ko'plab ishlar amalga oshirilganini bunga misol bo'ladi. O'quvchilarining bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish maqsadida ularni fan va turli to'garaklarga jalb qildik:

Bundan tashqari Vazirlar Mahkamasining 14.06.2025-yildagi 365-sonli qarori bo'yicha ayrim toifadagi o'quvchilarni qo'shimcha ta'lim (to'garaklar)ga jalb qilish va qo'shimcha ta'lim xarajatlarini qoplash xizmati ishga tushurilib ayrim oilalar farzandlarini 74 tasini "Kelajak.uzedu.uz" portali orqali o'zlarining qiziqishlari bo'yicha boshlang'ich ta'lim, matematika, ona tili, ingliz tili, fan to'garaklarga jalb etildi.

Mahalla yoshlar yetakchisi va inspektor-psixologi bilan hamkorlikda turli ko'lamli ishlar olib borilmoqda, o'quvchilarga har hafta profilaktik tushuntirishlar va turli ma'naviy tadbirlar, psixologik treninglar tashkil qilinib borildi. Bundan tashqari Vazirlik tomonidan 25 avgust 2025-yildagi 308-sonli buyrug'iga asosan "Kelajak soatlari" tashkil qilindi, bunda sunniy intellekt orqali buyuk allomalarimizni jonli tarixi bilan bog'lab borilishi ayniqsa yoshlarda qiziqish uygotib samarali

yaxshi natija berdi. Maktabda ma'naviy-muhit namunali yo'lga qo'yilganligi sabab shu kunga qadar muntazam ravishda dars qoldiruvchi o'quvchilar aniqlanmadi.

Ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlash maqsadida o'qituvchilar jamoasida sog'lom-ma'naviy muhit yaratilganligini faxr ila aytish joizdir. O'qituvchilar o'z kasbiga sadoqatli va bir-biriga mehribon. Maktabda pedagogik jamoaning tashabbuslari qo'llab – quvvatlash, ustoz-shogird an'anasi davom qilish maqsadida haftaning juma kunlari "Ma'naviyat o'quvi" soatlari o'tkazilmoqda. Ushbu ajratilgan soatlarda pedagoglar o'z faolligini ko'rsatib, o'quvchilarni bo'sh vaqtlarini to'g'ri taqsimlash maqsadida turli to'garaklarda o'quvchilarga bilim berib kelishmoqdalar. Bunday keng ko'lamli ishlar ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirishda o'z samarasini berib kelmoqda.

Maktabda o'tkazilayotgan turli yo'nalishlardagi tadbirlar o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda ta'limiy, tarbiyaviy, ma'daniy-ma'rifiy, sport sog'lomlashtirish va ijtimoiy faoliyat yo'nalishlarini qamrab olib, o'quvchilarning bilimini mustahkamlash, dunyoqarashini kengaytirish hamda ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Ta'lim yo'nalishdagi tadbirlarda maktab o'quvchilari o'rtasida "Zakovot" intellektual bellashuvlari muntazam o'tkazilib borilmoqda. Bunda matematika fani o'qituvchisi "Zakovat" bellasuvi kordinatori Sh.Matniyazova boshchiligida maktab va shahar bosqichlari o'tkazilib, shahar bosqichida "Iqtidor" jamoasi yaxshi natijalarga erishdilar. "Jadidlar izidan" ko'rik tanlovida faol qatnashib shahar bosqichida 4-o'rini egalladik. "Turon" maktab teatri korik tanlovida ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi X.Xojayeva boshchiligida "Tafakkur" jamoasi shahar bosqichida faxrli o'rinlarni egallab kelmoqdalar. Bu tadbirlarda o'quvchilar o'z iste'dorlarini namoyish qilishdi. Bunday bellashuvlar o'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishlari tobora oshirib bormoqda va mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalari rivojlantirmoqda.

Tarbiyaviy va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlardan "Kelajak soatlari" har haftaning dushanba kuni o'tkazilib kelmoqda. Bu darslarda o'quvchilarga vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga hurmat, odo-ahloq va ijtimoiy mas'uliyat hissini shakllantiradi.

Sport va sog'lomlashtirish tadbirlaridan "Umid nihollari" shahar bosqichida 2-o'rin, "Quvnoq startlar", "Vazir kubogi-sport, intilish va g'alaba yo'li" musobaqalarida o'quvchilarimiz faxrli 2-3-o'rinlarga erishishdilar. Ushbu tadbirlar shaxsda irodaviy sifatlarni shakllantiradi, hamjihatlik va raqobatbardoshlikni kuchaytiradi.

Ijtimoiy va ijodiy tadbirlardan eng qiziqarli o'tkazilgani bu "Turon" maktab teatri bellashuvlaridir. Ular shaxs rivojida tashabbuskorlik va yetakchilik qobiliyatini rivojlantiradi.

Bunday tadbirlar nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki barkamol, faol va ma'suliyatli shaxsni tarbiyalashda xzmat qiladi. Tadbir va bellashuvlarda nafaqat o'quvchilar balki ustoz o'qituvchilar ham o'z bilim va mahoratlarini namoyon qilmoqdalar. O'quv yili davomida o'tkazilgan Xiva shahar kasaba uyushma tashkiloti tomonidan tashkillashtirilgan sport musobaqalarida faol ishtirok qilib, sportning futbol, shahmat - shashka , stol tennisi turlaridan g'oliblikni qolga kiritib, fahriy yorliq va sovg'alar bilan taqdirlandilar.

Xulosa qilib aytganda, ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish uchun zamonaviy yondashuvlar va ijodkorlik talab qilinadi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirishda pedagog va tarbiyachining shaxsiy namunasiga ham bevosita bog'liq. Ularning kasbiy mahorati, ma'naviy saviyasi va faolligi yoshlar tarbiyasida muhim rol tutadi. Oila, mahalla va maktab hamkorligini kuchaytirish orqali esa tarbiyaviy ishlarning uzviyligi ta'minlanadi. Ta'lim muassasasida amalga oshirilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllatirish, milliy va umumisoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M Mirziyoyevning Oliy majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi .“Xalq so‘zi ”gazetasi . 29 dekabr 2025yil
2. “Oliy ta’lim muassasalari manaviy-ma’rifiy ishlar tizimining ijtimoiy- pedagogic asoslari” mavzusidagi Respublika ilmiy amaliy konfirensiyasi. Toshkent - 2012.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 28- iyuldagi “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida”gi PQ-3160-sonli qarori. Lex.uz
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 5- iyuldagi “ Yoshlarga oid Davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston Yoshlar Ittifoqi faoliyatini qo‘llab- quvvatlash to‘g‘risida” gi 5106 – son farmoni. Lex.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024- yil 21- iyundagi “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-231, Lex.uz
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 20.12.2024 yildagi “Maktabgacha va maktab ta’limi xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi 867-sonli qarori, Lex.uz

“RAQAMLI TARIX” TUSHUNCHASI VA UNI O‘QITISH METODIKASI

Karimov Yashin Abdusharibovich
(Xorazm, Urganch, 220100) Urganch davlat universiteti
“Tarix” kafedrası dotsenti, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD)

yashin_0101@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0003-4079-7619>,
Jumaniyozova Sarvinoz Shodlik qizi
Urganch davlat universiteti magistranti,
sarvinozjumaniyozova372@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0005-2505-9118>

Annotatsiya

Ushbu tezısdı raqamli tarix tushunchasining mazmun-mohiyati, shakllanish tarixi va zamonaviy tarixshunoslikdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, tarix fanini o‘qitishda raqamli texnologiyalar, elektron arxivlar, virtual muzeylar, geoaxborot tizimlari (GIS), multimedia vositalari hamda interaktiv ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlari yoritiladi. Raqamli tarixni o‘qitishning samarali metodlari, jumladan loyiha metodi, keys-stadi, veb-kvest va interfaol ta’lim texnologiyalarining ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalarida raqamli tarixning talabalarning mustaqil fikrlashi, tadqiqotchilik faoliyati va raqamli savodxonligini rivojlantirishdagi roli asoslab berilgan.

Abstract

This thesis examines the concept of digital history, its development, and its role in contemporary historical studies. It also highlights the opportunities for using digital technologies, electronic archives, virtual museums, Geographic Information Systems (GIS), multimedia tools, and interactive educational resources in teaching history. Particular attention is paid to effective teaching methods, including project-based learning, case studies, web quests, and interactive learning

technologies. The study demonstrates the significance of digital history in enhancing students' independent thinking, research skills, and digital literacy.

Kalit soʻzlar: raqamli tarix, tarix taʼlimi, raqamli texnologiyalar, elektron arxiv, virtual muzey, GIS, multimedia, interfaol taʼlim, raqamli savodxonlik, tarixiy manbalar.

Keywords: digital history, history education, digital technologies, electronic archives, virtual museums, GIS, multimedia, interactive learning, digital literacy, historical sources.

KIRISH

XXI asr axborot texnologiyalari asri sifatida barcha sohalar qatori tarix fanini ham tubdan oʻzgartirmoqda. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida tarixiy maʼlumotlarni yigʻish, saqlash, tahlil qilish va ommalashtirishning yangi shakllari vujudga keldi. Bu jarayon tarix fanida “raqamli tarix” (Digital History) deb ataluvchi yangi yoʻnalishning shakllanishiga zamin yaratdi. Raqamli tarix anʼanaviy tarixshunoslik metodlari bilan zamonaviy raqamli texnologiyalarning uygʻunlashuvi natijasida paydo boʻlgan boʻlib, tarixiy jarayonlarni yanada chuqur va samarali tadqiq etish imkonini bermoqda.

Bugungi kunda taʼlim tizimida ham raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, tarix fanini oʻqitishda raqamli platformalar, elektron arxivlar, virtual muzeylar, geoaxborot tizimlari (GIS), multimedia vositalari va interaktiv taʼlim resurslaridan foydalanish talabalarning tarixiy bilimlarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shu sababli raqamli tarix tushunchasining mazmun-mohiyatini ochib berish va uni oʻqitish metodikasini takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM

“Raqamli tarix” yoʻnalishi tarixiy jarayonlarni tadqiq etish va talqin qilishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tutgan oʻrnini oʻrganishga qaratilgan. Ushbu soha doirasida tarix faniga oid muammolarni hal etishda zamonaviy texnologik yondashuvlardan foydalanish, elektron manbalar va internet resurslarining ilmiy hamda amaliy ahamiyatini aniqlash muhim oʻrin egallaydi. Shuningdek, tarixiy tadqiqotlarda geografik axborot tizimlari (GIS), 3D modellashtrish texnologiyalari, virtual muzeylar va masofaviy taʼlim vositalarining qoʻllanish imkoniyatlari hamda ularning samaradorligi keng tahlil qilinadi. Ilmiy adabiyotlarda “Digital History” atamasining shakllanishi va ommalashuvi amerikalik olimlar E. Ayers va W. Thomas faoliyati bilan bogʻlanadi. Ular 1997-yilda Virjiniya universiteti huzurida tashkil etilgan Virjiniya Raqamli Tarix Markazi orqali mazkur yoʻnalishning rivojlanishiga muhim hissa qoʻshganlar [2].

Raqamli tarix tarix fanining zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan integratsiyalashuvi natijasida yuzaga kelgan ilmiy yoʻnalishdir. Uning asosiy vazifasi tarixiy maʼlumotlarni raqamlashtirish, maʼlumotlar bazalarini yaratish, elektron arxivlarni shakllantirish va ular asosida yangi tadqiqot usullarini qoʻllashdan iborat.

Ilmiy adabiyotlarda raqamli tarix tushunchasiga turlicha taʼriflar berilgan. Umumiy maʼnoda raqamli tarix deb tarixiy manbalarni raqamli muhitda oʻrganish, tahlil qilish va taqdim etishga qaratilgan fanlararo yoʻnalishga aytiladi. Bu yoʻnalish tarix, arxivshunoslik, axborot texnologiyalari, statistika va maʼlumotlar tahlili kabi sohalarining oʻzaro integratsiyasi asosida rivojlanadi.

1993–1998-yillar davomida tarixiy informatika va raqamli tarix yoʻnalishlarining nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirishga bagʻishlangan ilmiy konferensiyalar muntazam ravishda oʻtkazib borildi. Mazkur anjumanlarda fanning konseptual yondashuvlari, tadqiqot metodlari hamda yangi axborot texnologiyalarini tarixiy izlanishlarga tatbiq etish masalalari muhokama markazida boʻldi [4].

Xususan, 1992-yilda tashkil etilgan ilmiy yigʻilishlarda manbalarga yoʻnaltirilgan dasturiy taʼminot yaratish, tarixiy matnlarni kompyuter yordamida tahlil qilish, tarixiy maʼlumotlar bazalarini

shakllantirish, statistik usullar va modellashtirishdan foydalanish, shuningdek tarix va tarixiy informatika fanlarini o'qitishda kompyuter texnologiyalarini qo'llash masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Bundan tashqari, vizual manbalarni kompyuter vositasida tadqiq etish imkoniyatlari ham keng muhokama qilindi.

1995-yilgi konferensiyalar doirasida tarixiy informatikaning nazariy va amaliy jihatlarini, kompyuter texnologiyalarining miqdoriy tarix tadqiqotlaridagi o'rni, tarixiy jarayonlarni modellashtirish, multimedia vositalari, kompyuter kartografiyasi hamda tarmoq texnologiyalaridan foydalanish istiqbollari ko'rib chiqildi. Shu bilan birga, arxiv ishlarini axborotlashtirish va axborot texnologiyalarini tarix ta'limiga joriy etish bilan bog'liq masalalar ham kun tartibidan o'rin oldi.

1998-yilda o'tkazilgan anjumanlarda esa metodologiya va tarixshunoslik muammolari, tarixiy demografiya, ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy tarix yo'nalishlari bilan bir qatorda internet texnologiyalarining tarixiy tadqiqotlar va tarix ta'limidagi imkoniyatlari muhokama etildi. Ayniqsa, tarixchilar uchun internet resurslaridan samarali foydalanish masalasi dolzarb mavzulardan biri sifatida e'tirof etildi.

2000-yildan boshlab "Tarix va kompyuter" assotsiatsiyasi faoliyatida yangi bosqich boshlandi. Unga ko'ra, assotsiatsiyaning xalqaro konferensiyalari va yig'ilishlarini har ikki yilda bir marotaba tashkil etish amaliyoti joriy qilindi [5].

Raqamli tarixning shakllanish jarayoni XX asrning ikkinchi yarmida kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi bilan boshlangan. Dastlab kompyuterlar tarixiy ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash vositasi sifatida qo'llangan bo'lsa, keyinchalik ular tarixiy tadqiqotlarni amalga oshirishning muhim instrumentiga aylandi. Internet tarmog'ining ommalashishi esa raqamli tarixning yanada keng rivojlanishiga xizmat qildi.

Bugungi kunda raqamli tarix quyidagi asosiy yo'nalishlarni qamrab oladi:

tarixiy manbalarni raqamlashtirish;

elektron arxivlarni yaratish;

virtual muzeylar tashkil etish;

geoaxborot texnologiyalaridan foydalanish;

tarixiy ma'lumotlarni vizuallashtirish;

onlayn ta'lim platformalarini rivojlantirish;

raqamli gumanitar tadqiqotlarni amalga oshirish.

Ushbu yo'nalishlar tarixiy bilimlarni saqlash va tarqatishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda [3]. Shuningdek, raqamli tarix bir nechta muhim tarkibiy qismlardan tashkil topgan bo'lib, ularning har biri tarixiy tadqiqotlar va ta'lim jarayonida alohida ahamiyatga ega.

Avvalo, raqamli arxivlar muhim o'rin tutadi. Raqamli arxivlar tarixiy hujjatlarni elektron shaklga o'tkazish va ularni keng jamoatchilik uchun ochiq qilish imkonini beradi. Bu orqali tadqiqotchilar manbalardan masofadan turib foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ikkinchi muhim tarkibiy qism virtual muzeylar hisoblanadi. Virtual muzeylar tarixiy yodgorliklar, arxeologik topilmalar va madaniy meros obyektlarini raqamli muhitda namoyish qilish imkonini beradi. Bu esa ta'lim jarayonida ko'rgazmalilikni oshirishga xizmat qiladi.

Uchinchi muhim yo'nalish geoaxborot tizimlaridir. GIS texnologiyalari tarixiy voqealarning hududiy xususiyatlarini tahlil qilish imkonini yaratadi. Masalan, qadimgi savdo yo'llari, shaharlar taraqqiyoti yoki harbiy yurishlarni xaritalar orqali o'rganish mumkin.

Shuningdek, ma'lumotlarni vizuallashtirish texnologiyalari ham raqamli tarixning muhim qismi hisoblanadi. Diagrammalar, interaktiv xaritalar, vaqt shkalalari va infografikalar orqali tarixiy ma'lumotlarni tushunish osonlashadi.

Raqamli tarixning ta'lim jarayoniga kirib kelishi tarix fanini o'qitishda yangi imkoniyatlarni ochib berdi. An'anaviy ta'lim usullarida talabalar asosan darslik va ma'ruza materiallari bilan cheklangan bo'lsa, raqamli texnologiyalar ularga keng qamrovli axborot manbalari bilan ishlash imkonini bermoqda.

Birinchidan, raqamli tarix talabalarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Internet resurslari orqali ular turli mamlakatlar arxivlari va kutubxonalari materiallaridan foydalanishlari mumkin.

Ikkinchidan, raqamli vositalar tarixiy jarayonlarni vizual ko'rinishda taqdim etish imkonini beradi. Bu esa talabalarning mavzuni yaxshiroq anglashlariga yordam beradi.

Uchinchidan, raqamli tarix tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Talabalar turli manbalarni solishtirish, tahlil qilish va baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

To'rtinchidan, raqamli ta'lim muhiti tarix fanini o'qitish samaradorligini oshiradi. Interfaol platformalar, testlar va multimedia resurslari ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi [7].

Raqamli tarixni o'qitishda kompetensiyaviy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantirishni nazarda tutadi. O'qitish jarayonida quyidagi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

Loyiha metodi

Talabalar muayyan tarixiy mavzu bo'yicha raqamli loyihalar tayyorlaydilar. Masalan, virtual ko'rgazma, interaktiv xarita yoki elektron ma'lumotlar bazasini yaratishlari mumkin.

Muammoli ta'lim metodi

Talabalarga tarixiy muammolar beriladi va ular raqamli manbalar asosida yechim topishga harakat qiladilar. Bu usul tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Keys-stadi usuli

Aniq tarixiy voqealarni raqamli resurslar orqali tahlil qilish ta'lim samaradorligini oshiradi. Talabalar turli manbalar bilan ishlash tajribasiga ega bo'ladilar.

Veb-kvest texnologiyasi

Bu metod talabalarning internet resurslari bilan mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ular berilgan topshiriqlarni onlayn manbalar asosida bajaradilar.

Interfaol ta'lim usullari

Onlayn testlar, raqamli viktorinalar, virtual ekskursiyalar va multimedia taqdimotlar talabalar faolligini oshiradi.

Raqamli tarixni o'qitishda qo'llaniladigan texnologiyalar

Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli tarixni o'qitish uchun turli texnologiyalardan foydalaniladi. Bular qatoriga elektron ta'lim platformalari, virtual reallik texnologiyalari, multimedia dasturlari, geoaxborot tizimlari va sun'iy intellekt vositalari kiradi.

Virtual reallik texnologiyalari orqali talabalar tarixiy obidalarni uch o'lchamli muhitda ko'rishlari mumkin. Masalan, qadimgi shaharlarning raqamli rekonstruksiyasi tarixiy muhitni yaxshiroq tasavvur qilish imkonini beradi.

Geoaxborot texnologiyalari tarixiy xaritalar bilan ishlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular orqali tarixiy jarayonlarning hududiy xususiyatlarini tahlil qilish mumkin [8].

Sun'iy intellekt texnologiyalari esa katta hajmdagi tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilish va tizimlashtirish imkoniyatini yaratmoqda.

Raqamli tarixni o'qitishda uchraydigan muammolar

Raqamli tarixni ta'lim jarayoniga joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Avvalo, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi ta'lim jarayoni samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayrim ta'lim muassasalarida zamonaviy kompyuter texnikasi va internet imkoniyatlari cheklangan.

Ikkinchidan, pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyalari yetarli darajada shakllanmagan holatlar uchraydi. Bu esa raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishga to'sqinlik qiladi.

Uchinchidan, tarixiy manbalarning to'liq raqamlashtirilmaganligi tadqiqot imkoniyatlarini cheklaydi. To'rtinchidan, internetdagi ma'lumotlarning ishonchliligini baholash muammosi mavjud. Shu sababli talabalarda axborot madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega [9].

XULOSA

Raqamli tarix zamonaviy tarixshunoslik va ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. U tarixiy manbalar bilan ishlash, ma'lumotlarni tahlil qilish va ta'lim jarayonini tashkil etishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Raqamli arxivlar, virtual muzeylar, geoaxborot tizimlari va multimedia texnologiyalari tarix fanini o'qitish samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda.

Raqamli tarixni o'qitishda kompetensiyaviy yondashuv, loyiha metodi, keys-stadi, veb-kvest va interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanish talabalarning mustaqil fikrlash, tadqiqotchilik va raqamli savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kelgusida ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, tarixiy manbalarni raqamlashtirish ishlarini jadallashtirish va pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish raqamli tarix ta'limining yanada takomillashishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ишанходжаева З.Р., Тагаев Ж.Э. Цифровая трансформация науки и образования: международная конференция в Ташкенте // Историческая информатика. – 2022. – №. 4. – С. 191-197.
2. Cohen D., Rosenzweig R. *Digital History: A Guide to Gathering, Preserving, and Presenting the Past on the Web*. Philadelphia, 2006.
3. Presner T., Shepard D., Kawano S. *Digital Humanities and History*. New York, 2014.
4. Гарскова И.М. Историческая информатика: эволюция междисциплинарного направления. – СПб.: Алетейя, 2018. – 408 с.
5. Anderson I.G. History and Computing // Making History. Institute of Historical Research. – London., 2008.
6. Noiret S. Digital Public History and Digital History. – International Federation for Public History, 2015.
7. Айтбаев У. Рақамли таълим технологиялари. – Тошкент, 2022.
8. Юлдашев Ш. Тарих таълими методикаси. – Тошкент, 2021.
9. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. – Тошкент, 2020.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг рақамли иқтисодиёт ва рақамли таълимни ривожлантиришга оид фармон ва қарорлари.
11. Тогаев Ж. (2022). Қадимги давр меъморчилиги тарихини ўрганишда иншоотларнинг реконструкция моделларининг аҳамияти. Значение цифровых технологий в изучении истории Узбекистана, 1(01), 29–33. <https://doi.org/10.47689/v1i01.13308>

ЦИФРОВОЙ ЯЗЫК И НОВЫЕ ФОРМЫ ПИСЬМЕННОЙ КОММУНИКАЦИИ: АББРЕВИАТУРЫ, ЭМОДЗИ И ХЭШТЕГИ КАК ЭЛЕМЕНТЫ СОВРЕМЕННОГО ДИСКУРСА

Рустамова Рухсора Расулбек кизи

Место учёбы: УрГУ имени Абу Райхана Беруни,

Факультет иностранной филологии

E-mail: r.ruhsoraa@icloud.com

Аннотация

В статье рассматриваются особенности формирования цифрового языка как продукта эволюции письменной коммуникации в условиях цифровизации общества. Анализируются три основные категории элементов современного дискурса — аббревиатуры, эмодзи и хэштеги, — которые выполняют лингвистические, прагматические и социально-семиотические функции. Выявляется их роль в трансформации коммуникационных норм, проявлении идентичности пользователей и формировании мультимодальной структуры текста.

Ключевые слова: цифровая коммуникация, аббревиатуры, эмодзи, хэштеги, интернет-дискурс, мультимодальность, язык социальных сетей.

Введение

Современные технологии радикально изменили способы человеческого общения, создавая новые формы письменной и визуальной коммуникации. Социальные сети, мессенджеры и цифровые платформы стали ареной, где язык развивается в ускоренном темпе, адаптируясь к техническим возможностям и социокультурным реалиям. Возникает феномен цифрового языка, в котором синтезируются традиционные и инновационные средства выражения смысла.

Аббревиатуры как инструмент экономии и социальной идентификации

Аббревиатуры представляют собой один из самых устойчивых элементов цифровой речи. Их появление продиктовано стремлением к лаконичности и оперативности коммуникации. Примеры типа LOL («laughing out loud»), BTW («by the way»), а также русские сокращения (спс, зч, кст) демонстрируют тенденцию к оптимизации языковой формы.

Однако функция аббревиатур не ограничивается экономией. Они также служат маркерами групповой принадлежности и показателем включённости в цифровую субкультуру. Пользователь, владеющий специфическими аббревиатурами, демонстрирует принадлежность к определённому сообществу и уровень языковой компетенции, что превращает аббревиатуры в символ социального признания.

Эмодзи занимают особое место в цифровом языке, выполняя роль эмоциональных маркеров. В электронной переписке они компенсируют отсутствие интонации, мимики и жестов, способствуя восстановлению эмоциональной насыщенности коммуникации.

Например, выражения вроде «Ну конечно» или «Спасибо» изменяют восприятие текста, добавляя оттенки иронии или теплоты. Таким образом, эмодзи выполняют прагматическую и семантическую функции, становясь частью нового визуально-графического кода. Их использование свидетельствует о развитии мультимодальной письменной культуры, где текст и визуальный знак взаимодействуют как равноправные средства передачи смысла.

Хэштеги как средство структурирования и самопрезентации

Хэштеги (#) выполняют двойную функцию: техническую и коммуникативную. С одной стороны, они позволяют систематизировать информацию и облегчить поиск контента, а с другой — служат инструментом выражения индивидуальности.

Выбор хэштегов вроде #moodoftheday, #studyvibes или #selfcare отражает самоидентификацию автора, его интересы и принадлежность к определённым сообществам. Тем самым хэштеги становятся знаковой формой самопрезентации, а также участниками диалога между личным и массовым дискурсом.

Цифровой язык и гибридизация речевых норм

Аббревиатуры, эмодзи и хэштеги постепенно выходят за рамки неформального общения и проникают в сферу официальной коммуникации. Их можно встретить в корпоративной переписке, журналистике и рекламных кампаниях. Этот процесс отражает гибридизацию языковых норм, при которой границы между устным, письменным и визуальным стилями становятся всё менее очевидными.

Цифровая коммуникация таким образом способствует формированию нового типа письма — гибкого, динамичного и визуально насыщенного, отражающего дух времени и потребность в быстрой, эмоционально окрашенной передаче информации.

Заключение

Цифровой язык — это продукт эволюции человеческого общения в условиях глобальной цифровизации. Его элементы — аббревиатуры, эмодзи и хэштеги — не являются поверхностными модами, а выполняют важные функциональные, культурные и идентификационные задачи. Изучение этих феноменов позволяет глубже понять, как язык адаптируется к технологической среде и каким образом новые коммуникационные формы влияют на мышление и культуру современного общества.

Список литературы

1. Crystal, D. (2006). Language and the Internet. Cambridge University Press.
2. Tagg, C. (2015). Exploring Digital Communication: Language in Action. Routledge.
3. Danesi, M. (2017). The Semiotics of Emoji: The Rise of Visual Language in the Age of the Internet. Bloomsbury.
4. Кибрик А. А. (2020). Язык в цифровую эпоху: трансформация коммуникации и новые медиа. Вопросы языкознания, №4, с. 32–45.
5. Шмелёва Т. В. (2018). Интернет-дискурс как объект лингвистического исследования. Филологические науки, №7, с. 54–62.

**ALISHER NAVOIY ASARLARIDA KOMIL INSON
TALQINI VA ULARNING G‘OYAVIY TARBIYADAGI O‘RNI**

B. N.Yusupova¹, U.K.Abduraximov² – b.f.f.d. (PhD), dots.

**¹Xiva shahar M.Ogahiy nomidagi ona tili va adabiyot va
xorijiy tillarga ixtisoslashtirilgan maktab-internati,**

**²Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi
umaro.au@mail.ru**

**Odami ersang demagil odami,
Oniki yo‘q xalq g‘amidin g‘ami
Alisher NAVOIY**

Zamonaviy jahon adabiyotshunosligida madaniyat va san‘at tarixi, xususan, sharq adabiyoti, uning yirik vakillari hayoti hamda ijodiga bo‘lgan qiziqish kun sayin ortib bormoqda. Dunyo tamadduni tarixida Sharq xalqlari, xususan, Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari o‘zlarining betakror boy adabiy merosi va milliy qadriyatlari bilan muhim o‘rin egallaydi. Antik davr adabiyotidan tortib Sharq va G‘arb adabiy-estetik tafakkuri taraqqiyotining bugungi bosqichiga qadar har bir jamiyatda ijodkor va

uning shaxsiga bo'lgan qiziqish kuzatiladi. Ayniqsa, buyuk mutafakkir, davlat va jamoat arbobi, shoir Alisher Navoiy merosi va shaxsiyatini yangicha nazariy asoslarda o'rganish soha taraqqiyotini ta'minlaydigan dolzarb vazifalaridan hisoblanadi (1).

Alisher Navoiy shaxsiyati, uning jahon madaniyati, xususan, adabiyotiga qo'shgan ulkan hissasini va umuminsoniy ijodini tadqiq etish, ilmiy adabiyotshunoslik doirasidagi milliy, diniy va ma'rifiy qarashlarini umumlashtirish, tizimlashtirish hamda bundan dunyo ilmiy jamoatchiligini xabardor etish zaruratini yuzaga keltiradi (2).

O'zbek adabiyotshunosligi Alisher Navoiy ijodiy-ilmiy merosi va shaxsiyatini o'quvchilarga asl mazmun-mohiyati bilan to'g'ri yetkazish davr talabidir. Buning uchun, avvalo, mamlakatimizda shu paytgacha navoiyshunoslikda amalga oshirilgan ishlarni jiddiy tahrirdan o'tkazish, ularga bugungi kun talabidan kelib chiqib baho berish muhim ahamiyat kasb etadi. "Ulug' shoir ijodiy merosi xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirish, yosh avlodni Vatanga sadoqat va milliy qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalashda alohida ahamiyat kasb etadi"²¹.

Ayni maqsadlarga erishish uchun Alisher Navoiyning adabiy-badiiy, ilmiy-nazariy merosini mumtoz adabiyot an'alarining asosi sifatida bugungi islohotlar jarayoniga tatbiq etilishi, ayniqsa, o'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy kamolotini ta'minlashga xizmat qilishga yo'naltirish muhim ma'rifiy tarbiyaviy ahamiyatga ega. Zero, yangi davr badiiy-estetik qarashlari asosida Alisher Navoiy fenomeni ahamiyatini aniq belgilash, uning siyosiy talablardan xoli bo'lgan mukammal tarjimai holini yaratish navoiyshunoslik oldida turgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Buyuk mutafakkir, g'azal mulkining sultoni hazrat Alisher Navoiy o'zining nasriy va nazmiy asarlarida, o'lmas dostonlarida umuminsoniy ruh bilan sug'orilgan komil inson, barkamol shaxsni tarbiyalash, mukammal jamoa va odil hukmdor haqidagi ta'limotlarni ilgari surdi va bunday ijobiy tarbiyaning xalqqa, jamiyatga va shaxsning o'ziga ko'rsatadigan ijobiy taraflarini asoslab beradi. Uning insonparvarlik, ilm-fan va kasb-hunarni egallash, axloq va xulq-odob qoidalari, ta'lim-tarbiya, yuksak insoniy qadriyatlar to'g'risidagi dono fikrlari keyingi davrlarda va hozir ham o'zining qadr-qimmatini yo'qotgani yo'q. Shuning uchun ham juda kuchli g'oyaviy ta'sir kuchiga va so'zning quvvatiga, ya'ni sehriga ega bo'lgan mutafakkir hazrat Navoiy merosidan biz yosh avlodni barkamol, ya'ni komil inson qilib tarbiyalashda, bugungi kunning o'tkir qurollari bo'lgan ma'naviy tahdidlardan himoya qilishda, ularga qarshi kurash usuli bo'lgan g'oyaviy tarbiyada keng ko'lamda foydalanamiz va bu o'zining amaliy ahamiyatiga egadir (3).

Alisher Navoiy asarlarining g'oyaviy tarbiyada tutgan muhim o'rni uning komil insonni, bugungi kun nuqtai nazari bilan aytganda, barkamol avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyati bilan belgilanadi.

Alisher Navoiy komil inson to'g'risida butun bir ta'limot yaratdi. Uning nasriy va nazmiy asarlari, g'azallari, "Xamsa"ga kirgan dostonlari, "Nasoyim ul-muhabbat", "Tarixi anbiyo va hukamo", "Holoti Sayid Hasan Ardasher", "Mahbub ul-qulub", "Majolis un-nafois", "Lison ut-tayr" va boshqalarda komil inson qanday bo'lishi kerakligi, qaysi fazilatlarni egallashi lozimligi haqidagi fikrlar har tomonlama yoritib berilgan (4).

Navoiyning komil inson ta'limoti negizini tabiat, inson va Allohga bo'lgan muhabbat belgilaydi. U payg'ambarlar, aziz avliyolar, piru komillar, orifu so'fiylar to'g'risida so'z yuritganda, g'azal va ruboiylarida tabarruk zotlarning xislatu fazilatlari haqida ishq-muhabbat bilan yozgan. Tasavvufshunos Ibrohim Haqqul fikricha, "Navoiyning komillik haqidagi qarashlari to'rt ustuvor asosga, ya'ni Axloq go'zalligi, qalb tasfiyasi²², Ruhiyat qudrati va tafakkur balog'atiga tayanadi"²³.

²¹ Mirziyoev Sh. Adabiyot, san'at va madaniyat yashasa, millat va xalq bezavol yashaydi. O'zbekiston ijodkorlari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasi // Xalq so'zi. 2019 yil 9 fevral.

²² Tasfiya – soflash, tozalash, tiniqlash.

²³ Ibrohim Haqqul. Navoiy she'riyatida komil inson mavzui // Alisher Navoiyning ijodiy merosi va uning jahonshumul ahamiyati. – T.: "Fan", 2001.

Mutafakkir payg‘ambarlar, avliyo va oriflarni, yirik karomat sohiblarini komil insonlar qatoriga qo‘shadi. Bunday zotlar doimo xalq g‘amida yashaydilar, atrofdagilarga mehr-muruvvat ko‘rsatib, beva-bechoralarga yordam beradilar. Barkamol zotlar insonlarning eng a‘losi bo‘lib, butun umr poklanish va Haq yo‘lini ixtiyor qilgan kishilardir.

Mutafakkir nabiyalar, ya‘ni payg‘ambarlardan so‘ng valiylarni komil insonlar deb talqin qilgan. Alloma avliyolar amal qiladigan tavba, halol rizq bilan oziqlanish, tariqat odobini saqlash, kamtarlik, muloyimlik, saxiylik, sabrlik singari xislatlarga to‘xtab o‘tadi, xususan, u halol luqma deganda, valiyning biror kasb bilan mashg‘ul bo‘lib, o‘z mehnati bilan kun ko‘rishini tushunadi. Darhaqiqat, tasavvufning yirik vakillari, valiylar muayyan bir kasb-hunar bilan shug‘ullanganliklari tarixdan ma‘lum. Navoiyning zikr qilishicha, “mashoyixlardan Xoja Abdulloh Ansoriy etikdo‘z, Shayx Muhammad Sakkok pichoqchi, Shayx Abu Hafz Haddod temirchi, Shayx Abulabbos Omiliy qassob, Shayx Abulhasan muzayin, Shayx Banon hammol, Bahovuddin Naqshband esa matolarga naqsh soluvchi bo‘lganlar”²⁴.

Ulug‘ mutafakkirning “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun” dostonida ham tasavvuf ta‘limoti nuqtai nazaridan badiiy timsollarni talqin qilish muhim o‘rin egallaydi. Dostonda Farhod va Shirin, Layli va Majnun o‘rtasidagi sevgi-muhabbat majoziy ishq, ya‘ni Shirin, Laylilar siymosida Allohga bo‘lgan ishq bir-biri bilan bog‘lanib ketgan. Unda zohiriyliksiz ilohiy ishqqa, dunyoviyliksiz Haqqa yetishib bo‘lmashligi to‘g‘risida fikr yotadi.

Navoiy nazarida insonni sharafllovchi jamiki fazilatlarni komil inson g‘oyasini ustuvor jihatlari deb kiritish mumkin. Ammo bular orasida u imon, qanoat, sahoat, ilm –ma‘rifat, vafo, himmat, xoksorlik, adolat, adab kabi sifatlarni ajratib olib, qariyb hamma asarlarida qayta-qayta turli voqealar tasviri munosabati bilan ta‘kidlab o‘tgan. Bu sifatlarning nainki odamni ulug‘vor, fozil va mo‘tabar etadi, balki Ilohga yaqinlashtiradi, ilohiy xislatlarga moyil qiladi, deydi ulug‘ mutafakkir. Bu axloqiy talablar Navoiy davri mafkurasidan kelib chiqadi, aniqrog‘i asrlar davomida ishlangan, qoidaga kiritilgan, ta‘lim-tarbiyaga singdirilgan g‘oyalardir.

Komil insonni tarbiyalash masalasi hozirgi mustaqillik sharoitida ham dolzarb bo‘lib turibdi. Buning boisi shuki, “Yangi O‘zbekiston – yangicha dunyoqarash” shiori ostida ma‘naviy-ma‘rifiy targ‘ibot tadbirlari doirasida ushbu masala yanada keskinroq qo‘yilmoqda. Kishilararo munosabatda ba‘zi qadriyatlarining qadrsizlana boshlaganligi, yoshlar orasida g‘iyohvandlik, firibgarlik, ishyoqmaslik, tekinxo‘rlik, o‘g‘rilik va boshqa yaramas illatlarning tez-tez sodir bo‘lib turishi barkamol avlodni tarbiyalashga diqqat-e‘tiborni qaratishni taqozo etmoqda.

Ta‘kidlash kerakki, Alisher Navoiy asarlarining ustuvor tamoyillari haqida yakuniy so‘z sifatida shuni aytish mumkinki, Navoiy merosining yosh avlod tarbiyasida, bugungi kunni barkamol insoni sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

- birinchidan, Navoiy nazarida komil inson, ya‘ni har qanday kamchilik va nuqsonlardan xoli bo‘lgan barkamol shaxs hayoliy bir timsol emas, balki o‘zida butun zohiriy va botiniy bilimlarni, insoniy fazilatlarni mujassam etgan real hayotda bor kishi;

- Ikkinchidan, axloqiy poklik, nafsni tiyish, jabr-zulm, adolatsizlik, haqsizlik singari hayot qiyinchiliklariga qarshi kurashish Farhod insonparvarligining o‘zagini tashkil qiladi va komil inson sifatida shakllanishining asosi bo‘lib xizmat qiladi. Unda naqshbandiylik tariqatining, futuvvat, ya‘ni javonmardlik oqimining ta‘siri seziladi.

- Uchinchidan, sho‘rolar davrida Navoiy dostonlaridagi ikki yoshning bir-biriga muhabbati faqat dunyoviy, zohiriy nuqtai nazardan talqin qilindi, vaholanki, komil inson va barkamol avlodni tarbiyalash to‘g‘risidagi ta‘limotlarni tahlil qilganda, uning dunyoviy va ilohiy, zohiriy va botiniy jihatlari, ularning bir-biri bilan chambarchas bog‘liqligini yoritish zarur masalalardan biridir.

²⁴ Alisher Navoiy. Nasoyimul-muhabbat. MAT. T. 17. –T.: “Fan”, 2001. –B. 15.

Xulosa qilib aytganda, barkamol insonlarni tarbiyalab voyaga yetkazish, respublikamizda davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan hozirgi davrda millat quyoshi Alisher Navoiyning ma'naviy merosi, serqirra ijodini o'qish va o'rganish yoshlar ma'naviyatini o'stirish, Navoiy mezonidagi komil inson qanday bo'lishi kerakligini teran anglashlari va ulug' ajdodlariga munosib vorislar bo'lib yetishishlari uchun ilmiy-ma'rifiy jihatdan yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nasrullaev E.J. Navoiy timsolini yaratishda turkiy til imkoniyatlari // Mahmud Zamahshariy, Mahmud Qoshg'ariy va Alisher Navoiyning lingvistik merosi hamda uning turkiy tillarni o'rganishdagi o'rni. Xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari. – Samarqand, 2018. – B. 144–145.
2. Imomnazarov M. Milliy ma'naviyatimizning takomil bosqichlari.. –T.: "Sharq", 1996., 38-b
3. Muxiddinov M. Komil inson – adabiyot ideali. - T.: "Ma'naviyat", 2005. - 208 b.
4. Qayumov A. Alisher Navoiy. – T.: "Kamalak", 1991. –176 b.

XORAZM JADID MAKTABLARI TASHKIL QILINISHI VA RIVOJLANISHIDA FERUZXONNING O'RNI

Umid Bekmuhammad,
Xorazm Ma'mun akademiyasi katta ilmiy xodimi,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent.

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Xorazmdagi jadid maktablari tashkil qilinishi, rivojlanishida Xiva xoni Feruzxonning o'rni tahlil etiladi. O'sha davrdagi ta'limdagi jarayonlar va istiqbolli avlod shakllanishida jadid maktablarining roliga e'tibor qaratiladi. Bu borada Feruzxonning yangi usul maktablariga xayrihohlik qilgani yoritib beriladi.

KALIT SO'ZLAR: Xorazm, Qrim, Buxoro, xonlik, amirlik, hukmdor, ta'lim, jadid, pedagogika, maktab, imtihon, istiqbolli avlod.

АННОТАЦИЯ: В данной статье анализируется роль хивинского хана Ферузахана в создании и развитии джадидских школ в Хорезме. Особое внимание уделяется образовательным процессам того периода и роли джадидских школ в формировании перспективного поколения. В этом контексте освещается благосклонное отношение Ферузахана к школам нового метода.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Хорезм, Крым, Бухара, ханство, эмират, правитель, образование, джадид, педагогика, школа, экзамен, перспективное поколение.

ABSTRACT: This article analyzes the role of the Khiva khan, Feruzkhan, in the establishment and development of Jadid schools in Khorezm. It focuses on the educational processes of that period and the role of Jadid schools in shaping a promising generation. In this regard, Feruzkhan's benevolence and support towards the new-method (*usul-i jadid*) schools are highlighted.

KEYWORDS: Khorezm, Crimea, Bukhara, khanate, emirate, ruler, education, Jadid, pedagogy, school, exam, promising generation.

KIRISH.

Ta'lim, xususan maktablar rivojlanishida davlat rahbarining e'tibori katta o'ringa ega. Negaki hukmdorning ta'limga xayrihohligi, yangi avlodning shakllanishida, bu jarayon esa millat istiqboli va vatan taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Buning aksi sifatida aynan jamiyatlar, davlatlar tanazzulida ham rahbariyatdagi siyosiy irodaning sustligi, jamiyatdagi muhitning yomonlashuvi, beqarorligi ta'limga ham salbiy ta'sir qilgan. Natijada bu holatlar tanazzulni tezlashtirgan va oilalar, millat, jamiyat parokanda, davlatchilik inqirozga uchragan.

Xiva xoni Muhammad Rahimxon 11 (Feruzxon) esa Rossiya imperiyasi mustamlakasi sharoitida ta'limning yangi usuli bo'lgan jadid maktablariga e'tibor qaratdi va ularni qo'llab quvvatladi. E'tiborli jihati shundaki, Xorazmda jadid maktablarini tashkil etish, ushbu maktablarga Qozon, Orenburg, Toshkent, Namangan shaharlaridan o'qituvchilarni taklif qilish, hattoki "Tarjimon" gazetasiga obuna bo'lish singari ezgu ishlarga bevosita hukmdor Muhammad Rahimxon 11, so'ngra Asfandiyorxonlar xayrihohlik bilan qarashgan, maktablar tashkil etilishini qo'llab quvvatlashgandi.

Tabiiyki, hukmdorlarning bunday xayrihohligi esa Qozikalon Salimoxun, Bobooxun Salimov, Husaynbek Muhammadmurodov, Mamat Mahram, Islomxo'ja singari ko'plab amaldorlarning ham siyratidagi taraqqiyparvarligini yuzaga chiqardi. Natijada ular Xorazmning turli hududlarida jadid maktablari tashkil etib, taraqqiyparvar pedagoglarni ishga taklif etib, ularga zarur shart-sharoit yaratibgina qolmay, o'qish-o'qitish ishlarini ham tahlil qilib borishgan. Bu borada Feruzxonning ta'lim sohasiga e'tibori alohida tadqiqotni talab qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Mavzuni yoritishda Ismoil Gasprali nashr etdirgan "Tarjimon" gazetasi maqolalari, professor Zaynobidin Abdirashidov, Sayyora Samandar monografiyalari "Xorazm jadidchilik harakati ensiklopediyasi" singari ilmiy adabiyotlardan foydalanildi va ulardagi manbalar qiyosiy tahlil qilindi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqotda tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar qiyosiy taqqoslandi hamda shular asosida xolis, haqqoniy xulosa chiqarildi. O'sha davrdagi real vaziyat, qolaversa jadidchilik harakatiga asos bo'lgan yangi usul maktablarining tashkil qilinishida hukmdorning roliga e'tibor qaratildi. Qiyosiy metod sifatida qo'shni hudud bo'lgan Buxorodagi jarayon bilan taqqoslandi. Shuningdek, 19 asr oxiri va 20 asr Xorazm jadid pedagogikasi rivojlanishida Feruzxonning o'zni, taraqqiyparvarlik faoliyati ilmiy asosda yoritildi.

MUHOKAMA.

Maktabda o'quvchining darslarni tez va yoshiga, zehniyatiga mos ravishda o'zlashtirishi o'qituvchiga, jamoadagi, sinfdagi muhitga bog'liq bo'lishi tabiiy. Shu bilan birga esa o'z davri uchun zamonaviy bo'lgan yangi uslublarni qo'llash, ta'lim tizimini isloh qilib turishda jamiyat, ota-ona, o'quvchilar talabi ham katta rol o'ynaydi.

Xiva xonligi davrida jadid maktablari tashkil etilgan paytdan aynan shu jarayonga e'tibor berilgan hamda yangi usuldagi ta'lim dargohlari ochish bilan birga, ta'lim sifatini nazorat qiluvchi tashkilotlar, homiylik qiluvchi jamiyatlar ham tashkil qilingan. Jadid maktabi-yangi uslubda dars beriladigan o'z davrining zamonaviy ta'lim dargohi hisoblangan.

Aynan 1898 yilda Muhammad Rahimxon 11 tashabbusi bilan Xiva, so'ngra Yangi Urganch shaharlarida jadid maktablari tashkil etilguncha bo'lgan davrda, Turkistonning boshqa hududlari singari Xorazmda ham an'anaviy, dunyoviy fanlar o'tilmaydigan, asosan diniy bilim beriladigan maktablar hamda rus-tuzem maktablari mavjud edi. Ya'ni, ta'lim sohasida o'ziga xos raqobatchi dargohlar faoliyat yuritardi.

Ana shunday vaziyatda o'z nomi bilan yangi-jadid maktablarining faoliyat boshlashi uchun davlat miqyosida xayrihoh kerak edi. Ma'lumki, XIX asr oxirida Turkistonning turli hududlari, goh Farg'ona, Toshkent, Samarqand va Buxoro amirligida tashkil etilgan jadid maktablari mutassib dindorlar, an'anaviy (eski) maktab, madrasa mudarrisleri tomonidan tazyiqqa uchragan holatlar ko'p kuzatilgani ma'lum.

Xorazmda esa hukmdorlarning xayrihohligi va jadid maktablari faoliyatini qo'llab quvvatlashi bois, ta'lim sohasidagi yangiliklarga qarshilik ko'rsatilmagan.

Nisbatan ta'lim sohasida yangilik tarzida 1884 yilda tashkil etilgan Xivadagi rus-tuzem maktabi raqobatchi bo'la olmasdi. Negaki ushbu maktab tashkil etilgan davrda tabiiy ehtiyoj yo'qligidan sinf zo'rg'a yetim bolalar hisobidan to'ldirilgandi.

Garchi, xonlik davridagi maktablar o'z davridagi sharqning Eron, Usmoniylar saltanati, Misr singari taraqqiyot yo'liga kirgan davlatlari, Yevropa mamlakatlariga qaraganda ortda qolgan bo'lsada, ta'lim sohasi o'z davrining savodxon qatlamini yuzaga chiqarishga xizmat qilgan.

Ta'lim sohasida ana shunday jarayonlar ketayotgan vaziyatda, "1898 yili Xivada Orenburgli Muhammad Vafo va mullo Abdurahmon afandilar tomonidan usuli savtiya maktabi ochildi. Lekin bir oy davom etgan faoliyatidan keyin "taassubning ziyoda o'ldig'ini anglayib, Urganch shahrina ketdilar va u yerda usuli savtiya maktabi kushod etdilar".

Ya'ni, poytaxt Xivada 1898 yildagi birinchi jadid maktabiga mahalliy aholining ko'nikishi qiyin bo'ldi va Yangi Urganch shahrida ikki pedagog o'z faoliyatini yo'lga qo'yishdi. Shu tarzda Xorazmda birinchi jadid maktabi 1898 yilda tashkil qilingan " (1).

"Tarjimon"ning ushbu xabariga ko'ra, dastlab Xiva, so'ngra Yangi Urganchda barpo etilgan jadid maktabi 1898 yilda tashkil qilingan. Xorazmning birinchi jadid pedagoglari esa Muhammad Vafo, mulla Abdurahmon afandilar bo'lishgan. Maktabga aynan Xorazm, yoki qo'shni Buxoro yoki Toshkentdan emas, Orenburgdan o'qituvchi taklif qilinganining sababi, Qrim, Qozon, Ufa, Orenburg hududlarida yangi usuldagi maktablar oldin tashkil etilgan va ulardagi tajriba, o'qitish uslubi yuqoriligi uchun ikkita pedagog Xorazmga taklif qilingandi.

Ikkinchi jadid maktabi esa xonning taraqqiyparvar amaldori Mamat mahram tomonidan Deshonqal'dagi uyida 1905 yilda tashkil etiladi. O'sha yili bosh vazir Islomxo'ja ham jadid maktabiga asos soladi. Xivada dastlab tashkil etilgan usuli savtiya ta'lim maskanlari "Maktabi Mahramiya" (Mamat Mahramning maktabi), "Maktabi jadid" (bosh vazir Islomxo'janing mablag'iga barpo etilgan) deya nomlangan.

Xivadagi ikki va Yangi Urganchdagi dastlabki jadid maktablari pedagoglarining yuqori saviyadagi bilim berishlari, o'qitish uslubi, dars jarayonlari aholi tomonidan yaxshi kutib olinadi. Negaki farzandlarini usuli savtiya asosida o'qitish, boshqa maktablarga qaraganda samaradorligini ko'rsatgandi. Natijada aholida bo'lgan talab bois 1907 yilda valiahd Asfandiyorning o'zi ham Xivada uchinchi jadid maktabini tashkil qiladi.

1907 yil 30 martda "Tarjimon" gazetasi Asfandiyorning "Xiva valiahdi usuli savtiya maktabi ochdirish uchun Barudiy madrasasini tamomlagan ikki muallimni chaqirtirdi, 25-fevralda keldilar, kelishlari bilan maktabda dars boshlaganlari haqida"gi xabarini ham chop qilgan" (2).

Shu tariqa Qozon shahridagi Olimjon Barudiy madrasasini bitirgan ikki nafar pedagog Xivada 1907 yildan o'z faoliyatini boshlaydi.

Hukmdor Feruzxon jamiyatdagi barcha sohalarga nisbatan talabchan, qolaversa o'zi xayrihohlik bilan ijozat bergan maktablardagi jarayonni kuzatib borayotgandi. Shu bois uni jadid maktablarining kelajagi, o'qituvchilarning bilim berishi, o'quvchilarning ta'lim olishi qiziqtirganidan imtihonga e'tibor qaratadi.

"1907 yilning 28 mayida Asfandiyor va Islomxo'ja, 31 may kuni qozikalon, mudarris, oxunlar ishtirokidagi imtihon hay'ati o'quvchilarni sinovdan o'tirishadi. Ya'ni Xivadagi dastlabki ikkala maktabning 113 nafar talabasi hay'atga imtihon topshiradi va hayratlanarlisi hammasi a'lo baho olishadi. Imtihon natijasidan ruhlangan valiahd Asfandiyor, bosh vazir Islomxo'ja va Qozikalon Salimoxunlar o'zaro maslahatlashib Qozon shahridan ushbu maktablar uchun yana ikkita o'qituvchi taklif qilishga qaror qilishadi. Shu bilan birga Xorazmda jadid maktablarini ko'paytirish, o'quv jihozlari, adabiyotlari bilan ta'minlash, ulardagi ta'lim sifatini nazorat qilish uchun Ramazon Muhammad Karimzodani maktablar noziri qilib tayinlashadi"(3).

Ya'ni, keyinchalik sovet davrida tuman (shahar) xalq ta'limi bo'limi, viloyat xalq ta'limi boshqarmasi deya nomlangan tashkilotlardan ancha oldin- 1907 yilda birinchi bo'lib Xivada asos solingandi. Jadid pedagogi Ramazon Karimzodaga Xiva, Yangi Urganch shaharlaridan boshqa hududlarda ham usuli savtiya maskanlarini tashkil etish, ularga malakali pedagoglarni jalb qilish, darslik, o'quv qo'llanmalar bilan ta'minlash vazifasi yuklatilgan edi.

Shu o'rinda Xorazmda yangi usul maktablarining tashkil qilinishi, rivojlanishida katta rol o'ynagan Feruzxon faoliyatiga to'xtalib o'tsak. Asli ismi Bobojon to'ra bo'lgan, adabiyotda esa Feruz, Komron taxalluslari bilan ijod qilgan shoir va bastakor, Muhammad Rahimxon 11 nomi bilan davlatni boshqargan edi. Xalq o'rtasida Xorazmcha talaffuz bilan Madrimxon va taxallusi asosida Feruzxon nomlari bilan atalgan.

U Ismoil Gaspralining faoliyatidan to'la xabardor va bu borada "Tarjimon" gazetasi orqali tanish edi. Shu boisdan ham u Xorazmdagi jadid maktablari ochilishiga xayrihohlik qilgan va ularni qo'llab quvvatlagandi.

"Bobojon to'ra, yoshligida Xiva shahridagi Arab Muhammadxon madrasasida tahsil ko'rgan, davlat, huquq ilmini zamonasining mashhur mudarrisi, shoir va olim Doiy, Yusufxo'ja oxun va boshqalardan o'rgangan edi. Ayni paytda shoir, tarjimon Ogahiy unga ustozlik qilgan va she'riyat sirlarini o'rgatgan, tarix, tarjima ilmidan ham saboq bergandi.

Bobojon to'ra, otasi Sayid Muhammadxon vafotidan so'ng (1864 yilning 22 sentabrida) Xiva taxtiga o'tirgan va shu sanadan 46 yillik hukmdorlik davri boshlangandi" (4).

"Tarjimon" gazetasining 1907 yil 12 yanvardagi sonida "Xivadan maktub" nomli Ramazon Saydashevning maqolasi chop etiladi. Maqolaga ko'ra, Feruzxonning 63 yosh-payg'ambar yoshiga atab katta ziyofat va to'ylar o'tkazishga tayyorgarlik boshlab yuborilgan. O'tkaziladigan tadbirlarga boshchilik qilish vazir Islomxo'ja topshirilgan.

"1908 yil dekabrda Orenburgdan Muhammad Rifo karvonboshi bilan Abdurahmon afandi degan o'qituvchi Xivaga taklif qilingandi. Feruzxon ruxsati bilan unga Yangi Urganch shahrida jadid maktabi ochishga ruxsat beriladi. Yangi Urganchdagi jadid maktabiga esa yana Qozon shahridan ikki nafar-Yusuf va Husayin afandi ismli o'qituvchilar ham taklif qilinib, faoliyatini boshlab yuborishadi" (5).

Feruzxon 1910 yil 16 avgustda vafot etgan va qabri Deshonqal'dagi Sayid Mohi Ro'yi jahon majmuasidagi maqbarasida.

Tabiiyki yuqoridagi faoliyat o'z davriga xos islohotlar edi va shu bois ham Feruzxon olib borayotgan siyosat Qrimlik Ismoil Gaspralining e'tiborini tortgandi.

Agar qo'shni bo'lgan Buxoro amirligi va Xorazmdagi jadid maktablari faoliyatini taqqoslaydigan bo'lsak, o'xshash va farqli jihatlar yaqqol ko'rinadi. Ya'ni, Buxoro va Xorazmda jadid maktablariga bo'lgan munosabatda shuni taqqoslash kerakki, Amir Abdulahad Ismoil Gasprali bilan Sankt-Peterburg, Sevastopol, Shahrisabz, Buxoro shaharlarida to'rt marotaba uchrashgan va dunyoda, Rossiya imperiyasi, Sharq o'lkalarida kechayotgan jarayonlar bilan birga "Tarjimon" gazetasi, jadid maktablari va uning amirlikda tashkil etilishiga oid mavzularda suhbatlashilgan.

Shunga ko'ra, 1897 yilda Buxoro, taqqoslash uchun ta'kidlash joizki Xorazmdan bir yil oldin amirlikda birinchi jadid maktabiga asos solingan. Biroq Buxorodagi jadid maktabida o'qitish ishlari fors-tojik tilida olib borilgan va bu o'sha davrdagi vaziyatda tabiiy edi.

Biroq ushbu maktab 1900 yildagi imtihonda yaxshi ko'rsatgichlarga ega bo'lsada, oradan biroz vaqt o'tib faoliyati to'xtab qolgan.

Buxoro va Xorazmda jadid maktablari bo'yicha quyidagi farqli va o'xshash jihatlarga ega.

a). Amir Abdulahadxon Ismoil Gasprali bilan bevosita to'rt marotaba uchrashib jadid maktablariga xayrihohligini bildirgan va "Tarjimon" gazetasini o'qib borgan;

b).Muhammad Rahimxon 2 esa Ismoil Gasprali bilan bevosita uchrashmasada jadid maktablariga xayrihohlik qilgan va qo'llab quvvatlagan. Shuningdek, Xiva xoni ham "Tarjimon" gazetasiga obuna bo'lgan;

v).Buxorodagi jadid maktablarida mahalliy millatlar yashashidan kelib chiqib fors-tojik, tatar va turkiy tillarda saboq berilgan;

g).Xorazmdagi jadid maktablarida faqat turkiy tilda saboq berilgan;

d).Amir Abdulahad garchi jadid maktablariga xayrihohlik qilgan bo'lsada, mutassib ulamolar ta'sirida yangi usul maktablari yopib qo'yilgan;

e).Xorazmdagi jadid maktablariga Feruzxon xayrihohlik qilgani bois, mutassib ulamolar yangi usul maktablariga qarshi chiqisholmagan va bironta maktab yopilmagan;

Bu vaqtda Xorazmda Feruzxon, valiahd Asfandiyorlarning xayrihohligi, yangilikka qiziqishi va taraqqiyotga intilishi bois esa Islomxo'ja(1872-1913), Salimoxun, Husaynbek Muhammadmurodov (...-1918), Mamat Mahram (...-1907), Boboixun Salimov (1877-1929), Xudoybergan Devonov (1879-1938) singari amaldorlarning ham siyratidagi taraqqiyparvarligini yuzaga chiqargandi. Aynan ushbu taraqqiyparvarlarning qo'llab quvvatlashi bilan 1898 yildan to xonlik tugatilgan 1920 yilgacha Xorazmda 20 ta jadid maktablari faoliyat ko'rsatgan.

NATIJA. Nafaqat Feruzxon va amaldorlarining xayrihohligi, balki o'qitish tizimi yuqoriligi bois ham, talab va ehtiyojdan kelib chiqib Xorazmda jadid maktablar soni ortib borgan.Negaki, mazkur maktablarda faqatgina mahalliy pedagoglarga emas, ta'lim jarayonida tajribasi katta Orenburg, Qozon, Qrim, Toshkent, Namanganlik pedagoglar ham Xorazmlik yoshlarga saboq berishgan. Ta'lim jarayoni faqat o'quvchilarning bilimini nazorat etishdan o'qish-o'qitish ishlarini ham tahlil qilish, islohot darajasiga ko'tarilgan. Xorazm jadid maktablaridagi yuksak ta'lim bois Xivalik Bekjon Rahmon 1907-1912 yillarda Istanbul universiteti, Urganchlik Maryam Sultonmurodova, Gurlanlik Olimjon Qodiriylar esa hududdagi jadid maktablarining o'quvchilari bo'lishgan va keyinchalik 1922 yildan Germaniyada o'qishga muvaffaq bo'lishgan. Shuningdek Karim Boltayev, Qurbon Beregin, Rahmat Majidiy, Jumaniyoz Ollaquliyev singari Xorazmlik 50 dan ortiq jadid maktablari o'quvchilari Moskva shahridagi oliy o'quv yurtlarida tahsil olishgan.Vaqt o'tib ular Xorazm va O'zbekiston miqyosidagi turli sohalarda rahbarlik vazifalarida faoliyat ko'rsatishgan. Bularning bari esa Xorazm jadid maktablaridagi ta'lim sifati yuqoriligi va yangi avlodni tarbiyalashda roli katta bo'lganini ko'rsatadi.

XULOSA.

1898-1920 yillardagi Xorazm jadid maktablari faoliyatining tezda rivojlanishi, umuman olganda 19 asr oxiri va 20 asr boshlari Xorazm pedagogika tarixida jadid maktablarining alohida o'rni bor. Tabiiyki, istiqbolli avlod shakllanishidagi bu jihatlarida jadid maktablari tashkil qilinishidagi asosiy o'rin Feruzxon (1844-1910) bilan bog'liq. Negaki, adabiyot, san'at, madaniyat rivojida Feruzxonning qanchalik o'rni katta bo'lsa, ta'lim jarayonining istiqbolida ham ushbu tarixiy shaxsning alohida roli bor. Shulardan kelib chiqqan holda "Xorazmda pedagogikasidagi jarayonlarda Feruzxonning o'rni va taraqqiyparvarlik faoliyati (19 asr oxirlari va 20 asr boshlari)" mavzusida ilmiy tadqiqot ishlari olib borish zarurdir.

EFOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umid Bekmuhammad "Xorazm jadidchilik harakati ensiklopediyasi" ,"Milleniumus print" nashriyoti, Urganch- 2024 yil, 180-bet.

2 "Tarjimon" gazetasi, 1907 yil 30 mart.

3.Zaynoibiddin Abdirashidov "Turkistonda jadidchilik", "Akademnashr", Toshkent-2023 yil, 54-55 betlar.

4. Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad “Xorazm jadid maktablari” , Milleniumus print” nashriyoti, Urganch-2025 yil, 28-bet.

5. Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad “Xorazm jadidchiligi, islohotlar, ta’lim va adabiyot” , “Milleniumus print” nashriyoti, Urganch- 2024 yil, 160-bet.

XORAZM JADID MAKTABLARIDAGI IJODKOR PEDAGOGLAR

**Sayyora Samandarova,
Urganch innovatsion universiteti dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi.**

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm jadid maktablarida faoliyat ko’rsatgan ijodkor pedagoglarning hayoti va adabiy merosi tadqiq etilgan. Pedagoglarning ta’lim rivojiga qo’shgan hissasi va pedagogik mahorati ham tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: Pedagogika, maktab, adabiyot, ijod, matbuot, ta’lim taraqqiyoti, yangi usul, Qrim, Xorazm, kitob, darslik.

Аннотация: В данной статье исследуются жизнь и литературное наследие творческих педагогов, осуществлявших деятельность в джадидских школах Хорезма. Также анализируются вклад педагогов в развитие образования и их педагогическое мастерство.

Ключевые слова: Педагогика, школа, литература, творчество, пресса, развитие образования, новометодная школа, Крым, Хорезм, книга, учебник.

Abstract: This article explores the life and literary heritage of creative educators who operated in the Jadid schools of Khorezm. The contribution of these educators to the development of education and their pedagogical skills are also analyzed.

Keywords: Pedagogy, school, literature, creativity, press, educational development, new method (Usul-i Jadid), Crimea, Khorezm, book, textbook.

KIRISH. Ijodkorlarning maktablarda faoliyat ko’rsatishi o’quvchilarda darsga bo’lgan qiziqishni, kitobga, badiiy adabiyotga bo’lgan mehrni oshiradi. Bu esa o’quvchilarning bolalikdan dunyoqarashi kengayishi, mustaqil fikrlashini oshiradi. Dunyoqarashi keng, erkin fikrli yoshlardan esa vatan taraqqiyoti, millat istiqboliga o’z hissasini qo’shadigan avlod shakllanadi.

1898 yildan 1920 yilda sovetlashtirish boshlangancha bo’lgan davrdagi Xorazm jadid maktablarida esa bir qancha ijodkor pedagoglar faoliyat ko’rsatishgan va ular o’qitgan o’quvchilar ham vaqt o’tib vatan istiqboli uchun xizmat qilgan avlod bo’lib yetishdi.

Xiva xonligidagi 20 ta jadid maktabida Ramazon Saydashev, G’ofur Usmoniy, Muhammadsharif So’fizoda, Bekjon Rahmon singari ijodkor pedagoglar o’quvchilarga dars berishgan. Afsuski, ularning hayoti, faoliyati va pedagogika, adabiyot tarixida tutgan o’rni bo’yicha ilmiy tadqiqot ishlari endigina olib borilayapti. To’g’risi, So’fizoda hayoti, faoliyati bo’yicha sovet davri va istiqlol yillarida ham bir qancha kitoblar, maqolalar nashr etildi. Biroq uning Xorazm jadid maktabidagi uch yillik pedagogik va adabiy faoliyati bo’yicha mukammal tadqiqot ishlari qilinmay kelinayapti. Shu bilan birga G’ofur Usmoniy, Ramazon Saydashevlar hayoti, faoliyati bo’yicha ham ma’lumotlar kam. Faqatgina so’nggi davrda Bekjon Rahmon hayoti, ijodiy, ilmiy va siyosiy faoliyatiga odid tadqiqotlar olib borilmoqda. Biroq bu izlanishlar hali fundamental tadqiqot darajasiga yetgani yo’q. Ushbu maqolada ana shu pedagog ijodkorlarning hayoti, faoliyatiga oid yangi ma’lumotlar yoritib o’tiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Mavzuni yoritishda Zaynobiddin Abdirashidov, S.Samandar, U.Bekmuhammad monografiyalari va Ismoil Gaspralining “Tarjimon” gazetasidagi maqolalardan foydalanildi. Ushbu manbalarni bir-biriga taqqoslagan holda, qolaversa tarixiy jarayonlardan kelib

chiqib haqqoniy, xolis xulosalarga kelindi. Mazkur adabiyotlar Xorazm jadidlar harakati, adabiy jarayonlar bilan bog'liqlikda, pedagogik va ma'rifiy g'oyalarni tahlil etishga ham yordam beradi. Manbalarda keltirilgan ma'lumotlar o'zaro qiyosiy tahlil qilinib, ularning ilmiy xolisligi va tarixiy haqqoniyligini aniqlashtiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotda kompleks yondoshuv qo'llanilib, tarixiylik tamoyili asosida Xorazm jadidlar harakati va adabiy, pedagogik jarayonlar ketma ketlikda o'rganiladi. Qiyosiy-metod orqali esa jadid pedagog ijodkorlarining yaratgan asarlari, jadid adabiyoti durdonalari bilan solishtirilib, umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi. Shuningdek, analiz va sintez usullari orqali jadid pedagog ijodkorlari asarlaridagi g'oya va maqsadlar umumlashtirilib, ularning jamiyatga ta'siri ilmiy asosda yoritildi.

MUHOKAMA. O'zbek jadid adabiyotidagi Abdulla Avloniy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Hamza Hakimzoda, Muhammadsharif So'fizoda, Ishoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat, Sadridin Ayniy singari ko'plab namoyandalari pedagogik faoliyat bilan ham shug'ullanishgan va ulardan boy adabiy meros qoldi. Shu singari Xorazm jadidlar harakatining namoyandalari orasida Boboxxun Salimov, Husayinbek Matmurodov, Bekjon Rahmon, shuningdek "Yosh xivaliklar" harakati (partiyasi) a'zolari bo'lgan Safo Mug'anniy, Komil Devoniylar ham ijodkor bo'lishgan va ular pedagogik faoliyat olib bormay, boshqa sohalarida mehnat qilishgan.

Ammo Xorazm jadid maktablarida bevosita pedagogik faoliyat olib borgan o'qituvchilar orasida Ramazon Saydashev, G'ofur Usmoniy, So'fizoda, Bekjon Rahmonlar ijodkor sifatida matbuot, adabiyot tarixda qolgan asarlar yaratishgan.

Ma'lumki, Qrimlik Ismoil Gasprali tomonidan 1883 yildan "Tarjimon" gazetasi, 1884 yilda esa jadid maktablariga asos solinishi natijasida, Rossiya imperiyasi asorati ostidagi musulmon xalqlarida milliy uyg'onish davrini boshlab bergan jadidlar harakati shakllandi. Ushbu harakat Turkiston, Buxoro singari Xorazmda ham ta'lim sohasidan boshlandi va jamiyatning barcha sohalarini qamrab olgan yangilanish, islohotlar davri sifatida tarixda qoldi.

Ayniqsa, axborot almashish va ijtimoiy aloqa tizimi bo'lgan matbuot nashri-"Tarjimon" gazetasi o'sha davrda o'zining dolzarb maqolalari, dunyo, Rossiya imperiyasida kechayotgan jarayonlarni xolis, haqqoniy yoritgani, Ismoil Gaspralining munosabatlari bois o'quvchilar ommasini e'tiborini tortdi. E'tiborli jihati, Buxoro amiri Abdulhadxon, valiahd Said Olim singari, Xiva xoni Feruxxon va valiahd Asfandiyorlar ham "Tarjimon"ga bevosita obuna bo'lishgan. "Tarjimon" gazetasida Ismoil Gasprali imperiyadagi boshqa nashrlardan tarjima qilgan holda O'rta Osiyoga oid xabarlar berib borgan. Natijada 1883 yildan to 1916 yilgi sahifalarda Xorazmga oid 150 dan ortiq maqolalar, xabarlar yoritilgan. Ana shu maqolalar, xabarlarning aksariyatini oldiniga To'rtko'l (Petro-Aleksandrovsk), so'ngra Xivadagi pochta-telegraf orqali Qrimga jo'natgan pedagoglar Ramazon Saydashev, G'ofur Usmoniylar bo'lishgan.

"Ma'lumki, Xiva xonligida Feruxxon (1844-1910), valiahd Asfandiyor (1872-1918), bosh vazir Islomxo'ja (1872-1913)larning xayrihohligi va qo'llab quvvatlashi bilan 1898 yilda Xivada birinchi jadid maktabiga asos solingan. So'ngra qozikalon Salimoxun, Mamat Mahram, Boboxxun Salimov singari amaldorlarning qo'llab quvvatlashi bilan Yangi Urganch, Xonqa, Gurlan, Xo'jayli, Qo'ng'iro't, Mang'it, Shovot, Toshhovuz, Hazorasp singari hududlarda to 1920 yilgacha 20 ta jadid maktabi faoliyat ko'rsatgan.

Ana shu jadid maktablarida Abdurahmon afandi, Abdulla Salim o'g'li, Maryam Agisheva, Husayin Qo'shayev, Komila Qo'shayeva, Ahmad Nuriddin, Muxtor Bakirov, David Bakirov, Husayin Ibrohimov, Nizomiddinoxun Salimov, Inoyatxon Salimov, Imomaddinoxun Salimov singari ko'plab pedagoglik faoliyat olib borishgan va yangi, erkin fikrli, dunyoqarashi keng avlodni shakllantirishga xizmat qilishgan" (1).

Ana shu pedagoglar safida esa Ramazon Saydashev, G'ofur Usmoniy, So'fizoda, Bekjon Rahmon kabi ijodkor pedagoglar ham bo'lishgan va ularning mahoratli darslari tufayli o'quvchilarda kitobxonlikka, adabiyotga mehr uyg'ongan.

Ushbu pedagog ijodkorlarning hayoti va faoliyatiga razm solsak, ularning taqdiri jadidchilik harakati bilan bog'liq ekanligi ayon bo'ladi.

“SAYDASHEV RAMAZON-19 asr oxiri va 20 asr boshlarida Xorazmda faoliyat ko'rsatgan pedagog va jurnalist. Ramazon Saydashev Xivadagi dastlab rus tuzem, keyinchalik Mamat mahramning jadid maktabida faoliyat ko'rsatgan. Ramazon Saydashevning maktabdagi pedagogliklikdan ham ahamiyatli tomoni Xorazmdan Qrimga-“Tarjimon” gazetasi bosh muharriri Ismoil Gaspraliga maqolalar yozib turganidir. Ismoilbek Gasprali Ramazon Xorazmdan kelgan har bir xabarni gazetada “Xivadan maktub” ruknida chop etib turgan.”Mulla Ramazon”, Ramazon Saydashev”, R.Saydashev” nomlari bilan vohada kechayotgan har bir jarayon, voqeliklar gazetada nashr qilinib turilgan. Oldinlari Rossiya, Kavkaz, Turkistondagi gazetalar va muxbirlar orqali yoritib borilgan Xorazm bilan bog'liq jarayonlar bevosita Ramazon Saydashevning jurnalistlik faoliyati orqali Qrimda nashr etilib, minglab muxlislar va turli hududlarga yetib bordi. Ramazon Saydashevning pedagoglik va jurnalistik faoliyati tarix fanida umuman tadqiq qilinmagan”(2).

“USMONIY G'OFUR-Xorazmdagi jadid maktablarida faoliyat ko'rsatgan pedagog va jurnalist. XX asr boshlarida Xiva, Yangi Urganch shaharlaridagi jadid maktablarida o'qituvchilik qilgan. Ramazon Saydashevning ta'lim va matbuot sohasidagi shogirdi. “Vaqf”, “Tarjimon” gazetalarida Xorazmdagi ta'lim, tibbiyot va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar to'g'risidagi maqolalarini chop etdirib turgan. G'ofur Usmoniyning hayoti va faoliyati tarix fanida tadqiq qilinmagan”(3).

SO'FIZODA-O'zbek jadid adabiyotining namoyandalaridan biri va 1910-13 yillarda Xorazmda faoliyat ko'rsatgan pedagog. Xorazmdagi jadid maktablari pedagoglari bilan muntazam aloqada bo'lib turgan. O'zi bilan Namangandagi Ishoqjon Ibratning bosmaxonasida chop etilgan darsliklar, qo'llanmalarni Xorazmga olib kelgan. Uch yil davomida Xorazmda ta'lim sohasi taraqqiyoti borasida samarali faoliyat olib borgan. Muhammadsharif So'fizoda o'zbek demokratik va ma'rifatparvarlik davri adabiyoti an'analarini davom ettirgan adiblar sirasiga kiradi.

“ So'fizoda 1893-1899 yillarda Qo'qonda yashab, Muqimiy, Furqat singari zamondosh ma'rifatparvar ijodkorlar ta'sirida “Vahshiy” taxallusi bilan hajviy asarlar yaratadi. Uning ayniqsa, “Dakanang”, “Bedanang”, “Ayting bu so'zimni”, “O'pay”, “G'ubor dardu olam” kabi hajviy va lirik g'azallari e'tiborga loyiq va o'z davrida xalq orasida shuhrat qozongan. Biroq, hali Muqimiy hajviyasi zarbidan qutulib ulgurmagani zamona hokimlari yosh Muhammadsharifning keskin tanqidiga qarshi hujum boshlaydilar. Oqibatda, u 1899 yili Qo'qondan Chustga qaytib keladi. Jadid maktabi tashkil qilib pedagoglik faoliyatini davom etdiradi. Biroq hajvchiligi, pedagog sifatidagi taraqqiyparvarlik faoliyati uchun ikki yil o'tgach, uni mutassib ruhoniylar va amaldorlar dahriylikda ayblab, qatl etishga hukm chiqaradilar.

Professor Marhabo Qo'chqorova tahlillariga ko'ra” Behbudiy, Cho'lpon, Hamza va boshqa jadid ma'rifatparvarlari singari So'fizoda ham zamona johilliklarini, razolatga botgan millat ahvolini hech ayamasdan tanqid etadi. Xususan, uning fosh etuvchi satirik she'riyatida achchiq haqiqatlar dadil ochib tashlanadi. So'fizodaning “Jon berib, erkinchilikni ishchilar oldi arang” misrasi bilan boshlanuvchi musaddasida Qo'qon adabiy muhitining yetakchi shoirlari Muqimiy, Zavqiy, Furqatlarning o'ziga xos satirik uslubi bo'y ko'rsatadi”(4).

Satiraga, yumor va hajv, tanqidga dosh berolmaydigan radikal, nafsga berilgan boylar So'fizodaga tazyiq, ta'qibni kuchaytirib yuborishadi. Natijada So'fizoda Chusdan, Farg'ona vodiysidan muhojirlikka ketib, to 1914 yilgacha tug'ilib voyaga yetgan hududidan ketishga majbur bo'ladi. Xuddi shu yillar (1900-1914) So'fizoda ijodining yangi bosqichini tashkil qiladi. U dastlab

Bokuga borib, Jalil Qulizoda, Sobir Tohirzoda, Muhammad Hodiy kabi ozarboyjon adabiyotining taraqqiyparvar vakillari bilan tanishadi. So`ng Arabiston, Hindiston va Usmoniylar mamlakatlarida bo`lib, oddiy xalq hayoti bilan tanishadi.

Muhajirlik davrining uch yili-1910-1913 yillarda Xorazmda pedagoglik qiladi. So`fizoda Namangandagi Ishoqjon Ibratning bosmaxonasida chop etilgan, shuningdek Bokuda nashr qilingan darslik, kitoblarni Xorazmga olib keladi va pedagoglik faoliyatida foydalanadi. Ana shu uch yil davomida Xorazmda ta`lim sohasi taraqqiyoti borasida samarali faoliyat olib boradi va mahoratli pedagog sifatida taniladi.

“So`fizoda Xorazmga kelgan 1910 yilda Xiva xoni, ma`rifatparvar Feruzxon xasta edi va shu bois u bilan uchrashiga muvaffaq bo`lmaydi. Ko`p o`tmay esa Feruzxon vafot etadi. Taxtga esa 1910 yil avgustida xuddi otasi singari shoir, jadid maktablari, pedagoglarini qo`llab quvvatlayotgan Asfandiyorxon chiqadi. Aynan undan umidvor bo`lgani tufayli So`fizoda Asfandiyorning taxtga chiqishi munosabati bilan she`r yozgan va bu bag`ishlov “Sho`ro” jurnalning 1911 yil 12 sonida nashr qilingan. So`fizodaning Qo`ng`irotdagi pedagoglik faoliyati bilan birga, ijodi davomida Asfandiyorga bag`ishlov she`ridan boshqa yana “O`zbek xonimiga”, “Xonimlar isminda”, “Vatan”, “Muslimalar” asarlari yaratgani tadqiqotchilarga ma`lum. Agarki izlanishlar olib borilsa, jadid pedagogi va shoirining yana shu singari boshqa asarlari ham adabiyot ixlosmandlariga tuhfa qilingan bo`lardir” (5).

So`fizodaga o`zbek adabiyoti oldidagi xizmatlari uchun Hamza Hakimzoda Niyoziy bilan bir kunda-1926 yil 27 fevralda O`zbekiston hukumati qarori bilan “O`zbekiston xalq shoiri” degan yuksak unvon berilgan. Ya`ni, O`zbekiston SSR da birinchi bo`lib Xalq shoiri unvoni bilan taqdirlangan ijodkor aynan jadid pedagogi, adibi va Afg`onistonda jamoat arbobi sifatida mashhur So`fizoda edi.

Jadid ijodkor pedagoglari orasida Bekjon Rahmonning alohida o`rni bor. 1887 yilda Xivalik xon mahramlaridan bo`lgan Rahmonbergan oilasida tug`ilgan Bekjon bolaligidan ilmu ma`rifatga intilib voyaga yetadi. Otasi Rahmonbergan Xiva xonligi tarixida islohotchi bosh vazir Islomxo`ja (1872-1913) ning yordamchisi edi. Rahmonbergan jadidlarni qo`llab quvvatlovchi bosh vazir Islomxo`janing maslahatiga ko`ra, g`ayrat-shijoatli o`g`li Bekjonni Istanbulga o`qishga yubordi. Shu tariqa, Bekjon 1907-1912 yillarda Istanbul universitetida tahsil oldi.

Bu davrda Usmoniylar saltanatida Ismoil Gaspralining “Dinda, tilda, ishda birlik” shiori ostidagi “Yosh turklar” harakati jamiyatda keng faoliyat ko`rsatardi. Xivadagi madrasani bitirib, Istanbulda o`qiyotgan Bekjon shu harakat ta`siri bilan jadidchilik g`oyalariga berildi. Natijada 1912 yilda Istanbuldan jadid ziyolisi bo`lib qaytgan Bekjon Rahmon Xorazmda ham keng yoyilgan, ammo ta`qibga uchray boshlagan “Yosh xivaliklar” safiga qo`shildi. Xiva madrasalarida mudarrislik faoliyati bilan shug`ullanadi. Shuningdek, Xivadagi Mamat Mahramning va Islomxo`janing jadid maktabida pedagoglik qiladi.

1920 yilda xonlik tugatilib, Xorazm xalq respublikasi barpo etilgach, u “Yosh xivaliklar” kabi islohotchi safdoshlari bilan hukumat tarkibiga kirdi. Dastlab madaniyat, so`ngra xalq maorifi noziri, keyin XXR markaziy ijroiya qo`mita ish boshqaruvchisi bo`ldi.

Bekjon Rahmonning madaniyat noziri sifatida qilgan eng katta ishi 1920 yil 11 aprelda Xorazmning o`tmishdagi madaniyati va osori-atiqalarini kelgusi avlodlar uchun saqlab qolish maqsadida xalq madaniyati muzeyini barpo etgani hamda unga rahbarlik qilganidir. Shuningdek, 1923 yilda Xorazmda ilk bor musiqa maktabini tashkil etib, voha musiqa nazariyasi va tarixi, Xorazm maqomlari hamda usullari, nota yozuvining ixtiro qilinishiga oid “Xorazm musiqiy tarixchasi” kitobini Devonzoda bilan birga yozib, Moskvada nashr ettiradi.

Shuningdek, Bekjon Rahmon 1920 yil 8 martda voha tarixida ilk bor matbuotga asos soldi. Ya`ni, shu sanadan boshlab nashr etila boshlangan “Inqilob quyoshi” gazetasining bosh muharriri sifatida faoliyat ko`rsatdi. Shuningdek, 1920-24 yillarda vohada nashr etilgan “Qizil Xorazm”,

“Maorif”, “Xorazm xabarlari”, “Yordam”, “Yoshlar ovozi”, “Ishchilar tovushi”, “Qopqon” singari gazetalarni ham tashkil etishga bosh-qosh bo`ldi. Ushbu nashrlarda Faqiriy, Komil Devoniy, Mutrib, Rog`ib singari shoirlarning she`ru g`azallarini chop etdiribgina qolmay, ularni tahlil etgan holda adabiy tahliliy maqolalar yozdi.

1923yilda “Otarlar so`zi” nomli kitobini nashr qildirib, unga Xorazmliklar orasida keng tarqalgan maqol, hikmatlarni kiritdi. Kitobda “Ertaga osh qolsa-davlat, ish qolsa-mehnat”, “Davlat-og`zibirchilik”, “Rohat-mehnatning orqasida”, “Tek turgan to`q yurar”, “Bir kun tuz yegan yerga 40kun salom”, “Ota-ona taxt etar-baxt eta bilmas”, “O`tni kavlasang o`char, qo`shnini kovlasang ko`char”, “O`g`ri boyimas, yolg`onchi yolchimas”, “Onasini ko`r qizini ol, qirog`ini ko`r, bo`zini ol” singari tarbiyaviy, pand nasihat ruhidagi 580ta maqollar, hikmatli so`zlar mavjud.

Xalq maorifi noziri bo`lib ishlagan paytida Bekjon Rahmon vohada yangi maktablar tashkil qilish, uzoq ovullardagi bolalarni maktabga jalb etish, ta`lim maskanlarini o`qituvchilar bilan ta`minlash uchun jonkuyarlik qilgan. Shuningdek, Boboovun Salimov bilan birga maktablar uchun “Alifbe” va “O`qish kitobi” darsliklarini yozib, chop ettirdi. Darslikga mumtoz va o`z davridagi sharq hamda Xorazmlik shoirlarning didaktik asarlarini ham kiritdi.

“Bekjon Rahmon Zakiy Validiy kabi Shafqi Bekto`ra, Fitrat, Cho`lpon, Fayzulla Xo`jayevlar bilan ham do`st edi. U 1920 yilning avgustida Boku shahrida o`tkazilgan, 30dan ortiq musulmon davlatlari vakillari ishtirok etgan sharq xalqlari qurultoyida ham faol qatnashgandi. Aynan Cho`lpon bilan ham Bokuda o`tkazilgan qurultoyda tanishib do`st tutingandi. Ma`lumki Boku qurultoyida Bekjon Rahmon, Cho`lpon, Zakiy Validiy, Anvar Poshsholardan tashqari Munavvar qori, G`ozi Olim Yunusov, Mirmuhsin Shermuhammedov, Sobirjon Rahimiy singari ko`plab Turkistonlik jadidlar ishtirok etishgandi.

Ayni paytda, Bekjon Rahmon 1920 yil 13 noyabrda Buxoro va Xorazm respublikalari o`rtasida tuzilgan do`stona hamda iqtisodiy, madaniy aloqalarga doir shartnoma tuzishga ham rahbarlik qilgan.

1921 yil Xivada Xalq universiteti ochilishining tashabbuskori va birinchi rektori bo`lgan. 1921 yil 23 mayda Xorazm Markaziy ijroiya qo`mitasi ish boshqaruvchisi vazifasidagi faoliyatini boshlagan.

1924 yilda o`tkazilgan milliy davlat chegaralanishidan keyin XXR tugatilib Xorazm okrugi tashkil etilgach, Bekjon Rahmon 1925-26yillarda okrug maorif bo`limi mudiri vazifasida ishlaydi. Keyin jadid do`stlaridan, o`sha vaqtda O`zbekiston xalq komissarlari sovetining raisi bo`lib ishlayotgan Fayzulla Xo`jayevning taklifiga ko`ra Samarqandda tashkil etilgan Fan qo`mitasida faoliyatini davom etdiradi.

Shu davrdagi “Alanga”, “Yer yuzi” jurnallarida adabiyotshunoslik, tilshunoslikka oid maqolalarini chop etdirib, respublikaning old ziyolilaridan biri sifatida taniladi. Shu boisdan ham uni 1926yilning 26 fevral-5 mart kunlari Boku shahrida o`tkazilgan Birinchi Turkologiya qurultoyida qatnashish uchun O`zbekiston delegatsiyasi tarkibiga kiritiladi.

Ma`lumki ushbu qurultoyda V.V.Bartold, S.E.Malov, A.A.Miller, S.F.Oldenburger, R.R.Poppe, A.N.Samoylovich, K.Yudaxin, V.B.Tomashevskiy kabi rus, M.F.Ko`pruluzoda (turk), Paul Vittek (nemis), Bakir Cho`ponzoda (qrim tatar), A.Boytursun (qozoq) singari dunyodagi mashhur 131 ta olimi qatnashgan. O`zbekistondan esa Ashurali Zohiriy, Elbek, Rahim Inog`omov, G`ozi Olim Yunusov, Nazir To`raqulov, Shokirjon Rahimiy, I.Sadriy, A.Abdujabborovlar qatorida Bekchon Rahmonov ham bor edi. Qurultoyda turkiy xalqlar adabiyoti va tilshunoslikka oid 38 ta ma`ruza o`qilgan va muhokama qilingandi. Muhokamada so`zga chiqqanlar orasida Bekjon Rahmon ham bor edi. Aynan ana shu qurultoyda Navoiyning 500yilligiga tayyorgarlik ko`rish va uning ijodini dunyoda ommalashtirish, targ`ib qilish masalalari ko`rib chiqilgandi.

Bekjon Rahmon 1926-29 yillarda O'zbekiston SSR xalq komissarlari kengashi raisi Fayzulla Xo'jayevning taklifi bilan Samarqandga kelib respublika maorif komissarligining "Maorif", "Alanga" jurnallarida va "Yangi alifbo" qo'mitasida faoliyat ko'rsatgan hamda "O'zbekistonda lotinchilik harakati", "Yangi alifbe harfi sirasi to'g'risida", "Bag'don shevasi" singari tilshunoslik, adabiyotshunoslik va san'atshunoslikka oid maqolalar chop etdiradi" (6).

Shu tarzda nafaqat O'zbekiston miqyosidagi madaniy, adabiy tadbirlarda, balki dunyoda bo'lib o'tayotgan yetuk olimlar ishtirokidagi anjumanlarda ham faol qatnashayotgan Bekjon Rahmon respublikamizning eng faol ziyolisi sifatida tanilayotgan davrda sovet tuzumi qurboni bo'ldi.

NATIJA. Xorazm jadid maktablaridagi ijodkor pedagoglarning hayoti, faoliyati vatan tarixida va adabiyotda muhim iz qoldirdi va ulardan boy adabiy meros qoldi. Ular yaratgan asarlarni bevosita jadidchilik harakatiga bog'lab o'rganish lozim. Negaki, ular faoliyatini, ijodini jadidlarsiz, pedagogika va jadid maktablarsiz tasavvur qilish qiyin. Shu bois "Xorazm jadid pedagogikasi", "Xorazm jadid adabiyoti antologiyasi" yaratilsa bevosita Ramazon Saydashev, G'ofur Usmoniy, So'fizoda, Bekjon Rahmonlar hayoti va ijodiy, pedagogik faoliyati qamrab olinishi zarur. Ularning hayoti, ijodi va pedagogik faoliyati esa Xorazm tarixidan chuqur joy olgan ijodkor pedagoglar sifatida joy oldi.

XULOSA. Xorazmda jadid maktablari rivojlanishi va pedagogika tarixida yuqoridagi to'rt nafar ijodkor pedagogning o'ziga yarasha o'rni bor. Shu bois ularning har biriga bag'ishlangan alohida ilmiy tadqiqotlar va asarlar yaratilishi zarur. Negaki, Xorazm jadid maktablari va voha adabiy muhiti, matbuoti tarixida So'fizoda, Bekjon Rahmon, G'ofur Usmoniy, Ramazon Saydashevlarning faoliyati o'ziga xos yorqin sahifalarni tashkil qiladi. Qolaversa, ularning pedagogik faoliyati har bir davr o'qituvchilari uchun muhim dasturamal bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umid Bekmuhammad "Xorazm jadidchilik harakati ensiklopediyasi", "Milleniumus print" nashriyoti, Urganch- 2024 yil, 180-bet.
2. Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad "Xorazm jadid maktablari", "Milleniumus print" nashriyoti, Urganch-2025 yil, 28-bet.
3. Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad "Xorazm jadidchiligi, islohotlar, ta'lim va adabiyot", "Milleniumus print" nashriyoti, Urganch- 2024 yil, 68-bet.
4. M. Qo'chqorova "So'fizoda she'riyatida ijtimoiy jadidona g'oyalar talqini", "Innovatsiya va taraqqiyot" jurnali, 2025 yil, 4-son, 71-72 betlar.
5. Sayyora Samandar, "So'fizodaning Xorazm jadid maktabidagi pedagogik mahorati va ijodiy faoliyati", "Innovatsiya va taraqqiyot" jurnali, 2026 yil, 4-son, 229-238- betlar.
6. Umid Bekmuhammad, Sayyora Samandar "Xorazm jadidlarining mustamlakachilik davrlarida qatag'on qilinishi", "Milleniumus print" nashriyoti, Urganch- 2025 yil, 230-bet.

ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ШКОЛЕ

Машарипова Шоира Рахмановна-
старший преподаватель кафедры
методики преподавания языков
Центра педагогического мастерства
Хорезмской области

Annotatsiya: Maqolada maktabda tabaqalashtirilgan (differensial) ta'limni tashkil etish masalalari yoritilgan. Maqola muallifi buni 3 ta guruhda ishini tashkil qilish misolida ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: tabaqalashtirilgan ta'lim, past o'zlashtirish, bilish faolligi, intellektual fon.

Аннотация: В статье освещены вопросы организации дифференцированного обучения в школе. Автор статьи рассматривает его на примере организации работы в 3-х группах.

Ключевые слова: дифференцированное обучение, пониженная успеваемость, познавательная активность, интеллектуальный фон.

Abstract: The article deals with the matters of organization of differentiated education at school. The author of an article consider it on the sample of organizing work in 3 groups.

Key words: differentiated education, intellectual level, low progress ,cognitive activity.

Дифференцированное обучение - это работа по одной программе, но на разном уровне сложности в классе в процессе урока для усвоения изучаемого материала и развития интереса к предмету каждого ученика. Как правило, в классе находятся дети с разным уровнем подготовки, с разными способностями, иногда талантливые, обгоняющие сверстников в своём интеллектуальном развитии, иногда отстающие, с задержкой в развитии. Зачастую даже самый методически безупречно построенный и проведенный урок не достигает своей цели. «Эффект обучения, - утверждает психолог Н.А.Менчинская, - зависит не только от его содержания и методов, но и от индивидуальных особенностей личности школьников».

Уже в начальных классах учитель сталкивается с различными учебными возможностями детей, по мере усложнения учебной программы разрыв увеличивается и к VI-VII классу порой становится практически непреодолимым. Эпизодическая помощь таким детям, организация дополнительных занятий во внеурочное время увеличивает учебную нагрузку детей, не справляющихся с основной, вызывает у них протест, создаёт порой конфликтные ситуации, но не даёт положительных результатов. Если же ориентируясь на слабых учеников, отказаться от проблемного метода обучения, работать на материале средней трудности, это приведёт к снижению уровня преподавания, искусственному сдерживанию познавательных способностей сильных учащихся. Не кажется нам правильным и путь создания для слабых учащихся отдельных классов. Низкий интеллектуальный фон такого класса, отсутствие ярких образцов ученической речи даже при усилении индивидуальной работы, несомненно, скажется на их общем развитии. Где же выход?

Возможным путем решения этой проблемы является организация дифференцированной работы с учащимися непосредственно на уроке. Это требует предварительного деления учащихся на группы (варианты) по уровню обучаемости .

В своей практической работе мы делим учащихся на три основные группы:

1-группа- школьники с устойчивой высокой успеваемостью, имеющие достаточный фонд знаний, высокий уровень познавательной активности, развитые положительные качества ума: абстрагирование, анализ, гибкость мыслительной деятельности. Они гораздо меньше, чем другие утомляются от активного, напряженного умственного труда, обладают высоким

уровнем самостоятельности. Поэтому, работая с ними , необходимо предусмотреть тщательную организацию их учебной деятельности , подбор заданий высокой трудности , соответствующий их высоким познавательным возможностям.

2-группа-школьники со средними учебными возможностями. При работе с этой группой главное внимание необходимо уделять развитию их познавательной активности, участию в разрешении проблемных ситуаций(иногда с помощью учителя), воспитанию самостоятельности и уверенности в своих познавательных возможностях. Необходимо постоянно создавать условия для продвижения в развитии этой группы школьников и постепенного перехода части из них на работу с 1-группой.

3-группа-дети с пониженной успеваемостью. По утверждению психолога З.И.Калмыковой , в основе отставания детей в учении лежит расхождение «требований , предъявляемых к познавательной деятельности школьников , с реально достигнутым им уровнем умственного развития».

Причины, порождающие отставание, многообразны. Однако для дифференцированной работы необходимо определить основную, ведущую к стойкой пониженной успеваемости. В работе З.И.Калмыковой « Проблема преодоления неуспеваемости глазами психолога» рассматриваются два типа слабоуспевающих школьников :

- к первому относятся дети, главной причиной отставания которых являются бедный фонд знаний, порождённый различными причинами -педагогически запущенные школьники. Они требуют большего внимания и контроля, систематической работы по преодолению пробелов, посильного включения в активную познавательную деятельность. Систематическая работа с ними помогает части детей перейти на работу ко 2-группе.

-ко второму типу относятся школьники, неуспеваемость которых вызвана в первую очередь неблагоприятными для познавательной деятельности качествами ума : поверхностностью, неустойчивостью, неосознанностью мыслительной деятельности .Работа с такими детьми представляет для учителя небольшую трудность. Здесь следует не увеличивать тренировочные упражнения, а развивать умственные способности школьников. Необходимо постоянно учить их сравнивать явления, находить черты сходства и различия, сопоставлять, обобщать, выделять главное.

При объяснении нового материала необходимо давать образец рассуждения, опоры, пользуясь которыми ученик может их повторить, в работе с такими учениками можно применить образцы рассуждений, таблицы-напоминания. Для развития этих учащихся необходимы постоянные упражнения в устных связных высказываниях.

Слабоуспевающие ученики, пользуясь данным планом , схемой, опорными таблицами , с помощью учителя, могут осваивать сложный для них вид деятельности , не вызывая раздражения у других, занятых другой работой, не отнимая времени от общей работы класса.

Работа по группам предоставляет учителю значительно более широкие возможности.

Для успешного осуществления дифференцированной работы необходимо соблюдение следующих условий:

1. Между учителем и классом должны существовать доверительные отношения, атмосфера сотрудничества.
2. Постоянное внимание должно уделяться совместной работе всех групп, необходимо подчеркнуть роль работы каждого в решении общей познавательной задачи.
3. Учитель обязан внимательно следить за ростом учащихся , замечать любое продвижение в их интеллектуальном росте, своевременно переводить учащихся из одной группы в другую.

4. Школьники должны участвовать в разнообразной внеклассной работе , способствующей их самоутверждению, помогающей проявить себя в различных сферах деятельности.

Серьёзных положительных результатов от дифференцированного обучения можно ожидать только после систематической работы в течение нескольких лет. Она требует от учителя большого такта, терпения, внимания к внутреннему миру ребёнка. У учителей, приступающих к дифференцированной работе , возникают порой сомнения, не отвлекает ли учащихся 1-й и 2 –й групп работа учеников и учителя 3-группы. Но многолетний опыт показывает, что при систематической дифференцированной работе ученики быстро привыкают к такому методу ведения уроков , сосредотачиваются на полученном задании , у них быстрее развивается устойчивое внимание, формируются навыки самостоятельной работы.

Дифференциация может осуществляться по объёму и содержанию работы, приёмам и степени самостоятельности, при повторении, закреплении и в (определённых случаях) при объяснении нового материала. В любом случае перед учащимися ставится единая познавательная задача , к решению которой они идут путями , соответствующим и их познавательным возможностям на данном этапе.

Но все контрольные проводятся единые для всех групп.

Дифференцированный подход к обучению приносит положительные результаты:

Уменьшается нагрузка на детей, которым трудно учиться в рамках обычной школьной программы;

Решается проблема неуспеваемости, так как каждый учится и оценивается по своим возможностям;

Ученик испытывает психологический комфорт;

Каждый имеет возможность усвоить образовательный минимум

Чтобы достичь желаемого результата, необходимо разбить класс на разноуровневые группы с учётом психологических особенностей, характера каждого ученика.

2. Проблемные вопросы дифференцированного обучения:

выявить причины неуспеваемости по предмету;

определить принцип деления на группы с учётом индивидуальных особенностей учащихся;

организовать системную работу с успевающими учениками;

организовать системную работу с неуспевающими учениками;

методически правильно построить урок;

подобрать материал для проведения дифференцированных контрольных работ и продумать их оценивание;

определить критерии подбора дидактического материала для каждой группы (сильных, средних и слабых учеников, так как в учебниках дифференцированных упражнений нет).

Дифференцированная работа на уроке, основанная на глубоком знании психологических особенностей и познавательных возможностей школьников , глубоком уважении к личности ребенка , даёт возможность учителю и ученикам ощутить радость от результатов совместного труда, помогает всем учащимся, даже самым слабым , испытать чувство удовлетворения от упорной работы , приучает каждого школьника работать на уроке в полную меру своих возможностей .

Правильно организованный учебный труд способствует формированию добросовестности, умения преодолевать трудности , готовит школьников к активному участию в жизни страны.

Литература

1. Менчинская Н.А. «Проблемы учения и умственного развития школьника» - М., 1989г.

2. Калмыкова З.И.»Проблема преодоления неуспеваемости глазами психолога». – М., 1982г.

3. «Русский язык в школе» М., 1991 г.№3 – из опыта работы: Ващенко А.А. «Дифференцированный подход к учащимся»

DIJITAL OKUMA KÜLTÜRÜNÜN İNŞASINDA OYUNLAŞTIRMA VE SOSYAL AĞ ENTEGRASYONU: "JADID" MOBİL UYGULAMA TASARIMI VE ÖZBEKİSTAN ÖRNEĞİ

Yazar(lar): Ogün Yavuz

Giriş ve Gerekçe: Dijital dönüşüm süreci, bireylerin bilgiye erişim kanallarını dönüştürürken okuma alışkanlıklarını ve edebi metinlerle kurdukları etkileşimi de yeniden şekillendirmektedir. Geleneksel okuma alışkanlıklarının dijital çağın dinamikleriyle optimize edilmesi, özellikle gelişmekte olan eğitim ekosistemlerinde okuma oranlarının artırılması adına kritik bir önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, kütüphanecilik ve sosyal okuma (social reading) süreçlerinin mobil teknolojiler ve oyunlaştırma (gamification) yaklaşımlarıyla harmanlanması, bireylerin içsel ve dışsal motivasyonlarını tetikleyen güçlü birer araç haline gelmiştir.

Amaç: Bu çalışmanın amacı; Özbekistan'daki kitap okuma oranlarını artırmak, dijital okuma kültürünü yaygınlaştırmak ve kullanıcılara nitelikli birer entelektüel okur kimliği kazandırmak amacıyla geliştirilen, ülkenin ilk oyunlaştırma tabanlı sosyal okuma platformu "**Jadid**" mobil uygulamasının kavramsal çerçevesini, mimari tasarımını ve eğitsel bileşenlerini akademik literatür zemininde sunmaktır.

Yöntem ve Tasarım Süreci: AR-GE süreçleri doğrultusunda geliştirilen Jadid mobil uygulaması, bütüncül bir sosyal ağ ve öz-düzenleme (self-regulation) modeli üzerine inşa edilmiştir. Kullanıcı deneyimi (UX) odaklı arayüz analizlerinde platformun beş temel sütun üzerine kurulduğu görülmektedir:

Sosyal Ağ ve Dinamik İçerik Yönetimi: Kullanıcılar; okudukları eserler hakkında derinlikli analitik eleştiriler/incelemeler (*taqrizlar*) yazabilmekte, metin içi etkileyici alıntılarını (*iqtiboslar*) paylaşabilmekte ve mikro-blog mantığıyla anlık düşünce yazıları (*post yozish*) üretebilmektedir. Sistem, akran etkileşimini artırmak adına kullanıcıların birbirini takip etmesine (*obunachilar/kuzatuvda*) ve gönderileri yeniden paylaşmasına (*qayta ulashdi*) imkan tanımaktadır.

Kişisel Kütüphane ve Durum Organizasyonu: Bireyler, dijital kütüphanelerini kişiselleştirerek okudukları (*o'qib tugatilganlar*) ve gelecekte okumayı planladıkları (*rejadagilar/javonga qo'shish*) eserleri kategorize edebilmektedir. Bu veri yapılandırması, kullanıcılara kendi okuma süreçlerini izleme fırsatı sunmaktadır.

Veri Analitiği ve Hedef Belirleme: Motivasyonel süreklilik için kullanıcılar kendilerine yıllık somut okuma hedefleri koyabilmekte, sistem ilerleme yüzdesini (%) anlık hesaplayarak görsel grafikler üzerinden öz-değerlendirme imkanı tanımaktadır.

Kişiselleştirilmiş Keşif Mekanizması: Doğru kitaba erişim noktasında sorun yaşayan kullanıcılar için platform, ilgi alanlarına uygun eserleri keşfetmelerini (*kashf qilish*) sağlayan algoritmalara sahiptir.

Kültürel Bağlamda Oyunlaştırma (Nişan Sistemi): Uygulamanın en özgün motivasyon aracı, belirli okuma ve inceleme eşiklerini aşan kullanıcılara sunulan "Nişanlar" modülüdür. Bu modülde kullanıcılar, sistemde aktiflik gösterdikçe Özbekistan tarihine, kültürüne ve özellikle Cedit (Jadid) hareketine yön vermiş entelektüel ve tarihi şahsiyetlerin adını ve silüetini taşıyan dijital

rozetleri kazanmaktadır. Bu durum, oyunlaştırmanın yapısal bileşenlerini kültürel kimlik inşasıyla birleştirmektedir.

Sonuç ve Öneriler: Jadid mobil uygulaması, sunduğu sosyal etkileşim ağı ve kültürel temelli oyunlaştırma mekanizmalarıyla, geleneksel okuma eylemini kolektif ve dinamik bir süreç haline getirmektedir. Proje; dijital pedagoji, oyunlaştırma ve toplumsal eğitim projeleri için özgün bir model teşkil etmekte olup, ilerleyen süreçlerde kullanıcı verilerinden elde edilecek analitik sonuçların, bölgedeki dijital okuma eğilimlerine yönelik nicel çalışmalara zemin hazırlayacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Oyunlaştırma, Sosyal Okuma, Jadid, Mobil Öğrenme, Okuma Kültürü, Dijital Kütüphane.

ENHANCING THE QUALITY OF VOCATIONAL EDUCATION THROUGH COMPETENCY-BASED APPROACHES AND INTERNATIONAL CERTIFICATION SYSTEMS

Sultanova Zulfiya Rashidovna
English Language Methodologist of the Methodological Support
Department at the Pedagogical Skills Center
of Khorezm region.

Foreign consultant of the director of the Pedagogical Center of
Khorezm region - Solomons Donovan Benedict Abstract

The modernization of vocational education requires the introduction of innovative pedagogical approaches that respond to labor market demands and global educational standards. Competency-based education and international certification systems have become key instruments for improving the quality, relevance, and competitiveness of vocational training. This article examines the role of competency-based approaches and internationally recognized certification systems in strengthening vocational education quality. The study analyzes international practices from Germany, Singapore, Finland, and South Korea, focusing on curriculum design, assessment mechanisms, employer engagement, and certification standards. The findings indicate that competency-based models improve practical skills, professional adaptability, and employability, while international certification enhances graduates' mobility and labor market recognition. The article also discusses the prospects for implementing these mechanisms in the vocational education system of Uzbekistan and offers practical recommendations for sustainable reform.

Keywords: vocational education, competency-based approach, international certification, skills development, labor market, professional standards, employability, educational quality

Introduction

In the context of globalization and rapid technological development, vocational education systems are facing increasing pressure to prepare specialists who are not only knowledgeable but also highly competent in practical and professional tasks. Traditional knowledge-based teaching models are gradually being replaced by competency-based education (CBE), which focuses on measurable skills, professional performance, and real workplace readiness¹.

Vocational education plays a crucial role in national economic development because it directly influences workforce productivity, industrial competitiveness, and employment rates. However, many vocational institutions still struggle with outdated curricula, weak employer participation, insufficient practical training, and limited international recognition of qualifications².

Competency-based approaches offer an effective solution by aligning educational outcomes with labor market needs. In parallel, international certification systems such as WorldSkills standards, ISO-

based vocational qualifications, and sector-specific global certificates provide transparent mechanisms for validating professional competence and ensuring international comparability³.

Countries such as Germany, Singapore, Finland, and South Korea have successfully integrated competency-based models with certification systems, significantly improving the effectiveness of vocational training. For Uzbekistan, where vocational education reform is becoming a strategic national priority, studying these international experiences is highly relevant.

The purpose of this article is to investigate how competency-based approaches and international certification systems contribute to enhancing vocational education quality and to identify effective strategies for their implementation.

Methods

This research applies comparative analysis, content analysis, and system-based approaches to examine the relationship between competency-based education and international certification systems in vocational education.

Scientific literature from UNESCO, OECD, ILO, WorldSkills International, and the European Training Foundation was analyzed alongside policy reports and academic studies from Germany, Finland, Singapore, and South Korea⁴. National strategies and reforms in vocational education in Uzbekistan were also reviewed to assess implementation opportunities.

The study focuses on four key dimensions:

1. Curriculum development based on competencies
2. Assessment and evaluation mechanisms
3. Employer participation in training processes
4. International certification standards and labor market outcomes

This methodological framework allows both theoretical interpretation and practical recommendations.

Results

The research findings demonstrate that competency-based approaches and international certification systems significantly improve vocational education quality through several innovative mechanisms.

1. Competency-Based Curriculum Design

In Germany's dual education model, vocational curricula are developed jointly by educational institutions, industry chambers, and employers to ensure alignment with occupational standards⁵. Learning outcomes are expressed in terms of competencies rather than only theoretical knowledge.

This approach increases the relevance of education and prepares students for actual workplace requirements.

2. Practice-Oriented Assessment Systems

Finland uses authentic performance-based assessment where students demonstrate skills in real or simulated work environments rather than relying solely on written examinations⁶. This allows educators to measure practical competence more accurately.

Such systems improve both educational quality and employer trust.

3. International Certification through Professional Standards

WorldSkills standards and international professional certificates provide students with qualifications recognized beyond national borders⁷. In Singapore, certification systems are integrated into vocational pathways to support both employability and lifelong learning.

Graduates with international certificates show higher employment rates and stronger professional mobility.

4. Employer Involvement in Evaluation

South Korea actively involves employers in final assessments and certification procedures⁸. This ensures that graduates meet industry expectations and strengthens cooperation between education providers and enterprises.

Employer participation also improves the credibility of qualifications.

5. Digital Monitoring and Skill Validation

Modern vocational systems increasingly use digital portfolios, e-assessment platforms, and skill tracking systems to monitor student progress and certification status. These tools improve transparency and support continuous professional development.

Discussion

The results confirm that competency-based education transforms vocational learning from passive knowledge acquisition into active professional preparation. Unlike traditional models, CBE emphasizes what learners can actually perform in real work situations.

International certification strengthens this process by providing objective and globally recognized validation of competencies. Certification systems also encourage institutions to maintain consistent quality standards and motivate students toward professional excellence.

In Uzbekistan, vocational education reforms are expanding, but several challenges remain:

- limited integration of employer participation
- insufficient practical training opportunities
- outdated assessment systems
- lack of international recognition for qualifications
- weak alignment between education and labor market demands

Introducing competency-based curricula without strong certification systems may reduce the effectiveness of reforms. Likewise, certification without real competency development creates formal rather than functional qualifications.

Therefore, both mechanisms must be implemented simultaneously within an integrated policy framework.

Special attention should be given to teacher retraining, industry partnerships, digital infrastructure, and the localization of international standards to national economic priorities.

Conclusion

Competency-based approaches and international certification systems are essential tools for improving the quality of vocational education in the modern labor market. They enhance practical skills, increase employability, strengthen employer confidence, and improve international recognition of qualifications.

International experience demonstrates that successful vocational education reform depends on close cooperation between educational institutions, employers, and certification bodies. Germany, Finland, Singapore, and South Korea provide strong models of such integration.

For Uzbekistan, the implementation of competency-based curricula combined with internationally recognized certification systems can significantly strengthen vocational education and contribute to sustainable economic development.

Future reforms should prioritize systematic policy support, digital innovation, teacher professional development, and stronger partnerships with industry to ensure long-term success.

References

1. UNESCO. Technical and Vocational Education and Training for the Twenty-first Century. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.

2. OECD. Education at a Glance 2022: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2022.
3. WorldSkills International. Global Standards for Skills Excellence. – Amsterdam, 2021.
4. ILO. Skills for Employment Policy Brief: Competency-Based Training Systems. – Geneva: International Labour Organization, 2020.
5. Euler D. Germany's Dual Vocational Training System: A Model for Other Countries? – Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2013.
6. Finnish National Agency for Education. Vocational Education and Competence-Based Qualifications in Finland. – Helsinki, 2021.
7. European Training Foundation. International Qualifications and Certification Systems in TVET. – Turin, 2022.
8. Korea Research Institute for Vocational Education and Training. Vocational Education and Certification in Korea. – Seoul, 2020.

1925-1930-YILLARDA XORAZMDA DINIY MEROSGA BO'LGAN MUNOSABAT

**Nazarov Sardorbek Bozorboyevich,
Xorazm viloyati PMM
“Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi”
kafedrası katta o'qituvchisi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1925-1930-yillarda Xorazmdagi diniy merosga bo'lgan munosabat tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Din, madrasa, meros, maktab, madaniyat, san'at, vaqf, diniy tashkilot, sovet hukumati, masjid.

Аннотация: В данной статье анализируется отношение к религиозному наследию в Хорезме в 1925-1930-х годах.

Ключевые слова: религия, медресе, наследие, школа, культура, искусство, фонд, религиозная организация, советское правительство, мечеть.

Abstract: This article analyzes the attitude towards religious heritage in Khorezm in the 1925-1930s.

Keywords: Religion, madrasa, heritage, school, culture, art, foundation, religious organization, Soviet government, mosque.

Xorazm vohasi qadimdan madaniyat ravnaq topgan o'lkalardan hisoblanadi. Bu yerda qadimdan sanat va hunarmandchilikning barcha sohalari rivojlanib, taraqqiy qilib kelgan. Ajdodlarimizdan go'zal me'moriy yodgorliklar, noyob sanat durdonalari meros qolganki, bu durdonalar o'zbek xalqi madaniy, manaviy merosining salmoqli qismini tashkil etadi. Afsuslar bo'lsinkin, mazkur bebaho meros sovetlar hukmronligi davrida qattik tazyiq ostiga olinib, jiddiy qarshilikka uchradi. Ananaviy xalq teatrlari, xalq amaliy sanati namunalari, umuman Xorazm sanati va madaniyatining bir qismi hattoki yo'q bo'lish darajasiga yetib bordi. Ko'pgina me'moriy inshootlar buzib tashlandi.

Sovetlar hukumati 1920-1930 yillarda Xorazm vohasida, ayniqsa Xivada, Urganchda qurilish ishlarida iqtisodiy pul tanqisligi, moddiy jihatdan mablag'ning yetishmovchiligi sababli ko'pgina madrasa va masjidlar buzilib, ularning xom-ashyosi maktab, yo'l qurilishlariga ishlatilgan. Ma'lumotlardan keltirilishicha, Xorazm vohasida 130 dan ortiq madrasalar bo'lgan [1]. Quyida sovet hukumati tomonidan o'rganilayotgan davrda buzib yo'q qilib yuborilgan masjid va madrasalar ro'yxati keltirilgan: Muhammad Murod Devonbegi, Fozachi, Polvon ota, Qadam yasovulboshi,

Fozilbek, Yoqub mehtar, Eshmurod mirob, To'ra Murod to'ra, Rahimqulixon, Rahmon Berdi biy, Davlat qorako'z, Mirzo tojik va бошқалар. Октябрь to'ntarishi mustabid tuzum siyosatini xalqning madaniy-ma'naviy merosiga bo'lgan huquqini toptashni davom ettirishning yangi bosqichi sifatida maydonga chiqdi.

Sovet davrida din va diniy tashkilotlarga munosabatlar o'zgardi. Dastlabki davrlarda xususan 1917-1922 yillarda din va diniy tashkilotlarga munosabat aniqrog'i qarshilik kuchli bo'lmagan bo'lsada, keyinchalik, ya'ni 1924-40 yillarda din va diniy tashkilotlarga qarshilik ko'rsatish o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqdi. 1920-24 yillar Xorazm Respublikasi sharoitida yuzlab an'anaviy maktablar, madrasalar va minglab mulla ham oxunlar xalq ommasi orasida faoliyat ko'rsatishni davom qildirdilar. Chunki Xorazm aholisi Boboxxun Salimov, Polvonniyoz Xoji Yusupov, Odamoxun Ortiqov, Mulla Bekjon Rahmanov, Ziyomaxsum Jilmuhammedov, Sultonqori, Mullabekjon Nazarov, Otajon Abdalov kabi mashhur kishilarning so'zlariga quloq solardilar. Turkman urug' boshliqlari, vakillari, kadxudolari, xalqni boshqarib kelayotgan oqsoqollar, miroblar qozikalonlar va boshqa rahbarlar barchasi o'z dinlarida sobit turganlar [2]. Mazkur masala chuqur tahlil qilinsa, yuqoridagi fikrlarning tasdig'ini topish mumkin. Chunki Yosh xivaliklar partiyasi faollari nafaqat dunyoviy bilimlar egasi, balki diniy bilimlarda ham tengi yo'q bo'lgan, o'z zamonasining ilg'or ziyoli, kishilari edilar. Aynan ana shu fazilatlar mujassamligi o'laroq xalq ularga ergashar, muallif tili bilan aytadigan bo'lsak «quloq solardilar». Shuningdek, Xorazm vohasi aholisining salmoqli qismini tashkil etgan turkman urug' boshliqlari, urug'ni o'z izidan ergashtiruvchi kadxudolari, xalqni boshqarib kelayotgan oqsoqollar, miroblar (Xorazm vohasida sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik xo'jalik yuritishning asosiy shakli ekanligini nazardan qochirmaslik lozim), qozikalonlar va boshqa rahbarlarning barchasi din xizmatchisi ekanligini nazarda tutsak, sovet hukumatining dastlabki davrlarda din va diniy tashkilotlarga jiddiy qarshilik ko'rsatmaganligi sababi yanada ravshanroq namoyon bo'ladi. 1921 yil avgustida RKP (b) MQning plenumi dinga qarshi tashviqot va targ'ibotni butun choralar bilan avj oldirish va kuchaytirish tadbirlarini belgilagan edi. RKP (b)ning 1923 yilda chaqirilgan XII s'ezdida esa mehnatkashlarni ateizm ruhida tarbiyalash sohasidagi vazifalar belgilandi [3].

1922-23 o'qish yilida Xorazm Respublikasi hududdida 89 ta an'anaviy maktab bo'lib ularda 189 oxun, 110 mulla, 338 nafar xizmatchi ishlab 1395 o'quvchi ta'lim olayotgan edi. Ana shu maktablarga 328 ming tanob vaqf yerlari ajratilgan edi. Ulardan tashqari shu davrda, Xorazmda 195 ta qorixona, 143 ta muqaddas joylar, 845 ta machit ishlab, 284 qori, 346 muazzin, ja'mi 748 ishchi xizmat qilardi. Shu diniy tashkilotlarga davlat tomonidan 475217 tanob vaqf yerlari ajratib berilgan edi [4].

Aynan diniy tashkilotlar haqida boshqa bir ma'lumotda, diniy muassasalar soni kengroq berilgan. Unga ko'ra, 1922 yilda Xorazmda 69 ta madrasa, 195 ta qorixona, 88 ta joy-xatim, 25 ta avliyo, 845 ta masjid bor edi [5].

1922 yildayoq vaqf daromadidan 156 mudarris, 49 imom, 52 nafar farrosh, 45 nafar sartarosh, 38 nafar suvchi, an'anaviy maktablarning 1292 o'quvchisi foydalanardilar. Bulardan tashqari 77 ta machitning 90 nafar imomi, 55 nafar muazzin, 8 nafar g'ulom, 396 so'fi, 52 nafar qoriy, 200 nafar mutavalli yuqori darajali oylik maosh olardilar. Vaqf daromadidan jami 2500 nafar kishi foydalanardi [6]. Sovet tuzumining dastlabki kunlaridanoq yangi sovet maktablari va maorif tashkilotlari eski usul maktablariga nisbatan juda kam edi. Sovet hukumati yangi maktablarni ko'plab ochishga zo'r berib harakat qildi. Eski usul maktablari moddiy jihatdan yaxshi ta'minlangan edi. Bu maktablar birdaniga tugatilmadi. 1922 yilda Xorazmda 1272 ta eski usul maktablari va diniy tashkilotlar ishlab turgan. Lekin vaqt o'tishi bilan asta-sekinlik bilan diniy tashkilotlar yopilib borgan. Diniy tashkilotlarning ko'pchiligi Xiva shahrida joylashgan edi. 1924 yilda bu yerda 61 ta madrasa bor эди. Улардан 45 tasi

doimiy ishlab turgan. 107 ta qorixona, 14 ta avliyo bor edi. Diniy tashkilotlarning ko'pligi bo'yicha Yangi Urganch ikkinchi o'rinda turgan, bu yerda 11ta madrasa, 13ta qorixona, 5 ta avliyo mavjud edi [7]. Milliy davlat chegaralanishidan keyin 12 ta madrasa, 2 ta qorixona, 8 ta avliyo Turkmaniston hududida qoladi. Qoraqalpog'iston hududida esa 10 ta madrasa, 4 ta qorixona, 3 ta avliyo qoladi [8]. Yuqorida aytib o'tilgandek, diniy tashkilotlar vaqf xo'jaligi tomonidan yaxshi ta'minlangan edi. 1923 yilning o'zida 89 ta madrasaning o'zi vaqf yerlaridan 82822,5 botmon* bug'doy olgan. Madrasaning o'qituvchisi daromadi 39,2 botmon bug'doy darajasida bo'lgan. Qorixonalarda daromad yanada yuqori bo'lgan, bitta ishchiga 73,7 botmon bug'doydan to'g'ri kelgan. Madrasalar va qorixonalarni boy-badavlat kishilar qo'llab-quvvatlab turishgan. Sovet maktablari o'sha vaqtda moddiy bazaga ega bo'lmagan. Sovet maktablaridagi ahvol hattoki sovet hukumati o'z hokimiyatini mustahkamlab olgandan keyin ham uzoq yillar davom etgan. Masalan, Xorazm viloyati Urganch tumani Kattabog' qishlog'ida istiqomat qilayotgan 90 yoshli Polvonov Otajon buva shunday hikoya qiladi: «Sovet maktabida o'qituvchi edim. Sinf xonalari zax, qorong'i, tepadan chakka o'tib yotgan, umuman ta'mirlanmagan maktab edi. Bir kuni maorif vazirligidan bir odam maktablar faoliyati bilan tanishish uchun maktabimizga keldi. U men dars o'tayotgan sinfga kirib, «shu ahvolda dars o'tayapsizmi, maktabning ahvolini yaxshilash uchun moddiy yordam so'rab vazirlikka xat yozing», dedi. Men ham unga ishonib xatni tayyorlab berdim. Buning natijasida 15 yilga qamaldim», deb eslaydi otaxon [9]. Lekin yangicha tuzum aholiga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmadi. Mahalliy xalq o'z farzandlarini asta-sekinlik bilan eski usul maktablaridan olib, yangi usul maktablariga bera boshlashdi. Buning natijasida eski maktabdagi o'quvchilar soni keskin kamayib ketgan. 1924 yilda madrasalarda o'qiydigan o'quvchilar soni 4905 kishiga kamaygan. Bu inqirozdan chiqish uchun eski maktab rahbarlari imomlar o'quvchilarni o'z maktablariga jalb qilish uchun eski usul maktablarini isloh qilishga kirishgan, ya'ni diniy maktablar o'quv dasturlarida dunyoviy ilmlar berish uchun ona tili va arifmetika fanlarini o'qitishni joriy qilganlar. Bu fanlarni o'qitishga alohida nazoratdan o'tgan mudarrislar tayinlangan. Sovet davrida yozilgan tarixiy kitoblarda sovet hukumatining eski usul maktabi imomlariga qarshi hech qanday zug'um, tazyiq o'tkazmadilar, deb bayon qilinadi. Lekin buning aksi bo'lgan. Eski usul maktablaridagi mulla, imomlarga qarshi turli chora-tadbirlarni qo'llashgan. Shu davrda Xorazm respublikasi markaziy tashkilotlari tomonidan xalq maorifi idoralarining otaliqqa olinishi va yaqindan yordam uyushtirilishi an'anaviy maktablar bilan yaqin munosabatlarni ta'minladi. Otaliq qilgan tashkilotlar 400 juft ichki kiyim, 200 odeyal, 400 dona prostina, 10 komplekt kiyimliklar, 400 arshin mato, 13 pud teri, 2 pud choy va boshqa narsalar berdi. Xalq maorifi yordam haftaligi o'tkazib 500 so'm jamladi [10].

Sovet davriga kelib esa barcha yerlar davlat tasarrufiga o'tkazilib, vaqf yerlaridan «foydalanib turishi» uchun ruxsat berilgan. O'rta Osiyoda o'tkazilgan yer-suv islohotidan keyin esa yer egaligining bunday shakli umuman tugatildi. Bu esa din va diniy tashkilotlar faoliyatiga berilgan dastlabki zarba edi. Bu davrda sovet davlatining O'rta Osiyodagi, xususan Xorazm vohasidagi boshqaruv apparati shakllanib ulgurgan va sovetlar xalq hokimiyati tepasida mustahkam o'rnatilib olgan edilar. Shuning uchun ham dastlabki davrda diniy tashkilotlarning tugatilishi mehnatkashlar qarshiligiga uchragan bo'lsa ham, davlatga kommunistik g'oyaga asoslangan partiya rahbarlik qilgandan dinga va diniy tashkilotlarga qarshi kurash o'z natijalarini ko'rsata boshladi. 20-yillarning nufuzli dindorlarini qamab, otib, surgun qilib, ayrimlarini sovet davlatiga xizmat qilishga jalb etib birinchi qadamlarini qo'ygan bo'lsalar, 20-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab diniy qoidalarga asoslanuvchi ilg'or kishilarni ommaviy ravishda surib chiqarish siyosatiga o'tildi [11]. Xullas, yuqoridagilardan shunday xulosaga kelish mumkinki, bu davrda Xorazmda diniy maktablar tazyiqqa uchragan, diniy bilimlar berish esa man etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Matniyozov M. Xorazm tarixi. II jild. –Urganch. 1997. –B. 60.
2. Qozoqov E. Xiva inqilobi davrida din va diniy tashkilotlar. // Xiva, 1993, 2-3- son. –B.26.
3. Qozoqov E. Diniy tashkilotlarning tugatilishi. // Xiva, 1994 y, 2-3son, -B.29.
4. Masharipov R. Moziy sadolari va saboqlari. – Toshkent: O‘zbekiston, 1998. -B-209.
5. Xorazm viloyat davlat arxivi, 9-fond,10-ish, 214-varaq.
8. Xorazm viloyat davlat arxivi, 9-fond, 81-ish, 82-varaq.
9. Polvonov O. 1920 yilda Urganch tumanida tug‘ilgan. Xiva pedagogik texnikumini tugatib, sovet maktablarida o‘qituvchi bo‘lib ishlagan. Tadqiqotchining dala daftari. –B.12.
10. Xorazm viloyat davlat arxivi, 9-fond, 2-ro‘yxat, 12-ish, 123-varaq.
11. Qozoqov E. Diniy tashkilotlarning tugatilishi. // Xiva, 1994, 2-son. -B. 29.

MA'NAVIY-MA'RIFIY ISHLAR SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH: TAHLILI VA ISTIQBOLI (Urganch shahar 5-sonli umumta'lim muassasasi misolida)

Vaisov Azad Xasanovich

**Xorazm viloyati PMM “Ijtimoiy – iqtisodiy
fanlar metodikasi” kafedrası mudiri, Phd, dots.,
vaisovazad@gmail.com**

**Urganch shahar 5-umumta'lim makabining
ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha
direktor o'rinbosari**

Kurbanova Mamajan Jumabayevna

Annotatsiya: Mazkur maqolada Urganch shahar maktabgacha va maktab ta'limi bo'limiga qarashli 5-son umumiy o'rta ta'lim muassasasida ma'naviy-ma'rifiy ishlar sifati va samaradorligini oshirish bo'yicha oxirgi yillardagi faoliyat natijalari tahlil qilingan. Maktabda amalga oshirilayotgan ma'naviy-axloqiy tarbiya va milliy g'oya targ'iboti ishlarining asosiy yo'nalishlari va vazifalari ko'rsatilgan. Shuningdek, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha aniqlangan muammolarni hal qilish hamda ta'lim muassasasini rivojlantirish yo'nalishlari belgilanib, ularni bartaraf etish bo'yicha takliflardan kelib chiqqan holda xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: Yangi Ozbekiston, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, ma'naviy-ahloqiy, huquqbuzarlik profilaktikasi, “Kelajak soatlari”, “Ma'naviyat o'quvi” soatlari, “Zakovot”, Kitobxonlik madaniyati.

Аннотация: В данной статье анализируются результаты деятельности за последние годы по повышению качества и эффективности духовно-просветительской работы в общеобразовательной школе № 5 при отделе дошкольного и школьного образования города ургенч. Названы основные направления и задачи духовно-нравственного воспитания и пропаганды национальной идеи, реализуемые в школе. Также определены пути решения выявленных проблем в духовно-просветительской работе, обозначены направления развития образовательного учреждения и на основе предложений по их устранению сформулированы выводы.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, духовно-просветительская работа, духовно-нравственный, профилактика правонарушений, «Часы будущего», часы «Изучение духовности», «Заковат», культура чтения.

Abstract: This article analyzes the results of recent activities aimed at improving the quality and efficiency of spiritual and educational work at Secondary School No. 5, under the Department of

Preschool and School Education of Urgench City. It outlines the main directions and tasks of spiritual-moral education and the promotion of the national idea implemented at the school. Furthermore, ways to solve the identified problems in spiritual and educational work are determined, development tracks for the educational institution are established, and conclusions are drawn based on proposals for their elimination.

Keywords: New Uzbekistan, spiritual and educational work, spiritual-moral, crime prevention, "Hours of the Future", "Spirituality Studies" hours, "Zakovat" (intellectual game), culture of reading.

Shiddat bilan o'zgarayotgan bugungi dunyoda har bir davlatning ertangi kuni, avvalo, uning yoshlari qanday tarbiya olayotgani, qanday bilim va dunyoqarash bilan voyaga yetayotgani bilan belgilanadi. Iste'dodli o'g'il qizlarimiz ta'lim, ilm fan, madaniyat, san'at, sport va boshqa sohalarda yuksak yutuqlarni qo'lga kiritib, Yangi O'zbekistonimiz taraqqiyotiga munosib hissa qo'shib kelishmoqda. O'zbekiston yoshlari bilimli, tashabbuskor va zamonaviy fikrlaydigan avlod sifatida shakllanib borayotganini yorqin ifodasidir. Ular erishayotgan yutuqlar salmoqli, biroq bundan qanoat hosil qilib, shu yutuqlar bilan cheklilib qolish mumkin emas. Bugun yoshlar masalasida davlatning eng muhim va ustivor vazifalaridan birisifatida belgilangan. Hamma zamonlarda ham ta'lim tizimi davr bilan hamnafas, hatto undan bir qadam oldinda bo'lishi lozimligi talab etilgan. Bundan bir asr muqaddam jaded bobolarimiz ham xalqning ozod va farovon hayot kechirishi ma'rifat hamda ilm-fan bilan bog'liq ekanini ta'kidlashgan. Shu bilan birga, ta'lim va tarbiya bir-biridan ajralmas jarayon sifatida alohida talqin etilmoqda. Davlatimiz rahbari biz pedagog-o'qituvchilar oldiga muhim vazifa qo'ydi: faqat bilim berish bilangina cheklanmasdan, yosh avlodga munosib tarbiya ham berish kerak. Aks holda jamiyatda muvozanat buzulishi muqarrar. Endilikda ma'naviy tarbiyaning ahamiyatiga alohida va chuqur e'tibor qaratilishini e'tirof etdilar. Bilim maskani sog'lom fikr, ma'naviy muhit va ijtimoiy mas'uliyat maktabiga aylanishi zarur. O'quvchilarda vatanparvarlik, halolik, mas'uliyat, mehnatsevarlik va korrupsiyaga qarshi immunitetni shakllantirish bugungi ta'lim muassasalari oldidagi eng muhim vazifadir. Bu jarayonda maktabimizda muayyan ishlar amalga oshirilganini qayd etish lozim. Urganch shahar 5-son umumiy o'rta ta'lim maktabi "Avesto" MFY hududida joylashgan. Maktab 1971-yilda o'z faoliyatini boshlagan. Ta'lim turi o'zbek tilida bo'lib, 2158 nafar o'quvchi o'qib kelmoqda. Hozirda jami sinflar soni 61 tani tashkil etadi. Maktabda ta'lim 2 smenada olib boriladi. Jami 124 nafar pedagog xodimlar faoliyat yuritadi. Maktabda ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirishga qaratilgan ishlar yetarli darajada amalga oshirilmoqda.

Maktabda amalga oshirilayotgan ma'naviy-ahloqiy tarbiya va milliy g'oya targ'iboti ishlarining asosiy yo'nalishlari va vazifalari ko'rsatilgan. Yillar davomida ma'rifiy-ma'naviy ishlar sifat samaradorligi tubdan o'zgarib kelmoqda. Keyingi 3 yillik ishlar tahlilini quyidagicha izohlarda tahlilini yuritish mumkin. Maktabda ma'naviy-ma'rifiy ishlar sifati va samaradorligi 2023-yilda 94%, 2024-yilda 96%, 2025-yilda 98% tashkil qilgan. Maktablarda "Maktab maslahatchilari" lavozimi joriy qilinishi munosabati bilan hamkorlikda ish yuritilishi tadbirlarning doimiy o'tkazilishini samaradorligini 2026-yilda 100% ga ko'tarish rejalashtirilmoqda.

Maktabda voyaga yetmaganlarning qonuniy huquq va manfaatlarini himoyalash, ular o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarlikning oldini olish, ularni g'oyaviy va ommaviy madaniyat tahdidlari ta'siriga tushishdan saqlash borasida "Huquqbuzarlik profilaktikasi kuni"da ichki ishlar va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari vakillari va maktab psixologi ishtirokida o'quvchilar o'rtasida nazoratsizlik, huquqbuzarlik, jinoyatchilik bo'yicha turli davra suhbatlari, yakka tartibda suhbatlar o'tkazilib kelmoqda. "Davomat", "Tig" reytd tadbirlari o'tkazilib kelinmoqda. Maktabda o'quvchilar o'rtasida huquqbuzarlik sodir qilinmagan. Profilaktik nazoratda turgan o'quvchilar yo'q.

Qizlar o'rtasida ma'naviy-ahloqiy tarbiya ishlarini zamonaviy talablarga mos tashkil etilgan. Xotin-qizlar ko'mitasi boshlang'ich tashkiloti faoliyatida o'quvchi qizlar o'rtasida keng

ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Talim muassasada "Qizlar klubi" tashkil qiligan. Xotin-qizlar ko'mitasi boshlang'ich tashkiloti raisi o'z jamoasini tuzib, ular bilan qizlar o'rtasida mavjud bo'lgan muammolarni va takliflarni tahlil qilishadi va bu harakatlar qizlar tarbiyasida ijobiy natijalarni beradi.

Darsga sababsiz kelmagan, maktabning ichki ro'yhati hamda ichki ishlar profilaktika nazoratiga olingan o'quvchilarning davomatini nazorat qilish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, tadbirlarga jalb etish, yakka tartibda ishlash.

Kitobxonlikni targ'ib qilish, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish. "Jadidlar izidan", "Yosh kitobxon", "Kitobxon oila", "Turon" maktab teatri ko'rik tanlovlarini o'tkazish natijalari qoniqarli ochib yoritilib borilmoqda.

Bundan tashqari, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha aniqlangan muammolarni hal qilish hamda ta'lim muassasasini rivojlantirish yo'nalishlari belgilanib, ularni bartaraf etish bo'yicha takliflardan kelib chiqqan holda umumta'lim maktabini rivojlantirish bo'yicha "Strategik reja" ishlab chiqilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-51 sonli farmoni bilan pedagog xodimlarga beriladigan mukofoti maktabda Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirishda muhim rol oynaydi. Har bir qilingan mehnat rag'batga loiqdir. Har bir rag'bat ortida mashaqqatli mehnat yotadi va u o'z samarasini namoyish qiladi Bugungi global davrda yoshlar ongini yuksak ma'naviyat milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli maktabda olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ishlarning samaradorligini oshirish dolzarb vazifalardan biridir. Maktablarda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etishda, avvalo, mazmun va shakl uyg'unligiga e'tibor qaratish lozim. Tadbirlar quruq maruzalar ko'rinishida emas, balki interaktiv usullar, munozaralar, davra suhbatlari, sahna ko'rinishlari, loyiha va tanlovlar orqali tashkil etishi yoshlar qiziqishini oshiradi. Milliylikni va qadriyatlarni targ'ib etuvchi tadbirlar yoshlar qalbida vatanparvarlik va ma'suliyat tuyg'ularini mustahkamlaydi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari sifatida keyingi 5 yillik "Istiqbol reja" asosida ish olib borilganligini faxr ila aytib o'tishim kerak deb xisoblayman. Bundan tashqari davlat tomonidan ishlab chiqilgan muhim qaror va buyruqlar ijrosi samarasi sifatida maktabda ko'plab ishlar amalga oshirilganini bunga misol bo'ladi. O'quvchilarining bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish maqsadida ularni fan va turli to'garaklarga jalb qildik:

Bundan tashqari Vazirlar Mahkamasining 14.06.2025-yildagi 365-sonli qarori bo'yicha ayrim toifadagi o'quvchilarni qo'shimcha ta'lim (to'garaklar)ga jalb qilish va qo'shimcha ta'lim xarajatlarini qoplash xizmati ishga tushurilib ayrim oilalar farzandlarini 74 tasini "Kelajak.uzedu.uz" portali orqali o'zlarining qiziqishlari bo'yicha boshlang'ich ta'lim, matematika, ona tili ingliz tili, fan to'garaklarga jalb etildi.

Mahalla yoshlar yetakchisi va inspektor-psixologi bilan hamkorlikda turli ko'lamli ishlar olib borilmoqda, o'quvchilarga har hafta profilaktik tushuntirishlar va turli ma'naviy tadbirlar, psixologik treninglar tashkil qilinib borildi. Bundan tashqari Vazirlik tomonidan 25 avgust 2025-yildagi 308-sonli buyrug'iga asosan "Kelajak soatlari" tashkil qilindi, bunda sun'iy intellekt orqali buyuk allomalarimizni jonli tarixi bilan bog'lab borilishi ayniqsa yoshlarda qiziqish uygotib samarali yaxshi natija berdi. Maktabda ma'naviy-muhit namunali yo'lga qo'yilganligi sabab shu kunga qadar muntazam ravishda dars qoldiruvchi o'quvchilar aniqlanmadi.

Ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlash maqsadida o'qituvchilar jamoasida sog'lom-ma'naviy muhit yaratilganligini faxr ila aytish joizdir. O'qituvchilar o'z kasbiga sadoqatli va bir-biriga mehribon. Maktabda pedagogik jamoaning tashabbuslari qo'llab - quvvatlash, ustoz-shogird an'anasi davom qilish maqsadida haftaning juma kunlari "Ma'naviyat o'quvi" soatlari o'tkazilmoqda. Ushbu ajratilgan soatlarda pedagoglar o'z faolligini ko'rsatib, o'quvchilarni bo'sh vaqtlarini to'g'ri

taqsimlash maqsadida turli to'garaklarda o'quvchilarga bilim berib kelishmoqdalar. Bunday keng ko'lamli ishlar ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirishda o'z samarasini berib kelmoqda.

Maktabda o'tkazilayotgan turli yo'nalishlardagi tadbirlar o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda ta'limiy, tarbiyaviy, ma'daniy-ma'rifiy, sport sog'lomlashtirish va ijtimoiy faoliyat yo'nalishlarini qamrab olib, o'quvchilarning bilimini mustahkamlash, dunyoqarashini kengaytirish hamda ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Ta'lim yo'nalishdagi tadbirlarda maktab o'quvchilari o'rtasida "Zakovot" intellektual bellashuvlari muntazam o'tkazilib borilmoqda. Bunda matematika fani o'qituvchisi "Zakovat" bellasuvi kordinatori R.Otamuratova boshchiligidagi maktab va shahar bosqichlari o'tkazilib, shahar bosqichida "Iqtidor" jamoasi yaxshi natijalarga erishdilar. "Jadidlar izidan" ko'rik tanlovida faol qatnashib shahar bosqichida 3-o'rini egalladik. "Turon" maktab teatri korik tanlovida ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi M.Allanazarova boshchiligidagi iqtidorli jamoamiz shahar bosqichida faxrli o'rinlarni egallab kelmoqdalar. Bu tadbirlarda o'quvchilar o'z iste'dorlarini namoyish qilishdi. Bunday bellashuvlar o'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishlari tobora oshirib bormoqda va mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalari rivojlantirmoqda.

Tarbiyaviy va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlardan "Kelajak soatlari" har haftaning dushanba kuni o'tkazilib kelmoqda. Bu darslarda o'quvchilarga vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga hurmat, odob-ahloq va ijtimoiy mas'uliyat hissini shakllantiradi.

Sport va sog'lomlashtirish tadbirlaridan "Umid nihollari" shahar bosqichida, "Quvnoq startlar", "Vazir kubogi-sport, intilish va g'alaba yo'li", "Yashil chiroq" musobaqalarida o'quvchilarimiz faxrli 2-3-o'rinlarga erishishdilar. Ushbu tadbirlar shaxsda irodaviy sifatlarni shakllantiradi, hamjihatlik va raqobatbardoshlikni kuchaytiradi.

Ijtimoiy va ijodiy tadbirlardan eng qiziqarli o'tkazilgani bu "Turon" maktab teatri bellashuvlaridir. Ular shaxs rivojida tashabbuskorlik va yetakchilik qobiliyatini rivojlantiradi.

Bunday tadbirlar nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki barkamol, faol va ma'suliyatli shaxsni tarbiyalashda xzmat qiladi. Tadbir va bellashuvlarda nafaqat o'quvchilar balki ustoz o'qituvchilar ham o'z bilim va mahoratlarini namoyon qilmoqdalar. O'quv yili davomida o'tkazilgan Urganch shahar kasaba uyushma tashkiloti tomonidan tashkillashtirilgan sport musobaqalarida faol ishtirok qilib, sportning futbol, shahmat - shashka, stol tennisi turlaridan g'oliblikni qolga kiritib, faxriy yorliq va sovg'alar bilan taqdirlandilar.

Xulosa qilib aytganda, ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish uchun zamonaviy yondashuvlar va ijodkorlik talab qilinadi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirishda pedagog va tarbiyachining shaxsiy namunasiga ham bevosita bog'liq. Ularning kasbiy mahorati, ma'naviy saviyasi va faolligi yoshlar tarbiyasida muhim rol tutadi. Oila, mahalla va maktab hamkorligini kuchaytirish orqali esa tarbiyaviy ishlarning uzviyligi ta'minlanadi. Ta'lim muassasasida amalga oshirilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllatirish, milliy va umumisoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M Mirziyoyevning Oliy majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. "Xalq so'zi" gazetasi. 29 dekabr 2025yil
2. "Oliy ta'lim muassasalari manaviy-ma'rifiy ishlar tizimining ijtimoiy- pedagogic asoslari" mavzusidagi Respublika ilmiy amaliy konfirensiyasi. Toshkent - 2012.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 28- iyuldagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi PQ-3160-sonli qarori. Lex.uz

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 5- iyuldagi “Yoshlarga oid Davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston Yoshlar Ittifoqi faoliyatini qo‘llab- quvvatlash to‘g‘risida” gi 5106 – son farmoni. Lex.uz

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024- yil 21- iyundagi “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-231, Lex.uz

6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 20.12.2024 yildagi “Maktabgacha va maktab ta’limi xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi 867-sonli qarori, Lex.uz

ИНТЕГРАЦИЯ ПРАВОВОГО И НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

**Абдурахмонов Хожиакбар Тохирбек угли,
Докторат Андижанского
педагогического института**

Annotatsiya: mazkur maqolada pedagogik ta’lim tizimida huquqiy va axloqiy tarbiyaning integratsiyasi masalalari yoritilgan. Bo‘lajak pedagoglarda huquqiy madaniyat, axloqiy qadriyatlar hamda fuqarolik mas’uliyatini shakllantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar tahlil qilingan. Talabalarda tanqidiy fikrlash, huquqiy ong va kasbiy etikani rivojlantirishda interaktiv ta’lim metodlarining o‘rni alohida ko‘rsatib o‘tilgan. Maqolada pedagogika oliy ta’lim muassasalarida huquqiy fanlarni o‘qitish jarayonida interaktiv metodlarning samaradorligi bo‘yicha tadqiqot natijalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: huquqiy tarbiya, axloqiy tarbiya, pedagogik ta’lim, interaktiv metodlar, huquqiy madaniyat, kasbiy etika, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы интеграции правового и нравственного воспитания в системе педагогического образования. Анализируются современные педагогические технологии, направленные на формирование правовой культуры, нравственных ценностей и гражданской ответственности будущих педагогов. Особое внимание уделяется интерактивным методам обучения, способствующим развитию критического мышления, правового сознания и профессиональной этики студентов. В статье представлены результаты исследования эффективности интерактивных методов в процессе преподавания правовых дисциплин в педагогических вузах.

Ключевые слова: правовое воспитание, нравственное воспитание, педагогическое образование, интерактивные методы, правовая культура, профессиональная этика, педагогические технологии.

Abstract: this article examines the issues of integrating legal and moral education within the system of pedagogical education. It analyzes modern pedagogical technologies aimed at developing legal culture, moral values, and civic responsibility among future teachers. Particular attention is paid to interactive teaching methods that contribute to the development of critical thinking, legal awareness, and professional ethics of students. The article presents the results of a study on the effectiveness of interactive methods in the process of teaching legal disciplines in pedagogical higher education institutions.

Keywords: legal education, moral education, pedagogical education, interactive methods, legal culture, professional ethics, pedagogical technologies.

Введение: современное общество предъявляет высокие требования к личности педагога. Учитель сегодня выступает не только носителем знаний, но и важным субъектом воспитательного процесса, формирующим нравственные и правовые ориентиры молодого поколения [1].

В условиях глобализации, стремительного развития информационных технологий и трансформации социальных отношений возрастает необходимость формирования у будущих педагогов устойчивой правовой культуры, гражданской ответственности и высоких моральных качеств [2]. Правовое воспитание способствует осознанию личности своих прав и обязанностей, уважению к закону и принципам справедливости. Нравственное воспитание, в свою очередь, формирует гуманистические ценности, чувство долга, честность и толерантность [3].

Интеграция данных направлений воспитания позволяет обеспечить комплексное развитие личности будущего учителя. Педагог, обладающий высоким уровнем правовой и нравственной культуры, способен эффективно организовывать образовательный процесс, предотвращать конфликтные ситуации, а также воспитывать у обучающихся уважение к закону и общечеловеческим ценностям [4].

В педагогических вузах Республики Узбекистан вопросам духовно-нравственного и правового воспитания уделяется особое внимание. Государственная политика в сфере образования ориентирована на подготовку компетентных специалистов, обладающих не только профессиональными знаниями, но и высокой гражданской позицией [5].

Методы: в ходе исследования были использованы методы педагогического анализа, сравнительного изучения научной литературы, наблюдения и анкетирования студентов педагогических направлений. Основной целью исследования стало определение эффективности современных педагогических технологий в процессе интеграции правового и нравственного воспитания.

Одним из наиболее эффективных подходов является использование интерактивных методов обучения. В отличие от традиционных форм преподавания, интерактивные технологии ориентированы на активное участие студентов в образовательном процессе, развитие самостоятельного мышления и коммуникативных навыков [6].

Среди наиболее распространённых методов можно выделить:

- 1) метод кейс-стади;
- 2) дискуссии и дебаты;
- 3) ролевые игры;
- 4) мозговой штурм;
- 5) проблемное обучение;
- 6) проектные технологии.

Метод кейс-стади позволяет студентам анализировать реальные жизненные и правовые ситуации, формируя навыки принятия решений с учётом правовых и нравственных норм [7]. Например, при рассмотрении конфликтных ситуаций в образовательной среде студенты учатся оценивать действия участников с точки зрения законодательства и профессиональной этики педагога.

Дискуссии и дебаты способствуют развитию критического мышления и культуры общения. В процессе обсуждения правовых и моральных проблем студенты учатся аргументированно выражать свою позицию, уважать мнение других и находить компромиссные решения [8].

Ролевые игры моделируют профессиональные ситуации, с которыми будущие педагоги могут столкнуться в своей деятельности. Такие методы помогают формировать ответственность, толерантность и навыки правомерного поведения.

Особую значимость имеет использование цифровых образовательных технологий. Электронные платформы, мультимедийные материалы и онлайн-дискуссии расширяют возможности преподавания правовых дисциплин и делают процесс обучения более доступным и эффективным [9].

Важным условием успешной интеграции правового и нравственного воспитания является междисциплинарный подход. Элементы правового образования могут включаться в изучение философии, педагогики, психологии и других гуманитарных дисциплин.

Результаты: итоги исследования свидетельствуют о положительном влиянии использования интерактивных методов на образовательный процесс и значительно повышает эффективность правового и нравственного воспитания студентов педагогических вузов [10].

Студенты, обучавшиеся с применением интерактивных методов обучения, продемонстрировали более высокий уровень познавательной активности и заинтересованности в изучении правовых дисциплин. В ходе исследования было выявлено, что обучающиеся данной группы глубже осознавали взаимосвязь правовых и нравственных норм, активнее участвовали в обсуждении актуальных социальных проблем, а также демонстрировали более высокий уровень сформированности правовой культуры. Кроме того, использование интерактивных технологий способствовало развитию коммуникативных компетенций, навыков сотрудничества и способности к конструктивному взаимодействию в образовательной среде. Особенно эффективными оказались ролевые игры и анализ практических ситуаций. Студенты отмечали, что такие методы помогают им лучше понимать реальные профессиональные проблемы и учат применять теоретические знания на практике [11].

Результаты анкетирования показали, что большинство студентов считают необходимым сочетание правового и нравственного воспитания в процессе профессиональной подготовки. По мнению обучающихся, современный педагог должен быть не только компетентным специалистом, но и нравственным примером для учащихся.

Кроме того, применение интерактивных технологий положительно влияет на психологический климат в учебной группе. Совместная деятельность способствует развитию взаимоуважения, ответственности и культуры диалога [12].

Закключение: таким образом, интеграция правового и нравственного воспитания является важным направлением совершенствования педагогического образования. Современный педагог должен обладать не только профессиональными знаниями и навыками, но и высоким уровнем правовой и нравственной культуры.

Следует также отметить, что проведённое исследование подтвердило эффективность интерактивных методов обучения в формировании правового сознания, моральных качеств и профессиональной ответственности студентов. Использование кейс-методов, дискуссий, ролевых игр и проектных технологий способствует развитию активной гражданской позиции и профессиональной этики будущих педагогов [13]. В условиях модернизации системы образования Республики Узбекистан особое значение приобретает внедрение инновационных педагогических технологий, обеспечивающих гармоничное сочетание правового и нравственного воспитания.

Список использованной литературы

1. Сластенин В.А. Педагогика: учебное пособие. — Москва: Академия, 2019. — 576 с.
2. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. — Москва: Владос, 2020. — 704 с.
3. Ильин И.А. О сущности правосознания. — Москва: АСТ, 2018. — 352 с.

4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. — Москва: Педагогика, 2017. — 192 с.
5. Закон Республики Узбекистан «Об образовании». — Ташкент, 2020.
6. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. — Москва: Народное образование, 2018. — 256 с.
7. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. — Москва: Высшая школа, 2019. — 207 с.
8. Кларин М.В. Интерактивное обучение — инструмент освоения нового опыта // Педагогика. — 2021. — №4. — С. 12–18.
9. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. — Москва: Академия, 2020. — 272 с.
10. Зимняя И.А. Педагогическая психология. — Москва: Логос, 2019. — 384 с.
11. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. — Москва: Интор, 2018. — 544 с.
12. Махмутов М.И. Проблемное обучение. — Москва: Педагогика, 2017. — 240 с.
13. Абдуллаева Ш.А. Роль интерактивных методов в формировании правовой культуры студентов // Молодой ученый. — 2022. — №15. — С. 85–88.

O‘ZBEK XALQ MAQOLLARIDA SHAXS MA’NAVIYATINI IFODALOVCHI PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Rajabova Nargiza Hamza qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek xalq maqollarining semantik tarkibi lingvokulturologik jihatdan tahlil qilingan. Shaxsning ma’naviy-axloqiy dunyosini ifodalovchi paremiologik birliklar tadqiqot obyekti sifatida o‘rganilgan. Maqollarda aks etgan odob, halollik, yaxshilik, vijdon, poklik kabi ma’naviy konseptlarning semantik xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, maqollarning milliy tafakkur, madaniy qadriyat va konseptosfera bilan bog‘liqligi antropotsentrik yondashuv asosida tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: paremiologiya, maqol, lingvokulturologiya, konsept, konseptosfera, semantik tahlil, ma’naviyat, odob konsepti, antropotsentrik tilshunoslik, milliy tafakkur.

Аннотация: В данной статье с лингвокультурологической точки зрения анализируется семантическая структура узбекских народных пословиц. В качестве объекта исследования рассматриваются паремиологические единицы, выражающие духовно-нравственный мир человека. Выделяются семантические особенности таких отражённых в пословицах духовных понятий, как порядочность, честность, доброта, совесть и чистота. Кроме того, на основе антропоцентрического подхода анализируется связь пословиц с национальным менталитетом, культурными ценностями и концептосферой.

Ключевые слова: паремиология, пословица, лингвокультурология, концепт, концептосфера, семантический анализ, духовность, концепт порядочности, антропоцентрическая лингвистика, национальный менталитет.

Annotation: This article analyzes the semantic structure of Uzbek folk proverbs from a linguoculturological perspective. Paremiological units that express the spiritual and moral world of an individual are examined as the object of research. The semantic features of spiritual concepts reflected in proverbs, such as decency, honesty, goodness, conscience, and purity, are highlighted. Furthermore,

the connection between proverbs and national mentality, cultural values, and the conceptosphere is analyzed based on an anthropocentric approach.

Keywords: paremiology, proverb, linguoculturology, concept, conceptosphere, semantic analysis, spirituality, concept of decency, anthropocentric linguistics, national mentality.

O‘zbek xalq maqollari xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, dunyoqarashi,

ma‘naviy qadriyatlari va axloqiy me‘yorlarini o‘zida mujassamlashtirgan noyob paremiologik birliklar hisoblanadi. Ayniqsa, shaxs ma‘naviyatini ifodalovchi maqollar jamiyatning inson haqidagi ideal qarashlarini aks ettiradi. Bugungi globallashuv sharoitida milliy ma‘naviyatni asrash va yosh avlod ongiga singdirishda maqollarning semantik va tarbiyaviy imkoniyatlarini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Maqollar til tafakkurida o‘zgaras o‘zakka ega qolip sifatida mavjud bo‘lib, ularning bu barqarorligi turli nutqiy vaziyatlarda qo‘llash imkonini beradi. “Maqol deganda, jumlada ifodalangan tugal fikrga ega, pand-nasihat ruhidagi ixcham xalq iborasi tushuniladi. Maqollar turli vazifalarni bajaradi. Eng muhimi kumulyativ (to‘plovchi) vazifa hisoblanadi. Bu vazifa maqollarning madaniy ahamiyatga ega ma‘lumotlarni saqlashi hamda til va madaniyat semantikasining o‘zaro ta‘sirini o‘rganish uchun manba bo‘lib xizmat qilishida namoyon bo‘ladi.”²⁵ Umuman olganda maqollar xalqning tarixiy tajribasi, axloqiy qarashlari, estetik tafakkuri, ma‘naviy qadriyatlarini aks ettiradi. Xalq donoligining mahsuli bo‘lgan maqollar bugungi kunga kelib ko‘plab tilshunoslik sohalarining tadqiq markazidir. Sotsiolingvistika kognitiv tilshunoslik hamda lingvomadaniyatshunoslik shular jumlasandir. Sir emaski, maqollar til va madaniyatning o‘zaro aloqador ekanligini yaqqol ko‘rsatib turadi. Rus tilshunos olimi Dz. A. Kallaeva ta‘kidlaganidek, “Paremiyalar lingvokulturologik konseptlarni o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Ular muayyan konseptlar haqidagi tasavvurlarni faqatgina ushbu konseptlar o‘sha madaniyat vakillarining milliy ongi uchun ahamiyatli bo‘lgan taqdiridagina aks ettiradi.” Olima o‘z fikrlarini dalillagan holda lak hamda ingliz tilidagi madaniy konseptlarini maqollar asosida o‘zaro qiyoslagan. “Lak va ingliz maqollarining «кулпат / family» (oila), «Батан / motherland» (vatan) sotsiomadaniy konseptlari, «mehmondo‘stlik» etnik konsepti hamda inson shaxsiy xususiyatlarini ifodalovchi «аъкълу / wisdom» (aql/donolik) va «авлияшиву / foolishness» (ahmoqlik) konseptlari misolidagi tahlili chog‘ishtirilayotgan lingvokulturalarning o‘ziga xos dunyoqarash manzarasini yaratuvchi qadriyat ustuvorliklarini o‘rganish imkonini beradi.”²⁶ Muallifning fikricha, har qanday paremiologik birlik o‘zi xos bo‘lgan millat vakillari uchungina madaniy ahamiyat kasb eta oladi. Mana shu nuqtai nazardan maqollarni lingvomadaniy aspekt vositasida talil qilshda dastlab semantik strukturasiga e‘tibor qaratiladi. Oilaviy qadriyatlar, do‘stlik, halollik, poklik, vijdon, yaxshilik va yomonlik kabi shaxs manaviy dunyosini ochib beradigan maqollarning semantik-strukturasini tushuna bilish juda muhimdir.

Zamonaviy antropotsentrik tilshunoslikda xalq maqollarining semantik tarkibini tadqiq etish shunchaki lisoniy birliklarning ma‘no ko‘lamini aniqlash bilan cheklanmaydi. Balki, maqollarning semantik tahlili lingvokulturologik konseptlarni yagona konseptosfera ostida jamlashga yordam beradi. Paremiyalar o‘zining ixcham strukturaviy shakli va chuqur semantik sig‘imi bilan muayyan elatning asrlar davomida shakllangan ijtimoiy-axloqiy tajribasini, qadriyatlar iyerarxiyasini va milliy tafakkur

²⁵ Каллаева Д. А. Лингвокультурологический анализ лакских и английских паремий: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Махачкала, 2011. — 26 с

²⁶ Каллаева Дж. А. Лингвокультурологический анализ лакских и английских паремий: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Махачкала, 2011. — С. 6–7.

modelini lisoniy kodlashtiruvchi universal vositadir. “Lingvokulturologiya terminlarning qisqacha izohli lug‘ati”da konsept va konseptosfera tushunchalariga quyidagicha izoh keltirib o‘tilgan.

“Konsept (lot. Conceptus-tushuncha; S.A.Askoldov-Alikseyev termini) 1 Kognitiv tilshunoslikda: inson ongining mental va ruhiy imkoniyatlari, uning bilimi va tajribasini aks ettiruvchi axborot tizimi birligi.

2 Lingvokulturologiyada: mentallik xususiyatiga hamda lisoniy ifodaga ega bo‘lgan, etnomadaniy o‘ziga xoslik bilan ajralib turuvchi jamoa ongi birligi.

3 Psixolingvistikada: insinning bilish va muloqot faoliyatida yuzaga keladigan, uning ruhiy qonuniyatlariga bo‘ysunuvchi harakatchan pretseptiv-kognitiv-affektiv tuzilma.”

Konseptosfera (lot. Conceptus-tushuncha + lot sphaere-koptok; yadro; D.S.Lixachev termini) kategoriyalashtirilgan, qayta ishlangan, standartlashtirilgan mdaniy konseptlarning xalq ongida aks etgan majmuyi.”²⁷

"Konsept" tushunchasi zamonaviy tilshunoslik paradigmalarida turlicha interpretatsiya qilinadi. Xususan, kognitiv lingvistika hamda psixolingvistikada ushbu termin individual-mental mohiyatni ifodalasa, lingvokulturologik yondashuvda u kengroq semantik va lisoniy-madaniy makonni qamrab oladi. Shu nuqtai nazardan, shaxs ma'naviy-axloqiy qiyofasini aks ettiruvchi maqollarning semantik maydonini tadqiq etish alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Birgina shaxs axloqiy sifatini ochib beruvchi odob koseptini o‘zida jamlagan maqollarimizda odatda ayni leksemani qo‘llash orqali maqol mazmuni ochib beriladi.

Bola – aziz, odobi undan aziz.

Inson – odobi bilan,

Osmon oftobi – bilan.

Ammo ba‘zan paremiya tarkibida odob so‘zi uchramasa ham, unga ishora qilib turuvchi mazmun saqlanadi.

Salom – kattadan,

Alif – nuqtadan.

Yoki

Turqi buzuvdan xulqi buzuv yomon

Mazmundagi maqollarda odob tushunchasi butun bir maqol mazmunini egallab kelgan.

Tilimizda mana shu qolipdagi paremiologik birliklar salmoqlidir. Ularni tahlil qilish orqali maqollardagi ma'naviy o‘ziga xoslikni yuzaga chiqarish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. — Toshkent, 1978.

2. Mirzayev T. O‘zbek xalq maqollari. — Toshkent: Sharq, 2005.

3. Yo‘ldoshev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili leksikologiyasi.— Toshkent, 2006.

4. Xudoyberganova Durdona. Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug‘ati. – T.: “Turon zamin ziyo”, 2015. B 41

5. Каллаева Д. А. Лингвокультурологический анализ лакских и английских паремий: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Махачкала, 2011. — С174

²⁷ Xudoyberganova Durdona. Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug‘ati. – T.: “Turon zamin ziyo”, 2015. B 25

TA'LIM TASHKILOTLARI HODIMLARINING PEDAGOGIK LAYOQATLILIGINI TAKOMILLASHTIRISH.

Nazarov Sardorbek Bozorboyevich
Xorazm viloyati PMM
“Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi”
kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy-metodik maqolada o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi tarkibiy qismlari: kommunikativlik kompetensiyasi, axborot bilan ishlash kompetensiyasi, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi, kasbiy kompetensiya va uni rivojlantirish masalalari yuzasidan tadqiqotchilarning qarashlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Kompetensiya, kompetentlik, kasbiy kompetensiya, kommunikativlik kompetensiyasi, axborot bilan ishlash kompetensiyasi, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi.

Аннотация: В данной научно-методологической статье анализируются взгляды исследователей на компоненты профессиональной компетентности учителей: коммуникативную компетентность, компетентность в обработке информации, компетентность в социально активной гражданской позиции, профессиональную компетентность и ее развитие.

Ключевые слова: Компетентность, компетентность, профессиональная компетентность, коммуникативная компетентность, информационная грамотность, компетентность социально активного гражданина.

Abstract: This scientific and methodological article analyzes the views of researchers on the components of teachers' professional competence: communicative competence, information processing competence, socially active citizenship competence, professional competence and its development.

Keywords: Competence, competence, professional competence, communicative competence, information literacy competence, socially active citizenship competence.

Bugungi kunda pedagogika sohasiga, ta'lim-tarbiya jarayonlariga “kompetensiya” tushunchasi keng kirib keldi. Ushbu tushuncha olimlarning ilmiy izlanishlarida, ta'lim-tarbiyaga oid adabiyotlarda to'liq tahlil qilinib, amaliy jarayonlarda qo'llanilmoqda. Pedagogikada bu tushunchalarning keng ko'lamda ishlatilishi bejiz emas. Chunki, ta'lim - tarbiya tizimining tubdan isloh qilinishi o'qituvchi va o'quvchilarning kompetentlik darajasiga bog'liq. Ma'lumki, Xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirishdan maqsad - o'qituvchilarning ijodiy imkoniyatlarini yanada oshirish, ularning ilmiy saviyasini takomillashtirish, dunyoqarashini kengaytirish hamda shaxsiyatini shakllantirish orqali ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirishdan iboratdir.

Ilmiy pedagogik, psixologik manbalarda berilishicha, kompetensiya, kompetentlik o'ta murakkab, ko'p qismli, barcha fanlar uchun mushtarak bo'lgan tushunchalardir. Shu boisdan uning talqin va izohlari tarkibiga ko'ra va ma'no, mantiq mundarijasi jihatidan turli-tuman. Terminning mohiyati “samaradorlik”, “moslashuvchanlik”, “yutuqlilik”, “muvaqqafiyatlilik”, “tushunuvchanlik”, “natijalilik”, “uquvlilik”, “xossa”, “xususiyat”, “sifat”, “miqdor”, “o'lchov” kabi tushunchalar asosida tavsiflanmoqda. Umumiy qilib aytganda, “Kompetentlik – aniq bir kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni egallaganlik xususiyatidir” [1].

Pedagog olimlar tomonidan kasbiy-pedagogik kompetensiyalar shartli ravishda quyidagi tarkibiy qismlarga ajratilmoqda:

kommunikativlik kompetensiyasi. Jamiyatda o'zaro muloqotga kirishish uchun, avvalo, ona tili va birorta xorijiy tilni o'zlashtirib, ulardan muloqotda samarali foydalana olish;

axborot bilan ishlash kompetensiyasi. Mavjud media manbalar (internet, teleradio, audio-video yozuvlar, bosma nashrlar, elektron pochta va boshqalar)dan kerakli ma'lumotlarni izlab topa olish, saralash;

ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi. Jamiyatda bo'layotgan voqea- hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish kabilar [2].

Demak, o'qituvchilik kasbini tanlagan shaxs faoliyati davomida eng zarur bo'lgan kompetensiyalarning har biri alohida o'ringa ega ekanligini, anglashi zarur.

N.A.Muslimov o'zining tadqiqot ishlarida o'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllanganlik asosini oltita sifat ko'rinishida ta'kidlab o'tgan, bular:

- 1) motivatsion xislatlar;
- 2) intellektual salohiyat ;
- 3) irodaviy sifatlar;
- 4) amaliy ko'nikmalar;
- 5) hissiy sifatlar;
- 6) o'z-o'zini boshqara olish [3].

Kasbiy kompetensiya va uni rivojlantirish masalalari qator tadqiqotchilar, jumladan, A.K.Markova pedagogik faoliyat uchun zarur sanaladigan bir qancha aql-zakovat, maqsadga yo'nalganlik, pedagogik fikrlash, oldindan his qila bilish kabi pedagogning psixologik sifatlarini ham ajratib ko'rsatadi[4]. Shuni ta'kidlash lozimki, kasbiy kompetensiyani bugungi kundagi rivojini yanada oshirishda ilmiy tadqiqotlar olib borish davr talabidir.

Pedagog kompetentligini rivojlantirishda, o'qituvchining nutqi sof va chiroyli bo'lmog'i, u ishoralar, qochiriqlar, istiora va xalq maqollari, aforizmlardan o'rinli foydalana olishi, nutq ohangiga, so'z jozibasiga e'tibor berishi kerakligi talab etiladi. O'qituvchi yuksak ahloqiy fazilatlar, ya'ni insonparvarlik, tarbiya ko'rganlik, ochiq ko'ngillik, xushmuomalalik kabilarga ega bo'lishi lozim. Pedagoglardagi ushbu sifatarning asosi uning psixofiziologik tavsiflari, xususan, temperament xususiyatlari sanaladi. O'qituvchining kasbiy ahamiyatli sifatlarining mavjud ro'yxatlarida esa pedagogik yo'nalganlik sifatleri ustuvorlik kasb etadi [5].

Bugungi kunda xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirish tizimi pedagoglari ham tinglovchilarning kasbiy kompetensiyasini yanada oshirishda turli usullardan, ayniqsa interfaol metodlardan foydalanishlari samarali hisoblanadi.

Pedagog o'zida kasbiy kompetensiyani shakllantirishda o'z ustida ishlashi va o'z-o'zini rivojlantirishi ahamiyatlidir. O'z-o'zini rivojlantirish vazifalari o'zini o'zi tahlil qilish va o'zini o'zi baholash orqali aniqlanadi.

Yuqorida keltirilgan olimlarning ilmiy g'oyalarining tahlili asosida aytilish mumkinki, o'qituvchining kasbiy kompetentligi amaliy faoliyat jarayonida shakllanadi va namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

- 1.Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций. eidos.ru/journal/2012/0829-05.html.
2. Jumayev A. Sh., Jumanova N. Sh. Yosh pedagog kadrlar kasbiy kompetentligining ayrim masalalari // Pedagogika. – Toshkent, 2015. № 1. – B. 30-31.
3. Muslimov N.A., Abdullayeva Q.M., Gaipova N.S. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. Metodik qo'llanma. – T.: TDPU, 2013. – 83-b.
4. Маркова А.К Психологические критерии и ступени профессионализма учителя // Педагогика.- Масква, 1995.-№ 6.- С. 55-63.
5. Qodirov H. Kasb ta'limi o'qituvchilarining ahamiyatli sifatleri talqini // Pedagogika. – Toshkent, 2015. № 3. – B. 68.

TARIX FANINI XORIJIY TILLAR BILAN INTEGRATSIYA QILISHDA CLIL METODINING AHAMIYATI

Axmedova Nilufar Allayorovna
Xorazm viloyati PMM
“Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi”
kafedrası o‘qituvchisi,
Yo‘ldasheva Mardona Alisher qizi
Xorazm viloyati PMM Tarix,
Davlat va huquq asoslari fanlari metodisti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi uzluksiz ta’lim tizimida tarix fanini xorijiy tillar bilan integratsiya qilishda CLIL (Content and Language Integrated Learning) metodologiyasining o‘rni va ahamiyati tadqiq etiladi. Maqolada o‘zbek va xorijiy pedagog olimlarning qarashlari tahlil qilinib, CLIL metodining tarixiy tushunchalarni o‘zlashtirish va o‘quvchilarning lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi afzalliklari yoritilgan. Shuningdek, milliy ta’lim muhitida ushbu metodni joriy etishning konseptual asoslari ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: CLIL, kontent va til integratsiyasi, tarix didaktikasi, fanlararo bog‘liqlik, lingvistik kompetensiya, kommunikativ yondashuv.

Аннотация: В данной статье исследуется значение методологии CLIL (Content and Language Integrated Learning – Предметно-языковое интегрированное обучение) в контексте интеграции преподавания истории с иностранными языками в системе непрерывного образования Республики Узбекистан. На основе анализа трудов отечественных и зарубежных ученых-педагогов освещаются преимущества метода CLIL в освоении исторических понятий и развитии лингвистических компетенций учащихся. Также разработаны концептуальные основы внедрения данной методики в национальную образовательную среду, определены основные проблемы и предложены пути их решения.

Ключевые слова: CLIL, интеграция предмета и языка, дидактика истории, межпредметные связи, лингвистическая компетенция, коммуникативный подход, узбекские источники.

Abstract: This article explores the significance of the CLIL (Content and Language Integrated Learning) methodology in integrating the subject of history with foreign languages within the continuous education system of the Republic of Uzbekistan. Based on the analysis of research by local and foreign pedagogical scholars, the benefits of the CLIL method in mastering historical concepts and developing students' linguistic competencies are highlighted. Furthermore, the conceptual foundations for implementing this methodology in the national educational environment are developed, key challenges are identified, and potential solutions are proposed.

Keywords: CLIL, content and language integration, history didactics, interdisciplinary links, linguistic competence, communicative approach, Uzbek sources.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini tubdan isloh qilish va yosh avlodning kamida ikkita xorijiy tilni mukammal bilishini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda xorijiy tillarni an’anaviy (shunchaki grammatik qoidalar va matn tarjimasini) usulda o‘qitish o‘z samarasini yo‘qotmoqda. Shu sababli, ta’lim jarayoniga fanni xorijiy til vositasida o‘qitishni nazarda tutuvchi CLIL (Content and Language Integrated Learning) metodologiyasini joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Tarix fani o'zining ijtimoiy-madaniy mazmuni, boy terminologiyasi va tahliliy xarakteri bilan xorijiy tillarni integratsiya qilish uchun eng qulay pedagogik platforma hisoblanadi. Tarix darslarida CLIL metodini qo'llash o'quvchilarda nafaqat tarixiy voqealarga nisbatan tanqidiy fikrlashni, balki shu voqelikni xalqaro tillarda erkin ifodalash ko'nikmasini ham shakllantiradi.

CLIL atamasi fanni va tilni parallel ravishda o'qitishni anglatadi. O'zbekistonlik tadqiqotchi D. Ruzmetova ta'kidlaganidek, "CLIL metodologiyasi talabalarga tilni sun'iy muhitda emas, balki aniq bir fanning real mazmuni va ilmiy konteksti orqali tabiiy ravishda o'rganish imkoniyatini beradi" [1].

Tarix darslarida ushbu metod qo'llanilganda, darsning maqsadi ikki tomonlama (dual-focused) bo'ladi:

1. Akademik maqsad: Tarixiy voqea, jarayon va qonuniyatlarni o'rganish.
2. Lingvistik maqsad: Tarixiy matnlarni tahlil qilish jarayonida xorijiy til lug'at boyligi (lexis) va nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish.

Pedagog olimi G. Xalilova o'z tadqiqotlarida fan va til integratsiyasining psixologik jihatlariga to'xtalib, tarix darslarida xorijiy tildan foydalanish o'quvchilarning kognitiv (bilish) faolligini oshirishini, chunki xorijiy tildagi matn ustida ishlash miyadan ko'proq tahliliy operatsiyalarni talab qilishini isbotlagan [2].

Tarix fanini xorijiy tilda (masalan, ingliz tilida) o'qitish, ayniqsa, jahon tarixi va xalqaro munosabatlar tarixini o'rganishda katta samara beradi. Respublikamizda CLIL metodini amaliyotga tatbiq etish muammolarini o'rgangan N. Sadullayeva o'z ishlarida quyidagi afzalliklarni ko'rsatib o'tadi:

"Tarix darslarida CLIL metodining qo'llanilishi o'quvchilarni global axborot makoniga olib chiqadi. Ular xalqaro tarixiy hujjatlar, xorijiy manbalar va elektron kutubxona resurslaridan to'g'ridan-to'g'ri foydalanish imkoniga ega bo'ladilar" [3].

Masalan, "Buyuk Ipak yo'li" yoki "Amir Temur va Temuriylar davlati diplomatik aloqalari" mavzulari o'tilayotganda, g'arb tarixchilarining asarlaridan parchalarni ingliz tilida tahlil qilish darsning ilmiy salohiyatini oshiradi. Bu jarayonda o'quvchi shunchaki passiv tinglovchi emas, balki tarixiy manbani mustaqil tahlil qiluvchi tadqiqotchiga aylanadi.

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) M. Jo'rayev o'zining oliy ta'limda integratsiyalashgan darslarni tashkil etishga oid ishida CLIL metodining tarkibiy qismi bo'lgan "Scaffolding" (ko'maklashish/tayanch iboralar berish) texnikasini tarixiy atamalar bilan ishlashda juda qo'l kelishini ta'kidlaydi [4]. Tarixiy terminlar (masalan: feodalizm, imperiya, kolonizatsiya, sivilizatsiya) xorijiy tilda o'rganilganda o'quvchining lingvistik dunyoqarashi kengayadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida tarix fanini CLIL asosida o'qitishda muayyan muammolar ham ko'zga tashlanadi. Tadqiqotchi Sh. Shofayziyeva ushbu muammolarni tizimlashtirib, birinchi navbatda kadrlar tayyorlash masalasiga e'tibor qaratadi [5]:

1. Tarix o'qituvchilarining xorijiy tilni B2/C1 darajasida bilish darajasi yetarli emasligi.
2. Tarix darsliklarining integratsiyalashgan (CLIL) variantlari va metodik qo'llanmalarining tanqisligi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun Oliy ta'lim muassasalarining "Tarix" va "Xorijiy tillar" kafedralari hamkorligida "Team-teaching" (jamoaviy o'qitish) tizimini yo'lga qo'yish zarur. Bunda tarixchi olim mavzu kontentiga, til mutaxassisi esa darsning lingvistik tomoniga mas'ul bo'ladi.

Tarix fanini xorijiy tillar bilan integratsiya qilishda CLIL metodining ahamiyati beqiyosdir. O'zbekistonlik olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, CLIL nafaqat til o'rganish samaradorligini oshiradi, balki tarixiy voqealarni ko'p tomonlama, xalqaro prizma orqali ko'rish ko'nikmasini shakllantiradi. Ushbu metodni milliy ta'lim tizimiga kengroq joriy etish zamonaviy, raqobatbardosh va dunyo ilm-fan yutuqlaridan erkin foydalana oladigan kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilagan adabiyotlar ro'yxati

1. Ruzmetova, D. T. (2021). O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida CLIL metodologiyasini joriy etishning pedagogik shart-sharoitlari. Zamonaviy ta'lim jurnali, №5, 42-47-b.
2. Xalilova, G. A. (2022). Fan va til integratsiyalashgan ta'lim (CLIL) tizimining kognitiv asoslari. Pedagogika fanlari mudom, №2, 115-119-b.
3. Sadullayeva, N. A. (2023). Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishda innovatsion metodlar: CLIL tajribasi. O'zbekistonda xorijiy tillar ilmiy-metodik jurnali, №3 (44), 88-95-b.
4. Jo'rayev, M. S. (2020). Oliy ta'limda integratsiyalashgan darslarni loyihalash metodikasi (Tarix fanlari misolida). Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 24-b.
5. Shofayziyeva, Sh. M. (2022). Maktablarda CLIL metodini qo'llashda yuzaga keladigan didaktik to'siqlar va ularni bartaraf etish yo'llari. Ta'lim va innovatsiya, №8, 201-206-b.

IQTISODIY FANLARNI O'QITISHDA O'QUVCHILARDA MOLIYAVIY SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISH: SHAXSIY MOLIYANI SAMARALI BOSHQARISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

**Atajonov Urinboy Allayarovich,
Xorazm viloyati PMM "Ijtimoiy – iqtisodiy
fanlar metodikasi" kafedrası o'qituvchisi,
Abdullayev Mansur Masharibovich,
Xorazm PMM tarbiya fani metodisti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtisodiy fanlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarda moliyaviy savodxonlikni shakllantirishning pedagogik va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida yosh avlodning shaxsiy moliyani samarali boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maqolada byudjet tuzish, daromad va xarajatlarni rejalashtirish, tejash madaniyati, investitsiya tushunchalari hamda moliyaviy xavfsizlik asoslari yoritilgan. Shuningdek, iqtisodiy fanlarni o'qitishda interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalar va amaliy mashg'ulotlarning o'quvchilarning moliyaviy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni ochib berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, moliyaviy savodxonlikni ta'lim tizimiga integratsiya qilish o'quvchilarning iqtisodiy tafakkuri va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy savodxonlik, iqtisodiy ta'lim, shaxsiy moliya, byudjet, tejash madaniyati, investitsiya, iqtisodiy fanlar, moliyaviy kompetensiya, raqamli moliya, o'quvchilar.

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические и практические аспекты формирования финансовой грамотности у учащихся в процессе преподавания экономических дисциплин. В условиях современной глобализации и цифровой экономики для молодого поколения важно обладать навыками эффективного управления личными финансами. В статье рассматриваются понятия бюджетирования, планирования доходов и расходов, культуры сбережений, инвестиций и основ финансовой безопасности. Также раскрывается роль интерактивных методов, цифровых технологий и практических упражнений в преподавании экономических дисциплин для развития финансовых компетенций учащихся. Результаты исследования показывают, что интеграция финансовой грамотности в систему образования способствует развитию экономического мышления учащихся и навыков самостоятельного принятия решений.

Ключевые слова: финансовая грамотность, экономическое образование, личные финансы, бюджет, культура сбережений, инвестиции, экономические дисциплины, финансовая компетентность, цифровые финансы, учащиеся.

Abstract: This article analyzes the pedagogical and practical aspects of developing financial literacy among students in the process of teaching economics. In the context of globalization and the digital economy, it is becoming increasingly important for young people to acquire effective personal financial management skills. The article discusses budgeting, income and expense planning, saving culture, investment concepts, and the fundamentals of financial security. It also highlights the role of interactive methods, digital technologies, and practical activities in developing students' financial competencies in economics education. The research findings show that integrating financial literacy into the education system contributes to the development of students' economic thinking and independent decision-making skills.

Keywords: financial literacy, economic education, personal finance, budgeting, saving culture, investment, economics teaching, financial competence, digital finance, students.

KIRISH

Hozirgi davrda iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi, raqamli bank xizmatlarining kengayishi hamda iste'mol bozori rivojlanishi yoshlarning moliyaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishini talab qilmoqda. O'quvchilarning moliyaviy savodxonligini shakllantirish nafaqat ularning shaxsiy hayotidagi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi, balki kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy faoliyatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Iqtisodiy fanlarni o'qitish jarayonida moliyaviy savodxonlik elementlarini integratsiya qilish o'quvchilarning amaliy hayotga tayyorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, shaxsiy byudjet yuritish, tejash, investitsiya qilish va moliyaviy xavflarni boshqarish ko'nikmalari yosh avlod uchun zarur kompetensiyalardan biridir.

Bugungi kunda ko'plab o'quvchilar moliyaviy qarorlar qabul qilishda yetarli tajriba va bilimga ega emasligi sababli noto'g'ri xarajat qilish, qarz yukiga tushib qolish yoki moliyaviy firibgarliklarga duch kelish xavfi ortmoqda. Shu bois iqtisodiy fanlarni o'qitishda moliyaviy savodxonlikni shakllantirish dolzarb pedagogik vazifa sifatida qaralmoqda.

Mazkur maqolada iqtisodiy fanlarni o'qitish orqali o'quvchilarda shaxsiy moliyani samarali boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Moliyaviy savodxonlik tushunchasi zamonaviy iqtisodiy ta'limning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'riladi. G. Bekkerning inson kapitali nazariyasiga ko'ra, bilim va ko'nikmalarga yo'naltirilgan investitsiyalar jamiyatning iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Yoshlarning moliyaviy savodxonligini oshirish esa ularning iqtisodiy mustaqilligi va mas'uliyatini kuchaytiradi.

Lusardi va Mitchell (2) tadqiqotlariga ko'ra, moliyaviy bilimga ega bo'lgan yoshlar xarajatlarni samarali rejalashtirish, tejash va investitsiya qilish borasida ancha faol bo'ladi. Xalqaro tajribada, xususan, Kanada, Janubiy Koreya va Gollandiya kabi davlatlarda moliyaviy ta'lim maktab dasturlariga integratsiya qilinganligi natijasida yoshlarning iqtisodiy faolligi ortgan.

Shuningdek, OECD va Jahon banki hisobotlarida moliyaviy savodxonlik iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Raqamli moliyaviy texnologiyalarning rivojlanishi esa o'quvchilarda nafaqat moliyaviy, balki raqamli savodxonlikni ham shakllantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

O'zbekiston tajribasida ham moliyaviy savodxonlikni oshirish bo'yicha turli loyihalar va dasturlar amalga oshirilmoqda. Xususan, ta'lim tizimida iqtisodiy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan

boyitish, interaktiv metodlarni qo'llash va raqamli platformalardan foydalanish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda iqtisodiy fanlarni o'qitishda moliyaviy savodxonlikni shakllantirishning samaradorligini o'rganish uchun tahliliy, tavsifiy va taqqoslash metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot davomida:

1. Iqtisodiy ta'lim va moliyaviy savodxonlikka oid ilmiy manbalar tahlil qilindi.
2. Xalqaro tashkilotlar hisobotlari va statistik ma'lumotlar o'rganildi.
3. Iqtisodiy fanlarni o'qitishda qo'llanilayotgan interaktiv metodlar tahlil qilindi.
4. O'quvchilarning moliyaviy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid pedagogik yondashuvlar solishtirildi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi - iqtisodiy fanlarni o'qitishda shaxsiy moliyani samarali boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishning samarali usullarini aniqlashdan iborat.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy fanlarni amaliy mashg'ulotlar asosida o'qitish o'quvchilarning moliyaviy tafakkurini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, quyidagi ko'nikmalarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega:

- shaxsiy byudjet tuzish;
- daromad va xarajatlarni rejalashtirish;
- tejash va investitsiya qilish;
- moliyaviy xavflarni baholash;
- kredit va qarz madaniyatini tushunish;
- raqamli moliyaviy xizmatlardan xavfsiz foydalanish.

O'quvchilarda moliyaviy savodxonlikni shakllantirishda "BBB", "Case Study", "Jigsaw", "Gallery Walk" kabi interaktiv metodlardan foydalanish samarali natija beradi. Ushbu metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va iqtisodiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilar:

- xarajatlarni nazorat qilish;
- uzoq muddatli maqsadlarni rejalashtirish;
- iqtisodiy xavflarni kamaytirish;
- tadbirkorlik faoliyatiga qiziqish bildirish kabi jihatlarida faolroq bo'ladi.

Bundan tashqari, iqtisodiy fanlarni raqamli texnologiyalar asosida o'qitish o'quvchilarning moliyaviy platformalar va mobil ilovalardan foydalanish kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy fanlarni o'qitishda moliyaviy savodxonlikni shakllantirish o'quvchilarning iqtisodiy tafakkuri, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va shaxsiy moliyani boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish orqali o'quvchilarda:

- iqtisodiy mas'uliyat;
- tejash madaniyati;
- moliyaviy xavfsizlik;
- tadbirkorlik kompetensiyasi shakllanadi.

Takliflar:

1. Iqtisodiy fanlar tarkibiga moliyaviy savodxonlik bo'yicha maxsus mavzularni kiritish.
2. Darslarda amaliy mashg'ulotlar va biznes o'yinlardan foydalanish.

3. Raqamli moliyaviy platformalar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish.
4. O'quvchilar uchun moliyaviy rejalashtirish bo'yicha trening va seminarlar tashkil etish.
5. Moliyaviy savodxonlikni targ'ib qiluvchi multimedia resurslarini yaratish.

Ushbu yondashuvlar o'quvchilarning kelajakda iqtisodiy jihatdan faol, mas'uliyatli va mustaqil shaxs bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Becker, G. S. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. University of Chicago Press.
2. Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. Journal of Economic Literature, 52(1), 5–44.
3. OECD. (2018). PISA 2018 Results: Students' Financial Literacy. Organisation for Economic Co-operation and Development.
4. World Bank. (2020). Enhancing Financial Capability and Inclusion in Developing Countries. Washington, DC.
5. Atkinson, A., & Messy, F. A. (2012). Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education Pilot Study.
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). Moliyaviy savodxonlikni oshirish bo'yicha strategik yo'l xaritasi. Toshkent.
7. UNESCO. (2021). Education for Sustainable Development: Youth as Change Agents.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim va yoshlar siyosatiga oid qarorlari hamda normativ-huquqiy hujjatlari.
9. "Yoshlarning moliyaviy savodxonligi va iqtisodiy mustaqilligi: shaxsiy moliya boshqaruvi orqali barqaror rivojlanishga yo'l" maqolasi materiallari .

“FRANSUZ TILINI BOSHQA FANLAR BILAN INTEGRATSIYA QILGAN HOLDA O'QITISHNING SAMARALI USULLARI”

**Djabborova Hilola Muxtorovna,
Xorazm viloyati PMM,
“Tillarni o'rgatish metodikasi” kafedra
o'qituvchisi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada fransuz tilini boshqa fanlar bilan integratsiya qilgan holda o'qitishning samarali usullari va afzalliklari keng yoritilgan. Integrallashgan yondashuv til o'rganuvchilarni nafaqat grammatika va lug'at bilan tanishtiradi, balki, tinglab tushunish, gapirish va yozma ko'nikmalarni birlashtirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: fanlararo integratsiya, fransuz tili, kommunikativ yondashuv, CLIL, kompetensiyaviy ta'lim, zamonaviy pedagogika.

Аннотация: В данной статье подробно обсуждаются эффективные методы и преимущества преподавания французского языка в интегрированном формате с другими предметами. Интегрированный подход не только знакомит изучающих язык с грамматикой и лексикой, но и помогает объединить навыки аудирования, говорения и письма.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, французский язык, коммуникативный подход, CLIL, компетентностно-ориентированное образование, современная педагогика.

Abstract: This article provides a detailed discussion of effective methods and advantages of teaching French in an integrated format with other subjects. This integrated approach not only

introduces language learners to grammar and vocabulary but also helps integrate listening, speaking, and writing skills.

Keywords: interdisciplinary integration, French, communicative approach, CLIL, competency-based education, modern pedagogy.

Kirish

Fransuz tili xalqaro muloqotda keng qo'llaniladigan tillardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda til o'rganish jarayonida nafaqat grammatikani, balki tilning boshqa komponentlarini birlashtiruvchi integrallashgan yondashuv samarali hisoblanadi. Integrallashgan o'qitish usuli o'quvchilarning kommunikativ va madaniy kompetensiyasini oshirishga, tilni tabiiy kontekstdan o'rganishga yordam beradi.

Chet tilini fanlararo integratsiya (CLIL Content and Language Integrated Learning) orqali o'rgatish, tilni tarix,geografiya, san'at kabi fanlar bilan birgalikda o'qitish orqali o'quvchilarda chuqur va amaliy bilim shakllantiradi.Bu metod tilni shunchaki o'rganishvositasi emas, balki boshqa sohalar bo'yicha ma'lumot olish vositasi sifatida qo'llaydi, bu esa o'quvchilarning motivatsiyasiva tushunish darajasini oshiradi.

Asosiy qism

Bugungi globallashuv davrda xorijiy tillarni o'qitish jarayonida integratsiyalashgan ta'lim yondashuvlariga talab oshmoqda. Fanlararo integratsiya-bu turli fanlarni bir-biri bilan bog'lash orqali o'quvchilarga chuqurroq va yanada boy bilim berishga imkon yaratadigan usuldir. Ayniqsa, chet tilini o'qitishda bunday yondashuv nafaqat tilni, balki madaniyatni, tarixni va boshqa fanlarni ham qamrab olish orqali o'quvchilarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Fanlararo integratsiyaning mohiyati fanlararo integratsiya-bu turli fanlar o'rtasida bog'liqlikni o'rnatish va ulardan birgalikda foydalanish orqali yangi bilimlarni yaratish jarayonidir. Bu metod chet tilini o'rganishda o'quvchilarning nafaqat lug'at boyligini oshiradi, balki tilni yanada keng qamrovli mavzularda qo'llashni ham o'rgatadi.

Fanlararo integratsiyaning afzalliklari shundaki bunda: 1. O'quvchilarni keng ko'lamli bilim bilan ta'minlash bunda o'quvchilarga faqatgina tilni emas, balki tarixiy bilimlarni ham o'rgatish orqali ularning umumiy savodxonligi va bilim darajasini oshiradi.

2. O'qituvchiga keng imkoniyatlar yaratadi ya'ni chet tilini o'qitish jarayonida boshqa fanlardan foydalangan holda darslarni turli usullarda tashkil qilish o'quvchilarning e'tiborini yanada jalb qiladi va darsning samaradorligini oshiradi.

3. O'quvchilarning mantiqiy va ijodiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantiradi ya'ni turli fanlar o'rtasida bog'liqlik o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini mustahkamlaydi va ularda ijodiy yondashuvni rivojlantiradi.

Tarix darslarida chet tili o'rgatish, o'quvchilarga shu tildagi tarixiy matnlarni o'qish va tahlil qilish imkonini beradi. Fransuz tilini tarix fani bilan integratsiyalash orqali o'quvchilar Fransiya tarixi, Buyuk Fransuz inqilobi, Napoleon davri kabi mavzularni o'rganadilar. Fanlararo integratsiyani amalga oshirish uchun tarix fani bilan bog'lash orqali tarixiy voqealar, shaxslar yoki muhim sanalar haqidagi matnlarni o'qish orqali tilni chuqurroq o'rganish mumkin. Masalan, chet tilida yozilgan tarixiy maqolalar yoki adabiyotlarni tahlil qilish bunga misol bo'la oladi.

Geografiya bilan integratsiyada esa Fransiya va frankofon davlatlarning joylashuvi, iqlimi va madaniy xususiyatlari fransuz tilida o'rganiladi. Bu usul o'quvchilarda tilni tabiiy muhitda qo'llash ko'nikmasini shakllantiradi. Geografiya fanini chet tili bilan bog'lash jarayonida boshqa mamlakatlar geografiyasini ham o'rgatish orqali o'quvchilarning til bilan birga geografik bilimlarini kengaytirish mumkin.

Fransuz tili va adabiyot fanlari integratsiyasi bunda fransuz adabiyoti namunalarini (V. Gyugo, M. Proust, A. Kamyu) o'rganish orqali o'quvchilarning til boyligi va estetik didi rivojlanadi. Shu bilan birga, ona tili va jahon adabiyoti bilan qiyosiy tahlillar olib borish tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi.

Fransuz tilini texnologiya fani bilan bog'lash orqali yana ham kengroq o'rganish mumkin. Bunda ilmiy maqolalar yoki texnik matnlarni chet tilida o'qish, ularni tushunish va baholash orqali o'quvchilarning ilmiy savodxonligini oshirish mumkin.

Madaniyat va san'at bilan bog'lash orqali esa boshqa mamlakatlarning madaniyatiga oid videofilmlar yoki san'at asarlarini o'rganish orqali til va madaniyatni birga o'rgatish imkoniyati yaratiladi.

Musiq va tilni integratsiya qilish orqali o'rganuvchining tinglab tushunish ko'nikmasi rivojlanadi. O'rganuvchining talaffuzini yaxshilaydi, intonatsiyani mustahkamlaydi, so'z boyligini oshiradi, turli xalqlarning madaniyati bilan tanishtiradi.

Shuningdek, qo'shiqlarning ritmi va melodiyasi o'rganuvchilarga tilning tovush tuzilishini yaxshiroq tushunishga yordam beradi, bu esa talaffuzni yaxshilash va quloq bilan qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun muhimdir.

Musiq chet tillarni o'rganishda turli usullarda qo'llaniladi, jumladan:

Qo'shiqlar va she'riyat orqali bunda qo'shiq matni orqali grammatik qoidalarini o'rganish, talaffuzni va intonatsiyani mustahkamlash, so'z boyligini kengaytirish, madaniy tushunchani oshirish mumkin.

Ritmik mashqlar orqali bunda ritm bolalarga talaffuz va intonatsiyani yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi, mantiqiy o'rganishga yordam beradi.

Musiqiy o'yinlar orqali bunda musiqiy o'yinlar o'quvchilarning til o'rganishiga ijobiy ta'sir qiladi.

Musiq bilan integratsiya qilingan darslarning samarasi yuqoriroq hisoblanadi. Musiq darslarini o'quv dasturiga kiritish o'quvchilarning tinglash, talaffuz qilish, so'z boyligini saqlash va madaniy tushunchani yaxshilashga yordam beradi.

Fransuz tilida musiq tinglash uchun bir qancha platformalar mavjud.

YouTube – Fransuz qo'shiqlari, kliplar va pleylistlar juda ko'p (bepul).

Spotify – “French songs”, “Chanson française” kabi pleylistlar bor (bepul + premium).

Deezer – Fransuz platformasi, fransuz musiqasi juda boy.

Apple Music – Sifatli fransuz qo'shiqlari va albomlar.

SoundCloud – Mustaqil va mashhur fransuz ijodkorlari qo'shiqlari.

Radio va maxsus saytlar

Radio France / France Inter / NRJ France – Onlayn radio orqali fransuz qo'shiqlari.

TV5MONDE (musiq bo'limlari) – Fransuz madaniyati va musiqasi.

Chansons.net – Fransuz qo'shiqlari haqida ma'lumotlar.

So'zlari (lyrics) uchun

LyricsTranslate – Qo'shiqlar so'zi va tarjimalari.

Genius – Ko'plab fransuz qo'shiqlarining matnlari va izohlari.

Xulosa

Fransuz tilini integrallashgan holda o'qitish til ko'nikmalarini samarali rivojlantiradi. Bu yondashuv o'quvchilarga grammatika, lug'at va kommunikativ ko'nikmalarni bir vaqtning o'zida o'rganish imkonini beradi. Shuningdek, madaniy komponentni qo'shish tilni tabiiy va qiziqarli qiladi. Amaliy metodlar va interaktiv mashqlar integrallashgan o'qitish samaradorligini oshiradi.

Fanlararo integratsiya chet tilini o'rgatishda keng imkoniyatlar yaratadi. Bu usul o'quvchilarning til o'rganishga qiziqishini oshirish bilan birga, ularning turli fanlarga oid bilimlarini ham kengaytiradi. Shuningdek, chet tilini turli fanlar bilan bog'lab o'rganish o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu boisdan, zamonaviy ta'lim tizimida

fanlararo integratsiya asosida chet tilini o'qitishga e'tibor qaratish lozim. Ushbu maqolada fanlararo integratsiyaning mohiyati, afzalliklari va uni amaliyotda qanday qo'llash usullari haqida asosiy g'oyalar bayon etilgan.

Foydanilgan adabiyotlar:

1. Бим-Бад, Б.М. (2002). Педагогика: Успехи и перспективы развития. Москва: Наука.
2. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press. Bu kitobda fan va tilni integratsiyalashgan holda o'qitishning samaradorligi haqida ma'lumot berilgan, CLIL metodologiyasi hamda uning chet tili o'qitishdagi o'rni ko'rsatilgan.
3. Jacobs, H.H. (Ed.). (1989). Interdisciplinary Curriculum: Design and Implementation. Association for Supervision and Curriculum Development.
4. Brown, H. D. (2014). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education.
5. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.

IQTISODIY FANLARNI O'QITISHDA MOLIVAVIY PLATFORMALAR VA ILOVALARNI QO'LLASH ORQALI NAZARIY BILIMLARNI AMALIY KO'NIKMALAR BILAN BIRLASHTIRISH.

**Atojonov Urinbay Allayarovich,
Xorazm viloyati PMM "Ijtimoiy – iqtisodiy
fanlar metodikasi" kafedrasi o'qituvchisi**

Annotatsiya: Mazkur maqolada iqtisodiy fanlarni o'qitish jarayonida moliyaviy platformalar va mobil ilovalardan foydalanishning pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan integratsiya qilish usullari o'rganildi. Tadqiqot natijalari moliyaviy platformalar iqtisodiy tafakkurni rivojlantirish, mustaqil qaror qabul qilish, budjet tuzish va investitsion savodxonlikni oshirishda samarali vosita ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek, maqolada iqtisodiy fanlarni o'qitishda interaktiv ilovalar, simulyatorlar va onlayn platformalardan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy ta'lim, moliyaviy platforma, raqamli texnologiyalar, moliyaviy savodxonlik, amaliy ko'nikma, interaktiv ta'lim, iqtisodiy kompetensiya.

Аннотация: В данной статье анализируется педагогическое значение использования финансовых платформ и мобильных приложений в процессе преподавания экономических дисциплин. В ходе исследования были изучены методы интеграции теоретических знаний студентов с практическими навыками с использованием современных цифровых технологий. Результаты исследования показали, что финансовые платформы являются эффективным инструментом для развития экономического мышления, самостоятельного принятия решений, составления бюджета и повышения инвестиционной грамотности. В статье также разработаны методические рекомендации по использованию интерактивных приложений, симуляторов и онлайн-платформ в преподавании экономических дисциплин.

Ключевые слова: экономическое образование, финансовая платформа, цифровые технологии, финансовая грамотность, практические навыки, интерактивное образование, экономическая компетентность.

Abstract: This article analyzes the pedagogical significance of using financial platforms and mobile applications in teaching economics. The study examines methods of integrating theoretical knowledge

with practical skills through modern digital technologies. The results indicate that financial platforms are effective tools for developing economic thinking, independent decision-making, budgeting, and investment literacy. The article also provides methodological recommendations for the use of interactive applications, simulators, and online platforms in economics education.

Keywords: economics education, financial platform, digital technologies, financial literacy, practical skills, interactive learning, economic competence.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, iqtisodiy fanlarni o'qitishda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash o'quvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy o'qitish usullari ko'pincha nazariy tushunchalarni tushuntirish bilan chegaralanib qolmoqda. Natijada o'quvchilar real iqtisodiy jarayonlarni tushunishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Bugungi kunda turli moliyaviy platformalar va mobil ilovalar iqtisodiy bilimlarni interaktiv tarzda o'zlashtirish imkonini yaratmoqda. Masalan, budjet rejalashtirish, xarajatlarni boshqarish, investitsiya jarayonlarini simulyatsiya qilish va virtual biznes yuritishga oid ilovalar o'quvchilarning amaliy tajribasini oshiradi. Shu sababli iqtisodiy ta'lim jarayonida moliyaviy texnologiyalardan foydalanishning samaradorligini o'rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, so'rovnoma va amaliy tajriba metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida umumiy o'rta ta'lim va professional ta'lim muassasalarida iqtisodiy fanlarni o'qitish jarayoni tanlandi. Tajriba davomida o'quvchilarga quyidagi moliyaviy platformalar va ilovalardan foydalanish tavsiya etildi:

budjet tuzish ilovalari;

virtual investitsiya platformalari;

elektron to'lov tizimlari;

moliyaviy kalkulyatorlar;

iqtisodiy o'yin va simulyatorlar.

O'quvchilar ikki guruhga ajratildi:

an'anaviy ta'lim asosida o'qitilgan nazorat guruhi;

moliyaviy platformalar asosida interaktiv o'qitilgan tajriba guruhi.

Tadqiqot davomida o'quvchilarning:

iqtisodiy tushunchalarni anglash darajasi;

moliyaviy qaror qabul qilish ko'nikmasi;

budjet tuzish malakasi;

mustaqil ishlash faolligi;

raqamli savodxonligi tahlil qilindi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari moliyaviy platformalar asosida tashkil etilgan darslarning samaradorligi yuqori ekanligini ko'rsatdi. Tajriba guruhidagi o'quvchilar iqtisodiy tushunchalarni tezroq o'zlashtirgani hamda amaliy vaziyatlarda qo'llay olgani kuzatildi.

Xususan:

o'quvchilarning moliyaviy savodxonligi oshdi;

budjet rejalashtirish ko'nikmalari shakllandi;

iqtisodiy muammolarni tahlil qilish qobiliyati rivojlandi;

mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyasi kuchaydi;

darsga qiziqish va motivatsiya ortdi.

Moliyaviy ilovalar orqali o'quvchilar real iqtisodiy jarayonlarni virtual muhitda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu esa nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiya qilishda samarali natija berdi.

Shuningdek, interaktiv platformalar:

tezkor tahlil;

ma'lumotlarni vizual ko'rsatish;

statistik hisobotlar yaratish;

moliyaviy risklarni baholash imkonini berdi.

Muhokama

Moliyaviy platformalar va ilovalardan foydalanish iqtisodiy fanlarni o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytiradi. O'quvchilar faqat nazariy bilim bilan cheklanmay, real iqtisodiy faoliyat elementlarini ham o'rganadilar. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot sharoitida o'quvchilarda moliyaviy texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish muhim hisoblanadi.

Biroq, ayrim muammolar ham mavjud:

texnik vositalarning yetarli emasligi;

internet tezligining pastligi;

o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasidagi farqlar;

ayrim hududlarda platformalardan foydalanish imkoniyatining cheklanganligi.

Shu sababli iqtisodiy fan o'qituvchilarining AKT kompetensiyalarini oshirish, zamonaviy platformalar bo'yicha metodik qo'llanmalar yaratish va ta'lim muassasalarining texnik bazasini mustahkamlash muhim vazifa hisoblanadi.

Xulosa

Iqtisodiy fanlarni o'qitishda moliyaviy platformalar va ilovalardan foydalanish o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan integratsiya qilishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar:

iqtisodiy tafakkurni rivojlantiradi;

moliyaviy savodxonlikni oshiradi;

mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi;

ta'lim samaradorligini kuchaytiradi.

Kelgusida iqtisodiy ta'limda sun'iy intellekt, raqamli simulyatorlar va adaptiv o'quv platformalaridan foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

Abduqodirov A.A. Pedagogik texnologiyalar va axborot texnologiyalari. – Toshkent: Fan, 2021.

Jo'rayev R.X. Iqtisodiy ta'lim metodikasi. – Toshkent, 2022.

Mishkin F. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – Pearson Education, 2021.

OECD. Financial Literacy and Education Report. – Paris, 2023.

Khan B. Managing E-learning Strategies. – Information Science Publishing, 2020.

UNESCO. Digital Learning in Education. – Paris, 2022.

Karimov U.B. Raqamli iqtisodiyot va ta'lim integratsiyasi. – Toshkent, 2023.

TASK-BASED LEARNING (TBL) METODINING CHET TILLARINI O'RGATISHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Djabborova Hilola Muxtorovna,
Xorazm viloyati PMM,
“Tillarni o'rgatish metodikasi” kafedra
o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Task-Based Learning (TBL) metodining til o'rgatish jarayonidagi ahamiyati, uning nazariy asoslari hamda amaliy qo'llanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. TBL metodi o'quvchilarni real hayotiy vazifalarni bajarish orqali tilni tabiiy va samarali o'zlashtirishga yo'naltiradi. Tadqiqotda ushbu metodning kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, mustaqil fikrlashni shakllantirish hamda o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, TBL metodining an'anaviy ta'lim usullaridan farqli jihatlari, afzalliklari va uni chet tillarini o'qitish amaliyotida qo'llash bo'yicha tavsiyalar berilgan. Natijalar TBL metodidan foydalanish til o'rganish samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Task-Based Learning (TBL), til o'qitish, kommunikativ yondashuv, interfaol metod, chet tili ta'limi, kommunikativ kompetensiya, o'quv faoliyati, innovatsion pedagogika, vazifaga asoslangan ta'lim, til ko'nikmalari.

Аннотация: В данной статье анализируется значение метода обучения на основе задач (Task-Based Learning, TBL) в процессе преподавания языка, его теоретические основы и возможности практического применения. Метод TBL направляет студентов к естественному и эффективному усвоению языка посредством выполнения заданий, приближенных к реальной жизни. В исследовании подчеркивается роль этого метода в развитии коммуникативной компетенции, формировании самостоятельного мышления и повышении активности студентов на уроке. Также обсуждаются различия и преимущества метода TBL по сравнению с традиционными методами обучения и даются рекомендации по его применению в практике преподавания иностранных языков. Результаты показывают, что использование метода TBL способствует повышению эффективности изучения языка.

Ключевые слова: обучение на основе задач (TBL), преподавание языка, коммуникативный подход, интерактивный метод, обучение иностранным языкам, коммуникативная компетенция, учебные мероприятия, инновационная педагогика, обучение на основе задач, языковые навыки.

Abstract: This article analyzes the significance of Task-Based Learning (TBL) in language teaching, its theoretical foundations, and its possibilities for practical application. The TBL method guides students toward natural and effective language acquisition through the completion of tasks that are closely related to real-life situations. The study emphasizes the role of this method in developing communicative competence, fostering independent thinking, and increasing students' classroom participation. In addition, the article discusses the differences and advantages of the TBL method compared to traditional teaching methods and provides recommendations for its application in foreign language teaching practice. The results indicate that the use of the TBL method contributes to improving the effectiveness of language learning.

Keywords: Task-Based Learning (TBL), language teaching, communicative approach, interactive method, foreign language teaching, communicative competence, learning activities, innovative pedagogy, task-based instruction, language skills.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida chet tillarini samarali o'qitish masalasi ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlar

yordamida o'quvchilarning til kompetensiyasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. An'anaviy grammatika va tarjimaga asoslangan metodlar o'rnini kommunikativ yondashuvga asoslangan metodlar egallab bormoqda. Shunday zamonaviy metodlardan biri Task-Based Learning (TBL), ya'ni vazifaga asoslangan ta'lim metodidir.

TBL metodining asosiy maqsadi o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlarga yaqin topshiriqlar orqali tilni amaliy qo'llashga o'rgatishdan iborat. Ushbu metodda o'quvchilar grammatika qoidalarini yodlashdan ko'ra, muloqot jarayonida til birliklaridan foydalanishni o'rganadilar. Natijada o'quvchilarning gapirish, tinglash, o'qish va yozish ko'nikmalari tabiiy ravishda rivojlanadi.

Mazkur maqolada Task-Based Learning metodining mohiyati, uning til o'rgatishdagi afzalliklari hamda amaliy ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Asosiy qism

Vazifaga asoslangan tilni o'qitish (TBLT), shuningdek, vazifaga asoslangan yo'riqnoma (TBI) sifatida ham tanilgan, maqsadli tilda mazmunli vazifalarni bajarish uchun haqiqiy tildan foydalanishga qaratilgan. Bunday vazifalar shifokorga tashrif buyurish, intervyu o'tkazish yoki yordam uchun mijozlarga xizmat ko'rsatishni chaqirish bo'lishi mumkin. Baholash, birinchi navbatda, belgilangan til shakllarining to'g'riligiga emas, balki topshiriq natijalariga (haqiqiy vazifalarni to'g'ri bajarish) asoslanadi. Bu TBLTni maqsadli tilda ravonlik va talabalar ishonchini rivojlantirish uchun ayniqsa mashhur qiladi. Shunday qilib, TBLTni kommunikativ til o'qitishning (CLT) bir tarmog'i deb hisoblash mumkin.

Vazifaga asoslangan til o'rganish kommunikativ til o'qitishdan kelib chiqadi va uning kichik toifasi hisoblanadi. O'qituvchilar turli sabablarga ko'ra vazifaga asoslangan til o'rganishni qabul qilishdi. Ba'zilar o'quvchilarning ma'noni ifodalash qobiliyatini rivojlantirishga intilish uchun topshiriqlarga asoslangan o'quv dasturiga o'tishdi²⁸, boshqalari esa sinfdagi mashg'ulotlar natijasida yuzaga keladigan psevd-muloqot emas, balki haqiqiy hayotiy vaziyatlar bilan bog'liq bo'lmagan holda, sinfdagi tilni chinakam kommunikativ qilishni xohlashdi. Boshqalar esa, Bangalor loyihasidagi Prabhu singari, topshiriqlar o'quvchilarning ikkinchi tilni o'zlashtirishning tabiiy mexanizmlarini o'zlashtirishning bir usuli deb o'ylashgan va o'zlari real hayotdagi muloqot bilan bog'liq emas edi.²⁹ Jeremi Xarmerning so'zlariga ko'ra, TBLT Hindistonning Bangalor shahrida ishlayotganida N. S. Prabhu tomonidan ommalashgan.³⁰ Prabhu o'z talabalari tilni lingvistik bo'lmagan muammo bilan oson o'rganishi mumkinligini payqagan, chunki ular tilga oid savollarga e'tibor qaratganlar. So'nggi stipendiyalar, xususan, Braziliya kontekstida, Prabhu asoslarini tanqidiy pedagogika bilan birlashtirishga intilib, vazifalar talabalarga tadqiqotchi³¹ maqomiga ega bo'lishga imkon berish orqali "emansipatsiya" (erkinlashtirish) funksiyasini bajarishini taklif qildi. Bu sohada tadqiqot olib borgan yirik olimlar orasida Tereza P. Pika, Martin East va Maykl Long bor.

Ilgari 1970-1980-yillarda "kommunikativ faoliyat" nomi bilan ma'lum bo'lgan tushuncha keyinchalik vazifa atamasi bilan almashtirildi, shundan buyon turli olimlar turlicha ta'riflashdi. Uillis (1996)³² vazifani o'quvchilarning mavjud til resurslaridan foydalanishni o'z ichiga olgan, natijaga olib keladigan maqsadli faoliyat sifatida belgilagan. Misollar o'yin o'ynash, muammo va boshqotirmalarni yechish va hokazolarni o'z ichiga oladi. Ellis (2003)³³ vazifani tilni pragmatik qayta ishlash, o'quvchilarning mavjud til resurslari va ma'noga e'tiborini qaratish

²⁸ Skehan, Peter (2003).

²⁹ Skehan, Peter (2003).

³⁰ [Harmer 2001](#), p. 86.

³¹ Skehan, Peter (2003).

³² Willis, Jane (1996).

³³ Ellis, Rod (2003).

va natijada uning kommunikativ funksiyasi uchun baholanishi mumkin bo'lgan natijani bajarishni o'z ichiga olgan ish rejasi sifatida belgilaydi. Devid Nunan (2004) boshqa mutaxassislar tomonidan berilgan ta'riflarga asoslanib, ikki turdagi vazifalar: maqsadli vazifalar va pedagogik vazifalar. Maqsadli vazifalar sinfdan tashqarida va real dunyoda nimadir qilishni nazarda tutadi. Pedagogik vazifalar esa talabalarning sinfda va maqsadli til kiritish yoki qayta ishlashga javoban bajaradigan vazifalarni anglatadi. Nunan, maqsadli vazifalar tilga oid bo'lmagan bo'lishi mumkin degan xulosaga keladi. U pedagogik vazifani o'quvchining maqsadli tilni tushunish va ishlab chiqarishni o'z ichiga olgan, mazmunini yetkazishga e'tibor qaratish va shaklga ortiqcha e'tibor bermaslikni o'z ichiga olgan sinf faoliyati sifatida belgilaydi.³⁴ Boshqa tomondan, Long (1985) vazifani odamlarning kundalik hayotda bajaradigan ishlari sifatida belgilaydi.³⁵

Task-Based Learning metodining mohiyati shundaki, bu o'quvchilarning ma'lum bir vazifani bajarish jarayonida tilni o'rganishiga asoslangan metoddir. Ushbu metod chet tillarini o'qitishda kommunikativ yondashuvning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. TBL metodida asosiy e'tibor grammatik qoidalarga emas, balki kommunikativ vazifalarni bajarishga qaratiladi.

Masalan, o'quvchilarga:

sayohat rejasini tuzish;

restoran menyusini muhokama qilish;

intervyu o'tkazish;

muammoni hal qilish;

loyiha tayyorlash kabi topshiriqlar beriladi.

Bu jarayonda o'quvchilar tilni tabiiy muloqot vositasi sifatida qo'llaydilar.

TBL odatda uch asosiy bosqichdan iborat: Bular

1. Pre-task (Vazifaga tayyorgarlik)

Bu bosqichda o'qituvchi mavzu bilan tanishtiradi, kerakli lug'at va til birliklarini tushuntiradi. O'quvchilarda vazifani bajarishga motivatsiya shakllantiriladi.

2. Task cycle (Vazifani bajarish jarayoni)

O'quvchilar juftlik yoki guruhlarda vazifani bajaradilar. Ular o'z fikrlarini erkin ifodalashga harakat qiladilar. O'qituvchi esa kuzatuvchi va yo'naltiruvchi vazifasini bajaradi.

3. Language focus (Til tahlili)

Ushbu bosqichda bajarilgan topshiriq asosida grammatik va leksik xatolar tahlil qilinadi. O'quvchilar yangi til birliklarini mustahkamlaydilar.

Task-Based Learning metodining bir qator ijobiy jihatlari mavjud:

o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi;

mustaqil fikrlash va muammoni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi;

dars jarayonini qiziqarli va interaktiv qiladi;

o'quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi;

real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi;

til o'rganishga bo'lgan motivatsiyani kuchaytiradi.

Ayniqsa, ushbu metod o'quvchilarning gapirish ko'nikmasini rivojlantirishda samarali hisoblanadi.

TBL metodining kamchiliklari

Shu bilan birga, TBL metodini qo'llashda ayrim qiyinchiliklar ham uchraydi:

darsga puxta tayyorgarlik talab etiladi;

barcha o'quvchilar bir xil faol qatnashmasligi mumkin;

katta guruhlarda nazorat qilish murakkablashadi;

³⁴ Nunan, David (2004).

³⁵ Long, Michael, H. (1985).

vaqtni to'g'ri taqsimlash muhim hisoblanadi.

Biroq tajribali o'qituvchi ushbu muammolarni samarali tashkil etilgan dars orqali bartaraf eta oladi.

TBL metodining amaliy ahamiyati shundaki, bugungi kunda ko'plab rivojlangan davlatlar ta'lim tizimida TBL metodidan keng foydalanilmoqda. Ushbu metod o'quvchilarni nafaqat til o'rganishga, balki jamoada ishlash, tanqidiy fikrlash va ijodkorlikka ham o'rgatadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham zamonaviy metodlarni joriy etish jarayonida TBL metodining ahamiyati ortib bormoqda. Ayniqsa, chet tillarini o'qitishda kommunikativ yondashuvni kuchaytirish TBL metodining samarali qo'llanilishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, chet tilini tez va samarali o'rganishda bir qancha metodlar mavjud. Bular CLIL, CALL, TBL va boshqalar. Bu metodlarning ichida Task-Based Learning metodi til o'rgatishning zamonaviy va samarali yondashuvlaridan biri hisoblanadi. Ushbu metod orqali o'quvchilar tilni nazariy emas, balki amaliy faoliyat jarayonida o'rganadilar. TBL metodining qo'llanilishi o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish hamda dars samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Shu sababli zamonaviy ta'lim tizimida ushbu metoddan keng foydalanish til o'qitish sifatini yanada yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Skehan, Peter (2003). "Task-based Instruction". Language Teaching. 36: 1–14. doi:10.1017/S026144480200188X. S2CID 31449611
2. Skehan, Peter (2003). "Task-based Instruction". Language Teaching. 36: 1–14. doi:10.1017/S026144480200188X. S2CID 31449611
3. Harmer 2001, p. 86.
4. Skehan, Peter (2003). "Task-based Instruction". Language Teaching. 36: 1–14.
5. Willis, Jane (1996). A Framework for Task-based Learning. Longman.
6. Ellis, Rod (2003). Task-based Language Learning and Teaching. Oxford, New York: Oxford Applied Linguistics. ISBN 978-0-19-442159-1.
7. Nunan, David (2004). Task-based Language Teaching. New York: Cambridge University Press. pp. 1–16. ISBN 978-0-521-84017-0.
8. Long, Michael, H. (1985). "A Role for Instruction in Second Language Acquisition: Task-based Language Teaching". Modelling and Assessing Second Language Acquisition.
9. Ellis, R. Task-Based Language Learning and Teaching. Oxford University Press, 2003.
10. Nunan, D. Task-Based Language Teaching. Cambridge University Press, 2004.
11. Willis, J. A Framework for Task-Based Learning. Longman, 1996.
12. Richards, J. C., Rodgers, T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, 2001.

FORMATION OF SKILLS TO APPLY ACTIONS IN NEW SITUATIONS AND QUICKLY NAVIGATE WITHIN NEW INFORMATION

**Ahmedova Dilafruz Center of
pedagogical
skills of the Khorezm region**

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarning harakat va bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash hamda tez o'zgaruvchan axborot muhitida zudlik bilan yo'nalish topish qobiliyatini rivojlantirishning ahamiyati muhokama qilinadi. Zamonaviy ta'limda talabalardan bilimlarni shunchaki yod olishgina

emas, balki ulardan notanish kontekstlarda ijodiy va samarali foydalanish ham talab etiladi. Maqolada ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, moslashuvchanlik va axborot savodxonligining o'rni yoritilgan. Bundan tashqari, ushbu kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi innovatsion o'qitish metodlari va interfaol texnologiyalar tahlil qilingan. Maqolada bunday ko'nikmalarni rivojlantirish o'quvchilarning zamonaviy jamiyatda mustaqil, moslashuvchan va raqobatbardosh shaxs bo'lib yetishishlariga yordam berishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: moslashuvchanlik, tanqidiy fikrlash, axborot savodxonligi, innovatsion ta'lim, muammolarni hal qilish, kompetensiya, interfaol metodlar, uzluksiz ta'lim.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность развития у учащихся способности применять действия и знания в новых ситуациях и быстро ориентироваться в стремительно меняющейся информационной среде. В современном образовании от студентов требуется не только заучивание знаний, но и их творческое и эффективное использование в незнакомых контекстах. В работе подчеркивается роль критического мышления, решения проблем, адаптивности и информационной грамотности в образовательном процессе. Кроме того, анализируются инновационные методы обучения и интерактивные технологии, способствующие формированию данных компетенций. В статье подчеркивается, что развитие таких навыков помогает учащимся стать независимыми, гибкими и конкурентоспособными личностями в современном обществе.

Ключевые слова: адаптивность, критическое мышление, информационная грамотность, инновационное образование, решение проблем, компетенция, интерактивные методы, непрерывное обучение.

Abstract: This article discusses the importance of developing learners' ability to apply actions and knowledge in new situations and quickly navigate within rapidly changing information environments. In modern education, students are expected not only to memorize knowledge but also to use it creatively and effectively in unfamiliar contexts. The paper highlights the role of critical thinking, problem-solving, adaptability, and information literacy in the educational process. Moreover, innovative teaching methods and interactive technologies that contribute to the formation of these competencies are analyzed. The article emphasizes that developing such skills helps learners become independent, flexible, and competitive individuals in contemporary society.

Keywords: adaptability, critical thinking, information literacy, innovative education, problem-solving, competence, interactive methods, lifelong learning.

Introduction

The continuous development of science, technology, and information exchange has significantly changed the requirements for education. Today's learners are expected not only to possess theoretical knowledge but also to apply their knowledge and skills effectively in unfamiliar situations. Therefore, the formation of adaptability and information navigation skills has become one of the major goals of contemporary education.

The increasing flow of information requires learners to quickly analyze, select, and utilize necessary data. As a result, educational institutions should focus on developing students' critical thinking, creativity, and independent learning abilities. These competencies are essential for professional success and lifelong learning. The Importance of Applying Knowledge in New Situations The ability to transfer learned knowledge and actions into new contexts demonstrates a learner's deep understanding and practical competence. Students who can adapt their previous experiences to spontaneous, unfamiliar tasks become more confident and independent in solving problems.

Applying actions in new situations includes:

- ✓ analyzing unfamiliar conditions;

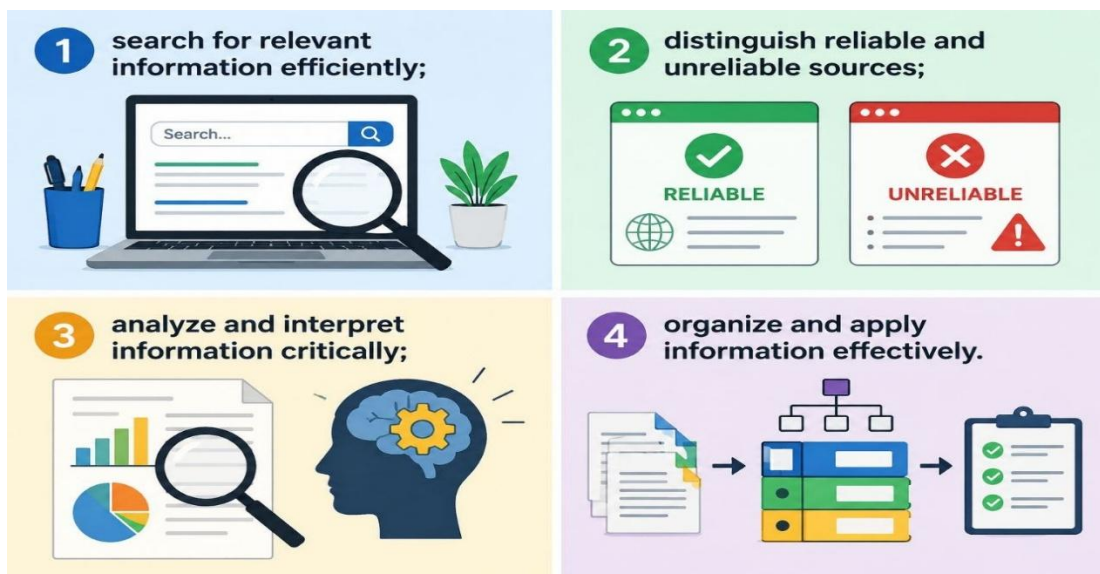
- ✓ selecting appropriate strategies;
- ✓ making independent decisions;
- ✓ using creative approaches to solve problems;
- ✓ adapting quickly to environmental changes.

Such abilities are especially important in the digital age, where new technologies and information sources constantly emerge.

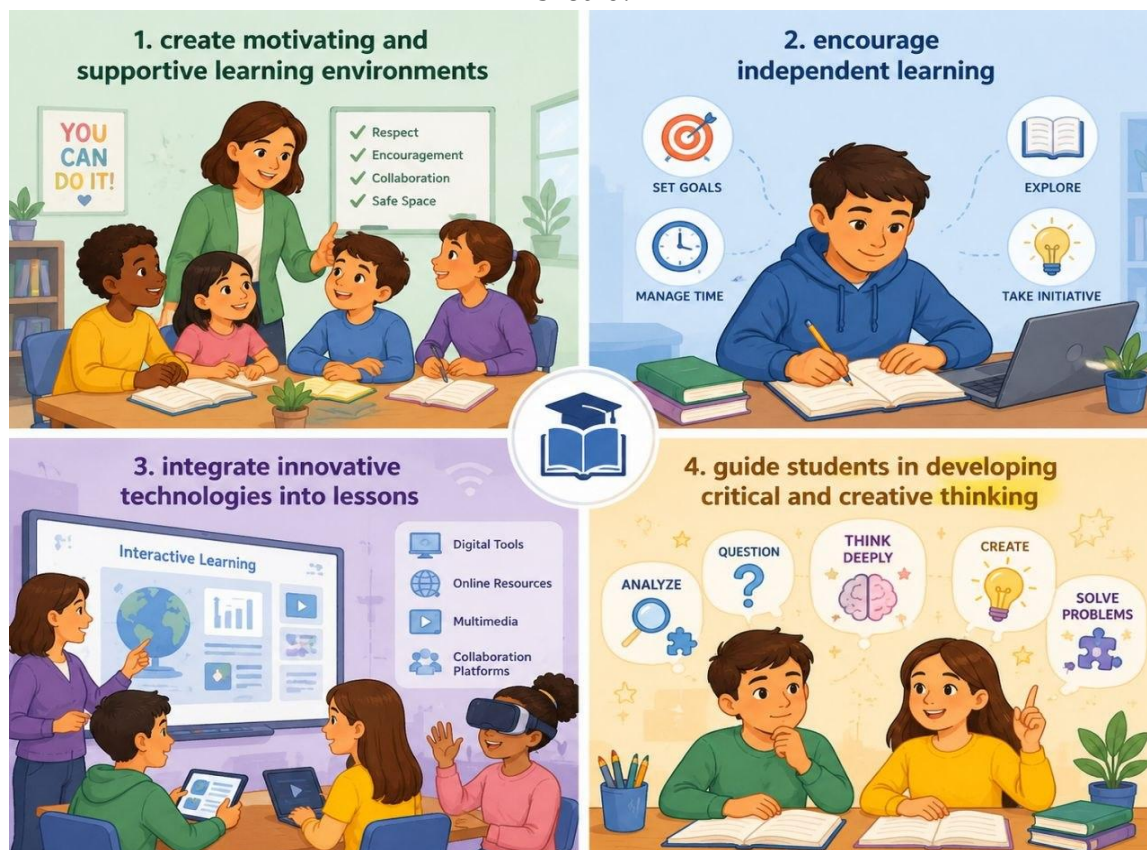
Navigating Quickly Within New Information

Information literacy is considered one of the key competencies of the 21st century.

Learners should be able to:

Teachers are the most important navigators in helping students develop these abilities. Through digital tools, online platforms, and interactive activities, educators can create learning environments that encourage analytical and independent thinking. As a facilitator of modern learning processes, they should:

A competent teacher helps learners become active participants in the educational process rather than passive recipients of information. Innovative Methods for Developing These Skills Modern pedagogical technologies provide numerous opportunities for improving adaptability and information navigation skills. Some effective methods include:

Problem-Based Learning

This method encourages students to solve real-life problems through investigation and discussion. It develops analytical thinking and independent decision-making skills after full filling each step of problem-based learning:

- Understand the situation completely
- Clarify your goal and what you want to achieve
- Figure out the cause of the problem
- What do you need to know to solve the issue?
- Where can you find the information / Who has the information?
- What needs to be done to resolve the problem?
- Find the best actions to achieve your goal
- Put the actions into a plan and start implementing it

For example, we give situation like “The Lost Tourist”. Scenario: A foreign tourist has lost their passport and phone while visiting your city. The tourist cannot speak the local language well and needs help to:

- find the police station
- contact the embassy
- book a hotel
- communicate with local people.

Students must work together to solve the problem using English and by this way they will practice speaking and listening skills, develop problem-solving abilities, improve communication and teamwork, learn useful real-life vocabulary and expressions.

Interactive Teaching Methods such as brainstorming, debates, role-playing, and case studies increase learner participation and improve communication skills. Digital Technologies, using multimedia resources, online educational platforms, and artificial intelligence tools enhances students’ ability to process and manage information effectively.

Conclusion

The formation of skills to apply actions in new situations and quickly navigate within new information is an essential component of modern education. These competencies prepare learners for the challenges of contemporary society and professional life. Through innovative teaching methods, interactive technologies, and student-centered approaches, educators can effectively develop adaptability, information literacy, and problem-solving skills. As a result, learners become independent, flexible, and competitive individuals capable of lifelong learning and continuous self-development

References

1. John Dewey (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
2. Lev Vygotsky (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Jean Piaget (1972). The Psychology of the Child. New York: Basic Books.
4. UNESCO (2021). Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. Paris: UNESCO Publishing.

5. Benjamin Bloom (1956). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. New York: Longmans, Green and Co.
6. OECD (2019). Future of Education and Skills 2030. Paris: OECD Publishing.
7. Howard Gardner (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books.
8. Partnership for 21st Century Learning (2019). Framework for 21st Century Learning. Washington, DC.
9. David Kolb (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. New Jersey: Prentice Hall.
10. European Commission (2018). Key Competences for Lifelong Learning. Brussels.

SELF-ASSESSMENT: CHALLENGES AND SOLUTIONS IN MODERN EDUCATION

Otamuratov Umidbek
Center of pedagogical
skills of the Khorezm region

Annotatsiya: O‘z-o‘zini baholash zamonaviy ta’limning, ayniqsa, talabaga yo‘naltirilgan o‘qitish yondashuvlarining muhim tarkibiy qismiga aylandi. U talabalarga o‘z o‘quv jarayonlarini baholash, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda ta’lim jarayonida mustaqillikni (avtonomiyani) rivojlantirish imkonini beradi. Afzalliklariga qaramay, o‘z-o‘zini baholash subyektivlik, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining yetishmasligi, baholash mezonlarining yetarli emasligi va talabalarning refleksiv ta’limda tajribasi cheklanganligi kabi bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqolada o‘z-o‘zini baholash bilan bog‘liq asosiy muammolar ko‘rib chiqiladi va ularni ta’lim jarayonida samarali joriy etish bo‘yicha amaliy yechimlar taklif etiladi. Tadqiqot o‘z-o‘zini baholashning ishonchliligi va samaradorligini oshirishda o‘qituvchi ko‘rsatmalari, aniq rubrikalar (mezonlar), refleksiv amaliyotlar va raqamli vositalarning muhimligini ko‘rsatib beradi.

Kalit so‘zlar: o‘z-o‘zini baholash, talaba mustaqilligi, refleksiv ta’lim, shakllantiruvchi (formativ) baholash, ta’limiy qiyinchiliklar, baholash mezonlari, tanqidiy fikrlash.

Аннотация: Самооценка стала неотъемлемым компонентом современного образования, особенно в рамках студентоцентрированных подходов к обучению. Она позволяет учащимся оценивать собственный прогресс в обучении, выявлять сильные и слабые стороны, а также развивать автономию в образовательном процессе. Несмотря на свои преимущества, самооценка также сопряжена с рядом трудностей, включая субъективность, недостаток навыков критического мышления, нехватку четких критериев оценивания и ограниченный опыт учащихся в рефлексивном обучении. В данной статье рассматриваются основные проблемы, связанные с самооценкой, и предлагаются практические решения для ее эффективного внедрения в учебный процесс. Исследование подчеркивает важность руководства преподавателя, четких рубрик, рефлексивных практик и цифровых инструментов для повышения надежности и эффективности самооценки.

Ключевые слова: самооценка, автономия учащегося, рефлексивное обучение, формирующее оценивание, образовательные трудности, критерии оценивания, критическое мышление.

Abstract: Self-assessment has become an essential component of contemporary education, particularly in learner-centered teaching approaches. It enables students to evaluate their own learning progress, identify strengths and weaknesses, and develop autonomy in the educational process. Despite

its advantages, self-assessment also presents several challenges, including subjectivity, lack of critical thinking skills, insufficient assessment criteria, and students' limited experience in reflective learning. This article examines the major challenges associated with self-assessment and proposes practical solutions for effective implementation in educational settings. The study highlights the importance of teacher guidance, clear rubrics, reflective practices, and digital tools in improving the reliability and effectiveness of self-assessment.

Keywords: self-assessment, learner autonomy, reflective learning, formative assessment, educational challenges, assessment criteria, critical thinking.

Introduction

Assessment plays a crucial role in the teaching and learning process. Traditionally, assessment was mainly teacher-centered, where instructors evaluated students' performance through tests, examinations, and assignments. However, modern educational paradigms emphasize student-centered learning, where learners actively participate in evaluating their own academic progress. One of the most important methods in this approach is self-assessment. Self-assessment refers to the process in which learners evaluate their own work and learning outcomes according to predetermined criteria. It encourages responsibility, independence, and reflective thinking. Educational researchers argue that self-assessment contributes to lifelong learning skills and enhances learners' motivation. Nevertheless, the successful implementation of self-assessment remains a challenge in many educational institutions. This article aims to analyze the major challenges of self-assessment and suggest practical solutions to overcome them.

The Concept of Self-Assessment

Self-assessment can be defined as a process through which learners judge the quality of their work, monitor their progress, and identify areas for improvement. According to educational theorists, self-assessment is closely connected with metacognition and self-regulated learning. Self-assessment may include:

Reflective journals;

Checklists;

Learning diaries;

Rating scales;

Portfolios;

Peer and self-evaluation forms.

The primary objective of self-assessment is not grading but improving learning quality and increasing learner awareness.

Benefits of Self-Assessment

Self-assessment offers numerous advantages in educational environments:

Development of Learner Autonomy

Students become more independent and responsible for their learning process. They learn to set goals and monitor their achievements.

Improvement of Critical Thinking

When learners analyze their own strengths and weaknesses, they develop analytical and critical thinking skills.

Increased Motivation

Self-assessment encourages students to participate actively in lessons and take ownership of their academic performance.

Better Learning Outcomes

Research shows that students who regularly engage in self-assessment often achieve higher academic performance because they become more aware of their learning gaps.

Enhancement of Reflective Skills

Reflection allows students to evaluate their learning strategies and improve future performance.

Challenges of Self-Assessment

Despite its benefits, self-assessment presents several difficulties:

Subjectivity and Bias

One of the main challenges is that students may overestimate or underestimate their abilities. Some learners lack objectivity and evaluate themselves emotionally rather than analytically. For example, high-achieving students may judge themselves too critically, while weaker students may overrate their performance.

Lack of Assessment Skills

Many students do not possess sufficient skills to assess their own work accurately. Without proper training, self-assessment can become ineffective.

Unclear Assessment Criteria

If assessment criteria are vague or complicated, students may misunderstand expectations and evaluate themselves incorrectly.

Limited Reflective Ability

Reflection requires critical thinking and self-awareness. Younger learners or inexperienced students often struggle with reflective practices.

Cultural and Psychological Factors

In some educational cultures, students are accustomed to teacher-centered assessment and may feel uncomfortable evaluating themselves.

Fear of failure, low self-confidence, and anxiety may also negatively influence self-assessment results.

Time Constraints

Teachers often face difficulties integrating self-assessment activities into limited classroom time.

Solutions to Self-Assessment Challenges

To make self-assessment more effective, educators should implement several practical strategies.

Providing Clear Assessment Criteria

Teachers should use detailed rubrics, checklists, and descriptors. Clear criteria help students understand expectations and evaluate their work more objectively. For example, writing rubrics may include:

Grammar accuracy;

Vocabulary usage;

Organization;

Coherence;

Creativity.

Training Students in Self-Assessment

Students need systematic instruction on how to assess their learning. Teachers should model self-assessment techniques and provide guided practice. Training may include:

Demonstrating sample evaluations;

Discussing successful work examples;

Explaining grading criteria.

Encouraging Reflective Practices

Reflection activities such as learning journals and self-reflective questions help students develop analytical thinking. Examples of reflective questions:

What did I learn today?

Combining Self-Assessment with Peer Assessment

Peer assessment can complement self-assessment by providing external perspectives and reducing bias. Collaborative evaluation also improves communication and social interaction skills.

Using Technology and Digital Tools

Modern educational technologies support effective self-assessment. Examples include:

Online quizzes;

Learning management systems;

E-portfolios;

Interactive feedback platforms.

Digital tools provide immediate feedback and increase student engagement.

Creating a Supportive Learning Environment

Teachers should foster a classroom atmosphere where mistakes are viewed as learning opportunities rather than failures. Positive feedback and encouragement increase students' confidence in evaluating themselves honestly.

Self-Assessment in English Language Teaching

In English language teaching, self-assessment is particularly valuable because language learning requires continuous practice and reflection.

Students may assess:

Speaking fluency;

Pronunciation;

Listening comprehension;

Vocabulary acquisition;

Writing skills.

For example, learners can use speaking checklists to evaluate pronunciation accuracy and communication effectiveness after oral presentations. Self-assessment also supports communicative language teaching by promoting learner-centered instruction.

Conclusion

Self-assessment is an important educational practice that promotes learner autonomy, reflective thinking, and academic improvement. Although challenges such as subjectivity, insufficient assessment skills, unclear criteria, and psychological barriers may reduce its effectiveness, these problems can be minimized through proper teacher guidance and structured assessment strategies. Educational institutions should integrate self-assessment systematically into teaching practices and provide both teachers and students with adequate training. Effective self-assessment not only improves academic performance but also prepares learners for lifelong learning and personal development.

References

- Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and Classroom Learning. *Assessment in Education*, 5(1), 7–74.
- Boud, D. (1995). *Enhancing Learning through Self-Assessment*. London: Kogan Page.
- Brown, H. D. (2004). *Language Assessment: Principles and Classroom Practices*. Pearson Education.
- Andrade, H., & Du, Y. (2007). Student Responses to Criteria-Referenced Self-Assessment. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 32(2), 159–181.
- Nicol, D., & Macfarlane-Dick, D. (2006). Formative Assessment and Self-Regulated Learning. *Studies in Higher Education*, 31(2), 199–218.
- Oscarson, M. (1989). Self-Assessment of Language Proficiency: Rationale and Applications. *Language Testing*, 6(1), 1–13.

INTEGRATING ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO TESOL: METHODS AND APPROACHES FOR EFFECTIVE LANGUAGE TEACHING

Madrakhimova Nilufar Makhmudovna
English teacher, Khorezm regional
Pedagogical Skills Center

Annotatsiya: Sun'iy intellekt texnologiyalari zamonaviy ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirishda davom etmoqda. Ayniqsa, chet tillarini o'qitish sohasida bu texnologiyalar o'quvchilarning til o'rganish tajribasini yaxshilash va o'qituvchilar ishini soddalashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. TESOL (Ingliz tilini ona tili bo'lmaganlar uchun o'qitish) sohasida sun'iy intellektning integratsiyalashuvi nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga, balki til o'rgatish metodikasini ham tubdan yangilashga xizmat qilmoqda. Ushbu maqolada sun'iy intellektning TESOLga qanday ta'sir qilishi, uning til o'qitish usullariga qo'shayotgan hissalari va bu jarayonda yuzaga keladigan muammolar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, zamonaviy texnologiyalar, til, muhokamalar, metodlar, grammatika, innovatsion yangiliklar, darslar, talaffuz.

Аннотация: Технологии искусственного интеллекта продолжают радикально менять современный образовательный процесс. Особенно в области преподавания иностранных языков эти технологии создают широкие возможности для улучшения качества обучения студентов и упрощения работы преподавателей. Внедрение искусственного интеллекта в сферу TESOL (преподавание английского языка носителям других языков) способствует не только повышению эффективности образовательного процесса, но и радикальному обновлению методологии преподавания иностранных языков. В данной статье рассматривается влияние искусственного интеллекта на TESOL, его вклад в методику преподавания иностранных языков и проблемы, возникающие в этом процессе.

Ключевые слова: искусственный интеллект, современные технологии, язык, дискуссии, методы, грамматика, инновационные инновации, уроки, произношение.

Abstract: Artificial intelligence technologies continue to radically change the modern educational process. Especially in the field of foreign language teaching, these technologies create wide opportunities to improve the language learning experience of students and simplify the work of teachers. The integration of artificial intelligence in the field of TESOL (Teaching English to Speakers of Other Languages) serves not only to increase the efficiency of the educational process, but also to radically update the methodology of language teaching. This article discusses the impact of artificial intelligence on TESOL, its contributions to language teaching methods, and the problems that arise in this process.

Keywords: artificial intelligence, modern technologies, language, discussions, methods, grammar, innovative innovations, lessons, pronunciation.

INTRODUCTION

One of the most important advantages of artificial intelligence is the ability to personalize the process of language learning. Each student has a unique learning style with different needs and abilities. While these differences are difficult to account for in traditional classes, artificial intelligence-based systems allow students to analyze individual characteristics and draw up personal learning plans. For example, if a student is well versed in grammar, but has difficulty increasing vocabulary, the system may offer him exactly the training aimed at developing vocabulary. This

approach increases students' focus on classes and significantly improves outcomes. Natural Language Processing (NLP) technologies are one of the areas of artificial intelligence that directly affect language teaching. With NLP, students can automatically analyze their speech and writing. For example, functions such as pronunciation recognition, grammatical error rendering, and verbal intonation estimation make learning more efficient. This allows students to constantly work on themselves. Also, chatbots and virtual teachers created using NLP systems communicate with students and prepare them for real-life conversations. These tools are important in enhancing students' ability to practice language. The use of artificial intelligence in TESOL also plays an important role in making the learning process interactive and fun. Currently, many language learning platforms offer training in the form of a game. Such games and interactive exercises increase student motivation, making learning more effective. In addition, with virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies, students will be able to apply the language in real-life situations. For example, in a VR environment, students can gain experience communicating in English in places such as a store, department, or airport. Innovative approaches like these make the language learning process not only interesting, but also practical.

MATERIALS AND MEDHODS

Artificial intelligence also provides many assistance to teachers. Automatic assessment systems significantly reduce the burden on teachers, allowing them to devote more time to creating a lesson plan and tracking student progress. Also, with the help of systems, it is easier to identify the successes and shortcomings of students. This reinforces the individual approach and serves to improve teachers' pedagogical strategies. Artificial intelligence also provides analytical tools to help teachers apply new pedagogical techniques. However, in the process of integrating artificial intelligence into TESOL, a number of problems are also observed. For the successful implementation of technologies, it is necessary to establish professional development programs for teachers and students. Due to the limited internet connectivity and availability of modern devices in many regions, there is no full access to technology. In addition, the role of the human factor in language learning is great, since language is not only a means of communication, but also a means of expressing culture and emotions. Artificial intelligence, on the other hand, cannot fully cover these human aspects. Therefore, it is considered important to apply technologies in a harmonious state with human approaches. The future development of artificial intelligence opens up new opportunities in the field of TESOL. For example, more advanced NLP systems may be able to understand subtle cultural contexts and determine the emotional state of students during language learning. This helps to more perfectly meet the individual needs of language learners. Also, adaptive learning platforms created using artificial intelligence constantly encourage students to help them achieve their goals faster.[1]

Interactive learning environments created using artificial intelligence are being widely introduced as a modern and effective approach to teaching English for non-native speakers. Such environments are designed to provide language learning adapted to the individual needs and abilities of students, to make the learning process interactive and interesting, as well as to improve the performance of teachers. The main task of artificial intelligence technologies is to deeply analyze the language learning process of students and provide adapted textbooks and exercises. When students enter an interactive learning environment they initially take special tests to determine their level of knowledge. With these tests, the system determines the level of language proficiency of each student, their weaknesses, as well as which areas should be more focused on. After that, the artificial intelligence system forms an individual study plan tailored to the student's characteristics. This plan is constantly updated to meet the needs, abilities, and goals of the learner, as artificial intelligence monitors the learning process in real time and adjusts the curriculum based on the results. [2]

RESULTS AND DISCUSSIONS

It is very important to develop speech and writing skills in language learning. Therefore, natural language processing technologies are widely used in interactive learning environments. These technologies automatically analyze the reader's speech, identify errors in pronunciation, grammatical corrections, and flaws in word selection, and provide the reader with recommendations for immediate corrections. Such opportunities allow students to independently improve their speech, which is a solid foundation in the process of language learning. Virtual teachers and chatbots provide constant communication with students in an interactive environment. They respond quickly to students' questions, making the language learning process more lively and interesting. With chatbots, students can practice using language in real-life situations. For example, they can do everyday conversations in a virtual environment, such as ordering a restaurant, shopping in a store, or traveling. Such conversations develop students' practical language skills and prepare them for real life. Game-based learning tools play a major role in interactive learning environments. Gameplay elements, quizzes, role-playing games, and simulations actively engage students in the process and make language learning fun and motivating. For example, students can participate in virtual role-playing games to learn how to speak in a particular situation. Such an approach serves to strengthen language learning not only theoretically, but also practically. Artificial intelligence systems constantly monitor the learning process of students and determine which subjects students are better at mastering, which ones they are having difficulty with. This information allows teachers to improve an individual approach to each student, providing the necessary additional support. At the same time, accurate statistics and analyzes are provided for teachers, providing the opportunity to more efficiently plan the course process. Interactive learning environments created using artificial intelligence can also help reduce teacher workload. Automatic assessment systems quickly and accurately assess written and oral examinations, which allows teachers to spend more time on an individual approach and creative pedagogical activity. Also, the analytical reports provided by the system allow teachers to monitor student progress in real time.[3]

Artificial intelligence-based interactive learning environments not only teach the language, but also help students understand the cultural context. In the process of language learning, culture and language are intertwined, and through artificial intelligence, students explore cultural elements, traditions, and social contexts through materials based on real situations. This allows for a deeper understanding and practical application of the language. In the future, interactive learning environments created with the help of artificial intelligence will continue to evolve, providing students with even more opportunities. With the help of emotion recognition, contextual understanding and more complex analysis, the process of language learning is further adapted to individual requirements and psychological characteristics. The technologies are also constantly updated to provide educational materials suitable for modern language and culture. The importance of interactive learning environments created using artificial intelligence in education is growing. They serve as an important tool in making language learning more efficient, interactive and practical. At the same time, the human factor and the pedagogical approach are always important in this process, and the harmonious functioning of technologies brings the quality of education to a high level. Interactive learning environments created using artificial intelligence have ushered in a new era in teaching English for non-native speakers. These environments provide an educational process that is tailored to the individual needs and abilities of the student in depth. [4]

With tools such as natural language processing technologies, virtual teachers and chatbots, game elements and simulation of real-life situations to develop speech and writing skills, the language learning process becomes not only effective, but also interesting and motivational. At the same time,

opportunities are also created for teachers to improve work efficiency, to facilitate the management of the educational process. The combination of artificial intelligence and the human approach is seen as the future of language education, which serves to provide quality and modern education in the field of TESOL.[5]

CONCLUSION

In conclusion, the integration of artificial intelligence into TESOL makes it possible to significantly improve the language teaching process. These technologies are an important tool in making language learning interactive and fun, taking into account the individual needs of students. It also helps to improve the quality of education by easing the work of teachers. However, in order to effectively apply technologies, it is necessary not to forget about the human factor, to train qualified personnel and create equal opportunities for all. Artificial intelligence remains a key factor in making the language learning process more qualitative, efficient and modern in the field of TESOL.

REFERENCES

1. Ergashev, D., & Karimova, D. (2023). "Innovative approaches to teaching English based on artificial intelligence". *Linguistics and pedagogy*, 12(4), 58-67.
2. Rakhmonova, N. (2021). "The role of virtual teachers and artificial intelligence technologies in language learning." *Modern Education*, 9(3), 22-31.
3. Islamov, S., & Yusupova, M. (2020). "Integration of interactive technologies and artificial intelligence in teaching English". *Higher education and innovation*, 5(2), 45-53.
4. Toshmatova, G. (2022). "Methodology for teaching artificial intelligence and language in the educational system of Uzbekistan". *Pedagogical Science*, 14 (1), 12-21.
5. Mamatqulov, A. (2023). "Developing students' speech skills using artificial intelligence". *Foreign Language Education*, 11(2), 34-42.
6. Israilov, B. (2021). "AI-based personalized learning processes at TESOL". *Educational Technology*, 8(4), 70-79.
7. Nurmatova, F. (2024). "Artificial intelligence and natural language processing in Language Teaching". *Information Technology and Education*, 15(3), 55-63.
8. Zakirov, J. (2022). "Diagnostic and evaluation techniques in Language Teaching using AI tools". *Pedagogy and psychology*, 10(1), 29-38.
9. Kurbanov, I. (2023). "TESOL and artificial intelligence integration in Virtual environments". *Innovative Education In Uzbekistan*, 7(2), 48-56.
10. Yakubov, M. (2020). "Creating interactive learning programs using artificial intelligence in TESOL." *Linguistics and Innovations*, 6(3), 77-86.

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СЕТИ НА ЯЗЫК И КОММУНИКАЦИЮ

**Sharipova Shahnoza Ravshanbek qizi,
Xorazm viloyati PMM
rus tili va adabiyoti fani metodisti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida zamonaviy til va kommunikativ amaliyotlarning har tomonlama transformatsiyasi tadqiq etiladi. Fanlararo yondashuv asosida raqamli platformalar (Instagram, TikTok, Telegram, X, VK) o'ziga xosligi natijasida yuzaga kelgan leksik, grammatik va sintaktik o'zgarishlar tahlil qilinadi. Og'zaki va yozma nutq o'rtasidagi chegaralarning yo'qolishi, gibrid «og'zaki-yozma» diskursning shakllanishi, shuningdek, nolafe'liy (neverbal) signallarning o'rnini bosuvchi multimodal elementlar (emodzi, mem, stikerlar)ning roli ko'rib

chiqiladi. Tarmoq tili raqamli identiklikni shakllantirish va o'zini namoyon qilishning muhim vositasiga aylangan o'smirlar va yoshlarning onlayn-kommunikatsiyasi o'ziga xos xususiyatlariga alohida e'tibor qaratilgan. Muallif ushbu jarayonlar til tizimining tanazzuli emas, balki uning raqamli davrdagi klipcha fikrlash hamda axborot almashishning yuqori tezligiga tabiiy ravishda moslashishi va evolyutsiyasi ekanligi haqida xulosaga keladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoqlar, internet-kommunikatsiya, til transformatsiyasi, internet-slang, neologizmlar, multimedia, emodzi, memlar, yoshlar nutqi, raqamli identiklik.

Аннотация: В данной статье исследуется комплексная трансформация современного языка и коммуникативных практик под воздействием социальных сетей. На основе междисциплинарного подхода анализируются ключевые лексические, грамматические и синтаксические изменения, обусловленные спецификой цифровых платформ (Instagram, TikTok, Telegram, X, VK). Рассматривается феномен размывания границ между устной и письменной речью, появление гибридного «устно-письменного» дискурса, а также роль мультимодальных элементов (эмодзи, мемов, стикеров) в компенсации невербальных сигналов. Особое внимание уделяется специфике онлайн-коммуникации подростков и молодежи, для которых сетевой язык становится важнейшим инструментом конструирования цифровой идентичности и самопрезентации. Автор делает вывод, что данные процессы отражают не деградацию языковой системы, а ее естественную эволюцию и адаптацию к условиям клипового мышления и высокой скорости обмена информацией в цифровую эпоху.

Ключевые слова: социальные сети, интернет-коммуникация, трансформация языка, интернет-сленг, неологизмы, мультимодальность, эмодзи, мемы, речевое поведение молодежи, цифровая идентичность.

Abstract: This article explores the comprehensive transformation of modern language and communicative practices under the influence of social networks. Based on an interdisciplinary approach, the paper analyzes key lexical, grammatical, and syntactic changes driven by the specifics of digital platforms (Instagram, TikTok, Telegram, X, VK). It examines the phenomenon of blurring boundaries between oral and written speech, the emergence of a hybrid “oral-written” discourse, and the role of multimodal elements (emojis, memes, stickers) in compensating for non-verbal cues. Special attention is paid to the specifics of online communication among adolescents and young people, for whom network language has become a vital tool for constructing digital identity and self-presentation. The author concludes that these processes do not reflect the degradation of the linguistic system, but rather its natural evolution and adaptation to clip thinking and the high speed of information exchange in the digital era.

Keywords: social networks, Internet communication, language transformation, Internet slang, neologisms, multimodality, emojis, memes, youth speech behavior, digital identity.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В начале XXI века человечество столкнулось с беспрецедентным по масштабам технологическим сдвигом, который коренным образом переформатировал всю систему социального взаимодействия. Бурное развитие информационно-коммуникационных технологий и глобальная цифризация привели к возникновению принципиально новой коммуникативной реальности. Главным локомотивом и материальным воплощением этих изменений стали социальные сети. Современные платформы, такие как Instagram, TikTok, Telegram, X (бывший Twitter), VK и другие аналогичные цифровые пространства, давно переросли рамки обычных технических сервисов для обмена текстовыми сообщениями. Сегодня они представляют собой самостоятельную, высокодинамичную, тотальную коммуникативную среду, которая диктует свои правила игры и оказывает глубокое,

необратимое влияние на структуру национальных языков, формы человеческих высказываний и повседневные речевые практики огромного количества пользователей во всем мире.

Значимость цифрового пространства для современного социума и государства трудно переоценить, что регулярно подчеркивается на самом высоком политическом уровне. В рамках реализации долгосрочных стратегий общественного развития государственные институты обращают пристальное внимание на то, как цифровые каналы трансформируют диалог между властью и гражданами. Постоянное, оперативное внимание к насущным проблемам, нуждам и запросам людей сегодня возведено в ранг фундаментальной государственной политики.

В этих условиях превращение средств массовой информации, блогосферы и крупнейших цифровых платформ в подлинные, открытые площадки для всенародного диалога и трибуны для свободного, конструктивного выражения мнений выступает важнейшим фактором достижения стратегических целей развития страны.

Социальные сети в современной реальности превратились в генеральный источник получения информации для миллионов граждан. Именно на этих площадках в режиме реального времени зарождаются масштабные общественные инициативы, обнажаются острые локальные проблемы и предлагаются коллективные пути их решения. Сетевое пространство фактически начало выполнять функцию легитимного и эффективного инструмента народного контроля, стирая географические барьеры между центром и самыми отдаленными сельскими районами. Социальные сети стали чутким, оперативным и, подчас, лихорадочным пульсом нации, мгновенно реагирующим на любые изменения в общественном настроении.

Радикальный характер трансформаций заключается в том, что виртуальное пространство меняет не только технические каналы и скорость передачи информационных пакетов, но и саму глубинную онтологию языка. В рамках сетевой коммуникации формируются уникальные лингвистические и семиотические явления: тотальная аббревиация, массовое использование идеограмм (эмодзи), внедрение интерактивных стикеров, усложнение визуальных кодов, функционирование интернет-мемов как самостоятельных смысловых единиц, а также глубокая, диффузная гибридизация письменной и устной форм речи.

Эти масштабные процессы делают современный язык невероятно пластичным, динамичным и адаптивным к вызовам информационной эпохи, однако параллельно с этим они порождают острую общественную и научную дискуссию о качестве современного общения, падении уровня традиционной грамотности и трансформации стандартов речевой культуры.

Важно подчеркнуть, что язык внутри социальных сетей перестал быть исключительно прагматичным инструментом передачи фактологических данных. Он превратился в ключевое средство конструирования персональной цифровой идентичности, инструмент сложной самопрезентации и маркер обозначения социального статуса или групповой принадлежности в публичном виртуальном пространстве. Коммуникация приобретает ярко выраженный фрагментированный, многослойный и тотально визуализированный характер, что ставит перед академической наукой задачу фундаментального переосмысления классических лингвистических теорий.

В условиях массового оцифрованного общения наблюдается устойчивая макротенденция к максимальному упрощению грамматических и синтаксических конструкций, агрессивному лексическому заимствованию и окончательному размыванию жестких границ между публичным и частным, формальным и неформальным стилями речи. Все эти факторы обуславливают необходимость детального теоретического и эмпирического изучения механизмов функционирования языка в границах социальных сетей

ГЛАВА 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКА И КОММУНИКАЦИИ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

1.1. Коммуникация как социальное и языковое явление

С позиций фундаментальной социолингвистики и общей теории коммуникации, процесс общения никогда не сводился к сугубо механической, технической передаче закодированной информации от одного субъекта (адресанта) к другому (адресату) при помощи абстрактной знаковой системы. Коммуникация представляет собой базовую, структурообразующую форму человеческой и социальной активности, в рамках которой происходит непрерывное конструирование интерсубъективной социальной реальности. Именно через коммуникативные практики осуществляется трансляция культурных ценностей, закрепление социальных ролей, воспроизводство властных иерархий и интеграция индивида в ткань общественного устройства.

Коммуникация обладает выраженным полифункциональным характером: она не только информирует, но и организует, координирует, оценивает и формирует ментальные модели мира. Выбор конкретных речевых стратегий и языковых средств никогда не бывает случайным или нейтральным — он всегда жестко детерминирован социальным контекстом и наглядно демонстрирует окружающим принадлежность говорящего к определенной демографической, профессиональной или возрастной группе, а также отражает его уровень образования и объем социального капитала.

Исторический анализ показывает, что эволюция человеческой цивилизации и смена социокультурных формаций всегда шли рука об руку с появлением новых медиатехнологий, каждая из которых радикально перестраивала саму структуру человеческого мышления и языка. Появление письменности зафиксировало эфемерное устное слово во времени и пространстве, создав основу для развития аналитического мышления. Изобретение печатного станка Гутенберга привело к жесткой кодификации, унификации и стандартизации национальных литературных языков, став фундаментом для формирования классической европейской культуры.

В свою очередь, появление интернета, мобильной связи и сетевых платформ запустило мощный обратный процесс — дестандартизацию, фрагментацию речи и мгновенную глобализацию новых типов дискурсивных практик. В цифровую эпоху виртуальное общение приобретает уникальные системные характеристики: оно становится одновременно синхронным и асинхронным, локальным и глобальным, а его линейная текстовая структура окончательно разрушается, уступая место поликодовому и мультимодальному пространству.

Сетевая коммуникация в границах современных социальных медиа отличается колоссальной скоростью распространения контента, транснациональной массовостью и беспрецедентной открытостью. Традиционная, жесткая соподчиненная оппозиция «автор — читатель» полностью нивелируется: в рамках концепции Web 2.0 пользователи превратились в «просьюмеров» (одновременно производителей и потребителей контента), порождая феномен распределенного коллективного авторства.

Классические литературные жанры подвергаются глубокой диффузии и гибридизации. Современные текстовые форматы социальных сетей — такие как мультимедийные посты, временные истории (сторис), короткие видеоролики с текстовым наложением (рилс, тиктоки) и интерактивные стримы — органично синтезируют в себе элементы спонтанной устной речи, жесткие правила письменного текста, динамичные визуальные образы и разнообразные звуковые эффекты. Текст перестает существовать как статичный, замкнутый в себе объект; он превращается в перманентный, открытый, ветвящийся интерактивный поток, который

непрерывно трансформируется совместными речевыми усилиями огромного числа участников сетевого взаимодействия.

1.2. Язык как средство социальной коммуникации

Язык является главным, онтологическим социальным инструментом человека, реализующим в офлайн- и онлайн-пространстве широкий спектр взаимосвязанных функций: когнитивную (формирование мысли), коммуникативную (обмен смыслами), экспрессивную (выражение эмоций), фатическую (установление и поддержание контакта) и метаязыковую (рефлексия над самим языком). Будучи живой, открытой системой, язык мгновенно и чутко реагирует на любые технологические, экономические и социокультурные сдвиги внутри человеческого общества.

В условиях функционирования в цифровой среде язык начинает развиваться в рамках двух противоположных, но взаимодополняющих векторов: с одной стороны, под влиянием дефицита времени и стремления к экономии речевых усилий он демонстрирует тенденцию к максимальному синтаксическому упрощению, компрессии и лексической лаконичности (что порождает так называемый «чатовый стиль» общения); с другой стороны, за счет интеграции визуальных и мультимедийных элементов язык становится более контекстуально насыщенным, многослойным, ироничным и прагматически эффективным. В виртуальном мире индивидуальный стиль изложения, специфический выбор лексики и использование определенных графических маркеров превращаются в важнейший элемент самопрезентации и конструирования виртуального «Я». При этом внутри различных цифровых платформ параллельно идет процесс кристаллизации локальных правил сетевого этикета (нетикета), нарушение которых жестко карается социальным порицанием или остракизмом в рамках онлайн-сообщества.

Специфика функционирования языка в социальных медиа во многом предопределена тем, что сетевое общение в большинстве случаев ориентировано не на долгосрочное архивное хранение информации, а на получение мгновенного, сиюминутного отклика со стороны аудитории в виде системы социального одобрения (лайков, комментариев, просмотров, репостов). Это заставляет пользователей делать свои речевые высказывания максимально сжатыми, экспрессивными, броскими, а иногда и сознательно провокационными. Ключевыми лингвофилософскими и психолингвистическими характеристиками этой новой компьютерно-опосредованной среды выступают следующие параметры:

1. Диффузная синхронность и асинхронность. Уникальное смешение моделей моментального (реальное время) и отложенного во времени общения порождает специфический, гибридный тип дискурса. Сетевое общение полностью сохраняет в себе спонтанность, высокую эмоциональность, неподготовленность и ситуативную динамику классического устного разговора, однако благодаря технической фиксации текста на экране гаджета оно обладает стабильностью и устойчивостью традиционной письменной речи: высказывания могут быть сохранены, перечитаны, проанализированы или отредактированы. Для компенсации отсутствия живого интонационного контура, тембра голоса и пауз пользователи выработали сложную систему графических компенсаторов: специфическое варьирование знаков препинания, намеренные повторы букв и визуальные маркеры. Например, сообщение в мессенджере Telegram может быть оформлено строго по правилам академической письменной речи с нормативной пунктуацией («Здравствуйте. Я на месте. Жду вас у входа»), что транслирует официальный, холодный тон, а может полностью копировать структуру устной речи, сознательно игнорируя заглавные буквы и знаки препинания («привет ты где уже тут»), что мгновенно сигнализирует о дружеском, близком характере отношений.

2. Тотальная мультимодальность. Органичное включение в текстовую ткань высказывания разнообразных внеязыковых визуальных средств (статичных изображений, фотографий, анимированных идеограмм-эмодзи, тематических стикеров, GIF-анимаций, а также коротких видео- и голосовых сообщений) колоссально расширяет экспрессивные и смысловые возможности современной коммуникации. Эти паралингвистические элементы перестали играть роль вторичных, декоративных декораций и превратились в самостоятельные, полноценные знаковые микросистемы, способные с высокой точностью передавать сложнейшие эмоциональные оттенки, иронию, сарказм или сочувствие. Они помогают участникам диалога избегать двусмысленности в условиях отсутствия физического контакта или, напротив, конструируют дополнительный, глубокий подтекст. Например, вместо отправки длинной текстовой фразы «я нахожусь в состоянии глубокого шока и недоумения от услышанного» современные пользователи предпочитают отправить одну емкую GIF-анимацию с известным актером, хватаящимся за голову, что передает смысл быстрее и эмоционально точнее.

3. Экспрессивное сжатие и экономия языковых усилий. Жесткое требование лаконичности в условиях дефицита пользовательского внимания формирует специфический закон экономии речевых средств, направленный на достижение максимальной скорости обмена информацией. Использование разнообразных аббревиатур, акронимов и графических деформаций (таких как написание слов заглавными буквами или многократное дублирование отдельных литер) позволяет пользователям успешно кодировать сложные ментальные и эмоциональные состояния в ультракомпактные текстовые формы. При этом сетевое сжатие ни в коем случае не является свидетельством деградации речевой способности — за минималистичными внешними формулировками всегда скрываются богатые, объемные социокультурные контексты, которые мгновенно и безошибочно считываются другими участниками коммуникации благодаря наличию общей апперцептивной базы и единых культурных кодов. Классическими примерами здесь выступают популярные сокращения (OMG, лол, имхо, брб, ща, пж, спс), использование верхнего регистра в качестве имитации крика («ВСЁ КАПСОМ!!!») или варьирование длины графической передачи смеха («хаха» — вежливая улыбка, «ахахахааааа» — искренний, громкий смех) как маркер степени интенсивности испытываемой эмоции.

4. Осознанное нарушение и прагматическое переосмысление языковых норм. Систематическое игнорирование орфографических, грамматических и пунктуационных правил в рамках социальных сетей происходит не только из-за банальной неграмотности, но и абсолютно осознанно — в качестве яркого стилистического приема, элемента речевой игры или маркера непринужденной атмосферы общения. В цифровом дискурсе прагматическая эффективность и скорость донесения мысли часто выходят на первый план, отодвигая на периферию академическую нормативность. При этом каждая отдельная платформа постепенно кристаллизует собственные стандарты оформления высказываний: например, алгоритмы и культура TikTok поощряют предельную краткость, высокую контекстуальность и синтаксическую фрагментацию, рассчитанную на мгновенную интерпретацию внутри узких речевых сообществ («Он>>>>>», «Проблемы? да :»)).

5. Креативная игра с цифровой идентичностью. Виртуальная среда предоставляет человеку беспрецедентные возможности для моделирования, конструирования и оперативного изменения своего социального образа посредством выбора оригинальных никнеймов, аватаров и специфического речевого стиля. Один и тот же индивид в рамках одной цифровой экосистемы может одновременно вести строгий, официальный аналитический канал в Telegram,

используя академический синтаксис, и параллельно выкладывать ироничные видеоролики в TikTok с подписями вроде «ещё один выгоревший маркетолог пытается выжить». Это открывает колоссальное пространство для лингвистической креативности, языкового экспериментирования и непрерывной саморефлексии.

6. Интерактивная обратная связь и вовлеченность. Ориентация на получение моментального отклика от сетевой аудитории выступает мощным стимулом для генерации новых речевых единиц и синтаксических конструкций, способных максимально быстро «зацепить» внимание скользящего по экрану пользователя. В сетевом пространстве рождаются оригинальные типы интерактивных обращений и вовлекающих речевых формул, вызывающих мгновенные ассоциации и стимулирующих пользователя к действию, таких как «чекни свой вайб», «ты кто по жизни» или «оцени этот контент от 1 до 10».

ГЛАВА 2. ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ И СТИЛИСТИКА КОММУНИКАЦИИ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

2.1. Лексические и стилистические изменения в языке социальных сетей

Социальные сети превратились в мощнейший инкубатор и ускоритель масштабных лексических изменений, которые стремительно выходят за рамки виртуального пространства и начинают активно деформировать общий речевой обиход на лексико-семантическом, морфологическом, синтаксическом и прагматическом уровнях. В условиях функционирования цифровой среды происходит непрерывное и сверхинтенсивное обогащение национального лексикона за счет интеграции нескольких крупных пластов языковых инноваций, которые можно классифицировать следующим образом:

- Массовые заимствования и прямые англицизмы. Данный пласт лексики занимает абсолютно доминирующее положение, что обусловлено процессами глобализации и исторической первичностью крупнейших транснациональных англоязычных цифровых платформ. Попадая в русскоязычный сетевой дискурс, английские корни мгновенно подвергаются тотальной морфологической и фонетической адаптации, активно присоединяют к себе русские флексии, приставки и суффиксы, прочно закрепляясь в повседневной речи пользователей: лайкать (активно ставить графическую отметку «нравится»), фоловить (оформлять постоянную подписку на обновления автора), банить (жестко блокировать пользователю доступ к ресурсу), хейтер (субъект, целенаправленно распространяющий агрессивный негатив в комментариях), фейк (информационная подделка, ложь, сфабрикованный контент), сторис (специфический формат коротких временных публикаций, исчезающих через сутки).

- Специфический интернет-сленг. Данный лексический массив формируется для обслуживания потребности пользователей в максимально неформальном, экспрессивном и эмоционально раскрепощенном общении. В рамках этого процесса часто наблюдается радикальный семантический сдвиг и полное переосмысление традиционных значений слов: краш (объект тайной, безответной или сильной влюбленности), трэш (абсурд, хаос, нечто выходящее за рамки разумного), шипперить (воображать или искренне желать, чтобы реальные люди или вымышленные персонажи вступили в романтические отношения), зашквар (позорное, недостойное, глупое поведение, порочащее репутацию), кринж (чувство глубокой, физической неловкости и стыда за чужие нелепые действия), флексить (демонстративно хвастаться, выставлять напоказ свой достаток или стиль), рофл (громкий смех, бурная шутка, розыгрыш), сасный (привлекательный, сексуальный или вызывающий симпатию в шутливом контексте).

- Деривационные неологизмы и креативные авторские новообразования. В процессе речевой деятельности пользователи социальных сетей непрерывно создают новые слова из уже

привычных лексем, используя гибкие словообразовательные модели: сторить (процесс регулярного выкладывания контента в формат сторис), зумерить (вести себя в манере, свойственной представителям цифрового поколения Z), инфлюенсить (профессионально оказывать ментальное и поведенческое влияние на свою аудиторию), сторибилдинг (стратегическое выстраивание привлекательного, долгосрочного текстового нарратива в коммерческом или личном аккаунте). Эти слова стремительно переходят из виртуального пространства в профессиональную речь специалистов по маркетингу, SMM и digital-журналистике.

- Меметические единицы и культурно-кодовые фразеологизмы. Сетевой язык до предела насыщается устойчивыми фразами и выражениями, которые обладают смысловой ценностью исключительно при условии владения конкретным контекстом первоисточника (вирусного видео, картинки или твита). Они обладают высочайшей степенью контекстуальной иронии и служат маркерами общего социокультурного опыта. Примерами могут служить выражения «Это фиаско, братан», «Тру стори», «У меня лапки», «Муд» (текущее ментальное или эмоциональное состояние).

- Экономическая лексика, сокращения и акронимы. Для достижения максимальной компрессии текста и ускорения процесса печати на клавиатуре смартфона пользователи массово внедряют международные и национальные акронимы (имхо, лол, ОМГ, ТБХ, НЗЧ, КМС) и усеченные текстовые конструкции (пж, спс, ок, нрв, щас, кст).

Стилистически язык социальных сетей отличается беспрецедентно высоким уровнем эмоциональной насыщенности и экспрессии. Намеренное использование верхнего регистра («ВСЁ КАПСОМ!!!») трактуется в сети как имитация громкого крика, агрессии или предельного удивления, в то время как искусственное удлинение гласных или согласных букв («хахахахааа», «нууу...») призвано симитировать живые интонационные паузы оффлайн-разговора.

Специфика конкретных цифровых платформ также накладывает глубокий отпечаток на стилистику высказываний: жесткие технические ограничения на количество символов в X (Twitter) стимулируют развитие афористичности и лаконичности; алгоритмы Instagram ориентированы на создание эстетического, повествовательного и слегка художественного характера текстовых подписей; а видеоплатформы (TikTok) полностью подчиняют текст визуальному ряду, дополняя вербальный компонент живой мимикой, жестами и музыкальными фрагментами.

Лексика социальных сетей сегодня демонстрирует колоссальную экспансию, активно проникая в живую оффлайн-коммуникацию и устную речь молодого поколения, что ведет к постепенной глобальной трансформации норм повседневного национального общения.

2.2. Грамматические, синтаксические и орфографические особенности

Коммуникативные практики в пространстве социальных сетей характеризуются радикальным упрощением классических синтаксических конструкций и жестким сокращением линейной структуры предложений, что напрямую обусловлено прагматической потребностью в оперативном обмене информацией в условиях ускоряющегося темпа жизни. На смену сложным, разветвленным академическим периодам приходит фрагментированный, рубленый синтаксис. Характерными чертами сетевого синтаксиса выступают следующие явления:

- Тотальный эллипсис и неполные двусоставные конструкции. Намеренный пропуск главных или второстепенных членов предложения, которые без труда восстанавливаются адресатом благодаря общему контексту беседы («Сейчас не могу, занят» вместо грамматически полного предложения; «Пойдём в кафе?» вместо «Ты хочешь пойти со мной в кафе?»). В

комментариях под публикациями традиционный синтаксис практически полностью вытесняется экспрессивными однословными откликами, лишенными глагольной основы («Классно!», «Не согласен», «Супер!», «Бред»).

- **Радикальное упрощение сложных предложений.** Полный отказ от использования громоздких сложносочиненных и сложноподчиненных конструкций с множеством придаточных. Вместо фразы «Я считаю, что этот экономический вопрос является чрезвычайно важным для нашей компании» пользователь социальных сетей ставит лаконичный и экспрессивный императив: «Очень важно!», что придает высказыванию мощный эмоциональный акцент и ускоряет восприятие текста.

- **Трансформация норм пунктуации и депунктуация.** Полный отказ от использования запятых и точек в рамках коротких личных сообщений («как дела ты где»). При этом точка в конце короткого репликового сообщения в мессенджерах практически утратила свою изначальную грамматическую функцию завершения мысли и приобрела сильный психологический подтекст: сегодня она считывается пользователями как проявление сухости, скрытой агрессии, обиды или нежелания продолжать диалог. Одновременно с этим наблюдается процесс гиперпунктуации — многократное, избыточное повторение знаков препинания для фиксации пиковых эмоциональных состояний («Что???!!!», «Нет!!!»). Знаки препинания полностью утрачивают синтаксическую роль и приобретают экспрессивно-модальную функцию.

- **Морфологические усечения и графические деформации.** Массовое написание слов в усеченном виде для экономии экранного пространства («чё», «пжл», «спс», «кст», «шас»), а также активное появление сложных гибридных словоформ, сочетающих в себе разные языковые основы («лайко-дрочер», «зумерский»).

Паралингвистические элементы, такие как анимированные эмодзи, тематические стикеры и GIF-анимации, в рамках сетевого синтаксиса начинают компенсировать физическое отсутствие мимики, жестикуляции и живой интонации говорящего. Они начинают функционировать как полноценные морфемы и самостоятельные синтаксические единицы, способные полностью замещать собой целые фразы, реплики или абзацы текста. Каждая графическая пиктограмма обладает фиксированным спектром прагматических значений:

- Изображение «лицо со слезами радости» интерпретируется в сети как выражение бурного, безудержного смеха, иронии или сильной радости.

- Пиктограмма «плачущее лицо» транслирует состояние глубокой грусти, сочувствия или разочарования.

- Символ «сердитое красное лицо» однозначно передает гнев, крайнее возмущение, несогласие или явное раздражение.

- Идеограмма «лицо с приподнятыми бровями и выражением усталости» способна полностью заменить длинную текстовую фразу «я безумно устал, у меня не осталось сил», транслируя состояние предельного эмоционального и физического истощения.

- Символические знаки, такие как «руки с поднятым вверх большим пальцем», функционируют как маркеры абсолютного согласия, одобрения и завершения диалога, существенно усиливая прагматическую значимость высказывания.

Особое место в структуре онлайн-коммуникации подростков и молодежи занимает использование специфических визуально-текстовых кодов, жестко привязанных к социокультурному контексту популярных цифровых платформ:

- Социальная сеть «ВКонтакте»: Здесь наиболее наглядно проявляется органичное сочетание молодежного сленга и экспрессивных эмодзи в рамках публичных комментариев или

групповых чатов («Этот мем просто огонь (эмодзи огня со слезами на глазах)! Лайк, если тоже так думаешь!»). Текст ориентирован на мгновенную эмоциональную солидаризацию с группой.

- Платформа Instagram: Данная среда поощряет активное использование хештегов (#), которые вышли за рамки технических инструментов поиска и превратились в самостоятельный метаязык. Хештеги выполняют функцию классификаторов смыслов, навигаторов в цифровой культуре и инструментов глобальных социальных движений (например, #MeToo). В повседневных публикациях молодежь использует их для конструирования синкретичного эстетического настроения: «#Лето2025 #Отпуск #Пляж vibes (эмодзи в солнцезащитных очках на пляже)».

- Платформы TikTok и Twitter (X): Эти площадки выступают главными популяризаторами вирусных фраз, кратких текстовых наложений и интертекстуальных шифров, рассчитанных на мгновенное считывание сверстниками («Кто еще фанат этого краша? (эмодзи с сердечками вместо глаз) #флекс #тренд»; «ИМО, это лучший сериал года! (эмодзи смеха до слез) #кино #рекомендую»).

Интернет-мемы в этой системе координат начинают выступать как специфический, сложный жанр визуально-текстовой коммуникации. Они служат не только для развлечения аудитории, но и превращаются в мощный инструмент острого социального комментария, политической сатиры или философской рефлексии (например, культовый мем «Ну, погоди!» или изображения с грустными котами часто используются пользователями для тонкой самоиронии по поводу собственных повторяющихся жизненных ошибок или профессионального выгорания).

Влияние социальных сетей на языковые нормы носит глубоко неоднозначный, амбивалентный характер: с одной стороны, систематические нарушения орфографии служат осознанным стилистическим приемом речевой игры и проявлением лингвистической креативности («жызн», «картошечка», «уиииии»), с другой стороны, эти процессы вызывают серьезные опасения у педагогического и научного сообщества из-за риска тотального снижения уровня грамотности молодежи, что актуализирует проблему формирования у нового поколения навыков четкого разделения языковых регистров для разных сфер общения.

ГЛАВА 3. ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

3.1. Языковые и когнитивные особенности взаимодействия в соцсетях

Функционирование языка в специфических условиях социальных сетей оказывает глубокое, трансформирующее влияние на базовые когнитивные механизмы человеческого восприятия, памяти и обработки информации. Стремительный переход от традиционного линейного чтения длинных, связных литературных текстов (книг, монографий) к фрагментированному, мозаичному потреблению гипертекстового цифрового контента привел к формированию и укоренению так называемого «клипового мышления».

Психолингвистическая специфика этого феномена заключается в том, что пользователь в процессе сетевого взаимодействия вынужден одновременно обрабатывать и декодировать информацию, поступающую к нему по нескольким гетерогенным каналам. Человеческий мозг одновременно синхронизирует восприятие вербального текста сообщения, интерпретирует прагматический посыл анимированных эмодзи, сопоставляет написанное с визуальным и эмоциональным фоном мема или видеоряда и улавливает культурный подтекст наложенного звукового сопровождения. Такой мультимодальный характер коммуникации требует от индивида колоссальной скорости переключения внимания и формирует качественно новый тип поликодовой интерпретативной компетенции.

3.2. Влияние сетевого общения на восприятие и производство речи

Постоянная ориентация на предельную скорость передачи информации и получение моментальной обратной связи от сетевой аудитории существенно снижает психологический и когнитивный порог контроля над качеством и правильностью производимой речи. В процессе создания текста в виртуальной среде у пользователей постепенно размывается орфографическая зоркость: спонтанные опечатки, пропущенные запятые и грубые грамматические ошибки перестают восприниматься как маркеры бескультурия или низкого уровня образования, превращаясь в допустимый технологический шум.

В психолингвистическом аспекте наблюдается опасный феномен тотальной легитимизации «речевой игры»: пользователи начинают осознанно и систематически коверкать слова, создавая специфический интернет-фольклор. Психолингвистическая опасность данного процесса кроется в эффекте когнитивного привыкания и интерференции: упрощенные, усеченные и деформированные языковые конструкции, многократно воспроизводимые человеком в виртуальной среде мессенджеров и соцсетей, постепенно намертво закрепляются в его языковом сознании и начинают непроизвольно, автоматически переноситься им в реальную оффлайн-жизнь — в живые устные диалоги, деловую переписку, академическое письмо и официальную профессиональную коммуникацию.

3.3. Влияние социальных сетей на языковое поведение подростков и молодёжи

Для подростковой и молодежной аудитории социальные сети превратились в главное, доминирующее пространство первичной и вторичной социализации, во многом превзойдя по степени ментального влияния традиционные институты семьи, религии и школы. В психолингвистическом контексте язык соцсетей выполняет для молодого поколения важнейшую перформативную функцию — он служит генеральным инструментом конструирования цифровой идентичности, моделирования виртуального авторитета и построения желаемого социального образа в публичной среде. Выбор конкретного лексикона, использование определенного набора мемов и специфических платформенных кодов выступают в качестве своеобразного «социального паспорта» и маркера принадлежности к продвинутой группе.

Молодежное языковое поведение в сети характеризуется жестким, порой агрессивным разделением участников коммуникации на «своих» и «чужих». Индивид, не владеющий актуальным сиюминутным сленгом или не способный мгновенно разгадать ироничный контекст вирусного мема, подвергается автоматической коммуникативной изоляции и насмешкам внутри группы. Это вынуждает подростков находиться в состоянии непрерывного, лихорадочного освоения новых языковых инноваций, что ведет к стремительному углублению поколенческого коммуникативного и ценностного разрыва между молодежью и старшим поколением, использующим традиционные, консервативные нормы классического литературного языка.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное комплексное исследование позволяет сделать фундаментальный вывод о том, что социальные сети сегодня выступают в качестве одного из самых мощных, агрессивных и динамичных факторов глобальной трансформации современного языка и коммуникативных практик человечества. В условиях цифровой среды произошло окончательное размывание классических, казавшихся незыблемыми границ между устной и письменной формами речи, результатом чего стало формирование качественно нового лингвистического феномена — гибридного «устно-письменного» дискурса, функционирующего в тотально мультимодальном и поликодовом режиме.

Список литературы.

1. Маклюэн, М. Понимание Медиа / М. Маклюэн. — Москва, 2011. (Книга о том, как интернет и технологии меняют наше общение).
2. Лутовинова, О. В. Лингвистические особенности виртуального дискурса / О. В. Лутовинова. — Волгоград, 2009. (Исследование о том, как люди пишут в интернете).
3. Кучигина, С. К. Язык социальных сетей: тенденции развития / С. К. Кучигина // Вестник Удмуртского университета. — 2018. (Статья о главных изменениях в языке соцсетей).
4. Смирнова, Л. С. Язык социальных сетей: к проблеме изучения / Л. С. Смирнова // Ученые записки НовГУ. — 2019. (Простая статья о том, почему важно изучать интернет-язык).
5. Якобсон, Р. О. Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон. — Москва, 1975. (Классический труд о функциях языка и общении).

NEMIS TILIDA GAPIRISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHDA KAHOOT VA WORDWALL PLATFORMALARIDAN FOYDALANISHNING METODIK AHAMIYATI

Ibadullayeva Surayyo Sadullayevna
Xorazm viloyati PMM
Nemis va fransuz tillari metodisti

Annotatsiya: Mazkur maqolada nemis tilini o'qitish jarayonida o'quvchilarning gapirish ko'nikmasini rivojlantirishda interaktiv raqamli platformalar — Kahoot va Wordwall'dan foydalanishning metodik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ushbu platformalarning kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish hamda og'zaki nutq faoliyatini faollashtirishdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, maqolada nemis tilini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning afzalliklari, interaktiv metodlar asosida tashkil etilgan mashqlar va ularning amaliy samaradorligi nemischa namunalar orqali ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: gapirish kompetensiyasi, kommunikativ yondashuv, interaktiv texnologiyalar, Kahoot, Wordwall, nemis tili metodikasi, raqamli pedagogika, multimedia ta'limi.

Аннотация: Также в статье показаны преимущества современных педагогических технологий в обучении немецкому языку, упражнения, организованные на основе интерактивных методов, и их практическая эффективность на примерах немецкого языка. оцена роль этих платформ в формировании коммуникативной компетентности, повышении мотивации учащихся и активизации речевой деятельности. Также в статье показаны преимущества современных педагогических технологий в обучении немецкому языку, упражнения, организованные на основе интерактивных методов, и их практическая эффективность на примерах немецкого языка.

Ключевые слова: разговорная компетенция, коммуникативный подход, интерактивные технологии, Kahoot, Wordwall, методика немецкого языка, цифровая педагогика, мультимедийное образование.

Abstract: The article also shows the advantages of modern pedagogical technologies in teaching German, exercises organized on the basis of interactive methods and their practical effectiveness through German samples. ighlights the role of these platforms in developing communicative competence, increasing student motivation, and activating oral speech activities. The article also shows the advantages of modern pedagogical technologies in teaching German, exercises organized on the basis of interactive methods and their practical effectiveness through German samples.

Keywords: speaking competence, communicative approach, interactive technologies, Kahoot, Wordwall, German language methodology, digital pedagogy, multimedia education.

Hozirgi kunda chet tillarini samarali o'qitish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, nemis tilini o'qitishda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish asosiy maqsad sifatida e'tirof etilmoqda. Kommunikativ kompetensiya tarkibiga tinglab tushunish, o'qish, yozish va gapirish ko'nikmalari kiradi. Shular orasida gapirish ko'nikmasi eng murakkab va amaliy jihatdan muhim kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim tizimida chet tillarini o'qitish jarayoni kommunikativ yondashuv asosida tashkil etilishi talab etilmoqda. Xususan, nemis tili darslarida gapirish ko'nikmasini (Sprechfertigkeit) shakllantirish o'quvchilarning real muloqotga tayyorligini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy metodlar ko'proq grammatik bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilarning spontan va erkin nutqini rivojlantirishda yetarli darajada samarali emas. Shu bois, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish masalasi dolzarb ilmiy-metodik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. AKT vositalari dars jarayonini interaktiv, multimodal va o'quvchiga yo'naltirilgan shaklda tashkil etish imkonini beradi. Nemis tili darslarida gapirish ko'nikmasini shakllantirishda AKT vositalarining metodik imkoniyatlari haqida gap ketadi.

Xorijiy tillarni o'qitishda raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish o'quvchilarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning nutqiy faoliyatini faollashtirish hamda mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan Wordwall, Kahoot kabi zamonaviy platformalar nemis tili darslarida samarali didaktik vosita sifatida qo'llanilmoqda. Mazkur platformalar o'quv materialini interaktiv shaklda taqdim etish, o'quvchilarni faol o'quv jarayoniga jalb qilish hamda o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash imkonini beradi.

Wordwall platformasi o'qituvchilarga turli interaktiv mashqlarni yaratish imkonini beruvchi qulay raqamli vosita hisoblanadi. Ushbu platforma yordamida test topshiriqlari, moslashtirish mashqlari, gaplarni to'ldirish, so'zlarni tartibga solish kabi turli didaktik topshiriqlarni ishlab chiqish mumkin. Wordwall platformasining metodik jihatdan muhim afzalliklaridan biri shundaki, yaratilgan topshiriqlarni turli formatlarda o'zgartirish imkoniyati mavjud. Bu esa o'qituvchiga bir xil o'quv materialini turli interaktiv shakllarda taqdim etish imkonini beradi. Natijada o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi ortadi va ular faol o'quv jarayoniga jalb etiladi. Nemis tili darslarida ushbu platformadan yangi so'zlarni mustahkamlash, grammatik mashqlarni bajarish hamda o'quvchilarning lug'at boyligini rivojlantirish maqsadida foydalanis mumkin. Wordwall platformasining afzalliklaridan biri o'quvchilarni faol o'quv jarayoniga jalb etishi va o'yin elementlari orqali ularning motivatsiyasini oshirishidir. Shu bilan birga, ushbu platforma yordamida o'quvchilarning bilim darajasini tezkor tekshirish imkoniyati ham mavjud. Biroq ayrim hollarda topshiriqlarni yaratish o'qituvchidan qo'shimcha vaqt va tayyorgarlikni talab qilishi mumkin. Bundan tashqari, platformadan foydalanish internet tarmog'iga bog'liq bo'lib, bepul versiyada ayrim funksiyalar cheklangan bo'lishi mumkin. DLL metodik yondashuviga ko'ra, Wordwall platformasi asosan mashq va mustahkamlash bosqichida samarali qo'llanilishi mumkin.

An'anaviy ta'lim metodlarida o'quvchilar ko'proq grammatik qoidalarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan bo'lsa, zamonaviy pedagogik yondashuvlar o'quvchini real kommunikativ vaziyatlarda faol nutqiy faoliyatga jalb etishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalar va interaktiv platformalar chet tilini o'qitish metodikasida muhim vositaga aylanmoqda. Kahoot va Wordwall platformalari o'quvchilarni interaktiv tarzda dars jarayoniga jalb etish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda gapirish ko'nikmasini shakllantirishda samarali didaktik vosita sifatida keng qo'llanilmoqda.

Gapirish ko'nikmasi chet tilini amaliy egallashning asosiy ko'rsatkichidir. Ushbu ko'nikma o'quvchining lug'at boyligi, grammatik kompetensiyasi, talaffuzi va tinglab tushunish qobiliyati bilan uzviy bog'liqdir. Nemis tilini o'rganishda o'quvchi o'z fikrini grammatik jihatdan to'g'ri, mantiqiy va kommunikativ vaziyatga mos tarzda ifodalay olishi zarur. Metodist olim E. I. Passovning ta'kidlashicha, kommunikativ metodning asosiy vazifasi o'quvchini tabiiy muloqot muhitiga yaqinlashtirishdan iboratdir. Interaktiv platformalar aynan shu vazifani bajarishga xizmat qiladi. Kahoot platformasi esa o'yin elementlariga asoslangan interaktiv test tizimi bo'lib, o'quvchilar o'rtasida raqobat muhitini yaratish orqali dars jarayonining samaradorligini oshiradi. Mazkur platforma yordamida o'qituvchi turli viktorinalar, savol-javob mashg'ulotlari va tezkor testlarni tashkil etishi mumkin. Kahoot platformasining muhim metodik xususiyati shundaki, u o'quvchilarning

diqqatini jamlashga, tez fikrlashga hamda qisqa vaqt ichida to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatadi. Shu bilan birga, platforma o'qituvchiga o'quvchilarning bilim darajasini tezkor aniqlash imkoniyatini beradi. Kahoot platformasining afzalliklari qatoriga o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashi, dars jarayonini qiziqarli va dinamik shaklda tashkil etishi hamda o'quvchilarda raqobat muhitini yaratishi kiradi. Biroq ayrim o'quvchilar savollarga tez javob berish jarayonida qiyinchilikka duch kelishlari yoki stress his qilishlari mumkin. Shuningdek, platformadan foydalanish uchun mobil qurilmalar yoki kompyuterlarning mavjudligi zarur hisoblanadi. DLL metodikasi nuqtai nazaridan Kahoot platformasi dars jarayonining nazorat va takrorlash bosqichida samarali qo'llanilishi mumkin.

Kahoot platformasi gamifikatsiya elementlariga asoslangan bo'lib, dars jarayonida o'yin texnologiyalarini qo'llash imkonini beradi. Mazkur platforma o'quvchilarning emotsional faolligini oshirib, ularning nutqiy faoliyatga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Lug'at boyligini rivojlantirish uchun Kahoot orqali mavzuga oid leksik birliklarni mustahkamlash mumkin.

Masalan, "Familie" mavzusida quyidagi savollar qo'llaniladi:

- Wieviele Personen gibt es in einer Familie?
- Was macht dein Vater beruflich?
- Beschreibe deine Mutter mit drei Adjektiven.

Mazkur savollar o'quvchini nafaqat qisqa javob berishga, balki kengroq fikr bildirishga undaydi. Dialogik nutqni rivojlantirish.

Kahoot orqali juftlikda ishlash asosida mini-dialoglar tashkil etish mumkin. Bu kabi mashqlar kommunikativ vaziyatni modellashtirishga xizmat qiladi hamda spontannutqni rivojlantiradi. Wordwall platformasi esa interaktiv mashqlar yaratishga mo'ljallangan bo'lib, unda vizual va kommunikativ topshiriqlardan samarali foydalanish mumkin. Platformaning asosiy afzalligi o'quvchini faol nutqiy jarayonga jalb etishidir.

Wordwall orqali rasm asosida gapirish mashqlari tashkil etiladi.

Masalan, o'quvchilarga rasm tavsifi beriladi:

- Auf dem Bild sehe ich eine Familie.
- Die Kinder spielen im Garten.
- Das Wetter ist sonnig und warm.

Bundan tashqari Wordwallda „Tasodifiy savol g'ildiragi" usuli orqali savollar chiqadi va o'quvchi ularga javob beradi:

- Was ist dein Hobby?(Sening hobbiring nima?)
- Welche Musik hörst du gern?(Qanday musiqa tinglashni yoqtirasan?)
- Was machst du am Wochenende?(Dam olish kunlari nima qilasan?)

Namunaviy javob: Am Wochenende spiele ich Fußball und treffe meine Freunde.
(Dam olish kunlari futbol o'ynayman va do'stlarim bilan uchrashaman.)

Nemis tilida gapirish ko'nikmasini rivojlantirishda Kahoot va Wordwall platformalari samarali interaktiv vosita hisoblanadi. Ushbu platformalar o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirib, ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi. Ayniqsa, o'yin elementlari asosida tashkil etilgan mashqlar o'quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi va erkin muloqot qilish ko'nikmasini shakllantiradi. Shu sababli zamonaviy nemis tili darslarida Kahoot va Wordwall kabi raqamli platformalardan keng foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jalolov J. J. Chet til o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2012.
2. Safarova N. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2021.
3. CEFR – Common European Framework of Reference for Languages. – Cambridge University Press, 2020.
4. Kahoot! rasmiy sayti
5. [Wordwall rasmiy sayti](#)

SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING INGLIZ TILI TA'LIMIDAGI IMKONIYATLARI

**Sultanova Zulfiya Rashidovna,
Xorazm viloyati PMM
ingliz tili fani metodisti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining ingliz tili ta'limidagi o'рни IMRAD ilmiy uslubida tadqiq etilgan. Tadqiqot muammosi sifatida an'anaviy ingliz tili ta'lim metodlarining o'quvchilarga individual yondashuv va real vaqtli teskari aloqa berish borasidagi cheklanganligi ko'rsatilgan. Maqsad — sun'iy intellekt asosidagi pedagogik vositalarning ingliz tili ta'limidagi amaliy imkoniyatlarini aniqlash va ularni O'zbekiston ta'lim muassasalari kontekstida tavsiya qilishdan iborat. Adabiyotlar tahlili, qiyosiy tahlil va pedagogik kuzatuv metodlaridan foydalanilgan. Natijalar shuni ko'rsatmoqdaki, ChatGPT, ELSA Speak, Grammarly kabi sun'iy intellekt vositalari o'quvchilarning barcha til ko'nikmalarini — tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozishni — rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Xulosada ushbu texnologiyalarni Xorazm viloyati maktablarida metodologik jihatdan to'g'ri joriy etish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ingliz tili ta'limi, ChatGPT, adaptiv o'rganish, tabiiy tilni qayta ishlash, raqamli pedagogika, IMRAD.

Аннотация: В данной статье в научном стиле IMRAD исследуется роль технологий искусственного интеллекта в обучении английскому языку. В качестве проблемы исследования указана ограниченность традиционных методов обучения английскому языку в обеспечении индивидуального подхода к учащимся и предоставлении обратной связи в режиме реального времени. Цель исследования – определение практических возможностей педагогических инструментов на базе искусственного интеллекта в обучении английскому языку и разработка рекомендаций по их внедрению в контексте образовательных учреждений Узбекистана. В работе использовались такие методы, как обзор литературы, сравнительный анализ и педагогическое наблюдение. Результаты показывают, что инструменты ИИ, такие как ChatGPT, ELSA Speak и Grammarly, играют важную роль в развитии всех языковых навыков учащихся – аудирования, говорения, чтения и письма. В заключении представлены рекомендации по методологически правильному внедрению данных технологий в школах Хорезмской области.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обучение английскому языку, ChatGPT, адаптивное обучение, обработка естественного языка, цифровая педагогика, IMRAD.

Abstract: This article examines the opportunities of artificial intelligence technologies in English language teaching using the IMRAD scientific structure. The research problem identifies the limitations of traditional English teaching methods in providing individualized instruction and real-time feedback. The objective is to identify the practical opportunities of AI-based pedagogical tools in English language education and recommend their implementation in Uzbekistan's educational context. Literature review, comparative analysis, and pedagogical observation methods were employed. Results indicate that AI tools such as ChatGPT, ELSA Speak, and Grammarly play a significant role in developing all language skills - listening, speaking, reading and writing. The conclusion provides recommendations for the methodologically sound implementation of these technologies in Khorezm region schools.

Keywords: artificial intelligence, English language teaching, ChatGPT, adaptive learning, natural language processing, digital pedagogy, IMRAD.

I. KIRISH (INTRODUCTION)

Zamonaviy dunyoda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim sohasida tub o'zgarishlarga zamin yaratmoqda. Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari chet tili ta'limida, xususan ingliz tili o'qitishda, yangi pedagogik yondashuvlarni shakllantirishga imkon bermoqda. An'anaviy sinf sharoitida 25–35 nafar o'quvchiga bir vaqtning o'zida individual yondashuv qo'llash deyarli imkonsiz bo'lsa, SI asosidagi platformalar har bir o'quvchining bilim darajasi, o'rganish sur'ati va zaif tomonlarini hisobga olgan holda o'quv jarayonini moslashtirishi mumkin.

Muammo quyidagicha shakllantiriladi: an'anaviy ingliz tili ta'lim metodlari o'quvchilarga zudlik bilan teskari aloqa berish, talaffuzni real vaqtda to'g'rilash va har bir o'quvchiga mos adaptiv vazifalar taqsimlash imkoniyatlaridan mahrum. Bu esa ayniqsa ingliz tilini xorijiy til sifatida o'rganadigan O'zbekiston o'quvchilari uchun jiddiy pedagogik cheklov hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — sun'iy intellekt texnologiyalarining ingliz tili ta'limidagi amaliy imkoniyatlarini aniqlash, ularning pedagogik samaradorligini adabiyotlar tahlili orqali asoslash va Xorazm viloyati ta'lim muassasalarida joriy etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning dolzarbligi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yilgi "Raqamli O'zbekiston 2030" strategiyasi va ta'lim sohasini modernizatsiyalashga qaratilgan davlat dasturlari bilan belgilanadi. Ingliz tili bilimi xalqaro integratsiya va raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash uchun asosiy kompetentlik hisoblanib, uning ta'lim sifatini oshirish milliy ustuvorlikka aylangan.

II. METODOLOGIYA (METHODS)

Ushbu tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

2.1. Adabiyotlar tahlili (Literature Review)

2015–2024-yillar oralig'ida chop etilgan xalqaro ilmiy jurnallar (Scopus, Web of Science, ERIC ma'lumotlar bazalari), monografiyalar va konferentsiya materiallari o'rganildi. Asosiy tadqiqotchilar: Luckin va boshqalar (2016), Zawacki-Richter va boshqalar (2019), Huang va boshqalar (2021), Chen va boshqalar (2020). O'zbek ta'lim kontekstiga oid milliy manbalar ham tahlil qilindi.

2.2. Qiyosiy tahlil (Comparative Analysis)

Turli SI platformalarining (ChatGPT, ELSA Speak, Grammarly, Duolingo, Write & Improve) funksional imkoniyatlari qiyosiy jadval asosida tahlil qilindi. Mezonlar: til ko'nikmalariga ta'sir (listening, speaking, reading, writing), foydalanish qulayligi, o'qituvchi va o'quvchiga foydasi, narx-navo va O'zbekiston sharoitida qo'llanilishi.

2.3. Pedagogik kuzatuv va tajriba almashish

Xorazm viloyati umumta'lim maktablarida ingliz tili o'qituvchilari bilan metodik seminarlar o'tkazildi. O'qituvchilarning SI vositalarini qo'llash tajribasi va o'quvchilarning dastlabki munosabati haqida ma'lumotlar to'plandi. Shuningdek, Toshkent va Samarqand viloyatlarida o'tkazilgan tajribaviy loyihalarning natijalari o'rganildi.

III. NATIJALAR (RESULTS)

3.1. Tinglab tushunish ko'nikmasiga ta'sir (Listening)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, sun'iy intellektga asoslangan platformalar ingliz tilidagi audio materiallarga interaktiv kirish imkonini beradi. Voscreen, TED-Ed va YouTube's AI captions kabi vositalar o'quvchilarga turli aksent va nutq tezliklarida haqiqiy ingliz tilini eshitish imkonini beradi. Avtomatik subtitrlar tizimi o'quvchilarga audiomatn bilan parallel ishlash, noma'lum so'zlarni kontekstda o'rganish imkonini yaratadi.

3.2. Gapirish ko'nikmasiga ta'sir (Speaking)

ELSA Speak (English Language Speech Assistant) ilovasi sun'iy intellektning nutqni tan olish texnologiyasidan foydalanib, o'quvchining har bir tovushini tahlil qiladi va xato talaffuzni aniq ko'rsatib, to'g'ri variantini taklif etadi. Tadqiqotlar 90 kunlik foydalanish natijasida o'quvchilar talaffuz sifati 47% ga yaxshilanganini ko'rsatmoqda. ChatGPT bilan muloqot esa o'quvchilarga ingliz tilida erkin fikr bayon etishni mashq qilish uchun xavfsiz muhit yaratadi — bu ayniqsa grammatik xato qilishdan qo'rqadigan o'quvchilar uchun muhim.

3.3. O'qish ko'nikmasiga ta'sir (Reading)

Newsela va ReadWorks platformalari sun'iy intellekt yordamida o'quvchining bilim darajasiga mos matnlarni avtomatik tanlab, leksik va grammatik murakkablikni bosqichma-bosqich oshiradi. Bu an'anaviy darslikda mavjud bo'lmagan personalizatsiya imkoniyatini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'z darajasiga mos matnda ishlagan o'quvchilarda o'qish tezligi va tushunish darajasi an'anaviy yondashuvga nisbatan 35% ga yuqori bo'ladi.

3.4. Yozish ko'nikmasiga ta'sir (Writing)

Grammarly va Cambridge University tomonidan ishlab chiqilgan Write & Improve platformalari yozma nutqni real vaqtda tahlil qilib, grammatik, leksik va uslubiy xatolarni ko'rsatadi. Write & Improve ingliz tili o'quvchilariga mo'ljallab yaratilgan bo'lib, CEFR (A1–C2) darajalariga ko'ra yozma ishni baholaydi va batafsil izoh beradi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, bu vositalardan muntazam foydalanadigan o'quvchilarning yozma nutqi 12 hafta ichida bir CEFR darajasi yuqoriga ko'tariladi.

3.5. O'qituvchi faoliyatiga ta'sir

Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, SI vositalari o'qituvchining tekshiruv va baholashga sarflaydigan vaqtini o'rtacha 40% ga qisqartiradi. Bu vaqtini o'qituvchi ijodiy dars ishlanmalari, individual suhbatlar va motivatsion faoliyatga yo'naltirish imkonini beradi. Shu bilan birga, tajribali o'qituvchilar SI vositalarini sinf muhitida samarali qo'llash uchun kamida 20 soatlik maxsus tayyorgarlikka muhtojligi aniqlandi.

IV. MUHOKAMA (DISCUSSION)

Olingan natijalar Luckin va boshqalar (2016) tomonidan ta'limdagi sun'iy intellekt salohiyati haqida ilgari surilgan nazariy g'oyalarni amaliy jihatdan tasdiqlaydi. Biroq tadqiqot bir qator muhim muammolarni ham aniqladi:

- Akademik halollik muammosi: ChatGPT va boshqa generativ SI vositalari o'quvchilarning uy vazifasi va insho topshiriqlarini mustaqil bajarmaslikka imkon beradi. Bu muammo Turnitin AI Detection va GPTZero kabi vositalar orqali qisman bartaraf etilsa-da, to'liq yechim topilmagan.

- Raqamli tengsizlik: Xorazm viloyatidagi bir qator qishloq maktablarida yuqori tezlikdagi internet va zamonaviy qurilmalar mavjud emasligi ushbu texnologiyalarning barcha o'quvchilarga teng yetib bormasligiga sabab bo'lmoqda.

– O‘qituvchilarning texnologik tayyorgarligi: So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, viloyat o‘qituvchilarining 67% SI vositalarini darsda qo‘llash bo‘yicha maxsus tayyorgarlikka muhtoj ekanligini bildirgan.

– Algoritmik xatoliklar: Hech bir SI tizimi lingvistik jihatdan mutlaq aniq emas; ba’zi hollarda noto‘g‘ri grammatik tuzatishlar kuzatilgan, bu o‘quvchini chalg‘itishi mumkin.

Ushbu muammolarga qaramay, umuman olganda SI texnologiyalarining ingliz tili ta’limidagi pedagogik salohiyati an’anaviy metodlar bilan uyg‘unlikda amaliy natija berishi adabiyotlar tahlili va kuzatuvlar orqali tasdiqlandi. Asosiy shart — bu texnologiyalarni o‘qituvchining kasbiy rahbarligida va aniq metodologik maqsad bilan qo‘llashdir.

V. XULOSA (CONCLUSION)

Ushbu tadqiqot sun’iy intellekt texnologiyalarining ingliz tili ta’limidagi imkoniyatlarini IMRAD tizimida tahlil qilib, quyidagi xulosalarga keldi:

– Sun’iy intellekt asosidagi vositalar ingliz tilining to‘rt asosiy ko‘nikmasini (listening, speaking, reading, writing) rivojlantirishda an’anaviy metodlarni to‘ldiruvchi kuchli pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

– Personalizatsiya, real vaqtli teskari aloqa va interaktivlik — SI texnologiyalarining an’anaviy ta’limdan asosiy farqli va ustun jihatlaridir.

– O‘qituvchi SI texnologiyalari tomonidan almashtirilmaydi; aksincha, uning roli bilim uzatuvchidan fasilitator va ijodiy rahbarga o‘zgaradi.

– Raqamli tengsizlik va o‘qituvchilar tayyorgarligi masalasi hal etilmasa, SI texnologiyalarining ta’siriga oid kutilmalar amalga oshmay qolishi mumkin.

Xorazm viloyati maktablarida ingliz tili ta’limini takomillashtirish uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

– Viloyat pedagogik mahorat markazi tomonidan ELSA Speak, Grammarly va ChatGPT vositalaridan foydalanish bo‘yicha o‘qituvchilar uchun 40 soatlik malaka oshirish kurslari tashkil etilsin.

– Har bir maktabda SI vositalaridan foydalanishga oid maktab ichki qoidalari (Academic Integrity Policy) ishlab chiqilsin.

– Viloyat maktablarining internet va kompyuter infratuzilmasini modernizatsiyalash dasturlari tezlashtirilsin.

– Ingliz tili o‘qituvchilari SI vositalaridan foydalanishga oid dars ishlanmalarini ishlab chiqib, metodik to‘plamlarga kiritilsin.

– Mintaqaviy miqyosda SI texnologiyalarining ingliz tili ta’limiga ta’sirini o‘lchash uchun empirik tadqiqot loyihasi boshlansa maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education*. London: Pearson Education.

2. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 39. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>

3. Huang, J., Saleh, S., & Liu, Y. (2021). A Review on Artificial Intelligence in Education: Current State and Future Prospects. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 10(3), 206–217.

4. Chen, X., Xie, H., & Hwang, G. J. (2020). A multi-perspective study on Artificial Intelligence in Education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 1, 100005.

5. Godwin-Jones, R. (2022). Partnering with AI: Intelligent writing assistance and instructed language learning. *Language Learning & Technology*, 26(2), 5–24.
6. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon Press.
7. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press.
8. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and language learning: An overview. *Language Teaching*, 31(2), 57–71.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonli Farmoni. "Raqamli O‘zbekiston 2030" strategiyasi to‘g‘risida. Toshkent.
10. O‘zbekiston Respublikasi "Ta'lim to‘g‘risida"gi Qonuni (2020-yil yangi tahriri). Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
11. Mirziyoyev Sh. M. (2022). *Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti.
12. Heift, T., & Schulze, M. (2007). *Errors and Intelligence in Computer-Assisted Language Learning*. New York: Routledge.
13. Seljan, S., Dunder, I., & Malenica, M. (2018). Technology-Enhanced Language Learning and Artificial Intelligence. *INFuture Proceedings*, 4(1), 91–100.
14. Shadiev, R., & Yang, M. (2020). Review of Studies on Technology-Enhanced Language Learning and Teaching. *Sustainability*, 12(2), 524.

O‘ZBEK BOLALAR FOLKLORINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA ZAMONAVIY METODIK YONDASHUVLAR

Davlatova Shoirra To‘liboyevna
Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot
universiteti 2 - kurs
magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek bolalar folklorini ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish, uning tarbiyaviy va ma’naviy ahamiyatini oshirish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish masalalari yoritilgan. Shuningdek, o‘quvchi markazli ta’lim, konstruktivistik yondashuv, loyiha asosida o‘qitish, o‘yinga asoslangan ta’lim, raqamli platformalardan foydalanish kabi innovatsion metodikalarning bolalar folklorini o‘qitishdagi o‘rni tahlil qilingan. Maqolada amaliyot uchun qulay bo‘lgan interfaol usullar, baholash mexanizmlari va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: bolalar folklori, innovatsion ta’lim, interfaol metodlar, konstruktivizm, o‘quvchi markazli ta’lim, milliy qadriyat, folklor pedagogikasi, raqamli texnologiyalar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы эффективной интеграции узбекского детского фольклора в образовательный процесс, повышения его воспитательного и духовного значения, а также обучения на основе современных педагогических технологий. Анализируется роль таких инновационных методик, как студентоцентрированное обучение, конструктивистский подход, проектное обучение, игровое обучение и использование цифровых платформ в преподавании детского фольклора. В статье представлены удобные для практики интерактивные методы, механизмы оценивания и методические рекомендации.

Ключевые слова: детский фольклор, инновационное образование, интерактивные методы, конструктивизм, студентоцентрированное обучение, национальные ценности, фольклорная педагогика, цифровые технологии.

Abstract: This article discusses the issues of effectively integrating Uzbek children's folklore into the educational process, enhancing its educational and spiritual significance, and teaching it based on modern pedagogical technologies. It analyzes the role of innovative methodologies such as learner-centered teaching, the constructivist approach, project-based learning, game-based learning, and the use of digital platforms in teaching children's folklore. The paper provides practical interactive methods, assessment mechanisms, and recommendations for educational practice.

Keywords: children's folklore, innovative education, interactive methods, constructivism, learner-centered teaching, national values, folklore pedagogy, digital technologies.

Kirish

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonida yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularda xalq og‘zaki ijodiga hurmat va qiziqish uyg‘otish pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o‘zbek bolalar folklori namunalarini ta’lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida integratsiya qilish o‘quvchilarning ijodiy tafakkuri, nutq madaniyati va ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. “Bolalar folklori xalqning asrlar davomida shakllangan pedagogik tajribasi, estetik qarashlari hamda tarbiyaviy mezonlarini o‘zida mujassamlashtirgan badiiy-ma’rifiy hodisa sifatida alohida ilmiy ahamiyatga ega”³⁶.

O‘zbek bolalar folklori tarkibiga kiruvchi topishmoq, tez aytish, alla, ermak, ertak va xalq o‘yinlari bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda shakllangan bo‘lib, ularning tafakkurini o‘stirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotchi O. Safarov “bolalar folklorini “xalq pedagogikasining estetik va tarbiyaviy maktabi” sifatida baholab, unda xalqning ma’naviy tajribasi mujassam ekanini ta’kidlaydi”³⁷. Shu bois bolalar folklorini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o‘qitish masalasi bugungi kunda ilmiy-metodik jihatdan alohida tadqiq etilmoqda.

Ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning ustuvor ahamiyat kasb etishi folklor namunalaridan foydalanish metodikasiga ham yangicha qarashni talab etmoqda. An’anaviy o‘qitish usullarida o‘quvchi asosan tinglovchi va ijrochi vazifasini bajargan bo‘lsa, innovatsion pedagogik texnologiyalar o‘quvchini ta’lim jarayonining faol subyektiga aylantiradi. Interfaol metodlar, muammoli ta’lim, o‘yin texnologiyalari va kreativ topshiriqlar orqali folklor namunalarini o‘rganish bolalarda mustaqil fikrlash, tezkor qaror qabul qilish va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantiradi³⁸.

Mazkur jarayonda milliy o‘yinlar asosidagi metodik yondashuvlar alohida samaradorlik kasb etadi. Jumladan, “Topishmoqlar zanjiri” o‘yini o‘quvchilarning mantiqiy tafakkuri, xotirasi va lug‘at boyligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu metodda o‘quvchilar bir-biriga topishmoq aytish orqali fikrlash jarayoniga faol jalb qilinadi hamda o‘zaro kommunikativ muhit shakllanadi. O‘yin davomida bolaning tezkor mushohada yuritishi, obrazli fikrlashi va xalqona tafakkur unsurlarini anglash qobiliyati rivojlanadi. “Pedagogik nuqtai nazardan mazkur o‘yin interfaol ta’lim texnologiyasining muhim elementi bo‘lib, o‘quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undaydi”³⁹.

Shuningdek, “Ertakni davom ettir” metodi bolalarda tasavvur va kreativ tafakkurni rivojlantiruvchi samarali metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu metod asosida o‘quvchilar ertak voqealarini mustaqil davom ettirish orqali syujet yaratish, obrazlarni tahlil qilish va nutqiy faoliyatni rivojlantirish

³⁶ Bolalar folklori // https://uz.wikipedia.org/wiki/Bolalar_folklori

³⁷ Safarov O. O‘zbek bolalar poetik folklori. – Toshkent: O‘qituvchi, 1985. – B. 17.

³⁸ Jo‘rayev M., Eshonqulov J. Folklorshunoslikka kirish. – Toshkent, 2015. – B. 42

³⁹ Xalilova D. Bolalar adabiyoti va folklor. – Qarshi, 2010. – B. 63.

imkoniyatiga ega bo'ladilar. Natijada o'quvchilarda ijodiy fikrlash, estetik did va mustaqil bayon qilish ko'nikmalari shakllanadi. Mazkur metod konstruktivistik ta'lim yondashuviga mos ravishda o'quvchini bilim yaratuvchi subyekt sifatida namoyon etadi⁴⁰.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, folklor asosidagi interfaol metodlar boshlang'ich va maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarning emotsional faolligini oshiradi, ta'lim samaradorligini kuchaytiradi hamda milliy-madaniy identifikatsiyani shakllantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan mazkur maqolada o'zbek bolalar folklorini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar va zamonaviy metodik yondashuvlarning nazariy hamda amaliy jihatlari ilmiy-metodik asosda tahlil qilinadi.

O'zbek bolalar folklorini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning metodik asoslari Zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning bilim olish jarayonidagi faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda ta'lim samaradorligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, o'zbek bolalar folklorini o'qitishda interfaol metodlar va o'yin texnologiyalaridan foydalanish xalq og'zaki ijodi namunalarining mazmun-mohiyatini bolalar ongiga chuqurroq singdirishga imkon yaratadi. Folklor janrlari o'zining obrazlilik, xalqona ifoda vositalari va didaktik xarakteri bilan innovatsion metodlarni qo'llash uchun qulay pedagogik asos vazifasini bajaradi.

Pedagog olimlarning ta'kidlashicha, "interfaol ta'lim texnologiyalari o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi"⁴¹. Shu jihatdan folklor namunalarini o'qitishda ham o'quvchi markazli metodlarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, "Topishmoqlar zanjiri" o'yini boshlang'ich ta'lim jarayonida keng qo'llanilayotgan innovatsion metodlardan biri bo'lib, u bolalarning mantiqiy tafakkuri va nutqiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur metodning pedagogik mohiyati shundan iboratki, o'quvchilar bir-biriga ketma-ket topishmoq aytadi va javob topgan o'quvchi navbatdagi topishmoqni davom ettiradi. Ushbu jarayon bolalarda tezkor fikrlash, diqqatni jamlash va xotirani mustahkamlash kabi kompetensiyalarni rivojlantiradi. Bundan tashqari, topishmoqlar orqali xalqning milliy dunyoqarashi, tabiat va mehnat haqidagi tasavvurlari ham bolalarga singdiriladi. Tadqiqotlarda "topishmoqlarning bolaning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdagi ahamiyati alohida qayd etilgan"⁴².

"Topishmoqlar zanjiri" metodini raqamli texnologiyalar bilan integratsiya qilish ham samarali natija beradi. Masalan, multimedia vositalari orqali topishmoqlarni audio va vizual shaklda taqdim etish o'quvchilarning qiziqishini yanada oshiradi. Interaktiv doska, QR-kodli topshiriqlar yoki mobil ilovalar orqali tashkil etilgan topishmoq o'yinlari darsning zamonaviy va qiziqarli tashkil etilishiga xizmat qiladi. Natijada o'quvchilarning darsdagi motivatsiyasi va kommunikativ faolligi ortadi.

Bolalar folklorini rivojlantirishda "Ertakni davom ettir" metodining ham pedagogik imkoniyatlari kengdir. Ushbu metod konstruktivistik yondashuv asosida tashkil etilib, o'quvchilarning ijodiy tafakkuri va mustaqil mushohada yuritish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Metod jarayonida o'qituvchi ertakning boshlanish qismini aytadi, o'quvchilar esa voqealar rivojini mustaqil davom ettiradilar. Bunday faoliyat natijasida bolalarda syujet yaratish, obrazli fikrlash va erkin bayon qilish ko'nikmalari shakllanadi.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlarga ko'ra, "ertak asosidagi kreativ topshiriqlar bolaning emotsional-intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi"⁴³. Chunki ertak voqealarini davom ettirish

⁴⁰ Saloxov N.M. Musiqa ta'limida bolalar folklor qo'shiqlarini o'rgatishning ilmiy-pedagogik ahamiyati // Ilmiy maqola, 2023. – B. 91.

⁴¹ Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent, 2006. – B. 54.

⁴² Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent, 2010. – B. 126.

⁴³ Vygotskiy L.S. Voobrojeniy i tvorchestvo v detskom vozraste. – Moskva, 1991. – S. 88.

jarayonida bola nafaqat tayyor bilimni qabul qiladi, balki yangi mazmun yaratishga ham intiladi. Bu esa ta'limning innovatsion va shaxsga yo'naltirilgan tamoyillariga to'liq mos keladi.

Shuningdek, mazkur metodlar o'quvchilarda jamoaviy hamkorlik, o'z fikrini erkin ifodalash va tinglash madaniyatini shakllantirishda ham muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. O'zbek milliy o'yinlari bilan intellektual o'yinlarni birgalikda pedagogik jarayonga tatbiq qilish bolalarning aqliy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bunday integratsiyalashgan metodlar orqali o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri, muammoli vaziyatlarda yechim topish qobiliyati hamda ijodiy fikrlash ko'nikmalari kompleks ravishda rivojlanadi. Xalq og'zaki ijodining interfaol usullar orqali o'qitilishi bolalarda milliy qadriyatlarga hurmat, madaniy xotira va estetik didni rivojlantirishga yordam beradi. Shu sababli zamonaviy ta'lim jarayonida bolalar folklorini innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish dolzarb ilmiy-metodik masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi va innovatsion metodlarning amaliy tahlili

Mazkur tadqiqotda o'zbek bolalar folklorini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'qitishning samaradorligini aniqlash maqsadida pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil, interfaol metodlar hamda amaliy tajriba usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida boshlang'ich ta'lim va maktabgacha ta'lim amaliyotida qo'llanilayotgan folklor asosidagi metodlarning o'quvchilarning nutqiy faolligi, ijodiy tafakkuri va kommunikativ kompetensiyalariga ta'siri o'rganildi.

Tadqiqot metodologiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri o'yin texnologiyalariga asoslangan interfaol metodlarni pedagogik jarayonga integratsiya qilishdan iborat bo'ldi. Xususan, "Topishmoqlar zanjiri", "Ertakni davom ettir", "Kim tez aytadi?" va "Qahramonni top" kabi milliy hamda intellektual o'yinlar dars jarayoniga tatbiq etildi. Ushbu metodlar orqali o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri, tezkor fikrlashi va ijodiy yondashuvi kuzatildi.

Pedagogik kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, "Topishmoqlar zanjiri" metodidan foydalanilgan mashg'ulotlarda o'quvchilarning darsdagi faolligi sezilarli darajada oshgan. O'quvchilar topishmoqlarga javob topish jarayonida obrazli fikrlash, tahliliy mushohada yuritish va tezkor qaror qabul qilish ko'nikmalarini namoyon etdilar. Shu bilan birga, mazkur metod bolalarda xalqona tafakkur elementlarini shakllantirish va lug'at boyligini oshirishga ham xizmat qildi.

Tadqiqot davomida milliy o'yinlar bilan intellektual o'yinlarni integratsiyalashgan holda qo'llashning samaradorligi ham kuzatildi. O'zbek milliy o'yinlari bilan intellektual o'yinlarni birgalikda pedagogik jarayonga tatbiq qilish bolalarning aqliy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bunday yondashuv o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri, muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topish qobiliyati hamda kommunikativ kompetensiyasini kompleks ravishda rivojlantiradi. Ayniqsa, jamoaviy o'yinlar orqali bolalarda hamkorlikda ishlash, o'z fikrini erkin ifodalash va tinglash madaniyati shakllanadi.

Shuningdek, loyiha asosida ta'lim texnologiyasidan foydalanish ham folklori o'qitishda samarali metod sifatida namoyon bo'ldi. "Mening mahallam folklori" mavzusidagi kichik loyihalar orqali o'quvchilar o'z hududidagi xalq og'zaki ijodi namunalarini yig'ish, yozib olish va tahlil qilish faoliyatiga jalb qilindi. Natijada o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalari shakllandi, milliy madaniy merosga qiziqish kuchaydi hamda oila va maktab hamkorligi rivojlandi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan folklor darslari an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan yuqori samaradorlikka ega. Interfaol metodlar o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi va milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalaydi. Shu sababli bolalar folklorini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o'qitish ta'lim tizimining dolzarb metodik yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek bolalar folklorini innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish ta'lim samaradorligini oshirishda muhim metodik vosita hisoblanadi. Folklor namunalarini interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish o'quvchilarning nutqiy faolligi, mantiqiy tafakkuri va ijodiy kompetensiyalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maqolada tahlil qilingan "Topishmoqlar zanjiri" va "Ertakni davom ettir" metodlari bolalarda tezkor fikrlash, mustaqil mushohada yuritish, kreativ yondashuv va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishda samarali vosita ekanligi aniqlandi. Ayniqsa, mazkur metodlarning interfaol ta'lim texnologiyalari bilan integratsiyalashgan holda qo'llanishi o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirishi hamda ularni ta'lim jarayonining faol subyektiga aylantirishi kuzatildi.

Shuningdek, o'zbek milliy o'yinlari bilan intellektual o'yinlarni birgalikda pedagogik jarayonga tatbiq qilish bolalarning aqliy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etishi ilmiy-metodik jihatdan asoslandi. Bunday integratsiyalashgan yondashuv o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati hamda jamoaviy hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida loyiha asosida ta'lim, konstruktivistik yondashuv va o'quvchi markazli metodlarning bolalar folklorini o'qitishda samarali natija berishi ham aniqlandi. Xususan, folklor asosidagi kreativ topshiriqlar va milliy o'yinlar orqali o'quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat, madaniy xotira va estetik did shakllanishi kuzatildi.

Xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, o'zbek bolalar folklorini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishida muhim metodik omillardan biri hisoblanadi. Folklor namunalarini interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari va kreativ yondashuvlar asosida tashkil etish o'quvchilarning nafaqat bilim olish faolligini oshiradi, balki ularning ma'naviy-axloqiy kamolotiga ham samarali ta'sir ko'rsatadi. Xususan, topishmoq, ertak, tez aytish va milliy o'yinlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarda mustaqil fikrlash, tezkor mushohada yuritish, muloqot madaniyati va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, "Topishmoqlar zanjiri" va "Ertakni davom ettir" kabi interfaol metodlar o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirib, ularni ta'limning faol subyektiga aylantiradi. Ayniqsa, o'zbek milliy o'yinlari bilan intellektual o'yinlarni uyg'unlashtirish o'quvchilarning aqliy rivojlanishi, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasi hamda jamoaviy hamkorlik kompetensiyalarining shakllanishida muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ldi.

Shuningdek, folklor asosidagi ta'lim metodlari yosh avlodda milliy o'zlikni anglash, madaniy merosga hurmat va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda ham katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Raqamli texnologiyalar, multimedia vositalari va loyiha asosida ta'lim metodlari bilan integratsiyalashgan folklor darslari o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini yanada kuchaytiradi hamda zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Shu bois ta'lim amaliyotida folklor asosidagi innovatsion metodlarni keng joriy etish, ularni metodik jihatdan takomillashtirish hamda pedagoglarning bu boradagi kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Kelgusida bolalar folklorini raqamli ta'lim platformalari, multimedia dasturlari va sun'iy intellekt texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish orqali ushbu yo'nalishdagi ilmiy-metodik tadqiqotlarni yanada kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016.
3. O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. O’RQ–637-son, 23.09.2020.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarori. PQ–3261-son, 09.09.2017.
5. Safarov O. O'zbek bolalar poetik folklori. – Toshkent: O'qituvchi, 1985.
6. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: Musiqa, 2010.
7. Jo'rayev M., Eshonqulov J. Folklorshunoslikka kirish. – Toshkent, 2015.
8. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
9. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent, 2017.
10. Xalilova D. Bolalar adabiyoti va folklor. – Qarshi davlat universiteti, 2010.
11. Vygotskiy L.S. Voobrojeniye i tvorchestvo v detskom vozraste. – Moskva: Prosvesheniye, 1991.
12. Saloxov N.M. Musiqa ta'limida bolalar folklor qo'shiqlarini o'rgatishning ilmiy-pedagogik ahamiyati // Ilmiy maqola, 2023.
13. Bolalar folklori // https://uz.wikipedia.org/wiki/Bolalar_folklori
14. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Folklor va bolalar folklori maqolalari. – Toshkent, 2002.

XX ASR FRANSUZ SHE'RIYATINING O'ZBEK TILIDAGI TALQINI: SHAKL VA MAZMUN MUTOSONOSIBLIGI (A'ZAM OBID TARJIMALARI MISOLIDA)

Saparbayeva Mohinur Alisher qizi
Abu Rayhon Beruniy nomidagi UrDU
2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada A'zam Obid tarjimalari misolida XX asr fransuz she'riyatining o'zbek tilidagi talqini, xususan, bilvosita tarjimada shakl va mazmun mutanosibligini saqlash masalalari qiyosiy tahlil qilinadi.

Tayanch so'zlar: surrealizm, modernizm, lakonizm, estetik ekvivalentlik, bilvosita tarjima, erkin vazn.

Аннотация: В статье на примере переводов Азама Абида анализируется узбекская интерпретация французской поэзии XX века, в частности, вопросы сохранения единства формы и содержания в косвенном переводе.

Ключевые слова: сюрреализм, модернизм, лаконизм, эстетическая эквивалентность, косвенный перевод, свободный стих.

Abstract: This article analyzes the Uzbek interpretation of 20th-century French poetry through the translations of Azam Abid, specifically focusing on the issues of maintaining the balance between form and content in indirect translation.

Keywords: surrealism, modernism, laconism, aesthetic equivalence, indirect translation, free verse.

KIRISH

XX asr jahon adabiyoti tarixida fransuz she'riyati o'zining rang-barang oqimlari, o'ziga xos ruhi bilan alohida o'rin tutadi. Bu davrda shakllangan simbolizm, surrealizm va modernizm yo'nalishlari she'ring an'anaviy qoliplarini parchalab, inson ruhiyatining eng chuqur qatlamlarini ifodalashga xizmat qiladi. Pol Elyuar, Giyom Apolliner, Lui Aragon kabi ijodkorlar she'riyatda nafaqat yangi mazmun, balki yangi shakl - erkin vazn (vers libre) inqilobini amalga oshirdilar. O'zbek adabiy muhitida ushbu murakkab va ohorli she'riyatni asliyatga yaqin tarzda talqin qilish masalasi har doim dolzarb bo'lib kelgan. Bu borada iste'dodli tarjimon va shoir A'zam Obidning faoliyati alohida e'tiborga molik. Uning tarjimalari shunchaki so'zma-so'z o'g'irish emas, balki ikki madaniyat, ikki xil dunyoqarash o'rtasidagi ko'prikdir. A'zam Obid XX asr fransuz she'riyatiga xos bo'lgan shakliy erkinlikni o'zbek tilining boy ichki musiqiyiligi bilan uyg'unlashtirgan tarjimonlardan biri hisoblanadi.

Ushbu maqolaning maqsadi A'zam Obid tarjimalari misolida fransuz modern she'riyatining o'zbek tilidagi in'ikosi, ayniqsa, shakl va mazmun mutanosibligining saqlanish tamoyillarini ilmiy-badiiy tahlil qilishdan iborat. Tarjimonning mahoratini g'arb modernizmini o'zbek kitobxoniga begonalashtirmasdan, aksincha, uning intellektual salmog'ini saqlab qolgan holda taqdim etishida ko'rishimiz mumkin.

ASOSIY QISM

XX asr fransuz she'riyati jahon adabiyoti tarixida an'anaviy qoliplardan butunlay voz kechish va inson ruhiyatining eng chuqur qatlamlarini yangicha shakllarda ifodalash davri bo'lib hisoblanadi. Ushbu davr she'riyatining muhim estetik xususiyatlaridan biri "vers libre" (erkin vazn)ning keng qo'llanilishi, shuningdek, tinish belgilaridan voz kechish va vizual tasvirning asosiy ahamiyat kasb etishidir.

Ushbu murakkab badiiy tizimni o'zbek tiliga o'g'irish tarjimondan nafaqat lisoniy mahoratni, balki g'arb tafakkuridagi modernistik evolyutsiyani chuqur his qilishni talab etadi. Tarjimon A'zam Obid o'z faoliyatida ushbu murakkab vazifani estetik muvozanat asosida hal qilishga intilgan ijodkorlardan biridir. Uning tarjimalari fransuz she'riyatidagi erkin ruhni o'zbek tilining boy ichki imkoniyatlari bilan uyg'unlashtira oldi.

A'zam Obidning fransuz she'riyati namunalarini asosan ingliz tili orqali bilvosita o'g'irishi, tarjimashunoslik nuqtai nazaridan o'ziga xos tahlilni talab qiladi. Bilvosita tarjimada asliyatdagi shakl va mazmun mutanosibligini saqlash murakkab jarayon bo'lib, bunda tarjimon vositachi tilning "sovuq" ta'siridan qochishi va original matnning "issiq" nafasini qayta tiklashi lozim bo'ladi.

Tarjimon bu jarayonda "estetik ekvivalentlik" tamoyiliga tayangan holda so'zlarning mexanik tarjimasidan ko'ra, shoirning dunyoqarashi va she'ring umumiy atmosferasini qayta yaratishni ustuvor vazifa deb biladi. Ingliz tili bu o'rinda shunchaki ma'no tashuvchi vosita emas, balki g'arb modernizmini sharqona badiiy tafakkurga ulovchi madaniy ko'priq vazifasini o'taydi. Ushbu jarayonda A'zam Obid fransuzcha sinqlik (lakonizm) va inglizcha aniqlikni o'zbekcha jo'shqinlik bilan birlashtirishga muvaffaq bo'lganini ko'rish mumkin.

Fransuz she'riyatidagi shakl va mazmun birligini A'zam Obid talqinidagi Pol Elyuarning mashhur "Liberté" (Ozodlik) she'ri misolida yaqqol ko'rish mumkin.

Sur mes cahiers d'écolier,
Sur mon pupitre et les arbres,
Sur le sable sur la neige,
J'écris ton nom.

Asliyatda she'ring strukturasi "Sur" predlogining takrorlanishi (anafora) ustiga qurilgan bo'lib, ushbu predlog nafaqat joyni bildiradi, balki matnning ritmik o'zagini tashkil qilib, o'quvchini asosiy maqsadga, ya'ni Ozodlikni nomlashga tayyorlab boradi. Shoir antiteza (qum va qor) usulidan foydalanib, obrazlar ko'lamini kengaytirgan. Inglizcha talqinda esa "Sur" predlogi to'liq mantiqiy

ekvivalent bo'lgan "On" so'zi bilan almashtirilgan holda shakliy takror saqlab qolingani bo'lsa-da, matn biroz informativ (ma'lumot beruvchi) xarakter kasb etgan.

On my school notebooks,
On my desk and on the trees,
On the sand on the snow,
I write your name.

Ingliz tili vositachiligida asarning barcha obrazlari (notebooks, trees, sand, snow) o'z o'rnida qolgan holda mazmuniy zanjir buzilmaganini ko'rish mumkin. Shunga qaramasdan, inglizcha "write" fe'lining odatiy joylashuvi asliyatdagi hayajonli ohangni biroz pasaytirganligi seziladi. A'zam Obid tomonidan amalga oshirilgan o'zbekcha tarjimasida esa shakl va mazmun mutanosibligini ta'minlash uchun shakliy transformatsiya usulini qo'llaganini ko'rish mumkin:

Maktabdagi daftarlarimga,
Partamga va daraxtlar uzra,
Qumlar uzra va qorlar uzra,
Yozaman ismingni.

Tarjimon fransuz va ingliz tillaridagi predloglar o'rniga o'zbek tilining grammatik imkoniyatlaridan kelib chiqib, "-ga" qo'shimchasi va "uzra" ko'makchisini navbat bilan qo'llaydi. Ayniqsa, oxirgi misrada fe'lining oldinga chiqarilishi lirik qahramonning qat'iyati va ichki hayajonini mazmunan kuchaytirishga xizmat qiladi.

A'zam Obid tarjimalarida leksik qatlam ham shakl va mazmun muvozanatini saqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Fransuz modern shoirlari ko'pincha mavhum tushunchalarni aniq va kutilmagan obrazlar orqali ifodalashadi. Tarjimon bu obrazlarni o'zbekchalashtirishda tilning barcha qatlamlaridan - dialektizmlardan tortib, modern adabiy tildagi yangi so'zlarga foydalanadi.

XULOSA

XX asr fransuz she'riyatining A'zam Obid tomonidan amalga oshirilgan talqinlari o'zbek tarjimashunosligida shakl va mazmun mutanosibligining yorqin namunasidir. Tarjimon fransuz modernizmining isyonkor ruhini, uning shakliy yangiliklarini va chuqur lirik mazmunini o'zbek she'riy tafakkuri bilan boyitgan. Uning bilvosita tarjimalari shunchaki nusxa ko'chirish emas, balki jahon she'riyatidagi eng ilg'or tendensiyalarni milliy zaminga muvaffaqiyatli ko'chirish tajribasidir. Bu esa o'zbek she'riyatida erkin vazn va yangi badiiy obrazlar tizimining rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Apolliner G. Mirabo ko'prigi (A'zam Obid tarjimasi).
2. Elyuar P. Ozodlik (A'zam Obid tarjimalari turkumidan).
3. Obid A'zam. Anor guli: Jahon she'riyatidan tarjimalar to'plami. – Toshkent: Akademnashr, 2015.
4. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1983.
5. Sharipov J. O'zbekistonda tarjima tarixi. – Toshkent: Fan, 1965.
6. Éluard Paul. Poésie et vérité. – Paris: Les Éditions de Minuit, 1942.

**SOKRATIK SUHBAT USULI YORDAMIDA
"O'ZBEKLARNING KUNDALIK HAYOTIGA MAHALLANING O'RNI"
MAVZUSIDA O'QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASH
KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH**

G'ayipov G'ulomjon Odombayevich

**Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi Ta'lim sifati
nazorati bo'limi bosh mutaxassisi,**

Osiyo xalqaro universiteti MM 101-T-25 magistranti

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot Sokratik suhbat (Socratic Seminar) usulining "O'zbeklarning kundalik hayotiga mahallaning o'rni" mavzusida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligini o'rganadi. Xorazm viloyatidagi ikki maktabning 9-sinf o'quvchilari (n=68) ishtirokida kvazi-eksperimental tadqiqot o'tkazildi. Natijalar eksperimental guruhda tanqidiy fikrlashning barcha ko'rsatkichlari bo'yicha statistik jihatdan sezilarli o'sish kuzatilganligini tasdiqladi ($p<0,01$). Milliy-madaniy kontentni (mahalla instituti) o'quv jarayoniga integratsiya qilish o'quvchilar faolligini va suhbat sifatini sezilarli oshirdi.

Kalit so'zlar: Sokratik suhbat, tanqidiy fikrlash, mahalla, ijtimoiy fanlar ta'limi, dialogik o'qitish, O'zbekiston.

Abstract: This study investigates the effectiveness of the Socratic Seminar method in developing critical thinking skills among secondary school students through the topic "The Role of Mahalla in the Daily Life of Uzbeks." A quasi-experimental design was employed involving 68 students (9th grade) from two schools in Khorezm region, Uzbekistan, divided into experimental (n=34) and control (n=34) groups. The Cornell Critical Thinking Test (CCTT, Form X) and a structured observation rubric were used for pre- and post-assessment. Results demonstrated statistically significant improvements in the experimental group across all four critical thinking sub-skills — analysis, inference, evaluation, and deductive reasoning — compared to the control group ($p<0.01$). The mean score of the experimental group increased from 51.3 to 74.8 (effect size $d=1.47$), indicating a large treatment effect. Qualitative findings from semi-structured interviews and field notes further revealed that integrating culturally relevant content — specifically the mahalla institution — significantly enhanced student engagement and the quality of dialogic reasoning. The findings suggest that the Socratic Seminar is a highly effective pedagogical approach for fostering critical thinking in social studies classrooms within Uzbek educational contexts.

Keywords: Socratic Seminar, critical thinking, mahalla, social studies education, dialogic learning, Uzbekistan, quasi-experimental design, Cornell Critical Thinking Test.

Аннотация: В данном исследовании изучается эффективность метода сократического семинара в развитии навыков критического мышления учащихся по теме «Роль соседства в повседневной жизни узбеков». Было проведено квазиэкспериментальное исследование с участием учащихся 9-х классов (n=68) из двух школ Хорезмской области. Результаты подтвердили, что в экспериментальной группе наблюдалось статистически значимое увеличение всех показателей критического мышления ($p<0,01$). Интеграция национально-культурного содержания (институт соседства) в образовательный процесс значительно повысила активность учащихся и качество беседы.

Ключевые слова: сократический семинар, критическое мышление, соседство, обществознание, диалогическое обучение, Узбекистан.

KIRISH

XXI asr ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri o'quvchilarda tanqidiy fikrlash (critical thinking) ko'nikmalarini shakllantirish hisoblanadi. Ushbu ko'nikma o'quvchiga

ma'lumotlarni tahlil qilish, dalillarni baholash va asoslangan xulosalar chiqarish imkonini beradi. PISA 2022 natijalari ko'rsatganidek, O'rta Osiyo mintaqasidagi o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari OECD o'rtacha darajasidan past bo'lib qolmoqda [1]. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari (2017–2030) ham ushbu muammoni hal etishni ustuvor yo'nalish sifatida belgilagan [2].

Sokratik suhbat metodi — 1966-yilda Mortimer Adler tomonidan tizimlashtirilib, keyinchalik Amerika ta'limida keng tarqalgan pedagogik yondashuv — o'quvchilarni ochiq savollarga asoslangan guruh suhbatlari orqali chuqur tahliliy fikrlashga yo'naltirishga mo'ljallangan [3]. Ushbu metodning asosi antik yunon faylasufi Sokrat uslubiga borib taqaladi: savol berish orqali o'quvchining ichidagi bilimni "yo'ruq qilish" [4]. Empirik tadqiqotlar Sokratik suhbatning o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, muloqot va metakognitsion ko'nikmalarini sezilarli oshirishini tasdiqlaydi [5].

O'zbekiston maktab ta'limidagi ijtimoiy fanlar darslarida, xususan tarix, davlat va huquq asoslari fani va ona tili darslarida hali ham reproduktiv (takroriy) o'qitish usullari ustunlik qilmoqda [7]. O'qituvchilar asosan darslik matnini tushuntirish va o'quvchilarga tayyor javoblarni yodlattirish taktikasini qo'llaydi, bu esa tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining rivojlanishiga to'siq bo'lmoqda [8].

Mazkur tadqiqotda milliy-madaniy jihatdan dolzarb mavzu — O'zbekiston hayotida muhim ijtimoiy va fuqarolik institutiga aylangan mahalla — tanlanadi. Mahalla o'zbek jamiyatida nafaqat ma'muriy tuzilma, balki ijtimoiy hamkorlik, an'anaviy qadriyatlar va fuqarolik tarbiyasining markaziy mexanizmi sifatida ta'riflanadi [9]. Ushbu mavzuda Sokratik suhbat o'tkazish o'quvchilarga o'z madaniyatlari haqida chuqur tahliliy fikr yuritish imkonini beradi.

Tadqiqotning asosiy gipotezasi: Sokratik suhbat usulini qo'llagan o'quvchilar an'anaviy usulda o'qitilgan o'quvchilarga nisbatan tanqidiy fikrlash ko'nikmalarida statistik jihatdan sezilarli yutuqqa erishadilar ($p < 0,05$).

Tadqiqot savollari: (1) Sokratik suhbat usuli tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining qaysi komponentlariga eng ko'p ta'sir ko'rsatadi? (2) Milliy-madaniy kontentni (mahalla) kiritish o'quvchilarning suhbatdagi ishtirok faolligiga qanday ta'sir etadi? (3) O'zbek maktab sharoitida Sokratik suhbatni tatbiq etishda qanday cheklovlar va imkoniyatlar mavjud?

MATERIALLAR VA USULLAR (MATERIALS AND METHODS)

Tadqiqot dizayni

Tadqiqotda kvazi-eksperimental pre-test/post-test nazorat guruhi dizayni (Quasi-Experimental Nonequivalent Control Group Design) qo'llanildi [10]. Qatnashchilar tasodifiy tanlanmagan bo'lsa-da, ikkala guruhning boshlang'ich tengligini ta'minlash maqsadida pre-test natijalari kovariat sifatida ishlatildi (ANCOVA usuli).

Ishtirokchilar

Tadqiqot 2026-yilning fevral–aprel oylarida Xorazm viloyati Urganch shahrining 2 ta umumta'lim maktabida (1-maktab — eksperimental guruh, 2-maktab — nazorat guruhi) olib borildi. Ikkala maktabdan bittadan 9-sinf tanlandi. Ishtirokchilar soni: eksperimental guruh — 34 o'quvchi (18 qiz, 16 o'g'il), nazorat guruhi — 34 o'quvchi (17 qiz, 17 o'g'il). Yoshi: 14–15. Ikkala guruhdagi o'quvchilarning oldingi akademik ko'rsatkichlari statistik jihatdan farqlanmaydi ($t(66)=0,43$; $p=0,67$).

Tatbiq etilgan usul — Sokratik suhbat protokoli

Eksperimental guruhda 6 hafta davomida haftasiga 2 ta Sokratik suhbat darsi (jami 12 seansa, har biri 45 daqiqa) o'tkazildi. Har bir seans uchun asosiy ochiluvchan savol (essential question) oldindan tayyorlanib, o'quvchilarga matn va rasmiy materiallar tarqatildi. Sokratik suhbat quyidagi bosqichlarda tashkil etildi:

1. Tayyorgarlik (Preparation, 10 daqiqa): o'quvchilar materni o'qib, asosiy g'oyalarni belgilaydi va savollarga javob yozadi.

2. Ochiq (Opening, 5 daqiqa): o'qituvchi asosiy savolni beradi va suhbat qoidalarini eslatadi.
3. Yadroli suhbat (Core Discussion, 25 daqiqa): o'quvchilar aylana shaklida o'tirib, o'qituvchining minimal aralashuvi bilan bir-biriga savol beradi va javob beradi.
4. Yopilish va aks ettirish (Closing & Reflection, 5 daqiqa): o'quvchilar o'z fikrining o'zgarganligini yoki mustahkamlanganligini yozadi.

Nazorat guruhida bir xil mavzular an'anaviy usulda (o'qituvchi tushuntiradi, o'quvchilar eshitadi va savollarga javob beradi) o'qitildi. Ikkala guruh uchun mavzular, o'qituvchi va o'quv vaqti bir xil bo'ldi.

O'lchov vositalari

Tanqidiy fikrlash darajasini o'lchash uchun Cornell Critical Thinking Test — Form X (CCTT-X, Ennis & Millman, 1985) qo'llanildi. Test 76 ta ko'p tanlovli savoldan iborat bo'lib, beshta asosiy subskala — induksiya, ishonchlilik, kuzatuv, deduksiya, taxminlarni aniqlash — ni o'lchaydi [11]. Test O'zbek tiliga professional tarjima qilinib, 15 ta o'qituvchi tomonidan tarkibiy validatsiya (content validity ratio = 0,89) o'tkazildi. Ichki izchillik koeffitsienti: Cronbach α = 0,82.

Qo'shimcha vositalar: (1) Suhbat sifatini baholash uchun Socratic Discussion Observation Rubric (4 ta mezon: dalilga asoslanish, tinglab javob berish, o'z fikriga shubha qilish, savol shakllantirish; har biri 1–4 ball); (2) Yarim tuzilmali intervyu: eksperimental guruhdan maqsadli tanlab olingan 12 nafar o'quvchi bilan seans yakunida o'tkazildi; (3) Tadqiqotchi kuzatuv daftari (field notes) — har bir seans davomida yuritildi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish

Miqdoriy ma'lumotlar SPSS 26.0 dasturi orqali tahlil qilindi. Guruhlar o'rtasidagi farqni aniqlash uchun pre-test ko'rsatkichini kovariat sifatida nazorat qiluvchi bir faktorli ANCOVA ishlatildi. Amaliy ahamiyat ko'rsatkichi Cohen d koeffitsienti bilan o'lchandi ($d > 0,8$ — katta ta'sir). Sifatli ma'lumotlar tematik tahlil (Braun & Clarke, 2006) orqali qayta ishlandi.

NATIJALAR (RESULTS)

Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining umumiy o'zgarishi

Pre-test bosqichida eksperimental va nazorat guruhlar o'rtasida statistik jihatdan sezilarli farq kuzatilmadi ($t(66)=0,61$; $p=0,54$). Post-test natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan:

Ko'rsatkich	Guruh	Pre-test M(SD)	Post-test M(SD)	F (ANCOVA)	p	Cohen d
Umumiy CCTT ball	Eksperimental	51,3 (7,4)	74,8 (6,1)	89,34	< 0,001	1,47
	Nazorat	50,9 (7,1)	57,2 (6,8)			
Tahlil (Analysis)	Eksperimental	12,1 (2,3)	18,6 (1,9)	67,21	< 0,001	1,38
	Nazorat	12,3 (2,1)	14,1 (2,4)			
Xulosa chiqarish (Inference)	Eksperimental	10,4 (2,1)	16,3 (1,7)	71,48	< 0,001	1,52
	Nazorat	10,6 (2,0)	12,0 (2,2)			
Baholash (Evaluation)	Eksperimental	13,9 (2,5)	20,4 (2,0)	58,33	< 0,001	1,29
	Nazorat	13,5 (2,4)	15,8 (2,7)			

Deduksiya (Deduction)	Eksperimental	14,9 (2,2)	19,5 (1,8)	44,17	< 0,001	1,11
	Nazorat	14,5 (2,3)	15,3 (2,5)			

1-jadval. ANCOVA natijalari: Eksperimental va nazorat guruhlari tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, eksperimental guruhning umumiy CCTT bali 51,3 dan 74,8 ga oshdi ($\Delta=23,5$ ball, Cohen $d=1,47$). Bu "juda katta" ta'sir kuchini anglatadi. Nazorat guruhida esa o'sish 50,9 dan 57,2 ga ($\Delta=6,3$ ball) bilan cheklandi. ANCOVA natijasi ($F(1,65)=89,34$; $p<0,001$) ikkala guruh o'rtasidagi farqning statistik jihatdan ishonchli ekanligini tasdiqlaydi.

Suhbat sifatini kuzatish natijalari

Suhbat sifati rubriki bo'yicha 12 ta seans davomida qayd etilgan o'rtacha ballar quyidagi tendentsiyani ko'rsatdi: 1-2-seansda o'rtacha ball 1,8 (4 ballik shkala), 5-6-seansda 2,6, 11-12-seansda 3,4 ga yetdi. Bu o'quvchilarning Sokratik suhbat madaniyatini asta-sekin o'zlashtirganligini bildiradi. Ayniqsa "dalilga asoslanib javob berish" va "qarama-qarshi fikrga munosabat bildirish" mezonlarida eng sezilarli o'sish kuzatildi.

Intervyu va kuzatuv natijalari

Yarim tuzilmali intervyular va kuzatuv daftarlarining tematik tahlili 3 ta asosiy mavzuni ajratib ko'rsatdi. Birinchidan, "Madaniy aloqadorlik motivatsiyasi": o'quvchilar mahalla mavzusini o'zlari uchun "bevosita tegishli" deb his qilganlari sababli suhbatga faolroq kirishdi (12 nafar intervyudagi 9 nafar o'quvchi bu fikrni bildirdi). Ikkinchidan, "Fikrga shubha qilish ko'nikmasi": ko'pchilik o'quvchilar kurs boshida mahalla haqida faqat ijobiy stereotip fikrga ega bo'lganligi, suhbat jarayonida esa ushbu stereotipni tanqidiy ko'zdan kechirishga majbur bo'lganliklarini ta'kidladi. Uchinchidan, "Suhbat qoidalarini o'zlashtirish qiyinligi": dastlabki seansda o'quvchilar ko'p gaplashib, kam tinglaganini kuzatuv daftarlari qayd etdi; bu holat 4-5-seansdan so'ng sezilarli yaxshilandi.

MUHOKAMA

Natijalarning talqini

Ushbu tadqiqot Sokratik suhbat metodining O'zbek maktab sharoitida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini empirik jihatdan tasdiqladi. Kuzatilgan katta ta'sir kuchi ($d=1,47$) mavjud xalqaro tadqiqotlar bilan uyg'un keladi: Reznitskaya va boshqalar [5] ($d=1,12$), Varlas [6] ($d=0,94$), Parker va Hess [12] ($d=1,05$). Bundan tashqari, ushbu tadqiqot ko'rsatkichlari yuqoriroq bo'lishi milliy-madaniy kontentning — ya'ni mahallaning — o'quvchilarga shaxsan tegishli sezilishi bilan bog'liq deb taxmin qilish mumkin.

Ayniqsa xulosa chiqarish (inference) subskala bo'yicha eng katta o'sish ($d=1,52$) Sokratik suhbatning mohiyati — savolga savolni birlashtirish va fikrni rivojlantirish — bilan bevosita bog'liq. Bu natija Ennis [11] ning tanqidiy fikrlashda xulosa chiqarish markaziy ko'nikma ekanligi haqidagi nazariyasini qo'llaydi.

Mahalla kontentining ro'li

Mahalla mavzusini o'quv munozarasiga kiritish bir qator pedagogik afzalliklarni berdi. Birinchidan, o'quvchilar mavzuni shaxsiy tajriba va kuzatuvlari asosida muhokama qila oldi — bu esa dalillash (argumentation) sifatini oshirdi [13]. Ikkinchidan, mahallaning turli tomonlari — ijtimoiy nazorat, an'anaviy mexanizm, zamonaviy sharoitdagi o'zgarishi — ko'p nuqtai nazar (multiple perspectives) asosida muhokama qilishga imkon berdi. Bu Sokratik suhbatning asosiy shartlaridan biridir [3]. Uchinchidan, o'quvchilar o'z madaniyatlari haqidagi stereotiplarni tanqidiy ko'zdan kechirishga majbur bo'ldilar — bu esa Freire [14] ta'kidlagan "tanqidiy ong" (critical consciousness) ning rivojlanishi uchun muhim shart hisoblanadi.

Cheklovlar va kelajak tadqiqotlar

Ushbu tadqiqotning bir qator cheklovlari mavjud. Birinchidan, ishtirokchilar Xorazm viloyatining bitta shahridan olingan bo'lib, natijalar O'zbekistonning boshqa mintaqalariga va qishloq maktablariga to'liq ko'chirilishi mumkin emas. Ikkinchidan, tadqiqot davomida o'qituvchining "Sokratik suhbat" metodiga nisbatan kutilmagan ijobiy munosabati (Hawthorne effekti) natijalarni biroz oshirib ko'rsatgan bo'lishi ehtimoli mavjud. Uchinchidan, tadqiqot 6 hafta davom etgan; uzoq muddatli natijalar (transfer of critical thinking to other subjects) kuzatilmagan.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo'nalishlar tavsiya etiladi: (1) turli viloyatlar va maktab turlari (shahar/qishloq) bo'yicha taqqoslaydigan keng miqyosli replikasiya; (2) Sokratik suhbatning uzoq muddatli ta'sirini o'lchash (longitudinal dizayn); (3) o'qituvchi tayyorgarligini intensiv rivojlantirish programmasi sifatida Sokratik suhbat o'qitishini malaka oshirish kurslariga kiritish; (4) raqamli muhitda (video-konferens, sinxron online diskussiya) Sokratik suhbatni tatbiq etish imkoniyatlarini o'rganish.

Xulosa

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Sokratik suhbat metodi — ayniqsa o'quvchilarga madaniy jihatdan aloqador mavzu (mahalla) bilan birga qo'llanilganda — O'zbek maktab o'quvchilarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan statistik jihatdan va amaliy jihatdan sezilarli darajada samaraliroqdir. Natijalar O'zbekistonda ijtimoiy fanlar o'qituvchilari tayyorlash va malaka oshirish tizimida ushbu metodga alohida o'rin berilishi zaruratini ko'rsatmoqda. Pedagogik mahorat markazi va oliy ta'lim muassasalari uchun Sokratik suhbat texnikasi bo'yicha maxsus o'quv modullari ishlab chiqish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. OECD. (2023). PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/53f23881-en>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmoni. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida." Toshkent: O'zbekiston.
3. Adler, M. J. (1982). The Paideia Proposal: An Educational Manifesto. Macmillan.
4. Paul, R., & Elder, L. (2019). The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools (8th ed.). Foundation for Critical Thinking Press.
5. Reznitskaya, A., Anderson, R. C., McNurlen, B., Nguyen-Jahiel, K., Archodidou, A., & Kim, S. (2001). Influence of oral discussion on written argument. *Discourse Processes*, 32(2–3), 155–175. <https://doi.org/10.1080/0163853X.2001.9651596>
6. Varlas, L. (2019). The Socratic Seminar: Fostering Critical Thinking Through Dialogue. *ASCD Education Update*, 61(3), 1–5.
7. Sh'aripov, F. (2021). *Pedagogika va psixologiya*. Toshkent: Akademnashr.
8. Mansurova, N. (2022). O'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish muammolari. *Pedagogik ta'lim*, 4(2), 34–42.
9. Mirkasimov, B., & Rakhimov, A. (2018). Mahalla as an Institution of Local Self-Government in Uzbekistan. *Central Asian Survey*, 37(3), 441–458. <https://doi.org/10.1080/02634937.2018.1486014>
10. Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (5th ed.). SAGE Publications.
11. Ennis, R. H., & Millman, J. (1985). Cornell Critical Thinking Test, Form X. Midwest Publications.
12. Parker, W., & Hess, D. (2001). Teaching with and for discussion. *Teaching and Teacher Education*, 17(3), 273–289. [https://doi.org/10.1016/S0742-051X\(00\)00057-3](https://doi.org/10.1016/S0742-051X(00)00057-3)
13. Mercer, N. (2000). *Words and Minds: How We Use Language to Think Together*. Routledge.

14. Freire, P. (1970). Pedagogy of the Oppressed. Herder and Herder.
15. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>

TA'LIM JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

**Bobojonov Islombek Muxtor o'g'li –
Xorazm PMM qardosh tillar fani metodisti**

Annotatsiya: Innovatsion texnologiya – pedagogik taraqqiyotni ta'minlashga qaratilgan tashkiliy faollik jarayoni (faollik, didaktik o'yinlar, everestik, kreativ, muammoli, loyihalashtirilgan, AKT texnologiyalari). Innovatsion o'qitish – 1) yangicha o'qitish tizimi; 2) o'quvchi va talabalarni yangi kiritilgan texnologiyalar asosida o'qitish jarayoni (algoritmash, loyihali, modulli va b.) Ayni shu jihatdan maqolada innovatsion ta'lim va texnologiya masalalari yoritildi.

Kalit so'zlar: innovatsion ta'lim, innovatsion jarayon, innovatsion texnologiya, didaktika, o'qitish jarayoni, loyihalashtirilgan texnologiya, didaktik o'yinlar.

KIRISH.

Innovatsiya – (inglizcha “Innovation” – yangilik kiritish) – tizim ichki tuzilishini o'zgartirish, amaliyot va nazariyaning muhim qismi. Innovatsion jarayonning mazmuniy tomonini o'z ichiga oladi (ilmiy g'oyalar va ularning texnologiyalarini amaliyotga kiritish). Pedagogik yangilik – pedagogik faoliyatda ilgari ta'lim jarayonida noma'lum bo'lgan o'zgarishlarni kiritish orqali ta'lim va tarbiyaning nazariya va amaliyotini boyitish va uni rivojlantiruvchi vositasidir.

Innovatsiya – yangilikni yaratilish qonuniyatlarini o'zlashtirishni va targ'ibotini o'rganadigan fan.

Innovatsion jarayon – yangilikning kiritilishi va shart –sharoitlari, tizimni yangi ko'rsatgichlarga muvaffaqiyatli o'tishini ta'minlovchi o'zgarishdir. Innovatsion o'zgarishlarga tayyorgarlik ko'rish va uni amaliyotga kiritish jarayonidir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining eng muhim va markaziy masalasi o'quv jarayonini sifatli va samarali tashkil etishdan iborat. Bu faoliyat shaxsan o'qituvchini o'zigagina taaluqli bo'lib qolmay, bir qator shaxs, guruh, ommah, institutsion masshtabda ham bo'lishi mumkin.

Yangilikni kiritish:

- Innovatsiyadan foydalanish mexanizmi (yangilikni va uning jarayonini amaliyotga kiritish);
- Maqsadli o'zgartirish bo'lib, ma'lum sotsial – ijtimoiy birlik (muassasa, jamoa, guruh)ga yangilik kiritish, uni yangi stabil rivojiga olib keladi (A.I.Prigojin).

Innovatsiyaning maqsadi – sarflanayotgan mablag' va kuchdan eng yuqori va sifatli natija olishdan iborat. Innovatsiya – boshqariluvchi va nazorat qilinuvchi o'zgarishlar mexanizmini tashkil etadi.

Innovatsion muhit – bu pedagogik jamoada, umuman ta'lim muassasasida shunday ijodiy, samimiy, do'stona sharoit tug'diradiki, unda o'qituvchi o'zini erkin his qiladi, jamoada ichki intilish, moddiy, ma'naviy qiziqish yuqori darajada bo'ladi. U muhitda o'qituvchi ijodiy fikr yuritishga, ishlashga tayyor bo'ladi. Innovatsion jarayon – innovatsiyaning kalitli tushunchasidir.

Innovatsion texnologiya – pedagogik taraqqiyotni ta'minlashga qaratilgan tashkiliy faollik jarayoni (faollik, didaktik o'yinlar, everestik, kreativ, muammoli, loyihalashtirilgan, AKT texnologiyalari).

Innovatsion o'qitish –

- 1) yangicha o'qitish tizimi,
- 2) o'quvchi va talabalarni yangi kiritilgan texnologiyalar asosida o'qitish jarayoni (algoritmash, loyihali, modulli va b.)

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Innovatsiyalarni tizimlashtirish K.Anjelovskix, N.V.Gorbunova, A.V.Lorensov, M.M.Potashnik, N.R.Yusufbekov va boshqalarning ishlarida taklif qilingan. Pedagogik innovatsiya muammolari tadqiqotchilari (A.Arlamov, M. Burgin, I.M.Dichkivskaya, I.M.Dichkivskaya). V.Juravlev, V. Zagvyazinskiy, E. F. Zeer, N. R. Yusufbekova, A. Nikols va boshqalar) pedagogikadagi yangilik tushunchalarini foydali, progressiv, ijobiy, zamonaviy, rivojlangan. Pedagogik jarayon kontekstidagi innovatsiya deganda o'qitish va tarbiyalashning mazmuni, usullari va shakllariga yangi narsalarni kiritish, o'qituvchi va talabaning birgalikdagi faoliyatini tashkil etish tushuniladi. O'qitishdagi innovatsiyalar deganda o'qitishning yangi usullari, darslarni tashkil etishning yangi usullari, ta'limni tashkil etishdagi yangiliklar, ta'lim natijalarini baholash usullari tushuniladi. Masalan, ixtisoslashtirilgan sinflar, park maktabi, o'yin texnikasi, repetitorlik yaratish. Ayni shu jihatdan maqolada eksperiment, sintez, analiz va xulosa chiqarish metodlaridan foydalanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

“O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi”da ko'rsatilishicha, innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: “Innovatsiya (ingl. “innovationas” – kiritilgan yangilik, ixtiro)

- 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash
- 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangaantexnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralariida qo'llanishi”.

O'quv – tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyalarning to'g'ri joriy etilishi o'qituvchining bu jaroyonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa, o'quvchidan ko'proq mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab etadi. Innovatsion faoliyatni tashkil qilishda o'qituvchi quyidagilarni yodda saqlashi lozim. K.D.Ushinskiy fikriga ko'ra, pedagogikada malaka emas, balki malakadan hosil bo'lgan fikr yetkaziladi. “Begona” malakani pedagog “o'zidan o'tkazib”, shaxsiy va kasbiy rivojlanish darajasiga mos o'z metodini ishlab chiqishi lozim. Innovatsion fikrlar inson va jamiyatning real ta'lim ehtiyojlariga mos, ishonchli va adekvat bo'lishi kerak, ular aniq maqsad, vazifa va texnologiyalarga ko'chgan bo'lishi lozim.

Innovatsiya pedagogik jamoa barcha a'zolarining aql va ashyolarini qamrab olishi lozim, innovatsion faoliyat ma'naviy va moddiy rag'batlantirilishi lozim, innovatsion faoliyatning huquqiy ta'minoti muhimdir. Pedagogik faoliyatda nafaqat natija, balki usul, ashyo, unga erishish metodlari ham muhim ahamiyatga egadir. Hozirgi kunda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zgartirish va o'zlashtirilgan bilimlarni o'zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak. Shuning uchun ham, ta'lim muassasalarining o'quv tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish usullari – interfaol usullar va innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Dars shakliga innovatsiyani kirib kelishini standart, nostandart hamda virtual dars shakllari misolida ko'rishimiz mumkin. O'qitish turlaridagi innovatsiyani muammoli ta'lim, evristik ta'lim, darajalangan ta'lim, integratsiyalangan ta'lim, interfaol ta'lim, informal ta'lim, rasmiy ta'lim, norasmiy ta'lim turlari mavjud.

O'qitish vositalariga innovatsiyani kirib kelishini dars jarayonida multimedia, elektron doskalar va boshqa vositalarni misol qilish mumkin. O'qitish metodlaridagi innovatsiyani quyidagi metodlarda ko'rishimiz mumkin. Pedagogik innovatsiyada “yangi” tushunchasi markaziy o'rin tutadi. Shuningdek, pedagogik fanda xususiy, shartli, mahalliy va sub'ektiv yangilikka qiziqish uyg'otadi. Xususiy yangilik V.A.Slasteninining aniqlashicha, joriy zamonaviylashtirishda muayyan tizim mahsuloti unsurlaridan birini yangilashni ko'zda tutadi. Murakkab va progressiv yangilanishga olib keluvchi ma'lum unsurlarning yig'indisi shartli yangilik hisoblanadi. Yangilik - bu vositadir: yangi metod,

metodika, texnologiya va boshqalar. Ta'limdagi innovatsiyalar quyidagi maqsadlarga erishishga yordam beradi:

Ta'lim jarayonini insonparvarlashtirish, demokratlashtirish;

Talabalarning kognitiv faolligini faollashtirish;

Ta'lim va tarbiya ishlarini tashkil etish samaradorligini oshirish;

O'quv materialining metodika va didaktika nuqtai nazaridan o'zgartirishlari. Ta'limga yondashuv - bu yangi texnologiyalar uchun asos bo'lgan asosiy tamoyil, talablar va maqsadlar to'plami. Zamonaviy ta'limning talabi o'quvchilarga imkon qadar ko'proq bilim berish emas, balki ularni o'z-o'zidan o'rganishga, nafaqat bilishga, balki olingan ma'lumotlar bilan ishlay olishga o'rgatishdir. Innovatsiyaning asosiy xususiyati o'qituvchining kasbiy faoliyatining umumiy darajasiga ta'sir qilish va ta'lim muassasasi va mintaqada innovatsion ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish qobiliyatidir.

«3x4», 3x5 texnologiyasi. Talabalar guruh sonidan kelib chiqib 4 yoki 5 guruhga bo'linishadi va quyidagi ketma-ketlikda ish tashkil etiladi: 1 -shart Har bir guruhga o'tgan mavzu yuzasidan qanday, mantiqiy bog'ona, nima uchun organayzerlaridan foydalanib topshiriq beriladi. 5 daqiqa vaqt ichida ma'lumotga mos javoblarni berishadi 2 shart har bir guruhga mavzudan kelib chiqib, bitta tayanch tushuncha yozilgan tarqatma beriladi (masalan: 1-guruhga «oilalar», 2-guruhga «tarbiya», 1-guruhga «farzand», 4-guruhga «maktab»); 3. har bir guruh a'zolaridan berilgan asosiy tayanch tushunchani 3 ta so'z (so'zlar birikmasi) yoki 3 ta gap bilan davom ettirishlari so'raladi; 4) belgilangan vaqtda vazifa bajarilgach, o'rinlaridan turib (tarqatma o'z joyida qoladi) soat mili yo'nalishi bo'yicha joylari o'zgartiriladi: 1-guruh 2-guruhning, 2-guruh 3-guruhning va hokazo o'rniga o'tadilar; 5) yangi joyga kelgan guruh shu yerda qoldirilgan tarqatmadagi fikrlar bilan tanishib, yana yangi 3 ta fikrni yozib qo'yadilar. To'g'ri guruh a'zolari o'z o'rinlariga qaytib kelgunlaricha o'rinlarini almashtirib, tarqatmaga o'z fikrlarini qo'shib boradilar; 6) va nihoyat, o'z o'rniga qaytib kelgan guruhlar boshqa guruhlar qoldirgan fikrlar bilan tanishib, ularni umumlashtirib, yaxlit ta'rif holatiga keltiradilar. Berilgan ta'riflar izohlanib, baholanadi.

1 QATOR- Tushuncha

2-QATOR Tushunchani tavsiflovchi 2 ta sifat

3-QATOR Qo'llab-quvvatlaydi, yordam beradi, himoya qiladi

4-QATOR Do'st bilan obod uying

5-QATOR O'rtoq

«Mevali daraxt » texnologiyasi. Mevali daraxt texnologiyasi murakkab va ko'ptarmoqli bo'lib, muammoli mavzularni o'rganishga qaratilgan. Bunda mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha bir to'la axborot beriladi. Daraxtning har bir shoxida xususiyatlar yoritilib, mevalarida esa xususiyatga xos hayotiy misol, hikoya yoki rivoyat aytib beriladi. Ushbu texnologiya o'quvchilarni tanqidiy, tahliliy va aniq, mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirishga hamda o'z fikrlarini yozma va og'zaki shaklda ixcham bayon etishga, shuningdek, uni himoya qilishga imkoniyat yaratadi.

Ta'limdagi innovatsiyalar - ta'lim amaliyotiga yangi g'oyalar, vositalar, pedagogik va boshqaruv texnologiyalarini yaratish, joriy etish va tarqatish jarayoni bo'lib, buning natijasida ta'limning tarkibiy qismlarining yutuq ko'rsatkichlari oshadi va tizim sifat jihatidan boshqacha holatga o'tadi. Ko'rinib turibdiki, bolalar va yoshlarni tarbiyalash, kamol toptirish muammolarini faqat ta'lim tizimini ilmiy asoslarga asoslangan holda muntazam takomillashtirish, o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, ularning malakasini oshirish, zamonaviy yondashuvlarni o'zgartirish orqaligina muvaffaqiyatli hal etish mumkin. pedagogik jarayonni tashkil etish. Ta'limning asosiy vazifasi - inson rivojlanishi. Ta'lim o'qiyotgan har bir kishiga rivojlanish va hayotga tayyorgarlik ko'rish uchun quyidagi shart-sharoitlarni olish uchun keng imkoniyatlar yaratishi kerak: inson, tabiat va jamiyat haqidagi bilimlar, dunyoqarash va tanlashda yo'nalishning asosi sifatida dunyoning ilmiy manzarasini

shakllantirishga hissa qo'shishi kerak. kelajakdagi amaliy faoliyat sohasi; kommunikativ, aqliy, hissiy, jismoniy, mehnat faoliyati tajribasi, kundalik hayotda zarur bo'lgan asosiy intellektual, mehnat, tashkilotchilik qobiliyatlari va qobiliyatlarini shakllantirishni ta'minlaydi. Ta'lim tizimi samaradorligini oshirish yo'llaridan biri innovatsiyalarni amaliyotga joriy etishdir.

XULOSA

Ta'lim sohasiga innovatsiyalarni joriy etish mazmuni, usullari, vositalari, pedagogik texnologiyalarni bosqichma-bosqich yangilash va takomillashtirishni nazarda tutuvchi murakkab jarayon bo'lib, bu, albatta, pedagogik jarayonning sifatiga ta'sir qiladi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayonda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgartirishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Interfaol usullar ta'lim jarayonida qatnashayotgan har bir o'quvchining faolligiga, erkin va mustaqil fikr yuritishga asoslanadi. Bu usullardan foydalanganda bilim olish o'quvchi uchun qiziqarli mashg'ulotga aylanadi. Interfaol usullar qo'llanilganda o'quvchilar o'qituvchilar yordami va hamkorligida mustaqil ishlash ko'nikma va malakalariga ega bo'ladilar. O'quvchilar yangi bilimlarni ilmiy izlanish, tadqiqotchilik, tajriba sinovlar o'tkazish asosida o'zlashtiradilar. Ilm orqali bilim olish tamoyiliga amal qilinadi. Ta'lim jarayoni qatnashchilari kichik guruhlariga bo'lingan holda ishlaydilar. O'quv topshiriqlari alohida bir o'quvchiga emas, balki kichik guruhning barcha a'zolariga beriladi. O'qitish jarayonini tashkil etishning asosiy shakli darsdir. Hozirgi paytda darsning xilma xil noan'anaviy shakllari joriy etilmoqda. Bunday darslar o'quvchining ijodiy qobiliyatini o'stirish, aqliy salohiyatini kuchaytirish, ilmiy dunyoqarashini kengaytirish va har bir yangilikni tez va to'la qabul qila olish ko'nikma va malakalarining shakllanishiga xizmat qiladi. Dars jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarda ilmiy izlanishga qiziqishni uyg'otadi, ijodkorlik va bunyodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi. Natijada egallangan bilim, ko'nikma va malakalar amaliy faoliyatda tatbiq etiladi, o'zlashtirish sifati oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Olimov Sh.Sh. Pedagogik texnologiyalar. - T.: "Universitet", 2020.
2. Qodirov B. Komil inson Tarbiyasi "Mexnat" 2001.
3. Qurbonov M. Milliy Tarbiya Respublika ma'naviyati va ma'rifat kengashi. Milliy g'oya va mafkura ilmiy amaliy maruza. " Ma'naviyat" 2007
4. Shomirzayev M.X. O'zbek milliy hunarmandchiligida innovatsion jarayonlar. -T.: "Yangi nashr", 2019.
5. Topildiev V. Ta'lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etishning me'yoriy-huquqiy asoslari. - Toshkent: "Universitet". 2015.
6. Ziyomuhamedov B. Pedagogika: Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma- T.: "Turon-Iqbol", 2006.
7. Асекретов О.К., Борисов Б.А., Бугакова Н.Ю. и др. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. – Новосибирск: Издательство СРНС, 2015.
8. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. – М.: MAKS Press, 2016. – 116 s. ISBN 978-5-317-05412-0

O'zXDP Tuproqqal'a tuman kengashi "Yoshlar qanoti"

rahbari Mirzobek Gulimmatov

gulimmatovmirzobek@gmail.com

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada mahalladagi birdamlik muhitining shakllanishi, uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni hamda yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish masalalari tahlil qilinadi. Mahallada o'zaro hamjihatlik, hamkorlik va fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirishda yoshlarning ishtiroki muhim omil sifatida yoritilgan. Shuningdek, yoshlarni ma'naviy-ma'rifiy, madaniy va sport tadbirlariga jalb etish orqali ularning ijtimoiy faolligini kuchaytirish yo'llari ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, mahalladagi birdamlik va yoshlar faolligi jamiyat barqarorligi hamda taraqqiyotini ta'minlashning muhim shartlaridan biri ekanligi asoslangan. Kalit so'zlar: mahalla, birdamlik, yoshlar faolligi, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy faollik, hamjihatlik, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya, mahalla institutlari.

АННОТАЦИЯ В данной статье анализируется формирование атмосферы солидарности в махалле, её роль в развитии общества и вопросы повышения социальной активности молодёжи. Участие молодёжи в жизни махаллы подчёркивается как важный фактор развития взаимной солидарности, сотрудничества и гражданской ответственности. Также показаны пути укрепления социальной активности молодёжи путём её вовлечения в духовно-образовательные, культурные и спортивные мероприятия. По результатам исследования, солидарность и молодёжная активность в махалле являются одним из важных условий обеспечения стабильности и развития общества.

Ключевые слова: махалла, солидарность, молодёжная активность, гражданское общество, социальная активность, духовно-образовательное воспитание, институты махаллы.

ANNOTATION This article analyzes the formation of an atmosphere of solidarity in the mahalla, its role in the development of society, and the issues of increasing the social activity of young people. The participation of young people in the mahalla is highlighted as an important factor in the development of mutual solidarity, cooperation, and civic responsibility. It also shows ways to strengthen the social activity of young people by involving them in spiritual and educational, cultural, and sports events. According to the results of the study, solidarity and youth activity in the mahalla are one of the important conditions for ensuring the stability and development of society.

Keywords: mahalla, solidarity, youth activity, civil society, social activity, solidarity, spiritual and educational education, mahalla institutions.

KIRISH

Bugungi kunda mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, mahalla institutining nufuzini oshirish hamda yoshlarning ijtimoiy faolligini qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mahalla azaldan xalqimizning milliy qadriyatlarini, urf-odatlarini va an'analarini saqlab kelayotgan, insonlarni o'zaro hamjihatlik va birdamlik ruhida tarbiyalaydigan, birlashtiradigan muhim ijtimoiy institut sifatida alohida e'tirof qilinib kelinmoqda.

Mahalladagi birdamlik muhitining mustahkam bo'lishi aholi o'rtasida o'zaro ishonch, hamkorlik va mas'uliyat hissining rivojlanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, yoshlarning mahalla hayotidagi faol ishtiroki jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy barqarorlik va ma'naviy yuksalishning muhim omili hisoblanadi. Yoshlarning tashabbuskorligi, ijodkorligi va fuqarolik pozitsiyasini qo'llab-quvvatlash orqali mahallalarda sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantirish shuningdek, rivoj bosqichiga olib chiqish mumkin.

So'nggi yillarda yoshlarni mahalla hayotiga keng jalb etish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil

qilish, iqtidor va qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Ya'ni qo'yilgan asosiy maqsadimiz sari qator ishlar olib borilmoqda. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlashicha, "Bizning maqsadimiz va burchimiz – har bir inson uchun munosib yashash sharoitlarini yaratishdir." [1]

Xususan yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularni mahalladagi jamoatchilik ishlariga kengroq jalb etish bu nafaqat yoshlarning ma'naviybarkamolligiga shuningdek, jamiyatda o'z o'rnini egallashiga zamin yaratadi. Bu yurtimizning ma'naviy hamda iqtisodiy jihatdan taraqqiyotini belgilaydi. Mazkur masalalar yuzasidan mahallada yoshlar faolligini ta'minlash masalasi dolzarb masala bo'lib kelinmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Mahalla instituti Markaziy Osiyo xalqlarining ko'p asrlik tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan ijtimoiy birlik hisoblanadi. "Mahalla" atamasi arabcha "mahall" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "joy", "maskan", "yashash hududi" ma'nolarini anglatadi. Tarixiy manbalarda mahalla kishilarning o'zaro hamkorligi, qo'shnichilik munosabatlari, urf-odat va an'analarni saqlash hamda ijtimoiy nazoratni amalga oshirishning muhim shakli sifatida talqin etiladi. Prezidentimiz ta'biricha, "Mahalla – ona yurtimizning go'zal timsoli. Mahalla xalqimizning birdamligi, bag'rikengligi va o'zaro mehr-oqibatini o'zida mujassam etadi." [2]

Mahalla fenomenini o'rganishda tarixiylik, tizimlilik, sotsiologik va madaniy yondashuvlar metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Professor olim Naim Jo'rayev "Mahalla o'zbek xalqining tarixiy shakllangan noyob ijtimoiy instituti sifatida jamiyat barqarorligini ta'minlab kelgan." deya izohlaydi. [3] Tarixiylik tamoyili mahalla institutining shakllanish bosqichlarini tahlil qilish imkonini bersa, tizimli yondashuv uni jamiyatning muhim ijtimoiy instituti sifatida o'rganishga xizmat qiladi. Sotsiologik yondashuv mahallaning aholi o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi o'rnini ochib beradi. Madaniy yondashuv esa mahallaning milliy qadriyatlar, urf-odatlar va ma'naviy merosni avloddan avlodga yetkazishdagi rolini tadqiq etishga imkon yaratadi.

METOD

Har bir jarayon o'ziga xos tizim faoliyatli yondoshuvni talab qiladi shu nuqtayi nazardan har bir rahbar o'z faoliyatida aniq strategik yondoshuvni tanlab olishi zarur hamda mazkur ishlar yo'nalishini amalga oshirish jarayonidan aniq tuzilmaviy natijaviy reja asosida ish olib borilmog'I lozim.

Mahalla rahbari yoshlar faoli mazkur jarayonda asosiy yetakchi o'ringa ega.. Yoshlar faolligini oshirish va ularni jamiyat hayotiga keng jalb etishda quyidagi yondashuv shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiq:

1. Ijtimoiy hamkorlik yondashuvi – mahalla, ta'lim muassasalari, davlat va jamoat tashkilotlari hamkorligini kuchaytirish orqali yoshlarning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash.
2. Faol ishtirok etishga yo'naltirilgan yondashuv – yoshlarni mahalla va jamiyat hayotidagi tadbirlar, loyihalar hamda ijtimoiy aksiyalarga jalb etish.
3. Innovatsion yondashuv – raqamli texnologiyalar va zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalanib yoshlarning ijodiy va intellektual salohiyatini rivojlantirish.
4. Ma'naviy-ma'rifiy yondashuv – milliy va umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib qilish, vatanparvarlik va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirish.
5. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv – har bir yoshning qiziqishi, qobiliyati va ehtiyojlarini inobatga olgan holda individual rivojlanish imkoniyatlarini yaratish.
6. Liderlikni rivojlantirish yondashuvi – yoshlarning tashabbuskorlik, tashkilotchilik va rahbarlik ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan faoliyatlarni qo'llab-quvvatlash.

Mazkur yondoshuvlar yoshlarning rivojini nafaqat ma'anaviy shuningdek ijtimoiy muhitda iqtisodiy rivojini ta'minlab beradi.

Ijtimoiy hamkorlik yondashuvi uchun aniq misollar

1. Mahalla + maktab hamkorligi

Mahalla faollari va maktab o'qituvchilari birgalikda "Ochiq darslar" tashkil qiladi.

O'quvchilarning xulqi va davomatini yaxshilash uchun mahalla profilaktika inspektori va sinf rahbari birga ishlaydi.

2. Mahalla + ota-onalar bilan hamkorlik

"Ota-onalar universiteti" loyihasi: tarbiya, internet xavfsizligi va o'smir psixologiyasi bo'yicha seminarlar.

Muammoli o'quvchilar uchun ota-ona + mahalla + maktab uch tomonlama suhbatlar.

3. Mahalla + yoshlar ittifoqi

Yoshlar uchun sport musobaqalari (futbol, kurash, yengil atletika) birgalikda tashkil etiladi.

"Bir mahalla – bir startap g'oya" tanlovlari orqali yoshlar qo'llab-quvvatlanadi.

4. Mahalla + nodavlat tashkilotlar (NNT)

Kam ta'minlangan oilalar farzandlariga bepul IT kurslari.

Psixologik yordam markazlari bilan birga yoshlar uchun stressni boshqarish treninglari.

5. Mahalla + tibbiyot muassasalari

Yoshlar salomatligi bo'yicha profilaktik ko'riklar.

Giyohvandlik va zararli odatlarning oldini olish bo'yicha tushuntirish ishlari.

6. Mahalla + mahalliy biznes

Homiylar tomonidan sport maydonchalari va kutubxonalar qurish.

Iqtidorli yoshlarni ish o'rinlariga stajirovka qilish uchun jalb etish

Aniq misollar

1. "Mening mahallam" loyihasi

Yoshlar o'z mahallasidagi muammoni aniqlaydi (masalan, yoritish yetishmasligi) va: reja tuzadi

mahalla bilan kelishadi

o'zlari aksiyani amalga oshiradi (chiroq o'rnatish, tozalash)

2. Yoshlar tashabbusi bilan sport turniri

Futbol turnirini yoshlar o'zlari tashkil qiladi

Jamoalarni tuzadi, hakamlarni tanlaydi, jadvalni ishlab chiqadi

Mahalla faqat yordamchi rolni bajaradi

3. "Bir kun mahalla boshqaruvi" amaliyoti

Bir kun davomida yoshlar mahalla raisi, kotib yoki faollar rolini bajaradi

Qaror qabul qilish jarayonini bevosita o'rganadi

4. Yoshlar byudjeti (mini grantlar)

Har bir guruhga kichik mablag' beriladi (masalan, sport yoki kitob loyihasi uchun)

Yoshlar o'zi loyiha ishlab chiqadi va sarf-xarajatni boshqaradi

5. Volontyorlik aksiyalari

"Toza mahalla" ekologik aksiyasi

Keksalarga yordam (yegulik olib borish, uy ishlarida ko'mak)

Bularni yoshlar o'zi rejalashtiradi va amalga oshiradi

6. Yoshlar forumlari

"Yoshlar va muammolar" mavzusida ochiq forum

Yoshlar spiker sifatida chiqish qiladi va yechim taklif etadi

Takliflar mahalla qarorlariga kiritiladi

7. Ijtimoiy media kampaniyasi

Yoshlar “Men faolman” yoki “Mahallam uchun” kabi kampaniya yuritadi

Video, post va chaqiriqlarni o‘zlari tayyorlaydi.

Faol ishtirok etishga yo‘naltirilgan yondashuv uchun aniq misollar

1. “Mening mahallam” loyihasi

Yoshlar o‘z mahallasidagi muammoni aniqlaydi (masalan, yoritish yetishmasligi) va: reja tuzadi

mahalla bilan kelishadi

o‘zlari aksiyani amalga oshiradi (chiroq o‘rnatish, tozalash)

2. Yoshlar tashabbusi bilan sport turniri

Futbol turnirini yoshlar o‘zlari tashkil qiladi

Jamoalarni tuzadi, hakamlarni tanlaydi, jadvalni ishlab chiqadi

Mahalla faqat yordamchi rolni bajaradi

3. “Bir kun mahalla boshqaruvi” amaliyoti

Bir kun davomida yoshlar mahalla raisi, kotib yoki faollar rolini bajaradi

Qaror qabul qilish jarayonini bevosita o‘rganadi

4. Yoshlar byudjeti (mini grantlar)

Har bir guruhga kichik mablag‘ beriladi (masalan, sport yoki kitob loyihasi uchun)

Yoshlar o‘zi loyiha ishlab chiqadi va sarf-xarajatni boshqaradi

5. Volontyorlik aksiyalari

“Toza mahalla” ekologik aksiyasi

Keksalarga yordam (yegulik olib borish, uy ishlarida ko‘mak)

Bularni yoshlar o‘zi rejalashtiradi va amalga oshiradi

6. Yoshlar forumlari

“Yoshlar va muammolar” mavzusida ochiq forum

Yoshlar spiker sifatida chiqish qiladi va yechim taklif etadi

Takliflar mahalla qarorlariga kiritiladi

7. Ijtimoiy media kampaniyasi

Yoshlar “Men faolman” yoki “Mahallam uchun” kabi kampaniya yuritadi

Video, post va chaqiriqlarni o‘zlari tayyorlaydi

Ma’naviy-ma’rifiy yondashuv uchun aniq misollar

1. “Kitobxon yoshlar haftaligi”

Mahallada yoki maktabda bir hafta davomida kitob o‘qish aksiyasi o‘tkaziladi

Har kuni muhokama va savol-javoblar tashkil etiladi

Eng faol kitobxonlar rag‘batlantiriladi

2. “Ustozlar bilan uchrashuv” tadbiri

Taniqli yozuvchi, olim yoki nuroniyalar bilan uchrashuvlar

Ular hayotiy tajriba va ma’naviy qadriyatlar haqida suhbat qiladi

Yoshlar savollar berib, muhokama qiladi

3. “Vatanparvarlik darslari”

Mustaqillik, tarixiy shaxslar va milliy qadriyatlar haqida ochiq darslar

Harbiylar yoki faxriylar ishtirokida suhbatlar tashkil etiladi

4. “Ezgu amal haftaligi”

Yoshlar bir hafta davomida yaxshilik aksiyalarida qatnashadi

Keksalarga yordam, ko‘chalarni tozalash, bemorlarni yo‘qlash kabi ishlar bajariladi

5. Diniy-ma’rifiy suhbatlar (ma’naviy tarbiya doirasida)

Imomlar yoki ma’naviyat targ‘ibotchilari bilan uchrashuvlar

Axloq, odob va tinchlik mavzularida suhbatlar

6. “Men o‘tmishimni bilaman” loyihasi

Yoshlar o‘z oilasi yoki mahalla tarixini o‘rganadi

Bobolar hayoti va qadriyatlari haqida taqdimot qiladi

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv uchun aniq misollar

1. Individual rivojlanish rejasi

Har bir yosh uchun alohida rivojlanish rejasi tuziladi

Masalan: biri ITga qiziqsa — kodlash kurslariga yo‘naltiriladi, boshqasi sportga — sport to‘garaklariga

2. Qiziqish asosida guruhlariga ajratish

Yoshlar majburan emas, o‘z qiziqishiga qarab guruhlariga bo‘linadi:

IT guruhi

Sport guruhi

San’at guruhi

Har guruhga mos faoliyat tashkil etiladi

3. “Bir o‘quvchi – bir qobiliyat” yondashuvi

Har bir yoshning kuchli jihati aniqlanadi

Masalan: biri yaxshi gapiradi → notiqlik klubiga yo‘naltiriladi

Boshqasi chizadi → dizayn to‘garagiga jalb qilinadi

4. Moslashtirilgan topshiriqlar

Bir xil mavzu, lekin turli darajadagi topshiriqlar beriladi

Kuchli o‘quvchiga murakkab loyiha, boshqasiga oddiy amaliy vazifa

5. Mentorlik tizimi

Har bir yoshga mentor biriktiriladi

Mentor uning muammosi, qiziqishi va rivojlanishini individual kuzatadi

6. Psixologik qo‘llab-quvvatlash

Har bir yosh bilan alohida suhbatlar o‘tkaziladi

Muammolarini ochiq aytish va shaxsiy yechim topishga yordam beriladi

7. O‘z tanloviga asoslangan loyiha ishlari

Yoshlar o‘zi xohlagan mavzuda loyiha tanlaydi

Masalan: kimdir ekologiya, kimdir texnologiya, kimdir ijtimoiy mavzu ustida ishlaydi

Innovatsion yondashuv uchun aniq misollar

1. Raqamli mahalla platformasi

Mahalla uchun Telegram bot yoki mobil ilova yaratiladi

Unda: yangiliklar, murojaatlar, tadbirlar va so‘rovlar joylanadi

Yoshlar onlayn tarzda taklif va muammolarini yuboradi

2. “Smart yoshlar klubi”

IT va raqamli ko‘nikmalar asosida klub tashkil etiladi

Yoshlar sun’iy intellekt, grafik dizayn, kodlashni o‘rganadi

Loyihalar onlayn platformalarda amalga oshiriladi

3. Onlayn so‘rovnoma va monitoring

Google Forms yoki boshqa platformalar orqali yoshlar fikri o‘rganiladi

Mahalla ehtiyojlari real vaqt rejimida tahlil qilinadi

Qarorlar ma’lumot asosida qabul qilinadi

4. “Smart tashabbus” loyihalari

Yoshlar mobil ilova yoki veb-sayt orqali loyiha taklif qiladi

Eng yaxshi g'oyalar grant bilan qo'llab-quvvatlanadi

Masalan: ekologiya, ta'lim yoki sport bo'yicha innovatsion yechimlar

5. VR/AR orqali o'quv jarayonlari

Virtual reallik orqali kasbga yo'naltirish darslari

Masalan: "kelajak kasblari"ni VR muhitda ko'rish

O'quvchilar interaktiv tajriba asosida o'rganadi

6. E-volontyorlik platformasi

Yoshlar onlayn ro'yxatdan o'tib, ijtimoiy loyihalarda qatnashadi

Masalan: onlayn dars berish, kontent yaratish, tarjima qilish

7. Raqamli "idea bank" (g'oyalar banki)

Yoshlar o'z g'oyalarini platformaga joylaydi

Boshqalar ovoz beradi va eng yaxshi g'oyalar amalga oshiriladi

Mahalla va tashkilotlar ularni moliyalashtiradi

Liderlikni rivojlantirish yondashuvi uchun aniq misollar

1. "Yoshlar sardori" tizimi

Har bir sinf yoki mahallada yoshlar orasidan sardor saylanadi

U tadbirlarni tashkil etadi, jamoani boshqaradi va muvofiqlashtiradi

2. Loyiha boshqaruvi topshiriqlari

Yoshlar kichik guruhlariga bo'linadi

Har guruhda lider (rahbar) tayinlanadi

Masalan: "Toza mahalla" yoki "Sport haftaligi" loyihasini boshqaradi

3. Debat klublari (munozara klubi)

Har bir uchrashuvda moderator va jamoa liderlari bo'ladi

Liderlar argumentlarni himoya qiladi va jamoani boshqaradi

4. "Bir kun rahbar" amaliyoti

Yoshlar bir kun davomida mahalla faoli yoki maktab rahbari rolini bajaradi

Qaror qabul qilish va boshqaruv jarayonini o'rganadi

5. Liderlik treninglari

"Qanday yetakchi bo'lish mumkin?" mavzusida seminarlar

Jamoani boshqarish, nutq so'zlash va muammolarni hal qilish mashqlari

6. Jamoaviy loyiha va rotatsiya

Guruh loyihalarida lider har safar almashtiriladi

Bu har bir yoshga rahbarlik tajribasini beradi

7. "Yosh yetakchi" tanlovi

Eng faol, tashabbuskor yoshlar tanlanadi

Ular keyingi loyihalarda mentor yoki koordinatori bo'lib ishlaydi. Berilgan metodik ishlar jarayoni yoshlar rahbarining aniq startegik rejasiga aylanmog'I lozim. Ya'ni yillik ishlar ko'lamida reja asosida olib borilishi lozim.

Jaraynonni tashkil qilishning quyidagi usulini taklif qilamiz. Avvalo, buy yondoshuv yil davomida amalga oshirilib boriladi. Deylik, misol tariqasida, fanni o'rganish davomidan qaysidir mavzu o'rganilmasligi keyingi mavzuni o'rganish uchun qiyinchilik tug'dirgani kabi mazkur ishlar ham tizimli olib borilmog'I lozim. Har bir yondoshuv shaxning qobiliyatlari nuqtayi nazardan kelib chiqib belgilangan. Ish faoliyatini tashkil qilish quyidagicha oltita yondoshuv haftaning olti kunligida taqsimlanishi lozim.

Har bir kun mavzusi asosida faoliyat olib borilishi tizimli rivojlanish garovi hisoblanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yuqorida keltirilgan metodik faoliyatlik jarayonning natijasini haftalik choraklik yillik kesimda tahlil qilib baholab boorish nazarda tutiladi. Rahbar avvalo, mazkur yondoshuvlarni amalga oshirishdan oldin hududdagi yoshlar faoliyatini aniq o'rganib statistikasini chiqarib olmog'i lozim. Ya'ni nechta yosh bor ularning mazkur yuqoridagi yondoshuvlar doirasida statistik ahvoli qay darajada mazkur faoliyat amalga oshirilgandan so'ngra yondoshuvlarni amalga oshirishi maqsadga muvofiq. Bu jarayon aniq strategic yechim aniq baholashni talab qiladi. Har bir yoshning yillik reytingi chiqarilib borilsa ayni maqsadga muvofiq ish hisoblanadi. Mazkur yondoshuv Prezidentimiz tomonidan qo'yilgan besh muhim tashabbusni amalga oshirishning asosiy yechimlaridan erishish omillaridan hisoblanadi.[4]

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mahalla institutining rivojlanishi jamiyat barqarorligi va ijtimoiy faollikni oshirishda muhim o'rin tutadi. Mahalla nafaqat hududiy boshqaruv birligi, balki aholining o'zaro birdamligini ta'minlovchi ijtimoiy-madaniy tizim sifatida ham faoliyat yuritadi. Ayniqsa, yoshlar faolligini oshirishda mahalla tizimining ta'siri beqiyosdir. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mahallada tashkil etilayotgan turli tadbirlar, sport musobaqalari, ma'naviy-ma'rifiy uchrashuvlar yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi. Biroq ayrim hududlarda yoshlarning ushbu jarayonlarga to'liq jalb etilmasligi yoki qiziqishning pastligi kuzatilmoqda. Bu esa mahalla faollari va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikni yanada kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda oilaviy muhit, ta'lim tizimi va mahalla hamkorligi muhim omil hisoblanadi. Mahallada ijtimoiy loyihalar va volontyorlik harakatlarini kengaytirish yoshlarning tashabbuskorligini oshiradi hamda ularni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga undaydi. Faoliyati yondoshuvlar tahlili jarayonida 590 nafar yoshlar o'rtasida mahalla asosida amalga oshirilgan ijtimoiy-ma'naviy va tarbiyaviy yondashuvlar samaradorligi o'rganildi. So'rovnoma va kuzatuv natijalari asosida quyidagi statistik ko'rsatkichlar aniqlandi. Tahlil natijalariga ko'ra, respondentlarning 68% (401 nafar) mahallada tashkil etiladigan tadbirlarda muntazam ishtirok etishini bildirgan. 22% (130 nafar) yoshlar esa faqat ba'zi tadbirlarda qatnashishini, 10% (59 nafar) esa faol ishtirok etmasligini qayd etgan.

Yoshlarning faollik darajasi bo'yicha tahlilda, sport va madaniy tadbirlar eng yuqori qiziqish uyg'otgan yo'nalishlar bo'lib, respondentlarning 54% ushbu faoliyat turlarini afzal ko'rishini ko'rsatgan. Ma'naviy-ma'rifiy uchrashuvlar va seminarlar esa 31% yoshlar tomonidan muhim deb

baholangan. Qolgan 15% respondentlar ijtimoiy loyihalar va volontyorlik faoliyatlarida ishtirok etishini bildirgan.

Shuningdek, tahlil natijalari mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligi kuchli bo'lgan hududlarda yoshlar faolligi o'rtacha 20–25% ga yuqori ekanligini ko'rsatdi. Bu esa kompleks yondashuv yoshlar ishtirokini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, olingan statistik ma'lumotlar mahalla asosidagi yondashuvlar yoshlar faolligini oshirishda samarali ekanligini ko'rsatadi, biroq ayrim yo'nalishlarda tizimli takomillashtirish zarurligini ham anglatadi.

XULOSA

Mahalla instituti jamiyat hayotida muhim ijtimoiy tuzilma sifatida yoshlar faolligini oshirishda asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Mahalla orqali amalga oshiriladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, ijtimoiy loyihalar va tarbiyaviy ishlar yoshlarning ijtimoiy faolligi, mas'uliyat hissi hamda jamiyatga daxldorlik tuyg'usini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, mahalla, oila va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish yoshlar tarbiyasining samaradorligini oshiradi. Yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni turli to'garaklar va volontyorlik faoliyatlariga jalb etish ularning ijtimoiy faolligini yanada rivojlantiradi. Xulosa o'rnida shuni aytamizki, bugun Yoshlarga oid davlat siyosatini yangi bosqichga olib chiqib, ularni jamiyatning faol, tashabbuskor va mas'uliyatli qatlamiga aylantirish eng asosiy vazifa sanaladi.[5]

Umuman olganda, mahalla tizimini takomillashtirish va yoshlar bilan ishlash mexanizmlarini yanada kuchaytirish jamiyat barqarorligi hamda taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shavkat Mirziyoyev. Prezident: Bizning maqsadimiz va burchimiz – har bir inson uchun munosib sharoit yaratish // O'zbekiston elchixonasi axboroti, 2023.
2. Shavkat Mirziyoyev. Mahalla – ona yurtimizning go'zal timsoli // Kun.uz, 2026.
3. Naim Jo'rayev. O'zbekiston tarixi. – Toshkent: Sharq, 2011.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “5 ta muhim tashabbus” (2019-yil)
- 5 O'zbekiston Respublikasi Qonuni. “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida” (2016-yil).

ИГРУШЕЧНОЕ ПРОИЗВОДСТВО КАК ЦИФРОВОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ РЕСУРС: РАЗВИТИЕ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Аминов Анвархон Казимович

Ташкентский архитектурно-строительный университет

В условиях стремительной цифровой трансформации образовательной среды особую актуальность приобретают вопросы управления производством учебно-игровых материалов, непосредственно влияющих на качество дошкольного и начального школьного образования. Игрушечное производство перестало быть исключительно коммерческой отраслью - сегодня оно выступает полноправным элементом педагогической инфраструктуры, обеспечивающим материальную базу цифровой педагогики.

Цель настоящего исследования состоит в обосновании организационно-экономических механизмов управления предприятиями игрушечного производства в контексте их интеграции в цифровую образовательную экосистему. Особое внимание уделяется формированию

управленческих инструментов, обеспечивающих соответствие выпускаемой продукции современным педагогическим стандартам и требованиям цифрового обучения.

Анализ показывает, что традиционные механизмы управления в данной отрасли не отвечают требованиям времени. Переход к цифровой педагогике предполагает внедрение STEM-ориентированных, интерактивных и программируемых игрушек, что, в свою очередь, требует качественно иных подходов к планированию производства, контролю качества и маркетинговому позиционированию продукции. В Республике Узбекистан данная проблематика приобретает особую остроту в связи с реализацией государственных программ цифровизации системы образования.

В качестве ключевых направлений совершенствования механизмов управления выделяются: во-первых, формирование адаптивной системы мониторинга педагогической ценности продукции на основе цифровых платформ обратной связи с образовательными учреждениями; во-вторых, внедрение механизмов государственно-частного партнёрства между производителями игрушек и учреждениями дошкольного и начального образования; в-третьих, разработка отраслевых стандартов цифровой совместимости игровых материалов с образовательными технологиями.

Проведённый анализ тенденций мирового рынка образовательных игрушек свидетельствует о среднегодовом росте сегмента EdTech-игрушек на уровне 12–15% в период 2021–2025 годов. Вместе с тем отечественные производители остаются слабо интегрированными в данный тренд ввиду отсутствия эффективных управленческих механизмов, стимулирующих инновационное развитие продуктовой линейки.

Современная образовательная среда претерпевает коренные преобразования под влиянием цифровых технологий. В этом контексте игрушечное производство приобретает новое стратегическое значение: продукция данной отрасли всё в большей мере рассматривается не просто как потребительский товар, а как инструмент педагогического воздействия и когнитивного развития ребёнка. Настоящий литературный обзор охватывает исследования по четырём взаимосвязанным направлениям: (1) цифровая педагогика и образовательные технологии; (2) игрушечное производство как педагогический ресурс; (3) механизмы управления в лёгкой и детской промышленности; (4) опыт Узбекистана в цифровизации образования и промышленности.

Понятие цифровой педагогики (digital pedagogy) как самостоятельного научного направления сформировалось в начале 2010-х годов. Базовое определение предложено Коэном и Харагоном (Cohen, Haragón, 2012): цифровая педагогика — это совокупность методов и подходов к обучению, при которых цифровые технологии используются не как вспомогательный инструмент, а как среда формирования знаний. Данная концепция получила развитие в работах Селвина (Selwyn, 2019), указывающего, что цифровизация образования влечёт за собой трансформацию не только форм обучения, но и управленческих структур образовательных организаций.

Применительно к дошкольному и начальному образованию ключевую роль играет концепция «игрового обучения» (play-based learning). Хирш-Пасек и Голинкофф (Hirsh-Pasek, Golinkoff, 2016) доказывают, что игровая деятельность является оптимальной средой для освоения цифровых компетенций детьми в возрасте от 3 до 8 лет. Это наблюдение принципиально важно для понимания роли игрушечного производства в цифровой образовательной экосистеме.

Согласно докладу ЮНЕСКО «Образование в цифровую эпоху» (UNESCO, 2023), к 2030 году более 80% учебных материалов для дошкольного образования в развитых странах будут

содержать цифровой компонент. Данный прогноз формирует устойчивый долгосрочный спрос на образовательные игрушки нового поколения и актуализирует задачи управления их производством.

Взаимосвязь между качеством игрушечной продукции и педагогическими результатами исследована в ряде фундаментальных работ. Пиаже (Piaget, 1962) заложил теоретическую основу, показав, что предметно-манипулятивная деятельность является ведущей для когнитивного развития детей дошкольного возраста. Выготский (Выготский, 1978) дополнил эту концепцию, введя понятие «зоны ближайшего развития», достижение которой во многом определяется качеством дидактических материалов, в том числе игрушек.

В современных исследованиях эта линия продолжена применительно к EdTech-игрушкам. Ривера и Ипе (Rivera, Ipe, 2021) анализируют рынок STEM-игрушек и устанавливают, что наличие программируемого элемента в конструкторе увеличивает время целенаправленной познавательной активности ребёнка в 2,3 раза по сравнению с традиционными аналогами. Мерфи (Murphy, 2020) систематизирует педагогические требования к интерактивным игрушкам, формируя матрицу критериев, которая может служить основой для отраслевых стандартов управления качеством.

С экономической точки зрения рынок образовательных игрушек демонстрирует устойчивый рост. По данным Grand View Research (2024), глобальный объём рынка EdTech-игрушек составил 28,6 млрд долл. США в 2023 году при среднегодовом темпе роста (CAGR) 13,8% за период 2019–2023 годов. Ключевыми драйверами роста выступают распространение концепции STEM-образования, рост цифровой грамотности родителей и государственные программы поддержки раннего развития детей.

Теория механизмов управления применительно к промышленным предприятиям разработана в трудах Клейнера (Клейнер, 2008), Тамбовцева (Тамбовцев, 2010) и других представителей российской школы институциональной экономики. Под механизмом управления понимается совокупность организационных структур, инструментов планирования, методов мотивации и систем контроля, обеспечивающих достижение стратегических целей предприятия.

Специфика управления в лёгкой промышленности — к которой относится производство игрушек — рассмотрена в работах Мирзаева и Хасанова (2019, Узбекистан): авторы указывают на высокую чувствительность отрасли к изменениям потребительских предпочтений и необходимость гибких адаптивных механизмов управления ассортиментом. Параллельно Ли и Чжан (Li, Zhang, 2022) на материале китайской игрушечной промышленности — крупнейшей в мире — демонстрируют, что переориентация с массового производства на нишевый сегмент образовательных игрушек требует принципиально иной системы управления качеством, основанной на педагогических, а не только технических стандартах.

В рамках концепции цифровой трансформации производства Шваб (Schwab, 2016) вводит понятие «умного производства» (Smart Manufacturing), предполагающего интеграцию IoT, больших данных и ИИ в производственные процессы. Адаптация этих идей к игрушечному производству означает, в частности, возможность сбора обратной связи о педагогической эффективности продукции в режиме реального времени через встроенные цифровые модули.

Нормативно-правовую основу цифровизации образования в Республике Узбекистан составляют Указ Президента «О мерах по развитию цифровой экономики в Республике Узбекистан» (2020) и «Стратегия Цифровой Узбекистан — 2030». Согласно данным документам, к 2030 году охват дошкольным образованием должен достигнуть 80%, при этом программы обучения должны включать элементы цифровой грамотности с раннего возраста.

Состояние отечественного игрушечного производства проанализировано в работах Рашидовой (2021) и Юсупова (2022). Авторы констатируют, что доля отечественной продукции на рынке детских товаров Узбекистана не превышает 12–15%, тогда как оставшийся объём покрывается импортом (преимущественно из Китая, Турции и России). Это свидетельствует о значительном потенциале для развития отечественного производства при условии формирования надлежащих механизмов государственной поддержки и отраслевого управления.

Бурханов и Нишанов (2023) исследуют возможности внедрения государственно-частного партнёрства (ГЧП) как механизма стимулирования производства образовательных материалов нового поколения в Узбекистане. Авторы предлагают модель «образовательного заказа», при которой Министерство дошкольного образования формирует стандарты педагогических требований к игрушкам, а частные производители получают льготные условия при их выполнении.

Литературный обзор подтверждает, что задача развития механизмов управления в игрушечном производстве находится на пересечении нескольких активно развивающихся научных направлений: цифровой педагогики, экономики образования и теории управления промышленными предприятиями. Синтез данных направлений создаёт возможность для формирования комплексного организационно-экономического механизма, обеспечивающего производство педагогически значимой продукции в условиях цифровой трансформации системы образования Узбекистана.

MUNDARIJA

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA RAQAMLI PEDAGOGIKANING ILMIY-METODIK ASOSLARI.....	2
Salayev J. K. MILLIY G‘OYA VA MA’NAVIY QADRIYATLARNI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR.....	3
Sabirova N. E. TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNING O'QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISH USULLARI.....	7
Polvonova Y. S. ARALASH TA'LIMDA MANTIQUIY FIKRLASHNI OSHIRISH UCHUN RAQAMLI VOSITALARING AHAMIYATI.....	11
Shixova I.O. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA MANTIQUIY TAFAKKUR MUAMMOSI	16
Sh.B. Bekchonova, Y.S.Polvonova SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF DIGITAL PEDAGOGY IN EDUCATIONAL PROCESSES BASED ON BLENDED LEARNING TECHNOLOGY	19
Kulimov A.K., Masharipov Sh.O. KIMYO TA'LIMIDA INNOVATSION YONDASHUVNING AHAMIYATI HAQIDA	24
Berdiyeva O. B. DIDAKTIK JARAYONDA AR VA VR TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH: KONTSEPTUAL ASOS, TEXNOLOGIYALAR TASNIFI VA TA'LIMGA TA'SIRI	27
G‘ulomov D.Z., Normurodov A.D. SUN'IY INTELLEKT ASOSLARI FANINI O‘QITISHDA NAZARIY VA AMALIY BILIMLARNI UYG‘UNLASHTIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR.....	32
Davletov R. M. ZAMONAVIY WEB-SAHIFA DIZAYNINING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI	36
Babadjanov A. K. MATEMATIKANI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI.....	42
Kulimov A.K., Qalandarova M.S. RAQAMLI TA'LIM JARAYONIDA O'QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISH HAQIDA.....	45
Jumaniyozova T. M. TABIIY FANLAR TA 'LIMIDA FANLARARO INTEGRATSIYANING AHAMIYATI.....	47
Atabekova M.E. TA'LIMDA SAMARALI AN'ANAVIY VA INNOVATSION YONDASHUVLARNI ANIQLASH USULLARI.....	50
Iskandarov K. A., Sabirova R. M. UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANISHDA MAKTAB O'QITUVCHILARI UCHUN RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI	52
Babadjanov A.K. ANIQ FANLARNI O‘QITISHDA ILG‘OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA INNOVATSION YANGILIKLARNI QO‘LLASHNING SAMARADORLIGI	54
Davletov R. M. DARS JARAYONIDA MUAMMOLI VAZIFALAR BILAN ISHLASH METODIKASI BOSQICHLARI.....	55
Masharipova M. G. INFORMATIKA VA MATEMATIKA BO‘YICHA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI O‘TKAZISH UCHUN SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH.....	60

Narbayeva Sh.A. MATEMATIKA DARSLARIDA FANLARARO BOG‘LIQLIK ORQALI O‘QUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH (KARVING MISOLIDA).....	64
Bagbekov B.B., Saidov A.B. FIZIKA VA INFORMATIKA FANLARINI INTEGRATSIYALASHGAN HOLDA O‘QITISH METODIKASI.....	69
Jumabayeva Sh.Sh., Jumanioyova Z. U. TA‘LIM RESURLARINING OCHIKLIGI VA ELEKTRON DARSLIKLAR INTEGRATSIYASI: ZAMONAVIY PEDAGOGIK STRATEGIYALAR.....	74
Asqarov F.A. ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA RAQAMLI PEDAGOGIKA VA SUN‘IY INTELLEKT: ZAMONAVIY METODOLOGIK YONDASHUVLAR VA TAHLILIY NATIJALAR.....	77
Burxonova M.M. GENETIKA MASALALARI YECHISH ASOSIDA TALABALARINING TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK IMKONIYATLARI	82
Begliyev S.R., Jumabayev X.K. BIOLOGIYA DARSLARINI RAQAMLI ILOVALAR ORQALI SAMARALI TASHKIL ETISH USULLARI.....	85
Matnazarov M.K., Bekchanov D.Z. ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARNI AMALAIYOTGA TADBIQ ETISH – DAVR TALABI.....	89
Sherjanova Y. K. TABIIY VA IQTISODIY FANLARNI O‘QITISHDA RAQAMLI PEDAGOGIKANING ILMIY-METODIK ASOSLARI.....	91
Jabborov B. B. GEOGRAFIYA FANIDA EKOLOGIK TA‘LIMNI AMALGA OSHIRISH VA BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARI BILAN O‘ZARO BOG‘LIQLIGI	94
RAQAMLI PEDAGOGIKADA KOGNITIV RIVOJLANISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI	100
Otajanova M. O., Jo‘rayev O. Sh. VIRTUAL EKSKURSIYA TUSHUNCHASINING PEDAGOGIK VA DIDAKTIK MOHIYATI.....	100
Абдуллаева. М. МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИДА ПЕДАГОГЛАРНИНГ КАСБИЙ-МЕТОДИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ.....	103
Maxmudova N. D. IJTIMOIIY OMILLAR TA'SIRI OSTIDA PEDAGOGIK QARASHLARINING RIVOJLANISHI.....	106
Yakubova Sh.E. KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA IJTIMOIIY-FAOLLIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH MEKANIZMLARI.....	111
Eshchanova X.X. MA'NAVIIY TURIZM KONSEPSIYASI VA UNING OLIY TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI	114
Ruzimova I. X. RAQAMLASHTIRISH ASOSIDA INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY IMKONIYATLARI	119
Karimova N.B. RAQAMLI TA'LIM SHAROITIDA MAXSUS EHTIYOJLI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH METODLARI.	123
Jumanioyova D.O. RAQAMLI PEDAGOGIKA VOSITALARI ASOSIDA BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	127

Jumaniyozova D.O, Xudoyberganova Sh.G'. RAQAMLI PEDAGOGIKANING SHAXSNING KOGNITIV TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI.....	132
Sobirov K.A. OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALAR O'QUV MOTIVATSIYASINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLARI.....	136
Artikov J.O. O'QITUVCHI - O'QUVCHI O'RTASIDAGI MULOQOTNING	140
O'ZIGA XOS JIXATLARI	140
Davletova M.N, Kadamova Q.U. UMUMTA'LIM MAKTEBLARIDA SUN'IY INTELLEKT MATERIALLARI ASOSIDA O'QUVCHILARNING TANQIDIY TAHLIL KO'NIKMAALARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY VA PEDAGOGIK ASOSLARI.....	143
Abdullayeva N.R. TALABALARDA PROKRASTINATSIYANI KAMAYTIRISH ORQALI O'ZINI O'ZI BOSHQARISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH	148
Palvannazirova Y.H,Allaberganov N.B. TALABA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA RAQAMLI PEDAGOGIKANING KOGNITIV RIVOJLANISHDAGI AHAMIYATI.....	153
Davlatnazarova Z.M. RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA O'QUVCHILARNING MUSTAQIL TA'LIM KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH.....	155
Anyozova R.B. RAQAMLI PEDAGOGIKANING ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI.....	158
Ro'zmetova M. O'SMIRLARDA BILINGVAL IDENTICHLIK VA UNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI.....	161
Ochilov I.O, Yusupova L.U. JADIDLARINING DAVLAT BOSHQARUVI SOHASIDAGI G'OYALARINING ZAMONAVIY DAVLATCHILIKDAGI AHAMIYATI	164
Ibadullayeva G.I,Atajanova N.R. RAQAMLI MUHITDA PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKA VA KOGNITIV RIVOJLANISH MONITORINGI.....	168
Atajanova N.R,Ibadullayeva G.I. AMALIYOTCHI PSIXOLOGNING RAQAMLI KOMPETENSIYASI VA KOGNITIV RIVOJLANISH BILAN BOG'LIQLIGI.....	171
Yo'ldosheva M.A., Axmedova N.A. "TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR YANGILANISH POYDEVORI"	174
MAKTABGACHA, BOSHLANG'ICH TA'LIM VA AMALIY FANLARDA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIM METODIKALARI.....	177
Qo'chqarova. SH.A. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQIY QOBILYATLARINI RIVOJLANTIRISHGA IJODIY YONDOSHUV	177
Isroilova.D.M, To'xliyeva.Z.A MAKTABGACHA TA'LIMDA AUTENTIK MATERIALLAR ASOSIDA TARBIYALANUVCHILARNING IJODKORLIK KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH	180
Ro'ziyeva M. Y. BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARINI INNOVATSION O'TISH USULIYOTI.....	183
Sobirov.S.U, Matnazarov.A.K. XORAZMDA HAYKALTAROSHLIKNING PAYDO BO'LISHI.	187
Sariev S. BOSHLANG'ICH TA'LIMNING I-II SINFLARIDA MAQOL VA TOPISHMOQ JANRLARINI O'RGATISH USULLARI.....	190

Davlatova.M.A. METHODOLOGICAL BASIS FOR USING AUDIO MATERIALS IN TEACHING GEOMETRY IN PRIMARY SCHOOLS.....	193
Kenjayev.SH.M. TEXNOLOGIYA TA'LIMIDA BIOINSPIRATSION MODELLASHTIRISH ASOSIDA INTEGRATSIYALASHGAN RAQAMLI TA'LIM METODIKASI.....	195
Qurbonov.S.R. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MATEMATIKA VA TABIIY FAN INTEGRATSIYASI ORQALI HAYOTIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH.....	199
Qo'chqorova. N.U. BOSHLANG'ICH SINFLARDA MAQOL JANRINI O'QITISHNING NAZARIY METODIK ASOSLARI.....	204
O'rinboyev X.D. RAQAMLI SAVODXONLIK VA AXBOROT MADANIYATI: O'QUVCHILARDA RAQAMLI MALAKA VA TANQIDIY AXBOROT IST'EMOLINI SHAKLLANTIRISH	208
Yuldasheva.N. RAQAMLI AVLOD O'QUVCHILARINI AMALIY MASHG'ULOTLARGA JALB QILISH MUAMMOLARI VA ULARNING YECHIMLARI.....	211
Xolbayeva.S. M., Jumaniyozova.R.R. BOSHLANG'ICH SINF DARSLARIDA MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION METODIK YONDASHUVLAR	215
Matkarimova.N.E. MAKTABGACHA TA'LIMDA KOGNITIV RIVOJLANISH VA UNING MANTIQUIY TAFAKKUR BILAN BOG'LIQLIGI.....	220
Boltayeva.N.SH. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ZAMONAVIY O'QITISH METODLARI	224
Sabirova.SH.A. BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING NUTQ MADANIYATI.....	227
Niyazov.X.M. JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIM METODIKALARI: FANLARARO VA KASBLARARO YONDASHUV	231
Masharipova.D.J MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA TARBIYACHILARNING EMPATIYA VA KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODLARI.....	234
Vaisova.G.K. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYALANUVCHILARINING KOGNITIV FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHDA EMOTSIONAL-INTELLEKTUAL MUHITNING O'RNI	238
Babajanova. D O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMINING RIVOJLANISHI TARIXI.....	241
Atadjanova G. M. MAKTABGACHA TA'LIM INTEGRATSIYASIDA "BIGEYE TOTS" METODIKASINING KOGNITIV, IJTIMOY-EMOTSIONAL VA SAMARADORLIGI.....	245
Sabirova M. A. ZAMONAVIY TA'LIM METODLARI VA INNOVATSION YONDASHUVLAR	249
Otaboyeva S.J., Bobojanova Sh.P. INKLYUZIV TA'LIMDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUV	254
Otaboyeva, S.J.,Bobojanova Sh. P INKLYUZIV TA'LIMDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUV	257
Xolbayev N. I., Rasulov S. MUSIQA TA'LIMIDA RAQAMLI AUDIO TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA KREATIV KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI.....	261
IJTIMOY FANLAR VA TILLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR TADBIQI VA UNING AHAMIYATI.....	265

Vaisov A.X., Babadjanov O.P. UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MA'NAVIY-MA'RIFIY TADBIRLARNI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY YONDOSHUVLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI.....	265
Sobirov Q. S. ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARINI LOYIHALASHDA GENERATIV SUN'IY INTELLEKT MODELLARINI INTEGRATSIYALASHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI VA SAMARADORLIGI TAHLILI	268
Ibrahimova A. A. XIX-XX ASRLARDA XORAZM BAXSHICHILIK SAN'ATINING TA'LIM TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI.....	271
Эргашева М.Г. ДЕТЕРМИНАНТЫ И СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИМПРОВИЗАЦИИ.	275
Nedim BAKIRCI. AHMET YESEVI VE MİLLİ KİMLİĞİMİZ.....	279
Rustamova F. САКРАЛЬНАЯ СИМВОЛИКА ЯБЛОКА В ТЮРКСКОЙ КУЛЬТУРЕ.....	287
Gaylieva O. K. TURKIY XALQLAR FOLKLOR TIPOLOGIYASI VA JABBOR ESHONQULOV TADQIQOTLARI.....	294
Vaisov A.X., Abduraxmanova U.J. MA'NAVIY-MA'RIFIY ISHLAR SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH: TAHLILI VA ISTIQBOLI	297
Karimov Y. A., Jumaniyozova S. Sh. "RAQAMLI TARIX" TUSHUNCHASI VA UNI O'QITISH METODIKASI	301
Рустамова Р. Р. ЦИФРОВОЙ ЯЗЫК И НОВЫЕ ФОРМЫ ПИСЬМЕННОЙ КОММУНИКАЦИИ: АББРЕВИАТУРЫ, ЭМОДЗИ И ХЭШТЕГИ КАК ЭЛЕМЕНТЫ СОВРЕМЕННОГО ДИСКУРСА	306
B. N. Yusupova, U.K. Abduraximov ALISHER NAVOIY ASARLARIDA KOMIL INSON TALQINI VA ULARNING G'OYAVIY TARBIYADAGI O'RNI.....	307
Bekmuhammad U. XORAZM JADID MAKTABLARI TASHKIL QILINISHI VA RIVOJLANISHIDA FERUZXONNING O'RNI.....	310
Samandarova S. XORAZM JADID MAKTABLARIDAGI IJODKOR PEDAGOGLAR.....	315
Машарипова Ш.Р. ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ШКОЛЕ.....	321
Ogün Y. DIJITAL OKUMA KÜLTÜRÜNÜN İNŞASINDA OYUNLAŞTIRMA VE SOSYAL AĞ ENTEGRASYONU: "JADID" MOBİL UYGULAMA TASARIMI VE ÖZBEKİSTAN ÖRNEĞİ..	324
Sultanova Z. R., Solomons D. B. ENHANCING THE QUALITY OF VOCATIONAL EDUCATION THROUGH COMPETENCY-BASED APPROACHES AND INTERNATIONAL CERTIFICATION SYSTEMS.....	325
Nazarov S.B. 1925-1930-YILLARDA XORAZMDA DINIY MEROSGA BO'LGAN MUNOSABAT	328
Vaisov A. X., Kurbanova M. J. MA'NAVIY-MA'RIFIY ISHLAR SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH: TAHLILI VA ISTIQBOLI	331
Абдурахмонов Х.Т. ИНТЕГРАЦИЯ ПРАВОВОГО И НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ	335

Rajabova N. H. O‘ZBEK XALQ MAQOLLARIDA SHAXS MA’NAVIYATINI IFODALOVCHI PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI	338
Nazarov S.B. TA’LIM TASHKILOTLARI HODIMLARINING PEDAGOGIK LAYOQATLILIGINI TAKOMILLASHTIRISH.	341
Axmedova N.A., Yo‘ldasheva M.A. TARIX FANINI XORIJIY TILLAR BILAN INTEGRATSIYA QILISHDA CLIL METODINING AHAMIYATI	343
Atajonov U.A., Abdullayev M.M. IQTISODIY FANLARNI O‘QITISHDA O‘QUVCHILARDA MOLIYAVIY SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISH: SHAXSIY MOLIYANI SAMARALI BOSHQARISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH	345
Djabborova H.M. “FRANSUZ TILINI BOSHQA FANLAR BILAN INTEGRATSIYA QILGAN HOLDA O‘QITISHNING SAMARALI USULLARI”	348
Atojonov U.A. IQTISODIY FANLARNI O‘QITISHDA MOLIYAVIY PLATFORMALAR VA ILOVALARNI QO‘LLASH ORQALI NAZARIY BILIMLARNI AMALIY KO‘NIKMALAR BILAN BIRLASHTIRISH.....	351
Djabborova H.M. TASK-BASED LEARNING (TBL) METODINING CHET TILLARINI O‘RGATISHDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI.....	354
Ahmedova D. FORMATION OF SKILLS TO APPLY ACTIONS IN NEW SITUATIONS AND QUICKLY NAVIGATE WITHIN NEW INFORMATION	357
Otamuratov U. SELF-ASSESSMENT: CHALLENGES AND SOLUTIONS IN MODERN EDUCATION.....	361
Madrahimova N.M. INTEGRATING ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO TESOL: METHODS AND APPROACHES FOR EFFECTIVE LANGUAGE TEACHING	365
Sharipova Sh.R. ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СЕТИ НА ЯЗЫК И КОММУНИКАЦИЮ	368
Ibodullayeva S.S. NEMIS TILIDA GAPIRISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISHDA KAHOOT VA WORDWALL PLATFORMALARIDAN FOYDALANISHNING METODIK AHAMIYATI .	379
Sultonova Z.R. SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING INGLIZ TILI TA’LIMIDAGI IMKONIYATLARI	382
Davletova Sh.T. O‘ZBEK BOLALAR FOLKLORINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA ZAMONAVIY METODIK YONDASHUVLAR	386
Saparbayeva M.A. XX ASR FRANSUZ SHE’RIYATINING O‘ZBEK TILIDAGI TALQINI: SHAKL VA MAZMUN MUTOBOSIBLIGI (A’ZAM OBID TARJIMALARI MISOLIDA).....	391
G‘ayipov G‘. O. SOKRATIK SUHBAT USULI YORDAMIDA	394
"O‘ZBEKLARNING KUNDALIK HAYOTIGA MAHALLANING O‘RNI"	394
MAVZUSIDA O‘QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASH	394
KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH	394
Bobojonov I. M. TA’LIM JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.....	399
Gulimmatov. M. MAHALLADAGI BIRDAMLIK VA YOSHLAR FAOLLIGI	403

Аминов А.К. ИГРУШЕЧНОЕ ПРОИЗВОДСТВО КАК ЦИФРОВОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ РЕСУРС: РАЗВИТИЕ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ.....	410

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI
VAZIRLIGI**

XORAZM VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

BZT TURON AKADEMIYASI

**MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI TIZIMIDA RAQAMLI
PEDAGOGIKA: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA
TENDENSIYALAR**

**ЦИФРОВАЯ ПЕДАГОГИКА В СИСТЕМЕ ДОШКОЛЬНОГО И
ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ И
ТЕНДЕНЦИИ**

**DIGITAL PEDAGOGY IN PRESCHOOL AND SCHOOL
EDUCATION SYSTEMS: MODERN APPROACHES AND TRENDS**
mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi
MATERIALLARI

Muharrir:	N.E.Sabirova
Texnik	J. Shamuratov
muharrir:	

Bosishga ruxsat etildi: 01.06.2026. Format 60×84 ⅛
Hajmi: 44,25 b.t. Adadi: 100 nusxa. Buyurtma: № 15-г

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi.
Xorazm Ma’mun akademiyasi kichik bosmaxonasida bosildi.
Bosmaxona manzili: Xiva shahri, Markaz-1